

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ALTUN YARUK'TA FİİL-TAMLAYICI İLİŞKİSİ

Emre UZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2017

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ALTUN YARUK'TA FİİL-TAMLAYICI İLİŞKİSİ

Emre UZER

**Danışman: Doç. Dr. Engin ÇETİN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. A. Deniz ABİK
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Oğuz ERGENE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2018

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Engin ÇETİN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. A. Deniz ABİK

Üye: Yrd. Doç. Dr. Oğuz ERGENE

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.
.../.../2017

Prof. Dr. H. Mahir FİSUNOĞLU
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 15 / 01 / 2018

Emre UZER

ÖZET

ALTUN YARUK'TA FİİL-TAMLAYICI İLİŞKİSİ

Emre UZER

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Engin ÇETİN

Ocak 2018, 544 sayfa

Bu çalışmada Eski Türkçenin en eski ve en hacimli metinlerinden biri olan Budist Uygurların Altun Yaruk isimli öğreti kitabındaki fiillerin durum ekli tamlayıcılar ile ilişkisinin görünümü incelenmiştir. Fiil-tamlayıcı ilişkisi, yüklem olan fiillerin veya isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil ekleri alıp da geçici isim olmuş fiilimsilerin durum ekleri almış isimlerle buldukları ilişkidir. İsimlerin de durum ekleriyle ilişki içerisinde olduğu ve onların da tamlayıcı aldığını biliyoruz. Ancak bu çalışmada yalnızca fiillere yer verdik. Türkiye Türkolojisinde henüz yeni olmakla birlikte son yıllarda çeşitli üniversitelerin Türkoloji bölümlerinde gerek yüksek lisans gerekse doktora tezi olarak yeni verimler elde edilmektedir. Biz de ilgili konuya art zamanlı bakış açısı katmak, yapılan çalışmaların çoğunda modern dillerdeki fiillerin incelendiğini gördüğümüz için bir de ilişkinin görünümünün eskiden nasıl olduğunu göstermek amacıyla Eski Türkçenin söz varlığının büyük bir bölümünü içine aldığını düşündüğümüz Budist Uygur Edebiyatına ait Altun Yaruk'taki fiillerin tamlayıcılarla ilişkisinin görünümünü incelemeye aldık.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan **Giriş**'te öncelikle Uygurların tarihi, Budizm'in Uygurlardaki görünümü, Budist Uygur Edebiyatı ve İnceleme eserimiz olan Altun Yaruk hakkında özlü bilgiler verdikten; Uygur dilinde kullanılan durum eklerini tanıttıktan sonra fiil-tamlayıcı ilişkisinin ne olduğu, gerek Türkiye gerek Batı'da nasıl yer bulduğu ve hangi isimlerle anıldığı ve fiil-tamlayıcı ilişkisine bakış açılarını verdik; son olarak da konuyu ele alan çalışmalardan bahsettik. İkinci bölüm olan **İnceleme**'de ise Altun Yaruk'tan elde edilmiş fiil malzemesini alfabetik olarak, fiillerin kökenleri hakkında açıklamalar da yaparak tamlayıcılarla kurdukları ilişkinin görünümünü gözler önüne sermeye çalıştık. Üçüncü bölüm olan **Sonuç** bölümünde ise yapılan inceleme sonucunda elde edilen bulguları sıraladık. Son

bölüm olan **Dizin** bölümünde ise aldıkları tamlayıcı sayısına göre fiilleri, aldıkları tamlayıcılar da olduğu halde alfabetik olarak dizdik.

Anahtar kelimeler: Altun Yaruk, Uygur Türkçesi, fiil-tamlayıcısı, durum ekleri

ABSTRACT**THE RELATION OF VERB-VALENCY IN ALTUN YARUK****Emre UZER****Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Supervisor: Doç. Dr. Engin ÇETİN****January 2018, 544 pages**

In this study, the views of the Buddhist Uighurs, one of the oldest and most voluminous texts of the Old Turkic, are related to the situation - attached complementarities of the works of the book named. The relationship between verb-complementarity is the relation between predicates or noun-verb, adjective-verb, adverb-verb suffixes and transitive nouns. We also know that the names are in relation to the state suffixes and that they have also gotten the fix. However, in this study we only included actions. Turkey does not need the Turcology in Turcology departments of various universities in recent years, although the new doctoral dissertation at the graduate level as well as new efficiencies are obtained. We also look at the relation of the actions of the Buddhist Uyghur Liturgy of the Uighur Buddhism, which we consider to be a part of the Old Turkic language of the Old Turkic literature, to the composers in order to show the viewpoint of the related subject in detail and to examine the facts of the works in many modern languages we took the exam.

The study consists of four parts. In the first section, Introduction, we first gave a brief introduction to the history of the Uighurs, the appearance of Buddhism in the Uighurs, the Buddhist Uighur literature and the examination of the Golden Rule; After recognizing situation adds to the Uyghur language used in what is the verb-complement relations, both in the West and how should it finds Turkey with which the name is mentioned and gave their perspectives on the verb-complement relations; Finally, we talked about the studies that deal with the subject. In the second part of the study, we tried to show the appearance of the relationship between the verbal material obtained from Altun Yaruk in alphabetical order and the origin of the actions. In the conclusion section, which is the third chapter, the findings obtained as a result of the examination were listed. In the last part of the Directory section, according to the number of

repetitions they have received, the verbs are alphabetically synonymous, even if they are complementary.

Keywords: Altun Yaruk, Old Turkic, situational suffixes,

ÖNSÖZ

Dillere genel olarak baktığımızda o dili oluşturan etmenler içinde fiillerin yeri tartışılmazdır. İçinde bulunduğumuz her durumu, yaptığımız işleri, hatta yapmadığımız işleri vb. fiillerle anlatırız. Elbette bu fiiller tek başlarına hiçbir anlam ifade etmezler. Fiili mutlaka bir fail işlemelidir ve bunun için çeşitli unsurları kullanmalıdır. İşte bu sebeple fiiller cümledeki diğer unsurlarla vazgeçilemez ilişkilere girerler. Türkçede fiiller cümle sonunda bulduklarından hemen sol taraflarındaki yahut cümlenin başındaki yahut da incelediğimiz eserde de görülebileceği gibi sağ tarafındaki –konumu çok da önemli değil- isimlerle iletişime girerler. Bu isimler mutlaka durum eki almış konumdadırlar. Bu fiillerin durum eki almış isimlerle girdikleri ilişkiye fiil-tamlayıcı ilişkisi diyoruz. Batıda önemi çok önceleri fark edilen ancak Türkiye’de son dönemlerde olmak üzere artan bir ivmeyle üzerinde düşünülen konulardandır ve haliyle henüz emekleme aşamasındadır ve alınacak çok yol vardır.

Bu emekleyen bebeğe bir adım da biz attıralım düşüncesiyle yola koyulduk ve Eski Türkçe döneminin söz varlığı açısından dönemin genelini kapsadığını düşündüğümüz Uygurca Altun Yaruk’taki fiillerin durum ekli tamlayıcılarla ilişkisinin görünümünü inceledik. Genel olarak modern dillerdeki çalışmaların olduğundan, yeni hakkında sağlıklı yorumlar yapabilmek için öncelikle eskiyi elden geçirme gerekliliğini hissettiğimizden konuyu art zamanlı bakış açısından ele aldık. Böylelikle de Eski Türkçeden günümüze ulaşabilmiş fiillerin o dönemdeki tamlayıcı ilişkileriyle hâlihazırdaki tamlayıcı ilişkilerini karşılaştırabileceğimizi ve fiillerin anlamları dâhil birçok durumunun izlerini takip edebileceğimize inanıyoruz. Mütevazı çalışmamızın Türkoloji dünyasına az da olsa fayda sağlayabilmesini tüm kalbimizle diliyoruz.

Öğrenim sürem boyunca desteğini, öneri ve fikirlerini eksik etmeyen danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Engin ÇETİN’E; maddi manevi yanımda olan aileme; her zaman başaracağıma inanan ve desteklerini daima hissettiren dostlarıma teşekkürü ve minneti bir borç bilirim.

Ayrıca, şahsımı tez dönemi süresince Yüksek Lisans Burs Programı’na kabul ederek maddi destek sağlayan Türk Dil Kurumuna ayrıca teşekkür ederim.

Emre UZER

Adana / 2018

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	xi

BÖLÜM I GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı	1
1.3. Araştırmanın Amacı.....	1
1.4. Araştırmada İzlenen Yol.....	2
1.5. Uygurlar	3
1.5.1. Uygurlar ve Budizm	5
1.5.2. Budist Uygur Metinleri.....	7
1.5.3. Uygurca Altun Yaruk	8
1.5.4. Uygur Türkçesinde Durum Kategorisi	8
1.6. Tamlayıcı Kavramı ve Fiil-Tamlayıcı İlişkisi	12
1.6.1. Fiil-tamlayıcı İlişkisini Ele Alan Çalışmalar	15

BÖLÜM II İNCELEME

2.1. -A-	19
2.2. -B-	53
2.3 -Ç-	105
2.4 -E-	109
2.5 -I-	137
2.6. -İ-	144
2.7. -K-.....	163
2.8. -L-	251

2.9. -M-	251
2.10. -N-	254
2.11. -O-	257
2.12. -Ö-	276
2.13. -S-	307
2.14. -Ş-	351
2.15. -T-	353
2.16. -U-	447
2.17. -Ü-	460
2.18. -Y-	470

BÖLÜM III

SONUÇ

522

BÖLÜM IV

DİZİN

4.1. Tamlayıcı Sayısına Göre Fiiller Dizini	530
---	-----

KAYNAKÇA	541
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	544
-----------------------	------------

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser

AY: Altun Yaruk

Bkz.: Bakınız

DLT: Divanü Lügati't-Türk

OT: Orhon Türkçesi

OTWF: Old Turkic Word Formation

T K: Tunyukuk Yazıtı Kuzey

Uyg. : Uygurca

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Tarihi ve çağdaş Türk dilleri için fiil cümlelerinin önemi büyüktür. Çünkü fiil iş, oluş ve yargıyı bildirir. İsimler bir yargı **bildirmek** için fiile ihtiyaç duyarlar. Türkçe fiillerle tamlayıcıları arasındaki ilişkiyi durum ekleriyle gerçekleştirmektedir. Yaptığımız çalışma Türkçenin tarihi dönem metinlerinden biri olan *Altun Yaruk*'taki fiillerin durum eki almış isimlerle arasındaki ilişkidir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

1. Araştırma malzemesi Eski Uygur Türkçesi döneminin en hacimli eseri sayılabilecek olan Altun Yaruk'tan elde edilmiştir. Uygurca *altun önglög yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi*, olarak bilinen Altun Yaruk, Budist edebiyatın en önemli eseridir. Eserin aslı Sanskritçedir. Metin Uygurcaya Çince'den çevrilmiştir. Altun Yaruk, Çince metne koşut olarak 10 kitap ve 31 bölüm içerir. Eser bir sutra olmasına bağlı olarak soru-cevap biçiminde kurgulanmıştır. Uygurca Altun Yaruk'a ait nüshalar St. Petesburg'ta ve Berlin'de bulunmaktadır (Çetin, 2012, s. 2).
2. Daha sağlıklı sonuçlar için Eski Uygur Türkçesi bütün eserlerinden faydalanmak gerektiği düşüncesinde olsak da yüksek lisans tezi sınırlarını aşmaması amacıyla tek eserle sınırlı kaldık. Ancak ilk maddede de belirttiğimiz gibi seçtiğimiz eser dönemin en hacimli eseri sayılabileceği ve diğer eserlerde de bulunan çoğu fiili kapsadığını öngördüğümüz için tek eserle sınırlı kalmayı tercih ettik.
3. Fiil-tamlayıcı ilişkisi ilgili alanyazında *istem, valenz, fiillerin birleşim değeri* gibi adlarla anılmaktadır. Biz araştırmada fiil-tamlayıcı ilişkisi kullanımını yeğledik.

1.3. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın asıl amacı Uygur Türkçesindeki fiil-tamlayıcı ilişkisini ortaya koymak, fiillerin cümlenin diğer unsurlarıyla birleşme yollarını, bu birleşmelerdeki

anlam değişikliklerini belirlemektir. Bunun yanında fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından tarih içinde değişen durumlar da gözlemlenebilecektir.

- Tarihi Türk yazı dilleri ile günümüz Türk dil ve lehçelerindeki durumun bu açıdan karşılaştırılmasına kaynaklık edecektir.
- Uygur Türkçesinde ve genel olarak Tarihi Türk yazı dillerindeki tamlayıcılardan kaynaklanan anlam farklılıklarının ortaya koyulmasında yardımcı olacaktır.
- Uygur Türkçesinden Türkçeye aktarmalarda kolaylık sağlanacaktır.
- Tarihi Türk yazı dillerinin öğretiminde kolaylık sağlanacaktır.
- Türkçenin Tamlayıcı (valenz) sözlüklerinin hazırlanması aşamasında kaynaklık edecektir.

1.4. Araştırmada İzlenen Yol

Araştırmamıza konu olan Altun Yaruk'ta 599 fiil incelenmiştir. Eserin hacmine göre fiillerin verilen sayıdan daha fazla olduğunu belirtmekle birlikte araştırmanın amacına uygun olması açısından çeşitli durum ekleriyle isimleşmiş ve sıfat tamlamasının tamlayanı konumunda bulunan fiilleri inceleme dışında bıraktık. Bu fiillerden oluşturulan fiil listesi alfabetik olara tek tek ele alınmiş ve fiillerin aldığı tamlayıcılar belirlenmiştir. Fiillerin aldıkları tamlayıcılar örneklerle sıralanırken tamlayıcı sayılarının sıklıklarına göre dizilimleri yapılmıştır. Bu aşamada eş zamanlı olarak incelenen fiillerin kökeni hakkında da yapılan çalışmalar işığında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci aşamasında eserdeki fiillerin aldığı tamlayıcıların anlama etkisi ve katkısı değerendirilmiştir. Fiilin ihtiyaç duyduğu tamlayıcılarda değişiklik olup olmadığı, varsa bu değişikliğin anlama etkisi göz önünde bulundurulmuştur. Aynı zamanda her fiilin kullanıldığı tamlayıcıyla birlikte eserden üç örnek cümle seçilip konulmuştur. Sıklığı fazla olan durumlarda örnek cümlelerin hemen altına diğer örneklerin satır numaraları konulmuştur. Bununla birlikte üç örnekten az bulunan durumlarda ise ne kadar örneği varsa onun koyulması yoluna gidilmiştir. Örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımında ise Süü Ülüş, Buyan Evirmek, AY birinci kitap ve AY ikinci kitapta bulunan örneklerin çevirisi bize ait olup, diğer kitaplardaki çeviriler için ise Mehmet Ölmez, *Altun Yaruk III. Kitap* (1991), Hacer Tokyürek, *Altun*

Yaruk Sudur IV. Tegzinç (2015), Erdem Uçar, *Altun Yaruk Sudur V. Kitap* (2009), Özlem Ayazlı, *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, Engin Çetin, *Altun Yaruk Yedinci Kitap* (2012), Engin Çetin, *Altun Yaruk Sekizinci Kitap* (2017), Erdem Uçar, *Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç* (2013) ve Erdem Uçar, *Altun Yaruk Sudur X. Kitap* çalışmalarından faydalanılmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan Sonuç bölümünde ise incelenen fiillerin, köken bilgisi tespitleri ile elde edilen bulgular sıralanmış ve özelde Altun Yaruk, genelde ise Uygur Türkçesindeki fiil tamlayıcı ilişkisi gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

1.5. Uygurlar

Uygurlar, Çin kaynaklarında Hoi-ho, Vei-ho, Hui-ho, Huei-hu, Wei-wu gibi değişik adlar ile eskiden beri bilinmektedir. Bu kaynaklara göre Asya Hunlarından gelen Uygurlar, yedinci yüzyılın başlarında Selenge Irmağı boylarında oturup Töles, Tölös veya Töliş denilen boylar birliğine bağlı olarak yaşarlardı (Eraslan, 2012, s. 31). Toba devleti zamanında bu ismi alan Uygurlar çok kalabalık olmamakla birlikte çok yetenekli ve cesurdurlar. Yüksek tekerlekli arabaları vardır ve Çin kaynaklarında *Kao-ch'ih* (yüksek tekerlek) adıyla da kaydedilmişlerdir (Çandarlıoğlu, 2003, s. 61).

Ebu'l-gazi Bahadır Han Şecere-i Terakime'sinde Uygurlar için “*Anlarning barçaları Oguz Han Katıga keldiler. Oguz Han anlarga Uygur at koydılar. Uygur Türk tili turur. Man'ası barçaga ma'lum turur yapışgur ma'nasına turur*”; “*Onların hepsi Oğuz Han huzuruna geldiler. Oğuz Han onlara Uygur adını verdi. Uygur Türk Dilidir. Anlamı herkesçe bilinir, yapışan-uyan demek olur*” diyerek isimlerinin kökeni hakkındaki açıklamalardan birini vermiş olur (Ölmez, 1996:129). Eğer bu köken açıklamasını kabul edecek olursak isimlerini hakıyla temsil ettiklerini söylemiş oluruz. Göçebe Orhon Türklerinden sonra çıktıkları tarih sahnesinde yerleşik hayata *uymuşlar*, Budizm'e, Manihaizm'e hatta Hristiyanlığa *uymuşlardır*. Ebu'l-gazi dışında da elbette bazı köken açıklamalarında bulunulmuştur. Bu görüşlerden bazıları ise, “şahin gibi hızla hücum eden, orman halkı”, “çukur”; Nemeth'e göre “takip etmek”ten türemiş olduğu, Kaşgarlı Mahmud'a göre ise “kendi kendine yeter” anlamında kullanıldığını çeşitli rivayetlerle anlatılır (Gömeç, 2000, s. 13).

Müstakil bir devlet kurmak içinse beklemeleri gerekiyordu. 742-743 yılında Göktürk idaresi altında bulunan Basmil, Karluk ve Uygur boyları Göktürk hakanını öldürdüler ve Göktürk Kağanlığına son verdiler. Daha sonra Basmillerin idaresinde yeni

bir hakanlık kuruldu ve iki yabgulukla yönetildi. Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğunu temsil ettiler. 744 yılında Uygur yabgusu Basmıl kağanını öldürüp kendisini Kağan ilan etti ve Kutlug Bilge Köl Kagan ünvanını aldı. Böylelikle de özgür Uygur devleti kurulmuş oldu. Bu dönemde Uygurların toprakları genişledikçe genişledi. Hunların bütün eski topraklarına sahip oldular (Çandarlıoğlu, 2003, s. 61).

Kutluk Bilge Kül Kağan'dan sonra yerine Moyen-Çor geçer. Moyen-Çor, devrinde Çinlilerle barışçı bir siyaset takip ederek, yeni şehirler kurmaya ve ticaretlerini geliştirmeye koyulurlar (Eraslan, 2012, s. 32). MS. 751'de İslam ordularının Çin'i etkisiz hale getirmesiyle de Tarım Havzası Uygur hâkimiyetine girer (Eraslan, 2101, s. 32).

Moyen-Çor'dan (Moyunçor) sonra yerine oğlu Böğü Kağan geçer. Çin'i kontrol altına almak isteyen Böğü Kağan Çin'den Mani rahipleri göndermesini ister. Gelen rahipler Böğü'ye dinin esaslarını öğretir ve asiller arasında din hızla yayılır. Sonrasında halk arasında da yayılmaya başlayan din, devlet dini olmaya kadar varacak ve Uygurların yerleşik hayata geçmelerindeki en önemli sebeplerden biri olacaktır. Böğü Kağan Çin'deki Manilerin koruyuculuğunu üstlendiğini de Çin hükümdarına bildirir ve Çin'de Uygurlar tarafından inşa edilmiş birçok Mani mabedi mevcuttur (Gömeç, 2000, s. 46). Böğü Kağan zamanında Çin karışıkta. Kumandanları fırsat bu fırsat deyip Çin'e istila fikrini kağanın aklına sokarlar ancak Tun Baga Tarkan bu fikre karşı çıkar. Kağan'ın kendisini dinlememesi üzerine onu öldürür ve 779 yılında Alp Kutlug Bilge Kağan ünvanıyla Uygur tahtına oturur ve Çinlilerle iyi komşuluk ilişkileri devam eder; çünkü çok önceden gelen Çin'in fethedilemeyeceği, fethedilse bile elde tutulamayacağı, ülkenin kutsal olduğu inancı vardır. (Çandarlıoğlu, 2003, s. 62). Ancak bu iyi komşuluk ilişkilerinin Çin'in Uygurlardan korkmadığı anlamına gelmez. Çin yıllıklarından da kesin bir şekilde anlaşılacağı gibi Çin, Uygurlara hediye adı altında geçen ancak yıllık vergi olduğu açık olan kumaş, para vs. verirler (Çandarlıoğlu, 2003, s. 62). Hatta Uygurların satmak için getirdikleri atları hasta, sakat demeden istedikleri fiyattan satın aldıkları görülür. Artık Uygur Kağanları önceden olduğu gibi uydurma prenseslerle değil gerçek Çin prensesleriyle evlenirler. Tabi ki bu durum ilerleyen yıllarda devletin çökmesinde, yerleşik hayatın getirdiği körelmeyle birlikte etken olacak faktörlerin de başında gelecektir.

Devletin varlığının tehlikeye düşmeye başladığı, Çin'in entrikalarının meyve vermeye başladığı yıllarda Uygurlar için çok önemli olan bir olay gerçekleşir. 795 yılında önemli bir başarısı olmadan ve hiç oğul vermeden ölen Feng-chen Kağan'ın

yerine Uygur büyükleri ve halk el birliği ile çok sevdikleri başbakan Kutlug Bilge'yi Kağan ilan ederler. Ay Tengri'de Ülüg Bulmuş Alp Ulug Bilge Kagan ünvanını alan Kutlug, dönemin başından beri uğrılmış ancak sonuç vermemiş olan bir şeyi başarmış ve adını Uygur tarihinde ölümsüzleştirmiştir. Bu olay ise Kırgızistan'a yaptığı sefer ve başarılı olmasıdır (Çandarlıoğlu, 2003, s. 63).

821 yılında Ay Tengri'de Kut Bulmuş Alp Bilge Kagan tahta çıkar. 821, Uygur tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Uygurlar arasında türlü entrikalar, suikastler birbirini takip eder. Bu karışıklık içinde Uygurların siyasi kudretleri hızla zayıflamaya başlar. Uygur-Çin ilişkilerine büyük önem veren Kağan bir Çinli prensesle evlenir. Görünüşte Kağan'a büyük şeref kazandıran evlilik aslında Çin'in lehine olur. Tai-ho Prensesi Uygur ülkesi için bir uğursuzluk timsali olmuş, Çinlilerin politik tahrikleri Hatun yoluyla yürütülmüştür (Çandarlıoğlu, 2003, s. 64).

Bu tarihten sonra devlet hızla çöküşe sürüklenir. Son ise 840 yılında Kırgızlar tarafından gelmiştir. Varlığına son verilen devlet dörde bölünür ve tarih sahnesinde belirgin bir iz bırakmadan Uygur tarihinin ikinci dönemi başlamış olur.

1.5.1. Uygurlar ve Budizm

Milattan sonra altıncı yüzyılda küçük bir krallığın veliahtı olarak doğan Siddharta Gautama çok zeki ve hassas bir çocuktur. İyi bir Brahman eğitimi görür ve mutlu bir prens hayatı vardır. Bu arada evlenir ve bir oğlu olur. Yıllar böyle geçip giderken 29 yaşına geldiğinde ormanda çıktığı gezintilerden birinde ıstırap sahneleri görür. Bu ıstıraplardan ve dahi Brahmanizmden sıkı sıyrılmış vaziyette krallığını terk eder ve ormanlarda çileci yaşam sürmeye başlar. Altı yıllık bu yaşamdan sonra anlar ki çile insana kurtuluş getirmeyecektir. Bir gün hint inciri ağacı (bodhi) altında meditasyona dalar. Bu meditasyondan *Buddha*, yani *Aydınlanmış* olarak çıkar. Bu aşamadan sonra öğretisini yaymak için çabalayacaktır. Şehir şehir gezerek insanları tüm ihtiraslarından, hırslarından, bedensel ve fani olan tüm isteklerinden arınıp Nirvana'ya ulaşabileceklerini vaaz etmiştir. Budizmin temelinde yatan da budur en nihayetinde: Kurtuluşa ve huzura erecek en kestirme yol olarak bedeninin dâhil olmak üzere dünyevi olan ne varsa vazgeçmek.

Ruben, 35 yaşında bütün hayatını geride bırakarak kendini kurtuluşu bulmaya adanmış Siddhartha ve öğretisi hakkında şunları söyler:

Buda, insanlara erkinlik, hem de birçok bakımdan erkinlik vadetti. O görüyordu ki insanoğlunun başlıca derdi, ihtiyarlık, hastalık, ölümdür. Onun için de insanları bu üç ana deritten kurtarmanın yolunu aradı. Vaki o, müthiş bir kudrete sahip bir sihirbaz gibi dünyanın gidişini değiştiremezdi; fakat insanlara kendilerini ruh bakımından değiştirmeye ve acıları sübjektif olarak ortadan kaldırmağı öğretmiştir. Tarihten önceki zamanlardan beri insanlar bir cennet hülyası kurmaktadırlar; öyle bir cennet ki onda ihtiyarlık, hastalık ve ölüm yoktur. Buda, bu en yüksek selâmete erişmenin, her kişinin elinde olduğunu gösterdi: bunun için istemek ve Budaya inanmak yeter; o zaman kurtuluşa varılmış olur. Acı nereden gelir? İstekten. İnsan halinden memnun değildir; çalışır, çabalar, fakat hayatta bu çabalamasının meyvalarını elde edecekken aldatıldığını görür, daima ve daima hayal sukutuna uğrar, böylece gerçek bahtiyarlık, amaca varma, insan için yoktur. İşte Buda'nın zamanında terbiye görmüş Hintlilerin çoğundaki kötümser ruh hali böyledir. Bunun üzerinedir ki Buda, insan, ruhu hiç bir zaman doyurmayan bu çabalamaları, istemeleri, iştahları bıraksın demiştir ve demiştir ki: İnsan isteklerden kurtulursa, acılardan da kurtulur; yani hayal sukutlarından da kurtulmuş olur. (Ruben, 1943, s. 115)

Buda kırk yıl dolaşarak inançlarını yaymaya çalışmış; seksen yaşından sonra öğrencisi Ananda ile Uttar Pradeş eyaletinin Kusinara şehrine gitmiş ve son vaazlarını orada vermiştir (Eraslan, s. 2012, 36). Bir hafta sonra öldükten sonra ise cesedi yakılmış, külleri sekiz veya on parçaya ayrılarak her bir parçası bir bölgeye gönderilmiş ve stupa “*bir azizin ölümünden sonra kalan eşyasının saklandığı sandık*” içinde korunmaya alınmıştır (Eraslan, 2012, s. 36).

Hindistan'dan yayılan din Asya'yı etkisi almıştır. Çin'e de yayılmasından sonra Çin ile en yakın ilişkilerde bulunan ve komşu olan Uygurları etkilememesi elbette ki düşünülemezdi. Hans J. Klimkeit'e göre

Türk Budizmi'nin ana merkezi olan Turfan Havzasında Budizm, daha erken olmasa bile, 4. ve 5. asırda belirmeye başlamış, yaygın görüşe göre, burada yaşayan Çinlilerce benimsenmiştir. 469 yılında bu bölgede inşa edildiği bilinen bir Çin Budist tapınağına ait yazıt bu durumu kanıtlar. Bu yazıtta, Maitreya'nın bir hükümdar olarak selamlandığı bildirilerek Taoist ve Konfüsyen konseptte dâhil mevzular anlatılmıştır.

9. asırda Turfan bölgesine yerleşmeye başlayan Uygurlar, bu bölgede sayıları gittikçe artan kitleler halinde Budizm'i benimsemişler, eski dinleri Maniheizm'i bırakmaya başlamışlar; ama buna rağmen bazı Uygur kralları ve maiyetleri Maniheizm'i benimsemeye devam etmiştir. Bu Uygur krallarının kim olduğunu ne yazık ki bilemiyoruz. Görünen o ki Maniheizm ve Budizm bir kaç asır bu bölgede beraber yaşamış ama Budizm'in sayıca artan bir şekilde üstünlüğü

devam etmiş, Turfan'a hâkim Uygur beylerinin İslamiyeti kabulleriyle, 15. asırdan itibaren Budizm'in yerini İslamiyet almaya başlamıştır. 10. asrın başlarında, Koço şehrine gelen Wang yen-te adında Çinli bir temsilci, bu şehirde sadece bir tane Maniheist tapınağın kaldığını ama elli kadar Budist manastırı ve Çince Budist metinlerle teçhiz edilmiş bir kütüphane olduğunu belirterek gelişip kök salan Budist kültürünün bu bölgedeki derin tesirine işaret etmiştir (Klimkeit, 1990, s. 102).

Memleketi Hindistan'dan dinini yaymak için çıkıp üç yıl sonra Çin'e ulaşan Hintli keşiş Jinagupta'nın yolu Çinceyi öğrenip yirmi yıl boyunca Budacılık faaliyetleri yürüttükten sonra Uygur hakanı Taspar Kağan ile kesişir (Yıldırım, 2016, s. 39). Uygur ülkesine hangi amaçla geldiği, Türkçe bilip bilmediği, misyoner mi yoksa tutsak mı olduğu araştırmacılar tarafından kesin olarak bilinmese de Budizm in Uygurlar içinde yayılmasına çok büyük katkıları olduğu açıktır.

1.5.2. Budist Uygur Metinleri

1893 yılında Köktürk alfabesinin Thomsen tarafından çözülmesinden sonra Türk kültürüne ilgi artmış ve çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından Doğu Türkistan'a bilimsel seferler düzenlenmiştir (Eraslan, 2012, s. 45). Prusya tarafından düzenlenen dört turfan seferinde pek çok Uygur metni toplanmıştır (Eraslan, 2012, s. 45). Bu metinlerin çoğu Berlin Bilimler Akademisinde bulunur. Prusya dışında Paris'te, St. Petersburg'da, Pekin'de ve çok az bir kısmı da İstanbul'dadır (Eraslan, 2012, s. 45).

Özlem Ayazlı, Budist Uygur edebiyatı hakkında şunları söyler: *"Budist Uygur edebiyatı Çince, Soğdça, Toharca, Tibetçe gibi dillerden Uygurcaya çevrilmiş olan Budist eserlere dayanır (Ayazlı, 2009, s. 2).*

Budist Edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar doğrultusunda bu edebiyat içine giren türler şunlardır:

- Anlatılar, Masallar
- Sutralar
- Abhidharma metinleri
- Vinayalar
- Tövbe metinleri
- Büyü metinleri
- Budist Eski Uygur Şiiri

- Çeşitli metinler

Sūtralar, Vinayalar, Abhidharmalar yani Budizm'i öğreten ve "üç sepet" adı altında toplanan bu kutsal kitaplar üzerine Şinasi Tekin'in de çalışması söz konusudur (Ayazlı, 2009, s. 3).

Araştırmamızı üzerinde yürüttüğümüz eser olan Altun Yaruk'un yukarıda sayılan kategorilerden Sutra içine girer. Söz konusu eser sıradaki bölümde ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

1.5.3. Uygurca Altun Yaruk

Özelde Budist Uygur edebiyatının, genelde ise bütün Türk edebiyatının en önemli eserlerinden sayılabilecek *altun önglüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi* ya da kısaca söylemek gerekirse *Altun Yaruk (Altın Işık)*'tur. Eski Türkçe döneminin en hacimli eserlerinden olan Altun Yaruk Çince'den Uygur Türkçesine çevrilmiştir ve çeviricisini de şu ibareden anlayabiliyoruz: *"bişbalıklıg şingkoşelitutung tavgaç tilintin türk uygur tilinçe ikileyü evirmiş altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi atl(ı)g nom bitig bitiyü okıyu yadıltı"* (Kaya: AY 343/16). Çevirirsek: *"Beş Balıklı Şingko Şeli Tutung Çin dilinden Türk-Uygur diline iki kere çevirmiş (olduğu) altın renkli, parlak ışıklı, yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabı yazılarak, okunarak yayıldı"*. Gördüğümüz gibi hakkında çok fazla bilgiye yazık ki sahip olmadığımız Beş Balık şehriden Şingko Şeli Tutung tarafından Çince'den Türkçe'ye çevrilmiştir.

Altun Yaruk, bir sutra olmasından hareketle soru-cevap şeklindedir. Buda, kendisine sorulan sorulara cevap vererek Budizm'in esaslarını öğrencilerine vaaz etmektedir. Kimi zaman cevaplamakla kalmayıp konuyla ilgili öyküler de anlatmaktadır. Böylelikle eserin içeriğinde öyküler de yer almaktadır (Çetin, 2012, s. 2).

Metnin dili klasik Uygurcadır. Çince paralelinde olduğu gibi, 10 kitap (Uyg. *teginç*) içine dağıtılmış 31 bölümden (Uyg. *bölük*) ibarettir. Petersburg nüshasına, ayrıca, giriş (Uyg. *süü ülüş*) ile sevap yöneltimi (Uyg. *buyan evirmek*) bölümleri eklenmiştir (Kaya, 1994, s. 14).

1.5.4. Uygur Türkçesinde Durum Kategorisi

Fiil-tamlayıcı ilişkisi, durum eki almış isimle fiil arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından durum ve durum eki konusunu gündeme getirdiğinden burada durum

eklerinden bahsetmekte fayda vardır. Durum konusu çok tartışılan ve pek çok farklı görüş içeren bir konu olmakla birlikte, durum hakkında bazı araştırmacıların görüşleri şöyledir; Berke Vardar durumu adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini ya da çekim eklerini belirten dilbilgisi ulamı(Vardar, 2002, s. 84); Zeynep Korkmaz ise adlar cümlelerin örgüsünü oluşturan bağlantıyı kurabilmek için, ilişkinin türüne göre çeşitli durumlara girerler, adların girdikleri bu hallere ad durumları denir (Korkmaz, 2003, s. 266) der. Ahmet Topaloğlu, bir ismin cümle içinde başka bir kelimeyle ilgi kurmak üzere yalın veya ek alarak girdiği durum (Topaloğlu, 1989, s. 81). Durum kavramı hakkındaki tanımlar bu şekildedir. İsmi çeşitli durumlara girmesini sağlayan ekler hakkındaki bazı görüşler ise şunlardır; A. von Gabain; mantıki ve gramatik kullanılışa göre hâl ekleri ile son çekim edatları arasında kesin bir fark yoktur, Eski Türkçede birçok durumlar için uygun düşmese de kolaylık olsun diye “hal” tabirini kullandığını söyler. Durum eklerini ise şöyle sıralar; *belirsiz hal, ilgi hali, yaklaşma hali, yükleme hali, bulunma-ayrılma hali, ayrılma hali, vasıta hali, eşitlik hali* (Gabain, 2003, s. 63). Talat Tekin, Orhon Türkçesi’nde dokuz ad durumu vardır. *Bunlar yalın durum, ilgi durumu belirli nesne durumu, verme-bulunma durumu, bulunma-çıkma durumu, yönelme durumu, eşitlik durumu, araç durumu ve birliktelik durumudur* (Tekin, 2016, s. 106). M. Ergin asıl çekim eki olarak kabul ettiği durum eklerini *nominatif, genitif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrümental, ekvatif, direktif* şeklinde dokuz durum eki belirtir (Ergin, 2005, s. 226). J. Eckmann ise dokuz durum ekinden bahsederek bunları; *yalın, genitif, datif, akuzatif, lokatif, ablatif, eşitlik, vasıta ve yön halleri* şeklinde sıralar (Eckmann, 1988, s. XIII). Tahsin Banguoğlu, *Adlarda Çekim* başlığı altında *İç çekim Halleri* olarak *kim hali, kimi hali, kime hali, kimde hali, kimden hali, kimin halini* saymış, *Dış çekim Halleri* olarak da *kimle hali, kimce hali, kimli hali, kimsiz halini* göstermiştir (Banguoğlu, 1974, s. 326). Söz konusu çalışmalarda araştırmacıların üzerinde birleşebildikleri durum ekleri şunlardır; *yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu*. Eski Türkçe temel alındığında dokuz durum ekinin varlığını benimseyenlerin altı durum ekini benimseyenlerden farkı *yön gösterme durumu, eşitlik durumu ve vasıta durumudur* (Kahraman, 1996, s. 5).

Orhon Türkçesinin devamı niteliğindeki Uygur Türkçesinde durum ekleri hemen hemen aynı olmakla birlikte bazı farklar da mevcuttur. Aynılıkları ve farklılıklarıyla Uygur Türkçesinde kullanılan durum ekleri şunlardır:

1) *Yalın Durum*

İsimlerin teklik, çokluk ve iyelikli şekilleri bağlı olmadan kullanılıncaya yalın durumu ifade ederler. Yalın durum Türkçede hep eksiz olmuştur (Eraslan: 2012, s. 131). Gabain *yalın durum* için *belirsiz hal* der (Gabain: 2003, s. 63).

2) *İlgi Durumu*

İlgi durumu isimlerin kendisinden sonra gelen isimlere bağlar. Orhon yazıtlarında +**Ing** olan ek Uygur Türkçesinde +**nIng** olur. Ek düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kalır (Tekin: 2016, s. 107). Ekin asıl işlevi isimleri isimlere bağlamak olmakla birlikte isimleri, isim cümlelerinde fiillere, zamirleri de bazı edatlara bağladığı görülür (Eraslan: 2012, s. 132).

3) *Belirtme Durumu*

İsimleri geçişli fiillere bağlayan eke Talat Tekin belirli nesne durumu der (Tekin: 2016, s. 108). Belirtme durumunu gösteren birincil ek ünlüyle biten isimlere doğrudan, ünsüzle biten isimlere ise bağlayıcı ünlü eşliğinde gelen +(X)**g** ekidir. Orhon Türkçesinde tüm iyelikli şekillerden sonra gelen +**n**'nin kullanım alanı daralmış olup yaygın olarak 3. tekil kişi eklerinden sonra kullanılır olmuştur. 1. ve 2. kişi ekinden sonra +(I)**n** bağlayıcı ünlüyle, 3. kişi ekinden sonra ise doğrudan eklenir ve bağlayıcı ünlü genellikle artlık-önlük uyumuna girmez. Orhon Türkçesinde yalnızca zamirlerin belirtme durumunu göstermek için kullanılan +**nI** eki OT 'de zamir dışında birkaç örnekte görülür. Uygur Türkçesinde işlevini artırmaya başladığını görebiliriz. Ek bir ölçüde isimlerle ve iyelik ekli sözcüklerle de kullanılmaya başlanmıştır ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz.

4) *Yönelme Durumu*

Fiilin yönüne işaret eden durum için Tekin verme-bulunma durumu der (Tekin: 2016, s. 111). Ekin oluşumu ve kökeni için araştırmacılar değişik görüşler öne sürmüşlerse de bu görüşleri burada sıralama gereği duymadan ekin işlevine ve yönelme amacıyla kullanılan eklere değineceğiz. Yönelme durumu ekinin ilk şekli +**kA**'dır ve +**gA** şekli Uygur Türkçesinde ortaya çıkmıştır (Eraslan: 2012, s. 142). Ekin temel işlevi isimleri isimlere ve isimleri fiillere bağlamaktır. +**gA** eki 2. tekil kişi iyelik eki olan +**n** ile ve 3. kişi ekinden sonra da *zamir n'si* ile birleşerek +**ngA** olarak görünür.

5) *Bulunma-çıkma Durumu*

Cümlede fiilin içinde cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bulunma ifade eden durumdur (Eraslan: 2012, s. 144). Kelime gruplarında ismi isme, cümlede ise ismi fiile bağlar. OT' de olduğu gibi Uygur Türkçesinde de **+DA** 'dır. Ek, ünsüz uyumuna bağlı değildir ve **l, n, r** ünsüzlerinden sonra **+tA** diğer ünsüz ve ünlülerden sonra ise **+dA** şeklinde gelir. Bulunma durumu eki çıkma durumu eki yokken çıkma da ifade etmiştir. **+DIn** çıkma eki Uygurcada ortaya çıkar ve henüz yaygınlaşmamıştır. Bu yüzden bulunma eki aynı zamanda çıkma da ifade eder. Biz çalışmamızda literatürde genel olarak *bulunma-çıkma* durumu adı altında yer alan bu durumu **+DA** ile gösterilip çıkma ifade eden örnekler için *bulunma-çıkma* durumu altında inceledik.

6) *Çıkma Durumu*

Orhon Türkçesinde çıkma durumu için müstakil bir ek kullanılmamış olup sonraki dönemlerde yalnızca *bulunma* ifade edecek olan **+DA** ekiyle çıkma da karşılanmıştır. Uygur Türkçesinde çıkma için **+DIn** ortaya çıkmışsa da dönem sonuna kadar yaygınlaşmamıştır. **+DIn**' ın **n** ağzındaki biçimi ise **+DAn**' dır. Ekin görevleri; isimleri isimlere, isimleri fiillere ve isimleri edatlara bağlamak olarak gösterilebilir.

7) *Eşitlik Durumu*

Eşitlik durumu, kelime gruplarında ve cümlede bir işin nasıl yapıldığını gösteren durumdur. *Benzerlik, gibilik, eşitlik, görelilik* gibi ifadeleri de vardır (Eraslan: 2012, s. 152). Eşitlik durumu için kullanılan ek **+çA** 'dır. Bu ek de vasıta ve yön ekleri gibi işlekliliği azalan eklerdendir (Eraslan: 2012, s. 153).

8) *Vasıta Durumu*

Vasıta durumu, fiilde belirtilen hareketin veya oluşun *ne ile, nasıl, hangi zamanda* yapıldığını veya oluştuğunu gösterir. Vasıta durumu eki Orhon Türkçesinde olduğu gibi **+n** 'dir. Ünlüyle biten isimlere doğrudan, ünsüzle biten isimlere bağlayıcı ünlü eşliğinde gelir. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan bağlayıcı ünlü **+(X)n** dört şekilde de gelebilir. Uygurca **n** ağzında ek **+An** 'dır (Eraslan: 2012, s. 154).

9) *Yön Gösterme Durumu*

Yön gösterme durumu, fiilin yönünü, kendisine doğru yapıldığını gösteren durumdur. Yön durumu ekleri ismi fiile bağlayan eklerdir. Yön gösterme ekleri Uygur

Türkçesinde de Orhon Türkçesinde olduğu gibi *+gArU*, *+ngArU* ve *+rA* 'dır (Eraslan: 2012, s. 157). Eşitlik ve vasıta durumu ekinde olduğu gibi işlekliliği azalmış bir ektir.

1.6. Tamlayıcı Kavramı ve Fiil-Tamlayıcı İlişkisi

İnsanlar arası iletişimi sağlayan unsur dildir. Dil ise, sözcüklerin çeşitli şekillerde bir araya gelip anlamlı bir bütün oluşturmaları ve gereken iletiyi ulaştırmalarıyla meydana gelir. Bütün olarak gördüğümüz dil yapısına dikkatlice baktığımızda bu iletişimin oluşabilmesi için sözcüklerin çeşitli yollar kullandığını ve bu yolların verilmek istenen mesajı, iletilmek istenen duruma göre değiştiğini görürüz. İletişen iki insan birbirine cümlelerle ulaşır. Bir cümlenin oluşabilmesi için de bir eyleme, bir eylemi eyleyene bir de bu eylem ve eyleyiciye yardımcı olacak unsurlara ihtiyaç vardır. İşte şu an girişini yapmakta olduğumuz çalışma eylemi ve o eyleme birçok yönden fedakârca yardım eden, eylemin vermek istediği anlamı, iletmek istediği mesajı tam olarak verebilmesi için uğraşan ve eylemle sıkı bir ilişki içinde olan durum ekli tamlayıcılar ve fiille olan ilişkisinin görünümünü araştıran çalışmadır.

Fiil, bir cümlenin temel unsurlarından biridir. İş, oluş, kılış bildirir. Ancak bu bildirim yaparken ve elbette ki yapabilmesi için özneye ve diğer öğelerle etkileşim halinde olmak durumundadır. Bu etkileşimi sağlayabilmek ve iletmek istediği anlamı tam olarak verebilmesi için kendisini yer, yön, zaman vb. şekillerde tamamlayacak tamlayıcılara ihtiyaç duyar. Türk dilinde bu tamlayıcılar isimlere gelen durum ekleri ile oluşur ve bu durum ekleri almış tamlayıcılar fiilleri çeşitli yönlerden tamamlarlar.

İsimlerin fiilin anlamına göre aldıkları durum ekleriyle girdikleri bu ilişkiye fiil-tamlayıcı ilişkisi diyoruz. Fiil tamlayıcıları adından da anlaşılacağı üzere fiili işlev ve anlam yönünden tamamlayan öğelerdir. Fiildeki anlam, ancak bu öğelerin kurduğu bağlantı biçimine göre yönlenebilir. Fiil tabanı anlam açısından bazı boşluklar açar. "Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir (Uğurlu 2001, s. 201). Bu boşlukları doldurup anlamı bütünleyenler ise tamlayıcılardır. "Etken bir fiil tabanının birinci tamlayıcısı, cümle içinde özne; ikincisi, nesne olarak vazife görür. Tamlayıcılar, olmadığı zaman fiilin anlamı eksik kalan "mecburi tamlayıcılar" ve bulunmaları halinde fiilin anlamını biraz daha belirginleştiren "ihtiyari tamlayıcılar" olmak üzere iki kısımda incelenmektedirler. Tamlayıcılar, isim cinsinden

olmak üzere tek bir kelimededen oluşabilecekleri gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler ve fiile, onun istediği bir hâlde bağlanırlar” (Uğurlu 2001, s. 201).

Bu kısımda Fiil-tamlayıcı ilişkisi; dilbiliminde kullanılan isimleriyle söyleyecek olursak valenz, istem, birleşim değeri vb. Batı dillerinde ve Türkçede hangi kuramlar çerçevesinde ele alınmış ona değinmek istiyoruz. Bu bağlamda bahsedeceğimiz ilk isim Bağımsal dilbilgisinin modern tanımını yapan Lucien Tesniere'dir. Cümlede fiilden yola çıkan Tesniere cümlenin diğer öğelerini eyleyen (actants) ve tümleyen (circontants) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Fiillerin belirli bir sayıda eyleyen alma kabiliyetini atomun birleşim değeriyle karşılaştıran Tesniere eyleyenlerin (isim ve isimle eşdeğerde olan öğeler) zorunlu, tümleyenlerin ise (zaman, yer, niteleme zarfları) seçimli olduğunu kabul etmiştir. Eyleyen sayısına göre Tesniere Fransızcadaki fiilleri eyleyensiz fiil, bir eyleyenli, iki eyleyenli ve üç eyleyenli fiil diye gruplara ayırmıştır. Fiillerin sınıflandırmasında eyleyenin yalnız niceliği, yani sayısı göz önünde tutulmuş olup niteliği hakkında bir şey söylenmemiştir (İleri 199, s. 7: 157). Cümle, Tesniere'nin “*le stemma*” adını verdiği çatallı şemalar yöntemiyle gösterilmektedir. Bu şemalaştırmada fiil çekirdeği merkeze alınmakta, cümlenin diğer unsurları oklarla bu merkeze bağlanmaktadır. Tesniere'e göre her cümle bir tiyatro oyununa benzer. Cümledeki yüklem olay örgüsünü gösterir. Bu olaya etken ya da edilgen olarak katılan öğeler eyleyenlerdir. Olayın çevresinde yer alanlara ise tümleyenler denir. Eyleyenler ve tümleyenler doğrudan doğruya eyleme bağlıdır. Eyleyenlerin sayısı sınırlıyken, yer, zaman, neden, vb'ni belirten tümleyenlerin sayısı sınırsızdır (Rifat 1998, s. 86).

Tesniere gibi Almandaki fiillerin birleşim değerini inceleyen Gerhard Helbig fiili cümlenin merkezi olarak kabul etmekte ve her fiilin bir plana göre çevresinde doldurulması gereken boş alanlar (Leerstellen) açtığını söylemektedir. Bununla beraber bağımsal dilbilgisine Tesniere'den ileri giden bazı yenilikler de getirmiştir. Helbig'e göre zarflar ve edatlar da bir fiilin birleşim değerini oluşturabilir. Bundan başka Helbig düzeyi aynı olmayan iki ayırım yapmaktadır (İleri, 1997, s. 158).

1. Derin yapıyı kapsayan birinci düzeyde bir fiilin birleşim değerini oluşturan tamlayanlar ile bunun dışında kalan ve herhangi bir plana bağlı olmaksızın verilen ihtiyari ek bilgileri birbirinden ayırmaktadır.
2. Yüzeysel yapıyı kapsayan ikinci düzeyde ise bir fiilin birleşim değerini oluşturan tamlayanları zorunlu ve seçimli olmak üzere ikiye ayırmaktadır (İleri, 1997, s. 158).

3. Helbig'e göre bir fiilin birleşim değerini oluşturan tamlayanları cümle içinde doğru kavrayıp tespit edebilmek için, bunları yalnızca sayıca değil, aynı zamanda nitelikleriyle de incelemek gerekmektedir (İleri, 1997, s. 159).

Helbig kendi yöntemini tümcebilimsel ve anlambilimsel birleşim değeri olarak tanımlamaktadır. Bu yöntemde fiilin değişik anlamlarının değil, fiilin birleşim değerini oluşturan tamlayanların anlam ve niteliklerinin incelenmesi söz konusudur. Eğer bir fiil sayı ve nitelik bakımından değişik tamlayanlarla birleşiyorsa, o zaman Helbig aynı fiilin muhtelif değışkeleri olduğunu varsayabilmek için, aynı fiilin ayrı ayrı birleşim değerine ve dağılıma sahip olması gerekmektedir. Bir fiilin muhtelif değışkelerinin olup olmadığını gösteren ölçü ise, o fiilin yalnız anlamı değildir. Tümcebilimsel bakımdan bir fiilin birbirinden ayırt edilebilen değışkeleri geleneksel sözlüklerde olduğu gibi daha ziyade somut anlam ayırımlarına da eşit değildir; anlam burada soyut olarak anlaşılmalıdır (İleri 1997, s. 159).

Bir doğal dildeki sonlu sayıda kuralla dilbilgisine uygun sonsuz sayıda tümce üretebilecek, dönüşüm bileşeninin eklendiği üretici dilbilgisi N. Chomsky'ye göre, derin yapıyla yüzeysel yapının birbirinden ayrı olması üretici-dönüşümsel dilbilgisinin temel düşüncesidir (Vardar 2002, s. 209). Chomsky ve onun izinden giden üretici-dönüşümsel dilbilgisi okulu, ağaçlar (diyagram) çizerek tümce içindeki bu hiyerarşik bağlantıları (sıralı düzeni) göstermişlerdir. Chomsky'ye göre, bu örtük bağlantılar, ilk aşamada, yani dile getirmek istediğimiz düşüncenin oluşması aşamasında, hemen her dilde aynıdır. Düşünce aşamasındaki bu alt düzleme, Chomsky derin yapı adını verir. Ancak, düşünceyi dışa vurma aşamasında, diller arasında farklar belirir. Bu aşamada her dil kendi diziliş kurallarını dayatır. Chomsky, bu dışa vurma aşamasına yüzeysel yapı der (Erkman-Akerson 2008, s. 108). Chomsky'e göre, bir tümce, bir ad öbeği ile bir yüklem öbeğinden oluşur. Tüm tümleçler yüklem öbeğine bağlıdır, dolayısıyla yüklem öbeği içinde yer alırlar ve böyle bir diyagram, tüm diller için aşağı yukarı aynıdır (Erkman-Akerson 2008, s. 109).

Tümceyi bir eylem ve bu eyleme belli durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak ele alan, bunlar arasındaki anlam bağlantısını derin yapıda incelemeyi öngeren durum dilbisi kuramı; Chomsky'nin ortaya attığı görüşün yeni bir varyantı olarak görülen ve temellerinin 1868'de ortaya atılmış olduğu durum dilbilgisi yaklaşımının temelini de fiille ad öbeklerinin durum görevleri arasındaki semantik ilişkilerin belirlenmesi oluşturmaktadır (Erdem 2006, s. 39). C. J. Fillmore'un bu konudaki *The*

Case for Case Reopened (1977) adlı makalesinde fiil temel kurucu kabul edilerek, fiilin gerektirdiği isim grubu (NP), “hâl” adını alır. Fillmore’un bu yaklaşımına göre; bir cümle temelde bir fiilden ve bir veya daha çok isim grubundan ibarettir. Her bir isim grubu, fiille özel bir durum ilişkisi içinde bulunur (Erdem 2006, s. 39). Bu dilbilgisinde eylem tümcenin temel kurucusu durumundadır. Bu nedenle de tümce, bir eylem ve bu eyleme durum ilişkileriyle bağlı ad dizileri olarak görülür (Toklu 2003, s. 85). Fillmore’un durum dilbilgisi kuramında bir de rol kavramından bahsedilir. Uzun’a göre rol ve rolün yüklenmesi, üyelerin anlambilimsel olarak fiiller tarafından seçilmesi, bunların, üyelerin herhangi bir rolü üstlenmesinin iç merkezli bir belirleme değil, bu üyenin dışındaki bir öge yani fiil tarafından yapılan dış merkezli bir belirleme olduğu anlamına gelir. Yani rol yükleme üyelerin kendi kendilerine yaptıkları bir işlem değildir; bu roller onlara fiillerce yüklenmektedir (Uzun 2000, s. 103).

Fiil-tamlayıcı ilişkisinden bahsederken Eşdizimlilik kuramından da bahsetmemiz gerekir. Bazı sözcükler rastlantıdan öte daha çok birlikte kullanım gösterirler. Eşdizimlilik bu türden sözcüklerin birlikte kullanımlarından oluşmuş yapıları ifade eder (Doğan, 2015, s. 68). Dilbilimciler arasında Eşdizimliliğin genel bir tanımı yoktur. Her dilbilimci kendi çalışma alanına göre tanım oluşturmuştur. Yapılan tanımların ortak noktası ise en az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan eşdizimliliğin, eşdizimsel ilişkiler (collocational relations) şeklinde de tanımlanabilecek dizimsel (syntagmatic) bir ilişki olarak kabul edilmesidir ve eşdizimlilik ancak farklı yaklaşımların bakış açısından ayrı ayrı değerlendirilebilir. Eşdizimlilik pedagojik, sözlük bilimsel, dil bilimsel, bilişimsel vs. açılardan ele alınır (Doğan, 2015, s. 71).

1.6.1. Fiil-tamlayıcı İlişisini Ele Alan Çalışmalar

Lucien Tesniere dünyada fiil-tamlayıcı ilişkisi konusunda çalışan ilk araştırmacıdır. Ölümünden sonra 1966 yılında yayımlanan *La Syntaxe Structurale* adlı eserinde Tesniere, bağımsal dilbilim kuramını ortaya atmıştır. Türkiye’de ise bu konuda yapılan ilk çalışma Tahir Kahraman’ın çalışmasıdır. Kahraman’ın, 1996 yılında yayımlanan *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı eserinde fiillerin aldığı hal eklerine göre alfabetik sıralandığı görülmektedir. Bu sıralama yapılırken öncelikle fiiller *kök fiiller*, *türemiş fiiller*, *birleşik fiiller* şeklinde sınıflandırılmış ve sözlük anlamlarıyla birlikte sıralanmıştır. Eserin asıl kısmı olan inceleme kısmında ise *geçişli fiiller* ve *geçişsiz fiiller* şeklinde bir tasnif kullanılmıştır.

Bu inceleme kısmında da fiillerin aldığı ekleri gösterirken *alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcı, ikinci derecede çok istediği tamlayıcı, kabul edebildiği tamlayıcı, kullanım örneği bulunamayan tamlayıcı* ifadeleri kullanılmıştır. Konu hakkında çalışma yapan bazı araştırmacılar ise şunlardır:

Ainur Mayemerova'nın 2006 yılında tamamladığı M. Äwezov'un Abay Jolu Romanında Fiil adlı doktora tezinde Kazak Türkçesindeki fiiller incelenmiştir. Tezde fiiller türleri, yapıları, ekleri, çekimleri ve fiilimsileri gibi pek çok açıdan ele alınmıştır. Tezin bizi ilgilendiren kısmı ise son kısım olan 3. bölümdür. Burada Mayemerova, tespit ettiği fiilleri alfabetik sıraladıktan sonra tamlayıcılarına değinmiş, Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında 166 fiilin farklı hal ekiyle kullanıldığını tespit etmiştir.

Dursun Ahmet Atacık'ın 2008 yılında tamamladığı Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz) adlı yüksek lisans tezinde *Türkiye Türkçesinde bulunan Türkçe kökenli fiillerin istem durumları ve Türkiye Türkçesinde bulunan yabancı kökenli fiillerin istem durumları* incelenmiştir. Tezin başında istemle ilgili bilgi verildikten sonra fiiller alabildikleri hal ekleri göz önünde bulundurularak alfabetik sıralanmıştır.

Hilal Uzunboy'un 2008 yılında tamamladığı *Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)* adlı yüksek lisans tezinde önce hal ekleri ve istemle ilgili bilgi verildikten sonra fiiller aldığı istem sayısına göre sıralanmıştır.

Feyzi Çimen'in 2009 yılında tamamladığı Özbek Türkçesinde İstem (Valenz) adlı yüksek lisans tezinde *Türkiye Türkçesinde de bulunan Özbekçe fiillerin istem durumları ve Türkiye Türkçesinde bulunmayan Özbekçe fiillerin istem durumları* incelenmiştir. Tezde önce hal ekleri ve istemle ilgili bilgi verildikten sonra fiiller aldığı istem sayısına göre sıralanmıştır.

Nuh Doğan'ın 2011 yılında tamamladığı *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* isimli doktora tezinde istemin sebep olduğu anlam değişikliklerine değinilmiştir. Tezde öncelikle *temel konu ve kavramlar* açıklanmış daha sonra *isteme göre anlam değişikliği gösteren fiiller ve istem çerçeveleri* gösterilmiştir. En sonda da *isteme göre Türkçe fil sınıflarından* bahsedilmiştir.

Cüneyt Çetinkaya 2012 yılında hazırladığı *Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi(Valenz)* adlı yüksek lisans tezinde Äbdijemil Nurpeyizov'un "İmirt" isimli romanından ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki örneklerden yaptığı fişlemelerle ortaya çıkan fiilleri işlemiştir. Daha önceki araştırmalardan farklı olarak fiilleri alfabetik olarak sıralayıp bırakmak yerine yorumlama yoluna gitmiştir. Fiilleri

oluş, kılış ve durum fiilleri olarak ayırdıktan sonra yakın olanları biraraya getirmiştir ve ortak anlama dayanarak yorumlamıştır.

Serkan Etiler, 2014 yılında hazırladığı *Kırgız Yazarı Tölögön Kasımbekov'un "Sıngan Kılıç" Romanındaki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* adlı yüksek lisans tezinde adı geçen romanda tespit ettiği yüklem olan fiillerin tamlayıcıları ile olan ilişkisini incelemiştir.

Habib Abdi Golzar, 2015 yılında hazırladığı *Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılar)* adlı yüksek lisans tezinde, temelini Tesniere'in attığı Valenz kuramını ettirgen yapıdaki Türkçe fiillere uygulamıştır.

Leyla Karahan, *Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine* adlı makalesinde fiillerin sınıflandırılması konusuna farklı bir bakış açısı getirirken bir nevi isteme de değinmiştir: "Bilindiği üzere fiillerin bir cümlede isimlerle olan ilişkisini, karşıladıkları kılış, oluş ve durumun niteliği belirler. Bazı fiiller tamlayıcıya ihtiyaç duymayan bir özelliğe sahiptir. Bazıları ise mutlaka bir tamlayıcı ile kullanım alanına çıkarlar. Yani fiilin gerçekleşmesi özne dışındaki bir unsurun varlığına bağlıdır. Bu tamlayıcıların hangi halle fiile bağlanacağını tayin eden fiilin anlamıdır." Karahan, bunları söyledikten sonra fiilleri; 1- Tamlayıcısız fiiller, 2- Tamlayıcı fiiller şeklinde tasnif etmek gerektiğini belirtir (Karahan 1997, s. 211).

Mustafa Uğurlu, *Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi* adlı bildirisinde "Fiil Tabanının İstemi (Valenz)" diye adlandırdığı fiil-tamlayıcı ilişkisini şöyle açıklıyor: "Bitimli (finit) veya bitimsiz (infinif) bir dil birliğinin merkezindeki fiil tabanı, gereklilik derecesine göre anlam yönünden boşluklar açar. Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir. Boşlukları dolduran dil birliği "tamlayıcı" olarak adlandırılmaktadır. Fiil tabanının ilk boşluğunu dolduran dil birliği, birinci tamlayıcı; ikincisi ikinci tamlayıcı vd. Adlandırılmaktadır. Tamlayıcılar, olmadıkları zaman fiilin anlamı eksik kalan "mecburi tamlayıcılar" (aktant) ve bulunmaları halinde fiilin anlamını biraz daha belirginleştiren "ihtiyari tamlayıcılar" (circonstant) olmak üzere iki kısımda incelenmektedirler. Tamlayıcılar, isim cinsinden olmak üzere tek bir kelimedenden oluşabilecekleri gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler ve fiile onun istediği bir halde bağlanırlar." (Uğurlu 2001, s. 201).

Abdurrahman Özkan, *Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi* adlı makalesinde "fiil-tamlayıcı ilişkisi"yle ilgili şunlara değinmiştir: "Fiiller kullanışa çıkarken sadece özneyle yetinebilecekleri gibi, özne dışında

tamlayıcıya da ihtiyaç duyabilirler. (...) Bu tamlayıcıların sayısı fiilin anlamına ve ifade ettiği duruma göre değişmektedir. Fiillerin aldıkları tamlayıcılar fiillerin anlamlarıyla bağlantılıdır. Yani fiilin anlamı ile tamlayıcı arasında bir ilişki vardır. (...) Cümlede temel unsur olan fiil ihtiyaca göre başka unsurlarla desteklenir. Fiilin almış olduğu unsurlar özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarftır. Özne yalın haldedir ve fiil gibi cümlenin temel unsurudur. Nesne ve yer tamlayıcısı hal ekleriyle fiile bağlanır. Zarf ise bazı durumlarda hal ekine ihtiyaç duyar” (Özkan 1999 s. 125).

Melek Erdem, Türkmen *Türkçesi'nde Hareket Fiilleri'nin "İstem"e Göre Anlam Değişmeleri* adlı makalesinde fiil-tamlayıcı ilişkisini “Katılanlar da denilen; zorunlu veya isteğe bağlı sentagmatik (sözdizimsel) tümleçlerin, belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, sıfatların fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkması” şeklinde tanımlamış ve şu açıklamaları yapmıştır: “İstem taşıyıcısı tarafından açılan boşlukların sayısı, onun sayı istemidir ve boşluk dolduran tümleçlerin semantik ve morfosentaktik tipleri onun niteleyici istemini gösterir” (Erdem 2006, s. 38).

BÖLÜM II

İNCELEME

2.1. -A-

açıl- “açılmak, açılmış olmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 26). Aç-fiilinin *-l-* edilgenlik eki ile genişletilmesi sonucunda oluşmuş olup “*kapalı olan bir şeyin açılması*” anlamını verdiği gibi “*kararmış gökyüzünün aydınlanması*” anlamını da içermektedir (Erdal, 1991, s. 651). Fiil, AY’de *yalın*, *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*yalın açıl-* “açılmak, açılmış olmak”

onunç aynınç y(i)g(i)rmi sekizi **açılmak** kutlug kün üze bitiyü tegintim (199/19)
Onuncu ayın yirmi sekizi açılmak kutlu gününde yazarak tamamlayabildim.

közleri **açılsun** (118/9)

Gözleri açılın.

B) +*belirtme açıl-* “açılmak, açılmış olmak”

sansız sakışsız toyınlar ş(a)mnançlar bo nomda nomlug közi+n tüketi **açıldı**
(340/11)

Sayırsız rahipler ve rahibelerin bu kaidede inançlı gözü tamamen açıldı.

C) +*bulunma açıl-* “açılmak, açılmış olmak”

sansız sakışsız toyınlar ş(a)mnançlar bo nom+**da** nomlug közin tüketi **açıldı**
(340/11)

Sayırsız rahipler ve rahibelerin bu kaidede inançlı gözleri tamamen açıldı.

açın- I. “(kendi kendine) açmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 29). Aç-fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*kapalı olan bir şeyin (kendi kendine) açması*” anlamını verdiği gibi metinde “*saygı göstermek, ululamak*” anlamlarında da

kullanılmıştır (Erdal, 1991, s. 584). Aynı zamanda “*günahları itiraf etmek*” anlamı da vardır. Fiil “*saygı duyma*” anlamıyla kullanıldığında her zaman *aya-* fiili ile birlikte yer alır. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

A) +*belirtme açın-* “(kendi kendine) açmak”

ötrü ol bodıs(a)t(a)v olurmuş orunntın örü turup ong ’engninteki tonı+n ***açınıp***
ongdinkı tizin çökitip ayasın kavşurup (...)

Sonra o Buda oturduğu yerden ayağa kalkıp elbisesinin sağ omzundaki bölümü sıyrılmış hâlde sağ dizi üzerine çöküp elini ayasını kavuşturup (...) (36/16), (82/19), (88/20), (132/2), (132a/15), (150/20), (182/9), (201/16), (332/19), (335/16), (391/8), (396/24), (399/4), (406/13), (449/19), (467/12), (538/15), 649/21), (433/2)

açın- II. “özenmek, özen göstermek, itina etmek, ihtimam göstermek”

+*belirtme açın-* “özenmek, özen göstermek, itina etmek, ihtimam göstermek”

tört törlüg tirin kuvragı+g yme ***ayamış açınmış*** ögmiş külemiş ***k(e)rgək*** (...)

Dört türlü topluluğu da ululamış, özen göstermiş, övmüş olsa gerek (...)

yme bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı dört törlüg tirin kuvragı+g ***açınsar***
ayasar (...) (407/9)

Yeniden bu dua cevherini okuyacak, tutacak dört türlü topluluğu ululasa, özen gösterse (...)

ol üdün ol ilig kan olar+nı ***açını ayayu*** tutsar biz (...) (403/7)

O zaman o devlet sahibi hanlara özen ve saygı göstererek saygı duysak (...)

açın- III “itiraf etmek”

+*belirtme açın-* “itiraf etmek”

bo ajunta kılmış ayıg kılınçlarımı+n yme alku+nı ***açınur m(e)n*** (107/7)

Bu dünyada işlemiş (olduğum) kötü davranışlarımı da, hepsini de itiraf ederim.

ertingü ağır ayıg kılınçları+g yine bir üdünk(e)ye ***açingalı*** yadıngalı usar ol ayıg
kılınçları barça öçülür alkınur (104/20)

Fazlasıyla ağır kötü davranışları da bir anda itiraf edecek, açıklayacak olsa, o kötü davranışların hepsi yok olur gider.

açur- “aç bırakmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 30). *Aç- “acıkmak”* fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*aç bırakmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 710). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme açur-* “aç bırakmk”

k(a)ltı adınları+*g* sögmemek tokımamak sıkımmamak tangmamak ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek ***açurmamak*** suvsatmamak (220/22)

Canlıları nedensiz ıstıraplara düşürecek sebepleri yapmamak başkalarına sövmemek, (başkalarını) dövmemek, sıkıştırmamak, (onlardan) şüphelenmemek, (onları) ürkütmemek, korkutmamak, bağlayıp zincire vurmamak, aç ve susuz bırakmamak (...)

adın- “şaşırmak, hayret etmek.”

Orhon Türkçesinde isim haliyle (*adınçığ: şaşırtıcı*) gördüğümüz fiil AY’de (*adın-: şaşırmak, hayret etmek*) biçiminde görünür. Clauson’a göre (**ad-/*ay-: aymak, uyanmak, farkına varmak*) fiilinden gövde biçimine dönüşmüştür (Clauson, 1972, s. 61). Marcel Erdal ise “*adıg* ve muhtemelen *adır-* ile kökteş olduğunu söylemekten ileri gitmez (Erdal, 1991, s. 584). “*(sevinçten) etkilenmiş olmak; (sevinçten, mutluluktan) şaşırmak hayret etmek*” anlamındaki fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanımıştır: +*yalın adın-* “şaşırmak, hayret etmek.”

(...) bo savlarıg eşidip ol törüde yığılmış kamag kişiler ***adıntılar*** mungadtılar (16/18)

(...) *bu sözleri duyan o öğretide toplanmış bütün kişiler şaşırdılar, hayret ettiler.*

adrıl- “ayrılmak.”

Fiil, (*adır-*: *ayırmaq*) fiilinin eki olan *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir (Erdal, 1991, s. 652). “*Ayrılmak*“ anlamıyla hem Orhon Türkçesinde hem Uygur metinlerinde ve dahi sonraki dönem metinlerinde kullanılmıştır (Clouston, 1972, s. 68). Kullanımı günümüz Türkçesine kadar ulaşan fiillerdendir. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+*çıkma adrıl-* “Ayrılmak.”

balık suvın+*tn adırılıp* isig kumda agınamiş teg yirte agınayu inçe tip yıgladı (...)(626/12)

Balığın, suyundan ayrılıp sıcak kumda debelendiği gibi yerde debelenerek şöyle diyerek ağladı (...)

adırtla- “ayırt etmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 11). *Ayırt etme* anlamındaki *adırt* ismine +*la-* isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 429). “*Ayırmaq, farkı tespit etmek; (düşünsel olarak) analiz etmek*” anlamlarındaki fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme adırtla-* “ayırt etmek”

alku nomlarınng edgüsi+*n ayığı+n adırtlamak* yme kayu erür (303/1)

Bütün yasaların iyisini kötüsünü ayıklamak da nasıldır?

berü yazısınta sansız sakışsız kişilerning boyunları bukagulug eligleri adakları b(e)klig savların ayıtu *ötekleri+n adırtlayu* tururlar (12/19)

Beri yandaki düzlükte sayısız kişilerin boyunları, elleri, ayakları sıkıca bağlı bir şekilde sözlerini söyleyerek borçlarını tanıyadururlar.

(...) altun önglög yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(1)g nom bitigde kirtüdin kelmişlerning üç et’özi+*n adırtlamak* atl(1)g üçünç bölük ikinti tegzinç (...) (36/6)

(...) *Altın renkli, parlak ve parıldayan, yüceltilmiş öğreti eli adlı öğreti kitabında gerçekten gelmişlerin üç vücudunu ayırt etmek adlı üçüncü bölüm ikinci kitap (...)* (248/12) (251/13), (253/2), (303/20), (302/12), (302/23), (304/14)

ag- “yükselmek”

“*Yukarı çıkmak, yükselmek*” anlamındaki fiil ilk olarak Orhon Türkçesinde karşımıza çıkar (Clauson, 1972, s. 77). Uygur Türkçesi’nde de aynı anlamla kullanılmıştır. Metnimizde fiziksel “*yükselme*” değil “*yukarıya (ışık ülkesine) gitmek, kurtulmak*” anlamına gelen metafiziksel “*yükselme*” söz konusudur. Fiil AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yönelme ag- “yükselmek”

(...) ol tözünler oğlu tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tnl(ı)glar bodis(a)t(a)vlar yolınta evrilinçsiz törüke tegip burkan kutın+**ga agmaksız** bolurlar (190/18)

(...) *O asiller oğlu ve asiller kızı saf inançlı canlılar bodisatavlar yolunda sarsılmaz öğretiye ulaşip Buda soyluluğuna yükselmesiz olurlar.*

agına- “debelenmek”

“*Yerde yatıp yuvarlanmak*” anlamındaki *agan* isminden +A- ile oluşmuş fiildir. Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 24). “*Debelenmek*” anlamını vermektedir. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+bulunma agına- “debelenmek.”

balık suvıntın adırılıp isig kumda agınamış teg yir+**te agınayu** inçe tip yıgladı (...) (626/12)

Balık, suyundan ayrılıp sıcak kumda debelenir gibi yerde debelenerek şöyle diyerek ağladı (...)

agırla- “saymak, saygı göstermek“

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 22). Basit anlamıyla “hacim olarak “ağır“ anlamına gelir. Ancak duyusal olarak “zor; acı verici; saygı gösterme, önemseme vb.“ anlamlarına da gelir ve daha çok bu anlamlarıyla kullanılmıştır. AY’de ise genel olarak “saygı gösterme, önemseme“ anlamıyla kullanılmıştır. Fiil *agır* isminin isimden fiil yapım eki olan +IA- ile oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 430). Yaygın olarak *aya-* fiiliyle ikileme olarak yer alır. AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

A) +*belirtme* *agırla-* “Saymak, saygı göstermek.“

ol nomçı açarı+*g* ayamış **agırlamış** tapınmış udunmuş k(e)rgek (402/14)

O vaiz öğretmeni saymış, ihtimam göstermiş, tapınmış, hürmet etmiş olsa gerek.

kayuları birök bo nom erdini+*g* ayasar **agırlasar** tapınsar [udunsar bitiser] bititser (671/23)

Niceleri şayet bu öğreti mücevherini saysa, saygı gösterse, tapınsa, ihtimam gösterse, yazsa, yazdırsa.

birök kayu iligler kanlar bo nom erdini+*g* boşgunsarlar tutsarlar ayasarlar **agırlasarlar** eşidserler tınglasarlar (410/10)

Şayet nice devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini öğrenseler, tutsalar, saygı göstereceler, saysalar, işitseler, duysalar. (460/17), (403/1), (440/1), (526/12), (192/8), (397/21), (407/20), (513/11), (665/12), (397/16), (397/20), (412/21), (407/6)

B) +*yönelme* *agırla-* “Saymak, saygı göstermek.”

(...) ilin+*ge* kanın+*ga* ayaguluk **agırlaguluk erür** (90/7)

(...) *Devlet sahibi hakanına saygılı olmak, saygı göstermektir.*

C) +*vasıta* *agırla-* “Saymak, saygı göstermek.”

kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngüli+*n* eşidserler tınglasarlar ayasar **agırlasar** tapınsar udunsar (412/21)

Nice devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitseler, duysalar, saysalar, saygı göstereceler, tapınsalar, hürmet etseler.

ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngüli+n eşidsünler tınglasunlar ayasunlar **agırlasunlar** okısunlar okıtsunlar bitısünler bititsünler (435/20) Vasıta *O devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, duysunlar, saysınlar, saygı göstersonler, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar.*

men odgurak bo nom erdinig süzük köngüli+n eşidür m(e)n tutar m(e)n ayayur m(e)n **agırlayur m(e)n** (531/16)

Ben kesin (bir şekilde) bu öğreti mücevherini saf gönülle duyarım, tutarım, saygı gösteririm, sayarım.

(407/6)

agırlat- “hürmet ettirmek, saydırmak.”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972). Fiil, *agırla-* fiiline fiilden fiil yapan ettirgenlik eki olan *-t-* ‘nin gelmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 761). “*Saygı gösterttirme, kendini saydırma*” anlamına gelir. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+*yönelme agırlat-* “Hürmet ettirmek, saydırmak.”

törtđin sıngar yir orunuğ iymiş basmış üküş+**ke** ayatmış **agırlatmış** (607/15)

Dört taraftan yeri ezmiş, basmış çoğunluğa hürmet ettirmiş, saydırmış.

agrı- “ağrımak, sancımak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 25). Clauson ve Röhrborn’a göre *agır* isminden +*I-* ile fiil olmuştur (Clauson, 1972, s. 91 ve Röhrborn, 2011, s. 25). Erdal ise *agır* isminden almakla birlikte fiil yapan eki +*U-* olarak gösterir (Erdal, 1991, s. 474). Fiil, AY’de yalın durumdaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın *agrı-* “ağrımak, sancımak”

tolp et’özi çimileşdi yingne sançmış osuglug tikdi sançdı **agırdı** neng serilü umadı (632/20)

Bütün vücudu sızladı, iğne batmış gibi battı acıdı, [acısı] hiç dinmek bilmedi.

agtar- “çevirmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 27). *Agıt-* fiilinin *-Ar-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve İlk anlamıyla “*döndürmek, çevirmek*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 734). Ancak aşağıda da görüleceği üzere “*bir dilden başka bir dile çevirme*” anlamına da geldiği görülmüştür. AY’de de bu anlamıyla mevcuttur. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+eşitlik agtar- “çevirmek.”

amogaşırı açarı enetkek tilintin türk uygur tilinçe t(e)ngri burkan togmış ud yılın törtünç ay tört y(i)g(i)rmike agtarıp (...) (33/19)

Amogaşırı hoca Hint dilinden Türk Uygur dilince Tanrı budanın doğduğu yıl olan öküz yılının dördüncü ayının on dördüncü gününde çevirip (...)

yme kutlug öngdün ulug tavgaç ilinteki [tayşing sıvşing alku şastırlarig]ötgürmiş bodis(a)t(a)v [gıtsıamatso atl(ı)g açarı enetkek] [tilintin tavgaç tilinçe agtarmış (343/6) *Yine saadetli doğudaki büyük Çin devletindeki Tayşing, sıvşing ve başka öğretileri derinlemesine anlamış bodısatav Gıtsıamatso adlı hoca Hint dilinden Çin dilince çevirmiş.*

yene bo kelyük bulganyuk biş çöpik y(a)vlak üdteki kinki boşgutlug bişbalıklıg şingkoşelitutung t(a)vgaç tilintin ikileyü türk tilinçe agtarmış (e1/14)

Yine bu gelmiş beş bulanık, kötü zamandan sonraki öğrenci Beş Balıklı Şingko Şeli Tutung Çin dilinden yeniden Türk dilince çevirmiş.

agtın- “çıkma, yükselmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 29). “*Yükselmek*” anlamındaki *ag-* fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen biçimi olan *agıt-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*(kendi kendine) yükselmek*” anlamına geldiği gibi “*varmak ulaşmak; başkente gitmek*” gibi anlamları da mevcuttur (Erdal, 1991, s. 586). Fiil AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

A) +yönelme agtın- “çıkma, yükselmek”

yitiñsiz yidiz yagız yir teprep kök+*ke agtingay* (447/11)

Ulaşılamayan, geniş, kara yer hareket edip göğe yükselecek. (279/24), (458/12), (616/14)

B) +*bulunma-çıkma* (Bulunma işlevi) *agtın-* “*çıkma, yükselmek*”
 yme bir yirte agtınurlar inerler üstün altın yorırlar (365/22)
Yine bir yerden yükselirler, inerler. Üstte, altta yürürler.

ak- “akmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 32).
 “*Sıvı maddenin akması, dökülmesi*” anlamını vermektedir. “ (*arzu, istek ve ruhun*)
dışarı çıkması” anlamı da vardır ancak metnimizde bu anlama rastlanmamıştır. Fiil,
 AY’de yalın durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+ *yalın ak-* “Akmak”

(...) emiglerim belingteg idip tengizip süt akar (...) (633/10)
 (...) *memelerim aniden şişip süt akar* (...)

ötrü katun emigi tengizip iidip ertingü turur erken belingteg ötrü akdı yürüng süt
 (632/19)

*Sonra kraliçenin memesi son derece sıkışıp dururken, ardından birdenbire beyaz
 süt akıp çıktı.*

al- “almak, kabul etmek”

Fiili kez Orhon Türkçesinde, yaygın olarak “*almak (askeri olarak), işgal etmek*”
 anlamıyla görüyoruz (Clouston, 1972, s. 124). Anlam alanı çok geniştir. “*Kazanmak;*
sahiplenmek; satın almak; kiralamak” vb. ve daha fazla anlamı vardır. AY’de genel
 olarak “*almak; kabul etmek, dikkate almak; kazanmak; sahiplenmek*” anlamlarıyla
 mevcuttur. Fiil, AY’de *belirtme, yalın* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer
 alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme al-* “almak; kabul etmek.”

(...) kim kayu tınl(1)glar ülgülençsiz tenglençsiz üstünki yig buyan edgü
 kılınçı+**g alayın** tip küseserler (...) (157/3)

(...) *Ki nice canlılar ölçülemez, karşılaştırılmaz en üstün iyi sevabı, iyi işi
 alayım deyip arzu etseler* (...)

(...) aşnuça bo iki kırk törlüg ootları+**g alıp** yungu kılmış k(e)rgek (475/18)

(...) *Başkaca yirmi iki türlü ateşleri alıp hamam yapmış olsa gerek.*

üç yirtinçü içinte alkunung ayagı+**n alır siz** (495/7)

Üç dünya içinde herkesin saygısını kazanırsınız. (7/3), (8/6), (8/14), (420/21), (481/20), (198/22), (18/23), (80/6), (94/6), (520/12), (524/13), (578/8), (34k/21), (151/7), (305/11), (7/20), (135/22).

B) +*yalın al-* “almak; kabul etmek.”

(...) ötrü ol yilviçi tört yol beltirinte kığ yam ot ıgaç alıp bir orunta urup (384/14)

(...) *Sonra o sihirbaz yol ağzında pislik, gübre, ot, ağaç alıp bir yerde vurup (...)*

(...) ötrü esringü hua çeçekler alıp adruk adruk aş içgüler tutup ağır ayamakın tapınsun ançulasun (520/6)

(...) *sonra rengârenk çiçekler alıp başka başka yiyecek ve içecekler tutup saygıyla tapınsın, hürmet etsin.*

(...) ötrü kurumuş katıg kamış alıp anı üze ömgen tamırın sançıp kan üntürüp akuru akuru barska yakın bartı (616/20)

(...) *sonra kurumuş sert kamış alıp onun boyun damarını delip kan çıkartıp sessizce sessizce parsa yaklaştı. (94/6), (604/5), (640/10), (178/15), (178/17), (169/4), (682/5),*

C) +*eşitlik al-* “almak, kabul etmek”

et’öz itigi yivig tizig k(e)rgekin+**çe altılar** (578/2)

Vücut donanımını, gereğince aldılar.

alangur- “zayıflamak, güçten düşmek.”

Fiil, ilk kez Uygur Türkçesi’nde “zayıflamak, güç kaybetmek” anlamında kullanılmıştır (Röhborn, 2011, s. 46). Clauson, fiilin **alang* ismine dayandığını düşünür (Clauson, 1972, s. 149). Ancak fiil, *alngu-* fiilinin *-r-* ile elde edilmiş ettirgen

halidir (Röhrborn, 2011, s. 46). Fiil, AY'de vasıta durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*Vasıta alangur*- “zayıflamak, güçten düşmek.”

kayu neçe açmak suvsamak emgeki+*n alangurmuş* kogşamış tınl(1)glar erser(...) (118/5)

Nice nice acıkmak ve susamak zahmetiyle zayıflamış, güçten düşmüş canlılar varsa (...)

alk- “ortadan kaldırmak, uzaklaştırmak”

Fiili, Orhon Türkçesinde “*bitirmek, sona erdirmek*” anlamıya görürüz. Aynı anlamla AY'de de görülür. Röhrborn'a göre Bang ve Gabain fiilin kökeninin *al-* fiiline dayandığı görüşünü ileri atmış olsalar da semantik bağın gerçekliği yoktur (Röhrborn, 2011, s. 47). Fiil, AY'de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme alk*- “ortadan kaldırmak, uzaklaştırmak”

tengri burkan başdınkı kuvragınga nom nomlayu y(a)rılıkadukda yüz ming koltı nayut tümen tınl(1)glar alku akıgları+*n alkıp* (...) (185/20)

Tanrı buda baştaki topluluğuna öğretiyi vaaz vererek buyurduğunda yüz bin, sayısız canlılar diğer kötü bilinçlerini ortadan kaldırıp (...)

alka- “övmek, methetmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve kökeninin **al* ismine veya **al-* fiiline dayandığı düşünülür (Röhrborn, 2011, s. 48). “*Övmek, methetmek*” anlamına gelmektedir. AY'de de aynı anlamla yer alır. Fiil, AY'de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme alka*- “övmek, methetmek”

kim kayu bo tözünler oğlu tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tınl(1)glar üzeliksiz ıduk tayşing nomlug yorıgda yorıp ontın sıngarkı alku burkanlarıg üzeliksiz nom tilgenin evire y(a)rılıkagularına ötüğçi bolmakları üze burkanlar+*ka* öggülük *alkaguluk* burkanlar ögirgülük sevingülük bolurlar (178/5)

Ki nice bu soylular oğlu soylular kızı saf imanlı gönüllü canlılar ulaşılmaz kutsal büyük taşıt öğretisi usulünde davranıp ondan taraftaki başka Budaları ulaşılmaz öğreti tekerleğini çevirerek buyruklarına ricacı olmaları üzerine Budalara övecek, methedecek, sevinecek olurlar.

adın yat iliglerke kanlar+**ka** öggülük **alkaguluk** kamagda yig kılğay biz t(e)ngirim tip ötüntiler (403/14)

Tanrım, başka yabancı beylere, hanlara övecek, methedecek herkesten iyi tutacağız deyip konuştular.

alkat- “övdürmek, methettirmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Fiil, “övmek, methetmek” anlamındaki *alka-* fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 761). Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+*bulunma* *alkat-* “övdürmek, methettirmek”

küülüğ aşnukı kan evi atl(1)g balıkda arka çambudıvıp yırtınçü+**de alkatmış** kötrülmiş (682/20)

Ünlü önceki han evi adlı şehirde arkasındaki Çambudıvıp dünyasında methettirmiş, yüceltmiş.

alkın- “yok olmak, tükenmek, bitmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve fiil, “ortadan kalkmak, yok olmak” anlamındaki *alk-* fiilinin fiilden fiil yapan dönüşlülük eki *-n-* ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 587). Fiile, “(kendi kendine) tükenmek, bitmek” anlamını verir. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+*yalın* *alkın-* “yok olmak tükenmek, bitmek.”

(...) ötrü ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları arıyur **alkınur** (141/14)

(...) o zaman o kötü, iğrenç, pis işleri temizlenir, yok olur.

ol ilteki kişiler **alkınurlar** (555/3)

O devletteki kişiler yok olurlar.

nomlug et'öz tözi yene artamaz **alkınmaz** mengü erür (341/16)

Öğretiyle ilgili vücut temeli de tükenmez, yok olmaz, ölümsüzdür. (138/21), (681/12), (639/16).

amırtgur- “yatıştırmak, sakinleştirmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 54). “*Yatıştırmak, sakinleştirmek*” anlamına gelmektedir. “*Sakin olmak*” anlamındaki **amırt-* fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki *-gUr-* ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 748). Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

A) +*belirtme amırtgur-* “yatıştırmak, sakinleştirmek”

üç yavlak yoltakı açığ tarka emgeklig korkınçlarıg kiterteçi aç kız ig kegen adası+n **amırtgurtaçı** (...) (399/19)

Üç kötü yoldaki acılı, ağır eziyetli korkuları giderecek; açlık, hastalık zorluğunu sakinleştirecek (...)

yene k(e)ntü öz illerin uluşların odugin sakın küyü küzetü tutup yat yağı adası+n **amırtgurup** (...) (410/17)

Yine kendi devletlerini, uluslarını uyanıklıkla, dikkatle koruyup gözeterek tutup yabancı düşman zorluğunu yatıştırıp (...)

arvış küçin vıtar adasın tıdtaçı yavız tülünüg ayıg tüşü+n **amırtgurtaçı** (...) (475/11)

Sihir gücüyle vıtar(??) tehlikesini engelleyecek kötü rüyanın, yaramaz düşünüyü sakinleştirecek (...)

(...) sansarka ilinteçi yapşıntaçı atkanmak yapşınmak köngülleri+n **amırtgururlar** (291/1)

(...) acı çekilen dünyaya bağlanacak; bağlanan, yapışan gönüllerini sakinleştirirler.

B) +*vasıta amırtgur*- “yatıştırmak, sakinleştirmek”

bo nom erdini iligin asıg tusu kılğalı imerigme kamag tınl(ı)gka örügi+n amılı+n
amırtgurmuş erür siz (654/16)

Bu öğreti mücevherini bütün canlılara eliyle fayda kılarak rahatlıkla, sakinlikle sakinleştirmişsiniz.

amra- “sevmek”

Fiili Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “*Sevmek, güzel duygular beslemek vb.*” anlamlarında kullanılır. Fiilin kökeni ile ilgili sorunlar vardır. Clauson, **amur* ismine bağlar (Clauson, 1972, s. 163); Röhrborn ise *amul* ismiyle ilişkilendirerek ve semantik problem olduğunu belirterek bırakır (Röhrborn, 2011, s. 56). Fiil, AY’de belirtme durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*belirtme amra*- “sevmek”

(...) ötrü olar+*ni amrayurlar* severler (556/5)

(...) sonra onları severler.

amran- “hırslanmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve fiil, *amra*- fiilinin fiilden fiil yapan dönüşlülük eki olan *-n-* ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 588). Anlamca “(kendi kendine) *sevme*” anlamına geldiği gibi kimi durumlarda -aşağıda görüleceği gibi- “*hırslanma*” anlamına da gelebilir. Fiil, AY’de şu tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır:

+*çıkma amran*- “hırslanmak.”

emgeklig taluy ögüz+*din amranur m(e)n* (104/12)

Zorlu, eziyetli okyanustan dolayı hırslanıırım.

amraş- “sevinmek, sevişmek, sevmek.”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve fiil, *amra*- fiilinin *-ş-* işteşlik eki ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 553). Fiile, “(karşılıklı) *sevme*” anlamını verir.

Fiil, AY’de yönelme ve yalın durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*yönelme amraş*- “sevmek, saygı göstermek”

İNÇE K(A)LTı ’ENG’İLKİ OL YİR ORUNTAKI BEGLER BUYRUKLAR MANÇLAR BİR İKİNTİS+*ke*
ayaşdaçı **amraşdaçı bolgaylar** (195/14)

Şöyle ki en önce o yerdeki beyler, kumandanlar, memurlar bir ikincisine saygı gösterecek, sevecek olacaklar.

B) +*yalın amraş*- “sevmek, sevişmek.”

öz öz edgü ögli köngülleri üze alkugun sevişsünler **amraşsunlar** (120/5)

Kendi iyi ruhlu gönüleri ile bütünüyle sevişsinler.

amrıl- “yatıştırmak, sakinleştirmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 58). “*Yatıştırmak, sakinleştirmek*” anlamına gelir. Clauson’a göre fiil, **amur*- fiilinin edilgen halidir (Clauson, 1972, s. 163). Röhrborn da **amır*- fiilinin edilgen hali olduğu görüşündedir (Röhrborn, 2011, s. 58). Marcel Erdal *amırtgur*- ve *amrık*- fiilleriyle ilişkinin kanıtlanmadığını belirterek ilişkilendirir (Erdal, 1991, s. 653). Fiil, AY’de vasıta durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*vasıta amrıl*- Yatıştırmak, sakinleştirmek.”

kamağ tınl(ı)g arkası yok kurugı+n **amrılur** (655/6)

Bütün canlılar yoklukla sakinleşir.

ançula- “(armağan olarak) sunmak, takdim etmek”

Fiil, “*ödül*” anlamındaki *ançu* ismine +*la*- isimden fiil yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. İlk kez, Orhon Türkçesinde “ (*armağan olarak) sunma, takdim etme*” anlamıyla görünür. AY’de de aynı anlamla mevcuttur (Erdal, 1991, s. 430). Fiil, AY’de *vasıta* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*vasıta ançula*- “sunmak, takdim etmek”

(...) ötrü esringü hua çeçekler alıp adruk adruk aş içgüler tutup ağır ayamakı+n tapınsun **ançulasun** (520/6)

(...) *Sonra rengârenk çiçekler alıp başka başka yiyecek ve içecekler tutup saygıyla tapınsın, hürmet etsin.*

ar- “aldatmak, dolandırmak”

“*Aldatmak, hile karıştırmak*” anlamlarına gelen fiil, ilk kez Orhon Türkçesinde görülür ve AY’de de aynı anlamla kullanıma devam edilmiştir (Clauson, 1972, s. 193). Röhrborn’a göre Bang, *arva*- fiili ve *arvış* ismine temellendirse de görüş birliği yoktur (Röhrborn, 2011, s. 65). Fiil, AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme ar*- “aldatmak, dolandırmak.”

azu yme tengin tırazugın çıgın tsunın şingın kavın küri kürilikin tınl(1)gları+g **artum** ezügledim erser (...) (135/10)

Yoksa yine denklikle, teraziyle, ölçüyle, litreyle, desilitreyle canlıları aldattım, kandırdıysam (...)

B) +*vasıta ar*- “aldatmak, dolandırmak.”

azu yme tengi+n tırazugı+n çıgı+n tsunı+n şingi+n kavı+n küri+n küriliki+n tınl(1)glarıg **artum** ezügledim erser (...) (135/10)

Yoksa yine denklikle, teraziyle, ölçüyle, litreyle, desilitreyle canlıları aldattım, kandırdıysam. (...)

arı- “temiz olmak, saf olmak”

“*Temiz olmak, saf olmak*” anlamındaki fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 67). Orhon Türkçesinde isim hali olan *arığ* “temiz” şekli vardır (Tekin, 2016, s.). Fiil, AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+ *yalın arı-* “temiz olmak, saf olmak”

kılu tüketmiş ayıg kılınçlarım arısun alkınsun (139/4)

Yapıp bitirdiğim kötü amellerim temizlensin, bitsin.

ötrü tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlar arıyur alkınur (140/14)

Sonra günah, ağır (ve) kötü ameller temizlenir, biter.

köl tsuy irinçü arısun (353/15)

Göl, günahı temizlesin.

(74/19), (138/12), (77/9), (24/2), (139/1), (132/15), (141/13), (140/8), (140/6)

arın- “temizlenmek.”

Clauson ???“*Temiz-saf olmak*” anlamındaki *arı-* fiilinin fiilden fiil yapan dönüşlülük eki *-n-* ile genişlemiş biçimidir. Fiile “(kendi kendine) *temizlenmek*” anlamını verir. Ayrıca türediği fiil olan *arı-* ile arasında ufak bir anlam farkı vardır. *Arı-* her zaman *fiziksel* “*temizlik*” ve bazen de *ruhsal* “*temizlik*”i karşılarken *arın-* fiili yalnızca *ruhsal* “*temizlik*”i karşılar (Erdal, 1991, s. 589). Fiil, AY’de çıkma durumundaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*çıkma arın-* “temizlenmek.”

kaçan birök ol tınl(1)glar ol antag ağır ayıg kılınçların+*tın arınmak* tileser (...) (141/3)

O zaman, o canlılar, onun gibi kötü davranışlarından temizlenmeyi dilese(ler) (...)

arıt- “temizlemek, saflaştırmak, temiz duruma getirmek”

Clauson ???“*Temiz-saf olmak*” anlamındaki *arı-* fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki *-t-* ile genişlemiş biçimidir. Fiile, “*temizlemek*” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 763). Fiil, AY’de *belirtme* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılar ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme arıt-* “saflaştırmak, temiz duruma getirmek.”

burkanlar uluşı+n tolu tükel *arıtayın* (352/15)

Budalar halkını tamamıyla saflaştırayım.

üçünç nom buşı erser tüz nomlug et'özü+**g arıtdaçı tütir** (163/1)

Üçüncü öğreti buyruğu ise doğru öğretili vücudu saflaştıracaktır.

et'özi+**n** yumış **arıtmiş k(e)rgek** (418/1)

Vücudunu yıkamış, temizlemiş olsa gerek. (147/19), (191/14), (245/6), (75/5), (132/22), (524/15), (219/21-22), (243/17), (244/10), (219/10) (219/19), (220/12), (239/1), (243/15), (246/7), (142/2), (142/11), (142/21), (144/4), (26/16).

B) +*yalın arıt-* “temizlemek, saflaştırmak.”

ontın sngarkı uluşdaki ming tümen koltı burkanların ulug y(a)rlıkançuçı köngüllerin tüzü yadıp bir yanglıg emgekin sakınıp tınl(ı)gların adırsız tüp tüz arıtdı (576/18)

Ön taraftaki halkın sayısız Budalarının büyük merhametli könuelleriyle tamamını yayıp birçok türlü eziyetiyle düşünüp canlıları ayırmaksızın dosdoğru saflaştırdı.

art- “artmak, çoğalmak”

“*Artmak, çoğalmak*” anlamındaki fiili Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliriz çıkar ve aynı anlamla AY’de de devam eder (Clauson, 1972, s. 201). Fiil, AY’de bulunma durumundaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma art-* “artmak, çoğalmak”

ulugı tigin bo savıg eşidip yene ortun inisinge ay inim alp titgülük tavar alp iş neng inçip isig öz+**de artmaz** tip tidi (611/9)

“Büyük olan prens bu sözü işitip yine ortanca kardeşine ey kardeşim! Zor feda edilecek iş hiç sıcak vücutta fazlalaşmaz“ dedi.

ülgüsüz sansız utmakın yirtinçü+**de artmış siz** (490/1)

Sayısız boşuna çabalamayı yeryüzünde fazlalaştırmışsınız.

arta- “bozulmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011: 77). “Bozulmak, mahvolmak” anlamına gelmektedir. AY’de de aynı anlamla bulunur. Bang ve Gabain *arsu* “aşağı” ismini referans göstererek fiilin kökenini *ar isminden +ta- ile fiil olduğu görüşündedirler (Röhrborn, 2011, s. 77). Fiil, AY’de *yalın*, *belirtme*, *bulunma* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılar ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) + *yalın arta*- “bozulmak”

biş törlüg ı tarıg hua yavışgu tüş yimiş artayur (552b/18)

Beş türlü ekin, çiçek, yaprak, meyve, yemiş bozular.

nomlug et’öz tözi yene artamaz alkinmaz mengü erür (34ı/16)

Öğretili vücudun temeli de bozulmaz, yok olmaz, sonsuzdur.

(...) antag yanglıg artamış ol (558/19)

(...) *bunun gibi bozulmuş.* (67/11), (34j/6), (464/6), (552a/17), (680/18), (563/2)

B) + *belirtme arta*- “mahvetmek”

ol ilteki kişiler saçılur **artayur** kamağı+n (552b/8)

O devletteki kişilerin hepsini mahveder.

C) + *bulunma arta*- “bozulmak”

nomlug et’öz bo iki törlüg et’özler teg tısız y(a)rpsız közünteçi b(e)lgürteçi togdaçı öçdeçi kşan kşan üd+**te artadaçı ermez erser**(...) (56/15)

Öğretili vücut bu iki türlü vücutlar gibi devamlı güçsüz görünecek, belirecek, doğacak, sönecek bir anlık zamanda bozulacak olmaz ise(...)

D) + *çıkma arta*- “mahvolmak”

il kanıg il orunıntın taydurup montaglar+**tin artayur** (563/11)

Devletli hanı yerinden kaydırıp bunun gibilerden dolayı mahvolur.

E) + *vasıta arta*- “bozulmak”

bo tıltığı+n **artayur** ilning uluşnung törüsi (552a/11)

Devletin töresi bu sebeple bozular.

artat- “bozmak, harabetmek”

Arta- “bozmak” fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki *-t-* ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 763). Bu biçimiyle ilk kez Orhon Yazıtları’nda karşımıza çıkar (Clauson, 1972, s. 208). “Bozmak” anlamına gelir. AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Fiil, *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme artat-* “bozmak, harap etmek”

(...) üç on törlüg kılınç yolları+n bozdum **artatdım erser (...)** (134/20)

On üç türlü amel yollarını bozdum, harap ettiysem (...)

(...) togmak ölmek sansarı+g idi yme **artatmadın (...)** (333/20)

(...) ölüm, doğum sırasını da büsbütün bozmadan (...)

B) *+bulunma artat-* “bozmak, harap etmek”

alku üdler+te **artatur (...)** (367/9)

Başka zamanlarda bozar (...)

arva- “büyü sözleri söylemek, efsunlamak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 83). Fiilin kökeni karmaşıktır. Röhrborn’a göre Sevortyan *arba-* “hokkabazlık yapmak” ile ilişkilendirir ve hokkabazların söyledikleri **abra-* ile açıklamaya çalışır ancak Rasanen bu ilişkiyi reddeder (Röhrborn, 2011, s. 83). “Okuyup üflemek” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme arva- “büyü sözleri söylemek, efsunlamak”

bo d(a)r(a)nı üze ot birle kayınturmuş isig suvu+g yüz sekiz kata **arvap** çopunta kodup törtün yingak bıntavır (?) tartıp anta kin timin ol suv içinte kirip arıtı yunsun (478/4)

Bu daraniden sonra bitki ile kaynamış sıcak suyu yüz sekiz kez büyüülü sözler okuyarak çomağın üzerine bıraksın ve dört tarafa perde çeksın. Sonra hemen o suya girerek yıkansın ve arınsın.

(...) bo otlarıg tüz ülüş kılıp puş yultuzka sokup lalap bo d(a)r(a)nı üze ol lalamış otu+g yüz sekiz kata **arvasun** (476/17)

(...) *Bu bitkilerden eşit miktarlarda alıp puşya konumuna gelen bir günde bunları öğütüp toz haline getirerek büyü sözleriyle yüz sekiz kez okusun.*

antada basa bo et'öz küzetgülik d(a)r(a)nı üze et'özi+n bir otuz kata **arvasun** (478/24)

Ondan sonra bu beden kurtaran darani ile birlikte bedenine yirmi bir kez büyüülü sözler söylesin.

as- I “çoğaltmak, artırmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 84). “Çoğaltmak, artırmak” anlamına gelir. AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*belirtme as-* “çoğaltmak, artırmak”

amru ayıg kılınçları+g ok **asdım** üklitdim erser (136/20)

Kötü davranışları sürekli artırdıysam.

(...) burkanlarıg tuşup edgü yıldızlıg urugları+g **asıp** üklitip (...) (438/11)

(...) *Budalar’a rastlayıp iyi soylu nesilleri çoğaltıp (...)*

(...) k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze mengilig bolmış tınl(ı)glarınğ üzeleyü ögrünçleri+n sevinçleri+n **asmak** üstemek **erür** (266/7)

(...) *dahası büyük iyi düşünen gönül yardımıyla mutluluk bulmuş canlıların mutluluklarını, sevinçlerini çoğaltmak, artırmaktır.* (457/11), (474/3), (521/4), (191/11), (541/2), (607/18)

as- II “asmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve “asmak, takmak; bağlamak” anlamına gelir (Röhrborn, 2011, s. 85). AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Fiil, AY’de yalın durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+ *yalın as-* “asmak”

(...) ol örgünüg yinçü monçuk tizigi üze itip yaratıp adruk adruk pra kuşatırılar
asıp (...) (416/8)

(...) *o tahtı inci, boncuk dizerek yapıp başka başka bayrak ve güneşlikler asıp*
(...)

(...) birök bo nom erdinike tapıg udug kılmak küsüşin evin barkın itip <yaratıp>
'eng mıntın bir kuşatırı bir pra <erser> assarlar (533/20)

(...) *şayet bu öğreti mücevherine saygı göstermek isteğiyle evini barkını yapıp*
hatta bir güneşlik, bir bayrak assalar.

(...) pra kuşatırı assun (477/11)

(...) *bayrak, güneşlik assın.*

(552/1), (361/16), (416/8)

asıl- “çoğalmak, artmak”

Fiil, “çoğaltmak, artmak” anlamındaki *as-* fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir (Erdal, 1991, s. 654). Fiile, “çoğalmak, artmak” anlamı verir ve ilk kez Uygur Türkçesi’nde kullanılmıştır (Röhrborn, 2011, s. 86). AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Sıklıkla eş fiil olarak *üstel-*, *ükli-*, *küçet-* fiilleriyle birlikte kullanılır (Erdal, 1991, s. 654). Fiil, AY’de *yalın* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın* “çoğalmak, yükselmek”

ötrü ol tözünlerning kutı buyanı asılgay (478/16)

Sonra o asillerin mutluluğu (ve) sevabı çoğalacak.

ötrü ol kişining kutı buyanı küçi küsünü asılır üstülür (362/11)

Sonra o kişinin mutluluğu, sevabı, gücü (ve) kuvveti çoğalır, artar.

yene mang mang sayu adakların irklemişçe bo közünür ajuntakı kutı kıvı asılır
(419/13)

Yine her biri adım adım ayaklarıyla çıkmışçasına bu görünen dünyadaki mutluluğu (ve) saadeti yükselir. (89/20), (90/2), (415/8), (433/9), (436/3), (455/13), (486/18), (519/1), (601/8), (640/23), (412/16)

B) *+yönelme asıl-* “çoğalmak, yükselmek“

(...) *tev kür künin+ge asılur* (552a/3)

(...) *kandırma, hile gününe yükselir.*

askañçula- “dalga geçmek, alay etmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 89). *Askañçu* isminden *+la-* ile elde edilmiş fiildir ve “*alay etmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 431). Fiil, AY’de yalın durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın askañçula- “dalga geçmek, alay etmek”

(...) *özümde yavızlarığ körüp uçuzladım askañçuladım erser* (...) (136/12)

(...) *kendimde kötü şeyleri görüp küçümsedim, alay ettim ise* (...)

(...) *irig sarsıg sav sözlememek askañçulamamak* (...) (220/3)

(...) *kaba (ve) üzücü söz söylememek, alay etmemek* (...)

astur- I “çoğalttırmak”

Fiil, “*çoğalmak, artmak*” anlamındaki *as-* fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki *-t-* ile genişlemiş halidir ve fiile “*çoğalttırmak, arttırmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 801). Fiil, ilk kez Uygur Türkçesi’nde kullanılmıştır (Röhrborn, 2011, s. 86). AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme astur- “çoğalttırmak”

(...) *tarımış edgü yıltızları+n üklitdürüp asturup bışrunturgaylar* (88/6)

(...) *ekilmiş iyi alanlarını çoğalttırıp çalıştırtacaklar.*

astur- II “astırmak”

Fiil, “(bir yere) *asmak*” anlamındaki *as-* fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki -*t-* ile genişlemiş halidir. Fiile, “*astırmak*” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 801). Fiil, ilk kez Uygur Türkçesi’nde kullanılmıştır (Röhrborn, 2011, s. 86). AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+ *yalın astur-* “astırmak”

(...) pra kuşatrı ***asturup*** [tü]kel tüşrük kılurtı (575/1)

(...) bayrak, şemsiye *astırıp tamamen renkli, rengârenk yaptırdı.*

aşa- “tatmak, deneyimlemek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 86). “(duyusal olarak acıyı/sevinci/mutluluğu) *tatmak, deneyimlemek*” anlamına gelir. “*Yemek*” anlamına gelen *aş* ismine +A- isimden fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 418). Fiil, AY’de *belirtme, vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme* *aşa-* “tatmak, deneyimlemek”

kinki kinki ajunlarta yme sakınu sözleyü yitiñsiz edgü edgü mengi+***g aşagaylar***
(438/9)

Sonraki sonraki dünyalarda da düşünerek konuşmanın ulaşılmaz iyi mutluluğunu tadacaklar.

t(e)ngri yirinteki kişi ajunıntakı tanglançığ mungadınçığ edgü mengi+***g aşagay biz*** (532/15)

Tanrı yerindeki, insan dünyasındaki şaşırtıcı iyi mutluluğu tadacağız.

(...) bo ok avant tıtagdın yene ülgüsüz üküş buyan edgü kılınçlar tüşi+***n utlısı+n aşagay s(e)n*** (538/1)

(...) *bu sebepten de sayısız, çok sevap (ve) iyi davranışların mutluluğunu tadacaksın.* (138/15), (559/16), (411/6), (228/17), (119/3)

B) +*vasıta aşı*- “tutmak, deneyimlemek”

(...) monçulayu köni ongaru bugünüp ol ok emgeklerin süzük köngülü+n
teginmek **aşamak erür** (228/17)

(...) *Bu şekilde dosdoğru düşünüp o ıstırapların saf gönülle acısını çekmektir*

C) +*eşitlik aşı*- “tutmak, deneyimlemek”

(...) tükellig kut üze ilinçü mengig köngül+**çe aşasunlar** (119/3)

(...) *egemen mutlulukla mutluluğunu gönüllerince tatsınlar.*

aşat- “tattırmak, deneyimletmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 86). “(duyusal olarak) tattırmak, deneyimletmek” anlamına gelir. “Yemek” anlamına gelen *aş* ismine +A- isimden fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuş *aşı*- fiiline fiilden fiil yapan ettirgenlik eki -t- ‘nin eklenmesiyle genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 763). Fiile, “(acıyı/sevinci/mutluluğu) tattırmak, deneyimletmek” anlamı katar. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme aşat*- “tattırmak, yedirtmek.”

(...) menggü mengi+**g aşatur siz** (647/5)

(...) *sonsuz mutluluğu tattırırsınız.*

aşan- “Yemek yemek”

Fiili Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 94). “(Fiziksel anlamda) yemek yemek” anlamına gelir. *Yemek*” anlamına gelen *aş* ismine +A- isimden fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuş *aşı*- fiiline dönüşlülük eki -n- ‘nin eklenmesiyle genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 589). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme aşan*- “yemek, yemek”

kayu küşüşi erser anı köngülinte sakınu kün t(e)ngri togmazkan ol ok ev içinte
olurup kara önglög aşları+**g aşansun** (362/7)

Hangi isteği varsa, onu kalbinde düşünerek, güneş tanrı doğmadan, o ev içinde oturup kara renkli yemekleri yesin.

ata- “seslenmek, çağırmak, adını söylemek”

Fiili Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz Uygur Türkçesi’nde ise bu anlamın yanında “*seslenmek, çağırmak, adını söylemek*” anlamlarıyla bulunur (Röhrborn, 2011, s. 98). Fiil, “*isim, ad*” anlamındaki *at* ismine +A- isimden fiil yapan ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 418). Fiil, AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme ata*- “adını koymak, adlandırmak”

(...) yine nomnung bir şlok enetkekçe azu türkçe atı+n **atap** (...) (34/1)

(...) yine öğretinin bir dize Hintçe veya Türkçe adını söyleyip (...)

(...) atı+n **atap** aya kavşurup okıgu şlöki bo erür (34/3)

(...) adını söyleyip, ellerini birleştirip okuduğu dize budur.

B) +*vasıta ata*- “seslenmek, çağırmak”

(...) süzük kirtgünç köngüli+n üküş **atar** (190/14)

(...) imanlı ve saf gönülle çokça çağırır.

(...) bo burkanlar atı+n bo bodıs(a)t(a)vlar atı+n **atayu** süzük kirtgünç köngülin yükünü inçe tip tisünler (521/10)

(...) bu Budalar adını bu Bodisatvalar adını koyarak imanlı (ve) saf gönülle eğilerek şöyle deyip söylesinler.

takı yme kim kayu uzun tonlug tişi tınl(ı)glar bo t(e)ngri t(e)ngrişi burkanıg b(e)k katıg süzük kirtgünç köngüli+n üküş **atayu** öğretig kılsarlar (190/22)

Dahi yine nice uzun elbiseli dişi canlılar bu tanrı tanrısı Budayı sıkı imanlı saf gönülle çokça çağırıp öğretiyi yerine getirseler.(446/11), (356/21), (492/16), (516/11), (190/12)

atan- “bilinmek, o isimle anılmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972). Fiil, at ismine isimden fiil yapan +A- ekinin gelmesiyle oluşmuş *ata-* fiilinin üzerine yine fiilden fiil yapan dönüşlülük eki -n- ‘nin eklenmesiyle genişlemiş şeklidir (Erdal, 1991, s. 591). Fiile, “*isimlenmek, o isimle anılmak*” anlamını verir. Fiil, AY’de yalnız durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın atan- “bilinmek, o isimle anılmak”

(...) üç aylar titir yay üdler tip üç aylar **atanur** (589/11)

(...) *az zamanı üç aydır deyip üç ay olarak bilinir.*

ol bişinç aylı altınç ay yağmurlug üd **atanur** (589/23)

O beşinci aylı altıncı ay yağmurlu ay bilinir.

atkan- “bağlanmak”

Budist ve Maniheizt terimi olarak “*fani dünyaya bağlanmak; algılamak; bilinç tarafından almak vb.*” anlamlarına gelen fiil, *atka-* fiilinin dönüşlülük eki -n- ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 585). İlk kez Uygur Türkçesinde karşımıza çıkar (Röhrborn, 2011, s. 14). Fiil, AY’de *yönelme, belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme* atkan- “bağlanmak”

anta yene bodıs(a)t(a)vlar dyanıg bışruntuklarınta b(e)lgüg tutmazlar b(e)lgü+**ke atkanmazlar** (291/15)

Ondan sonra yine Bodisatvalar meditasyonu çalıştıklarında işareti tutmazlar, işarete bağlanmazlar.

(...) ol tözün bilgeler yoriguluk yorımaguluk nomlarıg körserler eşidserler yme bilge biliglig küçleri yitmişçe ötrü anga atkanmazlar yapşınmazlar (388/2)

(...) *o asil bilgeler şartlara bağlı (ve) şartlara bağlı olmayan öğretileri görse işitse, bilgilerinin gücü yettiğinden dolayı ona bağlanmazlar. En üstün olarak tutmazlar.*

(...) k(a)ltı at tözlüg nomlar alku+**ka atkanguluk töz titir** (283/6)

(...) *dahası şöhet temelli öğreteler bütününe bağlanacak temeldir.*(57/8), (218/13), (281/15), (281/20), (282/9), (320/6), (73/16), (74/1), (252/4), (293/1)

B) +*belirtme atkan-* “bağlanmak”

(...) ol bilingsiz yalanguklar yoriguluk yorımaguluk nomlarıg ne körserler ne eşidserler ötrü **anı atkanurlar** anga yapşınurlar (387/6)

(...) *o bilgisiz insanlar şartlara bağlı (ve) şartlara bağlı olmayan öğreteleri görse işitse, o zaman onu algırlar, ona bağlanırlar.*

C) +*yalın atkan-* “bağlanmak”

(...) kimning birök kaçığıları tetrü yangluk **atkansar** (595/7)

(...) *kimin şayet duyu organları yanlış bağlansa (...)*

(...) adruk adruk tatıglarıg et’öz kaçığı **atkanur** (364/13)

(...) *başka başka ayırt etmede farklı farklı hareket ederler.*

(...) altı törlüg kaçığılar öngin öngin **atkanur** (...) (364/17)

(...) *altı türlü duyu objesi kendi işlerini takip eder (...)*

ay- “söylemek, demek, anlatmak”

Fiil, ilk kez Orhon yazıtlarında karşımıza çıkar (Clauson, 1972, s. 266). “*Demek, söylemek*” anlamındaki fiilin aynı anlama gelen *ti-*, *sözle-* fiilleriyle arasında küçük bir fark vardır. Ay- fiili diğer iki fiile göre resmi bir söylemdir ve daha çok makam sahibi kişilere hitap ederken kullanılır (Clauson, 1972, s. 266). Fiil, AY’de *belirtme, yönelme, çıkma, yalın* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ay-* “söylemek, demek, anlatmak”

anı amtı m(e)n **ayayın** (550/3)

Ben şimdi onu söyleyeyim.

anı amtı **ayu bereyin** (132a/6)

Onu şimdi söyleyiveriyim.

ançulayu ok hormuzta t(e)ngri ulatı biş törlüg bögülüg edremke tükellig ulug küçlüg arjılar yme adruk adruk şastırları+g öngi öngi bitigleri+g körkitdiler **aydılar** (436/14)

Böylece Hormuzta tanrıdan başka beş türlü büyüğü erdeme muktedir büyük güçlü azizler de başka başka şastırları başka başka yazıtları gösterdiler, söylediler. (10/17-19), (483/24), (367/10), (417/18)

B) +yönelme ay- “söylemek, demek, anlatmak“

anı amtı m(e)n sizler+**ke ayu bireyin** (417/18)

Onu ben şimdi sizlere söyleyiveriyim.

bo mening alımçılarımka bösüp erklig kan üskinte aydukda tegdükde neteg kılayın anı **manga ayu biringler** tip tiser m(e)n (10/17)

Bu benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp kudretli han karşısında sorguya çekildiğim zaman ne yapayım? Onu bana söyleyiverin deyince (...).

(...) iki oğlanın+**ga ayıp** (...) (605/4)

(...) *iki oğluna söyleyip* (...) (10/19), (85/17), (372/23), (381/20), (635/17)

C) +çıkma ay- “söylemek, demek, anlatmak”

Busuşumuznu köngül+**tin** kamag kişiler bir yanglıg sözlediler **aydılar** (635/17)

Bütün kişiler isteğimizi bir şekilde gönülden söylediler, dediler.

D) +yalın ay- “söylemek, demek, anlatmak”

(...) süülüg kuvragının köngülleringe kirip alp atım edrem al çeviş bilig **ayu birgey biz** t(e)ngrim tip ötüntiler (193/22)

“(...) asker topluluğunun gönüllerine girip, kahramanlık, savaşçılık erdeminin, yol-yordam bilgisi söyleyivereceğiz efendim.” diye saygıyla belirttiler.

E) *+eşitlik aya-* “söylemek, demek, anlatmak”

alku tınl(ı)glarka köni kirtüsin+*çe aydı* körkitdi (85/17)

Başka canlılara gerçeğince söyledi, gösterdi.

aya- “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek”

Fiil, ilk kez Uygur Türkçesi’nde kullanılmıştır ve “*saygı göstermek, saymak*” anlamına gelir (Röhrborn, 1972, s. 110). Fiil, AY’de *belirtme, yönelme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme aya-* “saymak, saygı göstermek”

yene bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvragı+*g* yme *ayamış* açınmış ögmiş külemiş k(e)rgek (422/12)

Yine bu öğreti mücevherini öğretecek; tutacak rahip, rahibe, ruhban sınıfına dahil olmayan rahipler, dört türlü topluluğu da saymış, saygı göstermiş, övmüş, hürmet etmiş olsa gerek.

(...) birök bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı okıdaçı sözledeçi tınl(ı)gları+*g* ögser küleser *ayasar* ağırlasar biz (403/10)

(...) *sonra bu öğreti mücevherini öğretecek; tutacak; okuyacak; söyleyecek canlıları övsek; saysak; hürmet etsek.*

(...) manga tapıg udug kılmış yıd yıpar hua çeçek aş içgüg satıp anıng satıgı üze yene üç erdini+*g ayasunlar* ağırlasunlar (526/12)

(...) *bana hürmet etmiş, güzel koku, çiçek, yemek ve içkiyi satıp onun ticareti ile de üç mücevheri saysınlar, (ona) saygı göstereyinler.* (510/1), (566/15), (101/2), (407/9), (423/18), (671/23), (410/10), (413/1), (440/1), (192/8), (397/21), (403/6-7), (407/20), (412/21), (435/19), (510/14), (665/12), (192/18), (397/16), (397/20)

B) *+yönelme aya-* “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek”

(...) ikinti ordu karşı içinteki katunlar tigitler begler buryuklar tevsüz kürsüz ezügsüz armaksız ırşısız karşısız tüz baz ilin+*ge* kanın+*ga ayaguluk* ağırlaguluk *erür* (90/7)

(...) *ikincisi saray içindeki kadınlar, prensler, beyler, kumandanlar hilesiz, yalansız, kavgasız, doğru, barışık bir şekilde devlet sahibi hanına saygı göstermek, hürmet etmektir.*

(...) ayaların kavşurup ol şarır+**ka ayayu** (...) (606b/4)

(...) *ellerinin ayasını bitiştirip o kutsal emanete saygı göstererek (...)*

(...) çoğı yalını kasınçığ kamag+**ka** bir yanglıg **ayaguluk** 'engitgölük **bolur** (419/15)

(...) *çoğu ve azı hepsine korkulu bir şekilde saygı gösterir, boynunu eğer.*

(34/9), (125/2), (195/21), (399/13)

C) +*vasıta aya-* “saymak, saygı göstermek, hürmet etmek”

m(e)n odgurak bo nom erdinig süzük köngülü+n eşidür m(e)n tutar m(e)n **ayayur** **m(e)n** ağırlayur m(e)n (531/15)

Ben kesin bir şekilde bu öğreti mücevherini saf gönülle dinlerim, tutarım, saygı gösteririm, hürmet ederim.

(...) ötrü ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngülü+n eşidsünler tınglasunlar **ayasunlar** ağırlasunlar okısunlar okıtsunlar bitisünler bititsünler (435/19)

(...) *sonra o devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, dinlesinler, saysınlar, saygı göstereyinler, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar.*

(...) birök kin keligme üdlerte kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngülü+n eşidserler tınglasarlar **ayasar** ağırlasar tapınsar udunsar (412/21)

(...) *sonra, sonradan gelen zamanlarda nice devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitseler, dinleseler, saysalar, saygı göstereyler, tapsalar.* (407/6), (513/10)

ayaş- “(karşılıklı) saygı göstermek“

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve fiil, “saygı göstermek“ anlamındaki *aya-* fiilinin fiilden fiil yapan işteşlik eki -ş- ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 554). Fiile, “(karşılıklı) saygı göstermek“ anlamını verir. Fiil, AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme ayaş*- “karşılıklı saygı göstermek“

(...) inçe k(a)ltı ’eng’ilki ol yir oruntaki begler buyruklar mançlar bir ikintis+*ke ayaşdaçı* amraşdaçı *bolgaylar* (195/14)

(...) *şöyle ki en önce o yerdeki beyler, kumandanlar, memurlar bir ikincisine karşı saygılı, sevgili olacaklar.*

(...) ötrü imerigme kamag (...) sütli yağlı teg ırşısız karşısız bolup bir ikintis+*ke ayaşdaçı* amraşdaçı ögrünç sevinç üze ilinçü mengi kıltaçı (411/17)

(...) *sonra bütün herkes (...) sütli yağlı gibi kavgasız gürültüsüz olup bir ikincisine karşı saygılı, sevgili, övünç ve sevinçle eğlence kılacak.*

ayat- “saydırmak, hürmet ettirmek“

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve fiil, “*saygı göstermek*“ anlamındaki *aya-* fiilinin fiilden fiil yapan ettirgenlik eki *-t-* ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 763). Fiile, “*saygı göstermek*“ anlamını verir. Fiil, AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*yönelme ayat*- “saydırmak, hürmet ettirmek“

(...) kamag yalanguk+*ka* barça+*ka* bir yanglıg *ayatgay* ağırlatgay *biz* (408/3)

(...) *bütün insanlara, hepsine bir türlü saydıracak, hürmet ettireceğiz.*

(...) ertingü ulug bay barımlıg tsangları ağılıkları ı tarıg ed tavar üze tolu alp atım süülüg küçinge tükellig törtidin sıngar yir orunug iymiş basmış üküş+*ke ayatmış* ağırlatmış (...) (607/15)

(...) *son derece büyük, zengin, varlıklı hazineleri, tarla, mal mülkleriyle dolu savaşçı asker gücüne egemen dört taraftan yeri güçle kazanmış çok kişiye saygı göstertmiş, hürmet ettirmiş.*

ayıgla- “kötülemek“

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 115). “*Kötü*“ anlamındaki *ayıg* ismine +*la-* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur ve “kötülemek“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 432). Fiil, AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*belirtme ayıgla-* “kötülemek“

(...) köni kirtü nomu+**g ayıgladım** tantım **erser** (134/11)

(...) *doğru, gerçek öğretiyi kötülediysem, inkâr ettiysem.*

B) +*bulunma ayıglama-* “kötülemek“

(...) ikinti tütrüm tiring yörüglüg nom tözin+**te ayıglamaksız** çulvusuz **erser** (...) (147/11)

(...) *ikinci olarak derin anlamlı öğreti esasında kötülemeksiz küfürsüz ise (...)*

(...) tiring nomlar+**ta ayıglamaksız** çulvusuz bolsar (...) (148/2)

(...) *derin öğretilerde kötülemeksiz, küfürsüz olsa (...)*

ayıt- “sormak, söylemek“

Fiili Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 268). “Söylemek“ anlamındaki *ay-* fiilinin ettirgenlik eki *-t-* ile genişlemiş halidir (Erdal, 1991, s. 763). Fiile, “*sormak, söylemek; rica ederek sormak*“ anlamı verir. Fiil, AY’de *belirtme, vasıta, bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ayıt-* “sormak, söylemek“

(...) ol d(a)r(a)nı tutdaçı kişining köngülinteki küsemiş küsüşi+**n ayıtıp** küsüşin kanturu tegingey m(e)n (446/13)

(...) *o daraniyi tutacak kişinin gönlünde dilediği dileğini sorup dileğini doyurarak yerine getireceğim.*

amtı men atam begke barıp ot em şast(ı)rning özen k(e)rgeklig tügünün ig agrıg emlemek uzanmakın **ayıtayın** ötüneyin (587/7)

O halde, şimdi, babama gidip tedavi şâstralarının asıl lüzûmlu olan sırrı ve hastalıkları iyileştirme usûlünü [babamdan] sorayım.

(...) k(a)ltı m(a)habrahmı ulug azrua t(e)ngri yırtinçüke asıglığın ürüg uzatı yırtinçülüg şastırları+**g ayıtı sözledi** (436/8)

(...) *öyle ki yüce Mahabrahmi Ezrua Tengri yeryüzüne faydasını sürekli dünya ile ilgili öğretileri sorarak söyledi.*

B) +*vasıta ayıt*- “sormak, söylemek”

köngül iy(i)n tapıngça korkınçsız+*n ayıtğıl* (372/22)

(...) *gönlün doğrultusunda arzunca korkmadan sor.*

C) +*bulunma ayıt*- “sormak, söylemek”

(...) ötrü ol yumışçı yekler kelip istep tüzü+*de ayıtıp* (13/20)

(...) *onra o hizmetçi periler gelip tamamı da sorup (...)*

D) +*yalın ayıt*- “sormak”

(...) t(e)rs tetrü asıg nomluglar kelip sizik *ayıtıp* (...) (311/10)

(...) *aksi öğretiler gelip şüphe söyleyip (...)*

(...) takı ne *ayıtmış* k(e)rgek (...) (428/15)

(...) *dahi ne sormuş olsa gerek (...)*

(602/18), (628/11)

azlan- “açgözlü olmak, cimri olmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve “(malda) cimri olmak (ve) kendinde olanla yetinmemek” anlamına gelir (Röhrborn, 2011, s. 126). Az ismine isimden fiil yapım eki olan +*lan*- ‘ın eklenmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 510). Fiil, AY’de *yönelme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme azlan*- “açgözlü olmak”

(...) ed+*ke* tavar+*ka azlanmagıl* ayıg kılınç kılma (...) (16/9)

(...) *Mala mülke açgözlü, kötü davranışları yapma (...)*

(...) köngülün adın kişining edgüsin+*ge azlanmamak* (...) (220/4)

(...) *gönlünle başka birinin iyisine açgözlü olmamak (...)*

B) +*bulunma azlan*- “açgözlü olmak, cimri olmak”

nom buşı+*da* tavar buşı+*da azlantım* kıvırkaklantım erser(...) (136/15)

Öğreti sadakasında, mal sadakasında cimrilik ettim ise (...)

azu- “azalmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 127). Fiil, *az* “az” isminden +U- ile fiil haline gelmiş olup “*azalmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 475). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*yalın azu*- “azalmak”

k(a)ltı bo biş çöpdik yavlak üdteki kutı buyanı azumış **egsümiş** (...) (379/23)

Şöyle ki bu beş bulanık, kötü zamandaki mutluluğu (ve) sevabı azalmış, eksilmiş
(...)

edgü edgü tözün t(e)ngri kızıya koltı nayut sanınça kinki ogatmış biş çöpdik
kelyük bulganyuk üdteki kutı buyanı **azumış** irinç y(a)rılıg tınl(1)glarka ertingü
k(e)rgeklig ötüg ötüntüng (480/19)

*Ey asil Tanrıça! Bundan sonra gelecek, baht ve sevaplardan yoksun zavallı
canlılar için çok gerekli sözler söyledin.*

2.2. -B-

ba- “bağlamak”

Fiili Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz ve “(bir nesne ile) *bağlamak*” anlamına gelir (Clauson, 1972, s. 292). AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Fiil, AY’de *belirtme*, *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme ba*- “bağlamak”

(...) ol üç yekler manga yakın kelip birisi uruk üze boyunımı+n **badı** (7/19)

(...) o üç şeytanlar bana yaklaşıp birisi iple boynumu bağladı.

B) +*yalın ba*- “bağlamak”

(...) et’özin üç tilin dört törlüg köngülteki kılınç yme üç törlüg bolar **bamış**
beklemiş erürler (107/17)

(...) *vücutuyla, üç diliyle, gönlündeki dört başka davranışı da bunlar üç farklı*
(şekilde)*bağlamış, sıkılaştırmıştırlar.*

C) +*bulunma ba-* “bağlamak”

atı kötrülmüş t(e)ngirim bo dar(a)nıg bir otuz kata sözlep biş törlüg tüşrük yip üze bir otuz tügüp sol sol ong öşünün+*te basun* (537/1)

Adı yükseltilmiş tanrım bu daraniyi yirmi bir kez söyleyip beş türlü renkli ipe yirmi bir düğüm atıp sağ dirseğinden orta parmağına kadar bağlasın. (Çetin, 2017, s. 312)

bagdaşın- “bağdaş kurmak (*paryanka duruşunda oturmak*)”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. AY’de “*bağdaş kurup oturmak*” anlamına *Bag* “bağ” ismine +dA- ekinin getirilmesiyle meydana gelmiştir (Erdal, 1991, s. 455). *Bagdaşın-* da *bagdaş-* fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü biçimidir (Erdal, 1991, s. 591). Fiil, AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma bağdaşın-* “bağdaş kurmak”

(...) k(a)ltı bo bizing bahşımız kangımız umugumuz inagımız ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg tük el bilge t(e)ngri t(e)ngri burkan eng magad ilte narayançan ögüz kıdıgınta m(a)habodı sögüt tüpinte v(a)jırlıg v(a)çırasan örgün üzesin+*te b(e)k bağdaşını* oluru y(a)rlıkap (...) (172/11)

(...) *sonra bu bizim üstadımız, babamız, dayanağımız büyük merhametli gönüllü bilge tanrı tanrısı Buda olağanüstü Magad ülkesinde Narayançan ırmağı kıyısında, Mahabodi (adlı) ağacın dibinde, elmas işlemeli taht üzerinde sağlam bir şekilde bağdaş kurup, oturup, buyurup (...)*

(...) sögütler iligi m(a)habodı sögüt tüpinte v(a)jırlıg v(a)çırasan örgün üzesin+*te b(e)k bağdaşını* oluru bulup(...) (429/13)

(...) *ağaçların hükümdarı Mahabodi (adlı) ağacın dibinde elmas işlemeli taht üzerinde sağlam bir şekilde bağdaş kurup (...)*

(...) örü agtınp orun+*ta b(e)k bağdaşını olurtı.* (576/11)

(...) *yukarı çıkıp yerinde sağlam bir şekilde bağdaş kurarak oturdu.*

bar- “gitmek, devam etmek, ulaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 354). “*Gitmek, ulaşmak*” anlamına gelen fiil, AY’de de aynı anlamla mevcuttur. Hacıeminoğlu fiilin kökenini “*bağlamak*” anlamındaki *ba-* fiiline bağlar ve bir noktadan ayrılıp başka bir noktaya “*bağlanmak*” şeklinde açıklar (Hacıeminoğlu, 2016, s. 33). Clauson ise *bar-* halinde kök olarak alır (Clauson, 1972, s. 354). Fiil, AY’de *yönelme, bulunma-çıkma, yalın ve vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yönelme bar-* “gitmek, ulaşmak”

(...) ikegü birle atlanıp tilegeli arıg+**ka baralım** (636/19)

(...) *ikimiz birlikte atlanıp isteyerek ormana gidelim.*

(...) ötrü t(e)rkın yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol bars yatur orun+**ka bartular** (619/10)

(...) *sonra hemen tekrar dönüp ağlaşarak deminki o parsın yattığı yere ulaştılar.*

(...) yavız yavlak kişiler+**ke yakın barıp** (...) (102/3)

(...) *kötü, yaramaz kişilere yakın gelip* (...) (656/23), (409/7), (221/14), (221/23), (641/11), (249/16), (392/13), (402/12), (523/18), (3/16), (401/23), (18/9), (528/8), (531/22), (587/5), (598/22), (602/21), (606b/9), (622/7), (236/4), (92/13), (530/14)

B) *+bulunma-çıkma bar-* “gitmek, ulaşmak”

(...) ötrü k(e)ntü özüm tirinim kuvragım birle t(e)ngridem oyun bediz kılı ol ol orunlar+**ta barıp** (...) (480/4)

(...) *sonra bizzat kendim halkımla birlikte ilahi oyun, süs yaparak o yerlere ulaşıp* (...)

(...) ulug mengilig sukavati+**da barıp** togsunlar (684/7)

(...) *büyük neşeli Sukavati’ye ulaşıp doğsunlar.*

(...) amtı m(e)n bolarning basasın+**ta barıp** sınayu baka köreyin tip sakınıp(...) (600/1)

(...)” *Şimdi ben onların arkasından gelip deneyerek bakıp göreyim.*” diyerek düşünüp (...) (341/11), (528/12), (539/3)

C) +*yalın bar-* “gitmek, ulaşmak”

(...) takı inaru irak **barsar** m(e)n (601/21)

(...) *dahi ileriye doğru uzak gitsem.*

(...) anand yakın **barıp** ol stupnung kapıgın içinte yiti erdini üze itiglig körkle bir turur erti (606a/9)

(...) *Anand yakın gelip o Stup'un kapısı içinde yedi mücevherle yapılmış bir güzel dururdu.*

(...) neng inçip balık uluş sayu **barıp** ev ev sayu keze yorip (...) (586/23)

(...) *böylelikle şehir, ülke hepsine gidip ev ev hepsini gezerek yürüyüp (...)*
(82/18), (597/5), (599/7), (638/10)

D) +*vasıta bar-* “gitmek, ulaşmak”

(...) kam(a)tsıda urup [anı]ng içinte busuşlugı+n **bartılar** (642/10)

(...) *Kamatsıda vurup onun içine kederle ulaştılar.*

bas- “kazanmak, yenmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 370). “*Kazanmak, baskın vermek*” anlamına gelir. Fiil, aynı anlamla Uygur Türkçesinde de mevcuttur. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme bas-* “kazanmak, yenmek”

(...) yine emgetdeşilerke kor kıltaçılarka bulganmak kakımakı+g **basmak** küşiretmek **erür** (226/4)

(...) *yine ıstırap çektireceklere, ziyan yapacaklara karışmak, pişmanlığı yenmek, güçsüzleştirmektir.*

törtđin sıngar yir orunu+g iymiş **basmış** üküşke ayatmış agırlatmış (607/15)

Dört taraftan yeri ezmiş, yenmiş çoğunluğa hürmet ettirmiş, saydırmış.

basın- “yenilmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 374). *Bas-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*yenilmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 592). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme basın-* “yenilmek”

aç kız ig kegen bolmaguluk yat yağı+*ka basınmaguluk* iş ködügüg işleyür
m(e)n (422/3)

Kıtlık, hastalık olmayacak, yabancı düşmanlarca ezilmeyecek bir iş-güç yaparım.

basıntur- “bastırılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 374). Orhon Türkçesinde edilgen hali olan *basın-* biçimi bulunur. *Bas-* fiili önce *-n-* ile edilgen yapılmış daha sonra *-t-* eki ile de ettirgen fiile dönüştürülmüştür (Erdal, 1991, s. 592). “(bir güç tarafından) *bastırılmak*” anlamına gelen fiil AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme basıntur-* “bastırılmak”

(...) yat yağı+*ka basınturup* küzetü umaz (552a/15)

(...) *Yabancı düşmana bastırılıp koruyamaz.*

basıraş- “karşılıklı bastırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Bas-* fiiline *-r-* ettirgenlik eki getirilerek oluşmuş *basır-* gövdesine *-ş-* işteşlik eki eklenerek oluşmuş halidir. Ancak *bas-* fiilinin ettirgen hali olsa da *bas-* ile anlamsal olarak tamamen aynıdır. *Basıraş-* “*karşılıklı baskın yapmak*” anlamına gelir. Fiil, AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme basıraş*- “karşılıklı bastırmak”

(...) barçada bir ikintis+*ke basıraşıp* kunuş kırma kılurlar (552b/2)

(...) *tamamıyla bir ikincisine bastırıp istila ederler, yağmalarlar.*

basıt- “maruz kalmak, bastırılmak”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 372). *Bas*- fiiline -*t*- ettirgenlik ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. “(bir güçle) *bastırılmak*, (o güce) *maruz kalmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 764). Bu şekil de kök fiilden anlam olarak biraz farklı bir konumdadır. *Bas*- fiziksel “*basmak*” anlamı verirken *basıt*- daha çok psikolojik olarak “*bastırılmak*” anlamındadır. AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme basıt*- “maruz kalmak”

(...) tüg tümen kişiler ig agrıg+*ka basıtıp* umugsuz ınagsız yaturlar (587/3)

(...) *binlerce kişi hastalığa maruz kalıp dayanaksız yatarlar.*

(...) ilig beg monçulayu emgeklig yangku yıkı ünin busuş köngülin+*ge basıtıp* seringeli umadı (635/2)

(...) *devlet sahibi bey böylece ıstırap dolu yankılı sesiyle kaygılı gönlüne bastırıp katlanamadı.*

(...) kutka teggeli umadın nızvanılar+*ka basıtmak* alp emgek titir (109/16)

(...) *mutluluğa ulaşmadan ihtiraslara maruz kalmak güç eziyettir.*

başla- “başlamak, başta gelmek, liderlik etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 382). “(bir şeye) *başlamak*; *liderlik etmek*; yönetmek” anlamına gelen fiil *baş* “*en baştaki*” fiiline +*la*- getirilerek oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 432). Fiil, AY’de *eşitlik*, *belirtme* ve *yahn* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*eşitlik başla*- “(...+A göre) başlamak”

(...) turkaru beg er birök törü+*çe köni başlasar* (567/10)

(...) *durmadan bey ve kişi eğer örfe göre doğru liderlik etse.*

(...) *kamag kara bodunun köni nom+ça **başlayur** (565/5)*

(...) *bütüin avam tabakası halkı doğru örfe göre liderlik eder.*

(...) *takı yme olarta adın asurılar yme arkası köni nom+ça **başlamak** ugrınta (...)* (565/13)

(...) *dahi onlardan başka cinler desteği de doğru örfe göre liderlik etmek konusunda (...)* (585/7), (607/17)

B) *+belirtme başla-* “başlamak“

(...) *yavız artak törü üze bodunu+g karag **başlasar** (553/3)*

(...) *bozuk, çürümüş örfe birlikte avam tabakası halkı liderlik etse.*

(...) *altın tilgenlig kan bolup dört yirtinçü+g **başladı** (572/4)*

(...) *altın tekerli hakan olup dört yeryüzünü (dolaşmaya) başladı.*

C) *+yalın başla-* “başlamak“

(...) *yüz bir şlok **başladı** (95/20)*

(...) *yüz bir mısra başladı.*

bat- “batmak, gömülmek“

Fiil, ilk kez “*güneşin kaybolması*“ anlamıyla Orhon Türkçesinde kullanılmıştır (Clouston, 1972, s. 298). Uygur Türkçesinde aynı anlamı devam etmekle birlikte “*gözden kaybolmak*“, “*suyun/toprağın içine gömülmek*“ ve mecazi olarak “*kaygıya üzüntüye gark olmak*“ anlamlarını da elde etmiştir. AY’de “*güneşin batması*“ dışındaki anlamları kapsayan örnekler mevcuttur. Fiil, AY’de *yönelme*, *bulunma-çıkma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yönelme bat-* “batmak“

(...) *busuş+ka **batıp** köngülleri (...)* (632/9)

(...) *gönülleri kaygıya batıp (...)*

(...) ötrü ol astup ikileyü yene yir+**ke batıp** közünmez boltı (644/17)

(...) *sonra o türbe yeniden yere batıp görünmez oldu.*

B) +*bulunma-çıkma bat-* “batmak, gömülmek”

(...) üküş üd kolu erü erü kömülti tering **batıp** toprak+**da** (643/21)

(...) *sayısız zamanın geçmesiyle, yavaş yavaş toprak (altına) derince batıp gömüldü.*

(...) bir yanglıg busuşlug taluy için+**te** tering **batıp** köngülleri sakınçlug kadgulg oot üze örtentiler (639/20)

(...) *aynı şekilde kendilerini kaybettiler; gönülleri keder denizi içinde derince batıp, hasret otuyla yanıp tutuştular.*

çommış **batmış** erür m(e)n busuşlug taluy için+**te** (634/2)

Eziyetli nehir içine dalmış, batmışım.

C) +*yalın bat-* “batmak, gömülmek, kaybolmak”

(...) neçede birök bo tütrüm tering yörüglüg nom erdini yitlinser **batsar** (197/19)

(...) *hemen sonra bu derin anlamlı öğreti mücevheri kaybolsa.*

batur- “saklamak, gizlemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 308). *Bat-* fiiline ettirgenlik eki *-t-* ‘nin gelmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 711). “(nesneleri, güneşi/ayı) *batırmak*” anlamına gelen fiil, bir kez kullanıldığı AY’de ilk anlamıyla ilintili başka bir anlamda; “*saklamak, gizlemek*” anlamında kullanılmıştır. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme batur-* “saklamak, gizlemek”

(...) bo kamağ ağır ayıg kılınçlarımı+n (...) **baturmaz m(e)n** (...) (138/1)

(...) *bu bütün kötü davranışlarımı (...) saklamam (...)*

bedize- “süslemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 310). *Bediz* “süs” ismine +A- ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve “süslemek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 418). Fiil, AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma bedize-* “süslemek”

İNÇE K(a)LTı kök kalık kovukınta bediz **bedizep** bodug türtüp adruk adruk körk mengizler üntürgeli usar (...) (50/20)

Şöyle, gökyüzü boşluğunda süs süsleyip, boya sürüp, başka başka güzellikler çıkartacak olsa (...)

bedizet- “süsletmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 310). “Süs, nakış” anlamına gelen bediz ismine +A- isimden fiil yapan ek gelip *bedize-* “süslemek” olduktan sonra ettirgenlik eki *-t-* ile de fiil *bedizet-* biçimine gelmiştir (Erdal, 1991, s. 765). “süsletmek” anlamına gelen fiil AY’de *belirtme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A)+*belirtme bedizet-* “süsletmek”

(...) yangı arıg yürüng bözde otırada t(e)ngri sizing körküngüz+**ni bedizetsün** (444/16)

(...) *yeni temiz, beyaz bezden tanrım sizin güzelliğinizi süsletsin.*

(...) t(e)ngri t(e)ngri burkanning bo nom erdinig nomlayu y(a)rılıkamış körki+**n bedizi+n bedizetsünler** (22/18)

(...) *Tanrı tanrısı Buda'nın bu öğreti mücevherini vaaz ederek buyurmuş olduğu güzelliğini, süsünü süsletsinler.*

soltın yıngak şırıkını kut t(e)ngri katunı öngdün yıngak mening körkümi+**n kuvragımı+n** birle tükel **bedizetsün** (444/20)

Sol taraftaki şırıkanya kut Tanrı hatunu, ön tarafta benim güzelliğimi, topluluğumu tamamıyla resmitsin. (519/10)

- B) *+eşitlik bedizet-* “süsletmek”
 (...) k(a)ltı nom+*ça bedizetsün* (488/2)
 (...) *dahası öğretiye göre süsletsin*

bekle- “kapatmak, kilitlemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 326). *Bek* “sağlam” ismine +*la-* isimden fiil yapan ek getirilerek oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 432). “*Saklamak, kapatmak, kilitlemek, sağlamaştırma*” gibi değişik anlamlara gelir. Fiil, AY’de *belirtme bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

- A) *+belirtme bekle-* “kapatmak, kilitlemek”
 (...) ol şarırı+*g bekledi* (642/9)
 (...) *o azizin geride bıraktığı eşyaları kilitledi.*
- (...) üçünç yavlak yolları+*g b(e)klep* edgü yollarıg açmakka tayanıp (...) (219/13)
 (...) *üçüncüsü kötü yolları kapatıp iyi yolları açmaya dayanıp (...)*
- (...) yavlak yollar kapığı+*n b(e)klep* edgü yollar kapığın açma birmekleri üze (...) (222/10)
 (...) *kötü yollar kapısını kapatıp iyi yollar kasını açabilmeleriyle birlikte (...)* (221/7), (221/9), (222/13)
- B) *+bulunma bekle-* “saklamak”
 (...) ötrü astup için+*te beklediler* (627/21)
 (...) *sonra türbe içinde sakladılar.*
- C) *+yönelme bekle-* “saklamak”
 (...) yine adınlarka yme kilturmamakları üze adınlar+*ka yme b(e)klemiş bolur* (221/22)
 (...) *yine başkalarına da yaptırmamalarıyla birlikte başkalarına da saklamış olur.*

beklel- “bağlanmış olmak; tutsak olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 327). *Bekle-* fiilinin *-l-* ile yapılmış edilgen halidir (Erdal, 1991, s. 655). Fiil, AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*bulunma beklel-* “bağlanmış olmak; tutsak olmak”

kayu berke kagal üze berkekip b(e)kde çug+*da beklelmış erserler* (117/13)

Eğer halatla sıkılaştırılıp sımsıkı bir demet gibi bağlanmış iseler (?) (...)

beklen- “bağlanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 327). *Bekle-* fiilinin *-n-* ile yapılmış dönüşlü halidir (Erdal, 1991, s. 593). Fiil, AY’de “*bağlanmak*” anlamıyla bulunur. Fiil, AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*yalın beklen-* “bağlanmak”

(...) anıng ikin ara yene m(e)n monı teg ağızım *beklenip* ölmek emgekke tegdim (9/8)

(...) onun ikisinin arasında yine ben bunun gibi ağızım bağlanıp ölmek eziyetine ulaştım.

belgür- “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 341). “*İz, işaret*” anlamındaki *belgü* ismine isimden oluş bildiren fiil yapan ek *-r-*’nin eklenmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 500). Fiile, “*belirmek, ortaya çıkmak*” anlamı verir. Fiil, AY’de *yalın, çıkma, bulunma ve yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın belgür-* “ortaya çıkmak”

(...) bo üçegününg kavışmakıntın ötgürü ötrü kölige **b(e)lgürer** (52/20)

(...) *Bu üçünün kavuşmasından dolayı gölge ortaya çıkar.*

(...) yilvi teg çinsız y(a)rpsız **b(e)lgürer** (364/18)

(...) *Sihir gibi doğrusuz, kuvvetsiz ortaya çıkar.*

(...) montada adın üç törlüg ada tudalar **b(e)lgürer** (557/3)

(...) *bundan başka üç türlü tehlikeler ortaya çıkar.*

(68/19), (74/20), (75/1), (367/15), (374/13), (453/14), (434/21), (621/11), (85/8), (119/9), (56/1) (632/1), (425/15), (427/6)

B) *+çıkma belgür-* “ortaya çıkmak”

(...) antag osuglug biş yapıglar neng inçip avantlar+**tin** tıtaglar+**tin** togmazlar **b(e)lgürmezler** (374/15)

(...) *onun gibi yaratılmış beş vücutlar hiç sebeplerden doğmazlar, ortaya çıkmazlar.*

(...) avantlar+**tin** tıtaglar+**tin** togmış **b(e)lgürmiş ermez** (...) (375/5)

(...) *sebeplerden doğmuş, ortaya çıkmış değildir. (...)*

(...) inçip bilge biliglig közleri üze özleri ’eng öngre sizik ayıtıp yanturu yöre sözlemekin+**tin b(e)lgürmiş ermez** (277/23)

(...) *şöyle bilge ve bilgili gözleriyle en önce şüphe sorup dönerek söylemesinden ortaya çıkmış değildir.*

(68/20), (295/19), (295/22)

C) *+bulunma belgür-* “ortaya çıkmak”

(...) kin **b(e)lgürer** yirtinçü+**de** (352/6)

(...) *sonra yeryüzünde ortaya çıkar.*

(...) alku kamag bodıs(a)t(a)vlarka yirtinçü+**de b(e)lgürüp** nomladılar bo nomug (667/5)

(...) *bütün başka bodisatvalara yeryüzünde ortaya çıkıp bu öğretiyi vaaz ettiler.*

(...) üç yavlak yollar barça yitlinip yirtinçü+**de** tolu erdinilig sögütler **b(e)lgürüp** yiti erdinilig linhua çeçekler közünti (...) (381/3)

(...) *üç kötü yollar bütünüyle yok olup yeryüzünden bir sürü mücevherli ağaçlar ortaya çıkıp yedi mücevherli nilüfer çiçekleri göründü (...)* (423/3), (585/4)

D) *+belirtme belgür-* “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek”

(...) ikinti tüş et’öz erser nomlug et’özke tayaklığı+*n b(e)lgürteçi titir* (60/15)

(...) *ikinci semere vücud ise öğretili vücuda desteğini ortaya çıkaracaktır.*

(...) bo üç törlüg et’özlerte ’eng’ilki b(e)lgürtme et’öz erser tüş et’özke tayaklığı+*n b(e)lgürteçi titir* (60/13)

(...) *bu üç türlü vücutlardan en ilki belirme vücudu ise semere vücuduna desteğini ortaya çıkaracaktır.*

(...) neng inçip tayanguluk ornı yok üçün anın adınka tayaklığı+*n b(e)lgürteçi ermez* (60/20)

(...) *hiç dayanacak yeri olmadığı için onun başkasına desteğini ortaya çıkaramaz.*

E) *+yönelme belgürme-* “görünmek”

(...) t(e)ngridem tüzülmüş yinçge oyunlar ol tınl(ı)glar+*ka b(e)lgürsünler* (119/7)

(...) *İlahi düzenlenmiş ince eğlenceler o canlılara görünsünler.*

belgürt- “belirtmek, göstermek, ortaya çıkartmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 341). *Belgür-* fiilinin *-t-* ettirgenlik eki ile oluşmuş halidir (Erdal, 1991, s. 766). Fiile, “*ortaya çıkartmak*” anlamı verir. Fiil, AY’de *belirtme, yalın, bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme belgürt-* “belirtmek, ortaya çıkartmak”

(...) et’öznüng osal sımtag kkirlerin arıtıp arıg süzük burkanlar tözi+*n b(e)lgürtmiş erürler* (75/6)

(...) *vücudun derbeder lekelerini temizleyip imanlı Budalar temelini ortaya çıkartmıştırlar.*

(...) nızvanılıg tıdıglarıg artukrak arıtmışları üçün tüş et’özü+*g b(e)lgürtür* (76/16)

(...) *ihtirashlı engelleri fazlaca temizlemiş oldukları için semere vücudunu ortaya çıkartır.*

(...) yine üzülteçi ol atkangulug üzülmek körüm ermez sıyur tınlıglarınğ adruk adruk öngi ermez körümler+i+n **b(e)lgürtür** (165/17)

(...) *yine kesilecek, o, bağlanılması gerekli kesilmek görünüşü olmayan bozucu canlıların görünüşlerini belirtir.* (166/11), (210/1), (338/23), (373/21), (656/8), (310/10), (496/20), (441/10), (53/5), (68/15), (76/19)

B) +yalın belgürt- “ortaya çıkartmak”

(...) biznide adın kim bolgay monga yaraglıg aş içgü **b(e)lgürtdeçi** (611/3)

(...) *bizden başka buna faydalı yemek ve içecek ortaya çıkartacak kim olacak?*

(...) dört bölük süü **b(e)lgürtser** (...) (384/16)

(...) *dört bölük asker ortaya çıksa (...)*

(...) öngi [öngi] adruk adruk tüü törlüg körkle [b(e)lgürtme] et’öz

b(e)lgürtüp(...) (40/11)

(...) *başka başka, ayrı ayrı, her türlü güzel görünen vücutlar ortaya çıkartıp*(...) (34j/12), (41/12-14), (42/4), (46/9), (409/1), (59/20), (60/3)

C) +yönelme belgürt- “ortaya çıkartma”

(...) burkanlar idi öçmez alkınmaz köni nomı yme neng yokadmaz artamaz asıg tusu kılğalır üçün tınl(1)glar+ka körkitür **b(e)lgürtürler** (34j/8)

(...) *Budalar asla sönmez, tükenmez gerçek öğreti de hiç yok olmaz mahvolmaz fayda kılacağı için canlılara gösterir, ortaya çıkartırlar.*

D) +bulunma belgürt- “ortaya çıkartma”

ol inçip sanguluksuz sansız kalp üdler ertmişinte ançulayu ayagka tegimlig köni tüzünü tuymış yirtinçüg ukmış üzeliksiz er tosın erenlerig turulturtaçı t(e)ngrilerning yalanguklarınğ bahşısı ulug y(a)ruknuğ ögmeki atl(1)g burkan atı_kötrülmüş yirtinçü+**de b(e)lgürtmiş erti** (84/7)

O şöyle sayısız çok zamanlar geçtiğinde öylece adı yüceltilmiş doğru ve temizi sezmiş, yeryüzünü anlamış, ulaşılmaz kişi; vahşi kişileri yenecek, tanrıların ve canlıların üstadı, ulu parıltının övüncü adlı Buda adı yüceltilmiş yeryüzünde ortaya çıkartılmış idi.

belingle- “korkmak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 344). *Beling* “*korku*” isminden +*IA-* ile elde edilmiştir ve “*korkmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 433). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın belingle-* “korkmak”

olar barça korkup ***belinglep*** ırak tezdiler kaçdılar (5/10)

Onlar(in) hepsi korkup uzağa kaçtılar.

kin keligme üdteki ayıg yavız tüş birgüsinge artukrak korksar ***belingleser*** (...)
(141/7)

Sonradan gelen zamandaki kötü karşılık vermesinden fazlasıyla korksa(lar) (...)

ay inilerim mening bökünki kün ertingü korkgum ***belinglegüm*** kelir (608/19)

“*Ey kardeşlerim! Benim bugünkü günde fazlasıyla korkasım gelir.*” (615/11),
(621/1-22), (622/12)

bıç- “bıçmek, kesmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 293). “*Kesmek*” anlamına gelen fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme bıç-* “bıçmek”

bilge biliglig y(i)ti kılınç üze ol toorları+n ***bıçayın*** kiseyin (123/5)

Bilge ve bilgili zekice davranış ile ağlarımı bıçeyim, keseyim.

bıçtur- “kestirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 293). *Bıç-* “kesmek” fiilinin *-DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “kestirmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 801). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme bıçtur-* “kestirmek”

inçip bodıs(a)t(a)vlar üç asankı yüz m(a)hakaıplar içinte buşıcı koltguçılarka başları+n ***bıçturu*** karakların ötürü terilerin soyturu süngüklerin sıduru (...) (235/7)

Şöyle (ki) Bodisatvalar üç asaımkhyeya yüz mahākalpa içinde (bu) istekte bulunanlara başlarını kestirip, gözlerini oydurup, derilerini soydurup, kemiklerini kırdırıp (...)

bışrun- “öğrenmek, çalışmak, alıştırma yapmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 384). *Bışur-* “pişirmek, yapmak” fiilinin *-n-* ile dönüşlü hale getirilmiş halidir olsa da somut anlamda “pişirmek” ile ilgisi yoktur. Dinsel terim olarak öğretinin içinde “*var olmak; kaynaşmak*” anlamındadır. Ayrıca *bışur-* da *bış-* “pişmek” fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen biçimidir (Erdal, 1991, s. 594). Fiil, AY’de *belirtme, bulunma, eşitlik, vasıta* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme bışrun-* “öğrenmek”

kamag ayaguluk edgüleri+***g bışrunmadım erser*** (...) (101/3)

Bütün saygıya değer iyileri öğrenmedim ise (...)

(...) k(a)ltı bolar ikegü+***ni tüz bışrunmak erür*** (290/7)

(...) *sonra bunların ikisini doğru öğrenmektir.*

(...) artukrak ***anı bışrunsun*** (485/9)

(...) *onu fazlaca öğrensin.* (78/9), (244/16), (249/14), (268/10), (290/20), (290/21), (292/4), (309/18), (373/18), (293/10), (316/24), (290/15), (352/10), (378/18), (291/8), (318/5), (293/9), (373/13), (379/4)

B) +*bulunma bışrun*- “çalışmak, öğrenmek”

(...) bo bo nızvanıların tarkargalı kınmakları üze ötrü tütrüm tering bilge biligler için+te bışrunurlar öğretinürler (255/14)

(...) *bu ihtirasları yok etmek için zahmetlenmelerinden sonra derin bilge bilgiler içinde öğrenirler.*

(...) inçkülüg mengilig nırvanka kinki kinki üdler+te bodı köngüllüg bışrunup antag bolsunlar (353/11)

(...) *huzurlu, mutlu kurtuluşa sonraki zamanlarda ermiş gönüllü olmayı öğrenip onun gibi olsunlar.*

(...) biligsiz biligke örlütüp t(e)rs tetrü körüm üze köngülüm kögüzüm tetrülüp edgü törüler+te bışrunmadın öğretinmedin amru ayıg kılınçlarıg ok asdım üklitdim erser(...) (136/19)

(...) *bilgisizlikle örtülüp, ters-aksi görüşle aklımı-fikrimi ayartıp, iyi öğretiler (üzerin)de çalışmadan (onları) öğrenmeden, sürekli kötü davranışları da artırdım, çoğalttım ise(...)* (168/13), (372/9), (672/8), (250/1), (251/7), (255/14), (257/12)

C) +*eşitlik bışrun*- “çalışmak”

(...) k(a)ltı bolarnı erkin+çe tapın+ça öritmek bışrunmak erür (268/10)

(...) *sonra bunları gücünce hürmetince yükseltmek, öğrenmektir.*

s(e)n yine amtı bo bodı tigma yorığıg neçökin tapıng+ça bışrunur öğretinür s(e)n tip ayıtdı (379/4)

Sen yine şimdi bu irfan denilen davranışı ne şekilde arzunca çalışır, öğrenir isen deyip söyledi.

anın amtı m(e)n ulug azruaya bo nom erdini içinteki nom tözin+çe bışrungalı öğretingeli öyü sakınu (...) (394/24)

Onu şimdi ben büyük Azrua tanrıya bu öğreti mücevheri içindeki öğreti temelince çalışmak için, öğrenmek için düşünerek (...)

D) +*vasıta bışrun*- “çalışmak”

anı üçün sizler kamag tözünler bo tütürüm tering yörüglüg nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köngüli+n okınglar sözlengler boşgununglar tutunglar sakınınglar ***bışrununglar*** (198/17)

Onun için sizler, bütün soylular bu keskin, derin anlamlı öğreti mücevheri içindeki birer şiiri, birer koşuğu, birer bölüğü, birer kısmı, bir taraflı, bütünüyle temiz inançlı gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız.

E) +*yalın bışrun*- “öğrenmek”

(...) ne üçün tüz ***bışrunur*** tip tiser (...) (290/8)

(...) ne için doğru öğrenir deyip, söylese (...)

bışur- “pişirmek, olgunlaştırmak, olgun hale getirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 383). “*Pişmek, olgunlaşmak*” anlamındaki *bış*- fiilinin -*Ur*- ettirgenlik eki ile oluşmuş halidir. Fiile, “*pişirtmek, olgunlaştırmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 711). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme bışur*- “olgunlaştırmak, olgun hale gelmek”

(...) tarımış edgü yıldızlıg urugları+n bütürüp ***bışurup*** (...) (302/2)

(...) *dikilmiş iyi köklü tohumları bitirip, olgunlaştırip* (...)

(...) bütmeyük bışmayuk edgülüg töz yıldızları+g bütürür ***bışurur*** (166/3)

(...) *bitmemiş, olgunlaşmamış iyi temelli kökleri bitirir, olgunlaştırır.*

(...) bışınç tınl(ı)glar tözinçe nom nomlap tarımaduk edgü yıldızlıg urugların tarıtıp tarımış edgü yıldızlıg urugları+n ***bışurup*** (...) (295/1)

(...) *beşincisi canlıların temelince öğreti vaaz edip ekilmemiş iyi köklü tohumları ekip; ekilmiş iyi köklü tohumları olgunlaştırip* (...) (310/23), (214/14), (337/1), (300a/43), (339/15)

bil- “bilmek, anlamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 330). “*Bilmek, anlamak*” anlamına gelen fiil günümüz Türk dillerinde de işlek olarak varlığını sürdürmektedir. Fiil, AY’de *belirtme, yalın, eşitlik* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme bil-* “bilmek”

m(e)n amtı kamagun ünüp amrak ögüklerimin tileyin barı+n yokı+n ***bileyin***
(622/20)

Ben şimdi herkesi çağırıp sevgilimi, cana yakınlarımı isteyeyim, varını yoğunu bileyim.

inçip t(e)ngirim sizing edgüleringizning sanı+n sakışı+n ***bilgeli bolmaz*** (114/5)

Fakat tanrım sizin iyiliklerinizin sayısını bilecek olamaz.

(...) k(a)ltı üç ağılık iki y(i)g(i)rmi bölük_nomları+g ***bilmek*** ukmak ***erür***
(288/23)

(...) *şöyle ki üç hazine, on iki bölüm öğretileri bilmek, anlamaktır.* (38/20), (114/1), (202/22), (363/18), (387/9), (389/21), (390/10), (460/14), (540/8), (582/3), (594/1), (562/22) (40/2), (385/13), (387/18), (256/17), (263/7), (404a/22), (462/9), (8/21), (348/1), (540/2), (667/2) (133/7), (254/2-4), (386/13), (387/18), (387/21), (388/6), (296/13), (304/2), (134/3-3), (134/4), (134/6), (367/21), (210/24), (257/2), (264/19), (270/8), (270/9) (270/11-12-13-15-17-19), (272/1), (272/4), (272/7), (272/11), (272/16), (272/18), (272/21), (273/2) (273/6), (273/12), (273/23-23), (274/7), (274/17), (275/16), (276/12), (278/20), (290/5), (295/10) (295/21), (311/6), (545/13), (585/11), (586/18), (596/18), (545/12), (294/13), (294/20), (222/23), (9/1) (365/9), (386/22), (387/2), (364/2), (491/16), (592/10), (593/10), (585/13), (68/2), (338/4), (401/17), (402/8), (368/1), (334/1), (321/15), (464/21), (466/15), (561/9), (594/22), (267/2), (510/20), (114/12),(264/15), (386/7), (594/22)

B) +*yalın bil-* “bilmek”

alku nomlarının çınju tigma ertükteg kirtü tözin bilmezler ne üçün ***bilmezler*** tip tiser(...) (386/23)

Diğer öğretilerin hakikat denen gerçek temelini bilmezler. Ne için bilmezler? Deyip, söylese.

kim kinki tınl(ı)glar uksunlar **bilsünler** (...) (158/5)

Ki sonraki canlılar anlasınlar, bilsinler (...)

bilge bilig tözi üçün **bilteçi titir** (...) (285/14)

Bilge bilgisi temeli için bilecektir (...) (505/13), (363/15), (34m/14), (379/14), (274/6), (279/11), (271/19), (275/3), (591/10), (341/7)

C) *+eşitlik bil-* “bilmek”

(...) yine atı kötrülmüş t(e)ngirim ne av(a)nt tıtag üze mening sançanaçavı könisin+**çe bilteçi** (539/20)

(...) yine adı yükseltmiş tanrım ne sebep ile benim Sançanaçavı gerçeğince bilecek?

(...) anı üçün kimler birök bo üç törlüg et’özlerig könisin+**çe** uksarlar **bilseler** (38/22)

(...) onun için kimler şayet bu üç türlü vücutları gerçeğince anlasalar, bilseler.

(...) igid ezüg nomlartın irak tezip bolarnı ok çımın+**ça** kirtüsin+**çe bilteçi** (...) (305/15)

(...) yalan yanlış öğretilerden uzaklaşıp bunları en gerçeğince, doğrusunca bilecek (...) (388/13), (254/2-4), (298/9), (294/18), (298/18), (298/22), (310/15), (254/2-4), (305/10), (540/22)

D) *+bulunma bil-* “bilmek”

birök kayu ilig kannıng ili uluşı için+**te bilseler** körser kılmışın nomsuz törüsüz kılınçı+**g** (...) (561/9)

Herhangi bir hükümdar ülkesi içinde öğretisiz, kanunsuz işler yapıldığını görürse, bilirse (...)

(...) birök kim kayu iligler kanlarnıng ilin+**te** uluşın+**ta** bo nom erdinig **bilteçi** ukdaçı nomçı bilgiler kelseler (...) (402/8)

(...) Şayet ki nice devlet sahibi hanların devletinde, ülkesinde bu öğreti mücevherini bilecek, anlayacak vaiz bilgiler gelseler (...)

bilin- “farkına varmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 343). *Bil-* fiilinin *-n-* ile yapılmış dönüşlü şeklidir ve fiile “(kendi kendini) bilmek, farkına varmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 594). “(günahın) farkına varmak” anlamıyla yaygın olarak metinlerde bulunur. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme bilin-* “farkına varmak”

(...) yme bo üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak atl(1)g burkan kutin küsedeçi tözünler oğlu tözünler kızı tayşing yorigda yorıdukda kamag t(e)rs tetrü tınl(1)glar birle katılıp kavışıp öngre kılmış tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları+n neteg yangın ökünser **bilinser** (...) (132/13)

(...) daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezme adlı Buda kutsallığını dileyen soylular oğlu, soylular kızı Mahayana yaşayışına (uygun) davrandığında bütün yanlış, hatalı canlılar ile karışıp, kavuşup geçmişte işlemiş (olduğu) suç ve kötü davranışlarını ne şekilde itiraf etseler, farkına varsalar (...)

biliş- “(karşılıklı) tanımak”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 345). *Bil-* “bilmek” fiilinin *-ş-* ile elde edilmiş işteş haldir ve “birbirini tanımak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 554). Fiil, AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın biliş-* “(karşılıklı) tanımak”

altı ogrılar tayakı ol için ara **bilişmez** altı atkangular kamagun öz kaçığka sanlıgın öngin öngin tururlar olar yme öz için ançulayu ok **bilişmez** (364/4-7)

(Beden) altı hırsızın (duyu organları) dayanağıdır, bunlar birbirleri arasında tanışmazlar. Altı duyu objesinin hepsi kendi duyu organına ait olarak, ayrı ayrı dururlar, onlar da yine öylece kendi içinde birbirini tanımaz.

bilsik- “bilinmek, tanınmış, bilinmiş olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 344). *Bil-* fiilinin, fiilden fiil yapan ek *-sIk-* ile yapılmış pasif halidir. Fiile, “*bilinmiş, tanınmış olmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 702). Fiil, AY’de *yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yönelme* bilsik- “tanınmış olmak”

(...) takı yme bar ertiler yüz mi[ng] tümen koltı bodıs(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar kuvragı k(a)ltı ulug luu begleri teg ertingü ulug çoglug yalınlig alkudın singar çavıkmış atl(ı)g bilgülük biligin alku+**ka bilsikmiş** (34c/17)

(...) ayrıca yüz bin, sayısız, ayrıca büyük ejderha beylerine kadar pek çok büyük, azlı çoklu başka taraftan adı duyulmuş, sanlı bilgelik bilgisini başkalarına tanınmış olan Bodisatvaların ve Mahasatvaların hepsi var idiler. (...)

B) *+belirtme* bilsik- “tanınmış olmak”

(...) takı yme bar ertiler yüz mi[ng] tümen koltı bodıs(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar kuvragı k(a)ltı ulug luu begleri teg ertingü ulug çoglug yalınlig alkudın singar çavıkmış atl(ı)g bilgülük bilgisi+n alkuka **bilsikmiş** (34c/17)

(...) ayrıca yüz bin, sayısız, ayrıca büyük ejderha beylerine kadar pek çok büyük, azlı çoklu başka taraftan adı duyulmuş, sanlı bilgelik bilgisini başkalarına tanınmış olan Bodisatvaların ve Mahasatvaların hepsi var idiler. (...)

biltür- “bildirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 334). *Bil-* fiilinin, fiilden fiil yapan ettirgenlik eki *-tUr-* ile genişlemiş halidir ve fiile, “*bildirmek, göstermek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 801). Fiil, AY’de *belirtme*, *yönelme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme* biltür- “bildirmek”

(...) amtı m(e)n bo tınl(ı)glarka ol antag t(e)rs tetrü körümleri+n **biltüreyin** (34s/14)

(...) şimdi ben bu canlılara onun gibi ters görüşleri bildireyim.

(...) adın kişi köngülin bilmek edremi+g **biltrgey m(e)n** (545/14)

(...)başka kişi gönlünü bilmek erdemini bildireceğim.

(...) k(a)ltı bo montag teringde tering yinçgede yinçge tütrüm tering yrglg nomlarta adınları+g yaratmak üretmek boşurmak **biltürmek erür** (298/6)

(...) dahası bunun gibi derinden de derin, inceden de ince derin anlamlı öğretilerde başkalarını yaratmak, üretmek, bildirmektir. (34s/14), (89/10), (42/20), (256/18), (377/13), (386/16), (633/17), (643/5), (672/1)

B) +yönelme biltr- “bildirmek“

(...)k(e)nt zi bışrungaluk gretinglk köni nomlarıg bilip ötgürü yene adınlar+ka yme **biltürmek erür** (256/18)

(...) kendisi çalışılacak, öğrenilecek doğru öğretileri bilip; sonra yine başkalarına bildirmektir.

(...) amtı m(e)n bo tınl(1)glar+ka ol antag t(e)rs tetr krmlerin **biltüreyin** (34s/14)

(...)şimdi ben bu canlılara onun gibi ters görüşleri bildireyim.

m(e)n sizler+ke toyınlara [ok]ıtu **biltürü nomladım** ertmiş üdlerte adınlarka aşıg kılmak tıtagımın (643/5)

Ben sizlere, rahiplere, geçmiş zamanlarda başkalarına fayda etmek sebebimi okutarak, bildirerek vaaz ettim.

(389/4)

C) +bulunma biltr- “bildirmek“

(...) dyan için+te **biltrtei erür siz** (654/22)

(...) Meditasyon esnasında bildireceksiniz.

bir- “vermek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 354). Asıl fiil ve yardımcı fiil olarak işlek olarak kullanılan fiil varlığını Türk yazı dillerinde halen sürdüren fiillerdendir. Fiil, AY’de daha çok yardımcı fiil olarak yer almış ve

yönelme, belirtme, yalın, vasıta ve eşitlik durumundaki tamlayıcılarla kullanılmıştır. Asıl fiil olarak ise yalnızca *belirtme* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla yer almıştır. Her iki kullanımın tamlayıcı görünüşleri şu şekildedir:

Fiilin yardımcı fiil kullanımı

A) +*yönelme bir*- “vermek“

(...) m(e)n inçip **sanga nomlayu bireyin** (547/24)

(...) *ben sonra sana vaaz edivereyim.*

(...) anı eşidip m(e)n **sanga** adırtlıg **ayu bireyin** tip (...) (372/23)

(...) *onu işitip ben sana açıklayarak anlatayım diyerek (...)*

anı amtı s(e)n titrü tınglagıl edgüti köngülkerğil m(e)n sanga nomlayu bireyin (547/53)

Onu sen şimdi doğruca dinle, iyice düşün. Ben sana vaaz edivereyim. (10/19), (158/16), (345/20), (547/53), (417/18), (370/14), (442/12), (381/20), (482/11), (510/24), (679/19), (276/23), (464/15), (443/5), (526/18), (14/10), (135/14), (648/8), (354/24), (217/9), (219/2), (543/22), (222/5), (440ç/6), (579/11), (379/6), (589/3), (216/19), (216/21), (216/17)

B) +*belirtme bir*- “vermek”

(...) amtı bo d(a)r(a)nı nomning tutguluk törüsi+n **ayu bireyin** tip (...) (483/24)

(...) *şimdi bu darani öğretisinin tutulacak temelini söyleyivereyim diyip (...)*

anı amtı m(e)n sizlerke **ayu bireyin** (417/18)

Onu şimdi ben sizlere söyleyivereyim.

m(e)n sizlerke öngre ajuntakı bo nom erdinike ağır ayag kılmış tıtagımı+n **nomlayu bireyin** (570/21)

Ben sizlere önceki dünyadaki bu öğreti mücevherine saygı göstermem sebepimi vaaz edivereyim. (345/20), (607/2), (193/17), (381/20), (624/22), (482/11), (482/11), (10/19), (593/7), (212/2), (222/10), (369/9), (590/6), (595/3), (625/8), (641/21), (642/2), (352/20)

C) +*yalın bir*- “vermek“

ötrü antada kin olar barça bir yanglıg **buşı birip** (...) (598/19)

Ondan sonra onlar hep bir taraftan sadaka verip (...)

(...) üküş telim **buşı birürler** (216/1)

(...) çok çok fazilet verirler.

(...) ötrü bodıs(a)t(a)v inçip tip kiginç **birti** (389/17)

(...) *Sonra Bodisatva şöyle diyip cevap verdi.* (399/16), (404a/16), (600/21), (34ı/1), (610/13), (551/3), (389/17), (624/12), (154/3), (229/23), (151/14), (193/22),

D) +eşitlik bir- “vermek“

(...) inçe k(a)ltı ’eng’ilki tınl(ı)glar küsüşin+çe ed tavar **birmek** üze (...) (205/15)

(...) *şöyle ki en önce canlılar isteğince mal mülk vermek ile birlikte (...)*

(...) monta yme ’eng ilki tınl(ı)glar küsüşin+çe ed tavar **birmek** üze (...) (206/4)

(...) *burada da en önce canlılar isteğince mal mülk vermek ile birlikte (...)*

(...) ol irinçkemekleri küçinte ötrü yok çıgay emgekin emgenteçi tınl(ı)glarka tapın+ça küsüşin+çe ed tavar **buşı birürler** (216/17)

(...) *o merhamet etmeleri gücünden sonra fakirlik eziyetiyle ıstırap çekecek canlılara isteğince mal mülk sadaka verirler.*

(...) bo alkingalı ugramış irinç y(a)rılığ balıkkayalar+ka suv **birgil** (600/17)

(...) *bu yokolmaya maruz kalmış iğrenç, pis şehirlilere su ver.*

E) +vasıta bir- “vermek“

(...) titimlig esirkençsiz boş köngülü+n **buşı birür** erti (629/19)

(...) *cömert, serbest gönlüyle sadaka verir idi.*

Fiilin asıl fiil kullanımı

A) +belirtme bir- “vermek”

birgey m(e)n kizlençü törü+g (486/12)

(...) *Gizli töreyi vereceğim.*

(...) yig nomlarıg nomlayu noş tatıglıg sogançig nom mengisi+n **birür siz** (647/3)

(...) *İyi öğretileri vaaz ederek, tatlı, sevimli öğreti mutluluğunu verirsiniz.*

B) *+yalın bir-* “vermek”

(...) ertingü mengi **birteçi erür** (349/18)

(...)pek çok mutluluk verecektir.

birök ol kişi altun kümüş küseyür erser altun kümüş **birgey m(e)n** (545/5)

Eğer bir kişi altun, gümüş isterse altun gümüş vereceğim.

t(e)ngridem köz küseyür erser t(e)ngridem köz **birgey m(e)n** (545/11)

İlahi göz(ü) isterse ilahi göz(ü) vereceğim. (545/9), (406/7), (598/2), (206/19), (217/15), (34d/28)

birik- “birleşmek, bir olmak“

Fiil, ilk kez Orhon yazıtlarında biriki “*birleşik*“ anlamındaki isim haliyle karşımıza çıkar. Bir isminin *+k-* isimden fiil yapan ek ile fiilleşmiş hali ise Uygur Türkçesinde görülür (Clauson, 1972, s. 363). “*Birleşmek, bir olmak*“ anlamına gelen fiil AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yönelme birik- “birleşmek, bir olmak“

(...) ne üçün tip tiser k(a)ltı kamag kut bulmuş tözünler yoriguluk yorimaguluk nomlarning kirtü tözin+**ge birikmiş** üçün anın öngi ermez tip titir (376/22)

(...) ne için dense, zira bütün aydınlanmış asiller şekillenecek şekillenmeyecek öğretilerin gerçek temeline birleştiği (aynı olduğu) için, onlar farklı değildir.

birtür- “verdirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 359). *Bir-* fiilinin *-tUr-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*verdirtmek*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 801). Fiil, AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yönelme birtür- “verdirmek“

(...) özüm+**ke y(i)g(i)rmi** ulug yanga **birtürsün** (603/15)

(...) bana yirmi büyük fil verdirdin.

biti- “yazmak“

Fiil, ilk kez Orhon yazıtlarında karşımıza çıkar. Köken olarak *bit ismine dayandırılır. Çince *pi* “yazma fırçası“ ismiyle doğrudan ilgili olduğu düşünülür (Clauson, 1972, s. 299). *Biti-* fiili metinlerde “yazmak“ anlamına gelir. Fiil, AY’de *belirtme, bulunma, yönelme, yalın ve vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme biti-* “yazmak“

(...) tört törlüg tıtsılıg kuvrag arasınta kayuları birök bo nom erdini+g ayasar ağırlasar tapınsar udunsar **bitiser** bititser (...) (671/24)

(...) dört türlü öğrenci topluluğu arasında hangileri şayet bu nom öğreti mücevherini saysa, saygı gösterse, tapsa, hürmet etse, yazsa, yazdırsa (...)

(...) ol kuotau atl(ı)g beg başın inançları evinteki uluğı kiçigi barça bir ajunta özlüg ölürgü sav birtem kodup bir yintem bo nom erdini+g boşguntılar tutdılar **bitidiler** bititdiler okıdılar okıtdılar (17/15)

(...) o Kuotau adlı bey vezirlerinin evindeki büyüğü küçüğü, tamamı bir dünyada canlı öldürecek sözü birden bırakıp tamamıyla bu öğreti mücevherini çalıştılar, tuttular, yazdılar, yazdırdılar, okudular, okuttular.

(...)atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim birök kayu yir orunta bo altun-önglög-y(a)rukyaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdini+g okısar okıtsar **bitiser** bititser nomlasar nomlatsar(...) (341/9)

(...)Adı yüceltilmiş saygıya değer Tanrım şayet hangi yerde bu altın renkli parıldayan parlak yüceltilmiş öğreti hükümdarı isimli öğreti mücevherini okusa, okutsa, yazsa, yazdırsa, vaaz etse, vaaz ettirse(...) (447/17), (24/16), (406/1), (404/4), (199/14), (458/18), (435/21), (343/15)

B) +*bulunma biti-* “yazmak“

(...) altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom bitig+**de** onunç ülüş tegzinç nom **bitiyü** okıyu tükedi (673/10)

(...)Altın renkli, parlak (ve) parıldayan, yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında on bölüm(lük) öğreti yazarak, okuyarak bitirdi.

(...) altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitig+**de** tört m(a)harança t(e)ngriler yirtinçüg küzetmek atl(ı)g iki y(i)g(i)rminç bölük altınç tegzinç **bitiyü** okıyu yadıltı (458/15)

(...) *Altın renkli, parlak (ve) parıldayan, yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında dört Maharança tanrılar yeryüzünü korumak adlı on iki bölüm (olarak) altıncı kitabı yazarak, okuyarak yayıldı.*

(...) altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitig+**de** raçaşastır tigma begler törüsin okıtmak atl(ı)g y(i)g(i)rminç bölük sek(i)zinç tegzinç **bitiyü** okıyu yadıltı (568/18)

(...) *Altın renkli, parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında Raçaşastır denen beyler töresini okutmak adlı yirmi bölüm (halinde) sekizinci kitabı yazarak, okuyarak yayıldı. (497/22)*

C) +yalın biti- “yazmak”

(...) tayçing kangsı altı otuz yıl üze irinç ratnav(a)çır şabı ertmiş ög kanglarım ozgu kutrulgu üçün bo üçünç kuınnı öz iligim üze örgentük onunç aynıng y(i)g(i)rmi sekizi açılmak kutlug kün üze **bitiyü tegintim** (199/20)

(...) *Tai-Ts'ing (hanedanı) K'ang-hi (dönemi) yirmi altıncı yılda (1687), (ben), hakir Ratnavajra Sramanera geçmiş anna-babalarım kurtulsun diye bu üçüncü günü, kendi elim ile 'örgentük' (?) onuncu ayın yirmi sekizi 'açılmak' (adlı) kutlu günde saygıyla yazdım.*

yene bo biş çöpdik kelyük bulganyuk yavız üde koluda kinki boşgutlug bişbalıklıg şingkoşeli tutung tavgaç tilintin türk uygur tilinçe ikileyü evirmiş nom iligi sudur **bitiyü** tolu tükel boltı (674/11)

(...) *yine bu beş bozulma(ların meydana) geldiği karışık (ve) kötü devirden sonraki, eğitimli Beşbalık'lı Şingko Şeli Tutung Çinceden Türk Uyгур dilince tekrar çevirmiş (olan bu) öğreti şâhı sūtrası yazı(lıp) tamamlandı.*

D) +yönelme biti- “yazmak”

biz bilgetaluy şabı ratnav(a)çır şabınıng ötügin+**ge** altınç aynıng y(i)g(i)rmi törti küni **bitiyü** tolu boltı (498/4)

Biz Bilge Taluy öğrenci, Ratna Vaçır adlı öğrencinin isteğiyle, altıncı ayın yirmi dördüncü günü yazarak tamamladık.

(...) ar(a)nyadan se[ngrem]de olurtaçı mitsıdutagun kirtgünçlüg ütretmama küsüşin+**ge bitiyü tegintim** (e1/23)

(...)Aranyadan (adlı) manastırda oturacak Mitsıdutagun inançlı Ütretmama isteğiyle yazarak tamamladık.

E) +*vasıta biti-* “yazmak”

(...)ötrü ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngülü+n eşidsünler tınglasunlar ayasunlar ağırlasunlar okısunlar okıtsunlar **bitisünler** bititsünler (435/21)

(...) sonra o devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, dinlesinler, saysınlar, saygı göstereyinler, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar.

bitit- “yazdırmak”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 301). *Biti-* fiilinin -*t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “yazdırtma” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 767). Fiil, *belirtme*, *bulunma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme bitit-* “yazdırmak”

(...)aşnuça k(e)ntüleri öngre ölürü tüketmiş tınl(1)glar için bo nom erdini+**g bititsünler** okısunlar okıtsunlar (22/15)

(...)ilk önce kendileri önce(den) öldürerek tükettikleri canlılar için bu öğreti mücevherini yazdırsınlar, okusunlar, okutsunlar.

tört törlüg tıtsılıg kuvrag arasınla kayuları birök bo nom erdini+**g** ayasar ağırlasar tapınsar udunsar bitiser **bititser** (671/24)

(...) dört türlü öğrenci topluluğu arasında hangileri şayet bu nom öğreti mücevherini saysa, saygı gösterse, tapsa, hürmet etse, yazsa, yazdırsa (...)

(...) ötrü ol iligler kanlar bo nom erdini+**g** süzük köngülin eşidsünler tınglasunlar ayasunlar ağırlasunlar okısunlar okıtsunlar bitisünler **bititsünler** (435/21)

(...) sonra o devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, dinlesinler, saysınlar, saygı göstereyinler, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar. (17/15), (2/11), (447/17), (341/9), (24/16), (17/1), (15/15), (435/21)

B) +bulunma bitit- “yazdırmak“

(...) yme kimning evinte törtün yingak tam üze bo tört türlü yaşın iliglerning atların öz öz yingakların+ta bitiserler **bitiserler** ol evde yaşın tüşmez yala kelmez (466/23)

(...) ayrıca, kim evinde dört duvara bu dört türlü Şimşek Hükümdarı'nın adlarını (her birini) kendi yönüne yazar, yazdırırsa, o eve şimşek düşmez, iftira gelmez.

C) +vasıta bitit- “yazdırmak“

(...) ötrü ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngülü+n eşidsünler tinglasunlar ayasunlar ağırlasunlar okusunlar okutsunlar bitisünler **bitisünler** (435/21)

(...) sonra o devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, dinlesinler, saysınlar, saygı göstereyinler, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar.

bodul- “yapışmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 305). *Bodu-* “yapışmak, bağlanmak“ fiilinin -l- ile yapılmış dönüşlü halidir ve fiile “ (bir şeye/kişiye) kendi kendine yapışmak“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 656). Fiil, AY’de yönelme durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yönelme bodul- “yapışmak“

(...) azu yme tişi tınl(ı)g+ka **bodulmak** yapışmak uğurınta nızvanılıg oot üze örtenip anın m(e)n kılıtım erser kamağ ayıg kılınçlarıg (...) (102/19)

(...) ya da dişi canlıya yapışmak konusunda ihtiraslı ateş ile yanıp, o yüzden bütün kötü işleri yaptım ise (...)

(...) montanın ötrü sansarka yme ilinmez nırvan+ka yme **bodulmaz** (373/15)

(...) bundan sonra acı çekilen dünyaya bağlanmaz, sonsuz kurtuluşa da yapışmaz.

bog- “yok etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 311). “*Boğmak, yok etmek*“ anlamındaki fiil AY’de yalın durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın bog-* “yok etmek“

birök yene ol ol kılınçlarıg kılturmadın ol tınl(ı)glarning bo bo nızvanıları ***bogup*** amrılıp buyan edgü alguluk erserler (...) (229/21)

Eğer yine o davranışları yaptırmadan o canlıların bu ihtirasları yok edip, bırakıp, iyi sevabı alacak iseler (...)

ogulum şaşığı ogulta ulatılarning yıl ay karşıları ***bogsun*** amrılısun (686/12)

Oğlum Şaşığı oğuldan başkalarının yıl-ay tehlikeleri yok olsun, uzaklaşsın.

bogur- “yok etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 311). *Boğ-* “*boğmak, nefessiz bırakmak, yok etmek*“ anlamındaki fiilin -*Ur-* ekiyle yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*yok etmek*“ anlamı verir. Erdal’a göre *Zieme bog-* ve *amrıl-* arasında eş fiil ilişkisi görse de Erdal bunun zorlama olduğunu savunur ve ihtimal vermez (Erdal, 1991, s. 712). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme bogur-* “yok etmek“

anantaraş ayığı kılınçı+g burkanlarning y(a)rılıgı yavalturur ***bogurur*** (507/9)

Anantaraş günahlarını işleyenler varsa Budaların buyruğu (onları) sınırlandırır, yok eder.

kut bulmuş kiçig kölüklüg tözünlerning teg sansarka korkdaçı ürkdeçi korkmak ürkme köngülleri+n ***bogururlar*** (291/5)

Saadet bulmuş küçük taşlı asillerinki gibi saşsāraya korkacak (ve) ürkecek (olan) korkma, ürkme zihinlerini yok ederler.

bol- “olmak“

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 331). “*(Bir şey yapmış) olmak“*, “*var olmak“* anlamlarına gelen fiil, AY‘ de en sık kullanılan fiillerden biridir ve *yalın, belirtme, bulunma, yönelme, eşitlik, vasıta, çıkma* ve *bulunma-çıkma* durumlarındaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın bol-* “olmak“

(...) inçe k(a)ltı ’eng’ilki ol yir oruntaki ili kanı igsiz ikinti özi yaşı uzun ***bolgay*** (192/2)

(...) *şöyle ki en ilki o yerdeki devlet sahibi hanı hastalıksız, kendi yaşı uzun olacak.*

(...) ürüg uzatı sizler ök utdaçı yigedteçi ***bolgay sizler*** (405/13)

(...) *sürekli yenecek, galip gelecek olacaksınız.*

(...) ötrü et’özi küglüg küzetiglig ***bolgay*** korkınç ayınç ***bolmagay*** (537/2-3)

(...) *sonra vücudu korumalı olacak, korkunç (ve)korkulu olmayacak.* (121/20), (505/11), (259/19), (259/21), (259/23), (259/23), (259/24), (260/1), (260/3), (260/9), (588/10) (617/18), (7/11), (9/10), (34i/8), (91/12), (435/15), (192/4), (361/2), (393/24), (408/13), (413/14), (433/8), (434/10), (434/14), (434/22), (435/2), (435/4), (620/6), (624/2), (634/5), (665/23), (669/10) (195/23), (196/18), (196/20), (196/22), (360/18), (410/15), (423/1), (455/11), (530/8), (443/11), (227/11), (514/11), (587/12), (627/11), (630/21), (89/22), (409/2), (390/3), (50/17), (109/21), (158/2), (160/21), (181/11), (217/18), (300a/6), (300a/8), (285/1), (608/22), (234/2-6), (453/5), (506/22), (609/3), (118/19), (121/8), (553/15), (660/6), (135/16), (161/3), (28/13), (30/17), (31/4), (43/15), (166/21-22), (169/6), (240/1), (247/11), (266/5), (415/19), (399/20), (417/4), (602/14), (624/2), (678/16), (681/9), (683/5), (34f/4), (67/9), (198/7), (369/21), (370/11), (370/16), (376/2), (534/15), (562/18), (564/12), (581/8), (34ğ/18), (34l/8), (118/10), (121/18), (342/26), (343/17), (353/26), (379/22), (400/11), (443/11), (456/13), (633/6), (660/19), (678/13), (685/13), (685/24), (109/18), (118/23), (120/2), (120/20), (120/23), (122/4), (353/11), (380/4), (380/13), (452/17), (452/22), (547/16), (675/7), (4/10), (86/4), (93/13), (268/7), (381/11), (458/18), (600/11), (617/7), (617/12), (618/18), (621/6), (644/17), (21/6), (578/4), (597/16), (625/17), (632/4), (634/21), (643/2), (20/17), (135/3), (164/7), (626/19), (20/10), (354/19), (566/12), (199/4), (438/5), (536/13), (4/9), (15/9), (20/19), (86/3), (86/17), (90/1), (131/2), (170/22), (260/3),

(366/15-16), (376/16), (380/19), (411/17), (413/10), (424/16), (429/10), (433/6), (436/3), (438/4), (447/8), (458/4), (534/2), (542/8), (572/3), (595/17), (608/21), (612/2), (624/18), (628/15), (631/14), (631/19), (632/3), (632/4), (634/17), (46/14), (63/12), (67/5), (67/8), (68/15), (68/23), (75/12), (78/21), (78/23), (80/10), (87/10), (290/17), (303/3), (334/18), (367/12), (374/3), (374/5), (375/18), (375/24), (412/2), (412/10), (442/14), (549/2), (552b/15), (555/12), (559/23), (589/16), (590/5), (591/2), (591/3), (594/1), (594/19), (595/5), (611/16), (69/17), (70/2), (70/13), (87/14), (99/4), (124/21), (125/9), (204/15), (214/17), (316/16), (317/24), (550/10), (551/7), (557/13), (559/1), (559/5), (260/18), (354/5), (24/14), (392/9), (438/16), (368/8), (507/5), (533/6), (566/21), (567/9), (610/8), (611/2), (618/3), (192/1)

B) +*yönelme bol*- “olmak”

(...) ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın+*ga* yanmaksız evrilmeksiz *bolgay m(e)n* (421/4)

(...) *sonra; ulaşamaz, en üstün, en iyi, doğru Buda mutluluğuna dönmeden ulaşacağım.*

(...) üç üdki burkanlar+*ka* tapınmış (8) udunmuş *bolgay m(e)n* (421/8)

(...) *üç zamandaki Buda'lara tapmış, tapınmış olacağım.*

(...) amtı yene t(e)ngrim yok tip y(a)rlıkasar siz bo yırtinçüdeki tnl(ı)glar+*ka* sizingülük kedgirgülük *bolmaz mu* (341/1)

(...) *şimdi de Tanrım yok deyip buyursa: Siz bu yeryüzündeki canlılara şüphecilik olmaz mı?* (116/9), (121/15), (507/9), (260/11), (260/13), (142/7), (339/5), (446/18), (187/12), (393/23), (51/4), (51/12), (52/3), (149/11), (300a/9), (552b/21), (195/22), (196/7), (195/14), (195/16), (669/8), (197/1), (336/10), (360/16), (360/21), (361/11), (413/21), (414/1), (612/8), (181/17), (181/22), (375/23), (413/22), (155/20), (463/1), (34/21-21), (115/1), (172/3), (344/3), (458/21), (481/6), (686/19), (118/21), (119/18), (120/7), (170/14), (530/16), (399/21), (440a/21), (20/20), (343/20), (186/2), (393/4), (188/2), (29/13), (101/18), (122/3), (125/4), (186/6), (300a/29), (366/14), (391/14), (393/12), (409/12), (411/8), (462/10), (580/5), (628/9), (99/3), (221/20), (221/22), (222/3), (375/22), (419/3), (419/16), (492/13), (88/11), (99/3), (125/2), (178/6), (356/8), (394/10), (411/21), (23/7), (263/9), (414/3), (171/2), (498/4)

C) +*belirtme bol*- “olmak”

yene ajun ajunta yir altınki ağılıkları+*g* körgeli udaçı *bolgay* (444/4)

Yine dünyada yer altındaki hazineleri görecek, anlayacak olacak.

(...) t(e)ngridem köz birle **teng bolgay** (488/16)

(...) *İlahi göz ile denk olacak.*

bilgeli bolmaz sizing edgölüg taluy ögüzünüg uçı+n kıdıgı+n (...) (113/18)

(...) *sizin iyilik okyanusunuzun ucunu, kıyısını bilecek olamaz.* (444/7), (414/6), (431/6), (529/23), (567/8), (191/1), (195/18), (196/8), (114/6), (125/6), (161/14), (162/7), (606/13), (100/2), (126/6), (191/3), (431/3), (116/16), (170/17), (163/19), (164/12), (398/5), (463/8), (532/6), (78/16), (87/1), (338/4), (588/9), (614/5), (98/21), (124/17), (420/8), (405/9)

D) +*bulunma bol*- “olmak”

m(e)n inçip ontın singlar yırtinçü+**de** tapıgçısı **bolayın** (103/20)

Ben, böylelikle ondan taraftaki yeryüzünde hizmetçisi olayım.

(...)ötrü ol yir+**te** orun+**ta** uluş+**da** balık+**da** tört törlüg ulug asıg tusu bolgay (89/17)

(...) *Sonra, o yerde, devlette, şehirde dört türlü büyük fayda olacak.*

kamagun barça bodıs(a)t(a)vlar yorıgın+**ta yoridaçı bolsunlar** (122/6)

Hepsi, bodısatvalar yolunda yürüyecek olsunlar. (33), (199), (578/23), (187/19), (571/3), (580/1), (580/2), (580/4), (629/8), (629/9), (102/5), (167/12), (515/1), (586/4), (567/15), (34ö/15), (412/14), (550/7), (436/20), (583/18), (595/23), (550/20), (34ö/15), (32/16), (350/23), (121/11), (506/8), (613/21), (12/6), (191/21), (435/5), (391/24), (434/7), (434/17), (435/11), (123/21), (187/21), (579/18)

E) +*eşitlik bol*- “olmak”

(...)üçünç il uluşnung içinte toyınlar dıntarlar atl(ı)g yalanguklar köni nom+**ça** törü+**çe** edgölüg yorıgılı **bolgaylar** (90/12)

(...) *Üçüncüsü devletin içinde rahipler, seçilmişler isimli insanlar doğru öğretice, törece iyi yürüyecek olacaklar.*

a kavşıkıya inçe (15) k(a)ltı gang ögüzdeki kum sanın+**ça** üç ming ulug ming yırtinçüler **bolsarlar**(...) (155/17)

Ey Kausika, şöyle ki, Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu dünyalar (var) olsalar(...)

(...)iki közining ülgüsü dört taluy ögüz suvının yaltrıkın+**ça bolur** (46/20)

(...)İki gözünün ölçüsü, dört okyanus suyunun ışığınca olur. (59/18), (150/16), (150/14), (577/19), (412/6), (194/13), (486/22)

F) +*çıkma bol*- “olmak“

ölüm adaların+**tn** ozdaçı tarkartaçı ulug **umugı inagi bolayın** (117/12)

Ölüm tehlikelerinden kurtulacak, uzaklaşacak büyük dayanağı olayım.

birök kayu+**dın** yme **kelmeksiz bolsar**(...) (375/20)

Şöyle ki hangisinden de gelmesiz olsa(...)

(...)ötrü kayu+**dın** yme **kelmeksiz bolur** (375/19)

(...)Sonra hangisinden de gelmesiz olur.

G) +*vasita bol*- “olmak“

(...) üçünç taglarta arıglarta kısıl ar(a)nyadan orunlarta inçi+**n** mengi+**n** erteçi **bolgaylar** (196/11)

(...) üçüncüsü dağlarda, ormanlarda, dağ geçidi, manastır (gibi) yerlerde, huzurla (ve) rahatla yaşayacaklardır.

kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülü+**n eşidteçi tıngladaçı bolsar** (...) (413/18)

Nice hükümdar-hanlar bu öğreti mücevherini saf, imanlı gönülle işidecek, dinleyecek olsa (...)

(...)kişi ara neçökin t(e)ngirim yalanguklar togup yene kişi ara seçe yalanguzı+**n bolurlar** (549/8)

(...) insanların arasında; nasıl ki Tanrım insanlar doğup, yine insanların arasından seçerek yalnızlıkla olurlar.

H) +*bulunma-çıkma bol-*“olmak“

(...)üçegü birle yığılmış et’özlüg yig üstünki bahşika tayanıp anıng adıştıtlıg küçin+*te* bolmış(...) (678/8)

(...)Üçü birlikte toplanmış vücutlu en iyi hocaya dayanıp; onun alını yazısı gücünden olmuş(...)

boşgun- “öğrenmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 379). **boşgu-* fiilinin *-n-* ile yapılmış dönüşlü halidir ve fiile “*kendi kendine öğrenmek*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 595). Fiil, AY’de *belirtme*, *vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme boşgun-* “öğrenmek“

(...) bo nom erdini+*g boşgunsar*(...) (455/10)

(...) *bu öğreti mücevherini öğrense*(...)

(...) ol tınl(ı)glar tong altun atl(ı)g d(a)r(a)nı nomu+*g boşgunsunlar* (355/19)

(...) *o canlılar Tong isimli darani öğretisini öğrensinler.*

(...) ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutı küsüşin boşguntum tutdum okıdum sözledim (186/20)

(...) *sonra, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (adlı) Buda kutsallığı dileğini öğrendim, (gereklerini) yerine getirdim, okudum, söyledim (...)* (24/15), (182/20), (356/12), (486/12), (356/17), (337/5), (513/7), (405/22), (175/14), (177/10), (336/17), (464/21), (543/17), (410/9), (440/22), (439/22), (2/9), (403/9), (407/7), (407/18), (412/23), (422/10), (423/16), (447/16), (17/14), (395/10), (87/5)

B) +*vasıta boşgun-* “öğrenmek”

(...) anı için bo nom erdinig bir uçlug süzük köngülü+*n boşgunmuş* tutmuş okımış sözlemiş eşidmiş tınglamış(...) (396/4)

(...) *onun için bu öğreti mücevherini taraflı saf gönülle öğrenmiş, (gereklerini) yerine getirmiş, söylemiş, duymuş, dinlemiş (...)*

anı için sizler kamag tözün-ler bo tütrüm tering yörüglüg nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükün birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köngüli+n okınglar sözlengler **boşgununlar** tutunglar sakınınglar bışrununlar (198/16)

Onun için sizler, bütün soylular bu keskin, derin yorumlu öğreti mücevheri içindeki birer şiiri, birer koşuğu, birer bölümü, birer kısmı, bir taraflı, bütünüyle temiz inançlı gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız.

C) *+eşitlik boşgun-* “öğrenmek”

(...) kayu bodıs(a)t(a)vlar uz ornanıp könisin+çe **boşgunsarlar** tutsarlar (...) (463/22)

(...) nice bodısatvalar ustaca yerleşip, doğrusunca öğrenseler, tutsalar r(...)

boşgur- “öğretmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 380). *boşgu- fiilinin -r- ile yapılmış ettirgen halidir ve metnimizde “öğretmek” anlamıyla mevcuttur (Erdal, 1991, s. 712). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme boşgur- “öğrenmek”

(...) k(a)ltı bo montag teringde tering yinçgede yinçge tütrüm tering yörüglüg nomlarta adınları+g yaratmak öğretmek **boşgurmak** biltürmek **erür** (298/6)

(...)Öyle ki bunun gibi derinden derin inceden ince kesin (ve) derin yorumlu öğretilerden başkalarını yaratmak, öğretmek, bildirtmektir.

boşu- “bağışlamak, serbest bırakmak, kurtarmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 377). Boş “serbest” ismine isimden fiil yapan +U-‘nun eklenmesiyle oluşmuştur ve fiile “serbest bırakmak, kurtarmak” anlamı verir (Erdaş, 1991, s. 477). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme boşu*- “kurtarmak”

(...) alku emgeklig tolgaklıg tınl(1)glarıg ozgurguka kutgarguka ötlemiş buyan edgü kılınç emgek üze yürekleri yançılmış korkınçda sıkışda turmış irinç y(a)rlıg umugsuz ınagsız tınl(1)gları+**g boşumak** kutgarmak buyan edgü kılınçka yitmez (180/8)

(...) *başka ıstıraplı, sancılı, kurtarmak için öğüt vermiş, sevap (ve) iyi davranış zahmeti ile birlikte yürekleri ezilmiş, tehlikede, sıkıntıda kalmış, zavallı umutsuz, sığınaksız canlıları kurtarmak, serbest duruma getirmiş (olmak da) iyi davranışa yetmez.*

emgek üze yürekleri yançılmış korkınçda sıkışda turmuş umugsuz ınagsız irinç y(a)rlıg tınl(1)gları+**g boşumak** kutgarmak buyan edgü kılınç kamag üç üdki burkanlar üskinte tınl(1)glar edgüsinge iyin ögürüp ’engeyü burkan kutın küzetdürmek buyan edgü kılınçka yitmez (180/13)

Eziyet ile yürekleri ezilmiş, tehlikede, sıkıntıda kalmış, umutsuz, sığınaksız, zavallı canlıları kurtarmak, serbest duruma getirmek iyi davranışı, bütün üç dönemki Budalar huzurunda, canlıların iyilikleri için sevinip, ayrıca Buda kutsallığını gözettirmek (de) iyi davranışa yetmez.

(...) ötrü **mini boşuyu idti** (16/12)

(...) *sonra beni kurtararak gönderdi.*

boşut- “serbest bırakmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 378). *Boşu-* fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*serbest bırakmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 767). Fiil, AY’de *çıkma* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*çıkma boşut-* “serbest bırakmak“

(...) olarnı barça birkerü b(e)k çug emgeklerin+**tin boşutup** (...) (117/22)

(...) *onların hepsini birlikte sert eziyetlerinden serbest bırakıp (...)*

boz- “bozmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 389). “*Bozmak, yok etmek*“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme boz-* “bozmak“

(...) et’özin üç tilin dört köngülin üç on törlüg kılınç yolları+n *bozdum* artatdım *erser* (...) (134/20)

(...) *vücutla, üç dille, dört gönülle üç (kez) on türlü davranış yollarını bozdum, çürüttüm ise (...)*

bozul- “bozulmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 391). *Boz-* fiilinin *-l-* ile yapılmış edilgen halidir ve fiile “*bozulmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 657). Fiil, AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın bozul-* “bozulmak“

(...)anın bo nomlug et’öz artamadın *bozulmadın* tepremedin kamşamadın(...)

(...)Onun bu öğretili vücudu çürümeden, bozulmadan, kımıldamadan, titremeden(...)

(...)uzun üdün artamaksız *bozulmaksız* togmaksız öçmeksiz mengü titir (55/21)

(...)Uzun zaman çürümeksiz, bozulmaksız, doğmaksız, çoğalmaksız ölümsüzdür.

böl- “bölmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 332). Uygur Türkçesinde de aynı anlamla mevcuttur. “*Ayırmak, bölmek*“ anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme böl-* “bölmek”

(...) üç et’özü+g *bölser* adırsar dört törlüg bolur (63/11)

(...)üç vücudu bölse, parçalasa dört türlü olur.

(...) asankavıbagabumı atl(1)g asankıları+g **bölüp** (...) (313/17)

(...) *Asankavıbagabumı isimli devirleri bölüp* (...)

bölün- “bölünmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Böl-* “*bölmek*” fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*bölünmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 595). Fiil, AY’de *vasıta* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*vasıta bölün-* “bölünmek”

(...) kişili t(e)ngrili ajunıta togguluk iki y(i)g(i)rmi bölüki+n **bölünmiş** katı karı nomlarıg nomladaçı et’öz erser (...) (42/19)

(...) *insanlı-tanrılı dünyada doğacak yirmi iki bölümle bölünmüş sert öğretileri vaaz edecek varlık ise* (...)

bös- “sıkıştırmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 371). Uygur Türkçesinde de aynı anlamla mevcuttur. “*Sıkıştırmak, zor duruma düşürmek*” anlamındaki fiil, AY’de *yönelme*, durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme bös-* “sıkıştırmak”

bo mening alımçılarım+ka **bösüp** erklig kan üskinte aydukda tegdükde neteg kılayın (10/17)

Bu benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp kudretli han karşısında sorguya çekildiğim zaman ne yapayım?

bul- “bulmak, elde etmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 332). Uygur Türkçesinde de aynı anlamla mevcuttur. “*Bulmak, elde etmek*” anlamındaki fiil,

AY'de belirtme, *bulunma*, *yalın*, *yönelme* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme bul-* “bulmak, elde etmek“

özüm yaşım üstelip uzun özü+*g* yaşı+*g* **bulayın** (505/12)

Kendi yaşım çoğalıp, uzun yaşı bulayım.

(...) bo montag buyan tüşi+*n* **bulgaylar** tip (...) (516/17)

(...) *bunun gibi sevap meyvesini elde edecekler diyip (...)*

(...) ikinti orunu+*g* unitmaksız **bulur** (326/23)

(...) *ikincisi, yeri unutmadan bulur.* (352/26), (27/10), (144/7), (158/20), (173/11), (319/21), (626/6), (203/15), (260/22), (260/23), (261/2), (116/13), (123/22), (352/3), (485/13), (157/14), (198/20), (415/6), (415/10), (485/14), (516/17), (609/11), (657/13), (567/2), (336/22), (153/23), (27/10), (505/15), (206/18), (206/20), (207/14), (207/17), (208/10), (208/12), (209/7), (209/9), (210/9), (210/12), (211/9), (211/11), (212/8), (212/11), (213/4), (213/7), (213/23), (214/2), (214/19), (214/22), (458/5), (514/16), (34b/23), (376/19), (34p/17), (152/21), (326/23), (230/17), (231/14), (241/19), (242/21), (242/23), (259/7), (225/18), (33/12), (116/16), (383/10), (34a/20), (44/12), (45/14), (46/2), (79/7), (218/6), (387/16), (71/14), (80/16), (176/5), (122/2), (648/10), (245/9), (463/10), (186/6), (186/10), (340/6), (340/9), (489/19), (583/8), (326/4), (326/23), (327/15), (328/5), (328/20), (24/11), (79/14), (80/14-15-16), (85/21), (104/7), 153/23), (155/19), (176/4), (185/22), (188/5), (410/6), (429/15), (438/14), (87/7), (202/5), (562/4), (79/9), (206/2), (324/10), (324/12), (324/14), (324/16), (324/19), (324/21), (324/24), (325/1), (325/4), (325/6), (428/14), (485/23), (329/11), (330/2), (330/15), (331/5), (332/10), (352/13)

B) *+bulunma bul-* “bulmak, elde etmek “

(...) buşı birmiş buyan küçin+*te* **bultum** (579/6)

(...) *sadaka vermiş sevap gücünde buldum.*

(...) bo künki kün+*te* m(e)n **bultum** (584/11)

(...) *ben bugünkü günde buldum.*

(...) bo buyanlarım küçin+*de* **bultum** (580/12)

(...) *bu sevaplarım sayesinde buldum.* (327/16), (328/6), (328/21), (329/12), (330/3), (330/16), (331/6), (339/2), (662/12), (663/12), (325/8), (352/13)

C) *+yalın bul-* “bulmak, elde etmek“

(...) neçeke tegi tileser neng idi **bulgalı umaz** (34f/10)

(...) *her ne kadar dilese hiç bulacak olamaz.*

(...) oğlu tigin m(a)has(a)tvı **bulmadılar erser** (...) (608/4)

(...) *oğlu prens Mahasatvi(yi) bul(a)madılar ise (...)*

(...) üçünç satıgçılar kuvragı keli barı üküş ed tavar bultaçı bolgaylar (196/22)

(...) *üçüncüsü satıcılar(in) hepsi gelip vararak çok mal-mülk bulacak olacaklar.* (601/20), (230/20), (376/20), (377/5), (377/22), (379/13), (138/13), (139/3-14), (140/7), (138/21), (315/22)

D) *+yönelme bul-* “bulmak”

(...) edgülüg taluy+**ka** terkk(e)ye üdün **bulayın** (353/22)

(...) *iyilik denizine çabucak zaman bulayın.*

(...) bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın adınlar künilegülük taplamaguluk tsuy alguluk kılınçlarıg k(e)ntü özlerin+**ge** asıg tusu **bulgu erser** (230/4)

(...) *Bodisatvalar bunun gibi başkalarına hasetlik, beğenmemelik, pis addedilecek işleri kendilerine faydalı bulacak olsa (...)*

E) *+ çıkma bul-* “bulmak“

(...) burkanlar+**tin** üzeliksiz alkış **bulyuk siz** (34ı/6)

(...) *Budalardan en üstün hayır dua bulacaksınız.*

bulga- “bulanmak, karışmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972: 337). Uygur Türkçesinde de varlığını sürdürür. Gerçek “*bir şeyin bir şeye karışması*“ ve mecaz “*ortalığın karışması, karışıklık*“ anlamlarıyla görülebilir. Fiil, metnimizde her iki

anlamıyla da mevcuttur ve AY'de *belirtme*, *bulunma* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme bulga-* “bulanmak, karışmak“

k(a)ltı bo köngül içinte ilkisizdin berüki töz tüp ornag tutmuş kamağ biş ajun tınl(ı)gları+g çaşurtaçı **bulgadaçı** (...) (243/22)

Öyle ki bu gönül içinde öncesizden beriki temel(ine) yer tutmuş bütün beş dünya canlıları karışacak (...)

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın k(e)ntü et'özlerin isig özleri üzeki azlanmakın tutyaklanmakın özleri+ni örletdeçi **bulgadaçılarka** övkelemekin kakımakin basmakları küçsiretmekleri üze (...) (226/8)

Böylelikle Bodisatvalar bunun gibi kendi vücutlarını, sıcak kendilerini cimrilik etmelerini, varlığa bağlanmalarını, kendilerini hiddetlendirecek, bulandıracaklara öfkelenmelerini pişman etmeleri, yenmeleri, güçsüzleştirmeleri ile birlikte (...)

B) *+bulunma bulga-* “bulanmak, karışmak“

yiil tözlüg ig et'öz+de kayu üd+te **bulgayur** (588/19)

Rüzgar temelli hastalık vücutta hangi zamanda karışır?

C) *+yalın bulga-* “bulanmak, karışmak“

altınç töz tüp ulug nızvanılar iyin bulgadaçı kiçig kadgular erser (...) (34p/18)

Altıncı, temel, dip büyük ihtiraslardan dolayı bulanacak küçük kaygular ise (...)

bulgan- “bulanmak, karıştırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 337). *Bulga-* fiilinin -n- ile yapılmış dönüşlü halidir ve fiile “*kendi kendine karışmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 596). Fiil, AY'de *yönelme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme bulgan*- “bulanmak, karıştırmak”

k(a)ltı et’özli isig özlü üzeke bodulmak yapşınmakıg yene emgetdeçilerke kor kıltaçılarka bulganmak kakımakıg basmak küçsiretmek erür (226/3)

Öyle ki, vücutlu, sıcak özlü bağlanmış, yapışmış da ıstırap çektirenlere, zarar ettirenlere karıştırmak, pişman olmayı yenmek, güçsüzleştirmektir.

B) +*bulunma bulgan*- “bulanmak, karıştırmak”

isig tözlüg sarıg ig kış üdler+*te bulganur* (591/15)

Sıcak temelli sarı hastalık, kış zamanlarında bulaşır.

bulgaş- “(karşılıklı) karışmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 336). *Bulga*- fiilinin -ş- ile elde edilmiş işteş halidir ve “birlikte karışmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 555). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın bulgaş*- “(karşılıklı) karışmak”

(...) hua çeçekler *bulgaşu* (...) (618/20)

(...) hua çiçekler (*karışık şekilde*) açarak (...)

bultuk- “bulunmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 334). “*bulunmak, bulunmuş olmak*” anlamına gelen fiilin oluşumu ile ilgili çeşitli fikirler mevcuttur. Clauson, *bul*- fiilinin pasif biçimi olarak tanımlar (Clauson, 1972, s. 334). S. Çağatay *bul*- fiiline -*DUK*- ile yapılmış pekişmiş fiil demektedir. Hacıeminoğlu ise Çağatay’ın bu görüşünü redderek bir anlam pekişmesinin söz konusu olmadığını ve fiilin *bultuk*-<*bul-u-t* isminden -*k*- ile yapılmış fiil olduğu görüşündedir (Hacıeminoğlu, 2016, s. 52). Fiil, AY’de *yalın, bulunma, yönelme, eşitlik* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın bultuk*- “bulunmak”

(...) köngülteki nomları takı kantıran *bultukar* (390/2)

(...) gönlündeki öğretileri dahi nereden bulunur?

(...) neng ürlüksüz mengü ermez tigülüki **bultukmaz bo titir** (62/13)

(...) hiç geçici, sonsuz olmayan deneni bulunmayan budur.

(...) tınl(1)gning tınl(1)g tip atı **bultukmaz** (204/20)

(...) canlının canlısı diyip adı bulunmaz. (204/19), (204/21), (204/23), (204/24), (204/25), (350/22), (382/21), (647/13), (562/18)

B) +bulunma bultuk- “bulunmak“

bo yir+te ugay+da (?) **bultukgay** b(e)lgülüğ (370/17)

(...) bu yerde, yapabilmekte(?) işaret bulunacak.

(...) çın kirtü il için+te **bultukmaz** (564/13)

(...) gerçek (ve) doğru devlet içinde bulunmaz.

ol çın kirtü töz bilge bilig+de tuyunmak **bultukmaz** (204/18)

O gerçek (ve) doğru bilge bilgisinde aydınlanma bulunmaz. (409/15), (34r/16), (48/21), (54/10), (62/22), (62/20), (383/4), (666/2), (558/10), (566/8)

C) +yönelme bultuk- “bulunmak“

(...) ilte uluşda kişi+ke aç kız emgek **bultukmaz** (566/8)

(...) devlette erkeğe (ve) kız(a) açlık eziyet(i) bulunmaz.

D) +eşitlik bultuk- “bulunmak“

anı üçün büğü biliglig burkanlar şarırım tözin tuta sözleser kaz üyürin+çe **bultukmaz** (34i/5)

Onun için büyü bilgili Budaların eşyalarını, temelini tutarak söylese, hardal bulgurunca bulunmaz.

E) +vasıta bultuk- “bulunmak“

(...) tükel bilge bilgisi+n **bultukmadı** bir tınl(1)g (369/19)

(...) bütün bilge bilgisiyle bir canlı bulunmadı.

bultur- “buldurtmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 335). *Bul-* fiilinin *-tUr-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*buldurtmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 802). Fiil, AY’de *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme bultur-* “buldurtmak“

bo altun küvrüg tikisintin ünmiş sogançığ körkle ıduk ün kopdın singar eşidteçileri+*g bulturur* (97/19)

Bu altın davul gürültüsünden seslenmiş, tatlı, güzel, kutsal ses her taraftan duyacakları buldurtur.

uzatı inçkü nırvan mengisi+*n bulturur siz* (646/23)

Daima sonsuz huzur mutluluğunu buldurursunuz.

arıg yig üstünki köni tüzünü tuymakı+*g bulturtaçı* (...) (34/8)

Temiz, en iyi, en üstün doğru töreyi aydınlanmayı bulduracak (...)

B) *+yönelme bultur-* “buldurtmak“

kamag+*ka* buyanlığ ulug törlüg asıg *bulturur siz* (651/22)

Herkese sevaplı çok türlü fayda buldurursunuz.

burçintur- “incitmek, dert-sıkıntı vermek“

Fiil, *Altun Yaruk*’ta bir kez “*incitmek, acı vermek*“ anlamıyla kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 358). *Burçın-* fiilinin *-tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir (Erdal, 1991, s. 596). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme burçintur- “incitmek“

bo yine burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçılarığ körüp sögüp sarsıp todap uçuzlap köngülleri+*n* karınları+*n* irintürtüm *burçinturtum* örletdim emgetdim erser (...) (136/11)

Yine Buda, Pratyekabuddha (ve) Arhant, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretilerde davrananları görüp, sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip, üzdüm ise (...)

busan- “umutsuzluğa düşmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 374). *busa- fiilinin -n- ile yapılmış dönüşlü biçimi olduğu görüşü vardır (Erdal, 1991, s. 596); busuş “keder“ ismini de düşünecek olursak *busa- olası görünmektedir. Fiil, AY’de yalnızca *yalın* tamlayıcı ile birlikte kullanılmıştır. Kullanımı şu şekildedir:

+*yalın busan-* “umutsuzluğa düşmek“

astrayastırış atl(1)g oruntakı kamağ t(e)ngriler kuvrağı kamagunung bir yanglıg kagrulur **busanur** köngülleri (560/22)

Astrayastırış adlı yerdeki bütün tanrıların hepsi; hepsinin gönülleri bir taraflı kavrulur, umutsuzluğa düşer.

(...) et’özüm **busanur** busurkanur ootka örtenip köyer teg (624/16)

(...) *ateşe düşüp yanar gibi vücudum umutsuzluğa düşer, sıkılır.*

Anı körüp ol ilig beg ertingü **busantı** kagrultı (586/7)

Onu gören hükümdar-han fazlasıyla sıkıntıya düştü, kavruldu.

busurkan- “sıkıntıya düşmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Yalnızca busan- fiiliyle eş fiil olarak görünen fiilin kökeninin bus- “sis“ ismine dayandığı ve +(X)rkA- ekiyle genişlediği, aynı zamanda busan- ve busuş’un da bus isminden +A- ile *busa- olduğu görüşü vardır (Erdal, 1991, s. 464). AY’ de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın busurkan-* “sıkıntıya düşmek“

(...) et’özüm busanur **busurkanur** ootka örtenip köyer teg (624/16)

(...) *ateşe düşüp yanar gibi vücudum umutsuzluğa düşer, sıkıntıya düşer.*

buşur- “kızdırmak, hiddetlendirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 384). “Kızmak, hiddetlenmek“ anlamındaki *buşur-* fiilinin *-Ur-* eklenerek elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “kızdırtmak, hiddetlendirmek“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 711). Fiil, AY’de yalnızca *belirtme* halindeki tamlayıcıyla kullanılmıştır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme buşur-* “kızdırmak, hiddetlendirmek“

(...) ikinti tınl(ı)gları+*g* örletgölük ***buşurguluk*** tıtaglarıg kılmamakka tayanıp
(...) (219/11)

(...) *ikincisi, canlıları kızdıracak, hiddetlendiecek sebepleri yapmamaya dayanıp*
(...)

(...) tınlıgları+*g* örletgölük ***buşurguluk*** tıtaglarıg kılmamak yme kayu erür
(220/16)

(...) *canlıları kızdıracak, hiddetlendirecek sebepleri yapmamak nasıldır?*

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)gları+*g* ***buşurguluk*** emgetgölük
tıtagları kılmamakları üze (...) (220/25)

Şöyle bodisatvalar bunun gibi yeni canlıları kızdıracak, eziyet edecek sebepleri yapmamaları ile birlikte (...) (221/4)

bügülen- “bilgilenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 327). *Bügüle-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş halidir ve “*mistik bilgilere sahip olmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 597). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın бүgülen-* “bilgilenmek”

arhant kutın bulup üç törlüg y(a)ruk bilge bilig altı törlüg ***bügülenmek*** edremke
tıdıgsız erklig boltılar (186/1)

Arhant kutsallığını bulup, üç tür parlak bilge bilgi(ye), altı tür bilgilenmek erdemine engelsiz sahip oldular.

bügün- “algılamak; farkına varmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 328). *bög-* “*toplamak ve birleştirmek*” fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir (Erdal, 1991, s. 595). “*Algılamak; farkına varmak*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme bugün-* “algılamak; farkına varmak”

edning tavarning ürlüksüz tözlügi+n **bügünüp** (683/20)

Malın-mülkün geçici temelini(n) farkına varıp (...)

bügür- “püskürmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Ancak ne Clauson sözlüğünde ne de OTWF’ de fiille ilgili bilgi yoktur. “*(su) püskürtmek*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme*, *yönelme* ve *yalın* tamlayıcılarla birlikte kullanılmış ve her üç kullanımda da anlamsal farklılıklar görülmemiştir. Kullanımlar şu şekildedir:

A) +*belirtme bugün-* “püskürmek”

(...) busuşka batıp köngülleri soğık suvları+n **bügürüp** öglentürtiler (632/10)

(...) gönülleri sıkıntıya düşüp soğık suları püskürtüp, kendilerine geldiler.

(...) tapıgçı begler tavrata çından suvı+n soğıtıp **bügürtiler** saçdılar (640/1)

(...) *hizmetçi beyler aceyle sandal ağacı suyunu soğutup, püskürttüler, saçtılar.*

(...) k(e)ntü özi katun kamılmış orunka soğık suvı+n **bügürti** (636/3)

(...) *Hatunun kendisi devrilen yere soğık suyu püskürttü.*

B) +*yönelme bugün-* “püskürtmek”

(...) arıg semek içinte kolup alıp soğık suv **bügürtüm** saçdım olar+ka (640/10)

(...) *orman içinden soğık su isteyip, alıp onlara püskürttüm.*

(...) k(e)ntü özi katun kamılmış orun+ka soğık suvın **bügürti** (636/3)

(...) *Hatunun kendisi devrilen yere soğık suyu püskürttü.*

C) +*yalın bögür*- “püskürtmek”

ötrü ol üdün ol buryuklar başın tegreki begler inançlar sogık suv **bögürüp** (...) (625/19)

Sonra, o zaman o kumandanlar başının etrafındaki beyler, memurlar soğuk su püskürtüp (...)

bürt- “hissetmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 358). “*Dokunmak, temas etmek*” anlamındaki fiil *Budist* terminolojide beş duyu organından biri olan “*hissetmek*” anlamına da gelir. *Vasıta* halindeki tamlayıcıyla olmak üzere bir kez karşılaşılan fiilin kullanımını şu şekildedir:

+*vasıta bürt*- “hissetmek”

tiz tilgeni+n **bürtdeçi** uzun körkle iliglig iki ıduk kollarıngız ol (349/2)

Diz kapağı ile temas eden uzun güzel elli kutsal iki kolunuz vardır.

büt- “(arzusu, dileği) yerine gelmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 298). “*(Arzu/istek) yerine gelmesi*” anlamındaki fiil, AY’de *yalın, yönelme, belirtme, eşitlik* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın büt*- “(arzusu, dileği) yerine gelmek”

ötrü küsemış küsüşü barça kangay **bütgey** (488/10)

Sonra dilediği dileği tamamıyla kanacak (arzusu) yerine gelecek.

ı tarıg tüş yimiş **bütmegey** (435/2)

Mahsul, meyve yetişmeyecek.

üçünç tükellig **bütmiş** kirtü töz (57/11)

Üçüncüsü, bütünüyle gerçek temel bitecek. (442/16), (49/20), (487/5), (511/19), (566/6), (552b/20), (444/6), (486/20), (486/24), (361/4), (214/17), (322/24), (120/9), (354/2)

B) +*yönelme büt*- “(arzusu, dileği) yerine gelmek”

yme yilvi kömen işin+*ge* ked ***bütmiş*** erser (...) (384/12)

Yine sihir, büyü işini çok iyi bilmiş olsa (...)

(...) tıtaglar+*ka* tayaklıg ***bütmiş*** ol (365/11)

(...) *nedenlere bağlı olarak oluşmuştur.*

bo yagız yir+*ke* tayaklıgın ***bütgülük*** neçe edler bar erserler (...) (530/1)

Bu kara yere dayanaklığını bitirecek ne kadar mallar var iseler (...)

C) +*belirtme büt*- “(arzusu, dileği) yerine gelmek”

bo yagız yirke tayaklıgı+*n* ***bütgülük*** neçe edler bar erserler(...) (530/1)

Bu kara yere dayanaklığını bitirecek ne kadar mallar var iseler(...)

(...) bodı tigma tuyunmak köngülü+*g* bulguluk ***bütürgülük*** tıtag (...) (214/2)

(...) *Aydınlanma denen, aydınlanma gönlünü bulacak, tamamlayacak sebep(...)*

D) +*eşitlik büt*- “(arzusu, dileği) yerine gelmek”

tapın+*ça* ***büter*** köngül iyin (...) (454/5)

(...) *gönülden dolayı isteğince tamamlanır.*

k(a)ltı bo üç uğuş yirtinçüde öngi akanıştaparyan atl(ı)g öng üzlünçüsü t(e)ngri yirinte üstün alku gang ögüz içinteki kum sanın+*ça* ***bütmiş*** (308/19)

(...) *nasıl ki bu üç yeryüzünden önce Akanıştaparyan adlı çölün sonundaki tanrı yerinde, üstünden başka Ganj nehri içindeki kum sayısınca bitmiş ise (...)*

E) +*vasıta büt*- “(arzusu, dileği) yerine gelmek”

arıg süzük bilge biligleri adasızı+*n* t(e)rk ***bütsün*** (354/16)

Temiz, saf bilge bilgileri tehlikesizlikle çabucak tamamlansın.

bütür- “bitirmek, tamamlamak, sona erdirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 308). Orhon yazıtlarında büt- biçimiyle mevcuttur. Büt- fiilinin -*Ur*- ile genişlemiş halidir ve

fiile “*bitirmek, tamamlamak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 713). AY’de anlam farkları yaratmaksızın *belirtme, bulunma* ve *eşitlik* halindeki tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır ve kullanımları şöyledir:

A) *+belirtme bütür-* “bitirmek, tamamlamak, sona erdirmek”

bilge biliglig taluyu+g kinki üdlerte ***bütüreyin*** (354/11)

Bilge bilgisi okyanusunu sonraki zamanlarda tamamlayayım.

ol yme [o]rtun yolu+g ***bütürmek*** tip titir (70/19)

O da ortadaki yolu tamamlamak demiştir.

on orunug toşgurup burkan kutı+n ***bütürtüm*** (369/17)

On yeri basıp, Buda saadetini tamamladım. (108/23), (52/13), (59/4), (181/8), (218/10), (235/10), (310/12), (310/20), (529/22), (225/15), (229/7), (229/13), (230/11), (238/22), (239/16), (241/15), (241/17-18), (243/11), (524/1), (206/18), (206/20), (207/14), (207/17), (208/10), (208/12), (209/7), (209/10), (210/10-12), (211/9-11), (212/9), (213/5-7-23), (214/2-19-22), (216/3), (217/11), (218/2), (219/3), (220/13), (232/5), (233/17), (234/18), (235/16), (236/15), (238/9), (240/6), (241/13), (243/13), (246/8), (247/21), (250/5), (251/11), (253/3), (255/19), (257/18), (262/6), (263/16), (268/21), (269/19), (284/3), (286/13), (288/7), (289/19), (294/7-7), (297/10), (298/15), (300a/37), (304/15), (305/23), (307/13), (308/7), (309/8), (152/20), (214/14), (216/22), (310/23), (307/8), (21/23), (674/20), (24/10), (302/2), (304/12), (307/7), (339/15), (52/9), (166/3), (492/22), (300a/35), (262/1), (263/13), (268/16), (269/16), (279715), (283/15-22), (288/1), (294/3), (301/22), (305/19), (308/4), (309/5), (448/1), (492/20), (602/12), (315/23)

B) *+bulunma bütür-* “bitirmek, tamamlamak, sona erdirmek”

bilge biliglig taluyug kinki üdler+te ***bütüreyin*** (354/11)

Bilge bilgisi okyanusunu sonraki zamanlarda tamamlayayım.

bo nom erdini küçin+te kin kin ajunlar+ta bulguluk ***bütürgülük*** d(a)r(a)nı nomlar (...) (339/2)

Bu öğreti mücevheri gücünde sonraki dünyalarda bulunacak, bitirilecek, darani öğretileri(...)

yene ulug bodıs(a)t(a)vlarıning köngülinte öritgülik bütürgülük üçün anın antag titir (267/18)

Yine ulu bodısatvaların gönlünde çoğalacağı, tamamlanacağı için onun gibidir.
(337/11)

C) *+eşitlik bütür-* “bitirmek, tamamlamak, sona erdirmek”

kin ol altun üze bilerzükde ulatı esringü adruk adruk itiglerig köngülin+**çe bütürser**(...)(71/20)

Sonra o altınla bilezikten başka renkli, başka başka süsleri gönlünce tamamlasa(...)

(...) ulug bedük iş ködüglerig tapların+**ça bütürüp** yitiñsiz ulug ögrünç sevinçleri togar (315/23)

(...) ulu (ve) büyük işleri isteklerince bitirip bitmeyen büyük övünç (ve) sevinçleri doğar.

2.3. -Ç-

çal- “vurmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. (Clouston, 1972, s. 417). Asıl anlamı “(yere) vurmak” olsa da “dikkate almak” anlamı da vardır. Ancak metnimizde yalnızca asıl anlamıyla mevcuttur. Fiil, tamlayıcı olarak yalnızca *yönelme* halinde bulunur ve AY’de kullanılışı şöyledir:

+*yönelme çal-* “vurmak”

anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükleri inaru berü anta monta saçılıp yatmışın körüp et’özlerin birkerü yir+**ke çalıp** ögsirep tınsırap (...) (625/12)

Ondan sonra, Bodısatvanın taze kemikleri(nin) ileri geri, orada burada saçılıp yattığını görüp, kendini yere vurup, kendinden geçip, çıldırıp (...)

(...) ilig begning katunı tolp et’özin kötürüp yir+**ke çaltı** (634/14)

(...) Hükümdarın karısı bütün vücudunu kaldırıp yere vurdu.

çaşur- “çamur atmak, iftira etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 431). *çaş- fiilinin -Ur- ile yapılmış ettirgen hali olduğu düşünülür (Erdal, 1991, s. 714). Fiil, AY’de anlamı değişmemek üzere (*iftira etmek*) *yönelme* ve *belirtme* tamlayıcılarıyla kullanılmıştır ve kullanımları şöyledir:

A) +*belirtme* çaşur- “iftira etmek”

k(a)ltı bo köngül içinte ilkisizdin berüki töz tüp ornag tutmuş kamağ biş ajun tınl(1)glarığ çaşurtaçı (243/21)

Şöyle ki, bu gönül içinde öncesizlikten beri temel yer tutmuş bütün beş dünya canlılarına iftira edecek (...)

B) +*yalın* çaşur- “çamur atmak”

(...) adınlarınğ yutuzınga yapşınmamak tilin ezüglememek çaşut çaşurmamak(...)(220/2)

(...) başkalarının eşine yapışmamak, diliyle iftira etmemek, çamur atmamak(...)

çilte- “saymak, saygı göstermek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 419). “*Saygı göstermek*” anlamına gelen fiil yalnızca yine aynı anlama gelen *aya-* fiiliyle birlikte kullanılır. AY’de bir kez *yönelme* halindeki tamlayıcıyla yer alan fiilin kullanımı şöyledir:

+*yönelme* çilte- “saygı göstermek”

yirtinçüg asıgıg tilemedin at küü bulunç alınc özin ök kelip kamağka ayaguluk çiltegülük bolgaylar (195/21)

(...) dünyayı, faydayı dilemeden, şan, şöhret, kar-kazanç (bunlara) kendiliğinden gelip, herkes katında saygı göreceklerdir.

çimşileş- “sızlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “*Sızlamak*” anlamındadır. Gulcalı fiilin kökünün *çımı köküne dayandığını va +*IA-* ile önce fiil sonra -*ş-* ile

işteşlik kazandığını ileri sürer ve fiilin Türk lehçelerinde ve Anadolu ağızlarında “ (*bir şeyin batmasıyla*) *sızlamak*“ anlamında yaşadığını söyler (Gulcalı: 63-2, 189). AY‘ de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*yalın çimşileş*- “sızlamak“

çimşileşür et’özüm tüzü yingne sançmış teg (...) (633/11)

Vücdumun bütününe iğne batmış gibi sızlıyor; (...)

çoğlan- “parlamak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 405). *Çog* isminden +*lan*- ile elde edilmiş fiildir ve “ *parlamak*“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 511). AY‘de *bulunma-çıkma* (*çıkma işleviyle*) halindeki tamlayıcıyla bulunan fiilin kullanımını şu şekildedir:

+*bulunma-çıkma* (*çıkma işleviyle*) *çoğlan*- “parlamak“

erdinilig bo sudurnung çoğlug küçin+*te* erklig kangsı kannıng atı ***çoğlansun*** (685/11)

Bu mücevherli Sutranın parlama gücünden güçlü imparatoru(un) babasının adı parlсын.

köni törü küçin+*te* iligler kanlar edgü ***çoğlanur*** (552b/4)

Gerçek töre gücünden hanlar-hükümdarlar iyi parlar.

çom- “batmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 422). “*Batmak, dibe çökmek*” anlamındaki fiil, AY‘de *bulunma* halindeki tamlayıcıyla bulunur ve kullanımını şu şekildedir:

+*bulunma çom*- “batmak”

(...) bo uzun sansar için+*te çoma* bata tegzinmezler (388/15)

(...) *bu uzun acı çekilen dünya(nın) içinde bata çıka dönmezler.*

(...) bo kamağ bolmaklıg taluy ögüz için+*te çommuş* batmış (...) (123/1)

(...) *bu bütün olmalık okyanus içinde batmış (...)*

çökit- “(diz) çöktürmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 414). *Çök-* fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*(diz) çöktürmek*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 768). AY’de yalnızca *belirtme* halindeki tamlayıcıyla birçok kez kullanılmıştır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme çökit-* “çöktürmek“

ol üdün ol kuvragda erigme tümen tirig özlügler öz öz orunlarıntın örü turup kayudın singlar atı kötrülmiş erser antın singlar yakın barıp ong ’engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup (...) (82/20)

O zaman, o topluluktan yetişme binlerce canlılar kendi yerlerinden ayağa kalkıp her taraftan adı yüceltilmiş ise; ondan tarafa yakın gelip sağ omuzlarındaki elbiselerini açıp sağ dizleri üzerine çöküp, ellerinin ayasını birbirine kavuşturup (...) 88/21), (132/2), (132a/15), (150/21), (182/10), (201/17), (332/19), (335/16), (362/2), (372/5), (391/8), (397/1), (399/5), (406/13), (449/22), (538/15)

çözül- “çözölmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Çöz-* “*çözmek*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*çözölmek, ayrılmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 658). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın çözöl-* “çözölmek”

uçar yultuz üstürti üzüksüz tüşer **çözölüp** (554/21)

Gökyüzünde uçan yıldızlar sürekli çözölüp düşerler.

2.4 -E-

eded- “verimli olmak, büyümek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 127). *Ed* “*madde*” ismine +*Ad-* fiilden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve fiile “*hızla gelişmek, büyüme*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 487). Fiil, AY’de yalın tamlayıcıyla kullanılmıştır ve kullanımı şöyledir:

+yalın *eded-* “verimli olmak, büyüme”
 ötrü ol yir orun ***ededip*** itilip (...) (533/5)
Sonra o yer hızla gelişip, oluşup (...)

(...) yağız yir toprakı ***ededür*** (412/3)
 (...) *kara yer toprağı verimli olur.*

eg- “boyun eğmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 142). *Saygı göstermek* anlamında “*boyun eğmek*” anlamı taşıyan fiil AY’de yalnızca bir kez kullanılmasına rağmen üç farklı tamlayıcı almıştır. *Yönelme, belirtme* ve *vasıta* halindeki üç tamlayıcıyı *inantur-* fiili ile birlikte karşılar ve AY’de kullanımları şöyledir:

A) +*yönelme eg-* “boyun eğmek”

edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülin bısızın bıçgusuzın bodunun karasın üç erdini+***ke eggey*** manturgay (90/21)

İyi kalpli, bağışlayıcı gönülle, bıçaksız, halkını üç mücevhere boyun eğdirecek, inandıracak.

B) +*belirtme eg-* “boyun eğmek”

edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülin bısızın bıçgusuzın bodunu+***n*** karası+***n*** üç erdinike ***eggey*** manturgay (90/21)

İyi kalpli, bağışlayıcı gönülle, bıçaksız, halkını üç mücevhere boyun eğdirecek, inandıracak.

C) +*vasıta eg-* “boyun eğmek”

edgü ögli y(a)rlikançuçı köngülü+n bısızın bıçgusuzın bodunun karasın üç erdinike *eggey* inanturgay (90/21)

İyi kalpli, bağışlayıcı gönülle, bıçaksız, halkını üç mücevhere boyun eğdirecek, inandıracak.

egirt- “sardırmak”

Fiil, ilk kez Uygur Türkçesinde kullanılmıştır (Clouston, 1972, s. 132). Asıl anlamı “*kuşatmak, çevrelemek*” olan fiil, metnimizde daha çok *ruhsal kuşatılma* anlamında kullanılmıştır. *Egir-* “*kuşatmak, sarmak*” fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*sardırmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 769). AY’de *yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla bulunan fiilin iki farklı tamlayıcı kullanımında da anlam farkı görülmemiştir ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme egirt-* “sardırmak”

(...) ülgüsüz kolusuz busuş kadgular+*ka egirtip* ertingü emgenürler erser (...) (117/18)

(...) *sayısız, zamansız sıkıntı (ve) kaygılara sardırıp, fazlasıyla eziyet çekerler ise (...)*

(...) toruk küçsüz aç barsıg aç emgek+*ke eğirtip* (...) (619/3)

(...) *zayıf, güçsüz aç parsı, açlık eziyetine sardırıp (...)*

(...) busuş kadgu+*ka köngülü kögüzi egirtip* singileyü inçe tip tidi (623/19)

(...) *sıkıntı (ve) kaygıya gönlü (ve) göğsünü sardırıp, feryat ederek, şöyle diyip söyledi. (609/19)*

B) +*belirtme egirt-* “sardırmak”

(...) toruk küçsüz aç barsı+*g aç emgekke egirtip* (...) (619/3)

(...) *zayıf, güçsüz aç parsı, açlık eziyetine sardırıp (...)*

egsü- “eksilmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 117). “Eksilmek, azalmak” anlamına gelen fiil AY’de yalnızca *yalın* tamlayıcı eşliğinde bulunur ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın* *egsü*- “eksilmek”

(...) k(e)rgeklemiş tonı aşu üdün üdün ***egsümez*** (517/1)

(...)*gerekseindiği elbisesi (ve) yemeği zaman zaman eksilmez.*

k(a)ltı bo biş çöpdik yavlak üdteki kutı buyanı azumış ***egsümiş*** (...) (379/23)

Şöyle ki bu beş bulanık, kötü zamandaki mutluluğu (ve) sevabı azalmış, eksilmiş

(...)

ele- “sakin olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 126). “Sakin olmak” anlamına gelen fiil AY’de *yalın* tamlayıcı eşliğinde bulunur ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın* *ele*- “sakin olmak”

’***elengler*** dört m(a)harañçalara (426/5)

Ey dört Maharañçalar. Sakin olun!

’***elengler*** yirtinçü küzetdeçilere bo nom erdinig eşidgeli ugrasarlar (417/12)

Ey dünyayı koruyacak olanlar! sakin olun.

elengler edgülerim (5/14)

Ey iyilerim! Sakin olun.

emgen- “(kendi kendine) sıkıntı çekmek, zahmete katlanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “Sıkıntı çekmek, eziyete katlanmak” anlamındaki emge- fiilinin -n- ile yapılmış dönüşlü halidir ve fiile “(kendi kendine) sıkıntı çekmek; acı çektirilmek (kişi, gönül, beden)” anlamı verir (Erdal, 1991,

s. 597). AY'de *yalın*, *vasıta* ve *bulunma* durumundaki üç tamlayıcıyla bulunur ve her üç tamlayıcıda da anlamsal fark görülmemiştir. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*yalın emgen*- “sıkıntı çekmek, zahmete katlanmak“

ölser mening et'özüm *emgenmegey m(e)n* arıtı tip tidi(623/15)

Benim vücudum ölse (bile) ben asla sıkıntı çekmeyeceğim deyip, söyledi.

ili kanı begleri açığ tarka emgek *emgenür* (554/13)

Hükümdarı, hanı, beyleri ağır sıkıntı çeker.

altı yıl töni duşkaraçar atl(1)g açığ tarka emgek *emgenip* y(i)ti tegzinçliğ iduk nom tilgenin evirtingiz (659/16)

Altı yıl boyunca duşkaraçarya adlı acı zahmete katlanıp, keskin daireli kutsal öğreti (dharma) tekerleğini çevirdiniz. (227/8), (410/2), (662/11), (663/11), (633/1), (631/4), (559/6)

B) +*vasıta emgen*- “sıkıntı çekmek“

bilgisiz emgeki+n *emgenteçi* tınl(1)glarka nom bilge bilig buşı birürler (216/18)

Bilgisizlik eziyetiyle sıkıntı çekecek canlılara öğreti bilgisi(ni) sadaka (olarak) verirler.

korkınç emgeki+n *emgenteçi* tınl(1)glarka korkınçsız köngül buşı birürler (216/20)

Korku eziyetiyle sıkıntı çekecek canlılara, korkusuz gönül(ü) sadaka (olarak) verirler.

ol emgekler ertingü sıkılıp umugsız+n inagsız+n *emgenür ertim* (19/18)

O eziyetler(den) fazlasıyla bunalıp, dayanaksızca sıkıntı çeker idim. (216/12-13-14), (216/16), (292/21)

C) +*bulunma emgen*- “zahmete katlanmak“

birer birer tınl(1)glar üçün üküş kalplar ertginçe tamu+*da* azu yme adın orunlar+*ta* olarnı üçün emgek *emgenip* (...) (628/20)

Birer birer canlılar için, çok zamanlar süresince cehennemde ayrıca da başka yerlerde onlar için zahmet(lere) katlanıp (...)

emget- “acı çektirmek, elem vermek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 159). *Emge-* fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “acı çektirmek, elem vermek” anlamı katar (Erdal, 1991, s. 769). AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla bulunur ve her iki kullanımda da anlamsal fark yoktur. Kullanımlar şu şekildedir:

A) *+belirtme emget-* “acı çektirmek, elem vermek”

(...) inçip altı yol içinteki ög kang ka kadaş bolmuş tınl(ı)gları+g örletdim **emgetdim** isig özlerintin öngi adırtım erser (...) (135/17)

(...) sonra altı yol içindeki ana-baba, hısım-akraba olmuş canlıları kızdırdım, (onlara) acı çektirdim, hatta (onları) yaşamlarından ayırdım ise (...)

k(a)ltı bo köngül içinte ilkisizdin berüki töz tüp ornag tutmuş kamağ biş ajun tınl(ı)glarıg çaşurtaçı bulgadaçı k(e)ntü köngülü+g buşurtaçı **emgetdeçi** (...) (243/23)

Öyle ki bu gönül içindebaşlangıçsızdan önceki temel(de) yer tutmuş bütün beş dünya(nın) canlılarını lekeleyecek, bulandıracak, kendi gönlünü kaygılandırarak, acı çektirecek (...)

amtı takı *sini* örletgeli **emgetgeli kelmez biz** (20/11)

Şimdi de seni kızdırarak, acı çektirerek gelmeyiz. (136/11), (221/1), (180/23), (556/8)

B) *+vasıta emget-* “acı çektirmek, elem vermek”

(...) edgü inçe yoridaçı tözün yig kişilerig açığ tarka emgeki+n **emgetürler** (556/8)

(...) iyilikle yürüyecek esaslı iyi kişileri acı (ve) ıstırap eziyetiyle acı çektirirler.

emle- “tedavi etmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 141). “*Tedavi, ilaç*“ anlamına gelen em isminden +*IA-* isimden fiil yapım eki ile oluşmuş fiildir ve “*tedavi etmek*“ anlamını kazanmıştır (Erdal, 1991, s. 435). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birçok kez bulunmuştur ve kullanımları şöyledir:

+*belirtme emle-* “tedavi etmek“

(...) anta kin balık uluş sayu keze yorıp tınl(ı)glarınig igleri+n ağırları+n otayın **emleyin** (587/10)

(...) *ondan sonra; şehir devlet geze geze yürüyüp canlıların hastaluklarını, ağrılarını iyileştireyim, tedavi edeyim.*

(...) üküş tınl(ı)gları+g **emleyü** (...) (79/15)

(...) *birçok canlıları tedavi ederek (...)*

(...) yigi+g **emledeçi** bodıs(a)t(a)v (...) (34d/29)

(...) *hastalığı iyileştirecek Bodisatva (...)* (589/5), (588/1), (587/7), (593/16-17), (597/3), (603/2)

emlet- “tedavi ettirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 142). *Emle-* fiilinin -*t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*tedavi ettirmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 769). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla bulunur ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme emlet-* “tedavi ettirmek”

yumgı ol bayagut oğlu tapa barıp k(e)ntü k(e)ntü igleri+n ağırları+n **emletgeli** öngedtürgeli ötüntiler (597/21)

Hepsi o zengin(in) oğluna doğru gidip bizzat kendi hastalıklarını, ağrılarını tedavi ettirerek, iyileştirerek söylediler.

engit- “eğilmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 144). *Eng-* “*eğmek*” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*eğilmek; derin saygı göstermek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 770). *Eng-* hiç kuşku yok ki *eg-* fiilinin bir varyantıdır. Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme engit-* “*eğmek*”

(...) bo montag osuglug kamağ büğü biliglig burkanlarka ol atı kötrülmüşlerke et’özüm üze tilim üze köngülüm üze kop uğurın töpümi+n ’*engitip* süzük kirtgünç köngülün yinçürü töpün yükünü teginür m(e)n (132b/22)

(...) *böylesi, benzer bütün büyü bilgili Budalara, o adı yüceltilmişlere; vücudumla, dilimle, gönlümle, tam zamanında kafamı eğip, temiz inançlı gönülle secde ederek baş(ım)la saygıyla eğilirim.*

engitdür- “eğmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 1972, s. 146). *Engit-/egit-* fiilinin *-DUR-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*eğmek, eğdirmek*” anlamı verir. AY’de bir kez *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla metin bağlamı gereği “(eğilerek) *secde etme*” anlamında bulunur ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme engitdür-* “*eğmek*”

kaçan t(e)ngri t(e)ngri burkan üskinte tegdüklerinte töpüleri+n ’*engitdürüp* biş tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp üç yolu ongarula tegzinip kitip birtin sığar olurtılar (131/14)

Tanrılar tanrısı Buda(nın) huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuv(ları)nı yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip, üç kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular.

enükle- “yavrulamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 184). *Enük* “*yavru*” isminden *+IA-* ile elde edilmiş fiildir ve “*yavrulamak*” anlamına gelir

(Erdal, 1991, s. 435). AY'de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın enükle*- “yavrulamak”

ay irinç tişi bars ***enükleveli*** yiti kün bolmış (...) (610/2)

İğrenç pars yavrulayalı yedi gün olmuş (...)

ança yoriyu yangı ***enüklemiş*** bir tişi barsıg körtiler (609/16)

Öylece yürürken yeni yavrulamış bir dişi parsı gördüler.

ol aç bars yme ***enüklep*** yiti kün ertmiş erti (609/18)

O aç pars da yavrulayalı yedi gün olmuş idi. (638/19)

er- “imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 146). Yardımcı fiil olarak kullanılır ve metnimizde de görülebileceği gibi en sık kullanılan fiildir. “*imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak*” anlamlarına gelir. *Yalın, belirtme, bulunma, çıkma, yönelme, eşitlik, vasıta ve bulunma-çıkma* durumlarındaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın er-* “imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

atı kötrülmişler et’özi yene ***et kan ermez*** (34i/7)

Adı yüceltilmişlerin vücudu da et (ve) kan(dan) değildir.

(...) özlüg ölürmekning ayıg kılınçı neteg ***ağır erser*** (...) (21/14)

(...) *canlı öldürmenin kötülüğü ne kadar ağır ise (...)*

ulug ertingü idi tirilmiş yığılmış tutma kkirlertin tarıkıp ikileyü ***kadgu nızvanısız ertiler*** (34a/15)

Büyük, fevkalade, yapılmış, yığılmış, tutulmuş kirlerden uzaklaşıp, yeniden kaygı(sız) ve ihtirassız idiler. (33/3), (45/5), (51/10), (54/2), (56/2), (74/11), (165/9), (350/18), (432/21), (543/23), (594/2), (594/14-15), (680/20), (60/20), (137/1), (594/4),

(34n/12), (55/17), (55/20), (56/6), (62/5), (61/1), (61/13), (62/7), (62/14-17), (75/2), (75/18), (76/6), (76/10), (189/12), (204/8-9), (204/11), (283/1), (311/5), (365/11), (460/9), (460/10), (460/20), (461/1-2-3-4-6), (555/13), (556/3), (526/17), (443/12), (626/19), (626/22), (55/7), (382/24), (385/18), (388/10), (656/15), (5/9), (22/5), (22/23), (28/13), (29/19), (33/13), (34k/10), (34l/15), (34l/20), (34ö/20), (34p/19), (34p/21), (34r/9), (34r/11), (34r/24), (41/5), (41/20), (42/9), (45/16), (45/18), (46/23), (47/4), (48/4), (48/13), (48/22), (60/14), (60/16), (61/16), (65/2), (65/9), (65/16), (65/20), (66/17), (67/4), (70/15), (71/1), (72/1), (72/13-14), (77/15), (77/21), (80/13), (82/18), (83/14), (84/19), (89/15), (94/9), (100/1), (102/2), (209/17), (106/21), (107/13), (108/20), (113/9), (113/13), (114/22), (116/21), (118/13), (120/15), (123/10), (138/11-22), (148/13-17), (151/14), (152/15), (154/13), (155/20), (156/14-19), (162/15-18-23), (163/7), (164/19), (168/22), (169/12), (170/1-8), (172/21), (189/10), (190/7), (191/7), (198/4), (215/18), (217/1), (221/11), (221/12), (222/20), (224/6-9-11-13-17-20), (227/9-11), (229/14), (231/15), (234/2), (236/21), (239/10), (240/12), (241/21-22), (243/19), (246/23), (249/4), (250/12-13), (252/2-8), (253/11), (253/21), (254/144-22-24), (256/7), (259/5-7), (263/24), (264/6-12-20), (265/8), (265/11-17-24), (266/4-9-12-16-24), (267/6), (269/4), (270/1), (274/25), (281/13), (282/13), (284/19-20), (288/17-21-24), (289/3), (291/18), (292/2), (297/17), (299/1), (300a/3), (303/2-9-10-12-16), (304/22), (305/2), (307/19), (331/14), (340/15), (342/2), (350/6), (351/17), (353/7), (355/14-20), (356/10), (360/8), (361/3), (370/9), (374/10-13), (377/1-2), (379/1-11-10-21), (383/4), (384/7-10-22), (385/4-18), (390/3), (395/17), (396/13), (399/12), (401/1), (410/13), (424/7), (425/3-14), (427/3), (441/15), (446/23), (447/3), (456/17), (464/9), (468/21), (469/18), (507/7), (509/3), (518/16), (520/21), (523/21), (533/20), (540/2), (545/4), (546/22), (545/8), (545/10), (578/12), (594715), (597/19), (603/6), (605/8), (609/7), (638/4), (642/15-19), (686/5), (70/7), (108/11), (153/20), (159/12), (193/12), (229/18-22), (263/9), (296/15), (337/9-11), (353/2), (382/22), (385/10), (434/3), (474/12), (499/10), (530/2), (540/15), (119/2), (4/8), (6/3), (7/9), (9/6-12), (36/14), (84/14-18-20), (94/9), (346/3), (372/2), (400/23), (547/26), (547/28), (572/2-9), (586/2), (602/12), (607/10-19), (608/2), (608/3), (608/4-6), (609/4-18), (623/12), (626/14-19), (629/15-17-18-21), (637/22), (670/14), (454/3), (610/15), (34a/15), (34c/12), (597/19), (11/9), (619/23), (9/10), (13/7), (16/16), (27/24), (34/4), (34i/8-16), (34i/1), (34j/10), (340/15), (34ö/21), (34r/23), (38/15), (40/15-21), (41/7-22), (42/12), (45/22), (47/13), (48/17), (63/6), (64/12), (65/4-11-22), (66/2), (68/3-5), (72/7), (72/8), (78/4), (79/21), (86/22), (91/14), (96/17), (111/4), (135/12), (149/16), (165/18), (190/8), (192/21), (194/7),

(205/24), (206/19), (207/15), (208/10), (209/8), (210/10), (211/9), (212/9), (213/5/24), (216/8), (217/10-19), (218/4-9-11), (219/2), (220/6-11), (221/4-12-13), (222/12), (223/23), (224/10-12-16-19-21), (225/1), (226/15), (227/5-21), (229/3), (230/10-20), (232/2), (233/6-15-24), (234/2-6-15), (235/4-14), (236/6), (236/13), (238/1-7), (239/14-18), (240/4-15), (241/11-22), (244/2), (249/19), (250/1-15-19), (251/8), (252/8), (252/24), (253/21), (254/14-22), (255/7-15), (256/6), (257/5-9-13), (261/15), (261/2), (262/2), (263/13), (264/11), (264/24), (266/3), (268/17), (269/16), (270/3), (279/15), (281/14), (285/1), (288/1-21), (289/15), (293/9), (294/4), (295/19), (297/7), (300a/35), (303/8-11-13), (303/20), (304/12), (305/2-5-20), (307/11-21), (308/4), (309/5), (309/12), (312/3), (321/20), (325/9), (326/6/25), (327/17), (328/8-23), (329/13), (330/4-17), (331/7), (337/4), (340/19), (346/9-22), (349/18), (360/2), (374/2-21), (379/14), (383/6), (391/18), (399/23), (440a/17-22), (440b/12), (440c/10), (440ç/1), (445/6), (463/13), (465/17), (476/17), (477/21-24), (478/24), (492/3-6), (493/10), (495/20), (524/8), (535/14), (536/3-16), (540/11-12-14), (546/5), (556/18), (563/5), (565/2), (573/21), (578/14), (582/13-22), (586/22), (589/9-20), (590/1), (594/7-12-18), (595/12), (599/3), (602/15), (610/16), (613/16), (642/17-20-21-22-22), (643/3), (644/4), (646/14), (647/13), (650/7), (654/8-11), (658/9), (34ı/13-19), (34o/16), (107/17), (183/9), (246/25), (654/4-6-7), (298/1), (333/4), (352/22), (374/22), (385/5), (388/9), (659/12), (62/22), (63/2), (71/10), (76/9), (86/18), (215/18), (228/14), (262/15-17-18-20-22-24), (263/2-4), (309/19), (309/22), (310/1-5-8-11-14-16-19-21-25), (311/4-7-9-13), (311/16-19-21), (388/8), (560/2), (593/1), (628/2), (643/4), (246/24), (377/6), (350/4), (522/22), (536/14)

B) +*belirtme er-* “imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

inçip yine anıng yunglaguluk edi tavarı yok teginmez üçün anın t(e)ngri kangım siz+*ni okıyur ötünür ermiş* tip ötüngey (442/6)

“Böylelikle, yine onun kullanılmaya degecek malı mülkü olmadığı için; Tanrı babam o sizi okur, söyler imiş. “ deyip söyleyecek.

(...) ya kuotau tınl(ı)gları+*g ölürtđing 'erser* yme (...) (15/11)

(...) *Ey Kuutau! Canlıları öldündün ise de (...)*

(...) k(a)ltı bo nomug monçulayu bilip ukup köngülü+g anta **sergürmek erür** (287/20)

(...) *Dahası, bu öğretiyi bu şekilde bilip, anlayıp; gönlünü orada sakinleştirmektir.* (157/8), (228/11), (209/24), (551/10), (408/16), (20/5), (21/7), (52/9), (72/3), (76/3), (79/12), (8/21), (34ğ/1), (102/6), (102/16), (102/22), (148/11), (220/19), (225/24), (226/25), (230/19), (233/4), (240/21), (242/21), (243/6), (244/10), (246/16-18), (247/13), (256/15-20-22-23), (257/2-3), (257/6), (274/7-17), (283/4), (287/18), (289/5-6), (295/21), (290/6), (293/11), (295/12), (86/14), (134/12-15-16-18-21), (135/10), (136/21), (219/22), (134/13), (134/22), (113/7), (103/17), (213/14), (136/1), (213/14), (298/3), (303/21), (306/5-9), (446/16-21), (474/1), (481/1), (376/19), (373/21), (528/11), (537/5), (545/6), (545/12), (132a/10), (297/3), (403/5), (586/19), (400/23), (19/16), (346/8), (602/8), (627/2), (8/21), (9/1), (34p/17), (74/17), (220/24), (223/6), (226/4), (229/24), (19/16), (135/12), (231/14), (240/20-24), (242/4-9-15-23), (244/14), (252/17), (255/10), (256/22), (257/2), (259/6-8), (260/19), (264/19), (266/8), (289/5), (290/7), (270/6), (273/21), (276/2-7), (283/13), (284/17), (287/2-9), (288/23), (289/8), (298/7-13), (299/3), (305/11), (300a/6-8), (301/22), (386/1), (645/19), (654/16-18-20), (75/7), (373/22), (34n/19), (23/12)

C) +*bulunma er-* “imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

(...)ilkisiz+**de bar ermez** (367/2)

(...)Başlangıçsızda var değildir.

k(a)ltı tag+**da arıg+da kişi ermezler** kuvragı yme uzatı tapınurlar (490/9)

Ormanlık alanlarda insan topluluğundan olmayan olmayanlar size her zaman hürmet ederler.

(...)nom buşı+**da tavar buşı+da azlantım kıvraklantım erser** (136/16)

(...)öğreti sadakasında, mal sadakasında, hasislik pintilik ettim ise(...) (147/12), (188/12), (145/11), (251/20), (82/15), (139/20), (152/13), (153/19), (189/5), (192/16), (340/23), (455/3), (481/12), (504/7), (511/2), (521/13), (547/64), (568/1), (662/2), (31/12), (163/16), (395/6), (620/17), (30/21), (103/17), (381/18), (395/21), (407/2), (528/7), (538/23), (643/14), (668/17), (558/21), (117/14), (395/14), (6/17), (84/7), (91/1), (467/10), (473/16), (527/17), (571/20), (186/12), (6/21), (18/23), (166/22),

(237/20), (289/2), (367/7), (467/10), (473/16), (482/3), (491/6), (527/17), (665/15), (573/8), (243/10), (246/5), (247/18), (240/3), (241/10), (243/9), (246/5), (247/18), (287/20)

D) +*yönelme er-* “imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

inçip yüz ming kişiler birle simeklep t(e)rk tepreser üç ay+**ka** tegi yme **bütürgülük iş ermez** (602/18)

Böylelikle, yüz binlerce kişi ile birlikte simeklep(???) sıkı sarsılrsa üç aya değin bitirilecek iş değildir.

(...) birök edgü tüş+**ke tegdeçiler erser** (...) (2/20)

(...) *Ola ki, iyi rüyaya denk gelecek olsalar (...)*

et'öz süngük şarırların asıg tusu kılğalır üçün kamag tınl(ı)glar+**ka nomlug et'öz erser**(...)(34i/12)

Vücut, kemik sandıkları fayda kılacağı için bütün canlılara öğretiyle ilgili vücut ise(...) (34k/9), (42/6), (49/12-14), (116/18), (117/6), (135/15), (147/4), (147/10), (161/1), (171/11-16), (211/20), (217/15), (206/9), (230/4), (235/24), (291/16), (620/21), (426/9), (60/16), (303/16), (300a/5), (300a/7-9), (308/15), (625/9), (628/5), (376/11), (384/12), (84/16), (84/22), (628/5), (620/1), (71/2), (90/8), (217/5), (256/18), (300a/9), (303/16), (306/11), (308/25), (384/8), (404a/20), (450/5), (643/20), (651/17), (658/11), (34o/14), (34p/11), (34s/13), (496/6)

E) +*çıkma er-*“imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

(...) süü+**din** berü **bar ermez** (367/20)

(...) *ordudan bu yana var değildir.*

(...) birök avantlartın tıtaglar+**tin togguçā erser**(...) (374/17)

(...) *ola ki (bu) sebeplerden doğacak ise(...)*

(...)biş ajun içinteki irinç y(a)rılıg emgeklig tolgaklıg mungka tarka tegmiş tınl(ı)glarka umug inag bolup ol emgeklerin+**tin ozgurur kutgarur ertim** (628/10)

(...)beş dünya içindeki iğrenç, sefil, ıstıraplı, zavallı, sıkıntıya, eziyete maruz kalmışlara dayanak olup; o eziyetlerinden kaçırır, kurtarır idim. (236/22), (237/3-16), (265/10), (621/19), (375/5), (375/14/15), (377/3), (135/18), (237/4-9-13-17), (284/22), (287/1), (585/17), (393/11), (306/8),

F) +*vasıta er-*“imek, yardımcı eylem (-DIr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

ol emgekler ertingü sıkılıp umugsızı+n inagsızı+n **emgenür ertim** (19/18)

O eziyetler(den) fevkalade bunalıp dayanıksızca ıstırap çeker idim.

birök kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülü+n **eşidür tınglayur erken** (...) (408/16)

(...) *ola ki nice hükümdar-hanlar bu öğreti mücevherini saf (ve) imanlı gönülle işitir-dinler iken (...)*

(...) *duvutıyabımı atl(ı)g ikinti orunta inçi+n mengiligi+n **ermek** atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug bulurlar* (324/11)

(...) *Duvutıyabımı adlı ikinci yerde sükunetle, mutlulukla var olmak adlı darani öğretisini bulurlar.* (326/6), (603/8), (381/18) (228/18), (265/7-9)

G) +*eşitlik er-*“imek, yardımcı eylem (-DIr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

(...) *k(a)ltı bolarnı erkin+çe tapın+ça **örİtmek bışrunmak erür*** (268/10)

(...) *Dahası, bunları gücünce, hürmetince yükseltmek, çalışmaktır.*

t(e)ngri t(e)ngrişi burkanning ıduk nomlug y(a)rılıgın+ça **evrilmedim yorımadım erser** (...) (136/4)

Tanrıların tanrısı Buda'nın kutsal öğretisi(sinin) buyurduğu gibi (doğru yola) dönmedim, (onun yolundan) yürümedim ise (...)

(...) *azu yme törtün sınıgarkı bursang kuvraglarka sanlıg edig tavarıg kuntum altım ogurladım erkim+çe tapım+ça **işletdim erser*** (...) (136/1)

(...) *ve dahi dört taraftaki rahipler topluluğuna ait malı-mülkü çaldım, çırptım, yağmaladım, gücüm kuvvetim oranında kullandım ise (...)* (213/14), (23/12)

H) *+bulunma-çıkma er-*“ imek, yardımcı eylem (-Dİr); var olmak, bulunmak, mevcut olmak”

(...) kkirsiz bilge biliglig y(a)rukug önglüglerning arasinta üküş+*de yig erür siz* (496/6)

(...) *lekesiz bilge bilgili, ışıklı, renklilerin arasında çoğundan daha iyisinizdir.*

(...) bo üç törlüg et’özler+*te* öngreki iki törlüg *et’özler erser* (...) (48/11)

(...) *bu üç türlü vücutlardan önceki iki türlü vücutlar ise (...)*

(...)yavlak köngülin t(e)ngri t(e)ngri burkanning et’özin+*te kan üntürtim erser*(...) (134/11)

(...) *kötü gönülle tanrılar tanrısı Buda ’nın vücudundan kan çıkarttım ise(...)*

(60/12)

erigle-“nasihat etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrhorn, 2011, s. 176). “*Nasihat*” anlamına gelen *erig* isminden *+IA-* ekiyle türetilmiş olup “*nasihat etmek*” anlamı kazanmıştır (Erdal, 1991, s. 436). Yalnızca eşanlamlı olan *ötle-* fiili ile birlikte kullanılan fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla bulunur ve kullanımı şöyledir:

+belirtme erigle-“nasihat etmek”

(...)ötrü balık uluş sayu barıp tüg tümen igliglerke tegip edgü yağlıg yumşak savı+*n* ötlep *eriglep*(...)(597/7)

(...)sonra şehir şehir gezerek varıp, binlerce hastalara ulaşip iyi, yağlı, yumuşak sözünü nasihat edip, öğütleyip (...) (641/12)

erkeçlen- “dalgalanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 178). *Erkeç/örgeç/örgüç* “*dalga*” isminden *+IAN-* ile elde edilmiş fiildir ve “*dalgalanmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 511). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere bir kez karşılaşılan fiilin kullanımı şöyledir:

+*bulunma erkeçlen*-“dalgalanmak”

ol çetikig kıltuk+*da* ağır ulug yağız yir serü umadın bir üdte tepredi ırgaltı bütürü ögüzler köller *erkeçlenip* yaykalıp tetrü ongaru savrıldı kökli yağızlı içinte y(a)ruk yaltrık yaltırtı bulung yingak kararıp körgeli bilgeli bolmadı(630/17)

Bu doğum efsanesi gerçekleştirdiğinde, büyük yağız yer dayanamayıp bütünüyle titredi, nehirler göller dalgalanıp sağa sola savruldu; gökte ve yerde ışık yitip gitti, köşe bucak kararıp görünmez, bilinmez oldu.

erksin-“kuvvetlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 180). *Erk* “*kuvvet, güç*” ismine özentî ifade eden fiiller oluşturan +*sIn-* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur ve fiile “*kuvvetlenmiş gibi olmak*” anlamı verir. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla bir kez bulunan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*yalın erksin*-“kuvvetlenmek”

(...) alku ugurın igid nomda togmışı yme b(e)lgülüg k(a)ltı yantır itig teg kılınç iy(i)n *erksinür* (365/14)

(...) *her bakımdan, aldatıcı öğretide ortaya çıkışı da bellidir, sanki yantra aracı gibi hareket doğrultusunda kuvvetlenmesi misali (...)*

ert- “geçmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 185). *Ert-* “(zaman) geçmek” ve *ert-* “(bir yerden bir yere) geçmek” olarak iki anlamı da mevcuttur. Nitekim metnimizde de *yalın* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcıları aldığı hallerde “(zaman) geçme” anlamını; *çıkma* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcıları aldığı hallerde ise “(bir yerden bir yere) geçme” anlamını verir ve AY’de kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın ert-*“geçmek”

öngre üdlerte tokuz on artukı tokuz kata koltı kalplar *ertginçe* tutşı boltum(579/18)

Önceki zamanlarda on dokuzdan fazla dokuz kez sayısız zamanlar geçtiğince sayısız oldum.

ol aç bars yme enüklep yiti kün **ertmiş erti** (609/8)

O aç pars(in) doğurmasının (üzerinden) yedi gün geçmiş idi. (20/13), (350/19), (464/16), (487/18-22), (547/45), (584/4), (628/18), (648/1), (5/3), (4/15), (374/8)

B) +çıkma ert- “geçmek”

inçip m(e)n kavşıkıya ol üdtin berü burkan kutın bulgıncaka tegi tört törlüg yavlak yollar+**tin ertip** ozup iki ajunlarta togdum (187/15)

İşte ben, ey Kauşika, o zamandan bu yana, Buda kutsallığını buluncaya değin dört tür kötü yollardan geçip, kurtulup iki varlık şeklinde (de) doğdum.

(...) ol ol kiçig kölüklüg tözünlerning orunıntın ertip ötrü çahşap(u)dıg yazınçsız arıg küzetürler tutarlar (223/21)

(...) o küçük yük hayvanlı asillerin yerinden geçip sonra, öğretiyi günahsız, tertemiz korurlar, tutarlar.

(...) kin keligme üdlerte katıglanmaklıg küçüng üze asankılar içinteki alp kılguluk işlerig tüzü tükel kılıp iki törlüg yiviglerin egsüksüz yivetip kamag tözünler kezigin+**tin ertip** üç uguş yirtinçüdin ünüp alkuda başdınkı yig bolup (...) (429/8)

(...) gelecek olan zamanlarda gayretli gücün ile Asankılar içindeki zahmet gerektiren işleri bütünüyle yapıp iki türlü donanımını eksiksiz donatıp bütün soylular sırasından geçip üç nesil yeryüzünden geçip herkesten daha üstün olup (...) (599/14), (621/19), (280/15), (286/14-20), (288/2), (70/16),

C) +belirtme ert- “geçmek”

ançulayu yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze sansarlıg öng kürtükü+**g ertip** (...) (211/22)

Böylece de, Bodisatvalar bu gönül gücüyle acı çekilen dünyanın ıssız yerini geçip (...)

D) +*bulunma-çıkma ert-* “geçmek“

(...) örüg amıl itigsiz erksinmekke tükellig inçkü mengilig üç üdler+*te ertmiş erip* (...) (166/10)

(...) *sakin, durgun, eylemsiz egemenliğe bütünüyle sahip, sevinçli (ve) mutlu üç zamanlardan (gelip) geçmiş olup (...)*

ertür- “geçirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 193). *Ert-* fiilinin -*Ur-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “geçirmek” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 714). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla kullanılmıştır ve *ert-* fiilinin aksine anlamsal olarak “(bir yerden bir yere) geçme” anlamını değil, “(zaman) geçme” anlamını verir. Kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme ertür-* “geçirmek”

öz yaş uzunı üze üküş kalp üdleri+*g ertüreyin* (121/22)

Kendi uzun yaşı ile çok çok zamanları geçireyim.

(...) yüz kalpları+*g ertürüp* anıng içinte kılğuluk ulug buyanlarıg bütürmek togmaksız nom taplagın bulmak (...) (152/18)

(...) *yüz çağları geçirip, onun içinde yapılması gereken ulu iyilikleri tamamlamak; doğmaksız öğreti hoşnutluğunu bulmak (...)*

(...) ötrü üdüg kolug kütmedin üdü+*g kolu+g boş ertürmedin* orunlarka yaraşı üdke koluka yaraşı (40/6)

(...) *sonra, zamanı gütmeden, zamanı boş geçirmeden, yerlere münasip, zamana münasip (...)* (279/22)

esil-“azalmak, eksilmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 247). *Es-* fiilinin -*l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “azalmak, eksilmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 659). AY’de *belirtme*, *yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme esil-* “azalmak, eksilmek”

(...) ayıg arkalıg nomlarning küçleri özin esilip (...) (678/12)

(...) *kötü destekli öğretilerin güçleri azalıp (...)*

B) *+yönelme esil-* “azalmak, eksilmek”

(...) ed tavar+*ka esilgeli bolmasunlar* (120/10)

(...) *mal-mülkten yana azalacak olmasınlar.*

C) *+yalın esil-* “azalmak, eksilmek”

(...) t(e)ngri yiri kişi ajunı *esilgey* kuvragay (433/11)

(...) *gökyüzü (ve) varlık dünyası eksilecek, zarara uğrayacak.*

tüş yimişler birteçi bo tıtagdın isiler (557/17)

Meyve veren ağaçlar bu sebepten azalır.

esirke-“esirgemek, bağışlamak”

Fiil, ilk kez Orhon yazıtlarında karşımıza çıkar (Röhrborn, 2011, s. 197). Clauson, fiilin hiç bilinmeyen **es* ismiyle anlamsal bağı bulunmadığını söylerken (Clauson 1972, 253), Necmettin Hacıeminoğlu **es* ”*kötü, fena*” ismine isimden fiil yapan *+Irka-* ekiyle genişlemiş biçimi olduğunu söyler (Hacıeminoğlu, 2016, s. 208). Marcel Erdal ise *esiz* “*acımak*” isminden geldiğini söyler (Erdal, 1991, s. 458). Fiil, AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla bulunur ve her iki tamlayıcıda da anlam değişmez. Kullanımları şöyledir:

A) *+belirtme esirke-* “bağışlamak”

(...) inçip katıgılamak p(a)ramıt içinte et’özü+*g* isig özü+*g esirkemedin* (...) (396/9)

(...) *böylelikle, çaba göstermek erdemi içinde vücudunu-hayatını bağışlamadan (...)*

k(e)ntü inçin mengisin tilemedin et’özleri+*n* isig özleri+*n esirkememek erser* (...) (226/25)

Kendi huzurunu, mutluluğunu dilemeden vücutlarını-hayatlarını bağışlamamak ise (...)

ötrü öz et'özleri+n isig özleri+n ançak(a)ya yme **esirkemezler** (227/13)

Sonra, kendi vücutlarını-hayatlarını da asla bağışlamazlar. (663/15), (453/21), (226/22-), (225/12), (226/19), (227/16)

B) +*bulunma esirke*-“bağışlamak”

(...) inçip katıglanmak p(a)ramıt için+*te* et'özüg isig özüg **esirkemedin** (...) (396/9)

(...) *böylelikle, çaba göstermek erdemi içinde vücudunu-hayatını bağışlamadan* (...)

eşid-“işitmek, duymak”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 258). “*İşitmek, duymak*” anlamına gelen fiil, AY’de *belirtme, vasıta, yalın, bulunma, çıkma* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılmış ve fiilin anlamı her tamlayıcı eşliğinde de değişmemiştir. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*belirtme eşid*- “işitmek”

teringde tering ıduk tayşing nom y(a)rılıgı+n **eşideyin** tınglayın (116/6)

Derinden (de) derin kutsal büyük taşıt öğreti(sinin) buyruğunu işiteyim, dinleyeyim.

tı ornaglıg bir ugurta tülinte nomlamış+**g eşidti** (572/10)

Sabit yerleştiği bir zamanda, düşünde vaaz ettiğini işitti.

bo nom erdini+**g eşidteçi** tutdaçı bodunka karaka yme dört törlüg ulug asıg tusu titir (196/13)

Bu öğretini mücevherini işitecek, tutacak halka da dört tür ulu fayda (var)dır. (352/1-9), (72/15), (98/21), (125/5), (250/18-23), (126/6), (251/5), (337/17), (391/16), (398/5), (415/18-20), (417/13), (431/3), (433/4), (532/6), (5/19), (606/12), (86/13), (20/20), (382/1), (8/16), (10/5), (13/11), (16/17), (21/4), (34h/22), (34i/21), (34k/1), (34ş/20), (47/6), (88/17), (92/10), (186/17), (197/5), (372/22-24), (382/14), (383/11), (389/11), (391/4), (396/21), (400/6), (406/10), (414/18), (576/23), (622/12), (625/1), (423/10), (463/4), (465/23), (481/8), (488/19), (511/9), (523/17), (527/4), (528/16),

(580/8), (589/1), (596/23), (597/12), (601/2-6), (609/4), (610/9-19), (611/6), (618/22), (622/4), (623/8-17), (624/8), (635/19), (663/1), (441/6), (72/18), (385/2), (413/8), (547/11), (575/14), (119/20), (337/5), (402/13), (416/21), (421/1), (441/20), (386/10), (387/24), (410/11), (423/15), (428/21), (466/15), (516/16), (413/6), (531/23), (415/2), (341/13), (414/8), (474/16), (541/20), (428/12), (618/22), (581/15), (670/14), (23/16), (95/17), (125/20), (157/18), (182/19), (194/2), (332/16), (336/11), (371/4), (372/2), (373/6), (398/2), (417/10), (442/8), (455/18), (457/17), (461/22), (472/21), (480/14), (528/15), (537/14), (545/20), (547/20), (606b/2), (621/21), (648/16), (657/3), (672/20), (338/2), (364/10), (455/9), (441/6), (18/8), (98/12), (413/17), (453/3), (3/3), (337/14), (396/5), (337/20), (407/5), (336/19), (412/20), (435/19), (397/12), (432/12), (408/15), (456/2), (125/13)

B) +*vasıta eşid*- “işitmek”

kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülü+n *eşidteçi* tıngladaçı ***bolsar*** (413/17)

Nice hükümdar-hanlar bu öğreti mücevherini saf (ve) imanlı gönülle işitecek, dinleyecek olsa (...)

ıgsız kemsiz busuşsuz kayu yalanguk bo nomug süzük köngülü+n *eşidip* (...) (453/3)

Hastaliksız, ıstırapsız, kedersiz biç insan bu öğretiyi saf gönülle işitip (...)

m(e)n odgurak bo nom erdinig süzük köngülü+n *eşidür m(e)n* tutar m(e)n ayayur m(e)n ağırlayur m(e)n (531/15)

Ben kesin (bir şekilde) bu öğreti mücevherini saf gönülle işitirim, tutarım, saygı gösteririm, hürmet ederim. (3/3), (337/14), (396/5), (337/20), (407/5), (336/19), (412/20), (435/19), (397/12), (432/12), (408/15)

C) +*yalın eşid*- “işitmek”

agınlar *eşidgeli bolsun* (118/10)

Başkaları işitecek olsun.

sizler kamag tirin kuvrag *eşidingler* (488/22)

Sizler, bütün topluluk (olarak) işitin!

birök yene t(e)ngrim kayu iligler kanlarınğ ilinte uluşınta bo nom erdini bar erip kirtgünmeser edkermeser **eşidmeser** tınglamasar ayamasar ağırlamasar(432/22)

Ola ki, yine Tanrım nice hükümdar-hanların devletinde, ülkesinde bu öğreti mücevheri var olup (da) inanmasa, işitmese, dinlemese, saymasa, saygı göstermese(...) (354/25), (669/11), (385/15), (621/21), (622/8)

D) +*bulunma eşid-* “işitmek”

kim ol bo orun+**ta** bodıs(a)t(a)vlar **eşidip** (...) (316/11)

Ki bu yerde Bodisatvalar işitip (...)

(...) inçgede yinçge tütrüm tering yürüglüg nom y(a)rılıgıg bökünki kün+**te eşidgeli bolu** tegintimiz tip(...)(456/2)

(...) inceden (de)ince, derin anlamlı öğreti buyruğunu bukünkü günde işitecek olarak değındik deyip (...)

m(e)n bo şlük nomlarığ tülüm+**de eşidip** (...) (125/13)

Ben bu mısra öğretilerinin rüyamda işitip (...)(431/13), (85/15), (572/10)

E) +*çıkma eşid-* “işitmek”

m(e)n k(e)ntü özüm yügerü t(e)ngrim sizni+**din eşidtim** (670/12)

Ben, bizzat kendim şimdiki Tanrım sizden işittim.

F) +*eşitlik eşid-* “işitmek”

yirtinçülüg törü+**çe eşidürler** (386/11)

Dünyevi yasaya uygun (olarak) işitirler.

eşidil- “işitilmek, duyulmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 258). *Eşid-* fiilinin *-l-* ile yapılmış edilgen halidir ve fiile “*işitilmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 660). AY’de *yalın*, *çıkma* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılan fiilin anlamı her birinde aynı kalmıştır. Kullanımları şöyledir:

A) +*yalın eşidil*-“iştirilmek”

biş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni *eşidilsün* (380/11)

Beş türlü düzenlenmiş ince oyunlar(ın) sesi iştirilsin.

biş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni *eşidilti* (381/7)

Beş türlü düzenlenmiş ince oyunlar(ın) sesi iştirilsin.

biş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar üni *eşidilti* (183/21)

Beş türlü düzenlenmiş ince oyunlar(ın) sesi iştirilsin.

(93/16)

B) +*çıkma eşidil*- “iştirilmek”

t(e)ngrim altun önglög küvrüg+*din* bo montag sav sözler *eşidilür* (125/12)

Tanrım, altın renkli davuldan bunun gibi sözler iştirilir.

ne odunu birle kim ol tülinte altun küvrüg ünin+*tin eşidilmiş* neçe şlok takşutlar
erser barçanı ok şaşutsuz yanglüksüz bir egsüksüz tükel köngülinte tutdı (93/22)

*Uyanması ile birlikte ki o rüyasında altın renkli davuldan iştirilmiş ne kadar
mısralar, şiirler (duydu) ise, hepsini yanlıışsız, eksiksiz tamamıyla gönlünde tuttu.*

k(a)ltı sening tülüngdeki altun küvrüg ünin+*tin eşidilmiş* bo burkanlar
ögdisin(...)kayu tınl(ı)glar eşidgeli bolsarlar (...) (126/3)

Dahası, senin düşündeki altın davul sesinden iştirilmiş bu Budalar övgüsünü (...) nice canlılar işitecek olsalar (...)

C) +*bulunma eşidil*- “iştirilmek”

ol altun küvrügnüng ağız için+*te* bo sogançığ şlok nomlar *eşidilür* (96/16)

O altın davulun ağız(mın) içinde bu tatlı öğreti mısraları iştirilir.

eşidür- “duyurmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Eşid-* “duymak” fiilinin -*DUR-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “duyurmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 802).
AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kllanımı şöyledir:

+yönelme eşittir- “duyurmak”

(...) buyan edgü kılınç kılmış kutlug buyanlığ tınl(1)glar+**ka eşittürüp** (...)
(514/2)

(...) *sevap kılmış bahtlı (ve) mutlu canlılara duyurup* (...)

etine- “kükremek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 201). *Etin* “ses çıkarmak” ismine isimden fiil yapan +A- ekinin gelmesiyle “kükremek, ses çıkarmak” biçimine dönüşmüştür (Erdal, 1991, s. 419). Fiil, AY’de yalnızca bir kez *vasıta* durumundaki tamlayıcıyla kullanılmıştır ve kullanımı şöyledir:

+*vasıta etine*- “kükremek”

(...) adın tıtaglarıg kelürüp ulug kuvrag arasın ta arslanlar etini+**n etineyü** aç a adıra okıtayın (363/23)

(...) *başka sebepleri getirip, büyük topluluk arasında aslanlar(ın) kükremesiyle kükreyerek açarak-açıklayarak çağırayım.*

etizdür-“çaldırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 202). Fiilin ilk sesi *a/e/i/i* şeklinde görülebilir. *Etiz-* “ses çıkarmak; enstrüman çalmak” fiilinin *-dUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “çaldırmak” anlamı verir. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme etizdür-* “çaldırmak, çalıp söylemek”

et’özün uz itmişde kin süü çerig tümeki üze tirin kuvragın itip tümep ötrü k(e)ntü özi yürüng kuşatrı tütsüg hua çeçekler birle iliginte tutup oyunın bedizi+**n etizdürüp** yadagın yorıyu ordu kapıgında taşdın ünüp ertingü ağır ulug sakınçın atl(1)g manggallıg törüleriğ kıluru ol nomçıka utru barmış k(e)rgek (...) (418/11)

Vücutunu ustaca süsledikten sonra ordu topluluğunun askeri bir düzen ile düzenleyip sonra kendisi beyaz çardak tütsü ve çiçekleri elinde tutup şarkılarını çaldırıp yaya olarak yürüyüp saray kapısından dışarı çıkıp son derece derin, yüce bir düşünceyle kutlu yasaları gerçekleştirip o vaizi karşılamış olsa gerek.

evir-“çevirmek; yöneltmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 204). *Eng-/eg-* fiilinin *-r-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “döndürmek, çevirmek; yöneltmek” anlamlarını verir (Erdal, 1991, s. 536). AY’de *yönelme*, *belirtme*, *yalın*, *eşitlik* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla kullanılmıştır. Bunlardan *yalın*, *belirtme* ve *yönelme* durumunda olanlar fiile “çevirmek” ve “yöneltmek” anlamlarından ikisini de verirken *bulunma* durumundaki tamlayıcı yalnızca “yöneltmek”, *eşitlik* durumundaki tamlayıcı ise yalnızca “çevirmek” anlamını verir. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*yönelme evir-* “çevirmek; yöneltmek”

yig tüşlög buyanları *evirer m(e)n* tınl(1)glar+*ka* (351/17)

Ben en iyi ödüllü sevapları canlılara yöneltirim.

(...) olarnı yme biş ajun tınl(1)g oğlanın+*ga evire teginür m(e)n* (170/3)

(...) onları da beş varlık şeklindeki canlı(lar)a saygıyla yöneltiyorum.

(...) ançulayu ok biz yme ötüğçi bolmış buyan edgü kılınçımıznı üzelihsiz yig üstünki köni tüz tuymak burkan kutın+*ga evire teginür biz* tip timiş k(e)rgek (161/5)

(...) böylece biz de ricacı olmuş iyi davranışımızı daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün doğru-düz sezmek (adlı) Buda kutsallığına saygıyla çeviririz demiş (olsalar) gerek. (160/18), (169/15), (173/10), (171/6-10-22), (161/1), (171/15), (168/6), (29/21), (149/16), (422/17), (443/21), (424/8), (488/8), (526/22), (160/23), (171/10-15), (30/9), (685/14)

B) +*belirtme evir-* “çevirmek; yöneltmek”

(...) o buyanı+*g evirip* alku tınl(1)glarka birür biz (648/7)

(...) o sevabı yöneltip başka canlılara veririz.

(...) ulug nom tilgeni+*n evire y(a)rlikasunlar* (159/20)

(...) büyük öğreti tekerleğini çevirerek buyursunlar.

(...) altı yıl tönü duşkaraçar atl(1)g açığ tarka emgek emgenip y(i)ti tegzinçlig iduk nom tilgeni+*n evirtinçiz* (659/18)

(...) *altı yıl gündüz (ve) gece Duşkaraçar adlı acı (ve) eziyetler, ıstıraplar çekip yedi bölümlü öğreti tekerleğini çevirdiniz.* (159/9), (175/2), (178/3), (212/1), (315/12), (34d/2), (161/7), (34ç/20), (61/6), (429/17), (648/7), (79/12), (122/15), (34d/1), (132b/4), (31/8), (79/20)

C) +*yalın evir-* “çevirmek; yöneltmek”

(...) on törlüg buyan *evire bilmekler* (297/20)

(...) *on türlü sevap yöneltebilmek (...)*

(...) imirigme kamag tnl(1)g oğlanı üçün üzeliksiz nom tilgen *evirip* (...) (154/2)

(...) *etraftaki bütün canlılar için daha üstü bulunmayan öğreti tekerleği çevirip* (...)

(...) burkan kutın bulu y(a)rılıkamışların körkitü y(a)rılıkap nomlug tilgen evirip ülgüsüz sansız tnl(1)glarig ozguru kutgaru y(a)rılıkadılar (174/15)

(...) *Buda mutluluğunu bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleği çevirip, hadsiz hesapsız canlıları kurtarıp buyurdular.* (678), (680), (682), (684), (686), (686/1), (171/3), (79/22)

D) +*eşitlik evir-* “çevirmek“

İNÇE k(a)ltı altun tilgenlig çakravart ilig kanlarning alp er erdinisi tört törlüg süülüg kuvragın neteg öz erkin+*ça* tapın+*ça evirer erser* (...) (213/14)

Şöyle ki, altın tekerlekli dünya hükümdarı, hükümdar-hanlarının yiğit mücevheri, dört türlü askeri topluluğunu nasıl kendi gücüne göre, isteğince çevirir ise (...)

(...) bodıs(a)t(a)v gıtsosam(a)tso atl(1)g açarı enetkek tilintin tavgaç tilin+*çe evirmiş* (673/22)

(...) *Bodisatva Gıtsosamatso adlı öğretmen Hint dilinden Çin dilince çevirmiş.*

yene bo kelyük bulganyuk y(a)vlak [üdeki] kinki boşgutlug bişbalıklıg şingkoşelitutung tavgaç tilintin türk tilin+*çe evirmiş* (e2/3)

Yine bu gelmiş (olan) bulanık, kötü zamandan sonraki öğrenen Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Çin dilinden Türk dilince çevirmiş. (4/3), (e1/9), (e2/-8), (29/4)

E) +*bulunma evir*- “yöneltmek“

(...) yine k(e)ntü özi için biş ajun tnl(1)glar için kut kolup *buyan evirsün* bir arıg ev+*de* (524/23)

(...) yine bizzat kendisi için beş dünya varlıkları iin bir temiz evde mutluluk dileyip, sevap yöneltsin.

evirt- “çevirtmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 208). *Evir*- fiilinin -*t*- ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “çevirtmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 771). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla kullanılan fiil her iki tamlayıcıda da yalnızca “çevirtmek” anlamını korumuştur ve kullanımları şöyledir:

A) +*belirtme evirt*-“çevirtmek”

(...) ikinti yine bir kişi yalanguz bir ök burkanıg nom tilgeni+n *evirtgeli* ötügçi bolsar (...) (162/6)

(...) ikincisi, yine, yalnız bir kez bile Buda’ya öğreti tekerleğini çevirtmek için ricacı olsa (...)

k(a)ltı m(e)n öngre asankılıg uzun yolta bodıs(a)t(a)vlar yorigınta yoriyur erken üküş kurla burkanlarka nom tilgeni+n *evirtgeli* ötügçi boltum (163/18)

Şöyle ki, ben önceden, sayısız uzun yolda, Bodisatvalar yürüyüşünde yürür iken, pek çok defa Budalara öğreti tekerleğini çevirmeleri için ricacı oldum.

B) +*yalın evirt*- “çevirtmek”

montag osuglug nomlug et’özümün yme ugrayu öngreki kum sanınça burkanlarıg nom nomlagalı nomlug tilgen *evirtgeli* ötügçi bolmış buyan edgü kılınç küçinte tanuklamış bolmış erür m(e)n (166/20)

Böylece, benzer şekildeöğretili vücudumla da, özellikle, önceki, kum sayısınca Budaları öğreti çevirtmek için ricacı olmuş iyi davranış sayesinde tanıtlamış olurum.

burkanlarıg nom nomlatgalı nomlug tilgen *evirtgeli* nırvanka kirmedin yirtinçüde turguralı ötügçi bolup (167/11)

Budaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleği çevirtmek için Nirvana'ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp (...)

evril- “çevrilmek, dönmek, yön/inanç değiştirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 208). *Evir-* fiilinin *-l-* ile yapılmış edilgen halidir ve fiile, “çevrilmek, dönmek” anlamlarına gelir (Erdal, 1991, s. 659). AY’de *eşitlik*, *yalın*, *bulunma*, *yönelme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılmış olup *yalın*, *bulunma*, *yönelme* ve *vasıta* durumundakiler yalnızca “çevrilmek”; *eşitlik* durumundaki ise “çevrilmek” ve “dönmek” anlamını verir. Kullanımları şu şekildedir:

A) *+eşitlik evril-* “çevrilmek”

birök kim kayu tınl(ı)glar bo törü+*çe evrilip* katıglansarlar küsemiş küsüşleri yme kangay (449/11)

Şayet ki, nice canlılar bu törece çevrilip çaba gösterecekler, diledikleri istekleri de kanacak.

t(e)ngri t(e)ngri burkanning ıduk nomlug y(a)rlıgın+*ça evrilmedim* yorımadım *erser* (136/3)

Tanrıların tanrısı Buda'nın kutsal öğretisi buyruğunca dönmedim, yaşamadım ise.

(...) törtünç bodun kara bay mengilig köni törü+*çe evrilteçi bolgay* (192/6)

(...) *dördüncüsü, halk(t) zengin ve mutlu, doğru öğretisi gereğince çevrilmiş olacak.* (423/14), (437/4), (552/18), (194/11), (394/18), (413/11), (194/13)

B) *+yalın evril-* “çevrilmek”

(...) k(a)ltı ol yme nızvanılar için *evrilip* adruk adruk kılınçlarıg kılmak erür (299/2)

(...) *öyle ki ihtirasları takip ederek çevrilip başka başka davranışları yapmaktır.*

neng ötinç *evrilmeserler* kılmasarlar (561/1)

Hiç rica (için) çevrilmeseler, yapmasalar.

(...) tıtag iy(i)n *evrilip* öngi tüşüg tartarlar (365/16)

(...) sebepten dolayı çevrilip, önceki sonucu tartarlar.(562/12), (133/16), (388/20)

C) +bulunma evril- “çevrilmek”

kaş kavşal il+te baranas balık+da **evrilmedük** darmaçakır nomlug tilgenig evirü y(a)rılıkap (...) (31/7)

Kaş Kavşal devletinde, Baranas şehrinde çevrilmemiş (olan) Darmaçakır öğreti tekerleğini çevirerek buyurup (...)

bo montag edgölügler+te **evrilmiş** kılmış buyan edgü kılınçların yene sizlerke sizlerning kuvragingızlarka evirmiş k(e)rgek (422/14)

Bunun gibi iyiliklerde çevrilmiş, yapılmış sevap (ve) iyi davranışlarını da sizlere (ve) sizlerin topluluğunuza çevirmiş olsa gerek.

(...) inç mengilig kılguluk tıtag+da **evrilür m(e)n** (422/2)

(...) oyun (ve) mutluluk kılınacak sebepten dolayı çevrilirim.

D) +yönelme evril-“çevrilmek”

ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın+ga yanmaksız **evrilmeksiz bolgay m(e)n** (421/4)

Sonra daha üstü olmayan, ulaşılamayan, en iyi doğru-düz duymak (adlı) Buda mutluluğuna dönmemeksiz, çevrilmeksiz olacağım.

E) +vasıta evril- “çevrilmek”

antag nom yangı+n **evrilip** (...) (42/7)

Onun gibi öğreti yeniliğiyle çevrilip (...)

ezügle-“kandırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 213). “yalan; yanlış” anlamındaki ezüg isminden isimden fiil yapan +IA- ekiyle yapılmış fiildir (Erdal, 1991, s. 436). “kandırma, aldatma; yalan yanlış konuşma” anlamlarına gelen fiil AY’de belirtme ve vasıta durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alan fiil iki tamlayıcıda da “kandırmak” anlamını verir ve kullanımları şöyledir:

A) *+belirtme ezügle-* “kandırmak”

(...) azu yme tengin tırazugın çıgın tsunın şingın kavın kürin kürilikin tınl(ı)gları+g artım **ezügledim erser** (...) (135/10)

(...) *ve dahi ölçüyle, tartıyla, en-boy, hacim-oylum, ölçek-miktar ile canlıları dolandırdım, kandırdım ise (...)*

B) *+vasıta ezügle-* “kandırmak”

k(a)ltı et’özün özlügerig ölürmemek adınagunung tavarın küçep almamak ogurlanamak adınlarınğ yutuzınga yapşınmamak tili+n **ezüglememek** çäşüt çäşürmamak (...) (220/1)

Dahası, vücudunla canlıları öldürmemek, başkasının malını zorlukla almamak, çalmamak, başkalarının eşine yapışmamak, dilinle kandırmamak, iftira atmamak (...)

2.5 -I-

ıçan-“ dikkat etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 29). “*Dikkat etmek*” anlamındaki fiilin Clauson *ınan-* “*güvenmek, bel bağlamak*” anlamındaki fiilin yanlış okuması yahut da aynı anlamdaki *işen-* fiilinin erken formu olabileceğini düşünür (Clauson, 1972, s. 29). Fiil, AY’de yalnızca *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla bir kez bulunmuş olup kullanımı şu şekildedir:

+bulunma ıçan-“dikkat etmek”

(...) al altag ıçın+**te ıçanıp** al altag ıçinte uzanıp al altag p(a)ramıtıg uz bütürürler (269/14)

(...) *yöntem içinde dikkat edip, yöntem içinde ustalaşıp yöntem pāramitāsını maharetle elde ederler.*

ıçgın-“kaybetmek; bırakmak”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 23). “*kaybetmek; bırakmak*” anlamlarına gelen fiil AY’de de aynı anlamla mevcuttur ve yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte bulunur ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme* ıçgın-“kaybetmek”
 ili kanı il ornı+n *ıçgın*gay (434/8)
Hükümdar-hanı ülkesini kaybedecek.

azu bizing amrak ögükümüz ’eng kiçigi m(a)has(a)tvı+*g ıçgınmış ergey mu biz*
 tip tidi (622/10)

“Acaba bizim sevgili kardeşimiz, enküçüğü(müz) Mahasatvi’yi kaybetmiş olacak mıyız?” deyip, konuştu.

(...) ötrü ançada ok bo bütmiş işi+n *ıçgınur* ikileyü takı ed tavar bolmaz
 (443/15)

(...) o zaman işte bu tamamlanmış işini bırakır ve yeniden mal-mülk olmaz.
 (641/18), (624/18), (625/16), (632/6)

B) +*yalın ıçgın*- “kaybetmek”
 (...) tınl(1)glar *ıçgınmış erürler* (333/4)
 (...) canlılar kaybetmişlerdir.

id- “göndermek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 37). “Göndermek” anlamındaki fiil aynı anlamla Uygur Türkçesinde de mevcuttur. AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte kullanılan fiilin her iki tamlayıcıda da anlamı değişmemiştir ve kullanımları şu şekildedir:

A) +*belirtme id*-“göndermek”
 (...) erklig kan yene yumışçı yekleri+*g idip* (...) (13/17)
 (...) güçlü han yeniden hizmetçi şeytanları gönderip (...)

una basa yitdim tip ötünüp içileri+n *idip* (...) (615/15)
 “Hemen sonra yetiştim.” deyip, söyleyip kardeşlerini gönderip (...)

isig öz tavrannakı+n *idmak üze* (...) (32/7)
Vücut(un) acele etmesini göndermek ile birlikte (...)

B) +*yalın id*-“göndermek, saçmak”

ming kün ay t(e)ngriler birkerü *y(a)ruk idmiş teg* artukrak yılvi kömen sakıg teg sakınguluksuz erür siz (451/8)

Bin güneş-ay Tanrısı birlikte fazlasıyla ışık gönderiyormuş gibi, büyüdü bir serapmış gibi hesap edilemeyecek derecede yücesiniz.

anı barça berü *iduru y(a)rlıkasun* tip ötüg ıdtı (605/9)

Onu, “Tamamıyla geriye göndererek buyursun.” deyip rica etti.

C) +*yön gösterme id*- “göndermek”

kara nomlar erser k(a)ltı tınl(ı)glarıg bo togmak ölmek sansar içinte tegzintürteçi emgeklig tegzinçdin taşka+*ru idmadaçı* igid ezüg atkangular erür (304/23)

Kara öğretiler nedir denirse? Şöyle ki canlıları bu doğma-çlme dünyası içinde döndürtecek eziyetli dönüşten dışarı bırakmayacak yanlış bağlardır.

ıdala-“bırakmak, vazgeçmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 59). “*Bırakmak, vazgeçmek*” anlamına gelen fiil genelde yine aynı anlamdaki *tit-* fiili ile ikileme olarak kullanılır. AY’de *belirtme, vasıta, yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla bulunan fiilin hiçbir tamlayıcı kullanımında anlamı değişmez ve kullanımları şu şekildedir.

A) +*belirtme idala*- “bırakmak, vazgeçmek”

(...) ötrü ülgüsüz sansız mün kadagları+*g* kartı+*g* bezi+*g* yiringi+*g* kanı+*g* igi+*g* agrıgı+*g* korkınçı+*g* ayınçı+*g* barça+*nı* titmiş *ıdalamış bolur m(e)n* (614/5)

(...) *öyle ki sayısız günah (ve) suçları; çıbanı, kabarcığı, irini; kanı, hastalığı, ağrıyı; korkuyu; hepsini bırakmış olurum.*

(...) amtı s(e)n oglum yalanguklar kanı b(e)g boltung et’özüngi+*n idalap* köni törüg köntürgil (566/14)

(...) *şimdi sen oğlum, insanlar(ın) hükümdarı han oldun. Vücudunu bırakıp, doğru töreyi doğrult!*

yme antag birer ulug y(a)rlikançuçı köngüllüg kutlug yalanguklar ürüg uzatı öz et'özleri+n titip **ıdalap** tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tip tidi (611/19)

“Yine, onun gibi birer ulu bağışlayıcı gönüle (sahip), bahtlı insanlar daima kendi vücutlarını bırakıp, canlılara faydalı olurlar.” deyip, söyledi. (215/25), (217/9), (371/13), (612/22), (34a/19), (504/20), (618/1), (616/3), (206/16), (433/18), (614/14), (433/22)

B) +vasıta ıdala-“bırakmak“

(...) ol süzük köngülleri küçinte ötrü arıg edgü edlerig tavarlarıg esirkençsizi+n titerler **ıdalayurlar** (215/25)

(...) o saf gönülleri sayesinde öyle ki, temiz, iyi malları-mülkleri korumaksızın gönderirler, bırakırlar.

(...) inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yanglıg ilinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngülleri üze alku ed tavarların alkuka bir teg esirkençsizi+n titerler **ıdalayurlar** buşı birürler (217/9)

(...) böylelikle Bodisatvalar bunun gibi bağlanmamış, isteksiz gönülleri ile diğer mallarını başkalarına esirgemededen bırakırlar, sadaka verirler.

(...) ötrü alku edleringe tavarlarınga ilinmeksiz yapşınmaksız bolup alku tınl(ı)g oğlanınga bir teg esirkençsizi+n titerler **ıdalayurlar** buşı birürler (219/1)

(...) dahası başka mallarına-mülklerine bağlanmasız olup insanoğluna esirgemededen bırakırlar, sadaka verirler.(395/9)

C) +yönelme ıdala- “bırakmak”

(...) inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yanglıg ilinçsiz tutunçsuz küsüşsüz köngülleri üze alku ed tavarların alku+ka bir teg esirkençsiz titerler **ıdalayurlar** buşı birürler (217/9)

(...) böylelikle Bodisatvalar bunun gibi bağlanmamış, isteksiz gönülleri ile diğer mallarını başkalarına esirgemededen bırakırlar, sadaka verirler.

(...) ötrü alku edleringe tavarlarınga ilinmeksiz yapşınmaksız bolup alku tınl(ı)g oğlanın+ga bir teg esirkençsiz titerler **ıdalayurlar** buşı birürler (219/1)

(...) dahası başka mallarına-mülklerine bağlanmasız olup insanoğluna esirgemededen bırakırlar, sadaka verirler.

D) +yalın ıdala- “bırakmak”

(...) m(e)n k(e)ntü özüm **ıdalap** (...) (668/19)

(...) *ben, bizzat kendim bırakıp* (...)

ıdtur- “göndertmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Id-* “göndermek” fiilinin -*DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “göndertmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 804). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*belirtme ıdtur-* “göndertmek”

(...) **anı** barça berü **ıdturu** y(a)rılıkasun tip ötüğ ıdtı (605/8)

(...) *onların hepsini bize göndertmesini buyurarak arz etti.*

ınan-“inanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 188). “*İnanmak, güvenmek*” anlamındaki fiilin köken bakımından farazi **ına-* fiilinin dönüşlü biçimi olduğu görüşü vardır (Clauson, 1972, s. 188). Erdal’ın da *ınağ* ve *ınal* biçimlerinin varlığına işaret etmesi bu görüşü destekler niteliktedir (Erdal, 1991, s. 601). AY’de *yönelme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla bulunan fiilin her iki durumda da anlamı aynıdır ve kullanımları şu şekildedir:

A) +*yönelme ınan-*“inanmak”

(...) nomça törüçe üç erdini+**ke inanıp** (...) (511/14)

(...) *öğretiye uygun, töreye uygun üç mücevhere inanıp* (...)

(...) emgeklerintin ozup burkanlar+**ka ınangalı** alkuka tegirler (98/15)

(...) *eziyetlerinden uzaklaşıp Buda’lara inanmak için başkalarına ulaşırlar.*

B) *+eşitlik inan-*“inanmak”

(...) nom+**ça** törü+**çe** üç erdinike **inanıp** (...) (511/14)

(...) *öğretiye uygun, töreye uygun üç mücevhere inanıp (...)*

inantur-“inandırmak”

Inan- fiilinin *-tUr-* ile elde edilmiş ettirgen biçimidir ve fiile “*inandırmak*” anlamını verir. Fiil hakkında hem Clauson sözlüğünde hem de OTWF’de bilgi yoktur. AY’de *vasıta*, *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte bulunan fiilin her üç durumda da anlamı aynıdır ve kullanımları şu şekildedir:

A) *+vasıta inantur-* “inandırmak”

edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülü+**n** bısız+**n** bıçgusuz+**n** bodunun karasın üç erdinike eggey **inanturgay** (90/21)

İyi kalpli, bağışlayıcı gönülle, kesmeksizin halkını üç mücevhere inandıracak.

B) *+belirtme inantur-* “inandırmak”

edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülün bısızın bıçgusuzın bodunı+**n** karası+**n** üç erdinike eggey **inanturgay** (90/21)

İyi kalpli, bağışlayıcı gönülle, kesmeksizin halkını üç mücevhere inandıracak.

C) *+yönelme inantur-* “inandırmak”

edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülün bısızın bıçgusuzın bodunun karasın üç erdini+**ke** eggey **inanturgay** (90/21)

İyi kalpli, bağışlayıcı gönülle, kesmeksizin halkını üç mücevhere inandıracak.

ıra-“uzaklaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 198). Başında y- protezi olduğu kullanımları da mevcuttur. AY’de *çıkma* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılarla kullanılmıştır ancak *bulunma-çıkma* durumu halindeyken *çıkma* işleviyle yer aldığından sadece *çıkma* durumlu tamlayıcı almış diyebiliriz. *Ira-* “*uzaklaşmak*” fiilinin yalnızca AY’de değil diğer metinlerde de yalnızca *çıkma* durumlu

tamlayıcı talep ettiğini söylesek yanlış olmaz. Fiilin, tamlayıcılarla kullanımı şu şekildedir:

A) +*çıkma ıra*-“uzaklaşma”

ulug bilge bilig+*din* yme *ırayur* yatıkayur (290/18)

ulu bilge bilgisinden de uzaklaşır.

nırvanlıg ıntın kızıdıkayı yol+*tın ıragaylar* (433/13)

Sonsuz, uzak kıyıdağı yoldan uzaklaşacaklar.

B) +*bulunma-çıkma* (*çıkma işleviyle*) *ıra*-“uzaklaşmak”

ulug y(a)rlıkançuçı köngül+*te* yme *ırayur* yatıkayur (290/13)

Ulu bağışlayıcı gönülden de uzaklaşır.

ırat-“uzaklaştırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Ira*- “uzaklaşmak” fiilinin -*t*- ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “uzaklaştırmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 772). AY’de yalnızca bir kez olmak üzere herhangi bir ek almamış olarak *yalın* durumda görünür ancak “uzaklaşma”nın bir şey’den olması gerektiği düşünüldüğünde aslında fiilin *gösterilmeyen çıkma* durumunu talep ettiği ve zihinde *çıkma*’lı anlamlandığı söylenebilir. Kullanımı şu şekildedir:

+*yalın ırat*-“uzaklaştırmak”

neçe poo siksil (?) altaçı y(a)rlıkançsız köngüllüg yavlak yek içgekler erser biz *ıratılım erti* tip küseyür teginür biz(401/1)

Ne kadar hayat gücünü alacak, merhametsiz gönüllü kötü şeytanlar varsa, biz (onları onlardan) uzaklaştıralım, diye diliyoruz.

ırgal-“sarsılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 217). “Sarsılmak” anlamındaki *ırga*- fiilinin -*l*- ile yapılmış edilgen halidir ve fiile “sarsılmak” anlamı vermektedir (Erdal, 1991, s. 660). AY’de *bulunma* ve *yalın* olmak üzere iki

durumdaki tamlayıcıyla kullanılmıştır ve her ikisinde de anlam farklılığı bulunmamaktadır. Kullanımları şu şekildedir:

A) *+bulunma ırgal-*“sarsılmak”

ol çetikiğ kiltuk+*da* ağır ulug yağız yir serü umadın bir üd+*te* tepredi *ırgaltı* (...)

(630/16)

Bu doğum efsaneyi gerçekleştirdiğinde, büyük yağız yer dayanamayıp bütünüyle titredi, sarsıldı (...)

B) *+yalın ırgal-*“sarsılmak”

(...) ögüzler köller yayılıp ı ıgaçlar *ırgalur* (621/5)

(...) *denizler, göller taşıp, ağaçlar sarsılır.*

ısur- “ısırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 251). “(bir hayvanın) ısırması” anlamına gelen fiil AY’de yalnızca bir kez *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte asıl anlamıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme ısur- “ısırmak”

k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizlerni bilmez boltukda üzüksüz ud koyn tonguz takıgu kaz ödirek bo montag tınl(ı)glar bir künte uç kata kelip aşunmaklaşu tegip *mini ısururlar* sokarlar (...) (19/12)

Nasıl ki ben aklımı kaybedip sizleri tanımaz olduğumda, sayısız öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek (ve) bunun gibi canlılar bir günde üç kere gelip hızla [etrafa] dağılıp birden havalanarak değip beni ısıırırlar, sokarlar (...)

2.6. -İ-

iç- “içmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 19). “İçmek” anlamına gelen fiil AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer almıştır ve her iki durumda da anlamı aynıdır. Kullanımları şu şekildedir:

A) +yalın iç- “içmek”

(...) manu irbiz tilkü karsak yuy kara kuş ulatı et yideçi kan **içdeçi** tnl(1)glar
(...) (599/17)

(...) *istep kedisi, pars, tilki, bozkır tilkisi, yuy(?), kara kuştan başka et yiyecek, kan içecek canlılar* (...) (34ğ/6)

B) +belirtme iç- “içmek”

(...) inçe k(a)ltı çibinkeye taluy suvı+n **içmiş teg** (...) (660/14)

(...) *öyle ki sinekçik okyanus suyunu içmiş gibi* (...)

içker-“kabul etmek, özümsemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 25). İç ismine +Gar- ekinin getirilmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 743). “İtaat ettirmek; kabul etmek, özümsemek” anlamlarına gelir. AY’de *belirtme*, *yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte bulunan fiilin talep ettiği her üç tamlayıcı da “*itaat etmek*” anlamını değil “*kabul etmek, özümsemek*” anlamını verir. Kullanımları şu şekildedir:

A) +belirtme içker- “kabul etmek, özümsemek”

(...) biligsiz tnl(1)gları+g bilge yalangukları+g barça+nı sıgurmak **içkermek**
p(a)ramıt timek savning yörüğü erür (310/7)

(...) *bilgisiz canlıları, bilge insanları, hepsini sıgdırmak, özümsemek, sutra söylemek sözünün anlamıdır.*

(...) beklemek tümenmeklig küçin atl(1)g katıgılamakın edgü nomları+g **içkermek** atl(1)g katıgılamakın adınlarka asıg tusu kılmak atl(1)g katıgılamakın bo üç törlüg adrukka tükellig katıgılamakın uzun turkaru tavraneler katıgılanurlar (208/24)

(...) *sıkılamak ve hazırlamak güç adlı çabayı, iyi kanunları özümsemek adlı çabayı, başkasına fayda sağlamak adlı çabayı bu üç türlü farklı muhteşem çabalamayı daima uygularlar, çabalarlar.*

(...) inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tnl(1)gları+g özlerine **içker gelir için** (...) (217/20)

(...) böylelikle Bodisatvalar bunun gibi yeni canlıları kendilerine kabul ettikleri için (...) (215/13), (217/12), (217/14-15) (218/1)

B) +yönelme içker- “kabul etmek“

(...) inçip bodis(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)gları özlerin+ge içker gelir **üçün** (...) (217/20)

(...) böylelikle Bodisatvalar bu biçim canlıları kabul ettikleri için (...)

tınl(ı)gları öz+ke içkermek yme kayu erür tip tiser (...) (217/14)

Canlıları kabul etmek nasıldır? Diye sorsa (...)

(...) tınl(ı)gları öz+ke içkermek erser k(a)ltı ed tavar birmek üze seviglig sav sözlemek üze edgüke mengike yaratmak üze bir işlig bolmak üze bo dört türlü ugurın erür (217/15)

(...) canlıları kabul etmek mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak) bu dört türlü sebeptir. (215/13), (217/12), (218/1)

C) +yalın içker- “kapsamak“

(...) dört türlü içkermekler dört türlü ülgüsüz edgü köngüller erür (224/21)

(...) dört türlü kapsamak (ve) dört türlü sınırsız gönüldür.

içür- “içirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 30). İç- “içmek“ fiilinin -Ur- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “içirmek“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 715). Fiil, AY‘ de belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +belirtme içür- “içirmek“

yiil igliğe içürgü ol kayınturmuş yağları+g (592/16)

Rüzgâr [kaynaklı] hastalık için erimiş yağları içirmek gerekir.

sarıg igliğe içürgü ol sögitgülük etleri+g (592/18)

Safra [kaynaklı] hastalık için doğranmış etleri yedirmek gerekir.

B) +yönelme içür- “içirmek“

yiil iglig+**ke içürgü ol** kayınturmuş yağlarig (592/16)

Rüzgâr [kaynaklı] hastalık için erimiş yağları içirmek gerekir.

sarıg iglig+**ke içürgü ol** sögitgülük etlerig (592/18)

Safra [kaynaklı] hastalık için doğranmış etleri yedirmek gerekir.

ider- “aramak, takip etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 67). “*Takip etmek, peşinden gitmek*” anlamına gelen fiil AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte bulunur ve her iki durumda da fiil aynı anlamı verir. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*belirtme ider*-“takip etmek”

altı törlüg kaçıglar öz işleri+**n iderip** özke özke adınaguda öngin öngin atkanur (364/16)

Altı türlü duyu objesi kendi işlerini takip eder ve (haricî varlıkları) başka başka ayırt etmede farklı farklı hisseder.

agir yinik büritmekig köngül kaçıg ermeksiz nomu+**g törü+g iderür**(364/14)

Düşünce duyuusu usanç duymadan öğretiyi, töreyi takip eder.

bilig erser yilvi teg çınsız y(a)rpsız b(e)lgürer kaçıglarka tayanıp igidi+**g ezüğü+g iderür** (364/20)

Bilinç ise büyü gibi gerçek olmayan bir şekilde ortaya çıkar, sanki boş bir köyde insanın dolanması gibi duyu objelerine dayanıp yanıltmacayı takip eder.(16/7)

B) +*bulunma-çıkma ider*- “takip etmek”

amtı m(e)n bolarning basasın̄ta barıp sınayu baka köreyin tip sakınıp ötrü olarning basasın̄+**ta iderü bartı** (600/3)

Şimdi ben bunların arkasından gidip, deneyerek bakıp göreyim deyip, düşünüp sonra, onların arkasından takip ederek ulaştı.

idi-“toplamak, yığmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 42). “*Toplamak, yığmak*” anlamına gelen fiil *evdi-* “*toplamak*” fiilinin yanlış okunması sonucu bu görünümde (Clauson, 1972, s. 42). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme idi-* “toplamak, yığmak”

ötrü ol üdün ilig beg ulatı iki oğlanı birle ulışu sıgtaşu kitermeyük yiviglig tizigligin kamag begler birle yumgı bodıs(a)t(a)vning kalmış süngüklüg şarırı+n *ididiler* yığdılar (627/17)

Sonra, o zaman devlet sahibi bey(den) başka iki oğlanı ile birlikte uluyarak, ağlayarak, sızlayarak uzaklaştıramayınca aceleyle bütün beyler ile hepsi Bodisatva'nın (ardında) kalan kemikleri (ve) eşyalarını (biraraya) topladılar, yığdılar.

igid-“beslemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 103). “*(Hayvan veya insan) doyurmak, beslemek*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla bir kez kullanılmış olup kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme igid-* “beslemek”

(...) bodunı+n karası+n *igidgeli* (...)(547/3)

(...) halkını beslemek için (...)

igirt- “kuşatılmış olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Röhrborn, 2011, s. 132). Eg- “*çevirmek, kuşatmak*” fiilinin hem *-r-* hem de *-t-* ile iki kez ettirgenleştirilmiş halidir ve fiile “*çevrelenmiş, kuşatılmış olmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 771).

AY'de yalnızca *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla bulunan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme igirt*- “kuşatılmış olmak”

(...) azu ilinçü mengi oyun kırı ugrurta azu yme busuş kadgu emgek tolgak tıltagınta azlı övkeli yağılarka igirtip (...) (102/1)

(...) veya, eğlence, oyun sebebinden ayrıca da, sıkıntı, kaygı, eziyet kabilinden öfkeli düşmanlar (tarafından) kuşatılıp (...)

mızvanılıg kadgular+*ka igirtmiş* sıkılmış *erürler* (34s/12)

İhtirashı kaygılarla kuşatılmış, sıkılmışlardır.

igle- “hastalanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 107). *İg* “*hastalık*” ismine +*IA-* eki getirilerek “*hastalanmak*” anlamını kazanmıştır (Erdal, 1991, s. 437). AY'de yalnızca *yalın* durumundaki tamlayıcıyla bulunan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*yalın igle*-“hastalanmak”

aş kılı tüketmişde kin on kün ertmezken ötrü ol beg belingteg ağır *igledi* (4/17)

Şölen düzenleyerek bittikten sonra on gün geçmeden sonra o bey korkup, ağır hastalandı.

(...) künçing atl(ı)g begning kisisi bir yıl tönü uzun *iglep* aşdın kitip sav söz kodtı (17/20)

(...) *Künçing adlı beyin canlılığı bir yıl boyunca hastalanıp yemekten kesilip öldü.*

yene kim kayu kişi uzun *iglep* ne yme em kılıp öngedmeser (...) (478/17)

Ayrıca kim, uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileş(e)meşe (...)
(80/20)

ilet-“götürmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 132). *Elt-ilt-/elet-ilet* vb. fonetik çeşitlemeleri mevcut olan fiil “*göndermek*” anlamına

gelmektedir. AY'de *ilet-* biçimiyle yalnızca bir kez kullanılan fiil hem *belirtme* hem de (*çıkma işleviyle*) *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcıyı üzerine almıştır ve her iki durumda da anlamı değişmemiştir. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ilet-*“götürmek“

kamag tnl(1)glar oğlanı+n *iletür siz* olarnı inçkülüg esengülüg king yolta
(647/9)

Bütün insanoğlunu mutlu (ve) huzurlu yoldan götürürsünüz.

B) +*bulunma-çıkma (çıkma işleviyle) ilet-* “götürmek“

kamag tnl(1)glar oğlanın *iletür siz* olarnı inçkülüg esengülüg king yol+ta
(647/9)

Bütün insanoğlunu mutlu (ve) huzurlu yoldan götürürsünüz.

ilin-“tutunmak“

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 148). *İl-* “*tutmak, yakalamak*“ fiilinin -n- ile yapılmış dönüşlü halidir ve fiile “*(kendi kendine) tutunmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 602). AY'de toplamda 14 kez kullanılan fiil bunların hepsinde *yönelme* durumundaki tamlayıcıyı talep etmiştir ve kullanımları şu şekildedir:

+*yönelme ilin-* “tutunmak“

bo ikegüni adıra bilteçi bilge bilig+*ke* yme *ilinmek* yapşınmak (...) (223/11)

Bu ikisini ayırabilecek bilge bilgisine de tutunmak, yapışmak (...)

(...) dıntarınç sevinç utlı birmekin+*ge* kin ajuntakı tüşin+*ge* utlısın+*ga* bo
üçegü+*ke ilinmemek* yapşınmamak *erür* (217/5)

(...) *seçkinin sevinç ödülü vermesine, sonra, dünyadaki ödül karşılığına, bu üçüne tutunmamak, yapışmamaktır.*

(...) yirtinçülüg yirtinçülügde yig nomlar+*ka ilinmemek* yapşınmamak erür (...)

(...) *varlık dünyasında en iyi öğretilere tutunmamak, yapışmamaktır.* (241/2), (70/16), (263/1), (319/10), (218/24), (253/24), (254/18), (170/5), (373/14), (290/24), (292/25)

ilinçüle-“dinlenmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 149). *İlinçü* “eğlence“ anlamındaki isme +*LA-* eki getirilerek yapılmış fiildir (Erdal, 1991, s. 437). AY’de *vasıta* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla olmak üzere iki kez kullanılan fiilin her iki durumda da anlamı değişmemiştir ve kullanımları şu şekildedir:

A) +*vasıta* *ilinçüle-* “eğlenmek“

itigsiz mengülüg taluyda uzatı mengü+*n ilinçüleyin*(354/8)

Hareketsiz mutluluk denizinde devamlı, sonsuza kadar eğleneyim.

B) +*bulunma* *ilinçüle-* “eğlenmek“

itigsiz mengülüg taluy+*da* uzatı mengün *ilinçüleyin*(354/8)

Hareketsiz mutluluk denizinde devamlı, sonsuza kadar eğleneyim.

ilt-“iletmek, götürmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 132). *Elt-/ilt-/elet-/ilet* vb. fonetik çeşitlemeleri mevcut olan fiil “göndermek“ anlamına gelmektedir. Yukarıda *ilet-* biçimiyle gördüğümüz aynı anlamdaki fiili diğer yazılışıyla da aynı metin içerisinde görmüş oluyoruz. *İlet-* haline göre daha yaygın olarak kullanıldığını gördüğümüz fiil aynı zamanda *yalın* durumundaki tamlayıcı eşliğinde “göndermek“ değil “iletmek“ anlamını verir. *Yönelme*, *belirtme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar ise yalnızca “göndermek“ anlamını taşırlar. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*yönelme* *ilt-* “götürmek“

kayu mening üç yavlak yollarda kemişdeçi tamu prit yılkı ajunıta asurılar yirinte ulatı sekiz törlüg teğinçsiz orunlar+*ka iltdeçi* ağır ayıg kılınçlarım erser(...)(138/10)

(Kaldı) *ki benim, üç kötü yollarda terk edecek (olduğum) cehennem, ruh (ve) hayvan varlık şekillerinde, şeytanlar yerinde ve dahi sekiz türlü ulaşılmaması gerekli yerlere götüreceği (olan) kötü davranışlarım (var) ise (...)*

ol balık kapıgça kigürüp bir bük için+**ge iltip** tagdın yingak üzlentürtiler (12/12)
O şehir kapısı kadar girdirip, bir çalılık içine götürüp dağdan taraf(a) kalkmaya mecbur ettiler.

kaçan bo dört yekler mini bir ev kapığın+**ga iltükde** ötrü ol kök tonlug beg atdın kodı tüşüp mini okıdı (6/5)

O zaman, bu dört şeytanlar beni bir ev kapısına götürdükden sonra o mavi elbiseli bey attan inip beni çağırdı.

(605/4)

B) +belirtme ilt-“götürmek“

(...) yol otrasına tegmişçede ol **mini iltdeçi** yekler inçe tip tidiler (8/4)

(...) *yol ortasına geldiğinde o beni götürecekt şeytanlar şöyle dediler (...)*

(...) erklig kanning bo y(a)rılığın eşidip ol **mini iltdeçi** yumışçılar yügürü taşkaru ünüp üntediler kıkırtılar (13/12)

(...) devlet sahibi hanın bu buyruğunu işitip o beni götürecekt hizmetliler yukarıya doğru seslendiler, bağırdılar.

edgüli ayıglı kılınç+**g iltip** yine kemişür (366/11)

İyili kötülü davranışı götürüp yine bırakır.

C) +eşitlik ilt-“götürmek“

(...) tagdın yingak töpün tönğderü bir yol+**ça iltü bartular** (8/2)

(...) *dağdan taraf(a) dibini döndürerek bir yol boyunca götürerek ulaştılar.*

D) +yalın ilt-“iletmek“

aning ara ol yekning yumışçısı bir yek bir bitig **iltü kelip** erklig kanka birti (14/9)

O ara, o şeytanın hizmetçisi bir şeytan gelip bir kitap ileterek gelip devlet sahibi hana verdi.

iltin-“ (kendi kendine) iletmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 133). *Elt-/ilt-/elet-/ilet-* fiilinin *-n-* ile yapılmış dönüşlü biçimidir ve fiile “ (kendi kendine) *iletmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 599). AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı ile birlikte olmak üzere yalnızca bir kez geçer ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme iltin-*“ (kendi kendine) iletmek”

kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı bo sudur erdini+*g* tutsarlar *iltinserler* okısarlar (81/20)

Nice asiller oğlu (ve) asiller kızı bu sutra mücevherini tutsalar, iletsele, okusalar.

in-“inmek”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 168). Bu fiilin de *ilet-*’de olduğu gibi *e/i* varyasyonu vardır. “*İnmek, alçalmak*” anlamına gelen fiil AY’de *yönelme, yalın* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanılmıştır ve her durumda da anlamı aynı kalmıştır. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*yönelme in-* “inmek”

erinq ç(a)hşap(u)dmanggal toyın bişinç aynıng y(i)g(i)rmi ikisi ki tonguz çitigme tutmak kün kamag pınsun tınl(1)glar asıgın+*ga* yağız+*ka iner* kün üze (403/26)

(...) *sefil Ç(a)hşap(a)t Mañgal Toyın beşinci ayın yirmi ikisi, ji domuz adlı ‘tutmak’ gün, (yani) bütün devâtarların canlıların yararına yeryüzüne indiği gün (...)*

(...) ötrü m(a)has(a)tvı tigin y(i)ti kınıg tölükde turup ulug bedük küsüş+*ke inip* (...)(615/7)

(...) *sonra, Mahasatvi prens yedi keskin arzuda durup büyük isteğe inip (...)*

(...) tayçing kuu kangsı yiti otuzunç ıgaç kutlug uu luu yıl onunç tolun ay otuzı mançuşırı bodıs(a)t(a)v yağız+*ka iner* ir tonguz kün üze (686/16)

(...) *Tayçing Kangsı hükümranlığı yirmi yedinci ejderha yılı, onuncu dolunayın otuzu, domuz günü ile birlikte Mançuşırı Bodisatva yere iner.*

B) +*yalın in-* “inmek”

tursarlar yme bir yirte agtınurlar **inerler** (...) (365/22)

Bir yerde de dursalar, yukarı çıkarlar aşağı inerler (...)

C) +*eşitlik in-* “inmek”

y(a)rlıkançuçı köngül küçi üze küşüşüm+**çe insünler** (510/16)

Bağışlayıcı gönül gücü ile isteğimce insinler.

ir- “ihlal etmek; direnmek”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 194). Somut anlamıyla “*(bir şeyi) delmek*” olan fiil metinlerde genel olarak soyut olarak “*karşı çıkmak, direnmek; ihlal etmek*” anlamında kullanılmıştır. AY’de *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla bulunan fiil *belirtme* durumundayken “*ihlal etmek*”; *yönelme* durumunda ise “*direnmek*” anlamını taşımaktadır. Kullanımları şu şekildedir:

A) +*belirtme ir-* “ihlal etmek”

(...) ikinti burkanlar y(a)rlıkamış tering nomları+**g irmedin** uzatı eşidigsemekke tayanıp (...) (248/9)

(...) ikincisi, Budalar’ın buyurduğu derin öğretileri ihlal etmeden duymaya dayanıp (...)

(...) üçünç sansarı+**g irmemek** nırvanıg sevmemekke tayanıp (...) (302/15)

(...) üçüncüsü, acı çekilen dünyayı ihlal etmemek sevmeye dayanıp (...)

(...) sansarı+**g irmemek** nırvanıg sevmemek yme kayu erür tip tiser (...) (306/5)

(...) acı çekilen dünyayı ihlal etmemek, sonsuz huzuru sevmemek de nasıl olur, deyip söylese (...) (250/7-11), (251/9), (305/24), (306/3), (307/11), (306/19)

B) +*yönelme ir-* “direnmek”

inçe k(a)ltı ’eng’ilki burkanlar+**ka** bodıs(a)t(a)vlar+**ka** bütmiş işlig bilgeler+**ke irmedin** uzatı yakın tapınmakka tayanıp (248/6)

(...) *şöyle ki, en önce Budalar'a, Bodisatvalar'a işlerini bitirmiş bilgelere direnmeden sürekli yakın tapınmaya dayanıp (...)*

(...) *monta yme bodıs(a)t(a)vlar 'eng' ilki burkanlar+ka bodıs(a)t(a)vlar+ka bütmiş işlig bilgeler+ke irmedin uzatı yakın tapınmakka tayanıp (...)* (248/21)

(...) *burada da Bodisatvalar en önce Budalar'a, Bodisatvalar'a işlerini bitirmiş bilgelere direnmeden daima yakın tapınmaya dayanıp (...)*

(...) *burkanlar+ka bodıs(a)t(a)vlar+ka bütmiş işlig bilgeler+ke irmedin uzatı yakın tapınmak yme kayu erür tip tiser (...)* (248/21)

(...) *Budalar'a, Bodisatvalar'a işlerini bitirmiş bilgelere direnmeden daima yakın tapınmak da nasıldır deyip, söylese (...)* (248/25), (249/4), (250/3)

irinçke-“acımak, merhamet etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 237). *İrinç* “sefil” isminden +kA ile elde edilmiş fiildir ve “merhamet etmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 460). AY'de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birçok kez bulunan fiilin kullanımları şu şekildedir:

A) *+belirtme irinçke-* “acımak, merhamet etmek”

küsüşümüz teginür t(e)ngirim biz+ni **irinçkeng** (548/13)

İsteğimiz, ulaşan Tanrım. Esirge!

(...) *inç mengilig kılğalı küşün tolp yirtinçü+g irinçkep kamag tınl(ı)glarig buyan edgü kılınçlıg ulug asıgka tegürgelir üçün anın monçulayu ertingü k(e)rgeklig ötüğ ötüür s(e)n* (132a/2)

(...) *rahat, mutlu duruma getirmek dileğiyle teknil dünyaya acıyarak bütün canlıları iyi davranışlı ulu yarara ulaştırmak için böylesi son derece gerekli dilek diliyorsun.*

küsüşüm teginür ulug ilig beg takı olar+ni **irinçkeyü** tsuyurkayu özümke y(i)g(i)rmi ulug yanga birtürsün (603/13)

İsteğim, ulaşan büyük, devlet sahibi bey. Dahi, onları acıyarak kendime yirmi büyük fil verdirdin. (79/17), (229/22), (646/19), (634/12), (341/2), (515/6), (656/18), (216/12-13-14)

B) +*yalın irinçke-*“acımak, merhamet etmek”

(...) anı körüp ötrü ol bayagut oğlu **irinçkep** tsuyurkap ulug y(a)rlıkançuçı köngülü yügerü boltı (600/9)

(...) onu görüp sonra, o zengin oğlu acıyıp, merhamet edip büyük bağışlayıcı gönlü yukarı çıktı.

irintür-“kırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 237). “*Sefil etmek*” anlamına gelen fiil *-tUr-* eki ile ettirgen hale getirilmiştir (Erdal, 1991, s. 820). “*Sefil hale getirmek*” anlamını kazanması gerekirken birlikte kullanıldığı fiil seti ile *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yalnızca bir kez kullanılan fiil “*sefil etmek*” değil “*kırmak, üzme*” anlamı taşımaktadır. Kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme irintür-* “kırmak”

bo yine burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçılarig körüp sögüp sarsıp todap uçuzlap köngülleri+n karınları+n **irintürtüm** burçinturtum örletdim emgetdim *erser* (136/11)

Buda, Pratyıkabuda ve Arhant, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretide davrananları görüp, sövüp sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip üzdüm ise (...)

isil- “azalmak, eksilmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Es-* “azalmak” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “azaltılmış olmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 659). *AY*'de *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcı ile olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*bulunma-çıkma isil*-“azalmak”

yimiş söğüt olarta öngresinte tatılgı tüş yimişler birteçi bo tıltagdın isiler
(557/17)

Onlarda yemiş, söğüt; öncesinde tatlı meyveler verecek. Bu sebepten (meyveler) azalır.

isirke- “merhamet etmek“

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz Clauson, fiilin hiç bilinmeyen **es* ismiyle anlamsal bağı bulunmadığını söylerken (Clauson 1972, 253), Necmettin Hacıeminoğlu **es* “*kötü, fena*” ismine isimden fiil yapan +*Irka-* ekiyle genişlemiş biçimi olduğunu söyler (Hacıeminoğlu 2016, 208). Marcel Erdal ise *esiz* “*acımak*” isminden geldiğini söyler (Erdal 1991, 458) Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yalnızca bir ken kullanılmış olup kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme isirke-* “merhamet etmek“

kim mening bo et’özümü+n *isirkegüm idi kelmez* (609/1)

Ki benim bu bedenime merhamet edesim kesinlikle gelmez.

iste-“aramak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 243). *İz-* “*iz*“ isminden +*tA-* ile elde edilmiş fiil olduğu düşünülür (Clauson, 1972, s. 243). **iz+te-/*is+te-* olarak karşımıza çıkabilir Erdal da buna benzer şekilde **iz+te-* veya **es+te-* şeklinde olabileceğini savunur (Erdal, 1991, s. 455). Başlarda *irte-* fiili ile eşanlamlı olarak karşımıza çıksa da takip eden zamanda *izte-* yalnızca “*aramak, yolunda gitmek*“ anlamında kalırken *iste-* anlamını genişletmiş “*aramak*“ın yanında “*dilemek, arzulamak vb.*“ anlamlarını da bünyesinde barındırmıştır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla ve “*aramak*“ anlamında yalnızca bir defa bulunan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme iste-*“aramak“

balık uluşda bo nomu+*g istep* tapışmadı (17/7)

Şehirde bu öğretiyi arasa da, karşılaşmadı.

istet-“aratmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 243). *İste-* fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “*aratmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 773). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla yalnızca bir kez bulunan fiilin kullanımını şu şekildedir:

+*bulunma istet-*“aratmak“

erklig kan yine yumışçı yeklerig ıdıp bag tutug kayusı tınl(ı)glar arasın+*ta istetgeli idtı* (13/18)

Devlet sahibi han yine hizmetçi şeytanları gönderip, bağlı, tutuklu nice canlılar arasında aratmak için gönderdi.

işid-“işitmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 258). *Eşid-* fiilindeki sözbaşı /e/ sesinin /i/ ile yazılmasından başka iki fiil arasında herhangi bir fark yoktur. *Eşid-* biçimi çokça kullanılmışken *işid-* *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca bir kez kullanılmıştır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme işid-*“işitmek“

birök kim kayu tınl(ı)glar bo nom iligi atl(ı)g nom erdini içinteki bir şlük bir padak nomu+*g işidip* törüsinçe köni ongaru uksarlar (533/14)

Eğer ki, nice canlılar bu öğreti eli adlı öğreti mücevheri içindeki bir mısra, bir bir dize öğretisini işitip töresince doğru anlasalar (...)

işle- “işlemek, yerine getirmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 262). *İş* ismine +*IA-* eki getirilerek oluşan fiil “*işlemek, hizmet etmek*“ anlamını verir (Erdal, 1991, s. 438). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla kullanılmış olup kullanımını şu şekildedir:

+*belirtme işle-* “işlemek, yerine getirmek“

(...) ikinti inç köngül üze nom işi+n *işledeçi bolgaylar* (196/8)

(...) ikincisi, huzurlu gönülle birlikte öğreti işini yerine getirecek olacaklar.

(...) edgü ögli birle tuşuşdaçı ulug işleri+g işledeçi ulug buyanlarıg kıtaçı bolurlar (420/7)

(...) iyi kalpli ile karşılaşacak büyük işleri yerine getirecek ulu sevapları yapacak olurlar.

(...) ülgülençsiz tenglençsiz yig buyan edgü kılınçlarıg kazganguluk tolp kamag tınl(ı)g oglanınga ulug asıg tusu kıtaçı burkanlar işi+n işleğingizler tip y(a)rılıkadı (649/7)

(...) sayısız, denksiz, en iyi sevap (ve) iyi işleri kazanacak bütün insanoğluna büyük fayda kılacak Budalar işini yerine getirdiniz deyip buyurdu. (235/3), (600/23), (422/4), (307/6)

işlet- “yapmak; işletmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 263). *İşle-* fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen halidir ve fiile “yapmak; işletmek; kullanmak“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 773). AY’de *belirtme*, *bulunma* ve *eşitlik* durumları ile olmak üzere üç ayrı tamlayıcıyla kullanılan fiil *belirtme* durumundayken “yapmak“; *bulunma* ve *eşitlik* durumlarında ise “işletmek“ anlamında kullanılmıştır ve kullanımları şu şekildedir:

A) +*belirtme* işlet-“yapmak“

(...) ol yme biligsiz biligi+g **işletgülık** tıtaglar üze et’özüg köngülüg yığınmak erür (242/14)

(...) o da bilgisiz bilgiyi yapacak sebepler ile vücudunu, gönlünü toplamaktır.

m(e)n tip atkanmakıg tarkarıp nom tip atkanmakıg tarkarmamak körmek bışrunmak yollarta kevmek yolug işletmedin tarkarmak yolug işletmek (222/25, 223/1)

Ben denilene bağlanmayı yok edip öğreti denilene bağlanmayı yok etmemek (ve) görme ve dindarlık yollarında zayıflatma yolunu yapmadan yok etme yolunu yapmak(tır).

tarkarmak yol içinte yine kkirilig biligsiz biligig kiterip kkirsiz biligsiz biligig kitermemek nızvanılar adartmakın tarkarıp bilgülık nomlar adartmakın tarkarmamak erür (223/14)

Ben denilene bağlanmayı da uzaklaştırmak, görme ve dindarlık yolları içinde zayıflatma yolu(nu), yok etme yolu ile yapmak ve yaptığında (da) yine kirlı ve kirsiz iki türlü biligsizlik ile gidermek(tir).(136/1), (223/14), (590/23), (596/22)

B) +*bulunma işlet*-“işletmek“

(...) birök belgülık yiti uguşug et’öz+**de** şaşurmadın **işletür** (590/23)

(...) ola ki, bilinen keskin benzeyişi vücutta şaşırmadan işletir.

C) +*eşitlik işlet*-“işletmek“

(...) azu yme törtđin sıngarkı bursang kuvraglarka sanlıg edıg tavarıg kuntum altım ogurladım erkim+**çe** tapım+**ça** **işletdim** **erser** (...) (136/1)

(...) *ve dahi dört taraftaki rahipler topluluğuna ait malı-mülkü çaldım, çırpım, yağmaladım, gücüm-kuvvetim oranında işlettim ise (...)*

it- “yapmak, düzenlemek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 36). “Yapmak, düzenlemek“ anlamındaki fiil, AY’de *belirtme, yalın, vasıta, eşitlik ve bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*belirtme it-* “yapmak“

ötrü ilig beg king yazı arıg silig orunug tangsuk körkle esringü erdini yinçü+**n uz itdi** (574/19)

Sonra, devlet sahibi bey geniş ova(yı), temiz yeri, değerli (ve) güzel mücevher inciye mahir (bir şekilde) düzenledi.

(...) et’özi+**n uz itmiş** yaratmış **k(e)rgök** (...) (418/4)

(...) *vücudunu mahir (bir şekilde) yapmış, yaratmış olsa gerek (...)*

(...) birök bo nom erdinike tapıg udug kılmak küşüşin evi+**n barkı**+**n itip** yaratıp (...) (533/19)

(...) *ola ki, bu öğretı mücevherine hizmet etmek isteğiyile evini-barkını yapıp, oluşturup (...)* (418/4), (418/7)

B) +*yalın it-* “yapmak“

ol köngül yine öngsüz b(e)lgüsüz işsiz ködügsüz **itdeçi siz** yaratdaçı siz **titir**
(202/16)

O gönül yine renksiz, işaretsiz, işsiz yapacak, yaratacaksınızdır.

(...) erüş üküş ev bark **itgeli usar** (...) (34ğ/8)

(...) *pek çok ev-bark yapmak için kuvveti olsa (...)*

(...) edgü kılınçlıg kimi köprüg **itgil** yaratgıl (...) (16/10)

(...) *iyi davranışlı köprü yap, yarat (...)* (34ğ/24), (525/4)

C) +*vasıta it-* “yapmak”

ötrü olar ağır ayag süzük kirtgünç köngülü+n bir arıg yangı ev **itip** (519/5)

Sonra onlar saygıdeğer, saf gönülle bir temiz (ve) yeni ev yapıp (...)

D) +*eşitlik it-* “yapmak”

(...) bo üdlerning içinte yaragın+**ça** yonın+**ça itip** tüzüp uz katıp (...) (590/9)

(...) *bu zamanların içinde yaraşan bir biçimde yapıp, düzenleyip, mahirce ekleyip (...)*

E) +*bulunma it-* “yapmak”

(...) bo üdlerning için+**te** yaragınça yonınça **itip** tüzüp uz katıp (...) (590/9)

(...) *bu zamanların içinde yaraşan bir biçimde yapıp, düzenleyip, mahirce ekleyip (...)*

itil- “yapılmak, donatılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 56). *İt-* “yapmak, düzenlemek” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “yapılmak, donatılmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 660). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme itil-* “yapılmak”

pançamabumı atl(1)g bişinç orunta adruk adruk edgü edremleri+**g itilmiş** atl(1)g
d(a)r(a)nı nomug bulurlar (324/18)

Pançamabumı adlı beşinci yerde, başka başka iyi erdemleri yapılmış adlı darani öğretisini bulurlar.

bişinç orunta bulguluk adruk adruk edgü edremleri+n **itilmiş** atl(1)g d(a)r(a)nı nom bo erür(328/7)

Beşinci yerde bulunacak başka başka iyi erdemleri yapılmış adlı darani öğretisi budur.

(...)montag kamagda yig adruk v(a)jır et'özü+g yüz buyanı+n **itilmiş** altın önglög y(a)rukluğ körteçilerke bir yanglıg ögrünç sevinç birteçi(579/9)

(...)bunun gibi herkesten iyi, başka şimşek vücudunu, yüz sevabını yapılmış altın renkli parlaklığı görececek olanlara bir taraflı övünç, sevinç verecek. (350/2), (566/20), (645/19)

B) +yalın itil- “yapılmak”

edgü edremler kolusu üze uçsuz kırıksız **itilsün** (354/14)

İyi erdemler zamanıyla uçsuz, sınırsız yapılsın.

ötrü ol yir orun ededip **itilip** mengi ögrünçü üküş telim bolgay tip ötünti(533/5)

Sonra, yer büyüyüp, yapılip, mutluluğu-övüncü pek çok olacak deyip, söyledi.

itin- “hazırlanmak, süslenmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 61). *İt-* “yapmak, hazırlamak, süslemek” fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “(kendi kendine) hazırlanmak, süslenmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 600). AY’de belirtme ve vasıta durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A)+belirtme itin-“hazırlamak”

birök yine bo nom erdinig tutdaçı iligler kanlar tört törlüg süülüg kuvragı+g **itinip** (...) (409/4)

Eğer, yine bu öğretisi mücevherini tutacak devlet sahibi hanlar dört türlü askeri topluluğunu hazırlayıp (...)

B) +*vasıta itin*-“süslenmek”

hua çeçek üze üşmiş teg ögrünçü köngüli+n teng köngüli+n ertingü arıg
itinmiş siz (651/16)

Sevinçli ve ölçülü gönül ile çok temiz süslenmişsiniz.

iy-“yok etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 266). “Ezmek; yok etmek” anlamındaki fiil genellikle eş anlamlısı olan *bas-* fiili ile birlikte kullanılır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde bir kez geçer ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme iy*-“basmak, ezmek”

(...) törtidin sıngar yir orunu+*g iymiş* basmış üküşke ayatmış ağırlatmış (607/15)

(...) dört taraftan yeri yok etmiş, basmış çoğunluğa hürmet ettirmiş, saydırmış.

2.7. -K-

kabşa- “sallanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 629). *Kamış* “*kamış*” isminden +A- ekiyle fiil haline getirilmiştir ve fiile mecazi olarak “*kamış gibi sallanmak*” anlamını verir. Fiilin aslında *kamşa-* olması gerektiği iç ses /b/ yazımının yanlış yazım olduğu ortadadır. Şöyle ki aşağıdadada da göreceğimiz gibi fiil bir de aynı anlamla *kamşa-* biçiminde karşımıza çıkacaktır (bkz. *kamşa-*, s.111). AY’de bu haliyle *vasıta* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*vasıta kabşa*- “titremek”

(...) ötrü ol üdün bo ağır ulug yagız yir altı törlügi+n tepredi *kabşadı* (617/2)

(...) sonra, o zaman bu çetin, ulu kara yer altı, altı farklı şekilde titredi, sallandı.

kagrul- “kedere sarmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 612). *Kagur-* fiininin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “*kedere sarmak*” anlamı verir.

Örten- “*yanmak*” fiiliyle birlikte kullanıldığı bir örnekten yola çıkarak *kavrıl-* “*yanmak, kavrulmak*” fiiliyle ilişki kuranlar olmuşsa da Erdal, bu ilişkiye girmenin tereddütlü olduğu görüşündedir (Erdal, 1991, s. 661). AY’de *yalın* ve *yönelme* durumlarıyla olmak üzere toplamda iki kez yer almıştır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kagrul-* “kedere bulaşmak”

astrayastırış atl(1)g oruntakı kamağ t(e)ngriler kuvragı kamagunung bir yanglıg ***kagrulur*** busanur köngülleri (560/22)

Astrayastırış adlı yerdeki bütün Tanrılar topluluğundaki her bir (tanrının) ayrı taraftan gönülleri kavrulur, sıkılır.

B) +*yönelme kagrul-* “kedere sarmak”

çimşileşür et’özüm tüzü yingne sançmış teg busuş kadgu+***ka kagurulup*** (...) (633/13)

Vücudumun bütününe iğne batmış gibi sıkıntı (ve) kedere sarıp (...)

***kakı-* “pişman olmak”**

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 609). “*Pişman olmak*” anlamına gelen fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnız bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın kakı-* “pişman olmak”

kamağ t(e)ngriler kuvragı yavlak ***kakıurlar*** (553/16)

Bütün Tanrılar’ın hepsi kötü (bir şekilde) pişman olurlar.

***kakın-* “tövbe etmek”**

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 611). *Kakı-* fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “*tövbe etmek*” anlamı verir. *Ökün-* “pişman olmak” fiiliyle eş fiil olarak görünür. *Açın-* “itiraf etmek” fiiliyle de birlikte yer aldığı görünse de onunla eş fiil değildir ve “itiraf etmek” anlamından bahsedilemez. Ayrıca Clouston’ un *kakı-* ve *kakın-* fiillerinin *kak-* fiilinin türevleri

olduğu görüşü de uygun değildir (Erdal, 1991, s. 603). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme kakın*- “itiraf etmek”

k(a)ltı neçök amtı bo közünür üdteki ontın sngar yirtinçülerte erigme alku ulug bodıs(a)t(a)vlar burkan kutınga katıgılanıp tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları+n ökünüp **kakınıp** (...) (140/1)

Öyle ki, nasıl şimdi bu görünen zamanda, ön taraftaki dünyalarda var olan bütün ulu, Bodısatvalar, Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp kötü, fena davranışlarını itiraf edip, pişmanlık bildirip açıklayıp, af dileyip, nasıl temizleyip yok ettilerse (...)

(...) ötrü öngre sözlegüçi burkanlar bodıs(a)t(a)vlar atın birer birer atayu birer birer yükünüp kılmış ayıg kılınçı+n ökünüp **kakınıp** (...) (362/1)

(...) *daha sonra öncelikli söylenecek Budalar ve Bodısatvalar ünvanı ile tek tek zikredilerek (onlara) tek tek secde ederek saygı gösterip, yaptığı kötü amellerini itiraf edip (...)*

kal- “kalmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 615). “*Kalmak; durmak; geride kalmak*” anlamlarına gelen fiil AY’de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer almıştır ve her iki durumda da anlamı değişmeden kalmıştır. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kal*- “kalmak”

kamagda kiçiği sever amrak ogulum yalanguz **kalıp** kelmeser (...) (624/1)

Hepsinden küçüğü, en sevdiğim oğlum yalnız kalıp, gelmese (...)

kalmış iki kençlerim öngi adırılıp antada yme basıtıp busuşka emgeklig ootın örtenmişler (641/7)

Orada iki gencim ayrılıp geride kalmış ve kederle ezilip ızdırıp ateşiyle yanmışlar.

bo nom erdini içinteki kayu kayu padakları kayu kayu yörügleri unitılsar **kalsar** biz kamagun ol nomçınıng köngülinge kirip odunturu sakınturu teginip unıtduru teginmegey biz (457/1)

Bu öğreti mücevheri içindeki pek çok şiir, pek çok anlam unutulsa kalsa biz, tamamen o vaizin gönlüne girip uyandırıp unutturmayacağız. (278/17), (474/5), (618/13)

B) +*bulunma kal-* “kalmak”

biş törlüg 1 tarıg hua yavışgu tüş yimiş artayur **kalır ançada** tüşü temi bütmedin (552b/19)

Beş çeşit bitki, ağaç, yaprak, meyve semeresini almadan öylece artar, orada kalır.

tört dıvıplar için+*te* bir yme orun **kalmadı** (578/1)

Dört kıtalar içinde bir yer kalmadı.

kalı- “uçmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 617). “Uçmak” anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın kalı-* “uçmak”

(...) azu uçmak **kalımak** edremig küseyür erser (...) (446/21)

(...) *acaba uçmak erdemini istese (...)*

uçmak **kalımak** edrem küseyür erser uçmak **kalımak** edrem birgey m(e)n (545/8-9)

Uçmak erdemini ister ise; uçmak erdemi vereceğim.

kamşa- “sallanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 629). *Kamış* “kamış” isminden +A- ile elde edilmiştir ve fiile mecazi olarak *kamış gibi* “sallanmak” anlamı verir. Yukarıda *kabşa-* maddesi altında yanlış yazımıyla

gördüğümüz fiilin olması gereken biçimidir. AY'de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın kamşa*- “sallanmak”

anın bo nomlug et'öz artamadın bozulmadın tepremedin ***kamşamadın*** (...)

(67/12)

Onun bu öğretili vücut(u) bozulmadan, titremeden, sallanmadan (...)

(...) basa basa közünteçi b(e)lgürteçiler üçün tılıg y(a)rplıg tepremez ***kamşamaz ermezler*** (55/11)

(...) sonra sonra görünecek işaretler için devamlı, güçlü (bir şekilde) titremez, sallanmazlar.

B) +*bulunma kamşa*- “sallanmak”

ol ok üd+*te* bo üç ming ulug ming yirtinçü yir suv yumgı tepredi ***kamşadı***

(183/18)

İşte tam o anda, bu üç bin ulu dünya, yer-su bütünüyle titredi, sallandı.

kan-“doymak, tatmin olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 632).

“ (Arzuların, isteklerin) doyması, tatmin olması” anlamına gelen fiil AY'de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve fiile “ (dileklerin) yerine gelmesi” anlamı verir. Fiilin AY'de kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın kan*-“doymak, tatmin etmek”

mini körgeli küseler ötrü ***kangay*** küsüşü (487/17)

Beni görmeyi istese; sonra arzusu yerine gelecek.

birök b(e)k katıg süzük kirtgünç köngülin bo dar(a)nıg bir sözlegüçe erser küsemiş küsüşü ***kangay*** (537/6)

Ola ki sıkı, sert (ve) saf gönülle bu daraniyi bi söylese; dilediği arzusu yerine gelecek.

(...) kaçan küsüşi *kanguça erser* (...) (362/15)

(...) *ne zaman arzusu doycak olursa* (...) (511/20), (120/9)

B) +*vasıta kan-* “doymak, tatmin olmak“

Siziksizi+n ol küsüşi *kangay* tükellig irkek et’özüg bulgay tip y(a)rılıkadı (157/13)

“Şüphesiz olarak o dilek(ler)i yerine gelecek ve eksiksiz erkek vücudunu bulacak” diye buyurdu.

kantur-“kandırmak, doyuma ulaştırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 636). *Kan-* “tatmin etmek” fiilinin -*tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “kandırmak; doyuma ulaştırmak” anlamı verir. Oldukça yaygın bir fiildir (Erdal, 1991, s. 804). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme kantur-* “kandırmak; doyuma ulaştırmak”

(...) alku tınl(ı)glar küsüşi+n *kanturgalı udaçı siz* (481/23)

(...) *bütün canlıların arzusunu kandırmaya mukteditirsiniz.*

ayaların yadtukda tüü törlüg erdini yinçü yagıtıp kamag tınl(ı)glar küsüşi+n *kanturtaçı bolsunlar* (170/17)

Ayalarını açtıklarında pek çok, türlü mücevher, inci yağdırıp, bütün canlılar(ın) isteğini doyuma ulaştıracak olsunlar.

ançulayu yme bo sudur kopda kötrülmüş iduk nom kop küsüşi+g *kanturur* (454/7)

Böylece, yine bu Sutra, yüceltilmiş kutsal öğreti, bütün istek(ler)i doyuma ulaştırır. (495/18), (545/2), (537/20), (448/4), (523/19), (536/11), (615/12), (371/21), (467/17), (468/11), (471/18), (522/20), (440ç/4), (526/1), (441/18)

kap- “kapmak; yakalamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 580). “*Kapmak; yakalamak*” anlamına gelen fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca iki kez yer alan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme kap-* “kapmak”

uçar erken belingteg laçın **kapdı** kiçigi+n (633/22)

Korkuyla uçar iken küçüğünü şahin kapdı.

laçın tokup üçegüni birisi+n **kapıp** iltür bolur (627/9)

Şahin üçünü vuracak olup, birisini kapıp götürcek olur.

karar- “kararmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 663). *Kara* “*siyah*” ismine oluş bildiren +r- ekinin gelmesiyle “*kara olmak, kararmak*” anlamını kazanmıştır (Erdal, 1991, s. 501). AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yeralan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*yalın karar-* “kararmak”

ögüzler taglar birle kalısız bulung yingak **kararıp** öles boltı (618/18)

Irmaklar, dağlar ile birlikte tam olarak, her tarafı kararıp soluklaştı.

(...) bulung yingak **kararıp** körgeli bilgeli bolmadı (630/20)

(...) *her taraf kararıp, görececek-bilecek olmadı.*

kat- I “katmak; eklemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 594). “*Katmak; eklemek*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme kat-* “katmak”

(...) ötrü yürüng ay sekiz yangıda azu yme biş y(i)g(i)rmide uz bedizçig arıg baçatıp biş törlüg bodugka ıgaç yilimi+**n katıp** yangı arıg yürüng bözde otırada t(e)ngirim sizing körküngüzni bedizetsün (444/14)

(...) *sonra beyaz ayın sekizinde veya on beşinde usta zanaatkâra, temiz oruç tutturup beş tür boyaya ağaç tutkalını katıp, yeni, temiz, beyaz bir bezin ortasına Tanrım sizin güzelliğinizi resmetsin.*

bo üdlerning içinte yaragınça yonınça itip tüzüp uz **katıp** aşı+g içgü+g suvsuşu+g kigürmiş k(e)rgek karınıta (590/9)

Bu zamanların içinde gereğince yapıp, yemeği, içkiyi, suyu mahirce katıp karnına sokmuş olsa gerek.

B) *+yönelme kat-* “katmak”

(...) ötrü yürüng ay sekiz yangıda azu yme biş y(i)g(i)rmide uz bedizçig arıg baçatıp biş törlüg bodug+**ka** ıgaç yilimin **katıp** yangı arıg yürüng bözde otırada t(e)ngirim sizing körküngüzni bedizetsün (444/14)

(...) *sonra beyaz ayın sekizinde veya on beşinde usta zanaatkâra, temiz oruç tutturup beş tür boyaya ağaç tutkalını katıp, yeni, temiz, beyaz bir bezin ortasına Tanrım sizin güzelliğinizi resmetsin.*

kat- II “sertleşmek, katılaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 595). “*Katılaşmak, sertleşmek*” anlamına gelen fiil, metnimizde geçtiği tek yerde *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer almış ve anlamca somut olarak “*sertleşmek*”ten ziyade “*ağız kuruluşuna bağlı olarak dili ağızda hareket ettiremem*”yi mecazi olarak “*katılaşma*”ya benzetmeyi çağrıştırmaktadır. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

+yalın kat-“sertleşmek, katılaşmak”

ol buryukı bo y(a)rılıg eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugin yıglayu ağızı kurup tili tamgakı **katıp** sav sözleyü umadın kiginç birmedin şük turtı (624/11)

O kumandanı da bu buyruğu işidip gözünden sıcak yaşı dökülerek sıkıntıyla, kaygıyla ağlayarak ağzı kuruyup dili-damağı katlaşıp söz söyleyemeden, cevap veremedi sakın durdu.

katıgılan- “çabalamak; zahmete katlanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 600). “*Gayret etmek, çabalamak; katlanmak*” anlamına gelen fiil *katıg* “*sert*” isminden +*IAN-* ile elde edilmiş fiildir ve “*(kendi kendine) çabalamak; kendini göstermek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 512). AY’de *bulunma, yönelme, yalın, vasıta* ve *eşitlik* durumlarındaki tamlayıcılarla birlikte yer alan fiil *bulunma, yönelme, vasıta* ve *eşitlik* durumlarındayken “*çabalama, gayret etme*”; *yalın* durumdayken ise “*zahmete katlanma*” anlamını vermektedir ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma katıgılan-* “çabalamak”

anta yine başdınkı orunta dana p(a)ramıt tıgme buşı p(a)ramıt için+*te katıgılanurlar* (322/3)

Orada, yine en baştaki yerde Dana erdemi denen sadaka erdemi içinde çabalarlar.

bir yintem altı p(a)ramıtlar için+*te katıgılanurlar* tavransınlar (122/7)

Bir, tamamıyla altı erdemler içinde çabalasınlar, davransınlar.

onunç orunta kırtıaanustanainyana p(a)ramıt tıgme bütmiş bışmış bilge bilig p(a)ramıt için+*te katıgılanurlar* (323/1)

Onuncu yerde Kırtıaanustanainyana erdemi denen bitmiş, olgunlaşmış bilge bilgisi erdemi içinde çabalarlar. (394/13), (40/23), (168/13), (235/13), (322/-6-8-10-12-15-17-20-22), (168/1), (269/13), (396/8-10), (429/3), (672/9), (684/12)

B) +*yönelme katıgılan-* “çabalamak”

k(a)ltı neçök amtı bo közünür üdteki ontın singar yırtınçülerte erigme alku ulug bodis(a)t(a)vlar burkan kutın+*ga katıgılanıp* (...) (139/21)

Öyle ki, nasıl şimdi bu görünen zamanda, ön taraftaki dünyalarda var olan bütün ulu, Bodisatvalar Buda kutsallığına (ulaşmaya) çabalayıp (...)

kayu burkan kutı küşüşlüğ tözünler oğlu tözünler kızı üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutı üçün üç törlüg kölungülük nomlarta edgü kılınç+**ka katıglansarlar** (...) (168/1)

(...) *herhangi bir Buda kutsallığı istekli soylular oğlu, soylular kızı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (adlı) Buda kutsallığı için türlü gönüllü öğretilerde iyi davranışa (ulaşmaya) çabalasalar (...)*

k(a)ltı neçök öngre ertmiş üdteki alku ulug bodıs(a)t(a)vlarınğ burkan kutın+**ga katıglanur erken** (...) (138/18)

Öyle ki, nasıl şimdi önce geçmiş zamandaki başka ulu Bodisatvaların Buda kutsallığına (ulaşmaya) çabalarlar iken (...)

(41/17), (91/20), (409/22), (635/14), (73/4), (168/1), (21/21), (501/17), (139/8), (395/6)

C) +*yalın katıglan-* “zahmete katlanmak“

yene yme bodıs(a)t(a)vlar biş törlüg nomlarka tayanıp törtünç **katıglanmak** p(a)ramıtıg tükel bütürürler (232/10)

Yine, Bodisatvalar beş türlü öğretilere dayanıp, dördüncüsü zahmete katlanma erdemini tamamen bitirirler.

törtünç y(i)ti kınıg **katıglanmak üze** bişinç amrılmış turulmuş dyan üze (...) (205/18)

Dördüncüsü, keskin cezaya katlanmak ile (ilgilidir) beşincisi sakinleşmiş durulmuş meditasyon ile (ilgilidir) (...)

bo yirtinçü yir suvnung kedlenmeklig kınıgın ulug **katıglanmakda yoriyur siz** (489/15)

Bu yeryüzündeki güç çekişmesinin zahmetine katlanıyorsunuz.

(208/13), (209/8), (236/11), (489/15), (40/22), (34c/20), (208/24), (209/1-2), (488/11), (34d/25)

D) +*vasıta katıglan-* “çabalamak”

(...) alku uğrı+n **katıglantım** (...) (369/15)

(...) *başka sebeplerle çabaladım (...)*

onunç orunka köngül öritmişlerinte tölüki+n **katıglanmak** atl(1)g samadı dyanıg öritürler (324/5)

Onuncu yere gönül beslediklerinde kuvvetle çabalamak adlı Samadı erdemini beslerler.

E) +eşitlik katıglan- “çabalamak“

Kinki ajunta yirinte burkanlar uluşınta togayın tip küseserler bo nom erdini içinteki y(a)rılıg+ça **katıglansunlar** (24/6)

Sonraki dünyada, (yerinde) Buda'lar dünyasında doğayım deyip isterlerse, bu öğreti mücevheri içindeki buyruğa göre çabalasınlar.

anın ulug azruaya kim manga nomlug süzük kirtgünç köngüllüg tıtsılarım erser olar barça bo y(a)rılıg+ça **katıglansunlar** (396/14)

O nedenle, ey yüce Azrua! Bana öğretili saf samimi gönülle öğrenci olsa, onların hepsi bu buyruk gereğince çabalasınlar.

katıl- “katılmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 601). *Kat-* “katmak, eklemek” fiiline -l- edilgenlik ekinin eklenmesiyle oluşmuştur ve fiile “(bir gruba, topluluğa)katılmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 662). AY’de yönelme durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yönelme katıl-“katılmak”

kaçan t(e)ngriler kuvragın+ga **katılıp** asurılar birle süngüşgeli ugrasar sizler (...) (405/10)

Tanrılar topluluğuna katılıp şeytanlar ile savaşsanız (...)

kavış- “kavuşmak; birleşmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *kav- “biraraya getirmek, toplamak“ fiilinden -ş- işteşlik ekiyle elde edilmiştir (Clauson, 1972) ve fiile “(karşılıklı) kavuşmak; birleşmek“ anlamı verir. Erdal ise katıl- “birleşmek; eklenmek“ fiiliyle ilişki kurup katıl-ı-ş- “(karşılıklı) birleşmek“ fiilini işaret eder (Erdal, 1991, s. 560). Ana anlamıyla bağlantılı olarak geniş bir anlam alanı vardır. AY’de *yalın* ve

bulunma durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve *yalın* durumdayken “*kavuşmak*”; *bulunma* durumundayken ise “*birleşmek*” anlamını vermiştir. Ayrıca cümlede gösterilmese de her iki durumda da zihinde “*yönelme*”nin canlandığı açıktır. Şöyle ki *yalın* durumda “*iki ayın birbirine birleşmesi*”; *bulunma* durumunda ise “*babanın oğluna kavuşması*” hali mevcuttur. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kavış-* “birleşmek”

kinki iki aylar **kavışıp** karlığı buzlug üd bolur (590/4)

Sonraki iki ay birleşip karlı buzlu zaman olur.

B) +*bulunma kavış-* “kavuşmak”

(...) birök ogulum bo tuş+**da** tirig esen **kavışsar** (...) (623/15)

(...) *şayet, oğlum bu zamanda (bana) canlı-sağlıklı kavuşsa (...)*

kavışat- “sarmak, kucaklamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 588). *Kavış-* fiilinin -*t-* ile yapılmış etirgen biçimidir ve fiile “*sarmak, kucaklamak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 774). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme kavışat-* “sarmak, kucaklamak”

ögi kangı busuş emgek+**ke kavışatıp** yumğı bartılar ol tagka et’özin buşı birmiş orunka kaçan tegdiler (641/20)

Anne babası keder ve sıkıntıya sarılıp (küçük prensin) vücudunu sadaka verdiği yere vardılar.

kavşat- “sarılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 588). *Kavış-* fiilinin -*t-* ile yapılmış etirgen biçimidir ve fiile “*sarılmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 774). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme kavşat-* “sarılmak”

kamag emgekke kavşatıp sıkılır emgenür öz et'özi (559/2)

Bütün eziyete sarılıp kendi vücudu sıkılır, eziyet çeker.

(...) yiti enüklerin+**ge** egirtip **kavşatıp** açmak suvsamak üze sıkılıp (...) (609/19)

(...) *yedi yavrusuna sarılıp acıkmak-susamak ile birlikte sıkılıp (...)*

kavşatıl- “kavuşturulmuş olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 589). Önce -t- ile ettirgen hale getirilip *kavışat-* “*kavuşturmak*” olan fiil daha sonra -l- ile edilgen hale getirilmiş olup *kavşatıl-* “*kavuşturulmak*” anlamını kazanmıştır. AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme kavşatıl-*“*kavuşturulmuş olmak*”

kalın üküş telim tolp kamag tirin kuvrag+**ka kavşatulu** kurşatılı nom nomlagalı ugradukda (683/2)

Sayırsız, çok, pek çok, bütün herkese kavuşturularak, kuşatarak öğreti vaaz etmeyi planladığımızda (...)

kavşur- “birleştirmek; kavuşturmak

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 588). -Ur- eki dâhil edilerek ettiren hale getirilmiştir ve fiile *ellerle yapılan dini jest* olarak “(elleri) *birleştirmek; kavuşturmak*” anlamını vermiştir (Erdal, 1991, s. 715). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birliktedir. *Yalın* durumda şu dikkati çeker ki ‘*aya kavşurup*’ ibaresinde *belirtme* durumunun olması, ancak somut olarak yazılmamasıdır. Zihinde ‘*el birleştirmek*’ değil de ‘*ellerini birleştirmek*’ in canlandığı barizdir. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kavşur-*“*kavuşturmak*”

(...) örü turup birtinki ong ’engninteki tonın açınıp ong tizin çökutip ayası+n **kavşurup** t(e)ngri t(e)ngri burkanka inçe tip ötünti (132/3)

(...) *ayağa kalkıp, sağdaki, sağ omuzundaki giysisini açıp, sağ dizini çökertip aya(lar)ını kavuşturup, tanrılar tanrısı Buda ’ya saygıyla şöyle dedi.*

(...) inçip ol tözünler oğlu tözünler kızı tünle küntüz altı üdte birtin singar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökutip ayaları+n **kavşurup** (...) (150/21)

(...) *hiç olmazsa, o soylular oğlu, soylular kızı, gece ve gündüz, altı zamanda sağ taraftan, sağ omuzlarındaki giysilerini açıp, sağ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup* (...)

sogañıg tatıglıg bo nomug ol ilig kan eşidip bo nomlarınıg yörügin iliği+n **kavşurup** bir köngülin iyin ögirür m(e)n tip ötünti (577/2)

O devlet sahibi han tatlı bu öğretiyi, bu öğretilerin anlamlarını işitip elini kavuşturup bir gönülle kıvanırım diye söyledi. (34g/17), (34k/3), (82/21), (94/15), (124/14), (132a/16), (666/20), (667/14), (668/9), (669/5-18), (670/9), (182/10), (201/17), (332/20), (335/17), (362/3), (372/6), (378/12), (391/9), (397/1), (399/6), (406/14), (449/22), (467/12), (468/6), (469/6-24), (470/19), (471/13), (513/2), (527/19), (538/16), (546/16), (548/4), (574/6), (576/1), (579/3), (606b/4), (645/11), (650/1), (658/2)

B) +*yalın kavşur-* “kavuşturmak”

atın atap aya **kavşurup** okıgu şlöki bo erür (34/3)

Adını verip, el(ini) kavuşturup bu mısrayı okumuştur.

kayıntur- “kaynatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 678). *Kayın-* “kaynamak” fiilinin -*DUR-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “kaynatmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 805). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın kayıntur-* “kaynatmak”

mandal otrasınta oy kazıp bir ulug çopun kömüp üzesinte suv akguluk yazı ban ıgaç urup ol ıgaç üzesinte ol sokmış otug suv birle **kayınturup** ursun (477/16)

Alanın ortasına çukur kazıp büyük bir çomak gömerek üzerine su akacak yassı bir ağaç yerleştirip bitkileri su ile kaynatarak o ağaç üzerine koysun.

kaz- “kazmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 680). “*Kazmak*” anlamındaki fiil, AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma kaz-* “kazmak”

mandal otirasın+*ta* oy **kazıp** bir ulug çopun kömüp üzesinte suv akguluk yazı ban ıgaç urup ol ıgaç üzesinte ol sokmış otug suv birle kayınturup ursun (477/13)

Alanın ortasına çukur kazıp büyük bir çomak gömerek üzerine su akacak yassı bir ağaç yerleştirip bitkileri su ile kaynatarak o ağaç üzerine koysun.

kazgan-“kazanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 683). *Kazga-* “elde etmek” fiilinin -*n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “kazanmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 604). AY’de belirtme veyalın durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme kazgan-*“kazanmak”

ülgülençsiz tenglençsiz ulug buyan edgü kılınçı+*g* bulgaylar **kazgangaylar** (415/11)

Ölçülemez, denk tutulamaz, ulu sevap (ve) iyi davranışı bulacaklar, kazanacaklar.

(...) bo nom erdinig eşidteçiler yme yitiñsiz tutunçsız ulug törlüg buyan edgü kılınçları+*g* bulurlar **kazganurlar** (428/14)

(...) bu öğreti mücevherini duyacak (olanlar) da ulaşamaz, tutulamaz çok çeşitli sevap (ve) iyi davranışları bulurlar, kazanırlar.

(...) ülgüsüz sansız tınl(ı)glarıg sakımp ülgüsüz sansız ulug buyanları+*g* **kazganıp** (...) (267/14)

(...) sayısız canlıları düşünüp sayısız büyük sevapları kazanıp (...) (649/3), (414/6), (419/10), (512/11), (671/18)

B) +*yalın kazgan*- “kazanmak”

inçe k(a)ltı ed tavar **kazganguluk** yir altıncı ağılıklarığı tapguluk (534/18)

Şöyle ki mal-mülk kazanacak yer altındaki hazineleri bulacak (...)

(...) üküş ed tavar **kazganıp** asıg tusu kılmak erür (257/8)

(...) *çokça mal-mül kazanıp fayda kılmaktır.*

(...) bo nom erdinig eşidgeli bolup sakınıu sözleyü yitiñsiz ulug buyan edgü kılınç **kazgantımız** (532/8)

(...) *bu öğreti mücevherini işitecek olup süşünerek konuşup ulaşılamaz ulu sevap (ve) iyi davranış kazandık. (398/10), (421/15)*

keç- “geçmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 693). “(zaman) geçmek”; “ilerlemek, uzaklaşmak”; “yer-konum değiştirmek” gibi değişik anlamları vardır. AY’de *yönelme*, *yalın*, *çıkma* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla bulunur; bunlardan *yönelme* durumunda iken “ilerlemek, uzaklaşmak” ve “yer-konum değiştirmek”, *yalın* durumdayken “ilerlemek, uzaklaşmak” ve “(zaman) geçmek”, *çıkma* durumundayken yalnızca “(zaman) geçmek” ve *bulunma* durumundayken ise “bir konuşmada bir sözün geçmesi” anlamıyla kullanılmıştır. Görüldüğü gibi *çıkma* durumu dışında tamlayıcının anlamı belirlediği bir örnekle karşılaşılmamıştır. Fiilin AY’de kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme keç*-“geçmek”

birtem kutrulmak tözlüg ertükteg töz erser ıntın kıdıg+**ka keçdeçi töz titir** (77/16)

Büsütün kurtulmak temelli olduğu gibi temel ise en kıyıya geçecek temeldir.

(...) subnung ıntın kıdıgın+**ga keçmişin** tüşeyür erser (...) (76/2)

(...) *suyun kıyısına geçtiğini düşler isen (...)*

burkanlar edgüsün+**ge ozayın keçeyin** (105/13)

(...) *Budalar iyi(liği)ne geçeyim. (71/9), (311/19)*

B) +*yalın keç-* “geçmek”

ol üdün m(a)has(a)tvı tiginning tapıgçıları tiginimiz **keçdi** tip (...) (620/13)

O zaman, Mahasatvi prensin hizmetçileri prensimiz geçti deyip (...)

(...) ilig begning ögüki oğlu tigin m(a)has(a)tvı bulmadılar erser yme amtıka tegi tileyü unak(a)ya **keçmedin** kelip teggey siziksiz (...) (638/5)

(...) *hükümdarın gözbebeği oğlu prens Mahāsattva(yı) şimdiye kadar arayıp bulamadılar ise de, neredeyse çok geçmeden gelecektir şüphesiz (...)*

C) +*çıkma keç-* “geçmek”

(...) alku b(e)lgüler+**tin** ertmiş **keçmiş** ketmiş üçün anın antag titir (146/8)

(...) *bütün belirtilerden geçmiş, gitmiş (olduğu) için öyledir.*

akıglıg emgeklig taluy+**dın** kut kolur m(e)n **keçeyin** (354/7)

Akan, zahmetli denizden geçeyim (diye) baht isterim.

D) +*bulunma keç-* “geçmek”

anıning arasın+**ta** bo sav takı **keçmezken** bir buryuk t(e)rkin tavrata kelip (...) (623/2)

O(nların) arasında bu söz dahi geçmezken bir kumandan aceleyle gelip (...)

keçür- “geçirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 698). *Keç-* fiilinin -*Ur-* ekiyle ettirgen halidir ve fiile “(bir yerden bir yere) geçirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 716). AY’de *yönelme* ve *belirtme* durumlarındaki tamlayıcılarla bulunur ve her iki durumda da fiilin anlamı aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme keçür-* “geçirmek”

alkunı **keçüreyin** emgeklig taluy ögüz+**dın** (104/11)

Zahmetli okyanustan hepsini geçireyim.

(...)uçsuz kıdıgsız ulug emgeklig taluy ögüz+**dın keçürüp**(...)(430/7)

(...)uçsuz kenarsız büyük, zahmetli okyanustan geçirip(...)

B) +belirtme keçür- “geçirmek”

alku+nı **keçüreyin** emgeklig taluy ögüzdin(104/11)

Zahmetli okyanustan hepsini geçireyim.

ked- “giymek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 700). “*(Kıyafet) giymek*” anlamındaki fiil, AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla bulunur ve her iki durumda da fiil aynı anlamla yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +yalın *ked-* “giymek”

erklig kanning ekese ürüg uzatı **kedder siz** kök önglög bındatu ton (489/21)

Devlet sahibi hanın ablası siz, sürekli mavi renkli ham ipekten (bir) elbise giyersiniz.

kaçan yunmışda kin yangı arıg ton **kedip** (...) (478/11)

Yıkandıktan sonra, yeni, temiz elbise giyip (...)

anta basa ol kişi suvka kirip et’özin arıg yunup yangı arıg ton **kedip** (...) (519/13)

Ondan sonra, o kişi suya girip, vücudunu temizleyip-yıkayıp yeni-temiz elbise giyip (...) (361/19), (416/14), (418/3), (440c/7), (535/6), (313/15)

B) +belirtme *ked-* “giymek”

anta ötrü ol nomçı ratnaraşı atl(1)g açarı arıg yunup arıtınıp karaja tonı+n uz **kedti** (575/21)

Ondan sonra, o vaiz, Ratnaraşı adlı öğretmen temiz(ce) yıkanıp-temizlenip rahip elbisesini mahirce giydi.

kedgir- “körü körüne davranmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 703). *Ked* ismine +*gIr-* ekinin gelmesiyle oluşmuştur ve “*körü körüne davranmak*” anlamı verir. Modern dillerin hiçbirinde yaşamayan sözcük *kedkirer* biçimiyle *Uigurica IV*’de

ve *kedkire* haliyle ise *DLT*'de görülür (Erdal, 1991, s. 540). AY'de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme kedgir*- “körü körüne davranmak”

bo yırtınçüdeki tınl(ı)glar+*ka* sizingülük *kedgürgülük bolmaz mu* (34k/23)

Bu dünyadaki canlılara (karşı) körü körüne şüphecilik etmek olmaz mı?

kedil- “çoğalmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 702). “*Çoğalmak*” anlamındaki fiilin *bedü*- fiilinin imlasının bozulmuş şekli olduğu görüşü vardır (Clauson, 1972, s. 702). AY'de *yalın* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alan fiilin kullanımı şöyledir:

+*yalın kedil*- “çoğalmak”

ı ıgaçda törümüş tüş yimişler *kediyür* (517/10)

Ağaçta yetişmiş meyveler, çoğalır.

kedil- “yeni bir varlığa bürünmek”

Fiil, ilk kez Uygur Türkçesinde karşımıza çıkar (Clauson, 1972, s. 703). *Kedil*- fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “*giymek, donanmak*” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 662). Metnimizde ise “*fiziksel giyinme*” değil “*varlık değiştirme*”, “*başka bir varlığın özelliklerine sahip olma*” anlamında kullanılmıştır. AY'de *bulunma* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla yer alan fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma kedil*- “yeni bir varlığa bürünmek”

kaçan ol t(e)ngri t(e)ngri burkanıg körgeli bolsarlar ötrü olar ikileyü takı tişi
ajunun+*ta kedilmegeyler* (191/4)

Ne zaman ki o tanrılar tanrısı Buda'yı görecekseler, daha sonra onlar ikinci bir kez dahi dişi varlığına bürünmeyeceklerdir.

B) +*yalın kedil*- “ yeni bir şekle bürünmek”

(...) bodıs(a)t(a)vlarnıg kutı buyanı *kedilti* (...) (381/12)

(...) *Bodisatvaların mutluluğu, sevabı(na) büründü.*

kel- “gelmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 715). “*Gelmek*” anlamındaki fiil AY’de de sıkça kullanılmıştır. *Yalın, çıkma, bulunma, vasıta, yönelme* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alan fiilin anlamı bütün durumlarda yalnızca “*gelmek*” anlamı taşıırken çıkma durumundayken “*gelmek*” yanında “*(bir sebepten) meydana gelmek*” anlamına da sahip olur. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) *+yalın kel-* “gelmek”

(...) turur erken ol beg tirilip **kelip** örü olurup aş içgü koltı (5/5)

(...) *durur iken o bey dirilip gelip ayağa kalkıp yemek (ve) içecek istedi.*

(...) anıng ara ol yekning yumışçısı bir yek bir bitig iltü **kelip** erklig kanka (10) birti (14/9)

(...) *o arada, o şeytanın hizmetçisi bir şeytan, bir kitap ileterek gelip devlet sahibi hana verdi.*

ol üdün ol iki tigitler monçulayu sözleşü açıgları **kelip** yiringüdüler yıgladılar (619/7)

O zaman o iki prensler bu şekilde konuşurken acıları gelip ağladılar.(13/15), (13/19), (13/21), (34c/7), (93/11), (94/22), (96/13), (311/10), (313/7), (456/4), (506/4), (552b/11), (555/11), (575/11), (617/3), (622/6), (623/3), (624/4), (626/5), (637/22), (638/6), (555/2), (608/19), (627/4), (461/1), (472/17), (34ö/16), (624/2), (20/12), (466/19), (466/24), (609/2), (85/1), (547/35), (507/23), (15/5), (93/20), (525/10), (558/4)

B) *+çıkma kel-* “gelmek”

bodis(a)t(a)vlar kuvragı öngin öngin k(e)ntü k(e)ntü öz öz uluşların+**tn kelip** (...) (645/5)

Bodisatvalar(tn) hepsi, farklı farklı kendi şehirlerinden gelip (...)

(...) birök öçmeksiz erser ötrü kayu+**dun yme kelmeksiz bolur** (375/19)

(...) eğer (o davul sesi) yok oluşsuz oluyorsa, o zaman hiçbir yerden de gelmesiz olur.

kirtü+**din kelmiş** altun ağızın nom nomlayu y(a)rılıkap (...) (485/15)

(Buda), gerçeklikten gelen altın ağzıyla, öğretiyi anlatıp buyurarak (...) (375/20), (34i/12), (34l/21), (34m/17), (34o/19), (34r/10-11), (34ş/14), (38/9), (42/16), (144/23), (145/15), (333/7), (571/9), (571/21), (602/3), (655/12), (161/13), (161/11), (34ı/24), (34k/8), (34m/10), (34m/22), (34n/11-16-23), (34o/12), (34ö/13), (34s/8), (39/10), (34r/17), (36/7), (37/15), (34j/19), (34r/13), (98/22)

C) +yönelme kel- “gelmek“

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın k(e)ntü et'özlerin+**ge** emgek **kelip** emgekke tuşdukda öngre öngre ajunlartakı kılınçlarıg sakınıp (...) (228/20)

Şöyle ki, Bodisatvalar bunun gibi bizzat kendilerine eziyet gelip, eziyete düştüklerinde; önceki dünyalardaki davranışları düşünüp (...)

ötrü ol üdün ogulum çanarşabı bir yigit körkle urı et'özün b(e)lgürtüp bo d(a)r(a)nı sözledeçi kişi+**ke kelip** ay tözün tınl(ı)g s(e)n ne için kangım vayşıravanı m(a)harançıg okıyur ötünür s(e)n tip ayıtgay (441/11)

Sonra o vakit oğlum Çanarşabı genç, güzel, erkek bedeniyle ortaya çıkıp bu tılsımı söyleyecek kişi ye gelip “Ey soylu canlı, sen ne için babam vayşıravanı Maharançı ‘yı çağırıyorsun” diye söyledi.

oglum çanarşabı bo savıg eşidser ötrü t(e)rkin tavrata evrilip **manga kelip** (...) (441/21)

Oğlum Çanarşabı bu sözü işittikten sonra aceleyle dönüp bana gelip (...) (602/9), (7/8), (20/2), (525/13), (532/2), (585/15), (5/22)

D) +bulunma kel- “gelmek”

k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizlerni bilmez boltukda üzüksüz ud koyn tonguz takıgu kaz ödirek bo montag tınl(ı)glar bir kün+**te** uç kata **kelip** aşunmaklaşu tegip mini ısururlar sokarlar (...) (19/12)

Nasıl ki ben aklımı kaybedip sizleri tanımaz olduğumda, sayısız öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek (ve) bunun gibi canlılar bir günde üç kere gelip hızla [etrafı] dağılıp birden havalanarak değıp beni ısırlar, sokarlar (...)

bökünki künte ol tınl(ı)glar kelgölük üdin+**te kelmediler**(19/20)

Bugünkü günde o canlılar, gelme zamanında gelmediler.

(...) sansız kalp üdler ertmişin+**te** ançulayu **kelmiş** ayagka tegimlig (...) (84/1)

(...) *sayısız zamanlar geçtiğinde bunun gibi gelmiş saygıya değer* (...) (339/24),
(339/13), (339/20), (487/2)

E) +*vasıta kel-* “gelmek”

kamag t(e)ngriler kuvragı yumgı+n **kelir** yığılıp (482/6)

Bütün Tanrılar topluluğu, hepsi toplanıp gelir.

ol arığı+n **kelmiş** ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı altı yüz sekiz on koltı kalp
üdün bo yirtinçüde turu y(a)rılıkap tınl(ı)glarka ulug asıg tusu kılı y(a)rılıkadı (185/13)

*O, temiz olarak gelmiş, saygıya değer, doğru-düz sezişli, altı yüz seksen Koti,
devir bu dünyada kalıp, buyurup canlılara ulu fayda sağlayıp buyurdu.*

bo ratnaprabı atl(ı)g kız kin keligme üdlerte bo sablokadatu atl(ı)g yirtinçü yir
suvda arığı+n **kelmiş** ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı bilge bilig ç(a)hşapudka tükellig
edgün barmış (...) (187/4)

*(Sen) bu Ratnaprabı adlı kız, ilerde, gelecek çağlarda, bu Sablokadatu adlı
dünya, yer (ve) suda temiz olarak gelmiş, saygıya değer, doğru-düz sezişli, bilge bilgi
Çahşapud’a eksiksiz sahip, iyilikle gitmiş(...)*

F) +*bulunma-çıkma kel-* “gelmek”

kirtü+**de kelmiş** çın kirtü ayagka tegimlig köni tüz tuyuglı bilge bilig
ç(a)hşap(u)dka tükellig (...) (391/24)

*Gerçekten gelmiş, saygıya değer, doğru-düz sezişli bilge bilgi Çahşapud’a
tamamen sahip(...)*

m(e)n ötrü ol orun+**ta keli** tegingey m(e)n (535/21)

Ben sonra o yerden gelerek, ulaşacağım.

G) +*yön gösterme kel-* “gelmek”

neçe iglig kemlig agrıglıg tikiglig **angar** yakın **kelserler** (...) (585/15)

Ne kadar hasta, ağrılı (kişi varsa) ona gelseler (...)

*(...) ıya taya tavrano yakın **kelip** begke+rü ötünti ol buryukı (...)* (637/23)

(...) o kumandan (hükümdara doğru) kayarak hükümdara yaklaştı (ve) hükümdara şöyle arz etti: (...)

kelür-“getirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Kel-* fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*getirmek*” anlamı verir. Erdal’a göre fiilin kökeni **keli-* fiiline bağlanır ve *kelür-* biçimi ikincildir (Erdal, s. 1991, 716). AY’de *belirtme* ve *eşitlik* durumunda olmak üzere iki tamlayıcı eşliğinde yer alan fiilin her iki durumda da anlamı değişmez ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme kelür-* “getirmek”

anınğ ara ol yumışçı yekler erklig kanka kuotau atl(ı)g eri+g **kelürtümüz** tip ötüntiler (13/3)

O arada, o hizmetçi şeytanlar devlet sahibi hana Kuotau adlı kişiyi getirdik diye söylediler.

al altağ uzanmakım üze adın tıtagları+g **kelürüp** (...) (363/21)

Hileler (içinde) uzanmışlığımın başka sebeplerini getirip (...)

teringde tering ülgüsüz kingi inçgesi kolusı yöleşürüg oğşatı+g **kelürüp** (...) (583/1)

Derinden de derin, ölçüsüz, geniş, incesi, hepsinin benzerini getirip (...)

B) *+eşitlik kelür-* “getirmek”

anı negülük **monça** keç **kelürtüngüzler** (13/8)

Onu niçin bu kadar geç getirdiniz?

kemiş- “bırakmak; terk etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “*Bırakmak; terk etmek*” anlamındaki fiilin **kem-* fiilinin *-ş-* ile elde edilmiş işteş biçimi olduğu görüşü vardır

(Clauson, 1972, s. 724). AY'de *belirtme*, *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alan fiilin her durumda anlamı aynıdır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kemiş*- “terk etmek”

bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü idiz tagka agtınıp et'özi+n kodı **kemişdi** (616/15)

Bodisatva onu görüp sonra, yüksek dağa yükselip, vücudunu bıraktı, terk etti.

ne anı körüp ök et'özleri+n ol süngük üze **kemişip** ögsirep tınsırıp kamılıtlar(619/17)

Onu görüp kendi vücutlarını o kemikle birlikte bırakıp, akıl(ların)ı kaybedip, çıldırıp, yere yuvarlandılar.

yme t(e)ngriler kamagu+n barça **kemişürler** titerler (554/9)

Yine, tanrılar hepsini, tamamen bırakırlar, bağışlarlar. (631/1), (642/4), (612/6), (641/15), (632/12), (602/10), (564/4), (613/11), (632/2), (553/1)

B) +*yalın kemiş*- “bırakmak; terk etmek”

adruk adruk tüü törlüg hua yavışgu **kemişdi** (574/22)

Başka başka, bin türlü çiçek (ve) yaprak bıraktı.

idiz tag töpüsi üze andıran kodı **kemişdi** (639/9)

Yüksek dağ tepesi ile birlikte tamamıyla bıraktı, terk etti.

C) +*bulunma kemiş*- “terk etmek”

kayu mening üç yavlak yollar+**ta kemişdeçi** tamu prit yılıkı ajunınta asurılar yirinte ulatı sekiz törlüg teginçsiz orunlarka iltdeçi ağır ayığ kılınçlarım erser (...) (138/7)

(Kaldı) ki, benim, bu üç kötü yollarda terk edecek olduğum cehennem, ruh (ve) hayvan varlık şekillerinde, şeytanlar yerinden başka sekiz türlü ulaşılmaz yerlere götüreceğim kötü davranışlarım (var) ise (...)

kengşeş-“müzakere etmek, karşılıklı danışmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 734). “*Karşılıklı danışmak*” anlamına gelen fiil *kenge-* fiilinin *-ş-* ile elde edilmiş işteş halidir (Erdal, 1991, s. 561). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*yalın kengşeş-*“ müzakere etmek, karşılıklı danışmak”

içili inili ikegü sözleşü **kengşeşü** yme yene ötrü bartılar tering taglar içinte (631/8)

Abi kardeş ikisi istişare ederek yine tekrar derin dağlar içinde yürüdüler.

kes-“kesmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 748). “*Kesmek*” anlamına gelen fiil AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme kes-*“kesmek”

(...) üçünç k(e)ntününg edgü yıldızi+n birtem üzmiş **kesmiş erser** (...) (148/15)

(...) üçüncüsü, kendinin iyi esasını toptan kesmiş ise (...)

(...) kadgu nızvanıları+g üzdeçi **kesdeçi** dört törlüg inyana bilge biliglig çaytılarka yükünür m(e)n (31/9)

(...) *kaygı ihtiraslarını kesecek dört tülü bilge (ve) bilgili manastırlara yakarırım.*

(...) bo edleri+g kalısız bıçıp **kesip** barça alsar (...) (370/3)

(...) *bu malları kalmamacasına bıçıp, kesip hepsini alsa* (...) (83/16), (86/16), (98/6), (246/13), (246/16), (239/3), (246/10), (247/20), (34ç/13)

kesil-“kesilmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 750). *Üzül-* ile eş fiil olan *kes-* fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “*kesilmek*”

anlamı verir (Erdal, 1991, s. 663). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alan fiilin klanımı şu şekildedir:

+*yalın kesil*-“kesilmek”

süüdin berü ulagı sapıgı üzülmez **kesilmez için** (...) (61/18)

Ordunun gerisinde sıradan kesilmediği için (...)

ket- “gitmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 701). “*(Bir yerden uzaklaşmak) gitmek*” ve “*(bırakmak, vazgeçmek) gitmek*” olarak iki anlamda da kullanılır. AY’de *çıkma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca iki kez yer alır ve anlamca gerçek anlamı değil “*(bırakmak, vazgeçmek) gitmek*” anlamını verir. Kullanımı şu şekildedir:

+*çıkma ket*-“gitmek”

ol bodunug karag titip ıdalap küyü küzetü tutguluk köngül+**tin ketgey biz**
(433/19)

O halkı bırakıp, terk edip, koruyup gözeterek tutacak gönülden gideceğiz.

ne için sözlegülüksüz titir tip tiser alku b(e)lgüler+**tin** ertmiş geçmiş **ketmiş için** anın antag titir (146/8)

Ne için söylenemez denirse, bütün belirtilerden geçmiş, gitmiş (olduğu) için, (işte) o sebeple öyledir.

kev- “zayıflatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 687). “*Zayıflatmak; güçsüzleştirmek*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve her iki durumda da anlamı değişmez. Kullanımı şu şekildedir:

A)+*belirtme kev*- “zayıflatmak, güçsüzleştirmek”

tavar buşı yalanguz az nızvanı+**g ok kever** küşiretür (163/10)

Mal sadakası yalnız hırs (ve) tutkuyu zayıflatır, güçsüzleştirir.

alkınmaksız isilmeksiz nızvanı kadguları+g **kevip** edgü edremlerig okıtıdaçı
atl(1)g d(a)r(a)mı nom (338/14)

*Yok olmasız, eksilmesiz ihtiras kaygılarını zayıflatıp, iyi erdemleri okutacak
adlı darani öğretisi.*

azlı övkeli nızvanıları+g **kevmek** yme kayu erür tip tiser (...) (225/23)

*Öfkeli ihtirasları zayıflatmak da nasıl olur deyip, söylese (...) (317/9), (31/13),
(225/24), (225/10), (225/21), (226/15)*

B) +bulunma kev- “zayıflatmak”

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın köngülteki kkirlerig körmek
bışrunmak yollar için+te **kevip** tarkarıp (...) (244/16)

*Şöyle ki, Bodisatvalar bunun gibi yeni gönüldeki kirleri görmek, öğrenmek,
yollar içinde zayıflatıp, uzaklaştırıp (...)*

(...) atkanmakıg tarkarmamak körmek bışrunmak yollar+ta **kevmek** yolug
işletmedin tarkarmak yolug işletmek (...) (222/25)

*(...) kelepçelenmeyi uzaklaştırmamak, görmek, öğrenmek; yollarda
zayıflatmak, yolu işletmeden uzaklaşmak, yolu işletmek (...)*

(...) körmek bışrunmak yollar için+te **kevmek** yolug tarkarmak yolug birle
işletmek (...) (223/14)

*(...) görmek, öğrenmek; yollar içinde zayıflatmak, yolu uzaklaştırmak, yol ile
işletmek (...)*

(58/11)

kevil- “zayıflatılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 689).
Kev- fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “zayıflatılmak” anlamı verir
(Erdal, 1991, s. 663). AY’de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alan fiilin
anlamı her iki durumda da değişmez. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kevil*- “zayıflatılmak”

(...) inçip yaşka sışka tegmiş küçi küsüni **kevilmiş** küçsiremiş **erür** (586/21)

(...) *Şöyle ki, zarara, ziyana uğramış; gücü-kuvveti zayıflatılmış, güçsüzleştirilmiştir.*

küçi küsüni yme alkınıp küçsireyür **kevilür** (558/15)

Gücü-kuvveti de tükenip, güçsüzleştirilir, zayıflatılır.

B) +*vasıta kevil*- “zayıflatılmak”

ot em şast(1)rlar yörügün ne tıtağı+n bo et’öz **kevilip** küçsirep artayur (588/3)

İlaç (niyetine) din kitabı(nın) anlamıyla, hangi sebeple bu vücut zayıflatılıp, güçsüzletilip bozulur?

kez- “gezmek, dolaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 757). “Gezmek, dolaşmak” anlamına gelen fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*belirtme kez*- “gezmek, dolaşmak”

(...) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrişi burkanning ıduk kutlug sekiz çaytı kılmış yir orunların tükel körüp otuz artuk ulug il uluşları+**g kezip** y(i)g(i)rmi yılı tönü yorıp bo nom erdini başlap (...) (3/21)

(...) *bilgiye hakim tanrı(ların) tanrısı Buda’nın, kutsal, kutlu sekiz manastır yapmış (olduğu) yerleri görüp, otuzdan fazla büyük şehirleri gezip, yirmi yıl gece-gündüz yürüyüp bu öğretiyi mücevherine başlayıp (...)*

kıl- “yapmak, etmek, yerine getirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 616). “Kılmak, yapmak, etmek” anlamındaki fiil Uygur Türkçesinde de sıkça yer alır. AY’de *yalın, belirtme, yönelme, bulunma, vasıta, eşitlik* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alan fiilin her durumda anlamı yukarıda saydığımız çeşitli anlamlarından birisi olarak görülür ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın kıl*-“yapmak, yerine getirmek”

amtı neçök *kılayın* tip tidim (9/13)

Şimdi nasıl yapayım? diye söyledim.

(...) amtı m(e)n bo kamag biş ajun tınl(ı)g oglanlarına iki y(i)g(i)rmi bölüklüg nom nomlap asıg tusu *kılayın* tip (...) (34ş/17)

(...) *şimdi ben, bu bütün beş varlık dünyası oğlanlarına on iki bölümlü öğreti vaaz edip, fayda edeyim deyip (...)*

(...) montag *kılguluk ermez* (417/16)

(...) *bunun gibi yapacak değildir.* (352/11), (505/16), (613/20), (616/8), (34k/14), (132a/1), (132b/15), (179/19), (179/22), (212/24), (236/9), (355/16), (483/22), (491/18), (531/8), (541/5), (541/8), (541/11), (547/58), (549/22), (561/19), (582/2), (587/1), (588/10), (667/3), (667/8), (34j/7), (34j/11), (43/5), (407/14), (444/2), (539/9), (636/18), (577/8), (34a/17), (235/2), (429/5), (441/16), (442/2), (515/20), (627/19), (506/1), (506/5), (440/20), (454/10), (5/1), (25/7), (25/17), (32/14), (36/23), (42/5), (71/15), (94/13), (140/2), (176/10), (201/22), (300/22), (362/2), (402/16), (456/10), (478/17), (485/11), (525/2), (528/9), (544/6), (544/8), (544/14), (547/31), (587/17), (602/2), (615/11), (633/10), (16/9), (486/3), (342/8), (526/15), (562/20), (92/7), (110/3), (125/5), (144/1), (146/23), (207/8), (210/4), (222/2), (249/18), (257/9), (264/11), (264/24), (280/1), (405/2), (598/20), (156/13), (125/8), (179/10), (221/1), (221/18), (520/23), (145/7), (560/6), (561/1), (488/5), (356/14), (132/12), (141/12), (169/5), (178/11), (228/13), (341/21), (426/17), (474/11), (475/18), (514/1), (524/19), (525/14), (541/15), (648/22), (8/20), (580/6), (560/19), (271/11), (296/2), (446/2), (9/9), (105/2), (146/19), (370/4), (370/14), (559/11), (132/14), (140/12), (168/14), (539/16), (552/7), (560/13), (424/5), (440ç/23), (477/2), (487/7), (525/3), (107/3), (504/12), (506/21), (509/20), (116/19), (191/8), (245/23), (319/23), (399/23), (411/19), (467/19), (468/13), (469/11), (471/2), (471/22), (527/8), (534/11), (562/14), (108/10), (4/14), (97/7), (411/15), (613/12), (20/7), (553/11), (627/19), (344/2), (404/4), (506/21), (4/14), (23/2), (25/18), (43/17), (61/8), (110/11), (139/3), (140/7), (160/11), (192/15), (314/24), (394/2), (446/10), (447/6), (474/14), (480/3), (513/16), (514/3), (529/2), (531/6), (541/19), (110/13), (421/15), (461/10), (496/23), (646/17-19-20), (268/4), (293/22), (306/18), (496/18), (552b/2), (554/3), (108/2), (150/8), (151/2), (152/3), (179/18)

B) +*belirtme kıl*- “yapmak, etmek, yerine getirmek”

uzun üdün olarnı inç mengilig bolguluk iş ködügü+*g kılayın* tip (...) (587/12)

Uzun zaman onları eğlendirecek, mutlu edecek işi-gücü yapayım deyip (...)

ot em bilge bilig orunun ukmak erser ig agrıgıg öngedtürüp tınl(ı)gları+*g inç mengilig kılmak erür* (257/5)

İlaç, bilge bilgisi yerini anlamak ise; hastalı(ğı), ağrıyı iyileştirip canlıları mutlu etmektedir.

(...) kamagı+*g korkınçsız kıltaçı* atl(ı)g d(a)r(a)mıg ötünü teginelim tip (...) (471/4)

(...) *herkesi korkusuz kılıcı adlı daraniyi arz edelim deyip (...)* (603/7), (24/17), (102/8), (296/15), (342/6), (435/16), (437/8), (452/5), (453/8), (486/13), (566/16), (654/14), (34i/10), (164/3), (356/1), (341/17), (403/1), (100/7), (422/1), (512/8), (596/21), (440a/7), (484/17), (32/4), (132a/17), (139/10), (229/15), (316/13), (361/17), (361/21), (423/5), (423/14), (429/6), (440c/5), (443/13), (443/20), (446/7), (476/15), (478/13), (478/19), (484/4), (524/20), (535/2), (552/14), (287/5), (224/4), (299/3), (307/23), (352/1), (593/19), (397/19), (220/17-19-24), (229/24), (219/12), (220/14), (221/5), (230/6), (624/19), (440a/5), (411/13), (511/6), (138/4), (139/5-18), (140/10), (221/15), (277/15), (104/18), (125/7), (132a/10), (148/11), (155/12), (169/2), (179/21), (296/23), (297/3), (414/5), (522/21), (592/13), (561/9), (619/4), (337/18), (140/17), (190/22), (560/10), (440c/5), (535/4), (22/10), (487/14), (535/11), (273/18), (365/10), (420/8), (573/5), (598/3), (101/4), (101/9-14-19), (102/1), (102/6), (102/16), (102/21), (103/2), (103/12), (103/17), (106/4), (107/20), (134/13), (134/18), (134/22), (512/11), (79/16), (109/8), (296/19), (448/15), (477/17), (350/16), (491/12), (221/24), (268/1), (602/8), (655/3)

C) +*yönelme kıl*- “yapmak, etmek, yerine getirmek”

adın tınl(ı)glar+*ka asıg tusu kılayın* tiser (23/4)

Başka canlılara fayda(lı) olayım dese (...)

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)glar+*ka asıg tusu kılğalı* ulug y(a)rlıkançuçı köngül turgururlar (306/13)

Şöyle ki, Bodisatvalar bunun gibi yeni canlılara fayda edecek, büyük bağışlayıcı gönül beslerler.

ol edig tavarıg ol kün üze ök yunglap üç erdini+**ke ağır ayag tapıg udug kılson** (443/4)

O malı-mülkü o günle birlikte kullanıp, üç mücevhere saygı duysun, hürmet etsin, tapsın. (115/3), (117/4), (34s/21), (97/14), (294/2), (336/6), (363/2), (363/2), (373/16), (410/19), (611/15), (623/22), (644/2), (660/2), (661/11), (666/15), (289/10), (430/12), (306/7), (373/6), (3/8), (268/16), (365/6), (457/6), (547/40), (49/12), (49/14), (209/2), (224/14-15-16-19), (235/21-24), (236/6), (280/20), (288/8), (288/13), (289/16), (533/18), (643/7), (179/5), (230/9), (360/16), (413/21-22), (414/1-3), (419/2), (419/10), (422/9), (526/9), (570/20), (161/12), (162/4), (426/16), (49/9), (516/9), (516/14), (424/12), (520/14), (524/18), (526/7), (643/15), (684/8), (400/23), (520/11), (547/13), (244/24), (400/16), (649/5), (657/9), (678/5), (393/15), (497/10), (49/11), (64/9), (154/12), (185/17), (190/4), (279/14), (514/12), (98/5), (206/9), (461/10), (40712), (611/19)

D) +*bulunma kıl*- “yapmak, etmek, yerine getirmek“

bo mening alımçılarımka bösüp erklig kan üskin+**te** aydukda tegdükde **neteg kılayın** (10/18)

Bu benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp kudretli han karşısında sorguya çekildiğim zaman ne yapayım?

(...) yüz kalplarig ertürüp anıng için+**te kılğuluk** ulug buyanlarig bütürmek togmaksız nom taplagın bulmak (...) (152/19)

(...) yüz çağları geçirip, onun içinde yapılması gereken ulu iyilikleri tamamlamak; doğmaksız öğreti hoşnutsuzluğunu bulmak (...)

k(a)ltı bo ontın singarkı yırtınçüdeki kamag tınl(ı)g oğlanıning yügerü bo közünür üd+**te kılı turur** neçe buyan edgü kılınçları edgü evrişleri erser (...) (151/12)

Öyle ki, bu on yöndeki dünyadaki bütün canlı(lar)ın şimdiki bu görünür zamanda işlemiş oldukları ne kadar iyi davranışları, iyi tavırları (var) ise (...) (72/19), (308/24), (324/16), (404a/14), (107/5), (107/6), (122/19), (592/1), (430/23), (576/12), (102/11), (571/8), (91/9), (317/16)

E) *+eşitlik kıl-* “yapmak, etmek, yerine getirmek“

inçip bo özke adınaguka asıg tusu kılmaklıg işlerig erkin+*çe* tapın+*ça kılğalı*
umakdın ötgürü (49/18)

*Şöyle ki, bu kendisine (ve) başkasına fayda edecek işleri gereğince yapmaktan
ötürü (...)*

bo üdte kinki üdlerte yme ançulayu ok bo nom takı törü+*çe kşantı kılıp* öküngeli
(...) (355/3)

*Bu zamanda, sonraki zamanlarda da şu şekilde bu öğretiyi de töresince
pişmanlık edip, yalvararak (...)*

birök kayu iligler kanlar monçulayu yangın m(e)n y(a)rılıkamış y(a)rılıg+*ça
kılzarlar* (...) (422/20)

*Eğer, nice devlet sahibi hanlar bu şekilde yeni buyurmuş olduğum buyruğa göre
yapsalar (...)* (454/12), (18/20), (418/21), (536/2), (362/14), (445/2), (484/22), (69/7),
(565/1), (547/30), (352/10), (397/8)

F) *+vasıta kıl-* “yapmak, etmek, yerine getirmek”

yme tengi+*n kılğalı* bilgeli ukğalı umagaylar (114/12)

Yine denk kılarak bilmiş-anlamış olamayacaklar.

üdinçe aşın suvsuşın süzük köngülü+*n tapıg udug kılusun* (441/2)

Zamanında yemeğini-suyunu gönliyle hizmet etsin

takı yme bar erser ç(a)hşap(u)dlıg edgülerke olarka yme kop köngülü+*n ağır
ayag kılusunlar* (484/17)

*Ve ayrıca var ise eğer, inançlı(lara) (ve) iyilere. Onlara da yine bütün
kalpleriyle, derin saygı duysunlar.* (481/2), (309/24), (108/19), (123/19), (168/17),
(175/1), (108/7), (547/6)

G) *+bulunma-çıkma kıl-* “yapmak, etmek, yerine getirmek”

(...) kamag+*da yig kılğalı* (...) (e1/2)

(...) *herkesten üstün yapacak (...)*

adın yat iliglerke kanlarka öggülük alkaguluk kamag+**da yig kılğay biz** (403/15)
Başka yabancı devlet sahibi hanları övecek, methedecek, herkesten iyi kılacağız.

bo montag edgölügler+**te** evrilmiş **kılmış** buyan edgü kılınçların yine sizlerke
 sizlerning kuvragingızlarka evirmiş k(e)rgek (422/15)

*Bunun gibi iyiliklerden çevrilmiş, yerine gelmiş sevap (ve) iyi davranışları da
 sizlere, sizlerin hepinize çevrilmiş olsa gerek.*

(493/1)

kılıl- “kılınmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 621).
Kıl- “kılmak, yapmak“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*kılınmak*“ anlamı
 verir (Erdal, 1991, s. 664). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve
 kullanımı şöyledir:

+*yalın kılıl-* “kılınmak“

guuyihuuu vıharta ulug kuvrag birle pratiştapan **kılıltı** (18/18)

Guuyihuuu Viharta ulu topluluğu ile Pratiştapan kılındı.

kültür- “yaptırmak, ettirmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 619).
Kıl- fiilinin *-tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*yaptırmak, ettirmek*“ anlamı
 verir (Erdal, 1991, s. 805). AY’de *belirtme, yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar
 eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kültür-* “yaptırmak, ettirmek“

alku ermez törüleri+**g** ayıg yavlak sakınçı+**g** **kültürgalı** inçip aymazlar (551/11)

Hep olmayan töreleri, kötü düşünce(ler), yaptırmak için söylemezler.

birök yine ol ol kılınçları+**g** **kültürmadın** ol tınl(1)glarınıg bo bo nızvanıları
 bogup amrılıp buyan edgü alguluk erserler (229/19)

Şayet, yine o davranışları yaptırmadan o canlıların bu ihtirasları boğup, sakinleştirip, sevap (ve) iyilik alacak iseler.

(...) yadagin yorıyu ordu kapıgında taşdın ünüp ertingü ağır ulug sakınçın atl(ı)g manggallıg törüleri+**g kultura** ol nomçıka utru barmış k(e)rgek (418/14)

(...) *yayan yürüyerek, saray kapısında dışarıdan seslenip, son derece ağır ve büyük düşünceyle, şanlı töreleri yaptırarak o vaize karşı gelmiş olsa gerek.* (551/13), (222/4), (221/21), (366/10), (552/3)

B) +*yönelme kultur*- “yaptırmak, ettirmek“

(...) yine adınagu+**ka** yme ayıp **kulturamazlar** (221/16)

(...) *yine başkasına da söyleyip yaptırmazlar.*

(...) adınagu+**ka** ayıp **kilturtum erser** (...) (135/1)

(...) *başkasına söyleyip yaptırdım ise (...)*

(...) bo nom erdinining tering yörügün yinçge tözin kingürü nomlatıp kamag+**ka** yada asıg tusu **kulturmuş k(e)rgek** (...) (402/19)

(...) *bu öğreti mücevherinin derin anlamını, ince esasını ayrıntısıyla vaaz edip, herkese açıklayarak fayda ettirmiş olsa gerek (...)* (221/24)

C) +*yalın kultur*- “yaptırmak, ettirmek“

(...) pra kuşatrı asturup [tü]kel tüşrük **kilturtı** (575/2)

Bayrak, şemsiye asturıp tamamen renkli, rengârenk yaptırdı.

(...) inçip olarnı ol kılınçlarıntın öküntürü kşantı **kultura** (...) (296/21)

(...) *sonra, onları o davranışlarından pişman ettirerek, tövbe ettirip (...)*

kın-“istemek, arzu etmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 632). “İstemek, arzu etmek“ anlamındaki fiil AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde iki kez yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+belirtme kın-“arzu etmek, istemek“

k(a)ltı bo iki türlü yol üze tarıkguluk bo monça nızvanıları+g tarkargalı **kınmak erür** (255/10)

Dahası, bu iki türlü yol ile uzaklaşılacak bunun gibi ihtirasları uzaklaştırarak istemektir.

k(a)ltı bo biş buyan edgü kılınç arkalıg biş bilge bilig arkalıg kamag sanı on p(a)ramıtları+g toşgurgalı tüketgeli **kınmak** tavrannmak sevmek taplamak **erür** (269/8)

Dahası, bu beş sevap (ve) iyi davranış destekli beş bilge bilgisi destekli bütün sayısı on (olan) erdemleri tamamlamak için, tüketmek için istemek, davranmak, sevmek, saymaktır.

kırıl- “kırılmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 658). *Kır-* “kırmak“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “kırılmak“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 664). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın kırıl- “kırılmak“

(...) ötrü inçe tip ötünti uluğı iki tigitler amtı yügerü esen ol busuşlug ootın örtenü sıkılmışlar et’öz ’eng kiçigi üçünçi m(a)has(a)tvı bodıs(a)t(a)v ertimlig törüke singirtip erte **kırılı teginmiş** (638/17)

(...) şöyle arz etti: “Büyük(ler)i iki prens şu an sağdırlar; keder ateşleriyle yanıp canları sıkılmış; en küçüğü Mahasatvi Bodisatva (ise) fanilik tarafından yutulup, erken kırılmış.

kısgar-“kısaltmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 667). *Kısğa* “kısaa“ fiiline *+r-* eki getirilerek “kısaltmak“ olmuştur. AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca bir kez yer alan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme kısgar-* “kısaltmak“

Şıravasat balıkda erken adınların küçi+n küsünü+n *kısgarıp* kevip (...)

(31/13)

Şıravasat (adlı) şehirde iken başkalarının gücünü kuvvetini kısaltıp zayıflatıp

(...)

kigür- “sokmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 712). *Kir-* fiilinin -*gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*girdirmek, sokmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 750). AY’de *bulunma-çıkma, yönelme, belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve her durumda anlamı aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma-çıkma kigür-* “sokmak“

tınl(ı)glarıg teringde tering yinçge nomlar için+*te kigürmek* yme kayu erür tip tiser (297/15)

Canlıları derinden de derin ince öğretiler içine sokmak daa nasıl olur? deyip söylese.

(...) tınl(ı)glar köngülünteki yorıglarının edgüsün ayıgın adıra bilmekke tayanıp ikinti tınl(ı)glarıg teringde tering yinçge nomlar için+*te kigürmekke* tayanıp (...)
(294/15)

(...) canlılar(in) gönlündeki isteklerinin iyisini kötüsünü ayırabilmeye dayanıp, ikincisi canlıları derinden de derin ince öğretiler içine sokmaya dayanıp (...)

(...) aşıg içgüg suvsuşug *kigürmiş k(e)rgök* karının+*ta* (...) (590/10)

(...) *yemeği, içkiyi (ve) suyu karnına sokmuş olsa gerek* (...) (297/12), (298/3-14)

B) +*yönelme kigür-* “sokmak“

ötrü ol tınl(ı)glar bo sogançığ tatılgıg nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidgeli yinçge tering yörüglerin köngüllerin+*ge kigürgeli umazlar* (337/15)

Sonra, o canlılar bu tatlı öğreti mücevherini saf, imanlı gönülle işitmedikçe; ince, derin anlamları gönüllerine sokamazlar.

(...) noş tatılgı mengülüg nırvan arılgı balık+**ka kigürüp** noş tatılgı itıgsız menggü mengig aşatur siz (647/4)

(...) (canlıları) ilahî lezzete sahip ebedî nirvana'lı şehre sokup, doğuştan olan ilahî tadındaki sonsuz mutluluğu tattırırınız.

(...) başdınkı oruntakı bodıs(a)t(a)vlarıg ikinti orun+**ka kigürgü için** (...) (47/1)

(...) baştaki yerdeki Bodisatvaları ikinci yere soktuğu için (...)

(309/3)

C) +belirtme kigür- “sokmak“

teringde tering yinçge nomlar içinte tınl(1)gları+**g kigürmek erser** (...) (298/3)

Derinden de derin, ince öğretiler içine canlıları sokmak ise (...)

(...) aşı+**g içgü+g** suvsuşu+**g kigürmiş k(e)rgek** karınınta (...) (590/10)

(...) yemeği, içkiyi (ve) suyu karnına sokmuş olsa gerek (...)

(...) başdınkı oruntakı bodıs(a)t(a)vları+**g** ikinti orunka **kigürgü için** (...) (47/1)

(...) baştaki yerdeki Bodisatvaları ikinci yere soktuğu için (...)

(337/15), (309/3)

D) +eşitlik kigür- “sokmak“

(...) ol balık kapıg+**ça kigürüp** (...) (12/11)

(...) o şehir kapısı kadar sokup (...)

kir- “girmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 735). “Girmek“ anlamındaki fiil AY’de yönelme, bulunma-çıkma, çıkma, yalın ve vasıta durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. Anlamı her durumda aynı olmakla birlikte bulunma-çıkma durumundayken anlamca yönelme durumuna işaret etmektedir. Bu durum ilginçtir çünkü bulunma durumu ekinin çıkma ekinin henüz olmadığı ya da

yaygınlaşmadığı dönemde *çıkma* işleviyle kullanıldığını biliyoruz ancak halihazırda *yönelme* durumu eki varken *yönelme* işlevi görmesi için *bulunma* ekinin kullanılması ya da anlamca *yönelmeye* yorulmak durumunda bulunulması ilginç bir noktadır. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme kir-* “girmek“

burkanlarig nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nırvan+*ka kirmedin* yırtinçüde turgurgalı ötüğçi bolup (...) (167/11)

Budaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvana'ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp (...)

birök yine bo nom erdini içinteki kayu kayu padakları kayu kayu yörügleri unitilsar kalsar biz kamagun ol nomçınıng köngülin+*ge kirip* odunturu sakınturu teginip unitduru teginmegey biz (457/2)

Eğer yine bu öğreti mücevheri içindeki pek çok şiir, pek çok anlam unutulsa biz, tamamen o vai- zin gönlüne girip uyandırıp unutturmayacağız.

anta basa ol kişi suv+*ka kirip* et'özin arıg yunup yangı arıg ton kedip et'özinge edgü yıd yıparlar türtüp (...) (519/12)

Ondan sonra, o kişi suya girip, vücudunu temizleyip, yeni-temiz elbise giyip, vücuduna güzel kokular sürüp (...) (583/11), (657/17), (477/23), (475/14), (479/13), (24/9), (64/3), (193/21), (236/3), (254/11), (361/18), (401/18), (416/12), (417/22), (440c/6), (535/5), (541/17), (601/11), (608/14), (615/17), (621/22), (661/9), (612/3), (181/19), (308/12-15-25), (302/20), (308/9), (309/7), (306/11), (662/17), (671/11), (81/3), (52/5), (31/22), (393/13), (420/18), (176/14), (3/10), (34k/9), (51/16), (159/10), (160/4), (164/4), (164/13), (190/3), (420/22), (663/17), (73/2-6-9-12-15-17-19-22), (74/3-6-9), (571/22)

B) +*bulunma-çıkma kir-* “girmek”

t(e)ngri t(e)ngrişi burkan inçe tip y(a)rılıkadı edgü edgü s(e)n şariputriya ulug müngülük tayşing nomda kirgeli udung (460/13)

Tanrılar tanrısı Buda, şöyle buyurdu: “Ey Şariputri! İyi, iyi (kutlarım)! Sen Mahayana Budizminin öğretilerine girmeyi başardın (...)

kavşıkıya birök kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı bo montag tütrüm tering yörüglüg çınju tigma ertükteg nom tözin+**te kirip** (...) (146/13)

Ey Kavşikiya! Eğer herhangi bir soylular oğlu, soylular kızı böylesi keskin, derin anlamlı, Çınju denilen, olduğu gibi öğreti kökünden girip (...)

(...) anta kin timin ol suv için+**te kirip** artı yunsun (478/7)

(...) sonra hemen o suya girerek yıkansın (ve) arınsın. (361/20), (446/9), (478/12), (519/16), (525/15), (550/15), (609/15), (550/14), (555/15), (46/7)

C) +*çıkma kir*- “girmek”

bo montag ugur yık üze bo nom erdinig nomladaçı nomçılarig tılangurmakin asgalı ögin köngülin üstegeli tüü yütlerin+**tin kirip** küçlüg küsünlüg kılğalı (541/4)

Bunun gibi fırsatla birlikte, bu öğreti mücevherini vaaz edecek vaizleri güzel konuşmayla çoğaltacak, gönülden överek çoğaltmak için, tüü yütlerintin(???) girip güçlü-kuvvetli yapmak için (...)

inçe k(a)ltı kim erser bir kişi erdinin itiglig törtdin yıngak kapıglıg tapdulug esringü erdinilig kök kalık içinte olurup dört yıngakdınkı kapıgların+**tin kirmiş** sogık esinler üze neteg sogınu mengileyür ilinçüleyür erser (...) (209/17)

Şöyle ki, kim ise mücevheriyle yapılı, dört tarafı kapıyla çevrili, alacalı mücecevherli mavi gök içinde oturup, dört tarafındaki kapılarından girmiş soğuk rüzgarlarla nasıl soğuyup mutlu oluyor ise (...)

D) +*vasıta kir*- “girmek“

yene teringde tering nom yörüginte yme siziksizi+**n** tıdıgsızı+**n kireli uyurlar** tip y(a)rılıkadı ötrü bo d(a)r(a)nı nomug boşgunguluk tutguluk törüsin y(a)rılıkadı (356/15)

Yine en derin dharma yorumuna da şüphe ve engel olmadan girebilirler, diye buyurduktan sonra bu dharani öğretisinin öğretecek ve tutulacak kurallarını buyurdu.

E) +*yalın kir*- “girmek”

yene ürüg uzatı ara **kirü** y(a)rılıkap umug ınag bolur siz (334/17)

Yine daima arada dahil olarak buyurup, dayanak olursunuz.

kirgür- “girdirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 712). *Kir-* fiilinin *-gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*girdirmek, sokmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 750). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve her durumda anlamı aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

+*bulunma kirgür-* “girdirmek“

(...) ötrü başdınkı oruntakı bodıs(a)t(a)vlarıg ikinti orun+***ta kirgürgelir üçün***
(...) (46/2)

(...) sonra en baş yerdeki Bodisatva’ları ikinci yere girdirdikleri için (...)

kirtgün- “inanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 739). “*İnanmak*” anlamındaki fiil muhtemelen *kertü* “*gerçek*” isminin +*k-* ile fiil yapıldıktan sonra *-n-* ile edilgenleşmiş halidir (*kertü<+k-ü-n-*) (Erdal, 1991, s. 605). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her iki durumda da anlamı değişmez. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kirtgün-* “inanmak“

şarıputırıya birök kim kayu yalanguklar bo d(a)r(a)nı nomu+*g* eşidip boşgunsarlar tutsarlar okısarlar sözleşerler ***kirtgünserler*** uksarlar (463/6)

Ey Şarıputri bunun yanında hangi insan bu dharani öğretiyi işiterek, öğrenip akılda tutsa, okuyup söylese (ve) doğruluğuna inanıp (bütünüyle) anlasa (...)

(...) ***kirtgünmedim erser*** alku burkanları+*g* (101/1)

Bütün Budalara inanmadım ise (...)

B) +*yalın kirtgün-* “inanmak“

birök yine t(e)ngrim kayu iligler kanlarınğ ilinte uluşinta bo nom erdini bar erip ***kirtgünmeser*** edkermeser eşidmeser tınglamasar ayamasar ağırlamasar (432/21)

Efendim, bazı hükümdarların ülkesinde bu öğreti mücevherinin olduğuna inan(ıl)masa dinle(nil)mese saygı göster(il)mese (...)

kis- “kesmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 748). “*Kesmek; ayırmak*“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*belirtme kis-“kesmek“*

bilge biliglig y(i)ti kılınç üze ol toorları+n bıçayın *kiseyin* (123/6)

Bilge ve bilgili zekice davranış ile ağlarını bıçeyim, keseyim.

kit-“gitmek, uzaklaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 701). “Gitmek, uzaklaşmak” anlamındaki fiil AY’de yalın, çıkma ve bulunma-çıkma durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. Ayrıca yukarıda incelediğimiz ket- “gitmek, uzaklaşmak” biçiminin kit- ‘in bozuk imlali hali olduğu görüşündeyiz. Yukarıdaki biçimin yalnızca çıkma durumu ile olmak üzere üç tanığa sahip olması; kit- ‘in ise görece daha sık kullanılmış olması bu görüşü kuvvetlendirir niteliktedir. Fiilin kullanımını şu şekildedir:

A) +*yalın kit-“gitmek, uzaklaşmak”*

ol öğretiglerde öğretinser bo ayıg kılınçlar tarıkar *kiter* (149/1)

O öğretilerden öğretilse bu kötü davranışlar uzaklaşır (ve) gider.

igi agrığı *kitgey* adası tudası tarıkgay (478/20)

Hastalığı ağrısı gidecek; tehlikesi uzaklaşacak.

(...) takı yme kavşıkıya tört törlüg ayıg kılınçlar ol alp tarıkguluk *kitgülük* (148/8)

(...) *ey Kavşika! Başka türlü, o dört tür kötü davranış(in) uzaklaşması, gitmesi zordur.* (383/7), (584/23), (402/4), (34c/10), (94/14), (97/6), (131/16), (597/15), (107/9), (122/22)

B) +*çıkma kit*- “gitmek, uzaklaşmak”

(...) künçing atl(1)g begning kisisi bir yıl tönü uzun iglep aş+*dın kitip* sav söz kodtı (17/21)

(...) *Künçing adlı beyin eşi biyıldan fazla ağır hastalanıp, yemeden uzaklaşıp, söz söylemeyi bıraktı.*

(...) ikinti kara nomlar+*tın irak kitip* yürüng nomlarıg tutmakka tayanıp (...) (302/14)

(...) *ikincisi kara öğretilerden uzaklaşıp beyaz öğretileri tutmaya dayanıp (...)*

on törlüg b(e)lgüler+*tin öngi kitmiş üçün* b(e)lgüsüz titir (285/8)

On türlü işaretlerden (uzağa) gittiği için işaretsizdir. (304/16-20), (305/21), (374/6), (48/1), (285/17)

C) +*bulunma-çıkma kit*-“gitmek, uzaklaşmak”

t(e)ngri tavgaç kan üdinte gıtsosamatso atl(1)g bodıs(a)t(a)v açarı künün yingak suv yolın+*ta kitip* enetkek yiringe barıp (3/15)

Çin hükümdarlığı zamanında, Gıtsosamatso adlı Bodisatva öğretmen güney taraftaki su yolundan gidip, Hint ülkesine ulaşıp (...)

kiter-“uzaklaştırmak; yok etmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 705). *Kit*- fiilinin -*Ar*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*gidermek; uzaklaştırmak; yok etmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 735). AY’de *belirtme* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her durumda anlamı aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kiter*- “uzaklaştırmak; yok etmek”

alku nızvanılarıg utup yigedip kop emgeki+*g tarkarayın kitereyin* (115/20)

Bütün ihtirasları yenip, üstün gelip; bütün eziyeti uzaklaştırayım, yok edeyim.

adınlarınıg korkınçı+*n busuşı+n kitergeli* kūsüşüm teginür m(e)n (106/17)

Diğerlerinin korkusunu, kaygısını yok etmek için uğraşırım.

öngi **kiterser** kirtgünçsüz köngülü+g tip tidi (511/21)

Diğer inançsız gönüü uzaklaştırırsa, diye söyledi. (233/6), (408/13), (494/7), (566/22), (440b/8), (175/6), (209/23), (212/19), (223/3), (238/24), (243/14-17), (246/6), (266/18-19-21), (271/23), (272/2-5-9), (287/8-21), (406/6), (471/2), (539/8), (552/2), (628/14), (601/15), (223/17), (244/13), (287/2), (223/4), (627/14), (407/10), (117/1), (118/3), (399/18), (471/20), (475/12), (58/2), (193/17), (397/14), (405/17), (472/5), (480/8), (548/14), (97/1), (111/7-15), (98/9), (291/9), (316/6), (416/17)

B) +çıkma kiter- “uzaklaştırmak; yok etmek”

(...) k(a)ltı m(e)nli nomlı iki törlüg atkanmaklarıg bir erser k(e)ntü köngüllerin+**tin kitermek** ikinti erser adın tınl(ı)glar köngülin+**tin kitermek** ne üçün tip tiser (...) (246/19-20)

(...) *ola ki benli, öğretili, iki türlü bağlanmaları bir ise kendi gönüllerinden uzaklaştırmak; ikincisi ise, diğer canlılar(ın) gönül(leri)nden uzaklaştırmak ne içindir? diye söylese (...)*

tarkaru **kiterü biringler** busuşumuznı köngül+**tin** (635/15)

Kaygımızı gönül(ümüz)den uzaklaştırarak yok ediniz

atlı b(e)lgüli ikegü+**din** öngi **kitermek** bo tolun bütmiş çın kirtü töz titir (283/9)

Adlı, işaretli ikisinden başkasını uzaklaştırmak, bu dopdolu olmuş doğru (ve) gerçektir. (247/13-15)

kizle- “saklamak, gizlemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 760). *Kiz* “giz” isminden +**LA-** ile fiil haline gelmiştir ve “saklamak, gizlemek” anlamına kauşmuştur (Erdal, 1991, s. 439). AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve her iki durumda da anlamı aynıdır. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kizle-* “saklamak, gizlemek”

ötrü ol tınl(ı)glar ol ol kılımış ayıg kılınçları+n ’eng mıntın bir kşan üdte yme **kizlegülük** yaşurguluk **ermez** (140/20)

(...) sonra o canlılar(ın), o, işlemiş oldukları kötü davranışlarını, en azından bir an içinde de olsa gizlememeleri, saklamamaları gerekir.

(...) olar+**nı** idi yaşuru baturu **kizlemez m(e)n** (107/14)

(...) onları asla saklayarak gizlemem.

(...) ol kamag burkanlar üskinte bo kamag ağır ayıg kılınçlarımı+**n anı** barça kalısız ökünür m(e)n bilinür m(e)n açınur m(e)n yadınur m(e)n yaşurmaz m(e)n baturmaz m(e)n örtmez m(e)n **kizlemez m(e)n** (138/2)

(...) o bütün Budalar önünde, bu bütün kötü davranışlarımı, on(lar)ı bütünüyle, hepten ortaya koyar, pişmanlığımı belirtir, itiraf eder, yayarım; örtmem, kapatmam, gizlemem, saklamam.

B) +*bulunma kizle*- “saklamak, gizlemek”

ötrü ol tınl(ı)glar ol ol kılmış ayıg kılınçların ’eng mıntın bir kşan üd+**te** yme **kizlegülük** yaşurguluk **ermez** (140/20)

(...) sonra o canlılar(ın), o, işlemiş oldukları kötü davranışlarını, en azından bir an içinde de olsa gizlememeleri, saklamamaları gerekir.

kod- “bırakmak; terketmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 595). “Bırakmak; terk etmek” mecazi olarak da “ölmek” anlamına gelir. AY’de *yalın*, *belirtme*, *bulunma* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. *Yalın*, *belirtme* ve *bulunma-çıkma* durumundayken hem “bırakmak; terk etmek” hem de “ölmek” anlamlarını farklı tanıklarla bünyesinde barındırırken *bulunma* durumundayken yalnızca mecazi anlamı olan “ölmek” ile yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kod*- “bırakmak; terk etmek”

(...) olar barça bizingçileyü ök titip idalap **kodgay** kemişgeyler (434/5)

(...) onların hepsi bizim gibi (bunları) terk edip vazgeçecekler.

(...) kiç titrü körü turup ötrü **kodup** öngi yorıp bartılar (612/18)

(...) uzun süre arkaya bakarak durup, sonra bırakıp başka (yöne) yürüyüp ulaştılar.

(...) künçing atl(1)g begning kisisi bir yıl tönü uzun iglep aşdın kitip sav söz **kodtı** (17/20)

(...) *Künçing adlı beyin canlılığı bir yıl boyunca hastalanıp yemekten kesilip söz söylemeyi bıraktınca (sona erdi). (17/13), (34i/9), (655/19), (544/10), (4/18), (6/20), (48/20)*

B) +belirtme kod- “bırakmak; terketmek“

üç ming ulug ming yırtınçüg ötgürü ontın singarkı uluşları+g bir yme **kodmadın** (...) (500/9)

Üç bin büyük yeryüzünü, ondan sonraki devletleri de bırakmadan (...)

igid ezüg atkanguları+g **kodup** olarnı ok çınınça kirtüsinçe bilteçi bilge biligig almak erür (305/22)

Yalan, yanlış bağlanmaları bırakıp, gerçeğince, doğrusunca bilecek bilge bilgisini almaktır.

ol kunçuy ölgeysükde tişi et’özi+n **kodup** erkek erkligig bulup (...) (85/20)

O prenses, ölmek üzereyken dişi vücudunu terk edip, erkek gücünü bulup (...) (562/1), (552b/22), (639/13), (20/23), (618/12)

C) +bulunma-çıkma kod- “bırakmak; terketmek“

ürüg uzatı küseyü köngülüm+de idi **kodmayın** (655/15)

Daima dileyerek, gönlümden asla bırakmayayım.

bo d(a)r(a)nı üze ot birle kayınturmuş isig suvu+g yüz sekiz kata arvap çopun+ta **kodup** törtđin yingak bıntavır (?) tartıp anta kin timin ol suv içinte kirip arıtı yunsun (478/5)

Bu daraniden sonra bitki ile kaynamış sıcak suyu yüz sekiz kez büyüülü sözler okuyarak çomağın üzerine bıraksın ve dört tarafa perde çeksın. Sonra hemen o suya girerek yıkansın ve arınsın.

(...) tapıntukda sözledükde köngülin+*te* idi **kodmasun** (...) (488/4)

(...) gönliünden hiç ayırmadan hürmet ve bağlılık göstererek (...)

D) +*bulunma kod*- “bırakmak; terketmek“

kaçan **monta** et’öz **kodsarlar** üküşi barça t(e)ngri yirinte togup t(e)ngriler kuvragı asılır üstelür (412/14)

Ne zaman vücut(larını) burada terketseler; çoğu Tanrı yerinde doğup; Tanrıların hepsi çoğalır.

kodikartur- “alçaltmak, değerini kaybettirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Kodıkı* “*alçak*“ ismi önce +*Ar-* ile fiile dönüştürülmüş sonra fiil -*tUr-* ile ettirgen hale getirilmiştir ve “*alçaltmak, değerini düşürmek*“ anlamına kavuşmuştur (Clauson, 1972, s. 601). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme kodikartur-* “alçaltmak, değerini kaybettirmek“

(...) azu yavızığ edgü tip kökedtürüp edgü+*g* yavız tip **kodikarturup** ezügüg kirtü ermezic erür tip tidim erser (...) (135/12)

(...) *dahası, kötüyü iyi diyerek yücelttim, iyiyi (de) kötü diye aşağılatıp, yalanı doğru olmayanı, doğrudur diye (tanıttım) ise (...)*

kodtur- “bıraktırmak, vazgeçirmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Kod-* “*bırakmak, terk etmek*“ fiilinin -*tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*bıraktırmak, vazgeçirmek*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 806). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca iki örnekle karşımıza çıkar ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme kodtur-* “bıraktırmak, vazgeçirmek“

(...) yavlak kılınçları+*g kodturup* alku edgü törülerte yaratıp (...) (181/1)

(...) *kötü davranışları bir kenara bıraktırıp, bütün öğretilerle de donanıp (...)*

il kan körüp b(e)lgülüg öz il içinte bodunun yavlak kılınç kılmakı+n arıtı *kodturmasar* tıdmasar (...) (552a/6)

Hükümdar-han işaret görüp, kendi devleti içinde halkını kötü davranış yapmasını hiçbir şekilde bıraktırmasa, vazgeçmese (...)

kogşa-“gevşemek, zayıflamak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 613). *Koguş* “*deri, kösele*“ isminden mecazla, yani “*insan derisinin de aşırı zayıflıktan dolayı gerginliğini kaybetmesi*“nden hareketle bu anlama kavuşur. *Koguş* ismine +A- eki getirilerek fiile dönüştürülmüştür ve “zayıflamak“ anlamına gelir (Clauson, 1972, s. 613). AY’de vasıta durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+vasıta *kogşa-* “gevşemek, zayıflamak“

kayu neçe açmak suvsamak emgeki+n alangurmış *kogşamış* tınl(1)glar erser (...) (118/5)

Ne kadar acıkmak, susamak zahmetiyle güçten düşmüş, zayıflamış canlılar (var) ise (...)

kol- “istemek, dilemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 616). “*İstemek*” anlamına gelir. Bu *istekte* “*dilemek, arzu etmek*”ten nüans farkı vardır. Şöyle ki *kol-* daha çok “*sorarak rica etmek*” anlamını karşılar. AY’ de *yalın, belirtme, yönelme, bulunma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her durumda anlamı aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kol-* “istemek, dilemek”

(...) ol beg tirilip kelip örü olurup aş içgü *koltı* (5/6)

(...) o bey, dirilip, ayağa kalkıp yemek (ve) içki istedi.

(...) altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(1)g nom erdinig tüzü tükel bititgüke küşüş öritip kut *koltı* (14/19)

(...) *altın renkli, parlak (ve) parıldayan, yüceltilmiş öğreti kitabı adlı öğreti mücevherini tamamen bittiğinde dilek besleyip, mutluluk istedi.*

kut ***kolur m(e)n*** özüm m(e)n (351/23)

Bizzat ben kendim mutluluk dilerim. (643/13), (19/21), (91/1), (354/19), (496/15), (397/9), (660/15), (524/22), (108/13), (120/22), (354/7), (379/21), (505/6), (506/3), (507/18), (508/2), (520/19), (648/9), (640/10)

B) *+belirtme kol-* “istemek, dilemek”

bizni yağı yavlak törüde ölürüp isig özümüz+***ni kolu turtung*** erser (20/5)

Bizi, düşman (ve) kötü törede öldürüp sıcak vücudumuzu isteyedurdu ise (...)

(...) etimin yinimin yıra yırtta tartarlar yırarlar k(e)ntü k(e)ntü isig özleri+***n kolular erti*** (19/15)

(...) etimi, derimi yara-yırtta çekerler; kendi sıcak vücutlarını isterler idi.

bo kamag bolmaklıg taluy ögüz içinte çommış batmış tınl(ı)glarig togmak ölmeklig toorta tutulup ertingü b(e)k bolmuşları+***g kut kolur m(e)n*** (123/4)

Bu bütün olmalı okyanus içine batmış, gömülmüş canlıları doğmak (ve) ölmelik toorta (???) tutulup son derece sıkı olmuşların mutluluğunu isterim.

C) *+yönelme kol-* “istemek, dilemek”

ed tavarlar egsüksüz kelteçi+***ke kolgalı*** küsü iy(i)n tapıntım (369/14)

Mal-mülklerin eksiksiz gelmesini dilemek için isteğimden dolayı tapındım.

tılangurmak edrem+***ke*** tükellig kut ***kolur m(e)n*** küseyü (506/10)

Muhakeme erdemi mutluluğuna ermeyi dileyerek, isterim.

kut ***kolur m(e)n*** olar+***ka*** (510/21)

Onlara mutluluk isterim.

D) *+bulunma kol-* “istemek, dilemek”

ol üdler+***te*** bir uçlug ***kut kolmuşım*** (643/22)

O zamanlarda bir uçlu mutluluk istemişim.

kut koltular bo üd+te (...) (355/1)

(...) *bu zamanda mutluluk istediler.*

E) +vasıta kol- “istemek, dilemek, rica etmek”

(...) bo nom erdini kutinga çıntamanı atl(1)g erdinig iki iliginte uz tutup b(e)k katıg köngüli+n **kut koltu** (577/12)

(...) *bu öğreti mücevheri mutluluğuna (ermek için) Çıntamani adlı mücevheri iki elinde ustaca tutup, sebatlı gönlüyle mutluluk istedi.*

aşnu üdte yolçı yırçı edgü öglim üküş uğurı+n **kut kolup** togdılar mening evimde (352/25)

Önceki zamanda kılavuz, iyi aklım çok zamanla mutluluk isteyip benim evimde doğdular.

kolula- “derinlemesine düşünmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 621). *Kolu* “zamanın bir bölümü” isminden +lA- ile fiil olmuştur ve “derinlemesine düşünmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 440). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+belirtme kolula- “derinlemesine düşünmek”

t(e)ngri burkanning ol üni+n til lakşanının ıdukı+n öyü sakını **kolulap** bütürgeli kut kolsun (486/7)

Tanrı Buda’nın o sesini, dil alametinin kutsallığını düşünerek, hesap ederek, (bunlara) ulaşmayı dilesin.

ap yme tünle ap yme küntüz bo nom erdini içinteki padakların yürüğüleri+n **kolulayu** sakını tüketip (...) (513/20)

Gerek gece gerekse gündüz bu öğreti mücevheri içindeki şiirlerin anlamlarını derinlemesine düşünerek tüketip (...)

alku tınl(1)g oğlanı+n **kolulayu** körser m(e)n (...) (582/18)

Bütün insanoğlunu derinlemesine düşünerek görsem (...) (681/5)

kolun- “dilenmek, yalvarmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 623). *Kol-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “*dilenmek, yalvarmak*” anlamı verir. Genellikle *kut kol-* kalıbıyla görürüz. *Kolun-*, Erdal’a göre *Brahmice kut kuol[on]or’dur* (Erdal, 1991, s. 606). AY’de *yalın, vasıta* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve her durumda anlam aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kolun-* “dilenmek”

sek(i)zinç köni ongaru ***kut kolunmak*** üze (...) (205/22)

Sekizincisi doğru, mutluluk dilenmekle birlikte (...)

(...) p(a)ramıt tigma ***kut kolunmak*** p(a)ramıt içinte katıglanurlar (322/19)

(...) *Mükemmeliyet denen mutluluk(u) mükemmeliyet içinde çabalarlar.*

(...) bo nom erdinig okıyu d(a)r(a)nılarıg sözleyü ne törlüg ***kut kolunsarlar*** (...) (511/18)

(...) *bu öğreti mücevherini okuyarak, dharaniyi söyleyerek hangi çeşit mutluluk dilenseler (...)* (212/12), (213/3), (213/6), (280/4), (281/6), (283/21), (284/3-9), (286/7-12-18), (287/24), (288/6-11), (289/14-18-22), (293/23), (294/3), (294/6-7), (126/17), (351/22), (639/3), (15/21), (116/8), (121/7), (29/20), (122/1), (213/2)

B) +*vasıta kolun-* “dilenmek”

(...) ol tnl(ı)glarıg yılkı ajuntakı açıg tarka emgeklerintin ozguka kutrulguka b(e)k katıg süzük köngülü+n ***kut kolunu*** (...) (12/1)

(...) *o canlıları, hayvan dünyasındaki acı eziyetlerinden kaçıp kurtulmaları için sert-sıkı gönülle mutluluk dilenerek (...)*

(...) sizing utrunguzda üküş törlüg ugrı+n yalvaru ***kut kolunu*** teginür m(e)n (114/21)

(...) *sizin karşınızda çok çeşitli fırsatla yalvararak, mutluluk dilenerek değinirim.*

(...) arıg turug edgü kılınçlarımı+n ***kut kolunu*** buyan evirer m(e)n (124/6)

(...) *temiz-duru, iyi davranışlarımla mutluluk dilenerek sevap çeviririm.*

C) +*yönelme kolun-* “dilenmek“

üzeliksiz köni tüzünü tuyungu+*ka kut kolunsarlar* aning buyanı üküş telim bolur
(82/1)

Ulaşulamayan, doğru, hakiki kavrayışa mutluluk dilenseler; onun sevabı çok olur.

D) +*çıkma kolun-* “dilenmek“

kop kamag emgeklig alp adaların+*tın kut kolunur m(e)n* biş ajun tınl(ı)g oğlanı
üçün (104/2)

Bütün zahmetli, güç tehlikelerden insanoğlu için mutluluk dilenirim.

kongrul- “sökmeK”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 640). *Kongur-* “sökmeK” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “sökülmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 665). AY’de *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve her iki durumda da “*dişin sökülmesi*” anlamını verir. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma kongrul-* “sökülmek”

azıg tişleri ağızın+*ta kongrulup* tüşer bolur (620/19)

Azı dişleri ağızında sökölüp, düşer (gibi) olur.

B) +*yalın kongrul-* “sökülmek”

azıg tişim *kongrulup* tüşüp kelir boltı erti (627/4)

Azı dişim sökölüp, düşüp gelir (gibi) oldu idi.

kora- “azalmak; kayba uğramak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 645). *Kor* “*hasar; kayıp*” isminden +A- ile edilmiş fiil olup “*azalmak; kayba uğramak; yok olmak; ziyan olmak*” gibi anlamlara sahiptir (Clauson, 1991, s. 645). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte iki tanıkla yer alır ve metnimizde “*azalmak; kayba uğramak*” anlamları ile bulunur. Kullanımı şöyledir:

+*yalın kora-* “azalmak; kayba uğramak”

ig agrıgka tuş bolup et’öz ölüp kamılsar ulug kiçig agrıgsız artuk bolup tevşilür yiring bolup emişip kurt kongguzlar **korayur** (...) (366/17)

Hastalığa maruz kalan beden ölüp çökünce, büyük küçük abdest çoğalıp (beden) kayba uğrar. (...)

inçip bo nomlar arasın ta ok erip atkanmaksız yapşınmaksız isilmeksiz **koramaksız titir** (384/4)

Şöyle ki, bu öğretiler arasında olup; bağlanmasız, yapışmasız, eksilmesiz, azalmasızdır.

korat- “azaltmak”

Kora- “azalmak” fiilinin -*t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “azaltmak” anlamı verir. Fiil için hem Clauson sözlüğünde hem de OTWF’de kayıt bulunamamıştır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir,

+*belirtme korat-* “azaltmak”

m(e)n inçip üküş kalp üdlertin berü kılıtım **koratdım** kamag ayıg kılınçları+g (366/4)

Ben, şöyle ki, çok çok zamanlardan beri yaptığım kötü davranışları azalttım.

kork- “korkmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 651). “*Korkmak*” anlamındaki fiil AY’de *yalın* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve her iki durumda da anlam aynıdır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın kork-* “korkmak”

m(e)n tirilmişke sizler negülük ança ked **korkar sizler** (5/15)

Benim dirilmeme ne için bu kadar korkarsınız?

korkmanglar (5/16)*Korkmayınız!*olar barça **korkup** belinglep irak tezdiler kaçdılar (5/10)*Onlar çokça korkup, ürküp kaçtılar.* (609/4), (634/4), (630/11), (314/17)

B) +yönelme kork- “korkmak”

kut bulmuş kiçig kölüklüg tözünlerning teg sansarka korkdaçı ürkdeçi korkmak
ürkmek köngüllerin bogururlar (291/4)*Saadet bulmuş küçük taşitli asillerinki gibi saşsāraya korkacak (ve) ürkecek
(olan) korkma, ürkme zihinlerini yok ederler.*(...) kin keligme üdteki ayıg yavız tüş birgüsin+ge artukrak **korksar** belingleser
(...) (141/7)*(...) ilerde, gelecek zamandaki kötü karşılık vermesinden fazlasıyla korksalar,
dehşete kapılsalar (...)*sansarlı üç yavlak yollar+ka **korkdaçı** (...) (319/13)*Acı çekilen dünyadaki üç kötü yollardan korkacak (...)***korkıt- “korkutmak“**Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 655).
Kork- fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*korkutmak*“ anlamı verir
(Erdal, 1991, s. 776). AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve
kullanımı şöyledir:

+belirtme korkıt- “korkutmak“

közüngüz üze **uyur siz** körteçileri+g **korkıtgalı** (489/24)*Gözünüzle, sizi görenleri korkutursunuz.*k(a)ltı adınları+g sögmemek tokımamak sıkımmamak tangmamak ürkitmemek
korkıtmmamak solamamak beklememek açurmmamak suvsatmmamak kuyaşda tumlıgda
emgetmemekde ulatı tıltaglarıg kılmamak erür (220/21)

Dahası, başkalarını sövmek, dövmek, sıkmamak, ürkütmemek, korkutmamak, zincire vurmamak, bağlamamak, aç bırakmamak, susuz bırakmamak, güneşte-soğukta eziyet etmemekten başka sebepleri işlememektir.

koş- “birleştirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 670). “*Karıştırmak; bir araya getirmek; birleştirmek; iki ayrı şeyi bağlamak; şiir yazmak*“ gibi çok çeşitli anlamları vardır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca bir kez yer alan fiil “*birleştirmek*“ anlamıyla bulunur ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme koş-* “birleştirmek“

anı için bodis(a)t(a)vlar dyanlı bilge biligli ikegü+*ni* tüz **koşup** tüz bışrunurlar (290/20)

Onun için Bodisatvalar meditasyon (ve) bilge bilgisi (ile) ikisini doğru (bir şekilde) birleştirip, doğru (bir şekilde) öğrenirler.

koşur-“birleştirtmek“

Fiil hakkında Clauson sözlüğünde ve OTWF’de kayıt bulunamamıştır. “*Birleştirmek*“ anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca bir kez yer alan fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme koşur-*“birleştirtmek “

bilge biliglig y(a)rukunguz üze barça+*ni* **koşurtunguz** sugurtunguz (112/18)

(...) *bilge bilgisi ışığınızla hepsini birleştirdiniz, sığdırdınız.*

kökedür- “övmek; göklere çıkarmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz Clauson *kök* “*gökyüzü*”’ne bağlar ve “*göklere çıkarmak*” anlamı verir (Clauson, 1972, s. 710). Erdal ise *körk* “*güzel*” ismine bağlayarak +*Ad-* ile “*güzelleştirmek*” der ve diğer etimolojilerin daha az

olası görüldüğünü belirtir (Erdal, 1991, s. 807). AY'de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer almış olup anlamca da mecazen “övmek”tir. Kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme kökedür*-“yüceltmek”

(...) nom ermezi+g nom ol tip *kökedürtüm erser* (...) (137/3)

(...) *öğreti olmayanı (da) öğretidir, diyerek yücelttim ise* (...)

azu yavızı+g edgü tip *kökedürüp* edgüg yavız tip kodıkarturup ezügüg kirtü ermezig erür tip tidim erser (135/11)

(...) *dahası, kötüyü iyi diyerek yücelttim, iyiyi (de) [kötü diye aşağılatıp, yalanı] doğru olmayanı, doğrudur diye (tanıttım) ise* (...)

köm-“gömmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 721). “(Ölü) *gömmek*” ve “(toprağı) *eşelemek*” anlamları vardır. AY'de *yalın* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yalnızca bir kez “*toprağı eşeleyip dibine çomak dikmek*” anlamıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın köm*-“gömmek”

mandal otarasında oy kazıp bir ulug çopun *kömüp* üzesinte suv akguluk yazı ban ıgaç urup ol ıgaç üzesinte ol sokmış otug suv birle kayınturup ursun (477/14)

Alanın ortasına çukur kazıp büyük bir çomak gömerek üzerine su akacak yassı bir ağaç yerleştirip bitkileri su ile kaynatarak o ağaç üzerine koysun.

kömül-“gömülmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 722). *Köm*- “*gömmek*” fiilinin -l- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*gömülmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 665). AY'de *bulunma-çıkma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. *Bulunma* durumundayken “(toprağa) *gömülmek*” anlamı taşırken *yönelme* durumunda “(toprağa) *bulanmak*”, “*üstü başı toz toprak olmak, toprağa bulanmak*” anlamına gelir. Kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma kömül-* “gömülmek”

(...) erü erü **kömülti** tering batıp toprak+**da** (643/21)

(...) *yavaş yavaş toprak (altında) (kalıp) derince batıp gömüldü.*

B) +*yönelme kömül-* “gömülmek”

körti anta bir kişig özinge ugrap kelmişin saçı başı yadılıp et'özinge kan yukup tolp et'özi bir yanglıg tozka toprak+**ka kömülüp** açığ ünin sıgtayu ötrü yakın kelmişin körüp (637/13)

Orada bir kişinin kendine doğru geldiğini, saçı başı dağılıp vücuduna kan bulaştığını, bütün bedeni aynı şekilde toz toprağa gömüldüğünü (ve) acıklı sesiyle ağlayarak yaklaştığını gördü.

köngülker- “derin düşünmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 733). *Köngül* “gönül; akıl” önce +*kA-* ekiyle fiile dönüştürülmüş, sonra da -*r-* ekiyle ettirgen olmuştur ve fiile “*derin düşünmek*” anlamı vermiştir (Erdal, 1991, s. 744). AY'de belirtme durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme köngülker-* “derin düşünmek”

k(a)ltı biş ajuñ tınl(ı)glarıg tükel sakınıp tüü törlüg açığ tarka emgekleri+**n köngülkerip** ol kamag tınl(ı)glarıg adırıtsız tüp tüz köngülin bir teg mengilig kılmak erür (264/9)

Dahası, beş dünya canlılarını tamamen düşünüp, bin türlü acı (ve) eziyetlerini düşünüp, bütün o canlıları ayırt etmeden doğru-düz gönülle (hepsini) mutlu etmektir.

anı köngülkermişingizler (460/1)

Onu(n etrafında) derin düşünmelisiniz.

anı amtı s(e)n titrü tınglagıl edgüti **köngülkergil** m(e)n sanga nomlayu bireyin (547/52)

Sen şimdi onu doğru dinle (ve) iyice düşün! Ben sana (onu) söyleyivereyim. (589/8), (597/1), (615/9), (680/19)

köntür- “doğrultmak, düzeltmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 730). *Kön-* “düz olmak” fiilinin *-tUr-* eki ile elde edilmiş ettirgen halidir (Erdal, 1991, s. 807). Temel anlamı kabul edilebilecek anlamı “ (*fiziksel*) *doğrultmak, düzeltmek*”tir. Ancak zaman içinde mecazlarla genişlemiştir ve “ (*davranışları*) *düzeltilmek*”, “ (*yanlışları*) *düzeltilmek*”, “*düzgün olmak*” gibi anlamlara kavuşmuştur. Metnimizde de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere temel anlamıyla değil “ (*davranışları*) *düzeltilmek*”, “ (*yanlışları*) *düzeltilmek*” gibi mecaz anlamlarıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme köntür-*“doğrultmak, düzeltmek”

et’özüngin ıdalap köni törü+**g köntürgil** (566/14)

Vücutunu bırakıp, doğru töreye doğrult!

(...) köngülü+**g ök köntürü** (...) (241/4)

(...) *gönlü tamamen doğrultup* (...)

(...) t(e)rs asıg nomlugları+**g köntürüp** köni kirtgünç turgurtaçı (34ç/18)

(...) *yanlış verili öğretileri düzeltip doğru (ve) gerçek olacak.* (423/6), (567/11)

I. kör- “görmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 736). Temel anlamı “*görmek, bakmak*”tır. AY’de *belirtme, yalın, eşitlik, bulunma, vasıta, yönelme* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde olmak üzere sık kullanılmış bir fiildir ve her durumda anlamı hemen hemen aynıdır. *Eşitlik* ve *bulunma* durumunda fiziken “*görmek*” değil de daha çok “*anlamak; farkına varmak*” anlamını hissettirir. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme kör-* “görmek”

ontın singarkı burkanları+**g turkaru köreyin** (108/18)

Ondan sonraki Budaları hep göreyim.

anta ötrü ulug mengizlig kutlug buyanlig bilge biliglig törülüg bolup ol y(a)ruklar içinte közünmiş burkanları+g **körgeli udular** (131/4)

Ondan sonra, ulu benizli, kutlu, iyilikli, bilge bilgili, öğretili olup o ışıklar içinde görünmüş Budaları görebildiler.

kaçan ol t(e)ngri t(e)ngri burkanı+g **körgeli bolsarlar** (...) (191/3)

Ne zaman ki o tanrılar tanrısı Buda'yı göreceksalar (...) (191/1), (355/15), (444/4-10), (487/16), (497/2), (525/19), (534/15), (583/18), (425/20), (593/20), (245/17), (339/17), (542/12), (514/12), (244/15), (262/19-21), (284/16-17), (287/9-11), (289/5), (385/1), (398/21), (320/11), (306/21), (119/22), (593/3), (18/11), (79/3), (406/3), (433/15), (440/17), (442/16), (486/9-10), (491/3), (494/2), (561/9), (669/6), (386/9), (387/5-24), (454/17), (122/10), (230/23), (231/4-7), (245/6), (572/11), (578/6), (600/5), (602/11), (604/13), (618/11), (188/15), (599/14), (609/17), (619/16), (630/4), (631/12), (601/13), (9/6-4), (606/8), (627/2), (34s/18), (133/11), (241/3), (264/23), (393/15), (446/2), (466/2), (513/9), (606a/2), (640/8), (671/4), (366/19), (3/19), (4/23), (5/7-12), (47/5), (112/14), (135/2), (136/9), (146/22), (188/16), (280/12), (284/5-11), (286/9), (376/10), (381/12), (401/8), (420/11), (424/17), (425/17), (427/19), (508/21), (525/13), (535/22), (552/20), (553/5), (560/1), (586/6-10), (596/5), (599/21), (600/8-19), (601/14-18), (602/13), (606a/3-11), (612/15), (616/13), (617/13), (618/15), (619/16), (621/16), (624/13), (625/11), (630/9), (637/15), (641/19), (8/21), (617/20), (133/7), (292/8-10-15-18), (136/12-14), (351/26), (386/12), (137/15), (340/18), (593/13), (626/7), (582/19), (244/20), (631/18), (601/16), (610/1), (93/9), (465/21), (265/13), (264/14), (267/1), (386/12), (236/7)

B) +yalın kör- “görmek“

amtı m(e)n bolarning basasında barıp sınayu **baka köreyin** tip (...) (600/2)

Şimdi ben bunların sonrasında ulaşıp, düşünerek bakıp göreyim deyip (...)

(...) içinte negü bar **körgil** tip y(a)rılıkadı (606a/8)

(...) içinde ne var gör! diye buyurdu.

karangku yme ermez tip **körmez** (67/2)

Karanlıkta da olmaz deyip görmez. (34i/2), (44/14), (564/9), (388/23), (650/12), (253/21-22), (254/6-13), (255/1-6-15), (487/20), (66/19-21-22-23), (510/21), (638/9),

(94/21), (95/22), (641/14), (94/17), (265/23), (348/18), (552/16), (552a/3), (616/19), (634/18), (645/15), (333/12)

C) *+bulunma kör-* “görmek”

uzatı **köreyin** tülüm+**de** ulug altun küvrügü (351/26)

Düşümde daima büyük altın davulu göreyim.

(...) özüm+**de** yiglerig **körüp** küneledim erser özüm+**de** yavızlarıg **körüp** uçuzladım askançuladım erser (...) (136/12-14)

(...) kendimde iyi şeyleri görüp kaskandım ise, kendimde kötü şeyleri görüp küçümsedim, alay ettim ise (...)

(...) ol kav için+**te** tolu ed tavar **körgey** (443/1)

(...) o kabın içinde dolu mal-mülk görecek. (487/24), (443/1), (345/16), (12/14), (493/16), (515/10), (556/2), (562/13), (594/11-16), (385/14), (253/13), (573/16), (637/10), (8/8), (633/20), (560/16), (92/16), (143/18), (92/7)

D) *+eşitlik kör-* “görmek”

(...) nırvanning yigin edgüsin könisinçe tuymak könisin+**çe** **körmek** p(a)ramıt tımek savning yörügi erür (310/4)

(...) Nirvana'nın en iyisini doğrusuna göre sezmek, doğrusuna göre görmek, fazilet söylemek sözünün anlamıdır.

k(a)ltı öngreki teg kolusın+**ça** **körüp** ögirtürmek sevintürmek erür (266/10)

Dahası, önceki gibi isteğince görüp, övündürmek, sevindirmektir.

ol körmiş eşidmiş nomlarıg çının+**ça** **körüp** kirtüsinçe sakınıp ezügin igidin bilirler (386/12)

O gördükleri, işittikleri öğretileri doğrusunca görüp, gerçeğince düşünüp yanlışını-hatasını bilirler. (310/4), (562/13), (510/17), (265/13), (264/14), (267/1), (386/12)

E) *+vasıta kör-* “görmek”

şakımını atl(ı)g burkanıg ögrünç sevinç köngülü+**n** **körser** (...) (583/20)

Şakimuni adlı Buda 'yı övünç (ve) sevinç gönliyle görse (...)

yaşın teg bulıt teg közdeki kök teg yula teg b(e)ksizi+n y(a)rpsızı+n **körürler**
(292/15)

Şimşek gibi, bulut gibi, gözdeki mavi gibi, meşale gibi zayıflıkla (ve) güçlkle görürler.

ulug bilge biliglig közi+n **körürler** (306/20)

Ulu, bilge bilgisiyle görürler. (650/4)

F) +*yönelme kör-* “görmek“

amıt m(e)n yme bo nom erdini içinte kamag tınl(ı)g oğlanın+**ga** asıglığın **körüp**
nomlayu y(a)rılıkayur m(e)n tip y(a)rılıkadı (465/21)

“Şimdi ben de bu öğreti mücevheri içinde bütün insanoğuna yararını görerek vaaz ederek buyuruyorum”, dedi.

ögümüz kangımız bizin+**ge** utru **körüp** ayıtsar biz ikegü negü tip ötünelim
sözlelim (620/5)

Annemiz, babamız bize karşı görüp sorsa; biz ikimiz ne deyip söyleyelim?

G) +*çıkma kör-* “görmek“

(...) ötrü bögü biligleri üze bilip t(e)ngridem közleri üze ırak+**dın körü**
y(a)rılıkap (...) (427/21)

(...) sonra büyü bilgileri ile bilip, ilahi gözleri ile uzaktan görerek buyurup (...)

II. kör- “itaat etmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 736). *Kör-* fiilinin bir diğer anlamıdır. Temel anlamıyla farkı büyük olduğu ve bu farka dikkati çekmek amacıyla ayrı bir maddede inceleme gereği duyduk. *Kör-* “itaat etmek“ anlamıyla sadece *yönelme* durumundaki tamlayıcıya ihtiyaç duymuş olup kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme kör-* “itaat etmek“

turkaru kişili t(e)ngrili+**ke** ayaguluk **körgülük bolurlar** (125/2)

(...) *bütün kişilere-tanrılara saygı duyar, itaat edecek olurlar.*

taluy ögüz kızıngına tegi yir orun **angar körti** kalısız (572/5)

Okyanus kıyısına değin eksiksiz yer ona itaat etti.

B) +yön gösterme kör- “itaat etmek”

taluy ögüz kızıngına tegi yir orun **angar körti** kalısız (572/5)

Büyük nehir kıyısına kadar olan yer eksiksiz ona itaat etti.

körkit- “göstermek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 744). *Körk* isminden +i- ile fiil olduktan sonra -t- ile de ettirgen hale gelmiştir (Erdal, 1991, s. 778). *Kör-* fiili ile olan kökteşliği açıktır. “Göstermek” anlamına gelen fiil AY’de *belirtme, yönelme, yalın ve eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve her durumda anlamı “göstermek”tir. Kullanımı şu şekildedir:

A) +belirtme körkit- “göstermek”

üç törlüg bodı tıgme tuyunmak yolu+g **körkitdeçi** artuksuz yanglaksuz köni kirtü yorıngız ol (659/2)

Üç türlü aydınlanma denen sezme yolunu gösterecek, fazlasız, yalansız doğru (ve) gerçek yolunuzdur.

kim mening kangım sening] ulug atang pr(a)tn(a)yadıvaçı atl(ı)g ilig beg manga abışık kılıp ol şast(ı)rı+g tüzü tüketi aydı **körkitdi** (547/41)

Ki benim babam, senin büyük baban Pratanayadıvaçı adlı hükümdar bey bana kutlama yapıp o din kitabını tamamen söyledi, gösterdi.

ançulayu ok hormuzta t(e)ngri ulatı biş törlüg bögülüg edremke tükellig ulug küçlüg arjılar yme adruk adruk şastırları+g öngi öngi bitigleri+g **körkitdiler** aydılar (436/14)

Böylece, Hormuzta tanrıdan başka beş türlü büyüldü erdeme eksiksiz; büyük güçlü azizler de başka başka din kitaplarını başka başka kitapları gösterdiler, söylediler. (368/5), (545/7), (43/16), (536/10), (544/20), (600/13), (528/13), (126/21), (386/1), (491/13), (384/20), (656/19), (31/15), (59/2), (174/14), (547/9), (646/21),

(653/4), (669/1), (683/9), (53/19), (485/20), (389/7), (54/7), (267/23), (491/2), (268/7), (250/21)

B) *+yönelme körkit-* “göstermek”

barmış yirin adırtılıg b(e)lgülüğ neçökin erse katıglanıp **körkitingler** bizin+ge
(635/14)

(...) varılan yerin ayırt edici işaretini ne şekilde ise çabalayıp bize gösteriniz!

(...) ol nomlarıg ol ol tınl(ı)glar+ka körkitü **boşguru** (...) (263/10)

(...) o öğretileri o canlılara göstererek, öğreterek (...)

kamağ t(e)ngriler birkerü küyü küzetü uz tutup **körkitürler** olar+ka edgüli ayıglı
tüş utlıg (552/5)

*Bütün tanrıların hepsi koruyup gözeterek, mahirce tutarak onlara iyili-kötülü
mükafatını gösterirler.* (34j/8-12), (552/11), (85/17), (83/2)

C) *+yalın körkit-* “göstermek”

öz yaş çoğ yalın kut buyan küç küsün asılguluk edgü irü b(e)lgüler **körkitgey biz**
(193/20)

*Yaşam, alev, yalın, kutsallık, iyilik, güç-kuvvet artıracak iyi belirti (ve)
göstergeler göstereceğiz.*

k(a)ltı öngreki ulug arjılar **körkitü** sözleyü birtiler (489/10)

Öyle ki, önceki büyük azizler göstererek söyleyiverdiler.

ötrü **körkitü** sözleyin (589/7)

Sonra, göstererek söyleyiverdim.

D) *+eşitlik körkit-* “göstermek”

(...) alku tınl(ı)glarka köni kirtüsin+çe aydı **körkitdi** (85/17)

(...) başka canlılara doğru (ve) gerçeğine göre söyledi, gösterdi.

adınlarka yme kingürü aç a yada könisin+çe **körkitelim** (83/2)

Başkalarına da genişçe açıklayarak doğrusuna göre gösterelim.

(...) adınlarka yme okıtsarlar nomlasarlar könisin+**çe körkıtsarler** (...) (80/8)
 (...) *başkalarına da okusalar, vaaz etseler, doğrusuna göre göstereleler* (...)

körügse- “görmek istemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 744). Fiil, fiil kök ve gövdelerinden isim yapılmış isimlere gelen +sA- ekiyle yapılmış olup fiilin kök anlamını devam ettirir. *Kör-* “görmek” iken, *kör-ü-g+se* “görmeyi istemek” olmuştur (Hacıeminoğlu, 2016, s. 210). AY’de *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme körügse-* “görmek istemek”
 oğlının ölmüş yiri+n **körügsep** (...) (625/4)
Oğlunun öldüğü yeri görmek isteyip (...)

öngüngüz mengizingiz itigi+n üküş kişiler **körügseyür** (495/9)
Yüzünüzü (ve) davranış(lar)ınızı birçok kişi görmek ister.

burkanların b(e)lgüsü+n ürüg uzatı **körügseyür m(e)n** (655/9)
Budalar’ın alametini sürekli görmek isterim.

B) +*yönelme körügse-* “görmek istemek”
 kamag kişili t(e)ngrili+**ke küsegülük körügsegülük bolsunlar** (118/21)
Bütün kişilere, tanrılara arzulu, görmek ister olsunlar.

köz+**ke karşı körügsemegülük** yavız önglerig yme körmesünler (119/21)
Göze karşı (olan) görmek istenmeyen renkleri de görmesinler.

körün- “görünmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 746). *Kör-* “görmek” fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “görünmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 607). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme körün-* “görünmek”

öz münümü+n idi yme *körünmedim* turkaru kıltım erser (...) (101/13)

Kendi günahımı da görmeden daima işledim ise (...)

körünçle- “göstermek; gözlemlmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 746). *Körünç* “*Gösteri; gözlem*” isminden +*IA-* ile elde edilmiş olup “*göstermek; gözlemlmek*” anlamına sahiptir (Erdal, 1991, s. 440). AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve *belirtme* durumundayken hem “*göstermek*” ve “*gözlemlmek*”; *vasıta* durumundayken ise sadece “*gözlemlmek*” anlamına sahiptir. Kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme körünçle-* “göstermek; gözlemlmek”

ançulayu ol antag küvrüg (7) [y(a)rukı] yaltrıkı içi[n]te] adınçığ mungadınçığ savları+***g körünçleyür*** körür erken (...) (93/9)

Böylece onun gibi davul parlaklığı içinde hayrete değer, fevkalade sözleri göstererek görür iken (...)

köz kaçığ uzatı öng orunu+***g körünçleyür*** (364/8)

Göz duyusu, devamlı renk yerini gösterir.

’eng mintın ming közlüg t(e)ngri kanı hormuzta yıçanmaklıg ağır köngülin inçip siz+***ni körünçleyür*** (492/19)

Başta bin gözlü tanrılar tanrısı Hormuzta bile sizi en yüce saygıyla dolu bir kalple gözlemler.

B) +*vasıta körünçle-* “gözlemlmek”

’eng mintın ming közlüg t(e)ngri kanı hormuzta yıçanmaklıg ağır köngülü+***n*** inçip sizni ***körünçleyür*** (492/19)

Başta bin gözlü tanrılar tanrısı Hormuzta bile sizi en yüce saygıyla dolu bir kalple gözlemler.

köşit- “kapatmak, örtmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 753). *Köşi-* “*gölge etmek; kapatmak*” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*kapatmak, örtmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 778). AY’de *vasıta* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her iki durumda da anlamı “*örtmek*”tir. Kullanımı şu şekildedir:

A) *+vasıta köşit-* “örtmek”

k(a)ltı ol çınju tigma çın kirtü arıg süzük köngül tözi+n örtdeçi köşitdeçi nızvanılıg kkirlerig tarkarmak kitermek erür (244/12)

Öyle ki, o gerçeklik denen gerçek (ve) doğru saf gönül temeliyle örtecek, kapatacak ihtiraslı kirleri uzaklaştırmak, gidermektir.

B) *+belirtme köşitme-* “örtmek”

azu yme ay t(e)ngrining tilgeni+n ***köşitgeli*** küçi yitser (...) (34ğ/2)

Dahası, ay tanrısının tekerleğini örtmek için gücü yetse (...)

köti- “yükselmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 702). “*Yükselmek*” anlamındaki fiil, AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın köti- “yükselmek”

ol burununguz içinte tangsuk edgü yıd yıpar uzatı ***kötüyü tururlar*** (347/22)

O burnunuzun içinde şaşırtıcı (şekilde) güzel kokukar daima yikseledururlar.

öngi öngi edgü yıd yıpar türtgü saçgu ulatı edgü yıdı ***kötüyü*** bulung yingakıg toşgurtı (575/4)

Başka başka güzel koku, parfümden başka iyi koku her tarafı doldurdu.

kötüt- “yükseltmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Köti-* “*yükseltmek*” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*yükseltmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 778). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın kötüt-* “yükseltmek”

tili ağızı yme kararıp burunu övişip **kötütser** (...) (595/15)

Dili (ve) ağızı kararıp burnu düşüp kalsa (...)

kötrül-“yüceltilmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 706). *Kötür-* “*kaldırmak; yüceltmek*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir (Erdal, 1991, s. 666). Temel anlamı “*yükseltmek*” olsa da AY’de mecaz anlamı olan “*yüceltilmek*” ile karşılanmıştır. Yukarıda, yüksekte olanın saygı duymaya değer görülmesi düşüncesinden hareketle bu anlama kavuştuğu düşünülebilir. AY’de *yalın*, *bulunma-çıkma*, *bulunma* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her durumda anlamı sadece “*yüceltilmek*”tir. Kullanımı şöyledir:

A) +*yalın kötrül-* “yüceltilmek”

atı **kötrülmüş** ayagka tegimlig t(e)ngrim (...) (34k/5)

Adı yüceltilmiş saygıya değer tanrım (...)

atı küsi **kötrülür** (564/15)

Adı-sanı yüceltilir.

atı **kötrülmüş** ayagka tegimlig t(e)ngrim (...) (182/14)

Adı yüceltilmiş saygıya değer tanrım (...) (34l/2), (37/2), (82/10-17), (83/9-17), (84/6), (85/12), (86/10), (91/3), (94/18), (95/14), (114/8), (132/5), (133/2), (149/21), (157/20), (167/19), (184/1), (187/10), (188/21), (202/2-19), (334/2), (335/22), (352/16), (372/8-17), (378/15), (390/15), (392/6), (397/3), (399/9), (400/1), (402/5), (403/2), (406/16), (407/16), (408/4), (414/19), (423/11), (430/17), (433/14), (435/6), (436/4), (437/15), (439/18), (440a/14), (440b/19), (444/8), (445/21), (447/14), (448/20), (455/20), (456/11), (460/5), (468/20), (469/17), (470/2), (470/21), (472/10), (473/20), (474/23), (479/17), (513/4), (514/19), (518/15), (523/12), (523/20), (527/21), (530/17),

(531/9), (534/8), (535/18), (536/6-20), (538/19), (539/18), (540/1), (542/16), (546/19), (606a/12), (606b/11), (652/20), (661/22), (663/5), (664/1), (667/23), (682/15), (670/17), (72/6), (81/15), (82/23), (83/4-13), (183/2), (193/6), (202/6), (400/12), (415/14), (432/7), (547/5), (82/21), (34i/6), (34j/9), (72/10), (132b/20), (341/4), (468/8), (415/8)

B) *+bulunma-çıkma kötrül-* “yüceltmek”

(...) bo kop+**da kötrülmüş** nom iligi atl(1)g nom erdinig tükel bitiyü teginip (...) (12/3)

(...) *bu her şeyden yüceltilmiş öğreti kitabı adlı öğreti mücevherini tamamen yazıp değinip (...)*

bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kop+**da kötrülmüş** nom iligi sudur erdinig boşgunup (...) (87/4)

Bu altın renkli, parlak (ve) parıldayan her şeyden yüceltilmiş öğreti kitabı mücevherini çalışıp (...)

anın bo nom erdini kop+**da kötrülmüş** nom iligi titir tip ötüntiler (440/8)

“Onun bu öğreti mücevheri her şeyden yüceltilmiş öğreti kitabıdır“, diye söylediler. (34/6), (104/15), (110/9), (346/15), (451/20), (453/10-22), (454/6), (457/8), (473/23), (479/20), (491/6), (582/8), (674/16), (682/20)

C) *+bulunma kötrül-* “yüceltmek”

közünür ajun+**ta** il orunı yigedgey **kötrülgey** (415/8)

Görünen dünyada devleti-yeri yüceltilecek.

D) *+çıkma kötrül-* “yüceltmek”

kutlug ülüglög edgülög küü atıngız alku+**dın** sıngar **kötrülmüş erür** (111/4)

Kutlu, mutlu, iyi, şöhretli adınız her şeyden (ayrı) taraftan yüceltilmiştir.

kötür- “yukarı kaldırmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 706). Fiilin temeline dair bilgiyi Eski Türkçe’de bulamıyoruz; kökenine dair fikir yürütebileceğimiz veriler elimizde yoktur ancak, *kötgi*, *köti* ve *kötüt-*‘in aynı köke bağlı olduğunu açıkça söyleyebiliriz. “Yukarı kaldırmak” anlamındaki fiil yukarıda edilgen

haldeyken yalnızca mecaz anlamı olan “yüceltme”yi verirken *kötür-* gerçek anlamıyla yani “ (*herhangi bir şeyi yukarı kaldırmak*” anlamını verir. AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme kötür-* “yukarı kaldırmak”

neçede kin timin öglenip ötrü iligleri+*n örü kötürüp* ulug ünin ulıdılar (619/20)

Ne zaman sonra yeniden kendine geliü ellerini havaya kaldırıp ulu sesiyle bağırdılar.

(...) ötrü iligleri+*n örü kötürüp* ulıyu sıgtayu inçe tip takşurtılar (626/1)

(...) *sonra ellerini havaya kaldırıp uluyup-aplaşıp şöyle şiir okudular.*

inçe k(a)ltı yitiñsiz yidiz yagız yir alku edleri+*n neteg kötürür* tutar *erser* (...) (207/1)

Şöyle ki, erişilemeyen kara yer(in) diğer mallarını nasıl götürür, tutar ise (...) (208/4), (528/14), (34h/14 (632/11), (634/14), (637/18), (640/4-19)

B) *+bulunma kötür-* “yukarı kaldırmak”

anınğ arabir braman iliğın+*te küvrüg tokıgu ıgaç kötürü kelip* (...) (93/11)

O ara bir Brahman elinde davul tokmağını kaldırarak gelip (...)

anta yine bir braman iliğın+*te küvrüg tokıgu ıgaç kötürü kelip* ol altun küvrügüg yangkurtu tokuyur (96/13)

Orada yine bir Brahman elinde davul tokmağını kaldırarak gelip o altın davulu çalarak vuruyor.

köy- “yanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 726). “Yanmak” anlamındaki fiil AY’de *yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her iki durumda da anlam değişmez. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme köy*- “yanmak”

inçip bodıs(a)t(a)vlar ol antag adınlarning emgekin+*ge köydeçi* örtenteçi irinçkedeçi y(a)rlıkançuçı köngülleri üze çıgay emgekin emgenteçilerig irinçkeyürler (216/10)

Böylece o Bodisatvalar onun gibi başkalarının eziyetine yanacak, kavrulacak, acıyacak bağıslacıyı gönülleri ile fakirlik eziyetiyle eziyet çekeceklere merhamet ederler.

et'özüm busanur busurkanur oot+*ka örtenip köyer teg* (624/17)

Ateşe düşüp yanar gibi varlığım kederlenir.

antag antag yirte bir köl suvı sugulup on ming balıklar kün+*ke köyüp* unakaya ölgeli turu teğünürler (603/11)

Böyle böyle bir yerde bir göl suyu kuruyup on bin balık güneşe yanıp ölmek üzere olurlar.

B) +*belirtme köy*- “yanmak”

yene inçip nızvanılıg oot yalını+*n örtenü köye turtaçı* (...) (500/15)

Yine şöyle ihtirash ateş yalımını yakarak duracak (...)

köyür- “yakmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 733). *Köy*- “yanmak” fiilinin -*Ur*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “yakmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 717). AY’de *yalın*, *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve her birinde anlamı “yakmak”tır. Kullanımı şu şekildedir:

A)+*yalın köyür*- “yakmak”

pra kuşatrı assun kara *küji köyürsün* oyun üni üzülmesün (477/12)

Güneşlikler açsın. Tütsüler yaksın. Müzik sesi aralıksız bulunsun.

(...) yangı arıg ton kedip ol tayçu bamış ev içinte kirip *tütsüg köyürüp* hua saçıp aşın suvsuşın tapıg udug kılıp (...) (361/20)

(...) *temiz yeni giysi giyip o dua bağlanmış ev içine girip tütsü yakıp çiçek saçıp yiyecek ve içeceklerle hizmet edip (...)*

(...) *adruk adruk pra kuşatırılar asıp öngi öngi erdiniler tooglar tikip satıgsız edgü **yıd yıparlar köyürüp** (...)* (416/10)

(...) *türlü türlü gölgelikler asıp, farklı farklı mücevherler, bayraklar dikip paha biçilemeyecek değerdeki güzel kokular yakıp (...)* 516/5, 525/3, 535/9, 544/16, 544/18

B) *+belirtme köyür-* “yakmak”

kim ol yalanguklar kanı b(e)k bedük ağır ulug süzük kirtgünç köngülin katıg kınıg kirtü sakınçın k(e)ntü iliginte tütsüg tutup edgü yıd yıparları+**g köyürüp** (...) (426/14)

Neden denirse şayet o insanların hükümdarı sağlam, yüce, temiz bir imanla, gayretli düşüncesiyle, elinde tütsü tutarak iyi güzel kokuları yakıp (...)

kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar bilge bilig oot yalını üze nızvanı kadguları+**g örtep köyürüp** (...) (316/23)

Ki o bu yerde Bodisatvalar bilge bilgisi ateşiyle ihtiras kaygılarını tutuşturup-yakıp (...)

C) *+bulunma köyür-* “yakmak”

(...) *mening dar(a)nımın yüz sekiz sözlesün bir sözleşmiş+**de** birer **köyürsün*** (544/18)

(...) *benim daranimi yüz sekiz kere söylesin. Her söylediğinde birini yakısın.*

şarırlıg t(e)ngri burkan üskinte azu şarırlıg astuplar+**ta** tütsüg **köyürüp** hua çeçek saçıp aşın içgün tapıg udug kılsunlar (535/9)

Tanrı Buda'nın kalan eşyalarının huzurunda ya da aziz türbelerinde tütsü yakıp, çiçek saçıp, yemeğiyle-içeceğiyle hizmet etsinler.

közün- “görünmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *köz- fiili ile ilişkilendirilir ve bu fiilin *kör-* fiilinin çok eski bir telaffuzu olduğu düşünülür (Clason,

1972, s. 762). Erdal'a göre de kökeni belirsizdir ve iki olası türeme biçimi vardır: 1. *Köz-ü-n-* 2. *Kö-z-ü-n-*. Clauson gibi Erdal'da *kör-* fiili ile bağlantısı olduğunu düşünür (Erdal, 1991, s. 607). Aynı zamanda *körün-* "görünmek" ile eş anlamlıdır ve *körün-* biçimini ikincil yaratım olarak görür (A.g.e.). Fiil, AY'de *yalın*, *bulunma*, *yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+yalın közün-* "görünmek"

iki kün t(e)ngri ***közüngey*** (434/19)

İki güneş tanrısı görünecek.

ança yorıyu anıng ara bir balık kapığı ***közünti*** (12/11)

Öylece yürürken o ara bir şehir kapısı göründü.

altun önglög y(a)ruklar ***közünti*** (183/22)

Altın renkli parıltılar göründü. (56/4), (61/14), (62/4), (76/6), (55/9), (56/1), (12/11), (34e/4-8), (183/22), (381/4), (93/5), (34k/18), (76/22), (77/7-9-11), (96/9), (312/13-21), (313/2-9-16), (314/4-18), (315/12), (554/23), (665/21), (53/14), (312/5), (474/6), (54/7)

B) *+bulunma közün-* "görünmek"

kop törlög edgü b(e)lgüler ol ilig kanlarınğ ilin+***te*** uluşın+***ta*** ***közüngey***
b(e)lgürgeyler (423/3)

*Çok türlü iyi işaretler o devlet sahibi hanların ülkesinde, devletinde görünecek-
belirecekler.*

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim ol y(a)rukluğ tilgen için+***te*** ***közünü***
y(a)rlıkadaçı t(e)ngri t(e)ngri burkan ne atl(ı)g t(e)ngri burkan erki (188/22)

*Adı yüceltilmiş saygıya değer tanrım! O parıltılı tekerlek içinde görünüp
buyuracak tanrı tanrısı Buda hangi adlı Tanrı Buda ola ki?*

bo tişi bars et'özi ***monta*** yene ***közünmez*** (630/8)

Bu dişi par(ın) vücudu bura+***da*** da ***görünmez***. (93/8), (131/3), (189/9), (190/6), (314/8), (315/2)

C) +yönelme közün- “görünmek”

inçe k(a)ltı on oruntakı bodis(a)t(a)vlarıning tözlerin+ge yiltızların+ga yaraşı
közün-teçi b(e)lgürteçi on törlüg adınlar tegingülük tüş et’öz erür (45/20)

Şöyle ki, o yerdeki Bodisatvaların köklerine yaraşıp görünecek, belirecek on türlü başkalarına degecek karşılık vücuttur.

yaşın tayakına y(a)ruk közünür (77/2)

Şimşek desteğine parlaklık görünür.

tüş et’öz tayakın+ga b(e)lgürtme et’öz **közünür** (77/5)

Karşılık vücut desteğine beliren cüvut görünür. (77/3)

D) +belirtme közün- “görünmek”

bodis(a)t(a)vning küçinte yene tamuka tüşmedin balık başlıg yme bolmadın
korkınçsız inç bolmışları+n **közünür** (314/11)

Bodisatvanın gücünde de cehenneme düşmeden, balık başlı da olmadan korkusuzca mutlu oldukları görünür.

közüntür- “göstermek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Közün-* “görünmek” fiilinin *-tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “göstermek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 821). AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +belirtme közüntür- “göstermek”

mengülüg nırvan balık kapığı+n **közüntürü** körkitdim (368/5)

Ölümsüz kurtuluş şehri kapısını göstererek gösterdim.

(...) körkle közlerinin tatığı bolmış burkanlarıning ıduk et’özleri+n körkitip
közüntürüp ulug asıg tusu kılı y(a)rılıkayurlar erser (43/16) (...)

(...) güzel gözlerinin tadı olmuş Budaların kutsal vücutlarını gösterip büyük fayda ederek buyururlar ise (...)

yene kün ay t(e)ngrilerning y(a)ruklarına tayanmak üze önglög b(e)lgülög kölige+g körkitür **közüntürür** (53/19)

Yine güneş (ve) ay tanrılarının parlaklıklarına destek olmakla renkli işaretli gölgeyi gösterir. (386/1)

B) +*bulunma közüntür*- “göstermek”

yüz ming turkı yir+*te* y(a)ruk yaltrık **közüntürgeyler** (448/18)

Yüz bin uzunluklu yerde ışık (ve) parıltı gösterecekler.

kun- “çalmak, yağma etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 632). *Kun-* “çalmak, yağma etmek” AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme kun-*“çalmak, yağma etmek”

(...) azu yme törtdin sığarkı bursang kuvraglarka sanlıg edig tavarı+**g kuntum** altım ogurladım erkimçe tapımça işletdim erser (135/22)

(...) *ve dahi dört taraftaki rahipler topluluğuna ait malı-mülkü, çaldım, çııptım, yağmaladım, gücüm kuvvetim oranında kullandım ise (...)*

kurat- “toplamak, bir araya getirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. **kuvur* isminin +A- ile fiile dönüşmüş biçimi olduğu ve **kav-* fiilinden türediği düşünülür (Clason, 1972, s. 586). *Kuvra-* “toplamak” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*bir araya getirmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 779). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alan fiilin kullanımı şöyledir:

+*belirtme kuvrat-* “bir araya getirmek”

(...) bo biş törlög utrunmak atl(ı)g tsuy ayıg kılınçları+**g kılıtım kuratdım erser** (...)(134/18)

(...) *bu beş türlü ‘karşı koymak’ adlı kötü, fena davranışları işledim, bir araya getirdim ise (...)*

kurı/kuru-- “kurumak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 646). “*Kurumak, kuru hale gelmek*” anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın kurı*-“kurumak”

tüşü temi tarıgning tatıgı küçi yimişning bolar barça *kurıyur* (557/8)

Tarlanın meyvesi-verimi; meyvenin tadı, gücü, bunlar hepsi kurur.

(...) yine belingteg olar barça *kurıyur* (558/3)

(...) yine donup kalarak onlar hepsi kurur.

+*yalın kuru*- “kurumak”

ol buryukı bo y(a)rılıgı eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugın yıglayu ağızı *kurup* tili tamgakı katıp sav sözleyü umadın kiginç birmedin şük turtı (624/10)

O kumandanı bu buyruğu duyunca gözünden sıcak yaşı dökülerek, kederli kaygıyla ağlayarak ağızı kuruyup, dili damağı katılaşıp söz söyleyemedi, açıklama yapamadan sakince durdu.

kutad- “kutlu kılmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Kut* “*talih, saadet*” anlamındaki fiile +*Ad-* ekinin gelmesiyle *kutad-* “*saadetli, talihli olmak*” anlamına kavuşmuştur (Erdal, 1991, s. 488). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın kutad-* “kutlu kılmak”

(...) d(a)r(a)nılar küçi üze kutadtaçı (...) (475/13)

(...) *daraniler gücüyle saadetli kılacak* (...)

kutgar-/kutgur- “kurtarmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *kurt- fiilinin -gar- ile elde edilmiş ettirgen hali olduğu düşünülse de -gar- ekinin yaygın bir ek olmayışı düşündürücüdür. Ayrıca *ku(r)tgur-* “kurtarmak” fiilinin edilgen hali olarak da neden bütün modern dillerde *ku(r)tgur-* fiilinin gösterildiği de açık değildir (Clauson, 1972, s. 649). Fiil, AY’de *belirtme*, *çıkma*, *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+belirtme kutgar-* “kurtarmak”

’eng mintın ulatı isig özleri+*n kutgarayın* (669/9)

En önceden başka sıcak varlıklarını kurtarayım.

küşüşüm ol uzatı kişili t(e)ngri+*g kutgarsun* (656/3)

İsteğim o ki, daima kişili tanrılı (hepsini) kurtarsın.

emgeklig tınl(1)glar oğlanı+*n ozgurup kutgarıp* (...) (659/19)

Eziyetli insanoğlunu kurtarıp (...) (34ç/21), (115/5), (180/1-4), (307/6), (3/10), (180/8-13), (311/8), (174/16), (189/18), (335/8), (644/1), (349/22), (349/11), (646/15)

+belirtme kutgur- “kurtarmak”

alku edgü edremleri+*g tüpsüz kıdıgsız emgeklig taluy ögüzdin ozgurur kutgurur* üntürür (582/17)

Başka iyi erdemleri dipsiz-kenarsız zahmetli denizden kurtarır, çıkartır.

B) *+çıkma kutgar-* “kurtarmak”

alkunı barça kamağ açığ emgeklerin+*tin ozgurayın kutgarayın* (115/5)

Hepsini bütün acı (ve) eziyetlerinden kurtarayım.

(...) mungka tarka tegmiş tınl(1)glarka umug inag bolup ol emgeklerin+*tin ozgurur kutgarur ertim* (628/10)

(...) sıkıntıya değmiş canlılara dayanak olup, o eziyetlerinden kurtarır idim.

(...) busuş+*din emgek+din kutgaru* y(a)rlikasunlar (106/19)

(...) kaygıdan-eziyetten kurtararak buyursunlar. (628/22), (160/8)

+*çıkma kutgur-* “kurtarmak“

alku edgü edremlerig tüpsüz kıdıgsız emgeklig taluy ögüz+*din* ozgurur *kutgurur* üntürür (582/17)

Başka iyi erdemleri dipsiz-kenarsız zahmetli denizden kurtarır, çıkartır.

C) +*yalın kutgar-* “kurtarmak“

kim ürmegülük yaşarmaguluk üre tüketip bütmeyük bışmayuk edgölüg töz yıldızarıg bütürür bışurur bütmiş bışmış erser ötrü ozgurur *kutgarur* (166/5)

Yetişmeyi tamamlamamış, bitmemiş, olgunlaşmamış iyi kök (ve) esasları bitirir, olgunlaştırır; bitmiş, olmuş ise, daha sonra kurtarır.

D) +*bulunma kutgar-* “kurtarmak“

sek(i)zinç kirtü tüpnüng tözin+*te* ozguru *kutgaru* sözlegülük başlag sav bultukmaz (34r/15)

Sekizinci gerçek temelin esasında kurtarıp söylenecek başlangıc sözü bulunmaz.

kutrul- “kurtulmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Clauson **kurt-* fiilinin -*l-* ile elde edilmiş edilgen hali olduğu düşünür (*bkz. kutgar-*) ve “*kurtulmak*” anlamına gelir (Clauson, 1972, s. 650). Erdal ise *kutur-* “sınırı aşmak” fiiline fiiline bağlar ve -*l-* ile edilgen olduğunu belirtir (Erdal, 1991, s. 667). Fiil, AY’de *çıkma*, *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*çıkma kutrul-* “kurtulmak”

ol ol burkanlarka tüzü tapınıp üç yavlak yoltakı açığ tarka emgeklerin+*tin* ozgay *kutrulgay biz* (532/13)

O Budalar’a doğru tamamen tapınıp üç kötü yoldaki acı (ve) eziyetlerinden kurtulacağız.

monung sanınça ok kalp üdlerke tegi togmak ölmeklig tod tolvı agmak tegrilmeklig emgekler+*tin* ozmış *kutrulmuş bolur* (419/6)

Bunun sayısınca devirler kadar doğum-ölüm değersiz gidiş-geliş eziyetlerinden kurtulmuş olur.

bökünki bo kutlug künte tamu prit yılki bo üç yavlak yoltaki açığ tarka emgekler+*tin* ozar m(e)n *kutrulur m(e)n* (421/11)

Bugünkü bu kutlu günde cehennem, açlık ruhu ve hayvan (gibi) bu üç kötü yoldaki acı eziyetlerden kurtuluyorum. (11/8), (10/3), (11/23), (480/9), (387/13), (388/16), (10/14), (15/20), (598/5), (20/14), (20/9), (39/2), (329/10), (452/21), (660/17), (326/3-22), (327/14), (328/4-19), (331/4), (332/7), (466/18), (330/1-14), (494/13)

B) +*yalın* *kutrul-* “kurtulmak“

inçip bizing yılki ajunıntaki ozguluk *kutrulguluk* üdümüz künümüz taki tükemezken inçiu balıkdaki çang bağlıg kuotau atl(ı)g beg bizni ölürtüdi (6/12)

Şöyle ki, bizim hayvan dümyasındaki kurtulacak zamanımız-günümüz dahi bitmeden İçiu şehrindeki Çang (hanedanına) bağlı Kuotau adlı bey bizi öldürdü.

(...) kayu tınl(ı)glar birök *kutrulmuş* uguşsuz bolguluk ayıg kılınçlarıg kılğalı ugramış erserler (...) (296/14)

(...) *nice canlılar ola ki kurtulmuş nesil olacak kötü davranışları yapmak için niyetlenmişler ise (...)*

tayçing kangsı altı otuz yıl üze irinç ratnav(a)çır şabı ertmiş ög kanglarım ozgu *kutrulgu üçün* bo üçünç kuınnı öz iligim üze örgentük (?) onunç aynıng y(i)g(i)rmi sekizi açılmak kutlug kün üze bitiyü tegintim (199/17)

Tai-Ts'ing (hanedanı) K'ang-hi (mührü dönemi) yirmi altıncı yılda, (ben), hakim Ratnavaçir geçmiş anne-babalarım kurtulsun diye bu üçüncü günü, kendi elim ile 'örgentük' (?) onuncu ayın yirmi sekizi 'açılmak' kutlu günde saygıyla yazdım. (668/14)

C) +*vasıta* *kutrul-* “kurtulmak“

köngülin uz *kutrulmuş* (34a/16)

Aklıyla ustaca kurtulmuş.

kü- “saklamak, korumak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Clauson, yalnızca *küzed-* “*korumak, kollamak*” fiiline özgü bir fiil olduğunu söyler (Clauson, 1972, s. 686).

Ancak, aşağıda da görüleceği gibi tek başına kullanıldığı örnek mevcuttur. AY'de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme kü-*“korumak”

Altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(1)g nom bitigde tört m(a)haranç t(e)ngriler t(e)ngri yalanguk kuvragı+n **kümek** atl(1)g bir y(i)g(i)rminç bölük bişinç tegzinç (...) (403/19)

Altın renkli parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti kitabı adlı öğreti kitabında dört Maharanç tanrılar, insanların hepsini korumak adlı yirmi birinci bölüm (ve) beşinci kitap (...)

B) *+yalın kü-* “korumak”

ürüg uzatı t(e)ngriler **kügey** küzetgey (90/18)

Tanrılar daima koruyacak-gözetecek.

küçe-“zorlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 695). Küç ismine +A- isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 422). AY'de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme küçe-“zorlamak”

k(a)ltı et'özin özlügerig ölürmemek adınagunung tavarı+n **küçep** almamak ogurlamamak (...) (219/24)

Dahası, canlıları öldürmemek, başkasının malını zorlayıp almamak, çalmamak (...)

küçen- “kuvvetlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 698). *Küçe-* fiilinin -n- ile elde edilmiş döüşlü halidir ve fiile “ (kendi kendine) *kuvvetlenmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 607). AY'de *vasıta* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*vasıta küçen-* “kuvvetlenmek“

(...) bışrunmak öğretinmeklig küçin bo iki törlüg küç küsün üze erkinçe tapınça tınl(ı)glarka asıg tusu kılmakı+n **küçenürler** küçlenürler (213/21)

(...) öğrenmek (ve) öğretmek gücüyle bu iki türlü güç ile gücünce, arzusunca canlılara fayda etmeyle kuvvetlenirler, güçlenirler.

küçet- “kuvvetlendirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Clauson fiilin *küçe-* fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen biçimi olduğunu düşünür (Clauson, 1972, s. 696). Erdal bu görüşü ve yanlış bulur ve *küç* “güç“ isminin +*Ad-* eki ile elde edilmiş fiil hali olduğunu savunur (Erdal, 1991, s. 488). Düşüncesi halen kabul görmektedir. Fiil, AY’de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın küçet-* “kuvvetlendirmek, güçlenmek“

inçe k(a)ltı ’eng’ilki ol balık uluşdaki ili kanının süülüg küçi asılgay **küçetgey** (89/21)

Şöyle ki, en önce o şehirdeki devlet sahibi hanın askeri gücü artırılacak, kuvvetlendirilecek.

ı tarıg tüş yimiş bütmegey yat yağı **küçetgey** (435/3)

Ağaç, bitki, meyve yetişmeyecek, yabancı düşman kuvvetlenecek.

ezüg armak **küçetür** (552a/22)

Yanlış (ve) aldatma kuvvetlenir. (517/3)

B) +*bulunma küçet-* “güçlenmek”

küz bo üd+**te küçetür** (591/14)

Sonbahar, bu zamanda güçlenir.

küçlen- “güçlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Küç* “güç, kuvvet” +*IA-* ekinin getirilmesiyle “güçlenmek, kuvvetlenmek” anlamına kavuşmuştur. *Küçle-* biçimi

14. yüzyıla dek görülmez (Erdal, 1991, s. 512). AY'de *vasıta* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*vasıta küçlen-* “güçlenmek”

(...) bışrunmak öğretinmeklig küçin bo iki törlüg küç küsün üze erkinçe tapınça tınl(ı)glarka asıg tusu kılmakı+n küçenürler **küçlenürler** (213/21)

(...) öğrenmek (ve) öğretmek gücüyle bu iki türlü güç ile gücünce, arzusunca canlılara fayda etmeyle kuvvetlenirler, güçlenirler.

küçlentür- “güçlendirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Küçlen-* “güçlenmek” fiilinin *-DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “güçlendirmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 821). Fiil, AY'de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme küçlentür-* “güçlendirmek”

(...) dyan bilge biliglig küçü+g **küçlentürgülük** tolu tükel bışrunmaklıg edgüg egsüksüz bütürgülük (...) (614/20)

(...) dyan bilge bilgili güçlüyü güçlendirmek için, dopdolu öğrenmeli iyiyi eksiksiz bitirmek için (...)

küçsire- “güçsüz düşmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 699). *Küç* “güç” ismine olumsuzluk eki olan +*sIrA-* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve fiile “güçsüzleşmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 507). AY'de *yalın* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın küçsire-* “güçsüz düşmek”

inçip yaşka sışka tegmiş küçi küsünü kevilmiş **küçsiremiş erür** (586/21)

Şöyle ki, yaşka sışka değmiş gücü-kuvveti zayıflatılmış, güçsüz düşmüştür.

ne tıltagın bo et'öz kevilip küçsirep **artayur** (588/3)

Ne sebeple bu vücut zayıflatılıp, güçsüz düşüp bozulur?

küçi küsüni yme alkınıp **küçsireyür** kevilür (558/15)

Gücü-kuvveti de azalıp, güçsüz düşer, zayıflar.

küçsiret- “güçsüzleştirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Küçsire-* “güçsüz düşmek” fiiline *-t-* ettirgenlik ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve fiile “güçsüzleştirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 779). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme küçsiret-* “güçsüzleştirmek”

(...) yine emgetdeçilerke kor kıtaçılarka bulganmak kakımakı+g basmak
küçsiretmek erür (226/4)

(...) yine eziyet edeceklere, zarar yapacaklara karışmak; pişman olmayı ezmek,
güçsüzleştirmektir.

tavar buşı yalanguz az nızvanı+g ok kever **küçsiretür** (163/10)

Mal sadakası, yalnız hırs (ve) tutkuyu zayıflatır, güçsüzleştirir.

kükre- “kükremek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 713). *Kök* “gökyüzü” isminden +*rA-* ile elde edilmiş fiildir ve “gökyüzüne ses bırakmak” dolayısıyla “bağırarak, kükremek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 470). Fiil, AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın күkre-* “kükremek”

yangkulug körkle ününgüz ol arslan kanı **kükremiş** teg tolپ yırtınçüde tikilig
(646/3)

Güzel sesiniz bütün yeryüzünde aslan kükremiş gibi yankılanır.

kükül- “ünlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. **Kü+k-* fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “ünlenmiş olmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 668).

AY'de *vasıta*, *bulunma*, *eşitlik* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta kükül*- “ünlenmek”

(...) yme ançulayu ok **küküleyin** yalanguzı+n (354/3)

(...) ve öylece de bütün yeryüzünde yalnızca ben ünleneyim.

yalanguzın **kükültüm** tükel bilge bilgi+n bultukmadı bir tnl(1)g ülgü teng tutgalı udaçı (369/18)

Sadece tam bilgelikle ünlendim, (bu bilginin) ölçüsünü tutabilecek bir canlı olamadı.

yene yme negü üçün kayu inçip avant tıltığı+n t(e)ngri oğlu tip at üze **kükülürler** kişi ara (549/5)

Yine de, ne için, hangi sebeple Tanrı oğlu adı ile insanlar arasında ünlenirler?

B) +*bulunma kükül*- “ünlenmek”

altı kat amranmak uguş t(e)ngri yirin+te yalnguz siz t(e)ngri kızı aglatı artuk **kükülmüş siz** (493/20)

Altı kat dünyevi Hırslar dünyasının Tanrı saraylarında (bile) yalnız siz, Tanrıça, fazlasıyla ünlenensiniz.

C) +*eşitlik kükül*- “ünlenmek”

aşın içgün ot emin şaşurmadın üdin+çe monung atı **kükülür** (593/9)

Yemeğini, içkisini, ilacını şaşırmadığı gibi zamanınca bunun adı ünlenir.

D) +*çıkma kükül*- “ünlenmek”

(...) tüzü+**din kükülmüş** tükel on törlüg at almış (...) (682/4)

(...) gerçekten ünlenmiş tamı tamına on türlü ad almış (...)

küle- “övmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 716). *Kü* “ün, şöhret” isminden +*IA*- ile elde edilmiş fiildir ve fiile “övmek” anlamı verir (Erdal,

1991, s. 441). AY'de *belirtme*, *vasıta*, *yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır. Kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme küle*- “övmek”

(...) yme adınaguka asıg tusu kıltaçı nomlug et'özümü+n ögdüng **küledüng** (657/11)

(...) yine başkalarına fayda edecek öğretili vücudumu övdün.

yene bo nom erdinig boşguntacı tutdaçı toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvragı+g yme ayamış açınmış ögmüş **külemiş k(e)rgék** (422/13)

Yine bu öğreti mücevherini gerçekleştirecek rahip rahibe, mümin, mümineler bu dört topluluk yine saygı gösterip övseler gerek.

(...) birök bo nom erdinig boşguntacı tutdaçı okıdaçı sözledeçi tınl(ı)gları+g ögser **küleser** ayasar ağırlasar **biz** (403/10)

(...) *Sonra bu öğreti mücevherini öğretecek; tutacak; okuyacak; söyleyecek canlıları övsek; saysak; hürmet etsek.* (413/1), (423/18), (351/21), (495/2), (645/13), (653/15), (661/20), (346/7), (489/7)

B) +*vasıta küle*- “övmek“

(...) ol yir oruntakı iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülü+n eşidser tınglasar ögser **küleser** (...) (407/5)

(...) *o yerdeki devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf (ve) gerçek gönülle işitse, dinlese, övse (...)*

C) +*yönelme küle*- “övmek“

sözledeçi bodıs(a)t(a)vlar+ka şravaklar+ka öge **küleyü** yinçürü töpün yükünür m(e)n (680/9)

Söyleyecek Bodisatvalara, müritlere överek, secde ederek, yere kapanarak tapınırım.

D) +*yalın küle*- “övmek“

birök alku tınl(ı)g oğlanı birkerü turup yumgı ögserler **küleserler** (114/7)

(...) *ola ki diğer insanoğlu hep birlikte kalkıp hepsi övseler (...)*

külel- “ünlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Küle-* “övmek” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*övülmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 668). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın külel-* “övülmek”

tuyunmuşlar iligi tip birtem ***külelmış*** çavıkmış (...) (682/6)

Sezmişler hükümdarı deyip ünlenmiş, sanlanmış (...)

künile- “kıskanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 733). *Küni ismine* +*IA-* getirilerek oluşmuştur ve “kıskanmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 441). AY’de *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme künile-* “kıskanmak”

(...) özümde yigleri+*g* körüp ***küniledim erser*** (...) (136/13)

(...) *kendimde iyi (şeyleri) görüp, kıskandım ise (...)*

B) +*yönelme künile-* “kıskanmak”

(...) köngülin adın kişining edgüsin+*ge* azlanmamak ***künilememek*** (...) (220/4)

(...) *gönlünle başka kişinin iyi (şeylerine) hasislik etmemek, kıskanmamak (...)*

küse- “istemek, arzulamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 749). “*İstemek, arzulamak*” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme*, *yalın*, *yönelme*, *vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme küse-* “istemek, arzulamak”

(...) uzatı kutrulmakı+*g* ***küsemek erser*** (...) (240/20)

(...) *daima kurtulmayı arzulamak ise (...)*

anın kim kayu tınl(ı)glar üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutı+n
küseserler (...) (167/2)

*Onun için bazı canlılar, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-
düz sezme Buda kutsallığını isteseler (...)*

yene inçip burkan kutı+n **küsedeci** bodıs(a)t(a)vlar (...) (37/14)

Yine şöyle ki, Buda kutsallığını arzulayacak Bodisatvalar (...) (132/8), (234/5),
(596/7), (212/22), (218/4-9), (233/6), (236/19), (240/10), (240/24), (306/10), (435/17),
(453/4), (588/15), (72/4), (72/15), (582/6), (71/12), (639/2), (446/16-21), (508/2-4),
(545/6-12), (486/22), (497/1), (581/21), (582/2), (486/15), (227/9), (276/21)

B) +yalın küse- “istemek, arzulamak“

birök **küseser** ed tavar üküş bolgay tapınça (486/21)

Eğer mal-mülk isterse, fazlasıyla alacak.

azu ogulsuz kızsız erip ogul kız **küseserler** ol küşşlerin yme kanturgay m(e)n
(544/1)

*Nice oğulsuz-kızsız olup oğul-kız isteyenler olursa, o isteklerini de yerine
getireceğim.*

öngin öngin **küseyü** tilediler tiginig (637/5)

Farklı şekillerde isteyerek, prensi dilediler. (507/1), (446/20-23), (545/4-8-10)

C) +yönelme küse- “istemek, arzulamak“

kimler birök **küseser** tering nom+ka kireli (...) (583/10)

Eğer kim derin öğretiye girmeyi istese (...)

arıg süzük arınmak teringi üze çın tüpsüz **küseyür m(e)n** tegeyin edgüllüg
taluyka (353/20)

*Tertemiz temizlenmek dipsiz iyilik denizine ulaşmayı istiyorum. (118/21),
(446/18)*

D) +vasıta küse- “istemek, arzulamak“

ançada kanmaz erser küşüşi altı ay töni tokuz ay bir yılka tegi evrinüksüzün
aginçsızın katıg çın köngülü+n **küseyü** yalbaru katıglansun (...) (488/14)

Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister ve (bunun için) çaba sarf ederse (...)

E) *+eşitlik küse-* “istemek, arzulamak”

kimler birök küseser erdini yinçü ed tavar köngül iyin tapınça küsüşleri t(e)rk kanar tip tidi (517/12)

Eğer kimler isteklerince mücevher, inci, mal-mülk istese; istekleri hemen yerine gelecek diye söyledi.

küt- “beklemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 701). “Beklemek” anlamındaki fiil AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme küt- “beklemek”

ay ere kim sening isig öz alımçılaring otuz artuk baglıg tutuglug tınl(ı)glar öngin öngin erklig kanning karşısında kınğ közin salınmış karaklığı+n sini **küte tururlar** (9/21)

Ey er! Senin kendi alacaklıların otuzdan fazla (kendilerine) bağlı canlılar, başka başka devlet sahibi hanın karşısında şaşş gözünü dikmiş bakıştı bekleyedururlar.

ötrü üdü+g kolu+g **kütmedin** üdüg kolug boş ertürmedin (...) (40/5)

Sonra, zamanı beklemeden; zamanı boşa geçirmeden (...)

küven- “güvenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 690). Köken olarak **küve-* “kibirli olmak” fiiline dayanır ve bazı dillerde bu anlamla görülmeye devam eder. Sonrasında “*memnun olmak*” anlamında kullanılmaya başlar ve son olarak da “*(birine/kendine) güvenmek*” anlamına sahip olur. **küve-* fiiline *-n-* dönüşlülük ekinin gelmesiyle oluşmuştur ve “*(kendi kendine) güvenmek*” demektir (Erdal, 1991, s. 607). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yönelme küven- “güvenmek”

azu k(e)ntü özümünğ ağır ayagım+**ka küvenü** (...) (101/6)

Acaba kendi kendimin saygısına güvenerek (...)

küzet- “korumak, kollamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 758). *Köz* “göz” isminden +*Ad-* ekiyle fiil haline gelmiştir. *Bir şeye baktıkça onu gördükçe kötülük gelmeyeceği* düşüncesinde hareketle *köz*’den türeyen *küzed-*, “*korumak, kollamak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 491). AY’de *belirtme, vasıta ve yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme küzet-* “korumak, kollamak”

yekler kuvragın erkçe evirteçi tagdın yingakı+**g küzetdeçi** tutdaçıya öngi öngi körklüğe sizni öge yükünür m(e)n (29/4)

Şeytanların hepsini güçle çevirecek, dağdan tarafı koruyacak tutacak olan, başka başka güzellikleri (olan) sizi överek secde ederim.

(...) ’engeyü burkan kutı+**n küzetdürmek** buyan edgü kılınçka yitmez (180/17)

(...) ayrıca Buda kutsallığını korumak (da) iyi davranışa yetmez.

altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitigde tört m(a)harança t(e)ngriler yirtinçü+**g küzetmek** atl(ı)g iki y(i)g(i)rminç bölük (...) (458/12)

Altın renkli, parlak her (şey)den (çok) yükselmiş, öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında “Dört Mahārāja Tanrıların yeryüzünü koruması” adlı on ikinci bölüm (...) (641/12), (260/4), (414/22-24), (415/2), (435/14), (27/12), (29/10), (442/20), (509/19), (404a/8), (684/22-18), (454/16), (490/13), (494/159, (222/12), (223/22), (224/25), (550/179, (180/21)

B) +*yalın küzet-* “korumak, kollamak”

arıg ç(a)hşap(u)d **küzetdim** (369/6)

Temiz öğreti korudum.

ürüg uzatı t(e)ngriler kügey **küzetgey** (90/18)

Tanrılar, daima koruyup kollayacaklar.

bo edgü kılınçığı kılıp on karmap(a)t **küzetip** bizinge buyan evirmiş k(e)rgek (443/20)

Bu iyi davranışı yapıp, on amel koruyup bize sevap çevirmiş olsa gerek. (509/10), (549/21), (417/12), (455/2), (440b/11), (478/22), (536/15), (151/15), (178/19), (580/19), (554/7), (178/21)

C) +vasıta küzet- “korumak, kollamak“

(...) bo üç törlüg ç(a)hşap(u)dlarıg ürüg uzatı b(e)k katıg yazınçsızı+n arıg **küzetürler** tutarlar (207/11)

(...) bu üç türlü öğretiyi daima sıkıca, günahsızca temiz koruyup tutarlar.

(...) ötrü ç(a)hşap(u)d p(a)ramıtıg arıgı+n süzüki+n **küzetürler** tutarlar (220/10)

(...) sonra öğreti kusursuzluğunu temizlikle, saflıkla korurlar, tutarlar.

(...) ötrü ç(a)hşap(u)dıg arıgı+n süzüki+n yazınçsızı+n tutarlar **küzetürler** (221/3)

(...) sonra öğretiyi temizlikle, saflıkla günahsızca tutarlar, korurlar.

küzetdür- “gözetirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Küzet-* “korumak, gözetmek” fiilinin -DUr- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “gözetirmek” anlamındadır (Erdl, 1991, s. 808). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme küzetdür- “gözetirmek”

(...) ’engeyü burkan kutı+n **küzetdürmek** buyan edgü kılınçka yitmez kamag üç üdki burkanlar üskinte tınl(ı)glar edgüsinge iyin ögirip ’engeyü burkan kutı+n **küzetdürmek** buyan edgü kılınç tınl(ı)glarınig adınlarıg sögmek tokımak oyamak (...) (180/17-21)

(...) ayrıca Buda kutsallığını gözetirmek (de) iyi davranışa yetmez. Bütün üç dönemki Buda'lar huzurunda, canlılar(ın) iyilikleri için sevinip, ayrıca Buda kutsallığını gözetirmek iyi davranış(i) canlıların, başkalarını azarlamak, dövmek, vurmak (...)

2.8. -L-

lala- “ezmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Çince *la* “kırmak, ezmek” fiiline dayanır (Clouston, 1972, s. 764). Fiillerin doğrudan alıntılanması uygun görünmediği için isim olarak kabul edilip üzerine isimden fiil yapan +*lA-* eki getirilerek *lala-* “ezmek” biçimine kavuşmuştur. Kimi araştırmacılar *ala-* fiilini işaret etse de (Röhrborn, 2011, s. 45); *ala-*, *lala-* fiilinin varyantından başka bir şey değildir (Erdal, 1991, s. 441). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme lala-* “ezmek”

bo otları+g tüz ülüş kılıp puş yultuzka sokup ***lalap*** bo d(a)r(a)nı üze ol lalamış otug yüz sekiz kata arvasun (476/16)

Bu bitkilerden eşit miktarlarda alıp puşya konumuna gelen bir günde bunları öğütüp toz haline getirerek büyü sözleriyle yüz sekiz kez okusun.

2.9. -M-

mengile- “mutlu olmak, sevinmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 770). *Mengi* “neşe, sevinç” isminden +*lA-* ile fiil haline gelir ve “mutlu olmak, sevinmek” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 433). AY’de *yalın*, *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın mengile-* “mutlu olmak, sevinmek”

’eng mıntın irkek yme ermez tişi yme ermez arşularka tegi tüzü barça erdinilig lnhualıg örgünler üze olurup tüü törlüg adruk adruk öngi öngi mengi ***mengilesünler*** (380/9)

En önce erkek olmayan, dişi de olmayan azizlere kadar her yeri mücevherli, çiçekli tahtlar üzerine oturup çeşit türlü, başka başka mutluluk (ile) sevinirler.

inçe k(a)ltı kim erser bir kişi erdinin itiglig trtdin yingak kapıglıg tapdulug esringü erdinilig kök kalık içinte olurup tört yingakdınkı kapıglarınn kirmiş sogık esinler ze neteg sogınu **mengileyür** ilinçüleyür **erser** (...) (209/18)

Şöyle ki, kim ise mcevheryile yapılı, dört tarafı kapıyla çevrili, alacalı mcecevheryeli mavi gök içinde oturup, dört tarafındaki kapılarından girmiş soğuk rüzgarlarla nasıl soğuyup mutlu oluyor ise (...)

yitirer ming t(e)ngri kızları tapıgısı bolup yitinsiz tutunçsuz t(e)ngridem mengi **mengileyrler** tip y(a)rlıkadı (534/4)

Yedişer bin Tanrı kızı hizmetçisi olup erişilemeyen, tutulamayan ilahi mutluluk (ile) mutlu olurla diye buyurdu.

B) +belirtme mengile- “sevinmek, mutlu olmak”

yüz ming koltı kalp üdlerke tegi üstün t(e)ngri yirinte altın kişi ajunınta adruk adruk yig başdınkı edgü mengi+g aşaguluk **mengileglk** (514/9)

Yüz bin, sayısız zamanlara kadar üstteki Tanrı yerinde, alttaki insan yerinden başka başka en iyi, birinci mutluluğu kabul etmek için, sevinmek için (...)

(...) kin kin ajunlarta ülgüsüz sansız koltı nayut sanınça kalp üdlerke tegi üstün t(e)ngri yirinteki altın yalanguk yirtinsinteki mengileri+g **mengilep** (...) (542/6)

(...) sonraki dünyalarda sayısız, sonsuz sayısınca zamanlara kadar üstteki Tanrı yerinde alttaki insan yeryüzündeki mutluluk (ile) mutlu olup(...)

C) +vasıta mengile- “sevinmek, mutlu olmak”

alku burkanlarınıg alkinsız ulug nom mengisi+n **mengiledei** (...) (44/1)

Bütün Budaların tükenmez büyük öğreti mutluluğuyla mutlu olacak (...)

inçe k(a)ltı parınırmita vaşavartı atl(ı)g t(e)ngri yirinteki t(e)ngriiler teg adruk adruk mengi ögrünçü ze tıdıgsız+n **mengilediler** (381/24)

Aynı, paranırmita-vaşavartin adlı sema yerindeki tanrılar gibi, ayrı ayrı (ok) sevin ile sınırsızca mutlu oldular.

möngre- “böğürmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 770). “*Böğürmek*” anlamındaki fiil, AY’de *vasıta* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta möngre*- “böğürmek”

(...) ulug üni+n ***möngredi*** (641/2)

(...) *ulu sesiyle böğürdü.*

B) +*yalın möngre*- “böğürmek”

ol yazı içi yine bütürü yalbarmak ağırınmak ***möngremek*** inçıklamakda ulatı eşidgeli umaguluk ünleri üze yangkura turur (12/21)

O ova içinde bütünüyle yalvarmak, sızlanmak, böğürmek (ve) feryat etmekten başka işitecek olmayacak sesleriyle seslenedurur.

mungad- “şaşırmak, hayret etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Bung/mung* “*keder, sıkıntı*” isminin +*Ad-* ile fiil olmuş halidir ve “*şaşırmak, hayret etmek*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 487). Metinlerde genel olarak yine aynı anlama gelen *adın-* ve *tangla-* ile birlikte kullanılır. AY’de *yalın* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın mungad*- “şaşırmak, hayret etmek”

bo savlarıg eşidip ol törüde yığılmış kamağ kişiler adıntılar ***mungadtılar*** (16/18)

Bu sözleri işitip o töre üzerinde toplanmış bütün kişiler hayret ettiler, şaşırdılar.

anı körüp ötrü ol kamağ tirin kuvrag arkası ertingü tangladılar ***mungadtılar*** (188/18)

Onu görüp sonra, o bütün topluluk ve destekçileri şaşırdılar, hayret ettiler.

ol üdün kondını braman bo şlökg eşidip ögirip sevinip mungadıp ötrü ol kamağ ulug tirin kuvragka inçe tip tidi (...) (488/19)

Kondini Brahman, bu şiiri işittiğinde çok sevinip şaşırarak, o büyük cemaate şöyle dedi (...) (381/13)

B) +*yönelme mungad*- “şaşırmak, hayret etmek”
nom yürügin+*ge mungadıp* isig yaşı tökülti (577/4)
Öğreti(nin) anlamına şaşırıp sıcak yaşı döküldü.

y(a)rılıg köngülin+*ge mungadıp* tanglap t(e)rkin y(i)g(i)rmi ulug yanga birtürü
y(a)rılıkadı (...) (604/1)

Sefil aklına şaşırıp, hayret edip çabucak yirmi büyük fil verdirerek buyurdu (...)

2.10. -N-

nomla- “vaaz etmek, açıklamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Kökeni Yunanca *nomos* “yasa” sözcüğüne dayanır (Clouston, 1972, s. 778). İsimden fiil yapan +*IA-* eki ile *nomla-* “açıklamak; vaaz etmek” anlamına kavuşmuştur (Erdal, 1991, s. 441). AY’de sıkça kullanılan fiil *belirtme*, *yönelme*, *bulunma* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. Kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme nomla-* “vaaz etmek; açıklamak”

(...) bir yintem m(a)hayan ulug kölük tayşing nomu+*g* ok *nomladaçı* et’öz erser
ol titir (41/4)

(...) tamamiyle Mahayana(ya ait) büyük taşıt öğretisini kesinlikle vaaz edecek vücut odur.

yene yme bo nomu+*g nomladaçı* toyınlarka dıntarlarka yme dört törlüg ulug asıg
tusu titir (196/1)

Ve ayrıca bu öğretiyi açıklayacak rahiplere, seçilmişlere de dört tür ulu fayda vardır.

(...) ötrü olar birer şlük birer padak nomları+*g nomlagalı* nomlatgalı yme
öğretinmiş k(e)rgek (167/4)

(...) *daha sonra onlar(in) birer şiir, birer koşuk (ile) öğretileri açıklamak için, açıklatmak için bile öğrenmiş (olmaları) gerekir.* (41/19), (274/22), (397/10), (398/6), (420/13), (422/7), (428/3), (456/16-19), (475/1), (528/11), (530/13-15), (537/18), (539/4), (541/1), (668/18), (578/20), (667/5), (410/8), (204/5), (428/8), (475/16), (42/22), (300a/13-14-16), (115/2), (339/11), (336/17), (341/9), (339/18), (656/7), (72/17), (533/39, 8581/14), (104/13), (22/17), (26/9), (38/7), (46/11), (87/16), (158/4), (184/11), (356/3), (360/6), (362/23), (463/12), (465/18), (570/21), (607/1), (647/1), (667/17), (50/10-11-13), (87/6), (528/11), (646/21), (34i/15), (191/19), (662/15)

B) *+yönelme nomla-* “vaaz etmek; açıklamak”

(...) ötrü yine adınlar+**ka** okıtu **nomladım** (395/11)

(...) *sonra yine, diğerlerine okutarak açıkladım.*

ötrü ol nomçı bilgiler yme kim bizing utruşmakımız küçinte ol il uluşlarka barıp ol ilke kan+**ka** aç a yada okıtu **nomlagaylar** kingürü yadgaylar (402/1)

Sonra, o öğretici bilgiler de bizim mücadelemiz sayesinde o ülkelere gidip o hükümdara ayrıntılı açıklayarak vaaz edecekler (ve) genişçe yayacaklar.

anı için bo nom erdinig bir uçlug süzük köngülin boşgunmuş tutmuş okımış sözlemiş eşidmiş tınglamış ötgürü yine adınagu+**ka** okıtu **nomlamış** bitimiş bititmiş **k(e)rgek** (396/6)

Onun için bu öğreti mücevherini samimi saf gönülle öğrenmek, tutmak, zikretmek, söylemek, işitmek, dinlemek (ve) yine başkalarına anlatmak, vaaz etmek, yazmak, yazdırmak gerek. (81/21), (643/6), (182/22), (395/2), (165/4), (301/5-10-14-16-20), (671/17), (177/12), (80/7), (574/8), (93/49), (158/16), (175/17), (185/18), (186/3-7-13), (345/20), (462/49), (547/23-52), (672/1), (672/15), (25/139), (388/20), (576/22)

C) *+bulunma nomla-* “vaaz etmek; açıklamak”

aşnuça m(e)n adın öngi tering yörüglüg nomlar+**ta** aç a yada **nomladım** (363/9)

Daha önce, ben diğer derin yorumlu öğretilerde açıklayarak vaaz ettim.

(...) ulug bedük y(a)ruklug tilgen için+**te** bir angsız ulug t(e)ngri burkan nom **nomlayu** oluru y(a)rıkamışın körtiller (188/15)

(...) *son derece ulu, büyük ışıklı bir tekerlek içinde, son derece ulu bir tanrı Buda(nın) öğreti açıklayıp, oturup, buyurduğunu gördüler.*

anın kim kayu toyın şamnanç upası upasanç dört törlüg tirin kuvrag kayuları erser birök kayu kayu yir orun+**ta** bo nom erdinig okısar sözleser kingürü **nomlasarlar** ötrü ol yir orunta dört törlüg ulug asıg tusu bolgay (191/19)

Onun için herhangi bir rahip, rahibe, inançlı kişi, inançlı kadın, bu dört tür topluluktan hangisi (olur) ise (olsun); eğer herhangi bir yerde bu öğreti mücevherini okusa(lar), söylese(ler), bütünüyle açıklasalar, sonra o yerde dörttörlü fayda olacaktır. (668/4), (584a/4)

D) **+eşitlik nomla-** “vaaz vermek; açıklamak”

bışinç tnl(1)glar tözin+**çe** nom **nomlap** tarımaduk edgü yiltızlıg urugların tarıtıp tarımış edgü yiltızlıg urugların bışurup edgüke mengike yaratmakka tayanıp (294/22)

Beşincisi canlıların temelince öğreti vaaz edip, ekilmemiş iyi temelli tohumları ekip; iyi temelli tohumları pişirip, iyiye, mutluluğa yaratmaya dayanıp (...)

bo erür alku tnl(1)gların tözlerin+**çe** nom **nomlap** tarımaduk edgü yiltızlıg urugların tarıtıp tarımış edgü yiltızlıg urugların bütürüp bışurup edgüke mengike yaratmakka tayanıp küç kūsün p(a)ramıtıg tükel bütürmek (301/23)

Bütün canlıların temellerince öğreti vaaz edip ekilmemiş iyi köklü tohumları ekip, ekilmiş iyi köklü tohumları biçip, pişirip, iyiye, mutlulupa yaratmaya dayanıp, güç (ve) kuvvet(le) erdemi tamamen ortaya çıkarmak budur.

(...) *tolp kamağ tnl(1)glarka könisin+**çe** edgüti **nomlasarlar** (...)* (81/21)

(...) *bütün canlılara doğrusunca, iyice açıklasalar (...)*

nomlat- “açıklatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Nomla-* “açıklamak” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “açıklatmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 779). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme nomlat-* “açıklatmak”

ötrü olar birer şlok birer padak nomları+*g* nomlagalı **nomlatgali** yme öğretinmiş k(e)rgek (167/4)

(...) *daha sonra onlar(in) birer şiiir, birer koşuk (ile) öğretileri açıklamak için, açıklatmak için bile öğrenmiş (olmaları) gerekir.*

birök kayu iligler kanlar bo nom erdini+*g* **nomlatgali ugrasalar** ’eng başlayu ol ilig kan k(a)ltı öngreki törüçe suvka kirip et’özin yumış arıtmış k(e)rgek (417/19)

Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini açıklamaya niyetlenirse, ilk önce o hükümdar aynı şekilde önceki öğreti gereğince suya girip, vücudunu yıkayıp temizlemiş olması gerekir.

bo nom erdininin tering yörügün yinçge tözi+*n* kingürü **nomlatıp** kamagka yada asıg tusu kıltırmış k(e)rgek (402/18)

Bu öğreti mücevherinin derin anlamıyla, ince esasını genişçe açıklatıp, herkese yayarak fayda etmiş olması gerekir. (167/10), (541/18), (341/10)

2.11. -O-

odun- “uyanmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 62). Kökeni için onaylanmış bir temel yoktur ancak *odug* “*uyanık*“ ve *odgur-* fiillerinin varlığı muhtemel bir **od-* köküne ihtimal verebilir (Erdal, 1991, s. 608). AY’de *çıkma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını için şöyledir:

+*çıkma odun-* “uyanmak“

(...) ol üdün ol ilig kan tülün+*tin* ötrü **odunup** (...) (572/17)

(...) *o zaman, o devlet sahibi han düşünden uyanıp (...)*

oduntur- “uyandırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Odun-* “uyanmak” fiilinin *-DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “uyandırmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 822). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın oduntur-* “uyandırmak”

bo nom erdini içinteki kayu kayu padakları kayu kayu yörügleri unitılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıng köngülinge kirip **odunturu** sakınturu teginip unıtduru teginmegey biz (457/2)

Bu öğreti mücevheri içindeki pek çok şiir, pek çok anlam unutulsa kalsa biz, tamamen o vaizin gönlüne girip uyandırıp unutturmayacağız.

ogat- “gözden kaçırmak; geri kalmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 81). “Gözden kaçırmak; geri kalmak” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve *belirtme* durumundayken “gözden kaçırmak”; *çıkma* durumundayken ise “geri kalmak” anlamını verir. Kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme ogat-* “gözden kaçırmak”

(...) bo avant tıtag üze kinki yme maytrı burkanta ulatı alku burkanları+**ogatmadın** şaşmadın odgurak tuşgay sizler (24/20)

(...) bu sebep ile sonraki gelecek Buda’dan başka bütün Buda’ları gözden kaçırmadan, şaşmadan açık bir şekilde karşılaşacaksınız.

B) +*çıkma ogat-* “geri kalmak”

ötrü biz kamagun t(e)ngridem kuvragımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmadın nomlug noş tatığı üze egsük k(e)rgek bolup nom mengisin+**tin ogatıp** çogsuz yalınsız küçsüz küsünsüz bolgay biz (433/7)

(...) o zaman biz, bütün ilahi topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp öğreti mutluluğundan geri kalıp, sönük, güçsüz olacağız.

ogşa- “benzemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 97). “Benzemek” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+yönelme ogşa-* “benzemek”

yüz ming kün t(e)ngri birkerü y(a)rutu yaşutu turur teg közüngüzünüg itigi kök lınhua+**ka ogşayur** (450/8)

Yüz bin güneş Tanrısı birlikte aydınlatıyormuş gibi gözünüzün süsü mavi nilüfere benziyor.

t(e)ngrim sizing yüzüngüz tolun ay+**ka ogşatı erür** (450/1)

Tanrım sizin yüzünüz dolunaya benzer.

ögüzler keçigler içinte kimi köprüg+**ke ogşayur siz** (492/7)

Nehirlerdeki köprü (ya da) gemiye benziyorsunuz. (80/2), (82/5), (394/20), (451/1), (437/14), (492/9)

B) *+yalın ogşa-* “benzemek”

yüz ming tümen koltı ülüşinte ’eng mintin ülgü teng yöleşürüg ogşatıg üze yme arıtı yitmez **ogşamaz** (177/19)

Yüz bin tümen, sayısız (kolti) parçasından, en azından denk, eşit bir karşılaştırma ile de asla yetmez, benzemez.

ne üçün **ogşamaz** tip tiser (...) (177/19)

Ne için benzemez denirse (...)

(...) ’eng mintin ülgü teng san sakış yöleşürüg üze yme arıtı yitmez **ogşamaz** (394/22)

(...) *hatta denklik (ve) sayı (bakımından) kıyası da asla yetmez benzemez.* (436/23), (437/1)

ogşat- “karşılaştırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Ogşa- “benzemek” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*karşılaştırmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 780). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ogşat*- “karşılaştırmak”

(...) yene bo iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçı+**g ogşatsar** yöleştürser ming ülüşinte biringe yme yitmez (156/10)

(...) yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez.

neng idi olarnı ülgü teng yöleşürüg üze ülgülegeli tenglegeli ogşatgalı bultukmaz (375/3)

Hiçbir şey onlarla asla ölçü (ve) örnek bakımından ölçülemez (ve)karşılaştırılmaz.

B) +*yalın ogşat*- “karşılaştırmak”

ne üçün **ogşatgalı bultukmaz** tip tiser avantlartın tıtaglartın togmış b(e)lgürmiş ermez üçün **ogşatgalı bultukmaz** (375/3-5)

Ne için karşılaştırılmaz dense, sebeplerden ortaya çıkmış olmadığı için karşılaştırılmaz.

ogurla- “çalmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 94). *Ogur* ismine +IA ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve “*Hırsızlamak, çalmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 441). Fiil, AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme ogurla*- “çalmak”

(...) azu yme törtdin sığarkı bursang kuvraglarka sanlıg edi+**g tavarı+g kuntum altım ogurladım** erkimçe tapımça işletdim **erser** (...) (135/22)

(...) *ve dahi dört taraftaki rahipler topluluğuna ait malı-mülkü çaldım, çırptım, yağmaladım, gücüm kuvvetim oranında kullandım ise (...)*

k(a)ltı et'özün özlügerig ölürmemek adınagunung tavarı+n küçep almamak **ogurlamamak** (...) (219/24)

Dahası, canlıları öldürmemek, başkasının malını zorlayıp almamak, çalmamak (...)

okı- I. "okumak"

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 79). Temelde "yüksek sesle çağırmak", "şiiir okumak; yüksek sesle okumak" anlamına gelir. Ve son olarak modern dillerde yalnızca "okumak" anlamında kullanılır. Metnimizde hem "okumak" hem de "çağırmak" olmak üzere her iki biçim de bulunmaktadır. Bu yüzden "yüksek sesle okumak" ve "okumak" anlamlarını bir madde; "çağırmak" anlamını da ayrı bir madde içinde ele almayı uygun gördük. "Okumak" anlamıyla AY'de *belirtme, vasıta, yönelme, yalın ve bulunma* durumunu almış tamlayıcılarla sıkça yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme okı*- "okumak"

(...) altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom erdini+g boşguntaçı tutdaçı **okıdaçı** tıngladaçı bitideçi bititdeçi tözünler oğlu tözünler kızı (2/10)

(...) *altın renkli parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti kitabı adlı öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak, okuyacak, dinleyecek, yazacak, yazdıracak asiller oğlu (ve) asiller kızı (...)*

(...) alku kamag tınl(ı)glarka bo suduru+g nomlayı **okıyur m(e)n** (26/9)

(...) *bütüin canlılara bu Sutra 'yı vaaz ederek okurum.*

bo savları+g bitigde m(e)n tükel **okıyu tükedim** (7/15)

Kitapta(ki) bu sözleri tamamen okuyup bitirdim. (17/15), (91/6), (24/16), (182/20), (186/20), (193/10), (403/9), (447/16), (34/2), (13/9), (26/23), (580/23), (175/15), (177/10), (336/17), (341/8), (464/21), (80/6), (81/20), (463/5), (472/12),

(516/3), (22/15), (5/13), (15/6), (83/1), (345/12), (355/11), (396/5), (394/16), (511/17), (191/18), (480/1)

B) +*vasıta okı*- “okumak”

anı için bo nom erdinig bir uçlug süzük köngüli+n boşgunmış tutmış **okımış** sözlemiş eşidmiş tınglamış (...) (396/5)

Onun için bu öğreti mücevherini bir taraflı saf gönülle öğrenmiş, okumuş, söylemiş, işitmiş, dinlemiş (...)

anı için sizler kamağ tözünler bo tütrüm tering yörüglüg nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köngüli+n **okınglar** sözlengler boşgununglar tutunglar sakıninglar bışrununglar (198/15)

Onun için sizler, bütün soylular bu keskin, derin yorumlu öğreti mücevheri(nin) içindeki birer şiiri, birer koşuğu, birer bölümü, birer kısmı, bir taraflı, bütünüyle temiz inançlı gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız.

anı için edgün barmış t(e)ngrim birök kayu iligler kanlar ilin uluşın küzetgeli k(e)ntüler inç mengilig bolgalı bodunun karasın inç esen kılğalı yat yağıg utgalı küseser ötrü ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngüli+n eşidsünler tınglasunlar ayasunlar ağırlasunlar **okusunlar** okıtsunlar bitisünler bititsünler (435/20)

Onun için iyiliğe ulaşmış efendim, eğer kimi hükümdarlar, memleketini korumak, kendileri(ni) rahata kavuşturmak, halkını esen kılmak, uzak düşmanını yenmek istese o zaman hükümdarlar bu öğreti mücevherini temiz gönülle dinlesin, saygı göstereyinler, okusun, okutsun, yazsın, yazdırsınlar. (394/16), (511/17)

C) +*yalın okı*- “okumak”

bışbalıklıg şıngkoşelitutung tavgaç tilintin türk uygur tilinçe ikileyü evirmiş altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitig bitiyü **okıyu yadıltı** (343/16)

Beş Balıklı Şıngko Şeli Tutung Çin dilinden Türk-Uygur diline iki kere çevirmiş (olduğu) altın renkli, parlak ışıklı, yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabı yazılarak, okunarak yayıldı.

altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitigde tört m(a)harança t(e)ngriler yirtinçüg küzetmek atl(ı)g iki y(i)g(i)rminç bölük altınç tegzinç bitiyü **okıyu yadıltı** (458/15)

Altın renkli, parlak ışıklı her şeyden üstün öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında dört Maharaja Tanrıların yeryüzünü koruması adlı on ikinci bölüm, altıncı kitap yazılıp okunarak yayıldı.

altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitigde sarasvatı t(e)ngri kızı ötüg ötünmek atl(ı)g biş y(i)g(i)rminç bölük yitinç tegzinç bitiyü **okıyu yadıltı** (497/22)

Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabının Tanrıça Sarasvatı'nin Saygıyla Arzı adlı Yedinci kitabın On beşinci bölümü yazılarak, okunarak yayıldı. (568/18), (673/11)

D) +bulunma okı- “okumak“

anın kim kayu toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvrag kayuları erser birök kayu kayu yir orun+**ta** bo nom erdinig **okısar** sözleser kingürü nomlasarlar ötrü ol yir orunta tört törlüg ulug asıg tusu bolgay (191/18)

Onun için herhangi bir rahip, rahibe, inançlı kişi, inançlı kadın, bu tört topluluktan hangisi (olur) ise (olsun); eğer herhangi bir yerde bu öğreti mücevherini okusa(lar), söylese(ler), bütünüyle anlatsalar, sonra o yerde dört türlü fayda olacaktır.

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim birök kim kayu toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvrag bo kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom erdinig kayu kayu balık+**da** uluş+**da** kent+**de** suzak+**da** tag+**da** arıg+**da** vıhar+**ta** sengrem+**de** **okısarlar** sözleserler yadsarlar (480/1)

“Adı Yüce, Saygıdeğer Tanrı'm, rahip, rahibe, inançlı erkek, inançlı kadın bu dört topluluk içinde olanlardan hangisi, bu bütünüyle yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini herhangi bir kentte, halk arasında, köyde, dağda, ormanda, manastırda okusa söylese, yaysa (...)

bo savlarıg bitig+**de** m(e)n tükel **okıyu tükedim** (7/15)

Kitapta bu sözleri tamamen okuyup bitirdim. (6/10)

E) +*yönelme okı*- “okumak“

m(e)n ol begning özinge tegdükde koyunıntın bir kagda bitig üntürüp *manga okıdı* (6/9)

Ben o beyin kendisine ulaştığımda koynundan bir kağıt kitap çıkarıp bana okudu.

(...) alku kamağ tınl(1)glar+*ka* bo sudurug nomlayu *okıyur m(e)n* (26/9)

(...) *bütün canlılara bu Sutra'yı açıklayarak okurum.*

okı- II. “çağırmağ”

“Çağırmağ” anlamıyla AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır. Buna bakarak “çağırmağ” anlamının nispeten azaldığı; bu azalmanın *okı*- fiilinin sadece “okumak” olacağını işaret ettiği yorumunu getirsek yanlış olmaz. Fiilin kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme okı*-“çağırmağ”

(...) ötrü ol kök tonlug beg atdın kodı tüşüp *mini okıdı* (6/6)

(...) *Sonra o mavi elbiseli bey attan inip beni çağırdı.*

atı kötrülmiş t(e)ngrim bo ıduk d(a)r(a)nıg yüz sekiz sözlep *mini okısar* m(e)n ötrü ol orunta keli tegingey m(e)n (535/20)

Adı yüceltilmiş Tanrım bu kutsal daraniyi yüz sekiz kere söyleyip beni çağırır ise; ben sonra o yere gelerek ulaşırım.

(...) bo tütsügüg urup *mini okısun* (440c/9)

(...) *bu tütsüyü yakıp beni çağırsın.*

(521/6), (535/13) (445/5), (459/10), (465/12), (507/20), (510/15), (523/15), (533/9), (662/5), (441/13), (442/6), (522/19)

okıt- “okutmağ”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Okı*- “okumak” fiilinin -*t*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “okutmağ” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 780).

AY'de *belirtme, yönelme, bulunma, yalın, vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme okıt-* “okutmak“

aça adıra **okıtayın** yok kurug nomnung yörüğü+n (363/23)

Olmayan öğretinin anlamını açarak, açıklayarak okutayım.

ol iligler kanlar bo nom erdini+g süzük köngülin eşidsünler tınglasunlar ayasunlar ağırlasunlar okısunlar **okıtsunlar** bitisünler bititsünler (435/20) Vasıta

O devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, duysunlar, saysınlar, saygı göstersinler, okusunlar, okıtsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar.

yalanguz adıra y(a)rılıkamış bölük kin keligme üdki savları+g monga tegürü **okıtıdaçı erür** (276/4)

Yalnız açıklayarak buyurduğu bölüm(ü) sonradan gelen zamandaki sözleri buna değinerek okutacaktır. (276/2), (34h/21), (89/10), (95/4), (199/11), (250/21), (271/13), (274/13), (274/24), (275/20), (276/7), (276/9), (277/5), (278/7), (278/15), (303/9), (338/15), (661/4), (391/3), (17/16), (24716), (478/19), (526/19), (201/8), (459/5), (465/8), (568/15), (570/8), (598/9), (578/21), (22/15), (435/21), (7/8), (100/6), (147/21), (271/7), (300a/34), (363/5), (410/8), (451/21), (567/22), (629/2), (335/1), (355/7), (362/20)

B) *+yönelme okıt-* “okutmak“

yalanguz adıra y(a)rılıkamış bölük kin keligme üdki savlarıg **monga** tegürü **okıtıdaçı erür** (276/4)

Yalnız açıklayarak buyurduğu bölüm(ü) sonradan gelen zamandaki sözleri buna değinerek okutacaktır.

(...) yine adınagu+**ka** kingürü nomlagalı **okıtgalı** y(a)rılıkayur m(e)n tutuzur m(e)n (395/2)

(...) yine başkalarına genişçe vaaz etmek için, okutmak için buyururum, emrederim.

adın tınl(ı)glar+**ka** kingürü aça yada **okıtınglar** (198/19)

Diğer canlılara genişçe açıklayarak okutunuz! (80/7), (395/11), (396/6), (401/19), (402/1), (643/6), (669/16), (672/1)

C) *+bulunma okıt-* “okutmak”

altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi atl(ı)g nom bitig+**de** tong altun d(a)r(a)nıg **okıtmak** atl(ı)g sek(i)zinç bölük (...) (355/7)

Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında altın daraniyi okutmak adlı sekizinci bölüm (...)

altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi atl(ı)g nom bitig+**de** yok kurug tözin **okıtmak** atl(ı)g tok(u)zunç bölük (...) (362/20)

Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında olmayan temeli okutmak adlı dokuzuncu bölüm (...)

kayu yir orun+**ta** bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi atl(ı)g nom erdinig okısar **okıtsar** bitiser bititser nomlasar nomlatsar (...) (341/9)

Herhangi yer(ler)de bu altın renkli, parlak ışıklı, adı yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini okusa(lar), okutsa(lar), yazsa(lar), yazdırsa(lar), açıklasa(lar), açıklatsa(lar) (...)

D) *+yalın okıt-* “okutmak”

bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi nomladaçı **okıtdaçı** bilgeler bar erser (...) (89/15)

Bu altın renkli, parlak ışıklı, adı yüceltilmiş öğreti hükümdarı(nı) açıklayacak, okutacak bilgiler var ise (...)

yene sav söz üze yme **okıtguluk** biltürgülük **ermezler** (377/8)

Yine sözle okutacak, bildirecek olamazlar.

E) *+vasıta okıt-* “okutmak”

ol iligler kanlar bo nom erdinig süzük köngüli+**n** eşidsünler tınglasunlar ayasunlar ağırlasunlar okısunlar **okıtsunlar** bitisünler bititsünler (435/20) Vasıta

O devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitsinler, duysunlar, sayısınlar, saygı göstereyinler, okusunlar, okutsunlar, yazsınlar, yazdırsınlar.

amtı monta bo nomnung kingürü ulalmış süü tıltagı+n az t(e)nginçe yene **okıtalm** (2/6)

Şimdi burada bu öğretini genişçe bağlanmış ordu sebebiyle az dengince okıtalm.

F) +eşitlik okıt- “okutmak”

amtı monta bo nomnung kingürü ulalmış süü tıltagın az t(e)ngin+çe yene **okıtalm** (2/6)

Şimdi burada bu öğretini genişçe bağlanmış ordu sebebiyle az dengince okıtalm.

olgurt- “oturtmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 139). Fiilin yapısı belirsizdir. İlk bakışta **olgur-* fiilinin *-t-* ile yapılmış ettirgen hali gibi görünse de muhtemelen **olgur-* biçimi *olur-* fiilinden söz içi *-g-* sesinin düşmeden önceki halidir (Erdal, 1991, s. 780). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*bulunma olgurt-* “oturtmak”

yene tört oglank(a)yalarığ uz tonanturup itip yaratıp birer burnaçda suv tutdurup tört bulung+**da olgurtsun** (477/11)

Ayrıca dört genç erkeği güzelce donatıp süsleyerek (ellerinde) birer su kabı tutturarak dört tarafta oturtsun.

olur- “oturmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 150). “*Oturmak*” anlamındaki fiil, AY’de *bulunma*, *yalın* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*bulunma olur-* “oturmak”

ol üzeliksiz köni tüz bodı tuyunmak+**da olurtı** (85/18)

O ulaşılamayan, doğru-düz erme sezgisinde oturdu.

ötrü ol üdün ulug nomçı ratnaraşı atl(ı)g açarı örü agtınıp orun+**ta** b(e)k bagdaşını **olurtı** (576/12)

Sonra, o zaman büyük vaiz Ratnaşari adlı rahip havaya yükseldiği yerde başdaş kurup oturdu.

anta monta inaru berü yoriyu bir ulug kamışlıg berk arıgka kirip ötrü **anta** tıngalı **olurtılar** (608/15)

Orada-burada, ileri-geri yürürken bir büyük, sık ağaçlı ormana girip, sonra orada dinlenerek oturdular. (e1/21), (31/2), (172/11), (188/15), (481/11), (190/2), (606a/7), (37/7), (45/14), (93/2), (362/6), (429/13), (525/15), (553/4), (572/13), (625/6), (632/14), (636/21), (642/11), (572/8)

B) +*yalın olur*- “oturmak”

k(e)ntü özi suvka kirip yunup arıtınıp arıg yangı ton kedip ot töşek üze **olursun** (535/7)

Bizzat kendisi suya girip, yıkanıp-temizlenip, yeni-temiz kıyafet giyip ot döşek üzerine otursun.

t(e)ngri burkanka tapını udunu töpün yükünür ongaru üç yolu tegzinip kitip birtin singlar **olurtılar** (34c/11)

Tanrı Buda'ya tapınıp, diz çöküp secde eder; sağa doğru üç yolu dolaşıp-gidip sağ tarafına oturdular.

bo y(a)rılıgıg eşidip anand toyın ol kamag tirin kuvrag öngin öngin t(e)ngri t(e)ngri burkanıg titrü körü **olurtılar** (466/3)

Bu buyruğu duyan Anand rahip, o bütün başka başka toplulukları Tanrı tanrısı Buda'yı dikkatle görüp oturdular. (131/17), (5/6), (94/15), (308/21), (380/7), (380/22), (12/15), (26/5), (573/11), (378/15), (424/4)

C) +*eşitlik olur*- “oturmak”

ötrü azrua t(e)ngri kamag t(e)ngri t(e)ngri t(e)ngri burkanning bo y(a)rılıgın töpülerinte tuta pañamandal biş tilgenin yinçürü töpün yükünüp ikileyü yene öz öz kurların+**ça** keziglerin+**çe** **olurtılar** (398/18)

Daha sonra Azrua tanrı, bütün tanrılar tanrısı Buda'nın bu buyruğunu tepelerinde tutarak pañca-mandala beş tekerleğine secde edip yine kendi mevkilerine göre oturdular.

ongar- “iyileşmek, düzeltmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Kökeni Clauson *ong* “sağ” ismine bağlar (Clauson, 1972, s. 189). Erdal ongul- “iyi olmak” ile ilişkilendirir (Erdal, 1991, s. 736).

+belirtme ongar- “iyileşmek, daha iyi olmak”

bo mungumuz+*ni* amtı kılınç t(e)ngrişi *ongarsun* tip ötüntiler (7/12)

Bu sıkıntımızı şimdi davranış tanrısı iyileştirsin diye söylediler.

(...) ikinti yine kim erser tözünler oğlu tözünler kızı bo nomug ay sayu tolun ay biş y(i)g(i)rmide bir uçlug süzük köngülin okısar tınglasar tering yörügi+*n* uksar *ongarsar* montagi törüçe evrilser (...) (394/17)

(...)ikinci olarak yine asiller oğlu asiller kızı bu dharmayı her ayın, dolun ayın on beşinde derinleşen saf gönülle okuyup dinlese, derin yorumunu anlasa, bu şekilde kural doğrultusunda (sevabı) çevirse (...)

(...) bar tözlüg nomlarning sogançig barı+*n* ötgürüp *ongarıp* ötrü alku edleringe tavarlarına ilinmeksiz yapşınmaksız bolup alku tınl(ı)g oğlanına bir teg esirkençsizın titerler ıdalayurlar buşı birürler (218/23)

(...) var esaslı kanunların tatlı varlığını anlayıp, düzeltip sonra bütün malına mülküine bağlanmadan bütün canlı çocuklarına bir gibi esirgemeksizin gönderirler.

(440/2)

ongarıl- “iyileştirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Köntül-* ile eş fiil olduğu açıktır. *Ongar-* fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “iyileştirilmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 668). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme ongarıl*-“iyileştirmek“

öngre ertmiş üdteki yüz ming ajunların kamagu+n barça köntülüp **ongarılıp** atayurlar (98/20)

Önceden geçmiş zaman(lar)daki yüz bin dünyaları, hepsini tamamen doğrultup, iyileştirip adlandırıyorlar.

ongul- “iyileşmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Fiilin kökeni hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Clauson *on-* ile ilişkilendirir (Clauson, 1972, s. 185). Erdal, *ongul-* ve *ongar-* biçiminin muhtemelen *ong-* “*iyi duruma gelmek*“ fiiline dayandığını düşünür. (Erdal, 1991, s. 669). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın ongul*- “iyileşmek“

künçing atl(1)g begning kisisi **ongulti** öglenti öglenü birle ök ötrü inçe tip tidi (...) (19/6)

Künçing adlı beyin hanımı iyileşti, kendine geldi; kendine gelmesiyle birlikte şöyle dedi (...)

op- “yutmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 4). “*Yutmak*” anlamındaki fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın op*- “yutmak”

sever amrak küsençig atayk(a)yam et’özi ertimlig törülüg rakşaska **opa** singirtü tüketmiş (641/6)

Sevgili gözde bebeğim, vücudu fani kanunlu Rakşasa tarafından yutulup yok olmuş.

ornaş- “yerleşmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 236). Orun isminin +A- ile fiile dönüşmüş haline -ş- işteşlik ekinin getirilmesiyle “yerleşmek” anlamına kavuşur (Erdal, 1991, s. 564). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma ornaş*- “yerleşmek”

on yir orun+*ta ornaşayın* togayın (108/16)

On yerde yerleşeyim, doğayım.

ornat- “yerleştirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Oruna-* “yer etmek” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “yerleştirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 781). AY’de *belirtme*, *bulunma*, *vasıta* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ornat*- “yerleştirmek”

alku+*ni* on orunta *ornatayın* yaratayın (104/4)

Hepsini on yerde yerleştireyim, toplayayım.

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)glarka asıg tusu kılğalır üçün k(e)ntü köngülleri+*n* bo bo bilge biliglerte sergürüp *ornatıp* (...) (289/11)

Şöyle ki, Bodisatvalar bunun gibi yeni canlılara fayda ettiği için kendi gönüllerini bilge bilgilerinde duraklatıp, yerleştirip (...)

ançulayu *mini* yme tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri burkan bo montag osuglug tütrüm tering nom yürügingte angsız uz inçkülugin mengiligin yaratı *ornatu y(a)rlıkadı* (379/19)

Böylelikle beni de tamamıyla bilge Tanrı tanrısı Buda bunun gibi faydalı, derin öğretisi anlamında istisnasız güzelce mutluluğuyla, sevinciyle yaratıp, yerleştirip buyurdu. (316/15), (639/5), (73/1), (281/11), (284/13), (285/2), (286/23), (288/15), (289/8), (237/24), (105/19), (287/18), (289/6)

B) +*bulunma ornat*- “yerleştirmek“

alkunı on orun+*ta ornatayın* yaratayın (104/4)

Hepsini on yerde yerleştireyim, yaratayım.

inçip bodis(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)glarka asıg tusu kılğalır üçün k(e)ntü köngüllerin bo bo bilge biligler+*te* sergürüp *ornatıp* (...) (289/11)

Şöyle ki, Bodisatvalar bunun gibi yeni canlılara fayda ettiği için kendi gönüllerini bilge bilgilerinde duraklatıp, yerleştirip (...)

(...) yitiñsiz ıduk bilge bilig+*de* alku tınl(ı)glarığ tüzü tükel *ornatayın* (105/19)

(...) erişilemeyen kutsal bilge bilgisinde bütüin canlıları tamamen sabitleştireyim.

(683/22), (237/24), (289/11), (316/15), (639/5), (73/1), (281/11), (284/13), (285/2), (286/23), (288/15), (289/8)

C) +*vasıta ornat*- “yerleştirmek“

bir uçlug kılıp köni ögi+*n* tepremedin *ornatsun* (485/12)

Bütünüyle doğru düşünerek (bu düşüncede) kıpırdamadan sebat etsinler.

menggü nırvanlıg balıkka örügi+*n* amılı+*n ornatdaçı erür siz* (654/20)

Kutsal nirvanalı şehre sakinlikle yerleştireceksiniz.

D) +*yönelme ornat*- “yerleştirmek“

menggü nırvanlıg balık+*ka* örügin amılın *ornatdaçı erür siz* (654/20)

Kutsal nirvanalı şehre sakinlikle yerleştireceksiniz.

ota- “tedavi etmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 42). *Ot* “*ot, bitki*“ ismine +A- ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. “*(hastalığa) bitkilerle müdahale etmek*“ fikrinden ileri gelen “*tedavi etmek*“ anlamında kullanılır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+belirtme ota- “tedavi etmek“

(...)anta kin balık uluş sayu keze yorıp tınl(ı)glarınig igleri+n agrıgları+n otayın emleyin (587/10)

(...) *ondan sonra; şehir devlet geze geze yürüyüp canlıların hastaluklarını, ağrılarını iyileştireyim, tedavi edeyim.*

oz- “kurtulmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 279). Genel olarak “geçmek; ileri gitmek; kaçmak; kurtulmak“ anlamlarında kullanılır. AY’de *çıkma*, *yalın* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve çoğunlukla “kaçmak; kurtulmak“ anlamındadır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +çıkma oz- “kurtulmak“

ötrü bars irbiz arslan böride ulatı kadir yavlak keyikler adasın+*tin* yağı yavlak yik iççekler kişili kişi ermezlide ulatı tınl(ı)glar adasın+*tin* yağı yavlak adasın+*tin* ada tuda adasın+*tin* yala yangku adasın+*tin* bo biş törlüg adalar+*tin* korkınçlar+*tin* *ozar* kutrulur (326/3)

Başta pars, aslan (ve) kurttan başka kötü, yabani hayvanlar tehlikesinden; düşman, kötü şeytan, insan olmayanlardan başka canlılar tehlikesinden; düşman tehlikesinden; bela tehlikesinden; iftira, kuşku tehlikesinden; bu beş türlü tehlikelerden, korkulardan kurtulur.

inçip m(e)n kavşikiya ol üdtin berü burkan kutın bulgınçaka tegi dört törlüg yavlak yollar+*tin* ertip *ozup* iki ajunlarta togdum (187/15)

İşte ben, ey Kavşikiya, o zamandan bu yana, Buda kutsallığını buluncaya değin dört türlü yollardan geçip, kurtulup, iki varlık şeklinde (de) doğdum.

kin keligme üdteki burkanlarka tuşsar biz ol ol burkanlarka tüzü tapınıp üç yavlak yoltaki açığ tarka emgeklerin+*tin* *ozgay* kutrulgay biz (532/12)

Sonradan gelecek zamanlardaki Buda'lara rastladığımızda; biz o Buda'lara doğruca tapınıp üç kötü yoldaki acı (ve) eziyet zahmetlerinden kurtulacağız. (326/22), (327/14), (328/4), (328/19), (330/1), (330/14), (331/4), (332/7), (421/11), (466/18), (105/13), (117/11), (598/5), (631/1), (20/14), (10/3), (11/8), (333/6), (387/13), (388/16),

(514/15), (10/14), (629/13), (71/6), (419/6), (15/20), (14/23), (15/23), (20/9), (39/2), (116/15), (329/10), (660/17)

B) +*yalın oz-* “kurtulmak“

üç köğürçgen atayı laçınka kavıtur erken birisi tutsukup ikegüsi korkınçlıg **ozar bolur** tip (620/22)

Üç güvercin çağırarak şahine çarpışır iken birisi hapsedilip (diğer) ikisi korkuyla kurtulur olup diyerek(...)

udunguz ozgalı ozgurgalı kirtüdin kelmiş t(e)ngrime bilge biliglig közüngüz üze (333/6)

Ey gerçekten olmuş Tanrım! Bilge bilgili gözünüzle kurtarmak için mukteditirsiniz.

tayçing kangısı altı otuz yıl üze irinç ratnav(a)çır şabı ertmiş ög kanglarım **ozgu** kutrulgu **üçün** bo üçünç kuınni öz iligim üze örgentük (?) onunç aynıng y(i)g(i)rmi sekizi açılmak kutlug kün üze bitiyü tegintim tolu tükel boltı (199/17)

(...) Tai-Ts'ing (hanedanı)K'ang-hi (dönemi) yirmi altıncı yılda (1687), (ben), hakir Ratnavajra Sramanera geçmiş anna-babalarım kurtulsun diye bu üçüncü günü, kendi elim ile 'örgentük' (?) onuncu ayın yirmi sekizi 'açılmak' (adlı) kutlu günde saygıyla yazdım. (6/22)

C) +*bulunma-çıkma oz-* “kurtulmak”

üç yavlak yollar+**ta ozayın** (124/10)

Üç kötü yollardan kurtulayım.

bo montag yanglıg ulsuz tüpsüz yig başdınkı tüşke utlıka tegmek barça ugrayu t(e)ngrim sizing t(e)ngrili yalanguklı tirin kuvragning kamag edgülerinte alkuda utmış yigedmiş azrua t(e)ngrining tering bilge biligintin artmış hormuzta tengrining koduru katıgılanmaklıg y(i)ti kınıgın+**ta ozmış** (439/2)

Bunun gibi sonsuz en baştaki karşılığa ulaşmak (için) özellikle efendim sizin, Tanrı ve insan topluluğunun bütün iyiliklerinin hepsini yenmiş, alt etmiş (olacak) Ezrua Tanrının derin bilgisinden geçmiş, HormuztaTanrının tamamıyla gayretli keskin isteğinden kaçmış.

D) +*vasıta oz-* “kurtulmak”

burkan bahşımız bolarnı kirtgünç köngüli+*n ozsunlar* (486/2)

Buda ustamız bunları, inançlı gönülle kurtarsın.

ozgur- “kurtarmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 283).

Oz- fiilinin -*gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*kurtarmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 751). AY’de *belirtme*, *çıkma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır.

Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ozgur-* “kurtarmak”

olar+*nı* barça igintin agrıgıntın ozgurur öngedtürür *erti* (585/16)

Onları bütün hastalık(ları)ndan, ağrı(ları)ndan kurtarır idi.

alku+*nı* barça kamag açığ emgeklerintin *ozgurayın* kutgarayın (115/5)

Hepsini bütün acı (ve) eziyetlerinden kurtarayım.

edgüti eşidip köngülkerip tınl(ı)gları+*g ozgurgil* (589/9)

İyice dinleyip, düşünüp canlıları kurtar! (266/22), (307/5), (3/9), (212/3), (311/7), (630/13), (174/16), (335/8), (644/1), (616/7), (659/19), (585/16), (647/7)

B) +*çıkma ozgur-* “kurtarmak”

olarnı barça igintin agrıgın+*tın* ozgurur öngedtürür *erti* (585/16)

Onları bütün hastalık(ları)ndan, ağrı(ları)ndan kurtarır idi.

bilge biliglig y(i)ti kılınç üze ol toorların bıçayın kiseyin tolp emgeklerin+*tın ozgurayın* (123/6)

Bilge bilgili yedi davranışla o ağları bıçeyim-keseyim bütün zahmetlerinden kurtarayım.

amtı m(e)n bo tınl(ı)glarka ol antag t(e)rs tetrü körümlerin biltüreyin nızvanılıg sıkıg tangıglar+*tın ozgurayın* (34s/15)

Şimdi ben bu canlılara onun gibi ters görüşlerini bildireyim; ihtiraslı sıkıntılarından kurtarayım. (115/5), (266/22), (628/21), (545/16), (683/11), (160/8), (421/17), (582/17), (628/10), (647/7)

C) +*yalın özgür*- “kurtarmak“

bütmiş bışmış erser ötrü **özgürur** kutgarur (166/4)

Çıkmış, yetişmiş ise sonra kurtarır.

2.12. -Ö-

ö- “**düşünmek**“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972: 2). “*Düşünmek; hatırlamak*“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme, yalın ve yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme ö*- “düşünmek“

öngre ertmiş yüz ming ajunlarımı+n **ödeçi** bilteçi **bolayın** (116/1)

Önceden geçmiş yüz bin dünyalarımı düşünecek, bilecek olayım.

olar barça ajun ajunta turkaru ajunı+n **ödeçi** bolurlar (124/17)

Onlar(in) hepsi dünyada dünyayı durmadan düşünecek olurlar.

ol ança yıl ertginçe birk(e)ye yme törüsüz törü kiltukumu+n **ömez m(e)n** (547/47)

O kadar yıl geçse de yarasız yasa uyguladığımı düşünmem. (515/9), (539/14), (116/4), (175/15), (177/11), (454/16), (486/7), (517/22), (655/7), (98/17), (291/18-19-21-21-23-23-23-24)

B) +*yalın ö*- “düşünmek“

antag erser amtı s(e)n titrü tınglagıl edgüti **ögil** sakıngıl (38/4)

Öyle ise sen dikkatle dinle (ve) iyice düşün!

antag erser birök yir katunıya s(e)n amtı titrü tınglagıl edgüti **ögil** sakıngıl (547/22)

Ey yer hatunu! Öyle ise sen şimdi dikkatle dinle (ve) iyice düşün!

kayu ertükteg kirtü töz erser **ömeme**k yme ol ok erür (291/18)

Nice olduğu gibi doğru temel var ise düşünmemek de vardır. (554/7), (93/20), (345/21), (514/20), (629/4), (291/18-19-21-21-23-23-23-24)

C) +yönelme ö- “düşünmek”

k(e)ntü açın+**ga ömedin** (638/20)

(...) *Kendi acını düşünmeden (...)*

öbkele- “öfkelenmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 9). *Öbke* “kızgınlık” isminden +*IA-* ekiyle fiil haline getirilmiş olup “kızmak, öfkelenmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 444). “Kızmak” yanında “akciğer” anlamına da gelen fiile biraz zorlama gibi görünen “akciğerden saldırmak” gibi kanıtlanmamış bir anlam da yüklenmiştir. *Öpke* fiili ise *öp-* “havayı öpmek, yalamak” fiilinden –*KA* ile isim yapılmıştır görüşü vardır (Clauson, 1972, s. 9). Görüldüğü gibi en son aldığı anlamla baştaki görünümü epey farklı ve hangi anlamsal aşamalardan geçtiği açıkça belli değildir. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın öbkele-* “öfkelenmek”

k(a)ltı yanga kirmiş teg hua çeçeklig yimişlikde barça t(e)ngrilerning erkligi iyin yme **öbkeleyür** kakıyur (563/15)

Çiçeklikte fil dolaşmış gibi bütün tanrıların gücü de aynı öyle öfkelenir.

öç- “sönmek, yok olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 19). Temelde “ (*ateşin*) sönmesi, yok olması” anlamına gelir ancak metnimizde de görülebileceği gibi “ (*davranışların*) yok olması” yahut “*ortadan kalkmak; ölmek*” anlamlarında da kullanılabilir. AY’de *yalın*, *bulunma*, *belirtme*, *bulunma-çıkma* ve *çıkma* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın öç*- “sönmek, yok olmak”

agulug ada tudaları barça **öçer** amrılır (332/9)

Zehirli tehlikeleri(nin) hepsi söner, sakinleşir.

birök bo nom erdinig süzük köngülin eşidser tınglasar kop tsuy irinçü ağır ayıg kılınç adası **öçer** alkınur (337/22)

Eğer bu öğreti mücevherini saf gönülle dinlese(ler) bütün iğrenç, kötü davranış tehlikesi yok olur, ortadan kalkar.

ötrü bolsar eşidgeli monçulayu bo nomug **öçgey** tarıkgay olarning üküş ayıg kılınçı (584/21)

Bu öğretiyi işitecek olsa(lar), onların birçok kötü davranış(lar)ı yok olacak, ortadan kalkacak. (56/14), (99/20), (197/16), (63/6), (106/8), (56/14)

B) +*bulunma öç*- “yok olmak”

kşan kşan üd+**te** togdaçı **öçdeçi** itiglig ürlüksüz **ermez** (55/19)

Kısa bir zamanda doğacak (ve) yok olacak (şekilde) yapılmış fani değildir.

(...) kşan kşan üd+**te** togdaçı **öçdeçiler** için (55/8)

(...) *kısa bir zaman içinde doğup yok olacaklar için.*

ne için tip tiser tıtagları öngiöngi için kavşıkıya birök ertmiş üdki nomlar tıtagları küçin+**te öçser** alkınur (...) (145/6)

Niçin denecek olursa, değişik değişik olduğu için(dir); ey Kavşikiya eğer geçmiş çağ(lar)daki öğretiler sebepleri sayesinde yansa, yok olsa (...)

(34n/24)

C) +*belirtme öç*- “yok olmak”

(...) uluşların tartışların üzmiş kesmiş tükel bilge biligleri+**g öçmedin** (...) (34ç/14)

(...) *paylarını, armağanlarını kesmiş bütün bilge bilgileri yok olmadan (...)*

D) +*bulunma-çıkma* öç- “yok olmak“

bo altun küvrüg ünining çoğlug yalınlig inçip küçin+*te* alku nızvanı kadgularning adartmakı barça **öçer** alkinur (97/5)

Bu altın davul sesinin çoklu-azlı gücünden bütün ihtiras kaygılarının ayrılması(nın) hepsi yok olur, ortadan kalkar.

E) +*çıkma* öç- “yok olmak”

ne üçün tip tiser kavşığıya alku nomlar barça tıtagdın ötgürü togarlar tıtag+**din** ötgürü **öçerler** (144/22)

Niçin denirse ey Kavşikiya, bütün öğretiler tamamıyla (bir) sebepten dolayı doğarlar, (bir) sebepten dolayı yok olurlar.

öçül- “yok olmak, ortadan kalkmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 27). Öç- “sönmek; yok olmak” fiilinin -*l*- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “yok olmak, ortadan kalkmak” anlamı verir ve *alkın-* fiili ile eş fiil görünümündedir (Erdal, 1991, s. 669). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın* öçül- “yok olmak, ortadan kalkmak”

birök m(e)n nırvanka kirü y(a)rılıkasar m(e)n yme inçip edgü tityük nomlug şasınım **öçülmedin** alkinmadın şuratu üdke teginçe kedki yırtınçüde serilip turur (164/15)

İşte o zaman ben Nirvana’ya girsem bile, böylesi iyi denilen öğretili öğretim ortadan kalkıp yok olmadan, işitilmiş zamana kadar, sonraki dünyada yerleşip kalır.

nızvanılı kılınçlı ikegü birle **öçülüp** tegeyin m(e)n t(e)rk üdün arınmakning tüşinge (353/16)

İhtiras ve amel, ikisi birlikte yok olup, ben kısa zamanda arınmanın meyvesine ulaşayım.

ol ayıg kılınçları barça **öçülür** alkinur (104/22)

O kötü davranışları(nın) hepsi yok olur, ortadan kalkar.

öçür- “söndürmek, yok etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 30). Öç- “sönmek; yok olmak” fiilinin -Ur- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “söndürmek; yok etmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 718). AY’de *belirtme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme* öçür- “söndürmek; yok etmek”

az övke biligsiz biligi+**g** kezigçe kalısız **öçüreyin** (115/18)

Hırs, öfke (ve) bilgisiz bilgiyi düzenlice, tam olarak yok edeyim.

ontın singar yir suvı+**g** **öçürgeli udunguz** (348/8)

Üç varlıktaki(lerin) ızdıraplarını, söndürebildiniz.

tamu prit yilkıda ulatı üç yavlak yolta togmısları+**g** asurıda t(e)ngride yalanguk ajuınıta barmısları+**g** **öçürtüngüz** (348/14)

Cehennemlik, aç ruh, hayvan ve diğer üç kötü yolda doğmuş olanları, asura, [tanrı], insan varlık biçimlerinde olanları, onların çok çeşitli ızdıraplarını söndürdünüz. (141/9), (233/12), (234/12), (238/6), (547/62), (275/8), (130a/3), (175/14), (177/9), (184/11), (199/10), (147/19), (245/3), (146/15), (649/1), (96/22), (651/5)

B) +*eşitlik* öçür- “söndürmek; yok etmek”

az övke biligsiz biligig kezig+**çe** kalısız **öçüreyin** (115/18)

Hırs, öfke (ve) bilgisiz bilgiyi düzenlice, tam olarak yok edeyim.

ög- “övmek, methetmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 100). “Övmek” anlamındaki fiil AY’de *belirtme*, *yönelme*, *vasıta*, *bulunma* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme* ög- “övmek, methetmek”

ögdüngüz alkadıngız **mini** (669/21)

Beni övdünüz, methettiniz.

men odgurak bo nom erdini+g süzük köngülin eşidür m(e)n tutar m(e)n ayayur m(e)n ağırlayur m(e)n **öge** küleyü **teginür m(e)n** tip (...) (531/16)

Ben kesin (bir şekilde) bu öğreti mücevherini saf gönülle duyarım, tutarım, saygı gösteririm, sayarım, överek değinirim deyip (...)

yekler kuvragın erkçe evirteçi tagdın yingakıg küzetdeçi tutdaçıya öngi öngi körklüğe siz+ni **öge yükünür m(e)n** (29/6)

Şeytanlar topluluğunu güçle çevirecek, dağdan tarafı gözetecek, koruyacak olan; başka başka güzellikleri olan, sizi överek secde ederim. (91/13), (657/10), (125/22), (351/20), (342/11), (351/20), (428/3), (443/19), (449/4), (450/2), (451/14), (454/19), (472/22), (481/16), (495/2), (517/18), (527/5), (640/20), (645/13), (653/15), (658/4), (660/12), (661/20), (671/5), (678/18), (346/7), (346/15), (351/1), (495/16), (351/1), (496/19), (489/1), (114/17), (79/22), (644/21), (649/13), (653/11), (657/21), (126/16), (346/8), (360/18), (422/13), (403/10), (412/24), (423/18), (124/15), (497/3), (657/15), (440/3), (351/6), (351/15), (599/6), (350/22), (407/5), (135/4)

B) +yönelme ög- “övmek, methetmek”

alku kamağ sudurlarınig iligi kaniya sizin+ge **öge** yükünü **teginür m(e)n** (34/13)
Bütün Sutraların hükümdarı Kaniya! Size överek, secde ederek ulaşıırım.

burkanlar kutın+ga **öge** alkayu **teginür m(e)n** (350/14)

Budalar(ın) mutluluğuna överek, methederek ulaşıırım.

atı kötrülmüş burkanlar+ka birle yine **ögeyin** (352/17)

Adı yüceltilmiş Budaları da yine öveyim. (155/6), (489/7), (675/5), (680/9), (352/17), (153/15), (154/17)

C) +vasıta ög- “övmek, methetmek”

men odgurak bo nom erdinig süzük köngülü+n eşidür m(e)n tutar m(e)n ayayur m(e)n ağırlayur m(e)n **öge** küleyü **teginür m(e)n** tip (...) (531/16)

Ben kesin (bir şekilde) bu öğreti mücevherini saf gönülle duyarım, tutarım, saygı gösteririm, sayarım, överek değinirim deyip (...)

alkugun barça bir köngülü+n **öge** ötünü **teginürler** (482/8)

Hepsi birlikte bir gönülle överek söyleyip değinirler.

kayuda erser tegmiş yadılmış orunlarda birök ol yir oruntakı iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülü+n eşidser tınglasar **ögser** küleser (407/5)

(...) her nerede olursa olsun ulaştıkları yerlerde ayrıca o yerdeki hükümdarlar-hanlar bu öğreti mücevherini inanan gönülle işitse, dinlese, övse, methetse (...) (154/17), (350/22)

D) +yalın ög- “övmek“

kut kolar biz t(e)rk üdün burkan kutın bulsunlar tip monçulayu **ögdiler** (648/11)

Buda kutsallığını hemen bulsunlar diye dilek dileriz deyip bu şelide övdüler.

*(...) sansız sakışsız ulug tirin kuvrag t(e)ngri t(e)ngri burkanning y(a)rlığın eşidü teginip üküş telim ögirteler sevintiler **ögdiler** tegintiler (672/21)*

(...) sayısız, büyük topluluk tanrı tanrısı Buda'nın buyruğunu işiderek gelip çokça övündüler, sevindiler, övdüler, değindiler.

birök alku tınl(1)g oğlanı birkerü turup yumğı **ögserler** küleserler (...) (114/7)

Eğer bütün insanoğlu hep birlikte kalkıp övseler, methetseler (...)

(650/5)

E) +bulunma ög- “övmek, methetmek“

kayuda erser tegmiş yadılmış orunlar+ta birök ol yir oruntakı iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidser tınglasar **ögser** küleser (407/5)

(...) her nerede olursa olsun ulaştıkları yerlerde ayrıca o yerdeki hükümdarlar-hanlar bu öğreti mücevherini inanan gönülle işitse, dinlese, övse, methetse (...)

F) +eşitlik ög- “övmek, methetmek“

*(...) birök mening ağızımda ming öngi tilim bar erip üküş kalplar ertgin+çe **ögdüm erser** (...)* (350/19)

(...) eğer benim ağızımda bin değişik dilim var olup çok zamanlar geçtiğince övdüm ise (...)

ögir- “sevinmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 113). “Sevinmek” anlamındaki fiil, AY’de *yönelme*, *yalın*, *vasıta*, *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır. Kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme* ögir- “sevinmek”

azu adın yırtınçüdeki kişiler+*ke* yme onların kılmış adruk adruk buyan edgü kılınçların+*ga* amtı m(e)n kop ugrın alku+*ka* barça+*ka* iyin **ögirür m(e)n** sevinür m(e)n (123/15)

Nice başka dünya(lar)daki kişilere; yine onların yaptıkları başka başka sevap (ve) iyi davranışlarına şimdi ben hep hepsine sevinirim.

(...) üçünç kamag tınl(ı)gların kılmış edgülerin+*ge* iyin **ögirmek** (...) (149/12)
 (...) üçüncüsü, bütün canlıların yaptıkları iyiliklerine sevinmek (...)

inçip onların ol antag kirtü savların+*ga* yme iyin **ögirü** y(a)rılıkayurlar erti (499/13)

Şöyle ki onların bunun gibi doğru sözlerine sevinerek buyururlardı. (151/19), (178/5), (180/16), (180/20), (685/17), (151/4), (150/9), (152/5), (152/10), (153/9), (153/15), (154/21), (155/5), (579/4), (154/17)

B) +*yalın* ögir- “sevinmek”

ol üdün kondını braman bo şlöküğ eşidip **ögirip** sevinip mungadıp ötrü ol kamag ulug tirin kuvragka inçe tip tidi (...) (488/19)

O zaman Kondini brahman bu şiiri işidip, sevinip, mutlu olup sonra o bütün topluluğa şöyle söyledi (...)

monçulayu yangın bo montag sözleyü iyin **ögirmiş k(e)rgek** (155/8)

(...) *bu şekilde yeniden bunun gibi söyleyerek sevinmiş olsa gerek.*

anta ötrü ol kamag igligler bo savıg eşidip ertingü **ögirtiler** sevintiler (597/13)

Ondan sonra o bütün hastalar bu sözü duyup fazlasıyla sevindiler. Fii(34j/2), (455/18), (597/13), (672/20), (135/2), (517/9)

C) +*vasıta* *ögir*- “sevinmek”

amtı m(e)n ol kamag burkanlarning ol antag ıduk işleringe kop süzük kirtgünç köngüli+n artukrak iyin **ögirür m(e)n** sevinür m(e)n (154/17)

Şimdi ben o bütün Buda'ların onun gibi kutsal işlerine saf, inanan gönülle fazlaca sevinirim.

sogançığ tatılgı bo nomug ol ilig kan eşidip bo nomlarning yörügün iligin kavşurup bir köngüli+n iyin **ögirür m(e)n** tip ötünti (577/2)

Tatlı bu öğretiyi, bu öğretilerin anlamını işitince o hükümdar, ellerini birleştirip bir gönülle sevinirim die söyledi.

(...) üküş törlüg ugrı+n iyin **ögirmiş** ulatı 'eng mıntın yılki ajunıntakı irinç y(a)rlıg tınl(1)glarka meng saçmak aş birmekde ulatı tıtaglartın turmış kayu neçe buyan edgü kılınçlarım erser (...) (169/8)

(...) *pek çok, türlü sebepten dolayı sevinmiş ve devamla, hiç olmazsa hayvan yolundaki zavallı, sefil canlılara yem saçmak, yiyecek vermek gibi sebeplerden başka ne kadar iyi davranışlarım var ise* (...) (123/15), (153/5), (644/9)

D) +*belirtme* *ögir*- “sevinmek”

(...) yine bo nom erdinig boşguntaçı tutdaçı dört törlüg tirin kuvragıg yme ayasar açınсар ögser küleserler ötrü ol yalanguklar kanı biz+**ni** **ögirsün** sevinşün tip sakınсарlar (...) (423/20)

(...) *yine bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört türlü topluluğu da saysa(lar), saygı gösterse(ler), övse(ler) sonra o insanlar da bizi sevsin, sevinşin diye düşünşeler* (...)

E) +*bulunma* *ögir*- “sevinmek”

alku üd+**te** kamagun iyin ögire sevinürler (562/9)

Bütün zaman(lar)da hep birlikte sevinerek mutlu olurlar.

ögirdür- “sevindirmek”

Fiil, ilk kez Uygur Türkçesinde karşımıza çıkar. *Ögir-* “sevinmek” fiilinin -*DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “sevindirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 781).

AY'de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yalın ögirtür-* “sevindirmek”

(...) k(a)ltı yalanguz kirtü töz üze adırsız körüp ögirtürmek sevintürmek erür (266/13)

(...) öyle ki yalnız gerçek temel ile ayırdetmeden görüp sevindirmektir.

kinki ikigüsi üze **ögirtürüp** sevintürüp üç agu nızvanılarını tarkarıp ulug asıg tusu kılurlar (268/2)

(...) önceki ikisi ile birlikte sevindirip üç zehirli ihtirası uzaklaştırıp büyük fayda ederler. (266/10)

B) *+belirtme ögirtür-* “sevindirmek”

köni kirtgünçlüg sav üze tnl(1)gları+**g ögirtürüp** yingak bilge biligig bilmek erür (257/1)

Doğru (ve) gerçek sözle canlıları sevindirip (bir) taraftan bilge bilgisini bilmektir.

+belirtme ögirtür-“sevindirmek”

buyan edgü kılınç kılmak üze k(e)ntü et'özleri+**n ögirtürüp** sevintürüp alkugun yumgın ol bayagut oğlinga barıp inçe tip sözlediler (...) (598/20)

İyi amellerde bulunmak suretiyle kendi varlıklarını sevindirip, hep birlikte o zengin oğluna gidip şöyle deyip söylediler (...)

öglen- “kendine gelmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 107). *Ög* “*derin düşünme, meditasyon*” anlamlarının genişlemesiyle “*düşünme organı, akıl*” anlamına da sahip olur. *Ög* isminin *+lAn-* ile fiile dönüşmüş halidir “*aklına başına toplama, kendine gelme*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 514). AY'de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın öglen*- “kendine gelmek”

neçede kin timin **öglenip** ötrü iliglerin örü kötürüp ulug ünin ulıdılar (619/19)
Nice sonra kendine gelip sonra ellerini havaya kaldırıp sesle ağladılar.

(...) künçing atl(1)g begning kisisi ongultı **öglenti** öglenü birle ök ötrü inçe tip tidi (...) (19/6)

(...) *Künçig adlı beyin hanımı iyileşti, kendine geldi; kendine gelmesiyle birlikte şöyle dedi (...)*

(...) et’özinge bütürü ol sogık suv küçinte ilig begning katunu ötrü timin idilti ançak(a)ya **öglenti** (636/6)

(...) *vücuduna (püskürtülen) bütünüyle o soğuk su sayesinde hükümdarın karısı sonra hemen toplandı, böylelikle kendine geldi.*

B) +*belirtme öglen*- “kendine gelmek”

ötrü ol üdün ol buryuklar başın tegreki begler inançlar sogık suv bögürüp yilpigü üze yilpiyü ilig begi+g katunu+g neçede kin timin ançakaya **öglentürtiler** (625/22)

Sonra o kumandanlar, çevredeki beyler, memurlar soğuk su püskürtüp (????) hükümdarı (ve) karısını niceden sonra hemen kendine getirdiler.

kamagun busuşka batıp köngülleri sogık suvların bögürüp **öglentürtiler** olar+ni (632/10)

(...) *hep birlikte kaygıya batıp soğuk suları püskürtüp onları kendilerine getirdiler.*

öğret- “öğretmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. **Ögre-* fiiline dayandığı düşünülür. Genellikle gövde biçiminde karşımıza çıkar (Erdal, 1991, s. 781). “*Öğretmek*“ anlamına gelen fiil AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +belirtme ögret- “öğretmek“

k(a)ltı bo montag teringde tering yinçgede yinçge tütrüm tering yürüglüg nomlarta adınları+g yaratmak **öğretmek** boşgurmak biltürmek erür (298/6)

Öyle ki bunun gibi derinden de derin, inceden de ince derin anlamlı öğretilerde başkalarını yaratmak, öğretmek, bildirmektir.

B) +bulunma ögret- “öğretmek”

k(a)ltı bo montag teringde tering yinçgede yinçge tütrüm tering yürüglüg nomlar+ta adınlarıg yaratmak **öğretmek** boşgurmak biltürmek erür (298/6)

Öyle ki bunun gibi derinden de derin, inceden de ince derin anlamlı öğretilerde başkalarını yaratmak, öğretmek, bildirmektir.

öğretin- “öğrenmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 116). *Öğret- “öğrenmek“* fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “ (kendi kendine) *öğrenmek“* anlamı verir (Erdal, 1991, s. 610). AY’de *bulunma, belirtme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +bulunma öğretin- “öğrenmek“

(...) apam birök bo törüler+**te öğretingeli usarlar** (...) (22/12)

(...) *Eğer bu töreler doğrultusunda öğrenmeye muktedir olsalar (...)*

anı üçün sizler kamag tözünler oğlı tözünler kızı bo öğreting+**de** bışrununlar **öğretingler** tavranninglar katıglanınglar (672/8)

Onun için siz bütün asil oğulları (ve) asil kızları! Bu öğretini doğrultusunda çalışın, öğrenin, davranın, çabalayın!

bilgisiz biligke örlütüp t(e)rs tetrü körüm üze köngülüm kögüzüm tetrülüp edgü törüler+**te** bışrunmadın **öğretinmedin** amru ayıg kılınçlarıg ok asdım üklitdim erser (...) (136/19)

(...) *bilgisizlikle örtülüp, ters-aksi görüşle aklımı-fikrimi ayartıp, iyi öğretiler (üzerin)de çalışmadan, (onları) öğrenmeden, sürekli kötü davranışları da çoğalttım,*

arturdım ise (...) (141/20), (157/6), (157/11), (214/25), (661/2), (148/23), (90/23), (485/6), (231/11), (381/19), (250/1), (252/23), (255/15), (257/13), (251/7), (293/9)

B) *+belirtme öğretin-* “öğrenmek”

alku kamağ emgeklig ayıg kılınçları+g yüz ming törlüg yig dyan sakınçları+g sakıngulüksüz sözlegülüksüz d(a)r(a)nı tigme edremleri+g erkligleri+g küçlügleri+g tuyunmak bölükleri+g ürüg uzatı bışrunayın **öğretineyin** (105/9)

Diğer bütün eziyetli kötü davranışları, yüz bin türlü en iyi düşünceleri, düşünilemeyecek, söylenemeyecek darani denen erdemleri, güçlükleri, sezme bölümlerini daima çalışayım (ve) öğreneyim.

(...) öngi üdrülmiş ünüş yolu+g bışrungalı **öğretिंगeli** ertingü ulug ögrünç sevinç köngül öritip t(e)ngri t(e)ngri burkan y(a)rlığın töpülerinte tuta tegintiler (371/14)

(...) *ayrılmış yolu çalışmak için, öğrenmek için son derece büyük (bir) övünç(lü), sevinç(li) gönül yükseltip tanrı tanrısı Buda buyruğunu tepelerinde tutarak değindiler.*

(...) bo üç törlüg adrukka tükellig bilge biligleri+g tünle küntüz armaksızın sönmeksizin bışrunup **öğretinip** bilirler ukarlar (211/6)

(...) *bu üç türlü farklı, muhteşem bilgiyi gece gündüz zahmetsiz ve sönmeksizin öğrenip bilirler, anlarlar.* (167/5), (653/6), (23/16), (352/11), (378/18), (39/14), (210/7), (379/4), (309/18), (293/9)

C) *+eşitlik öğretin-* “öğrenmek”

s(e)n yene amtı bo bodı tigme yorığıg neçökin tapıng+ça bışrunur **öğretinür** s(e)n tip ayıtdı (379/4)

“Sen yine şimdi bu aydınlanma denen usulü nasıl isteğince çalışır, öğrenirsin?”, diye söyledi.

(...) burkanlar y(a)rlığı ıduk bo nom erdinig eşidgeli bolup ötrü ol nomdaki y(a)rlıg+ça bilge bilig içinte bışrunurlar **öğretinürler** (251/7)

(...) *Budalar(in) buyruğu (olan) bu öğreti mücevherini işitecek olup sonra o öğretilerdeki buyruğa uygun bilge bilgisi içinde çalışırlar, öğrenirler.*

anın amtı m(e)n ulug azruaya bo nom erdini içinteki nom tözin+çe bışrungalı **ögretingeli** öyü sakınu tutgalı ötgürü yene adınaguka kingürü nomlagalı okıtgalı y(a)rılıkayur m(e)n tutuzur m(e)n (395/1)

Ey yüce Azrua! Onu şimdi ben bu öğreti mücevheri içindeki öğreti temelince çalışmak için, öğrenmek için düşünerek tutmaktan başka diğerlerine genişçe vaaz etmek için, okutmak için buyururum, emrederim.

ögsire- “aklını kaybetmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 118). Ög “akıl” ismine +sIrA- olumsuzluk ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve fiile “akılsızlanmak, aklını kaybetmek” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 507). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın ögsire- “aklını kaybetmek”

ötrü anta ilig beg katunı birle ikegü eşidü birle bo savıg **ögsirediler** (639/18)

Sonra orada hükümdar bey hatunuyla ikisi bu sözü işitmeleriyle birlikte akıllarını kaybettiler.

anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükleri inaru berü anta monta saçılıp yatmışın körüp et’özlerin birkerü yirke çalıp **ögsirep** tınsırap inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yilke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamılıtar (625/12)

Ondan sonra, Bodısatvanın taze kemikleri(nin) orada brada saçılıp yattığını görüp vücutlarını yere çalıp, akıl(larını) kaybedip, çıldırıp sanki ulu ağaç(lar) güçlü (ve) sert yele vurulup devrilmiş gibi düştüler, devrildiler.

ökün- “pişman olmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 111). Kökeni belli değildir, Erdal, muhtemel kök olarak *yük-* “yüklemek” fiilini işaret eder (Erdal, 1991, s. 610). “Pişman olmak” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme, çıkma* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +belirtme ökün- “pişman olmak”

kılmış ayıg kılınçlarımı+n barça+nı **ökünü** bilinü kışantı ötünü teginür m(e)n (138/5)

Yapmış (olduğum) kötü davranışlarımı, hepsini itiraf ederek bağışlanma lütfunu dilerim.

(...) ol kamag burkanlar üskinte bo kamag ağır ayıg kılınçlarımı+n **anı** barça kalısız **ökünür m(e)n** bilinür m(e)n açınur m(e)n (...) (137/23)

(...) o bütün Budalar önünde, bu bütün kötü davranışlarımı, onları bütünüyle, hepten ortaya koyar, pişmanlığımı belirtir, itiraf eder, yayarım (...)

(...) inçip olar+nı ol kılınçlarımın **öküntürü** kşantı kilturu (...) (296/21)

(...) şöyle ki, onları o davranışlarından pişman ettirip, tövbe ettirerek (...)
(179/19), (179/22), (100/23), (9/12), (132/13), (93/14), (140/1), (362/1)

B) +çıkma ökün- “pişman olmak”

(...) inçip olarını ol kılınçların+tın **öküntürü** kşantı kilturu (...) (296/21)

(...) şöyle ki, onları o davranışlarından pişman ettirip, tövbe ettirerek (...)

C) +eşitlik ökün- “pişman olmak”

kinki üdlerte yme ançulayu ok bo nom takı törü+çe kşantı kılıp **öküngeli** (355/4)

Sonraki zamanlarda da böylece, bu öğreti töresince sevap yapıp pişman olmak için (...)

öl- “ölmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 125). “Ölmek” anlamındadır fakat bu *ölüm* yüksek mevkideki kişiler için değil sıradan canlılar ve hayvanların ölümü için kullanılır. AY’de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +yalın öl- “ölmek”

takı ınaru ırak barsar m(e)n olar barça **ölgeyler** (601/21)

Dahi ileri, uzağa gitsem; onların hepsi ölecekler.

uzun yaşap **ölmedin** üküş ertgey koltı k(a)lp (370/21)

Uzun yaşayıp ölmeden çok zamanlar geçecek.

ölser mening et'özüm emgenmegey m(e)n (623/15)

Vücutum ölse de eziyet çekmeyeceğim. (603/11), (609/22), (611/1), (620/7), (4/19), (366/14), (595/18), (606/10), (555/13), (635/18)

B) +*vasıta öl-* "ölmek"

yok kurug yala yangku üze adakıp üdsüz ölümü+n **ölmegeyler** (90/14)

Kötülük, şüphe (ve) yalanla zarar verip zamansız ölümle ölmeyecekler.

ölür- "öldürmek"

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 151). Öl- "ölmek" fiilinin -r- ile elde edilmiş halidir ve fiile "öldürmek" anlamı verir (Erdal, 1991, s. 718). AY'de *belirtme*, *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme ölür-* "öldürmek"

yme bo özlügleri+**g ölmek erser** ertingü yavlak ayıg kılınç titir (21/7)

Yine bu canlıları öldürmek ise olağanüstü kötü-fena davranıştır.

(...) arıg turug arhant dıntarları+**g ölürtüm erser** (...) (134/14)

(...) *temiz-duru aziz seçkinleri öldürdüm ise (...)*

s(e)n tiriglerning yolınça buyan edgü kılınçlar kıl tatıgıg iderme özlügleri+**g ölüme** (16/8)

Sen dirilerin yoluna göre sevap (ve) iyi davranışlarda bulun; tadı takip etme, canlıları öldürme! (2310), (219/23), (4/13), (20/4)

B) +*yalın ölür-* "öldürmek"

(...) ülgüsüz sansız özlüg **ölürmez** (17/3)

(...) *sayısız canlı öldürmez.*

yintem beklemek bukagulamak **ölürmek** emgetmek tütüzmek karışmak yongarişmak ayıglaşmak yazuksuzug yalarmakda ulatı ayıg törüler bolgay (434/11)

Sürekli bağlama, öldürüp işkence etme, savaşıma, iftirâlaşma, suçsuzlardan şüphelenme gibi kötü âdetler olacak.

aşnuça k(e)ntüleri öngre **ölürü tüketmiş** tınl(ı)glar üçün bo nom erdinig bititsünler okısunlar okıtsunlar (22/13)

Öncelikle kendileri önceden öldürerek bitirdikleri canlılar için bu öğreti mücevherini yazdırsınlar, okusunlar, okutsunlar.

(26/13)

C) +bulunma ölür- “öldürmek”

bizni yağı yavlak törü+**de ölürüp** isig özümüzni kolu turtung erser (20/4)

Bizi kötü-fena törede öldürüp sıcak vücudumuzu isteyerek durdun ise (...)

ölürt- “öldürtmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 151). *Ölür-* “öldürmek” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “öldürtmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 782). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme ölürt-* “öldürtmek”

inçip bizing ylıkı ajunıntakı ozguluk kutrulguluk üdümüz künümüz takı tükemezken inçıu balıkdakı çangbaglıg kuotau atl(ı)g beg biz+**ni ölürtti** (7/3)

Şöyle ki, bizim hayvan dünyasından kurtulacak zamanımız dahi bitmezken İnçıu şehrindeki Çanh (hanedanına) bağlı Kuotau adlı bey bizi öldürttü.

ya kuotau tınl(ı)gları+**g ölürtting erser** (...) (15/10)

Ey Kuotau! Canlıları öldürttün ise (...)

antag antag künte yalanguk yirtinçüsinteki çang baglıg kuotau atl(ı)g kişi özlügları+**g ölürtmiş üçün** ökünüp tuyunup altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom erdinig tüzü tüköl bititgüke küsüş öritip kut koltı (14/15)

O zamanki günlerde insan dünyasında Çank (hanedanına) bağlı Kuotau adlı kişi canlıları öldürttüğü için pişman olup altın renkli, parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini tamamen yazdırmak için istek duyup arzuladı.
(11/13)

önged- “iyileşmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Kökeni iki *öng*'e yani; *I. öng “ilerlemek” II. öng “renk”*ten birine dayanır ancak hangisi olduğu kesin değildir (Clauson, 1972, s. 179). Kesin olan bir şey varsa anlamının “iyileşmek” olduğudur. *Öng* ismi +*Ad-* ekiyle fiil haline getirilmiştir (Erdal, 1991, s. 489). AY'de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın önged-* “iyileşmek”

yene kim kayu kişi uzun iglep ne yme em kılıp **öngedmeser** ötrü bo nom erdining okıtıp bo yunguluk törüg kılıp yunsun arıtınsun (478/18)

Ayrıca kim, uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileş(e)meşe bu öğreti mücevherini okutarak bu töreni gerçekleştirerek yıkansın (ve) arınsın.

B) +*belirtme önged-* “iyileşmek”

tözün t(e)ngri kızıya ol bayagut oğlu urı kaçan dıvındıraprabı atl(ı)g ilig begning ilinteki bodunı+n karası+n emlep **öngedtiler** bınıkdılar (598/17)

Ey asil Tanrıça! O zengin oğlu Uri Kaçan Divaindiraprabı adlı hükümdar beyin devletindeki halkını iyileştirdiler, tedavi ettiler.

öngedtür- “iyileştirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 182). *Önged-* “iyileşmek” fiiline -*tUr-* ekinin eklenmesiyle oluşmuş ettirgen halidir ve “iyileştirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 808). AY'de *belirtme* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme öngedür-* “iyileştirmek”

ot em bilge bilig orunun ukmak erser ig agrığı+**g öngedürüp** tınl(ı)glarıg inç mengilig kılmak erür (257/4)

İlaç bilge bilgisini anlamak ise hastalıkları iyileştirip canlıları mutlu etmektir.

küşsiremiş yavrumış torumış umugsuz ınagsız irinçlerig alkuung barçanınğ emgekleri+**n** kiterteçi **öngedürteçi bolayın** (117/2)

Güçsüzleşmiş, zayıflamış dayanaksız iğrenç (kişileri) herkesin eziyetlerini giderecek, iyileştirecek olayım.

alku igleri+**g öngedürteçi** içgü otlarınğ iligi ol (595/20)

Bütün hastalıkları iyileştirecek içecek otların hükümdarıdır.

(585/16), (597/3), (597/21), (534/22), (596/10)

B) *+çıkma öngedür-* “iyileştirmek”

m(e)n sizing ilingiz uluşunguz içinteki sizinge körümlüg bodununguznı karangızın emlep alp ağır emgeklerin+**tin** barça **öngedürü tegintim** (603/4)

Ben sizin devletiniz içindeki size itaat eden halkımızı tedavi edip güç (ve) ağır eziyetlerinizden iyileştirerek değindim.

neçe iglig kemlig agrıglıg tikiglig angar yakın kelserler olarnı barça igin+**tin** agrıgın+**tin** ozgurur **öngedürür erti** (585/16)

Ne kadar hastalıklı, ağırlı(lar) ona yakın gelseler onları bütün hastalıklarından kurtarır, iyileştirir idi.

ör- “yetişmek, büyüme”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 195). “Yetişmek, büyüme” anlamındaki fiil, AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme ör- “yetişmek”

bo üç törlüg edgü yıldıznarın **örmeyük erser örtürgeli örmüş erser** bütürgeli bışurgalı (...) (243/5-6)

Bu üç türlü iyi alanları yetişmemiş ise yetiştirmek için; yetişmiş ise olgunlaştırmak için (...)

örit- “yükseltmek; harekete geçirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 208). Öri- “yükselmek” fiilinin” -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “yükseltmek; harekete geçirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 782). AY’de *yalın, belirtme, yönelme, bulunma, vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın örit*- “yükseltmek; harekete geçirmek”

burkan kutın bulgu üçün nomug şasanıg ilig uluşug küzetgü üçün tört m(a)haranç t(e)ngrilerke dorma ötüneyin tip bodı köngül **öritgil** (27/14)

Buda mutluluğunu bulmak için; öğretiyi, devleti gözetmek için dört Maharanc tanrılara dharma söyleyeyim deyip aydınlanma aklı(nı) yükselt!

ay ere s(e)n birök kim ol s(e)n ölürgüçi tınl(1)glar üçün ökünç köngül **öritip** (...) (10/23)

Ey kişi! Sen ki o öldürecek canlılar için pişmanlık akıl(ını) harekete geçirip (...)

(...) yme adınlarka buyan birgeli ulug y(a)rıkançuçı köngül **öritip** ol ol kılınçlarıg kılmamakları üze (...) (230/5)

(...) *yine başkalarına sevap vermek için ulu bağışlayıcı gönül uyandırıp o davranışları yapmamak ile (...)* (26/17), (44/11), (68/7), (146/14), (230/5), (371/15), (508/18), (511/15), (25/20), (229/12), (229/14), (220/6), (11/20), (147/15), (417/6), (442/3), (25/5), (512/13), (587/22), (159/19), (397/9)

B) +*belirtme örit*- “yükseltmek; harekete geçirmek”

(...) k(a)ltı bolar+**ni** erkinçe tapınça **öritmek** bışrunmak **erür** (268/10)

(...) *sonra onları gücünce, isteğince harekete geçirip, çalışmaktır.*

yene yme bodıs(a)t(a)vlar başdınkı orunka köngül öritmişlerinte sogançıg erdini atl(1)g samadı dyanı+**g öritürler** (323/4)

Yine Bodisatvalar en baştaki yere gönül beslediklerinde tatlı mücevher adlı Samadi meditasyonunu harekete geçirirler.

ikinti orunka köngül öritmişlerinte seviglig bolmak atl(ı)g samadı dyanı+g
öritürler (323/7)

İkinci yere gönül yükselttiklerinde sevgili olmak adlı Samadi meditasyonunu harekete geçirirler. (524/7), (205/8), (154/7), (323/10-12-15-18-21-24), (324/3-6), (72/23), (268/10)

C) +yönelme örit- “yükseltmek; harekete geçirmek”

ötrü altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdinig tolu tükel bititgü+ke köngül **öritdim** (11/18)

Sonra altın renkli parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini tamamen bitirmek için harekete geçtim.

inçe k(a)ltı ’eng’ilki burkan kutın+ga yangırtı köngül **öritmek** (152/17)

(...) öylece, en ilk Buda kutsallığına yeniden gönül yükseltmek (...)

kim kinki tınl(ı)glar uksunlar bilsünler kin keligme üdteki bodıs(a)t(a)vlarig yügerü nom tilgenin evirtgüke küsüş öritsünler (158/8)

(...) böylelikle sonraki canlılar anlasınlar, bilsinler; ilerde, geleceğin Bodisatvaları, şimdiki öğreti tekerleğini çevirmeye istek getirsinler. (15/16), (11/7), (14/19), (16/22), (34j/1), (141/18), (34d/3), (158/8), (644/12)

D) +bulunma örit- “yükseltmek; harekete geçirmek”

bodıs(a)t(a)vlar yorıgınta yorımışda ol üdte m(e)n öz köngülüm+de **öritdim** (643/12)

Bodisatvalar usulünde yürüdüğünde; o zamanda ben kendi gönlümde yükselttim.

alku boşgunguluk orunlar+ta artukrak kirtgünçüg **öritip** (...) (72/23)

Bütün öğrenilecek yerlerde fazlasızla gerçeği yükseltip (...)

(...) ülgüsüz sansız ulug tüşinge utlısınga tegirler üçün yine ulug bodıs(a)t(a)vlarınig köngülün+te **öritgünlük** bütürgülük **üçün** anın antag titir (267/18)

(...) *sayısız büyük meyvesine çevirecekleri için yine ilu Bodisatvaların gönlünde yükseltecekleri, besleyecekleri için onun gibidir.* (391/1)

E) +*vasıta örit*- “yükseltmek; harekete geçirmek”

neçe neçe tnl(1)glar bo]dıs(a)t(a)vlar köngülü+n **öritdiler** ötrü ol üdün tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrişi burkan inçe tip şlok sözleyü y(a)rılıkadı (340/12)

Nice canlılar, Bodisatvalar gönülleriyle harekete geçirirler, sonra, o zaman muktedir bilge tanrı tanrısı Buda şöyle deyip koşuk söyleyerek buyurdu.

F) +*eşitlik örit*- “yükseltmek; harekete geçirmek”

(...) k(a)ltı bolarnı erkin+**çe** tapın+**ça öritmek** bışrunmak **erür** (268/10)

(...) *sonra onları gücünce, isteğince harekete geçirmek, çalışmaktır.*

öritdür- “yükselttirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Örit*- “yükseltmek” fiilinin -*DUr*- ile elde edilmiş halidir ve fiile “yükselttirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 828). Fiil, AY’de *yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme öritdür*- “yükselttirmek”

yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)d küzetmiş buyan edgü kılınç kamag tnl(1)glarıg üç törlüg kutlar+**ka öritdürğeli** ötleme buyan edgü kılınçka yitmez (178/23)

Saf, temiz dini öğreti gözetmiş (olduğu) iyi davranış(ı) (ve) bütün canlıları üç tür saadetlere gönül yükselttirmek için öğütlemek, iyi davranışa yetmez.

üç törlüg kutlar+**ka** köngül **öritdürğeli** ötlemiş buyan edgü kılınç üç üdki kamag tnl(1)glarınng edgülerine tıdıg ada kılmamak buyan edgü kılınçka yitmez (179/2)

Üç tür saadetlere gönül yükselttirmek için öğütle(n)miş iyi davranış, üç dönemki bütün canlıların iyiliklerine engel olmamak iyi davranışa yetmez.

B) +*belirtme öritdür*- “yükselttirmek”

yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)d küzetmiş buyan edgü kılınç kamag tnl(1)gları+g üç törlüg kutlarka **öritdürğeli** ötleme buyan edgü kılınçka yitmez (178/23)

Saf, temiz dini öğreti gözetmiş (olduğu) iyi davranış(ı) (ve) bütün canlıları üç tür saadetlere gönül yükselttirmek için öğütlemek, iyi davranışa yetmez.

örlet- “kızdırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 230). *Örle-* “yükseltmek; çıkarmak” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir. Bu fiil, erken dönemde “*rahatsız etmek*” anlamında kullanılmıştır (Erdal, 1991, s. 783). Yuukarıda “yükseltmek” anlamıyla incelediğimiz *örit-* fiilinin kullanım sıklığı da göz önüne alınırsa *örlet-* ‘in az kullanılışı “kızdırmak” anlamının azaldığı bilgisini verir. AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme örlet-* “kızdırmak”

amtı takı *sini örletgeli* emgetgeli kelmez biz (20/11)

Şimdi seni dahi kızdırmak için, eziyet etmek için gelmeyiz.

(...) inçip altı yol içinteki ög kang ka kadaş bolmuş tınl(ı)gları+**g örletdim** emgetdim isig özlerintin öngi adırtım erser (...) (135/17)

(...) *sonra altı yol içindeki ana-baba, hisım-akraba olmuş canlıları kızdırdım, (onlara) acı çektirdim, hatta (onları) yaşamlarından ayırdım ise (...)*

(...) yine burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçılarig körüp sögüp sarsıp todap uçuzlap köngülleri+**n** karınları+**n** irintürtüm burçınturtum **örletdim** emgetdim **erser** (...) (136/11)

(...) *yine Buda, Pratyekabuddha (ve) Arhant, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretilerde davrananları görüp, sövüp sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip üzdüm ise (...)* (226/8), (219/11), (220/13), (220/16), (220/18), (221/4)

ört- “örtmek, saklamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 202). “*Örtmek*” anlamındaki fiil, AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır kullanımı şöyledir:

+belirtme ört- “örtmek, saklamak”

tillig lakşanın tıtag iyin mungadıncığıg körkitür yidizi üze tüz **örtđi** üç ming ulug ming yirtinçü+g (485/20)

Dil alameti nedeniyle, olağanüstülüğünü gösterdi (ve) sayısız, binlerce yeryüzünü genişliği boyunca dümdüz örttü.

(...) k(a)ltı ol çınju tigma çın kirtü arıg süzük köngül tözi+n **örtdeçi** köşitdeçi nızvanılıg kkirlerig tarkarmak kitermek erür (244/12)

(...) dahası, o çınju denen gerçek, temiz-saf gönül temelini örtecek, kapatacak ihtiraslı kirleri uzaklaştırmak, gidermektir.

(...) ol kamag burkanlar üskinte bo kamag ağır ayıg kılınçlarımı+n **anı** barça kalısız ökünür m(e)n bilinür m(e)n açınur m(e)n yadınur m(e)n yaşurmaz m(e)n baturmaz m(e)n **örtmez m(e)n** kizlemez m(e)n (138/2)

(...) o bütün Budalar önünde, bu bütün kötü davranışlarımı, on(lar)ı bütünüyle, hepten ortaya koyar, pişmanlığımı belirtir, itiraf eder, yayarım; örtmem, kapatmam, gizlemem, saklamam. (500/1), (500/3), (500/10), (244/5), (318/21), (602/2)

örte- “tutuşturmak, yakmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 208). Ört ismine +A- ekinin getirilmesiyle oluşmuştur ve “tutuşturmak, yakmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 423). Fiil, AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme örte- “tutuşturmak, yakmak”

kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar bilge bilig oot yalını üze nızvanı kadguları+g **örtep** köyürüp tuyunmak bölüklüg nomlarıg bışrunmaklıg y(a)rukın artukrak yalınayurlar yalrıyurlar (316/23)

Ki o, bu yerde Bodisatvalar bilge bilgisi(nin) ateşiyle ihtiraslı kaygıları tutuştırurup, yakıp sezmek bölümlü öğretileri çalışmak parlaklığıyla fazlaca parlıyorlar-parıldıyorlar.

örten- “kavrulmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 209). Öрте- “yanmak” fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “ (kendi kendine yanmak)” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 610). AY’de *vasıta*, *yönelme*, *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta örten-* “kavrulmak”

kalmış iki kençlerim öngi adırılıp antada yme basıtıp busuşka emgeklig ootı+n **örtenmişler** (641/10)

Orada iki gencim ayrılıp kalmış ve kederle ezilip ızdırap ateşiyle kavrulmuşlar.

ötrü togdı olarning monı monçulayu sakınçın açmak ootı+n **örtenür** bo tişi bars et’özi monta yene közünmez monga yigülük aş içgü (630/6)

Sonra onlarda şöyle (bir) düşünce doğdu: “Bu dişi kaplanın vücudu açlık ateşiyle yanıyor ve burada bunun yiyeceği yiyecek ve içecek görünmüyor.”

ötrü ilig beg k(e)ntü özi katunı birle ikegü koşuglug kanglıda olurup t(e)rkin tavratic(a)ya bartılar katıg ünin yıglayu köngülleri açıyu busuşlug köngülü+n **örtenü** oot yalının yalar teg atl(ı)g yüüzlüg birkerü ming kara bodun arkası yme balıkdan üntiler (637/1)

Sonra han bizzat kraliçesi ile ikisi hazırlanmış (at) arabasına binip hemencecik vardılar; yüksek sesle ağlayarak yürekleri acıdı; ateş ile kavrulurcasına yürekleri kederle yandı (ve) önde gelenlerle birlikte bin(lerce) halk topluluğu dahi hanı takip ederek şehirden çıktılar. (500/15), (638/15)

B) +*yönelme örten-* “kavrulmak”

Oot+**ka örtenip** köyer teg ögümin köngülümün içgınıp munggul bolup bilinmez m(e)n (624/17)

Ateşe kavrulup yanar gibi aklımı, gönlümü kaybedip akılsız olup bilinmem.

(...) inçip bodıs(a)t(a)vlar ol antag adınların emgekin+**ge** köydeçi **örtenteçi** irinçkedeçi y(a)rlıkançuçı köngülleri üze çıgay emgekin emgenteçilerig irinçkeyürler (216/10)

(...) şöyle ki, Bodisatvalar onun gibi başkalarının eziyetine yanacak, kavrulacak, merhamet edecek, bağışlayacak gönülleriyle fakirlik eziyetiyle mahvolanlara merhamet ederler.

C) +bulunma örten- “kavrulmak”

aş içgü ton kedim tıtagınta azu yme tişi tınl(1)gka bodulmak yapşınmak ugurın+ta nızvanılıg oot üze **örtenip** anın m(e)n kıltım erser kamağ ayıg kılınçlarig (102/21)

Yeme-içme, giyim-kuşam sebebinde de dişi canlıya yapışmak sebebinde ihtiraslı ateş ile kavrulup bütün kötü davranışları yaptım ise (...)

D) +yalın örten- “kavrulmak”

busuşlug taluy içinte tering batıp köngülleri sakınçlug kadgulug oot üze **örtentiler** (639/22)

Kaygılı deniz içinde gönülleri derin(e) batıp kaygılı ateşle kavruldular.

örtül- “örtülmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 209). Ört- “örtmek” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “örtülmek” anlamı verir. AY’de yalın durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın örtül- “örtülmek”

bulung yingak barça bütürü karartı kara tuman üze **örtülti** (617/9)

Her taraf tamamen karardı, kara dumanla örtüldü.

tınl(1)glar az amranmak üze **örtülüp** tangılmışlar üçün körmemekleri ugrınta anın teginürler alku emgeklerig tip y(a)rılıkadı (340/20)

“Canlılar az sevinmekle örtülüp körmemekleri sebebiyle sıkıştırıldıkları için bütün eziyetlere değinirler.”, diye buyurdu.

örtür- “yetiştirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 210). Ör- “yetiştirmek” anlamındaki fiilin *-DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “yetiştirmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 809). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme örtür- “yetiştirmek”

bu üç törlüg edgü yıldızlari+n örmeyük erser *örtürgeli* (...) (243/5)

Bu üç türlü iyi alanları yetişmemiş ise yetiştirmek için; (...)

ötgür- “derinlemesine anlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 52). Öt- “geçmek” fiilinin *-gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “geçirmek” anlamı verse de fiil bu haliyle yalnızca zihinsel işleyiş bağlamında “*derinlemesine anlamak*” anlamında kullanılır (Erdal, 1991, s. 751). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme ötgür- “derinlemesine anlamak”

yirtinçülüg edremlerig biş törlüg vıdyaaстан bilge bilgi orunları+n barça+nı *ötgürmek* yme kayu erür tip tiser (256/3)

Yeryüzüne ait erdemleri beş türlü vıdyaaстан bilge bilgisi yerlerini, hepsini derinlemesine açıklamak nasıldır dese (...)

(...) alkınmaksız isilmeksız kirtü savı+g *ötgürteçi* nomlug ün atl(1)g d(a)r(a)nı nom (338/18)

(...) *Bitmesiz, azalmasız gerçek sözü derinlemesine açıklayacak öğretili ses adlı darani öğreti (...)*

(...) timin ök alku nomu+g *ötgürmiş* tip atanurlar (204/3)

(...) *"Derhal bütün öğretiyi derinlemesine açıklamış."* deyip adlandırırılar. (553/21), (343/4), (673/17), (4/2), (218/23), (293/3)

ötle- “öğütlemek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 57). *Öt* “*öğüt, nasihat*“ isminden +*la-* ile elde edilmiş fiildir ve “*nasihat etmek*“ anlamına gelir (erdal, 1991, s. 443). AY’de *yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme ötle-* “öğütlemek“

üç törlüg kutlarig bulguka tıdıg ada kılmamış buyan edgü kılınç kamag tınl(ı)g oğlanın tört törlüg yavlak yollarıntın t(e)rk tavrak üntürgü+*ke ötleme*k buyan edgü kılınçka yitmez (179/14)

Üç türlü saadetleri bulmaya engel olmamış (olmak) iyi davranışı bütün canlıları dört türlü kötülük yollarından çarçabuk çıkarmaya öğütlemek iyi davranışa yetmez.

bo sakınmış sakınçingızlar+*ka* amtı sizlerni *ötleyür m(e)n* tutuzur m(e)n (91/17)

Bu düşündüğünüz düşüncelerinize şimdi sizleri öğütlerim, emrederim.

tınl(ı)glarıg kılmış ayıg kılınçların öküntürüp kşantı kılğalı ötlemiş buyan edgü kılınç alku emgeklig tolgaklıg tınl(ı)glarıg ozgurgu+*ka* kutgargu+*ka ötleme*k buyan edgü kılınçka yitmez (180/1)

Canlılara işlemiş (oldukları) kötü davranışlarını itiraf ettirip, pişmanlık duymaları gerektiğini öğütlemek, iyi iyi davranışa yetmez. (179/2), (179/17), (178/23), (180/4), (562/2), (641/12), (669/2)

B) +*belirtme ötle-* “öğütlemek“

yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)d küzetmiş buyan edgü kılınç kamag tınl(ı)glarıg üç törlüg kutlarka öritdürgeli ötleme k buyan edgü kılınçka yitmez (178/23)

Saf, temiz dini öğreti gözetmiş (olduğu) iyi davranış(ı) (ve) bütün canlıları üç tür saadetlere gönül beslemek için öğütlemek, iyi davranışa yetmez.

ilning uluşnung törüsü+*n ötle*p eriglep (7) yoritur (565/6)

Devletinin töresini öğütleyip, nasihat ederek yürütür.

ay emgek ay emgek bökünki künthe amrak ögükk(e)yemin yme yitdürtim içgıntım erki mu m(e)n tip yaşın yutunu katunı+*n ötle*yü inçe tip tidi (622/17)

“Ey eziyet ey eziyet! Bugünkü günde sevgili cancağzımı da yitirdim, kaybettim mi ki ben?” deyip yaşını silerek karısını öğütleyerek şöyle dedi (...)

(564/1), (181/9), (597/7)

ötün- “rica etmek; arz etmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 62). “Rica etmek“ veya “arz etmek“ anlamındadır. Aya- fiili ile eş fiil görünümündedir. AY’de *yalın*, *yönelme*, *bulunma*, *belirtme*, *vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır. *Vasıta* ve *bulunma* durumundayken “arz etmek“ anlamındadır, *yalın*, *yönelme*, *belirtme* ve *eşitlik* durumundaysa “rica etmek“ anlamındadır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın* *ötün*- “rica etmek“

inçip yene anıng yunglaguluk edi tavarı yok teginmez üçün anın t(e)ngri kangım sizni okıyur ötünür ermiş tip **ötüngey** (442/7)

Böylece yine onun kullanacak malı-mülkü olmadığı için Tanrı babam sizi çağırır imiş”, diye rica edecek.

küntüz yene törüçe kşantı kılı **ötüneyin** (352/10)

Gündüz de töreye uygun olarak tövbe ederek rica edeyim.

(...) biz ikegü negü tip **ötünelim** sözlelim (620/6)

(...) *biz ikimiz nasıl deyip söyleyelim?* (473/13), (497/20), (512/19), (527/14), (538/6), (72/5), (341/8), (37/21), (81/14), (83/13), (94/18), (125/17), (132/16), (189/6), (202/23), (188/20), (336/10), (373/1), (382/17), (383/1), (389/22), (448/22), (462/2), (467/21), (469/2), (469/22), (473/20), (480/11), (470/8), (479/17), (527/1), (533/7), (545/17), (547/16), (574/6), (577/3), (607/6), (623/8), (606b/10), (633/2), (638/13), (653/16), (658/4), (7/12), (13/3), (13/15), (13/22), (91/10), (195/1), (342/9), (397/22), (391/18), (399/8), (409/16), (403/15), (414/18), (417/7), (423/10), (426/2), (440/9), (450/3), (456/1), (472/17), (538/18), (645/13), (666/4), (449/10), (480/21), (518/4), (527/10), (546/2), (661/6), (12/2), (95/19), (183/10), (182/23), (448/7), (457/12), (471/6), (634/12), (663/21), (33/22), (506/23), (615/15), (114/18), (132a/5), (520/17)

B) +yönelme ötüün- “rica etmek“

burkan kutın bulgu üçün nomug şasanıg ilig uluşug küzetgü üçün tört m(a)haranç t(e)ngriler+**ke** dorma **ötüneyin** tip bodı köngül öritgil (27/13)

Buda mutluluğunu bulmak için; öğretiyi, devleti gözetmek için dört Maharanc tanrılara dharma rica edeyim deyip aydınlanma gönlü besle.

t(e)ngrilerke yalvarıp küzetü bergü+**ke** **ötünsün** (484/8)

Tanrılara yalvarıp, gözetilip korunmayı rica etsin.

anta ötrü hormuzta t(e)ngri olurmuş orunıntın örü turup ayasın kavşurup ağır ayamakın t(e)ngri t(e)ngri burkan+**ka** inçe tip **ötünti** (...) (470/2)

Sonra Hormuzta Tanrı oturduğu yerden kalkarak ayasını birleştirdi (ve) büyük (bir) saygıyla Tanrı(lar) tanrısı Buda'ya şöyle ricada bulundu (...) (34k/5), (37/1), (335/21), (372/7), (381/15), (390/15), (392/17), (666/23), (149/21), (132/4), (157/19), (167/18), (168/6), (184/1), (202/2), (404a/14), (467/14), (468/7), (469/8), (518/14), (527/21), (534/7), (573/20), (602/23), (609/6), (621/23), (638/1), (640/7), (82/22), (89/2), (182/14), (193/22), (197/10), (341/4), (397/3), (406/16), (430/16), (451/12), (455/20), (470/21), (471/15), (548/9), (549/15), (605/5), (518/1), (605/11), (608/12), (10/15), (666/7)

C) +belirtme ötüün- “rica etmek“

bo (6) d(a)r(a)nıg sözleyü **mini** okısunlar **ötünsünler** (521/7)

Bu daraniyi söyleyerek beni çağırınsınlar, rica etsinler.

altun önglög y(a)ruklug nom erdini+**g** **ötünmek üze** (...) (403/23)

Altın renkli, ışıltılı öğreti mücevherini rica etmek ile (...)

amtı m(e)n yügerü on küçlög ayagka tegimliglarning üskinte aç a yada **ötüneyin** erüş üküş alp sıkıg emgekleri+**g** (109/3)

Şimdi ben yukarılardaki saygıya değerlerin huzurunda çok ve güç ve sıkıntılı eziyetleri açıklayarak arz edeyim. (535/14), (164/1), (332/24), (335/12), (372/12), (468/15), (469/13), (513/3), (587/19), (666/23), (667/16), (668/11), (669/6), (669/19), (670/11), (670/22), (472/6), (597/22), (663/23), (481/1), (512/4), (537/20), (473/3), (103/4-9-10-13-19), (108/1), (445/5), (467/20), (468/14), (469712), (470/7), (471/5),

(471/23), (475/14), (522/18), (542/22), (448/23), (441/13), (442/6), (507/20), (508/17), (510/14), (588/1), (587/8), (95/13), (550/2), (482/8), (666/7)

D) *+vasıta ötün-* “arz etmek”

(...) ol kamag tirin kuvrag arasınta altmış koltı bodıs(a)t(a)vlar altmış koltı t(e)ngriler öngi öngi agızı+n bir üni+n inçe tip **ötüntiler** (...) (663/5)

(...) o bütün topluluk arasında kalmış sayısız Bodisatva (ve) sayısız tanrı başka başka ağızla bir sesle şöyle deyip arz ettiler (...)

E) *+bulunma ötün-* “arz etmek”

amtı m(e)n yügerü on küçlüg ayagka tegimliglarning üskin+te aç a yada **ötüneyin** erüş üküş alp sıkıg emgeklerig (109/3)

Şimdi ben yukarılardaki saygıya değerlerin huzurunda çok ve güç ve sıkıntılı eziyetleri açıklayarak arz edeyim.

F) *+eşitlik ötün-* “rica etmek”

burkan nom bursang kuvrag üç erdinig tanuklap çının+ça kirtüsin+çe **ötünü** **teginür m(e)n** tip tidi (537/10)

Buda (ve) rahipler topluluğu üç mücevherini tanıklayıp doğrusunca (ve) gerçeğince rica edip değinirim dedi.

övkele- “öfkelenmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 9). *Övke* “*öfke*” isminden +IA- ile elde edilmiştir ve fiile “*öfkelenmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 444). AY’de yönelme ve yalın durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yönelme övkele-* “öfkelenmek”

neng kim+ke yme iringülük **övkelegülük ermez** tip (...) (228/15)

Hiç kimseye de öfkelenme olmaz deyip (...)

B) +*yalın övkele-* “öfkelenmek”

köngülün adın kişining edgüsinge azlanmamak künilmemek övke köngül tutmamak **övkelememek** t(e)rs körüm öritmemek erür (220/5)

Gönlünle başka kişinin iyisine haset etmemek, kıskanmamak, öfkeli gönül tutmamak, öfkelenmemek, ters görüş beslememektir.

övkelen- “öfkelenmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Övkele-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*öfkelenmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 611). Fiil, AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme övkelen-* “öfkelenmek”

edgü ögli+*ke* yanturu **övkeleniser** kakısar (...) (595/10)

İyi kalpliye tekrar öfkelenise, hiddetlense (...)

2.13. -S-**I. saç- “saçmak”**

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 794). “*Saçmak; serpmek; dağıtmak*” anlamına gelir. “*Serpmek; dökmek*” anlamındaki *saç-* ile “*dağıtmak*” anlamındaki *saç-* arasında *–her şekilde içinde dağılmayı barındırsa da-* görece bir fark gördüğümüz için iki maddede incelemeyi uygun gördük. Buna göre “*serpmek*” anlamındaki *saç-* AY’de *yalın, yönelme, belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın saç-* “saçmak”

toz toprakıg söntürgü edgü yıdılıg suv **saçdı** (574/20)

Toz toprağı söndürecek güzel kokulu su saçtı.

mandal içinte tütsüg hua çeçekler **saçıp** altun kümüş idişlerte tolu mır sütte ulatı tatılıg közüngü ook kılıç birle tükel ursun (477/4)

Alan içine güzel kokulu çiçekleri saçsın, altın ve gümüş kâseleri bel (ve) sütle doldursun. Ayrıca ayna, ok ve kılıcı (bunları) bütünüyle yerleştirsın.

(...) yangı arıg ton kedip ol tayçu bamış ev içinte kirip tütsüg köyürüp hua **saçıp** aşın suvsuşın tapıg udug kılıp (...) (361/20)

(...) *temiz yeni giysi giyip o dua bağlanmış ev içine girip tütsü yakıp çiçek saçıp yiyecek ve içeceklerle hizmet edip* (...) (416/2), (424/3), (487/13), (516/6), (535/10), (337/10), (513/23), (477/20), (515/2)

B) + yönelme saç- “saçmak“

körü tegintim iki tiginig ögsiz tınsız yaturlar arıg semek içinte kolup alıp sogık suv bögürtüm **saçdım** olar+**ka** ötrü timin azk(a)ya öglenü tınlanu tegintiler (640/10)

İki prensi orman içinde baygın yatarken gördüm; soğuk su alıp onlara saçtım; sonra ancak biraz ayıldılar.

(...)tapıgçı begler tavrata çından suvın sogıtıp bögürtiler **saçdılar** ilig beg+**ke** katun+**ka** (640/1)

(...) *Hizmetçi beyler, hükümdar beye (ve) eşine aceleyle sandal ağacı suyunu soğutup, püskürttüler, saçtılar.*

(...) üküş törlüg ugrın iyin ögirmiş ulatı 'eng mintın yılki ajunıntakı irinç y(a)rlıg tınl(ı)glar+**ka** meng **saçmak** aş birmekde ulatı tıtaglartın turmış kayu neçe buyan edgü kılınçlarım erser (...) (169/10)

(...) *pek çok, türlü sebepten dolayı sevinmiş ve devamla, hiç olmazsa hayvan yolundaki zavallı, sefil canlılara yem saçmak, yiyecek vermek vb. gibi sebeplerden başka iyi davranışlarım (var) ise* (...) (520/13), (313/6)

C) +belirtme saç- “saçmak“

(...)tapıgçı begler tavrata çından suvı+**n** sogıtıp bögürtiler **saçdılar** ilig begke katunka (640/1)

(...) *Hizmetçi beyler, hükümdar beye (ve) eşine aceleyle sandal ağacı suyunu soğutup, püskürttüler, saçtılar.*

t(e)ngri kızları yme birkerü yumgı barça **saçdılar** mandarık atl(ı)g çeçeki+**g** yüz ming törlüg (576/4)

Tanrıçalar da her yere yüz bin türlü Mandarık ağacı(nun) çiçeğini her yere saçtılar.

(...) ötrü ol gr(a)tırakut tag töpüsinte adruk adruk t(e)ngridem körkle mandarik m(a)hamandarıkda ulatı t(e)ngri yirinteki hua çeçekleri+g t(e)ngri t(e)ngri burkan üze birkerü **saçdılar** (183/15)

(...) sonra o Gratirakut dağının tepesinde, ayrı ayrı tanrısız güzellikteki Mahamandarika çiçeklerinden başka, tanrı yerindeki çiçekleri(ni de) Tanrılar Tanrısı Buda üzerine hep birlikte saçtılar. (313/6)

D) +bulunma saç- “saçmak“

kayu mening ilkisizdin berüki ötgürü bökünki künke tegi üç erdinilig tarıglag için+te **saçmış** tarımış neçe buyan edgü kılınçlarım erser (...) (168/21)

Hani benim başlangıçsızdan beri, bu güne değin, üç mücevherli tarla içinde saçıp sürmüş (olduğum) ne kadar iyi davranışlarım (var) ise (...)

II. saç- “dağıtmak“

“Dağıtmak“ anlamındaki saç- AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme saç- “dağıtmak“

t(e)ngri t(e)ngri burkan lakşanın altın önglög et’özi+n ögi+n köngülü+n **saçmadın** yügerü sakınsun üskinte (485/3)

Tanrı(lar) Tanrısı Buda’nın alametini, altın renkli bedenini, aklını ve gönlünü dağıtmadan, her şeyden çok düşünsün(ler).

ol (4) d(a)r(a)nı tutdaçı kişi k(e)ntü ögi+n köngülü+n öngi **saçmadın** bo özen d(a)r(a)nıg özi eşidip adınlar eşidmegüçe ünin akuruk(a)ya sözlesün (441/5)

O darani tutacak kişi kendi aklını, gönlünü dağıtmadan bu ilk daraniyi kendisi işidip başkaları duymacak şekilde sessizce söylesin.

agir akruş erigin köni ögi+n **saçmadın** sözleyür erti (573/10)

Öğüdünü ağır (ve) sessizce aklını dağıtmadan söylerdi. (283/20)

saçıl- “saçılmak, dağıtılmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 797). *Saç-* “*saçmak, dağıtmak*“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş haldir ve fiile “*saçılmak, dağıtılmış olmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 669). AY’de *vasıta, belirtme, bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+vasıta saçıl-* “saçılmak, dağıtılmak“

ol ilteki kişiler **saçılur** artayur kamagı+n (552b/7)

O yerdeki kişiler hep birlikte bozulur, dağıtırlar.

sever amrak at adgır yügrük yangada ulatı ançulayu ok yme kamagu+n **saçılurlar** (552b/7)

Sevilen at-aygır, filden başka hepsi birlikte dağıtırlar. (552a/21)

B) *+belirtme saçıl-* “saçılmak, dağıtılmak”

bo nom erdini+g **saçılğalı** yokadgalı ıdmamakıngızlartın ötgürü k(a)ltı gang ögüzdeki kum sanınça kalp üdlerke tegi sözlep nomlap alkmaguluk ulug buyan edgü kılınçığ kazgantıngızlar (671/14)

Bu öğreti mücevherini dağıtılmak için, yok olması için terketmemenizden dolayı Ganj nehrindekiki kum sayısınca uzun zamanlara değin söyleyip, vaaz edip sona ermeyecek sevap (ve) iyi davranışı kazandınız.

C) *+bulunma saçıl-* “saçılmak, dağıtılmak“

anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükleri inaru berü **anta monta saçılıp** yatmışın körüp et’özlerin birkerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yiilke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamılıtlar (625/12)

Ondan sonra, Bodisatvanın taze kemikleri(nin) orada brada saçılıp yattığını görüp vücutlarını yere çalıp, akıl(larını) kaybedip, çıldırıp sanki ulu ağaç(lar) güçlü (ve) sert yele vurulup devrilmiş gibi düştüler, devrildiler.

D) *+yalın saçıl-* “saçılmak”

kalmış kövteng yaş süngük kara saçı yme ançulayu ok arkuru turkuru **saçılıp** anta monta yaturın yme ök körtiller ançulayu akmış kanı yol bolup yadılmışın öngi öngi kamış tüpleri içinte (631/17)

(Geriye) kalan gövdesi(ni), yaş kemiklerini, kara saçının öylece enine boyuna saçılarak orada burada durur hâlde (gördüler); ve de akan kanının yol olup kamışlık içinde her yere yayıldığını gördüler.

sakın- “düşünmek“

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 813). *Sak-* fiiline *-n-* ekinin getirilmesiyle oluşmuş dönüşlü gövdedir ve “ (kendi kendine) düşünmek“ anlamına gelir. *Sak-* ve *sakın-* arasında hiç anlamsal farklılık olmamasına rağmen *sak-* nadir görülürken *sakın-* oldukça yaygındır. *-n-* eki düşüncenin içsel bir süreç olduğunu vurgulamak için eklenmiş olabilir (Erdal, 1991, s. 612). AY’de *yalın*, *belirtme*, *bulunma*, *vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın sakın-* “düşünmek”

antag erser amtı s(e)n titrü tınglagıl edgti ögil **sakıngıl** (38/4)

Onun gibi ise sen doğru dinle (ve) iyice düşün!

antag erser birök yir katunıya s(e)n amtı titrü tınglagıl edgüti ögil **sakıngıl** (547/23)

Onun gibi ise ey yeryüzü hatunu! Sen şimdi doğru dinle (ve) iyice düşün!

ötrü ol üdün m(a)has(a)tvı bodıs(a)t(a)v yoriyu inçe tip **sakıntı** (...) (612/20)

Sonra o Mahasatvi Bodisatva yürürken şöyle düşündü (...) (265/20), (540/10-11-13-15), (345/22), (27/21), (411/11), (385/11), (422/5), (148/5), (440b/10), (491/5), (113/18), (356/19), (423/21), (535/23), (544/3), (72/12), (586/11), (599/21), (602/13), (605/3), (606/5), (613/23), (614/1), (616/16), (332/14), (633/21), (385/3-7-16), (67/22)

B) +*belirtme sakın-* “düşünmek”

yene şakımuni t(e)ngri burkanı+g turkaru unıtmaksızın öyeyin **sakınayın** (116/4)

Yine Şakımuni Tanrı Buda’yı tamamen unutmadan düşüneyim.

kim ol tınl(ı)glar taplamış oyun bedizi+g köngüllerinte **sakınsarlar** (...) (119/5)

Ki o canlılar hoşlandıkları süsleri gönüllerinde düşünseler (...)

ol körmiş eşidmiş nomları+g çınınça körüp kirtüsinçe **sakınip** ezügin igidin bilirler (386/13)

O gördükleri, duydukları öğretileri gerçeğince görüp, doğrusunca düşünüp çürüğünü-bozuğunu bilirler. (25/11), (29/25), (33/22), (225/14), (228/2-5-8-22), (229/4), (264/7), (267/13), (576/17), (684/4), (420/17), (415/21), (539/15), (543/17), (524/10), (485/4-5-8), (34s/16), (34ş/17), (164/22), (454/17), (486/7), (500/11), (513/20), (517/22), (72/18), (365/3), (119/5), (584/10), (198/17)

C) +*bulunma sakın*- “düşünmek”

kim ol tınl(ı)glar taplamış oyun bedizig köngüllerin+**te sakınsarlar** (...) (119/5)

Ki o canlılar hoşlandıkları süsleri gönüllerinde düşünseler (...)

kayu küsüşü erser anı köngülin+**te sakınu** kün t(e)ngri togmazkan ol ok ev içinte olurup kara önglög aşlarig aşansun (362/5)

Her ne isteği varsa onu gönlünde düşünerek güneş doğmadan o ev içinde oturup kara renkli yemekleri yesin.

bo monça savıg içileringe sözlep ötrü k(e)ntü köngülin+**te inçe tip sakıntı** (...) (611/22)

Bunun gibi sözü kardeşlerine söyleyip sonra kendi gönlünde şöyle düşündü (...) (438/8), (584/2), (584/10), (141/20)

D) +*vasıta sakın*- “düşünmek”

anı üçün sizler kamag tözünler bo tütrüm tering yörüglög nom erdini içinteki birer padakın birer şlökin birer bölükin birer kesinin bir uçlug kop süzük kirtgünç köngüli+**n okınglar sözlengler boşgununglar tutunglar sakıninglar** bışrununglar (198/17)

Onun için sizler, bütün soylular bu keskin, derin anlamlı öğreti mücevheri içindeki birer şiiri, birer koşuğu, birer bölüğü, birer kısmı, bir taraflı, bütünüyle temiz inançlı gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız.

(...) köngüli+**n sakınu** yançdım erser (...) (134/8)

(...) gönlümle düşünüp günah işledim ise (...)

anı için atı kötrülmüş ayakta tegimlig t(e)ngirim ol ugurtakı yalanguklar manga utlı sevinç tegürmek köngülü+n inçe tip sakınç **sakınsarlar** (531/13)

Onun için ey adı yüceltilmiş, saygıya değer tanrım! O insanlar bana bir dolu sevinç ulaştırmak isteğiyle söyle düşünseler (...)

E) +*eşitlik sakın*- “düşünmek”

ol körmiş eşidmiş nomlarıg çınınça körüp kirtüsin+**çe sakınıp** ezügin igidin bilirlir (386/13)

O gördükleri, duydukları öğretileri gerçeğince görüp, doğrusunca düşünüp çürüğünü-bozuğunu bilirlir.

monça sakınu tüketip azu sengremlerte azu kentlerte azu suzaklarta azu evlerte azu kurug yirlerte nom nomlaguluk nomlug orunta nom tıngka barıp yinçürü töpün yükünüp bo nom erdinig eşidsünler (531/17)

Böylece düşünüp, bitirip ormanlarda, köylerde, kentlerde, evlerde, kuru yerlerde öğreti vaaz edilecek yerde, öğreti(nin) sesine yerlere eğilerek secde edip, bu öğreti mücevherini işitsinler.

F) + *yönelme sakın*- “düşünmek”

(...) törtünç alku tınl(ı)glar oğlanınga edgü sakınç sakınsar (...) (147/17)

(...) dördüncüsü, diğer insanoğullarına (karşı) iyi düşünce düşünce (...)

kimler birök küseser(...) üç üdki burkanlar+**ka birkerü sakınu** yitiñsiz tapıgın tapıg udug kılğalı (581/22)

Üç zamandaki Buda'lara sonsuz hizmet kılmak için düşünerek kimler istek duysalar (...)

sakıntur- “düşündürmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Sakın- “düşünmek”* fiilinin -*tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*düşündürmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 822). AY'de *yahn* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın sakıntur*- “düşündürmek”

ötrü ol ugrta biz kamagun bo nom erdinig tutdaçı bilteçi nomçı bilgelerning köngülleringe kirip ol iligler kanlarka aç a yada nomlayu okıtu nomlaguluk sakınç *sakınturgay biz* (401/20)

Sonra o zamanda biz hep beraber bu öğreti mücevherini tutacak, bilecek vaiz bilgelerin gönüllerine girip, o hükümdar-hanlara açıklayarak vaaz ederek, okutarak vaaz edilecek düşünce(leri) düşündürteceğiz.

saklan- “korunmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 810). *Sak “uyanık”* isminden +*lAn-* ile elde edilmiştir ve *Gözünü dört açıp korunması gereken şeyi korumak* fikrinden hareketle fiilin anlamı “*korumak, gözetmek*”tir (Erdal, 1991, s. 514). AY’de *vasıta* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta saklan-* “korunmak”

sizler kamagu+*n* t(e)ngridem kuvrag artukrak yıçanıp **saklanıp** köngül tegürüp bo mening edgü tityük nomlug şasınımız ür kiç turgurguka avant tıtag boltaçı bo nom erdinig isig özüngüzler tite katıglanıp küyü küzetü tutunglar tip tutuzu y(a)rılıkadı (342/14)

Sizler hepiniz kutsal topluluk çokça hazır hâle getirmek için uğraşıp bu benim iyi denilen dharmā şāsanasını er geç durdurmaya sebep olacak bu öğreti cevheri sıcak vücudunuzu göndererek gayret ederek, gözeterek tutun, diye hükmetti.

B) +*bulunma saklan-* “korunmak”

anın bo savlar+*ta saklanmış* yıçanmış **k(e)rgek** (...) (443/17)

Onun için bu sözlerde korunmuş (olsa) gerek (...)

sal- “dedikodu yapmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 824). Kullanıldığı yer, fiilin talep ettiği anlam gibi sebeplerle çok geniş bir anlam alanı vardır. Temel anlamı “*hareket ettirmek; yollamak*” olan fiil metnimizde deyim olarak bulunur ve *til salmak ağızdan lafları düşünmeden göndererek lafı bırakmak* fikrinden

hareketle “*dedikodu yapmak*” anlamına gelir. AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma sal-* “*dedikodu yapmak*”

(...) ikinti tayşing nomlar+*ta til salmuş* çulvu sözlemiş erser (148/12)

(...) *ikincisi, Mahayana öğretilerde dedikodu yapmış, iftira etmiş ise (...)*

salın- “salınmak, sallanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 827). *Sal-* “*sallamak, hareket etmek*” anlamındaki fiilin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “*(kendi kendine) sallanmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 612). AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın salın-* “*salınmak*”

ançulayu tokılıg *salınurlar* (349/4)

Öylece sala ağacı dalı gibi güzelce salınıyorlar.

altın irini boş bolup kodı *salınsar* yme ölür (595/17) *yalın*

Aşağı kenarı boş olup sallansa da ölür.

san- “saymak, farz etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 833). *Sa-* “*saymak*” fiilinden *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü gövdedir (Erdal, 1991, s. 611). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme san-* “*saymak, farz etmek*”

mengü mengi erip inçip mengü tip atkantaçı körüm+*ke sanmaz* (165/11)

Sonsuz huzur olup, ancak sonsuz diyerek bağlanılacak görünüşe saymaz.

sana- “saymak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 835). *San* “sayı” isminden +A- ile elde edilmiş fiildir ve “saymak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 423). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme sana- “saymak”*

burkanlarig nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nırvanka kirmedin yirtinçüde turgurgalı ötüğçi bolup ötleüyü ötünmekdin turmuş buyan edgü kılınçning sanı+n sakışı+n kim ülgülegeli **sanagalı ugay** tip y(a)rılıkadı (167/15)

“Budaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvana’ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp, görüşüp, rica etmekten meydana gelmiş iyi davranışın sayısını kim sayabilecek, hesaplayabilecek?” diye buyurdu.

azu yme takı adın ontın singarkı yir suvda neçe tenglig bar erser üç ming ulug ming uluşlar ol ança yir itigi barça uşalıp kog bolsar ol koglarınng sakışı+n **sanagalı bultukmaz** (370/12)

Ve yine başka on taraftaki yeryüzünde ne kadar dengi varsa, üç bin büyük bin şehirler, o yeryüzündeki eşya kadar, (onların) hepsi ufalanıp toz olsa, o tozların sayısını hesaplamak mümkün olmaz.

sanç- “batmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 835). “Batmak” anlamındaki fiil AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın sanç- “batmak”*

çimşileşür et’özüm tüzü yingne **sançmış teg** (...) (633/12)

Vücudumun bütünü iğne batmış gibi sızlıyor (...)

tolp et’özi çimileşdi yingne **sançmış** osuglug tikdi sançdı agrıdı neng serilü umadı (632/20)

Bütün vücudu sızladı, iğne batmış gibi battı acıdı, [acısı] hiç dinmek bilmedi.

B) *+belirtme sanç-* “batırmak, kesmek”

ötrü kurımış katıg kamiş alıp anı üze ömgen tamırı+n *sançıp* kan üntürüp akuru akuru barska yakın bartı (616/21)

Sonra kurumuş sert kamiş alıp onunla boğaz(ındaki) damarını kesip, kan çıkarttırıp sessizce parsa yaklaştı.

sars- “azarlamak, sövmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 855). “*Sert-kaba davranmak; sert-kaba sözler sarf etmek*” anlamına gelir. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme sars- “azarlamak, sövmek”

bo yene burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçaları+g körüp sögüp *sarsıp* todap uçuzlap köngüllerin karınların irintürtüm burçınturtum örletdim emgetdim erser(...) (136/9)

Yine Buda, Pratyekabuddha (ve) Arhant, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretide davrananları görüp, sövüp sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip, üzdüm ise(...)

sat- “satmak”

Fiil *sat-*‘tan türemiş *satıgçı* “*satıcı*” ismiyle ilk kez Orhon Türkçesinde karşımıza çıkar. *Sat-* ise *sa-* “*müşteriye verilen malları saymak*” fikrinden hareketle “*satmak*” anlamına Uygurcada kavuşmuştur (Clauson, 1972, s. 798). *-t-* ile elde edilmiş ettirgen gövdedir. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme sat- “satmak”

antada kin manga yme ançulayu ok tapınsun udunsun manga tapıg udug kılmiş yıd yıpar hua çeçek aş içgü+g *satıp* anıng satıgı üze yene üç erdinig (12) ayasunlar ağırlasunlar (526/10)

Ondan sonra bana şöyle hizmet etsinler ki: bana hizmet ettikleri koku, çiçek, yemek (ve) içki(ler)i satıp satıştan elde edilenle de üç mücevheri saysınlar, (ona) saygı göstereyinler.

savrıl- “savrulmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Sav-* “*savurmak*” fiili önce *-Ur-* ile ettirgen hale getirilmiş daha sonra *-l-* ile edilgen yapılmıştır. “*Bir kuvvet tarafından isteği dışında hareket etmek*” anlamında “*savrulmak*” demektir (Erdal, 1991, s. 671). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma savrıl-* “*savrulmak*”

ol çetikig kiltuk+*da* ağır ulug yagız yir serü umadın bir üdte tepredi ırgaltı bütürü ögüzler köller erkeçlenip yaykalıp tetrü ongaru *savrılı* (630/18)

Bu doğum efsaneyi gerçekleştirdiğinde, büyük yağız yer dayanamayıp bütünüyle titredi, nehirler göller dalgalanıp sağa sola savruldu.

semekle- “defnetmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 829). *Semek* “*orman*” isminden +*la-* ile elde edilmiş fiildir. *Ölüyü* “*orman içine gömmek*” fikrinden hareketle *semekle-* “*defnetmek*” anlamına kavuşmuştur (Erdal, 1991, s. 445). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme semekle-* “*defnetmek*”

Anı körüp evinteki kişiler ulug yığıt sıgıt kılıp ölügü+*g semeklegeli* iltmezken üç kün ertip bartı (5/2)

Evindeki kişiler onu (ölü) görünce çok ağlayıp ölüyü defnetmek için uğraşana kadar üç gün geçip gitti.

ser- “sabretmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 843). “*Sabretmek; tahammül etmek*“ anlamındaki fiil AY’de *vasıta ve belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +vasıta ser- “sabretmek“

nom kirtüsün adırtlamak atl(ı)g serinmeki+n bo üç törlüg serinmekleri+n ürüg uzatı ***sererler serinürler*** (208/7)

(...) *öğreti gerçeğini ayırmak adlı tahammül ile bu üç türlü tahammül ile daima sabrederler.*

(...) ötrü kop ugurı+n ***sererler serinürler*** (230/7)

(...) *sonra bütün tesadüflerle sabrederler, sabrettirirler.*

ayıg ögli yağılarning örletmeki+n emgetmeki+n bir yintem ***sererler serinürler*** (229/2)

Kötü akıllı düşmanların kızdırmalarıyla, eziyetlerine tamamiyle sabrederler. (226/14), (227/21)

B) +belirtme ser- “sabretmek“

(...) k(a)ltı biş ajuntakı tınl(ı)glar üçün öz et’öznüng inçin mengisin intkisin yaragın tutmadın özlerin başların birü isig özlerin tite sermek serinmek erür (227/4)

(...) *beş hayat şeklindeki canlılar için kendi vücudunun rahatını, huzurunu, niteliğini, faydasını elde etmeden özlerini (ve) başlarını verip vücutlarını feda edip sabretmektir.*

(...) ap yme taşdın sığarkı ayıg ögli yağılar örletmekin emgetmekin ikegünü barça angsız ked sererler serinürler (232/2)

(...) *kötü düşünen düşmanların kızdırması(na ve) ıstırap çektirmesine her sebeple büsbütün iyice sabrederler.*

serin- “sabretmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 854). Ser- fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “ *(kendi kendine) sabretmek*” anlamını verir (Erdal, 1991, s. 612). AY’de *belirtme, vasıta, bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme serin-* “sabretmek”

(...) üçünç emgekke tuşdukda öngre ajuntakı kılınçları+*g* sakınıp sergeli ***seringeli umakka tayanıp*** (225/14)

(...) üçüncüsü, eziyete düştüğünde önceki dünyadaki davranışları düşünüp *sabretmeye muktedir olmaya dayanıp* (...)

ayıg ögli yağılarning örletmeki+*n* emgetmeki+*n* bir yintem ***sererler serinürler*** (229/3)

Kötü akıllı düşmanların kızdırmalarıyla, eziyetlerine tamamiyle sabrederler..

(...) emgekke tuşdukda öngre ajuntakı kılınçları+*g* sakınıp ***seringeli umak*** yme kayu erür tip tiser (...) (228/5)

(...) *eziyete düştüğünde önceki dünyadakil davranışları düşünüp tahammül etmeye muktedir olmak da nasıldır dese* (...) (227/5), (228/2-5-8-22), (230/7), (232/2)

B) *+vasıta serin-* “sabretmek”

(...) üçünç kop ugurı+*n* ***serinmek üze*** (...) (205/17)

(...) üçüncüsü, bütün tesadüflerle *sabretmek ile* (...)

(...) nom kirtüsin adırtlamak atl(1)*g* serinmeki+*n* bo üç törlüg serinmekleri+*n* ürüg uzatı ***sererler serinürler*** (208/7)

(...) *öğreti gerçeğini ayırmak adlı tahammül ile bu üç türlü tahammül ile daima sabrederler.*

(...) üçünç kop ugurı+*n* ***serinmek üze*** (...) (207/18)

(...) üçüncüsü, bütün tesadüflerle *sabretmek ile* (...) (208/11), (226/14), (227/21)

C) +*bulunma serin-* “sabretmek”

serinmek ulatı altı p(a)ramıt+**da** on orunug toşgurup burkan kutın bütürtüm
(369/15)

Altı fazilettesabretmekten başka on yeri basıp Buda mutluluğunu tamamladım.

D) +*yönelme serin-* “sabretmek”

(...) yırını yıglayu açığın+**ga seringeli umadı** (633/4)

(...) *kederine üzülüp ağlayarak, acısına sabredemedi.*

sev- “sevmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 784).
“*Sevmek, hoşlanmak*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme, yalın ve bulunma* durumundaki
tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme sev-* “sevmek”

yorigda yoridaçı+**g** ötrü olar+**ni** amrayurlar **severler** (556/5)

Sonra onları, (bu) usulde yürüyecekleri severler.

bo nomlarning tering yörügi+**n** yinçge adırtı+**n** eşidgeli **sevmek** taplamak **erür**
(250/18)

Bu öğretilerin derin anlamını, ince ayırım(ları)nı işiterek sevmek, tapmaktır.

(...) sansarıg ırmemek nırvanı+**g sevmemek** yme kayu erür tip tiser (...) (306/3)

(...) *öümlü dünyaya karşı gelmemek (ve) Nirvana’yı sevmemek de nasıl olur?*
dese (...) (269/8), (306/9-25)

B) +*yalın sev-* “sevmek”

kaçan birök bo nom erdinig eşidgeli tınglagalı sakınsar ötrü ’eng aşnu ol ilig kan
k(e)ntü özi **sever** taplayur (415/22)

*Her ne zaman bu öğreti mücevherini işiterek, dinleyerek düşünse, sonra, o
hükümdar-han kendisi sever (ve) tapar.*

t(e)rk tavrak tarkargalı **sevmek erser** k(a)ltı bo iki törlüg yol üze tarıkguluk bo
monça nızvanılarig tarkargalı kınmak erür (255/7)

Aceleyle, sıkıştırarak sevmek ise, öyle ki, bu iki türlü yol ile uzaklaşacak bunca ihtirasları uzaklaştırarak istemektir.

adırtlagalı *sevmek erser* (...) (252/8)

Açıklayarak sevmek ise (...)

C) +*bulunma sev-* “sevmek“

alku tınl(ı)g uguşında *sevmedeçi idi yok* (579/12)

Bütün canlı topluluğunda sevmeyecek asla yoktur.

sevin- “sevinmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 790). *Sev-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve fiile “*(kendi kendine) sevinmek*“ anlamı verir. Eş fiil olduğu *ögir-* fiili ile birlikte sıkça kullanılmıştır (Erdal, 1991, s. 612). AY’de *yönelme, yalın, vasıta, bulunma ve belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*yönelme sevin-* “sevinmek“

(...) ontın sıngar yırtinçüdeki tınl(ı)glarınk kılmiş buyan edgü kılınçların+*ga* edgüüg evrişlerin+*ge* iyin ögirser *sevinser* (...) (151/4)

(...) ön taraf dünyadaki canlıların işlemiş (oldukları) iyi davranışlarına, iyi tavırlarına *sevinse(ler), kıvansa(lar)* (...)

ançulayu yme öngre ertmiş üdteki bodıs(a)t(a)vlarınk kılı tüketmiş buyanların+*ga* kin keligme üdteki bodıs(a)t(a)vlarınk kılğuluk buyanların+*ga* alku+*ka* barça bir teg iyin ögirür m(e)n *sevinür m(e)n* öger m(e)n alkayur m(e)n (153/15)

(...) öylece de, önceden, geçmiş zamandaki Bodisatvaların yapıp bitirmiş (oldukları) iyiliklerine, ilerde, gelecek zamandaki Bodisatvaların yapmaları olası iyiliklerine, hepsine bütünüyle, aynı şekilde *sevinir, kıvanırım, (onları) över, methederim.*

tınglamış üçün bo nomug öngre t(e)ngri ajunta iligimin kavşurup sözlemiş+*ke* iyin ögirür *sevinür m(e)n* (579/4)

Önce tanrı dünyasında bu öğretiyi dinlediği(m) için elimi kavuşturup söylediğime sevinirim, kıvanırım. (178/6), (34j/2), (123/15),(151/19), (152/11), (154/17), (155/5)

B) +yalın sevin- “sevinmek”

ol üdün tört m(a)harança t(e)ngriler t(e)ngri t(e)ngri burkanta bo şlok takşutlug nomlug y(a)rılıg eşidü ertingü ögrip **sevinip** (...) (455/18)

Ey dört Maharanç! O zaman Tanrılar Tanrısı Buda da bu şiirli, öğretili buyruğu işitince fazlasıyla kıvanıp, sevinip (...)

ol üdün kondını braman bo şlökü eşidip ögrip **sevinip** mungadıp ötrü ol kamag ulug tirin kuvragka inçe tip tidi (...) (488/19)

Kondini Brahman, bu şiiri işittiğinde çok sevinip şaşırarak, o büyük cemaate şöyle dedi (...)

anta ötrü ol kamag igligler bo savıg eşidip ertingü ögirtiler **seviniler** (597/13)

Ondan sonra, bütün o hastalar bu sözü işitince fazlasıyla kıvandılar, sevindiler. (672/21), (135/2), (580/9), (517/7)

C) +vasıta sevin- “sevinmek”

amtı m(e)n ol kamag burkanlarning ol antag ıduk işlerine kop süzük kirtgünç köngülü+n artukrak iyin ögür m(e)n **sevinür m(e)n** (154/17)

Şimdi ben bütün o Buda'ların onun gibi kutsal işlerine bütün saf gönlümle fazlaca kıvanırım, sevinirim.

alku üdte kamagu+n iyin ögüre **sevinürler** (562/9)

Bütün zaman(lar)da hep birlikte kıvanarak sevinirler.

amtı m(e)n ol kamag bodıs(a)t(a)vlarning ol antag edgölüg işlerine barça yilikdin süngükdin berüki kop süzük kirtgünç köngülüm üze ağır ayamakı+n artukrak iyin ögür m(e)n **sevinür m(e)n** (153/6)

(...) şimdi ben, o bütün Bodisatvaların o öyleşi iyi işlerine bütünüyle, ilikten kemikten ileri, tam süzölmüş inançlı gönlüm ile son derece büyük bir saygıyla, bundan dolayı sevinirim. (644/9)

D) +*bulunma sevin*- “sevinmek”

alku üd+te kamagun iyin ögire *sevinürler* (562/9)

Bütün zaman(lar)da hep birlikte kıvanarak sevinirler.

bo nom erdinig nomlaguka *anta* ok kamag orun+*ta* üç ming ulug ming yir suv+*da* kamag t(e)ngriler kuvragı *sevintiler* (574/15)

Bütün Tanrılar topluluğu bu öğreti mücevherine vaaz etmek için çalışana, orada bütün yerlerde, üç bin ulu yer (ve) suda sevindiler.

üç uguşlug orun+*ta* t(e)ngrilerning kuvragı üç kırk t(e)ngri yirinteki ögirü *sevinü* kamagun monçulayu yine sözleşürler (564/20)

Tanrıların hepsi üç alanlı yerde, otuz üç Tanrı yerinde hep birlikte kıvanarak, sevinerek bu şekilde söyleşirler.

E) +*belirtme sevin*- “sevinmek”

yene bo nom erdinig boşguntacı tutdaçı dört törlüg tirin kuvragıg yme ayasar açınсар ögser küleserler ötrü ol yalanguklar kanı biz+*ni* ögirsün *sevinsün* tip sakınсарlar (423/20)

Yine bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört türlü topluluğu da saysa(lar), övse(ler), sonra, o insanlar da bizi övsün, sevinsin diye düşünсeler (...)

sevintür- “sevindirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 791). *Sevin*- “sevinmek” fiilinin -*tUr*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “sevindirmek” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 822). AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*yalın sevintür*- “sevindirmek”

çın kirtü ertükteg tözüg nomlagalır üçün bar et’öz körümlüg tınl(ı)glarning birtem öçmek üzeki korkınçların tarkarıp ögirdürgelir *sevintürgelir üçün* (...) (43/2)

Gerçek olduğu gibi temelini vaaz edecekleri için görmeye değer canlıların birlikte ortadan kalkma korkularını giderip övündürecekleri, sevindirecekleri için (...)

k(a)ltı öngreki teg kolusınca körüp ögirtürmek *sevintürmek erür* (266/10)

Öyle ki, önceki gibi isteğince görüp övündürmek, sevindirmektir.

(...) kinki ikigüsi üze ögirtürüp *sevintürüp* üç agu nızvanılarığ tarkarıp ulug asıg tusu kılurlar (268/2)

(...) *önceki ikisiyle övündürüp, sevindirip üç zehir(li) ihtirasları uzaklaştırıp büyük fayda ederler.* (266/14)

B) *+belirtme sevintür-* “sevindirmek“

ötrü antada kin olar barça bir yanglıg buşı birip buyan edgü kılınç kılmak üze k(e)ntü et’özleri+n ögirtürüp *sevintürüp* alkugun yumgın ol bayagut oglinga barıp inçe tip sözlediler (598/21)

Sonra, onlar bir sadaka verip iyi davranış yapmakla kendi varlıklarını övündürüp, sevindirip hep birlikte zengin oğluna gidip şöyle söylediler.

seviş- “sevişmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Sev-* “*sevmek*“ fiilinin -ş- ile elde edilmiş işteş halidir ve fiile “ (*karşılıklı*) *sevişmek*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 565). AY’de *vasıta* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+vasıta seviş- “sevişmek“

öz öz edgü ögli köngülleri üze alkugu+n *sevişsünler* amraşsunlar (120/4)

Bizzat kendi iyi akıllı gönülleriyle hep birlikte sevişsinler.

sevit- “sevdirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 786). *Sev-* “*sevmek*“ fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*sevdirmek*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 784). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme* *sevit*- “sevdirmek“

ög+**ke** kang+**ka** artukrak **sevitmiş erting** kadaşa (620/1)

Ey kardeş! Annene, babana sevdirmiş idin.

ol amançning yine kop törlüg körk+**ke** mengiz+**ke** tükellig kamag kişiler+**ke** **sevitmiş** (...) (585/19)

O Amanç'ın da çok türlü güzelliğe bütün kişilere sevdirmiş (...)

sı- “kırmak, bozmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 782). “*Kırmak, bozmak*“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme* sı- “kırmak, bozmak“

yinçge uvşak ç(a)hşap(u)dları+**g** yangılıp **sıdaçı** biligsiz bilig (...) (319/16)

İnce, ufak öğretileri yanılıp kıracak bilgisiz bilgi (...)

daşamabumı atl(ı)g onuç orunta v(a)jır tagı+**g** **sıdaçı** atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug bulurlar (325/6)

Daşamabumi adlı onuncu yerde Vajir dağını kırma adlı darani nomunu bulurlar.

alkınmaksız isilmeksiz v(a)jır tagı+**g** **sıdaçı** atl(ı)g d(a)r(a)nı nom (338/17)

Bitmesiz, tükenmesiz Vajir dağını kırma adlı darani öğretisi.

(34g/23), (114/1), (602/1)

B) +*yalın* sı- “kırmak, bozmak“

(...) altun taşın bulsar yinçge **sıp** bütgüsüz kavışgusuz kılıp (...) (71/14)

(...) *altın taşını bulunca incecik kırıp, bütünsüz kılıp (...)*

sıdur- “kırdırmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Sı-* “kırmak“ anlamındaki fiilin *-DUR-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “kırdırmak“ anlamını verir (Erdal, 1991, s. 809). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme sıdur-*“kırdırmak“

inçip bodıs(a)t(a)vlar üç asankı yüz m(a)hakaıplar içinte buşıçı koltguçılarka başların bıçturu karakların ötürü terilerin soyturu süngükleri+n *sıduru* (...) katıgılanmakları üze ötrü edgü nomlarta tavranelar katıgılanurlar (235/9)

Şöyle ki Bodisatvalar üç yüz devir Mahakalplar içinde sadakacı olacıklara başlarını kestirerek, gözlerini ayırarak, derilerini soydurarak, kemiklerini kırdırarak (...) zahmet çekmeleriyle sonra iyi öğretilerde çabalarlar.

sıg- “uymak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 804). “*Sıgmak; uymak*“ anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın sıg-* “uymak“

k(a)ltı bo montag çınju tıgme ertükteg tözde alku edgü nomlar barça *sıgmuş üçün* burkanlar ağılıkı titir (285/4)

Şöyle ki bunun gibi gerçek denen olduğu gibi temelden başka öğretiler(in) hepsi uyduğu için Buda hazinesidir.

sıgta- “ağlamak, sızlamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 807). *Sıgıt* “ağlama” isminden +A- ile elde edilmiş gövdedir ve fiile “ağlamak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 423). AY’de *vasıta* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta sıgta*- “ağlamak, sızlamak”

körüp ötrü ilig beg montag yanglıg yavız b(e)lgüg yangırtı yene üstelti buşmak kagurulmak emgeki ötrü örü kötürüp iki iligin yokaru ertingü açığ üni+n *sıgtadı* (637/20)

Sonra han böylesi kötü (bir) işareti görünce acıyla kavrulma ızdırabı yeniden arttı; sonra iki elini yukarı kaldırıp, söğüt dalı gibi titreyerek son derece acı bir sesle ağladı.

neçede kin timin öglenip ötrü iliglerin örü kötürüp ulug üni+n ulıldılar *sıgtadılar* (619/21)

Ne kadar zamandan sonra derhal akıllanıp sonra, ellerini yukarı kaldırıp son derece acı bir sesle ağladılar, sızladılar.

kamagda körti anta bir kişig özinge ugrap kelmişin saçı başı yadılıp et’özinge kan yukup tolp et’özi bir yanglıg tozka toprakka kömülüp açığ üni+n *sıgtayu* ötrü yakın kelmişin körüp (637/14)

Orada bir kişinin kendine doğru geldiğini, saçı başı dağılıp vücuduna kan bulaştığını, bütün bedeni aynı şekilde toz toprağa gömüldüğünü (ve) acıklı sesiyle ağlayarak yaklaştığını gördü. (641/17)

B) +*yalın sıgta*- “ağlamak, sızlamak”

öglenü birle ök ötrü iliglerin örü kötürüp ulıy *sıgtayu* inçe tip takşurtılar (626/2)

Akıllanmasıyla birlikte sonra, ellerini yukarı kaldırıp ağlayıp sızlayarak şöyle şiir okudular.

ol iki tigitler monçulayu yangın keyirkençig kılını ulıy *sıgtayu* talıp yüküp ançada kin timin andıran öngi yorıp bartılar (620/10)

O iki prens, bu şekilde kargaşalık yaparak, ağlayıp sızlayarak, toplanıp bir müddet sonra derhal yürüyüp gittiler.

sıgtaş- “ağlaşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 807). *Sıgta*- “ağlamak” fiilinin -ş- ile elde edilmiş işteş halidir ve fiile “ (karşılıklı) ağlaşmak”

anlamı verir (Erdal, 1991, s. 566). AY'de *vasıta* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*vasıta sıgtaş*-“ağlaşmak”

ötrü kamagun bir yanglıg ulug üni+n ***sıgtaşdılar*** (634/21)

Sonra, hep birlikte son derece acı bir sesle ağlaştılar.

ötrü turup ikegü ulug üni+n ***sıgtaşdılar*** (640/3)

Sonra ikisi kalkıp son derece acı bir sesle ağlaştılar.

bodıs(a)t(a)v tigin tapıgçıları kamag birkerü yığılıp ***sıgtaşdılar*** kamagu+n (632/8)

Bodisatva prensin hizmetçilerinin hepsi toplanıp hep birlikte ağlaştılar.

B) +*yalın sıgtaş*- “ağlaşmak”

(...) bo savıg ilig begli katunlu eşidip açığıları emgekleri üze umadın ulışdılar ***sıgtaşdılar*** (625/3)

(...) bu sözü hanlı hatunlu işitip acıları (ve) eziyetlerine engel olamadan sızlaştılar, ağlaştılar.

ötrü ol üdün ilig beg ulatı iki oğlanı birle ulışu ***sıgtaşu*** kitermeyük yiviglig tizigligin kamag begler birle yumgı bodıs(a)t(a)vning kalmış süngüklüg şarırın ididiler yıgdılar (627/14)

Sonra, o zaman hükümdar-han iki oğluyla inleşip, ağlaşıp tam teçizatlı sıralanmış bütün beyler ile Bodisatva'dan arta kalan kemiklerini biraraya getirdiler.

sıgur- “sıgdırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 815). *Sıg-* “uyumak” fiilinin -*Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “uydurmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 719). AY'de *bulunma* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*bulunma sığur*- “sığdırmak”

(...) bodis(a)t(a)vlarning köz biligi üze körgeli adırtlagalı bolmaguluk tınl(ı)g tınsız iki törlüg yırtınçülerig birkerü et’özi için+**te sığurgalı udaçı** (44/17)

(...) *Bodisatvaların görüş bilgisiyle görmek için ayıracak olmayacak canlı-cansız iki türlü yeryüzünü bir vücut içinde sığdırmaya muktedir olacak.*

B) +*belirtme sığur*- “sığdırmak“

bilgisiz tınl(ı)gları+g bilge yalangukları+g barça+**nu sığurmak** içkermek p(a)ramıt tımek savning yörügi erür (310/7)

Bilgisiz canlıları (ve) bilge insanları, hepsini sığdırmak, (öğretinin) içine almak, sutra söylemek sözünün anlamıdır.

sık- “sıkılmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 804). “*Sıkılmak, baskı yapmak*“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme sık*- “sıkılmak“

k(a)ltı adınları+g sögmemek tokımamak **sıkılmamak** tangmamak ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşda tımlıgda emgetmemekte ulatı tıtaglarıg kılmamak erür (220/21)

Dahası, başkalarını sövmemek, dövmemek, sıkılmamak, ürkitmemek, korkıtmamak, zincire vurmamak, bağlamamak, aç bırakmamak, susuz bırakmamak, güneşte-soğukta eziyet etmemekten başka sebepleri işlememektir.

B) +*yalın sık*- “sıkılmak“

ayıg kılınç emgekligler üzüksüz egire **sıkıp** busuyur (367/18)

Kötü davranış (ve) sıkıntı ile devamlı (canlıları) sıkarak baskı yapıyor.

sıkıl- “sıkılmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 809). *Sık- “sıkılmak“* fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “*sıkılmak*“ anlamı verir

(Erdal, 1991, s. 672). AY'de *yalın*, *vasıta* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın sıkıl*- “sıkılmak”

ol emgekler ertingü **sıkılıp** umugsızın inagsızın emgenür ertim (19/17)

O eziyetler (ile) haddinden fazla sıkılıp dayanaksızca eziyet çekerdim.

anı üçün t(e)ngrim birök bo çambudıvıp yırtınçüde kayu kayu il uluşdaki iligler kanlar aç kız ig kegen yagı yavlak adası üze basıtıp üküş emgenser buşrulsar **sıkılsar** tangılsarlar (401/15)

Onun için tanrım, eğer bu Çambudıvıp dünyasında, her nerde ülkedeki hükümdarlar açlık, hastalık, düşman tehlikesi ile baskı görüp çok sıkıntı çekse ve bunaltılsa(...)

kim bo kamağ kara bodun monı monçulayu ig agrıg emgeki üze **sıkılmış** tangılmışlar **ol** (586/14)

Ki bu bütün halk bu şekilde hastalık eziyetiyle sıkılmış, bunaltılmıştır. (117/7), (609/20), (610/6), (559/6)

B) +*vasıta sıkıl*- “sıkılmak”

tagda tizde arıgda aç emgeki+n **sıkılmış** tişi barsıg körtiller (630/4)

Dağda, ormanda açlık eziyetiyle sıkılmış dişi parsı gördüler.

busuşlug ootı+n örtenü **sıkılmışlar** (638/15)

Keder ateşiyle yanarak sıkılmışlar.

okın yürekimke ursukmış teg **sıkılır m(e)n** emgeki+n (621/9)

Okla yüreğime vurulmuş gibi eziyetle sıkılırım. (611/1)

C) +*yönelme sıkıl*- “sıkılmak”

nızvanılıg kadgular+**ka** igirtmiş **sıkılmış erürler** (34s/12)

İhtiraslı kaygılara girerek sıkılmışlardır.

ulatı açmak suvsamak emgek+**ke sıkılıp** anın m(e)n kılüm erser (...) kamağ ayıg kılınçlarig (102/16)

Daha başka acıkmak, susamak eziyetine sıkılıp bütün kötü davranışları yaptım ise (...)

sın- “kırılmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 833). *Sı-* “kırılmak” fiilinin *-n-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “*kırılmış olmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 613). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kere yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme sın- “kırılmak”

kılmang mening kögüzümü+n yarılğuluk ***singuluk*** tip tidi (624/20)

Benim göğsümü yarılacak, kırılacak gibi etmeyin dedi.

sına- “denemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 835). Kökeni “*insan vücudu veya boy*” anlamındaki *sın* ismine bağlanabilirse de anlamsal bağ çok yakın değildir (Erdal, 1991, s. 423). *Sına-* “denemek” anlamındadır ve AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme sına- “denemek”

sınamış teg bilserler ölmegüsi+n b(e)lgülüg timin ök anıng atı bolur (595/3)

Ölmeyeceğinin işaretini denemiş gibi bilserler onun adı derhal olur.

sız- “sızmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 861). “*Erimek; sızmak*” anlamındaki fiil AY’de *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma-çıkma* sız- “sızmak”

(...) yağ *sızdaçı* erser başın+**ta** tülinte körser akar suv yürüng önglög edlerig ötrü bilgü ol ol kişig lişip tözlög erür tip (594/15)

(...) *başından yağ sızıyor ve rüyâsında akan su ile beyaz renkli eşyalar görüyorsa, o zaman o kişiyi balgam kaynaklı (hastalık sahibi) diye bilmek gerekir.*

sızgur- “eritmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 861). *Sız- “erimek”* fiilinin -*gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “eritmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 752). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*belirtme sızgur-* “eritmek”

(a)ltı edgü altunu+**g sızguru** sergürser toz tumanlıg kkirler yoklunmadın öz tözi arımış süzülmiş altın tözi b(e)lgürer (74/17)

Altı iyi altını eriterek sabretse, toz dumanlı kirler yok olmadan öz temelli temizlenmiş, süzülmüş altın tözü ortaya çıkar.

sid- “işemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “*İşemek*” anlamındadır (Clauson, 1972, s. 799). Fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*belirtme sid-* “işemek”

neçökin bökünki kunte monı teg k(e)rgeklig işletgülük yunglaguluk orun tapıp bo montag yıdıg k(e)rgeksiz et’özümü+**n sidmiş** kemişmiş ying yar teg titip ıdalap bo irinç y(a)rılıg aç barska negülük umug inag bolmaz m(e)n (612/6)

“Nasıl ki bugünkü günde bunun gibi gerekli işletilecek, kullanılacak yer bulup bunun gibi pis kokulu, gereksiz vücudumu işemiş, fitlatılmış cerahat gibi terkedip, bu iğrenç, sefil aç parsa nasıl dayanak olamam?”

sing- “sindirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 833). Fiilin “*sindirmek; emmek; yutmak; içine çekmek*” gibi anlamları vardır. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez “*sindirmek*” anlamıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın sing-* “sindirmek”

lişip tözlüg ig agrıg aş *singer erken* tepreyür (592/7)

Safra kaynaklı ateşli hastalık, yemek sindirilirken harekete geçer.

Singirt- “yutulmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Singir-* “*yutmak; sindirmek*” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ancak fiilde edilgen anlamı vardır (Erdal, 1991, s. 785). Az da olsa bu durumu örneklerde görmekteyiz. “*Yutulmak*” anlamına gelen fiil AY’de yönelme ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme singirt-* “yutulmak”

(...) ötrü inçe tip ötünti uluğı iki tigitler amtı yügerü esen ol busuşlug ootın örtenu sıkılmışlar et’öz ’eng kiçigi üçünçi m(a)has(a)tvı bodıs(a)t(a)v ertimlig törü+*ke singirtip* erte kırılı teginmiş (638/17)

(...) şöyle arz etti: “*Büyük(ler)i iki prens şu an sağdırlar; keder ateşleriyle yanıp canları sıkılmış; en küçükü Mahasatvi Bodisatva (ise) fanilik tarafından yutulup, erken kırılmış.*”

B) +*yalın singirt-* “yutulmak”

sever amrak küsençig atayk(a)yam et’özi ertimlig törülüg rakşaska opa *singirtü* tüketmiş (641/6)

Sevgili gözde bebeğim, vücudu fani kanunlu Rakşasa tarafından yutulup yok olmuş.

singür- “emmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 841). Sing- fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş halidir ve fiile “*emmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 720). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme singür-* “emmek”

(...) uçık yilpik üze uçınmaguluk yilvi kömen üze yilvikmegülük aguları+**g** **singürteçi** arviş küçin vıtar adasın tıdtaçı yavız tülünğ ayıg tüşin amırtgurtaçı alku ada tudalarıg kiterteçi d(a)r(a)nılar küçi üze kutadtaçı ootlar kuvragı üze ki suvka kirgülük törüsin ötünü tegineyin (475/9)

(...) *cinlerden koruyacak, büyüye maruz bırakmayacak, zehirleri emecek, tüm kötülükleri engelleyecek, kötü düşleri huzura erdirecek, bütün tehlikeleri giderecek, daraniler gücüyle kutlu kılacak (olan) bitkiler (ilaçlar) demetiyle yıkanma törenini arz edeyim.*

sizin- “şüphelenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 864). *Sez-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir. *Sez-* geniş bir anlam alanına sahiptir. “*Düşünmek; hissetmek; farz etmek; sezmek; şüphelenmek*” gibi anlamları vardır. *Sezin-* “(kendi kendine) *şüphelenmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 613). AY’de *yönelme* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme sizin-* “şüphelenmek”

amtı yene t(e)ngirim yok tip y(a)rılıkasar siz bo yirtinçüdeki tınl(ı)glar+**ka** **sizingülük** kedgirgülük **bolmaz mu** (34k/23)

Şimdi Tanrım yok diyerek buyursanız bu yeryüzündeki canlılara (karşı) şüphencilik olmaz mı?

A) +*yalın sizin-* “şüphelenmek”

monı körüp bodıs(a)t(a)v montag osuglug ertükin öz enükin yigey tip ertingü korkdı sizinti (630/11)

Bodisatva bu durumu görünce 'kendi yavrusunu yiyecek' diye çok korktu, şüphelendi.

soçul- “soyunmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *soç- fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “soyulmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 673). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme soçul-* “soyunmak”

yene k(e)ntü k(e)ntü tonları+n **soçulup** alokaçintamani bodis(a)t(a)vka ağır ayag kıltılar (393/14)

Yine kendi giysilerini çıkarıp Alokaçintamani bodisatvaya saygılarını sundular.

içilerin ıdıp m(a)has(a)tvı tigin k(e)ntü özi yanturu yine ol arıgka kirip aç bars üskinte tegip terkin tavrata tonı+n **soçulup** kamış butıkı üze asıp inçe tip b(e)k katıg sav sözledi (615/18)

Mahasatvi prens, ağabeylerini gönderip kendisi dönüp yine o ormana girip aç parsın yanına varıp derhal elbiselerini soyup kamış dalı üzerine asıp şöyle sert söz söyledi.

sogın- “soğumak”

Fiil, ilk kez Uygur Türkçesinde karşımıza çıkar. *Sogı-* “soğumak; ferahlamak” fiilinin -n- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “soğutulmuş olmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 614). AY’de *eşitlik* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılar ile birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*eşitlik sogın-* “soğumak”

mızvanılıg y(i)ti ootın örtenteçi tınl(ı)glar umugsuz ınagsız emgekin iyesisz bolmış irinçler **sogıntılar** öz tap+ça (368/23)

İhtiraslı parlak alevle yanan canlılar, umutsuz dayanaksız sıkıntı ile sahihsiz kalmış zavallılar, ebedî nirvana huzuru ile isteklerince ferahladılar (serinlediler).

B) +*yalın sogın*- “soğumak“

inçe k(a)ltı kim erser bir kişi erdinin itiglig törtdin yingak kapıgılg tapdulug esringü erdinilig kök kalık içinte olurup dört yingakdınkı kapıglarınıtın kirmiş sogık esinler üze neteg *sogınu* mengileyür ilinçüleyür *erser* (...) (209/17)

Şöyle ki, kim ise müceveheriyle yapılı, dört tarafı kapıyla çevrili, alacalı müceveherli mavi gök içinde oturup, dört tarafındaki kapılarından girmiş soğuk rüzgarlarla nasıl soğuyup mutlu oluyor ise (...)

sogıt- “soğutmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 806). *Sogıt- “soğumak“* fiilinin -*t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*soğutmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 785). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme sogıt*- “soğutmak“

(...) tapıgçı begler tavrata çından suvı+n *sogıtup* bögürtiler saçdılar (640/1)

(...) *hizmetçi beyler aceleyle sandal ağacı suyunu soğutup, püskürttüler, saçtılar.*

sok- “sokmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 805). “*Isırmak; sokmak*“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme sok*- “sokmak“

k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizlerni bilmez boltukda üzüksüz ud koyn tonguz takıgu kaz ödirek bo montag tınl(ı)glar bir künte uç kata kelip aşunmaklaşu tegip *mini* ısururlar *sokarlar* etimin yinimin yıra yırtta tartarlar yırarlar k(e)ntü k(e)ntü isig özlerin kolurlar erti (19/12)

Nasıl ki ben aklımı kaybedip sizleri tanımaz olduğumda, sayısız öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek (ve) bunun gibi canlılar bir günde üç kere gelip uçarak değip

beni ısırırlar, sokarlar, etimi yırtarak çekerler, parçalarlar, kendi sıcak vücutlarını isterlerdi.

B) *+yönelme sok-* “sokmak”

bo otlarıg tüz ülüş kılıp puş yultuz+**ka sokup** lalap bo d(a)r(a)nı üze ol lalamış otug yüz sekiz kata arvasun (476/16)

Bu bitkilerden eşit miktarlarda alıp puşya konumuna gelen bir günde bunları öğütüp toz haline getirerek büyü sözleriyle yüz sekiz kez okusun.

sokuş- “karşılaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Sok-* “sokmak” fiilinin -ş- ile elde edilmiş işteş halidir. *Sok-* asıl olarak “birini ısırma” anlamındadır fakat erken dönemde *şiddet amacı olmadan biriyle “tanışmak; karşılaşmak”* anlamına da gelmiştir (Clauson, 1972, s. 817). Bu maddede incelediğimiz *sokuş-* da “karşılaşmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 565). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır kullanımı şöyledir:

+yalın sokuş- “karşılaşmak”

edgü edgü ögli yolçı yirçi bilgiler birle **sokuşur** (338/1)

Çok iyi akıllı kılavuz bilgiler ile karşılaşır.

sola- “zincire vurma”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 825). Çince *so* “zincir” ismine Türkçe ek *+la-* getirilerek *sola-* “zincire vurma” gövdesi oluşmuştur (Erdal, 1991, s. 445). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme sola- “zincire vurma”

k(a)ltı adınları+**g** sögmemek tokımamak sıkılmamak tangmamak ürkitmemek korkıtmamak **solamamak** beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşda tumlıgda emgetmemekte ulatı tıtaglarıg kılmamak erür (220/21)

Dahası, başkalarını sövmek, dövmek, sıkmamak, ürkütmemek, korkutmamak, zincire vurmamak, bağlamamak, aç bırakmamak, susuz bırakmamak, güneşte-soğukta eziyet etmemekten başka sebepleri işlememektir.

soytur- “soydurmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 859). *Soy-* “soymak“ fiilinin *-tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “soydurmak“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 809). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme soytur- “soydurmak“

inçip bodıs(a)t(a)vlar üç asankı yüz m(a)hakalplar içinte buşıçı koltguçılarka başların bıçturu karakların ötürü terileri+n **soyturu** süngüklerin sıduru (...) katıglanmakları üze ötrü edgü nomlarta tavrannurlar katıglanurlar (235/9)

Şöyle ki Bodisatvalar üç yüz devir Mahakalplar içinde sadakacı olacıklara başlarını kestirerek, gözlerini ayırarak, derilerini soydurarak, kemiklerini kırđırarak (...) zahmet çekmeleriyle sonra iyi öğretilerde çabalarlar.

sög- “azarlamak, sövmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 818). “Sövmek; azarlamak; lanet okumak” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme sög- “azarlamak, sövmek”*

k(a)ltı adınları+g **sögmek** tokımamak sıkmamak tangmamak ürkütmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşda tumlıgda emgetmemekde ulatı tıtaglarıg kılmamak erür (220/20)

Dahası, başkalarını azarlamamak, dövmek, sıkmamak, ürkütmemek, korkutmamak, zincire vurmamak, bağlamamak, aç bırakmamak, susuz bırakmamak, güneşte-soğukta eziyet etmemekten başka sebepleri işlememektir.

kamag üç üdki burkanlar üskinte tınl(ı)glar edgüsinge iyin ögürüp 'engeyü burkan kutın küzetdürmek buyan edgü kılınç tınl(ı)gların adınları+g *sögmek* tokımak oyamak emgetmekde ulatı (...) buyan edgü kılınçka yitmez (180/22)

Bütün üç dönemki Budalar önünde, canlılar(ın) iyilikleri için sevinip, ayrıca Buda kutsallığını gözettirmek iyi davranış(ı); canlıların, başkalarını azarlamak, dövmek, (onlara) vurmak, acı çektirmekten başka, (...) iyi davranışa yetmez.

B) +yalın sög- “azarlamak, sövmek”

yene burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçılarig körüp *sögüp* sarsıp todap uçuzlap köngüllerin karınların irintürtüm burcınturtum örletdim emgetdim erser (136/9)

(...) yine Buda Pratyıkabud (ve) Arhand, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretide davrananları görüp, sövüp sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip üzdüm ise (...)

sön- “kesilmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 834). “*Yokolmak; kesilmek*” anlamındaki fiil özellikle *ateşin sönmesi* için kullanılsa da örneğimizde de görülebileceği gibi “*sesin kesilmesi*” anlamında da kullanılır. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın sön- “kesilmek”

öngin öngin küseyü tilediler tiginig yıglayu sıgtayu busanu ünleri idi *sönmedin* (...) (637/7)

Ayrı ayrı prensi isteyip aradılar; ağlaya sızlaya kederlenip, sesleri hiç kesilmeden (...).

söntür- “bastırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 837). *Sön-* “kesilmek” fiilinin -tUr- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*kestirmek; bastırmak; yok etmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 809). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme söntür*- “bastırmak”

toz toprakı+*g söntürğü* edgü yıdılgı suv saçdı (574/20)

Toz toprağı bastırmak için güzel kokulu su saçtı.

sözle- “söylemek, konuşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 863). Söz “laf, söz” isminden +*IA*- ile elde edilmiş fiildir ve “söylemek, konuşmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 445). AY’de sık kullanılan fiillerdendir. *Belirtme, yalın, yönelme, bulunma, vasıta* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +*belirtme sözle*- “söylemek, konuşmak”

(...) birök kayu yir orunta bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(1)g nom erdini+*g okıdaçı sözledeçi* kingürü yöre nomlayu birteçi tözünler kutluglar bar erserler (193/10)

(...) *eğer herhangi bir yerde bu altın renkli, parlak, parıltılı her (şey)den (çok) yüceltilmiş, öğretinin hükümdarı adlı öğreti mücevherini okuyacak, söyleyecek, ayrıntısıyla yorumlayıp açıklayıverecek soylular, kutlular var iseler (...)*

inçip yene atı kötrülmişe biz kamag tört m(a)harançlar ürüg uzatı köni nomça yoridaçı köni nomu+*g sözledeçi* nom üze yirtinçüke asıg tusu kıltaçı teginür biz (400/15)

Ey adı yüceltilmiş! Yine biz dört Maharanç daima gerçek öğretiye uygun yürüyecek, gerçek öğretiyi söyleyecek; öğretilerle yeryüzüne fayda kılmak için uğraşırız.

(...)birök bo nom erdini+*g boşguntaçı tutdaçı okıdaçı sözledeçi* tınl(1)glarıg ögser küleser ayasar ağırlasar biz (403/10)

(...)sonra bu öğreti mücevherini öğretecek; tutacak; okuyacak; söyleyecek canlıları övsek; saysak; hürmet etsek. (447/17), (447/20), (436/9), (21/2), (34j/4), (182/21), (186/21), (7/8), (202/14), (203/12), (203/13), (373/24), (373/25), (524/9), (634/1), (536/14), (83/1), (149/7), (360/14), (3/1), (511/11), (536/15), (619/1), (25/22), (26/21), (26/24), (440b/20), (440c/23), (446/1), (535/19), (536/8), (536/21), (681/10), (34i/5), (175/15), (177/11), (191/19), (536/9), (543/17), (325/19), (326/15), (327/9),

(328/2), (328/17), (329/8), (329/23), (330/12), (331/2), (331/22), (360/11), (463/5), (468/24), (469/20), (472/12), (516/3), (362/4), (440c/9), (440c/20), (440ç/21), (441/7), (445/5), (484/5), (487/18), (525/9), (544/17), (440b/12), (440c/22), (533/3), (536/2), (5/17), (547/56), (25/15), (29/17), (33/23), (78/1), (101/12), (64/22), (352/15), (360/1), (449/1), (483/18), (484/3), (505/18), (505/20), (511/17), (521/6), (523/14), (535/13), (440ç/9), (573/10), (386/17), (389/6), (396/5), (198/15), (611/20), (671/17), (545/1), (596/8), (473/6), (480/1), (363/12)

B) +*yalın sözle*- “söylemek, konuşmak”

amtı m(e)n ikileyü yirtinçülüğ kirtüke tayanıp tılangurmak erkligi sarasvatı atl(1)g t(e)ngri kızın ögeyin anıng edgüsin tip anta ötrü inçe tip şlük **sözledi** (...) (489/3)

Şimdi ben, ikinci kez, yeryüzüne ait gerçeğe dayanarak güzel konuşma gücüne sahip Sarasvati adlı Tanrıça'yı, onun iyiliğini öveyim, diyerek şu şiiri söyledi (...)

'eng başlayı bo d(a)r(a)nıg ağızda tutup bir tümen sekiz kata **sözlemiş k(e)rgek** (361/14)

En önce bu daraniyi ağızda tutup bin sekiz kere söylemiş olsa gerek.

içilerin ıdıp m(a)has(a)tvı tigin k(e)ntü özi yanturu yine ol arıgka kirip aç bars üskinte tegip terkin tavrata tonın soçulup kamış butıkı üze asıp inçe tip b(e)k katıg sav sözledi (615/18)

Mahasatvi prens, ağabeylerini gönderip kendisi dönüp yine o ormana girip aç parsın yanına varıp derhal elbiselerini soyup kamış dalı üzerine asıp şöyle sert söz söyledi. (544/21), (594/5), (5/20), (615/20), (617/17) (622/13), (633/3), (641/4), (34j/15), (118/12), (135/7), (620/6), (217/16), (220/2), (148/13), (270/24), (624/14), (20/15), (34/2), (440b/22), (165/4), (522/18), (616/9), (489/10), (520/15), (484/18), (520/23), (100/6), (548/5), (140/11), (155/7), (332/15), (340/14), (346/10), (370/24), (456/5), (624/11), (388/20)

C) +*yönelme sözle*- “söylemek, konuşmak”

bo savıg balık begi kuotau atl(1)g beg eşidip k(e)ntü özi barıp ol beg+**ke** inçe tip **sözledi** (...) (18/9)

Şehir beyi Kuotau adlı bey bu sözü işitince kendisi gidip o beye şöyle söyledi (...)

ol sarasvatı t(e)ngri kızı ötrü ol kondını bramanning ötügen+**ge anga** inçe tip d(a)r(a)nı **sözledi** (482/15)

Tanrıça Sarasvati, (bu sözlerden) sonra, Kondini Brahman'ın ricasına (karşılık) ona şu daraniyi söyledi (...)

bo nom erdinig saçılmalı yokadmalı idmamakınızartın ötgürü k(a)ltı gang ögüzdeki kum sanınca kalp üdler+**ke tegi sözlep** nomlap alkmaguluk ulug buyan edgü kılınçığı kazgantınızlar (671/14)

Bu öğreti mücevherini dağıtılmak için, yok olması için terketmemenizden dolayı Ganj nehrindeki kum sayısınıca uzun zamanlara değin söyleyip, vaaz edip sona ermeyecek sevap (ve) iyi davranışı kazandınız.

(611/20), (545/1), (596/8), (341/12), (589/7), (549/20), (633/6), (598/22)

D) +**bulunma sözle**- “söylemek, konuşmak”

(...) birök kayu yir orun+**ta** bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(1)g nom erdinig okıdaçı **sözledeçi** kingürü yöre nomlayu birteçi tözünler kutluglar bar erserler (193/10)

(...) eğer herhangi bir yerde bu altın renkli, parlak, parıltılı her (şey)den (çok) yüceltilmiş, öğretinin hükümdarı adlı öğreti mücevherini okuyacak, söyleyecek, ayrıntısıyla yorumlayıp açıklayıverecek soylular, kutlular var iseler (...)

ulug küçlüg otaçılar iligi ulug y(a)rıkancuçı köngüllög bodıs(a)t(a)v tip monçulayu ögmekin ögüp yine balık uluş sayu barıp barça orun+**ta sözlediler** (599/7)

Büyük (ve) güçlü hekimlerin hükümdarı bağışlayıcı gönüllü Bodisatvadır deyip bu şekilde övmekle övüp yine şehir şehir gezerek her yerde söylediler.

yene ol nom+**da** inçe tip **sözleyür** (...) (606/9)

Yine o öğretide şöyle söyler (...) (438/9), (363/12), (480/1), (17/22), (29/18)

E) +**vasıta sözle**- “söylemek, konuşmak”

ulug azruaya siz ne tıtagı+**n** ne ugurı+**n** montag **sözleyür siz** (383/14)

Ey ulu Azrua! Siz ne sebeple bunun gibi konuşursunuz?

(...) tili+**n sözleyü** yançdım erser (...) (134/7)

(...) *dille konuşarak kırdım ise (...)*

kimler birök küseser sarasvatı t(e)ngrig körgeli ötüngeli bo d(a)r(a)nılıg ögdi üze padakların uz tutup tangda sayu arıg süzük kirtgünç köngülü+n **sözlesün** (497/5)

Kim Tanrıça Sarasvati'yi görmek ona seslenmek isterse bu daranili övgüden hareketle bu methiyeyi iyice öğrenip sabahleyin tertemiz (bir halde ve) samimi bir biçimde (bunu) ezbere okumalı. (396/5), (198/15), (473/6)

F) + **eşitlik sözle-** “söylemek, konuşmak”

bo nom erdinig saçılmalı yokadmalı ıdmamakınızların ötgürü k(a)ltı gang ögüzdeki kum sanın+**ça** kalp üdlerke **tegi sözlep** nomlap alkmaguluk ulug buyan edgü kılınçığı kazgantınızlar (671/14)

Bu öğretici mücevherini dağıtılmak için, yok olması için terketmemenizden dolayı Ganj nehrindeki kum sayısınca uzun zamanlara değin söyleyip, vaaz edip sona ermeyecek sevap (ve) iyi davranışı kazandınız.

bo **monça sav sözleyü** tükettükde ök ötrü bo biş çöpdik yavlak üdteki neçe tınl(ı)glar erserler (380/14)

Bunca söz söyleyerek bitirdikten sonra bu beş kötü zamanda ne kadar canlılar (var) iseler (...)

tözünüm anı siz amtı titrü tınglang bir köngülin m(e)n sizinge kezig+**çe** tüzü tüketi **sözleyin** (341/12)

Asilim! Onu siz şimdi doğru bir gönülle dinleyin. Ben size düzenlice tamamen söyleyeyim. (589/7)

sözleş- “konuşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 864). **Sözle-** “konuşmak” fiilinin -ş- ile elde edilmiş işteş halidir ve fiile “ (karşılıklı) konuşmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 566). AY’de *yalın*, *vasıta*, *bulunma* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +**yalın sözleş-** “konuşmak”

ol üdün ol iki tigitler monçulayı **sözleşü** açığıları kelip yiringüdiler yıgladılar (619/7)

O zaman o iki prens bu şekilde konuşurken acıları gelip ağladılar.

*içili inili ikegü **sözleşü** kengşeşü yme yene ötrü bartılar (631/8)*

Ağabeyli kardeşli konuşur tartışırken vardılar.

B) *+vasıta sözleş-* “konuşmak”

*ol t(e)ngriler başdıngı yumgı yığılıp bir yirte kamagu+n barça birkerü **sözleşürler** (553/9)*

O tanrılar hepsi hep birlikte bir yerde toplanıp konuşurlar.

*üç uguşlug orunta t(e)ngrilerinıng kuvragı üç kırk t(e)ngri yirinteki ögürü sevinü kamagu+n monçulayu yene **sözleşürler** (564/21)*

Üç sınıflı yerde tanrılarının hepsi otuz üç tanrı yerinde övünerek sevinerek hep birlikte bu şekilde konuşurlar.

C) *+bulunma sözleş-* “konuşmak”

*ol t(e)ngriler başdıngı yumgı yığılıp bir yirte kamagu+n barça birkerü **sözleşürler** (553/9)*

O tanrılar hepsi hep birlikte bir yerde toplanıp konuşurlar.

*üç uguşlug orunta t(e)ngrilerinıng kuvragı üç kırk t(e)ngri yirinteki ögürü sevinü kamagu+n monçulayu yene **sözleşürler** (564/21)*

Üç sınıflı yerde tanrılarının hepsi otuz üç tanrı yerinde övünerek sevinerek hep birlikte bu şekilde konuşurlar.

D) *+belirtme sözleş-* “konuşmak“

*ol üdün bo üç tiginler öz öz köngüllerinteki sakınmış savları+n **sözleşip** ötrü örü turup ol arıg içinte takı içkerü kirtiler (609/14)*

O zaman bu üç prens bizzat kendi gönüllerinde düşündükleri sözlerini konuşup sonra ayağa kalkıp o orman içinden daha içeri girdiler.

sugul- “kurumak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 809).

Sug- “kurumak“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “kurumuş olmak“

anlamı verir (Erdal, 1991, s. 673). AY'de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın sugul*- “kurumak“

antag antag yirte bir köl suvı *sugulup* on ming balıklar künke köyüp unakaya ölgeli turu teginürler (603/11)

Böyle böyle bir yerde bir göl suyu kuruyup on bin balık güneşte yanıp ölmek üzere devinirler.

ançaginça ol köl suvı kün çoğı üze çolup *sugulup* azk(a)ya kalmış erti (601/9)

Bu sırada o göl suyu güneş ateşiyle kuruyup azıcık kalmış idi.

suklan- “aç gözlülük etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 810). *Suk* “*haset, kıskançlık; açgözlülük*” isminden +*lan*- ile elde edilmiştir ve “*aç gözlülük etmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 515). AY'de *yönelme* durumundaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme suklan*- “aç gözlülük etmek”

birök ol kamag iligler kanlar öz öz illeringe k(e)ntü k(e)ntü mengileringe kanımlıg bolup adınning ilin+*ge* adınlar irigin+*ge suklanmasar* (411/10)

İşte bütün o hükümdarlar ayrı ayrı ülkelerinde kendi eğlencelerine doyup, başkalarının ülkesine, hükümranlığına açgözlülük etmese (...)

suva- “sulamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. +*A*- ekiyle fiile dönüşmüş haliyle ise ilk kez Uygur Türkçesinde karşılaşıyoruz (Clauson, 1972, s. 785). *Suva*- “*sulamak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 423). AY'de *vasıta* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*vasıta suva*-“sulamak”

ötrü antada basa aglak yirte satgaksız arıg orunta ud mayakı+n *suvap* sekiz çikin turkı mandal kılsun (477/2)

Sonra ıssız bir yerde (ve) sakin bir ortamda sığır gübresiyle sıvayarak sekiz kol boyunda dört köşeli bir alan oluştursun.

bir arıg evde azu ar(a)nyadan sengremde ud mayakı+n *suvap* mandal kılıp çından tütsüg köyürüp tapıg udug kılsun (525/2)

Bir temiz evde yahut manastırda sığır gübresiyle sulayıp alan oluşturup sandal ağacı tütsüsünü yakıp saygı göstereyin.

B) +*belirtme suva*- “sulamak”

antada kin bir arıg evde ud mayakı üze yiri+n *suvap* kiçig mandal kılsun (440ç/23)

Ondan sonra temiz bir evde sığır gübresi ile yeri sıvayıp küçük bir daire oluştursun.

suvat-“sulatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Suva*- fiilinin -*t*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*sulatmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 786). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme suvat*-“sulatmak”

ötrü olar ağır ayag süzük kirtgünç köngülin bir arıg yangı ev itip yiri+n ud mayakı üze *suvatıp* anıng içinte mening körkümin adruk adruk yivig tizig itig yaratıg üze itiglig uz bedizetsün (519/7)

Sonra onlar saygı (ve) saf gönülle bir temiz yeni ev yapıp yerini sığır gübresiyle sulatıp onun içinde benim güzelliğimi başka başka gerdanlıklarla mahirce süslesin.

suvsat- “susatmak”

Suv “*su*” isminin arzu ve istek bildiren +*sA*- ekiyle genişlediği *suvsa*- “*susamak*” halinin -*t*- ile ettirgenleştiği biçimidir ve “*susatmak*” anlamına gelir. AY’de

belirtme durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme suvsat*- “susatmak”

k(a)ltı adınları+*g* sögmemek tokımamak sıkılmamak tangmamak ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak ***sUvsatmamak*** kuyaşda tımlıgda emgetmemekde ulatı tıtaglarıg kılmamak erür (220/21)

Dahası, başkalarını sövmemek, dövmemek, sıkılmamak, ürkitmemek, korkutmamak, zincire vurmamak, bağlamamak, aç bırakmamak, susuz bırakmamak, güneşte-soğukta eziyet etmemekten başka sebepleri işlememektir.

sümgüş- “savaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 842). Kanıtlanmamış *sümg-* fiilinin *-ş-* ile elde edilmiş işteş hali olabilir ve “*karşılıklı savaşmak*” anlamına gelir. *Sümgdür-* fiili, *sümgüş* ismi ile de bağlantısı olduğu açıktır (Erdal, 1991, s. 566). AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın sümgüş-* “savaşmak”

kaçan t(e)ngriiler kuvragına katılıp asurılar birle ***sümgüşgeli ugrasar sizler*** ürüg uzatı sizler ök utdaçı yigedteçi bolgay sizler (405/11)

Tanrılar topluluğuna katılıp şeytanlar ile savaşırırsanız işte o zaman (onları) yenip alt edeceksiniz.

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın bo iki törlüg yiveklerin toşgurgalı tüketgeli ürüg uzatı k(e)ntü köngülleri birle ***sümgüşüp*** (...) (234/10)

Şöyle ki, Bodisatvalar bunun gibi bu iki türlü malzemeleri doldurmak için, tüketmek için daima kendi gönülleriyle savaşıp (...)

t(e)ngri birle ***sümgüşüp*** ürüg uzatı utar siz (491/9)

Tanrılarla savaşıtığınızda daima kazanırırsınız.

süüle- “savaşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 825). *Süü* “ordu” ismine +*IA-* eklenmesiyle elde edilmiş fiildir ve “savaşmak; sefere çıkmak” anlamına gelir. Çince *şö* diye okunan *shou* “avlanmak” fiiline dayandığı düşünülür (Erdal, 1991, s. 445). AY’de *yönelme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir.

A) +*yönelme* süüle- “savaşmak”

birök kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidür tınglayur erken ol iliglerning kanlarning ilin+*ge* uluşın+*ga* yaguk yagısı yavlakı ol ilig uluşug artatgali bozgalı sakınçın **süülegeli ugrasarlal** (...) (408/19)

Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini temiz inançlı gönülle dinler iken, o hükümdarların ülkesine yakın düşmanı o ülkeyi tahrip etmek düşüncesiyle savaşmayı planlasa (...)

B) +*vasıta* süüle- “savaşmak”

birök kayu iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtgünç köngülin eşidür tınglayur erken ol iliglerning kanlarning ilinge uluşınga yaguk yagısı yavlakı ol ilig uluşug artatgali bozgalı sakınçı+*n* **süülegeli ugrasarlal** (...) (408/19)

Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini temiz inançlı gönülle dinler iken, o hükümdarların ülkesine yakın düşmanı o ülkeyi tahrip etmek düşüncesiyle savaşmayı planlasa (...)

süz- “süzme, temizlemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972: 861). “Süzme; damıtmak; temizlemek” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme* süz- “süzme, temizlemek”

inçe kaltı burkanlar burkan kutın bulmuşda kin on orunka yagumış on orunka tegmiş bodis(a)t(a)vları+*g* **süzgeli** bodis(a)t(a)vlar üçün (...) (64/18)

Şöyle ki, Budalar Buda mutluluğunu bulduklarından sonra on yere yaklaşmış, on yere ulaşmış Bodisatvaları temizlemek için, Bodisatvalar için (...)

alku ötek birim ağır ayıg kılınçımız+**nu** arıtur m(e)n **süzür m(e)n** tip köngül öritgil (26/16)

Bütün kötü davranış borçlarımızı temizlerim diyerek gönül yükselt !

süzül- “temizlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 863). *Süz-* “*süzmek*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*süzülmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 674). AY’de *yönelme*, *yalın*, *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+yönelme süzül-* “temizlenmek”

ikinti erser bo nom erdini+**ke** takı artukrak **süzülgülük** ertingü k(e)rgeklig ötüg ötüntüng (449/9)

(...) ikincisi ise bu öğreti mücevheri(yle) fazlasıyla temizlenmek için son derece gerekli bir söz söyledin.

anı amtı t(e)ngirim bo nom erdini+**ke** süzülmek (...) (440b/1)

Onu şimdi Tanrım bu öğreti mücevheriyle temizlenmek (...)

inçip bodıs(a)t(a)vlar ol kirtgünç erklig tigma (20) süzük köngülleri üze ’eng’ilki burkan (21) erdinike süzülürler (215/21)

Şöyle ki Bodisatvalar o gerçek güç denen saf gönülleriyle en başta Buda mücevheriyle temizlenirler. (215/-22-23)

B) *+yalın süzül-* “temizlenmek”

samadı dyan arımış **süzülmüş için** b(e)lgürtme et’öz közünür (77/10)

Yoğun düşünce meditasyonu temizlendiği için ortaya çıkan varlık görünür.

k(a)ltı edgü altunug sızguru sergürser toz tumanlık kkirler yoklunmadın öz tözi arımış **süzülmüş** altun tözi b(e)lgürer (74/19)

Eğer iyi altını eriterek katlansa toz dumanlı kirler yok olmadan öz esası temizlenmiş altın temeli ortaya çıkar.

bilge bilgining tıdıgları artukrak arımış süzülmiş üçün nomlug et'ö közünür (76/21)

Bilge bilgisinin engelleri fazlasıyla temizlendiği için öğretili vücut görünür. (63/8), (77/-8-10), (67/6)

C) +belirtme süzül- “temizlenmek”

kayu kişi küseser kamagda yig üstünki biligi+g bir uçlug köngülin **süzülüp** tutmuş k(e)rgek bo törüg kutı buyanı asılgay (486/17)

Kim arzulasa, her şeyden üstün, tercih edilen bilgiyi, amaç edinmiş gönlüyle arınarak bu kuralları yerine getirmelidir.

D) +vasıta süzül- “temizlenmek”

kayu kişi küseser kamagda yig üstünki biligi+g bir uçlug köngülin **süzülüp** tutmuş k(e)rgek bo törüg kutı buyanı asılgay (486/17)

Kim arzulasa, her şeyden üstün, tercih edilen bilgiyi, amaç edinmiş gönlüyle arınarak bu kuralları yerine getirmelidir.

2.14. -Ş-

Şaş- “şaşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 857). Temel anlam olarak “çözmek; gevşemek” demektir. Ancak aşağıda da görüleceği gibi fiziki “gevşemek” söz konusu değildir. ‘İpi çözmek, gevşetmek’ ten hareketle bu anlama kavuşmuştur. AY’de *yalın, belirtme, bulunma* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +yalın şaş- “şaşmak”

tüü törlüg esringü aş içgüler üze **şaşmadın** üdinçe ağır ayag kılsun (445/2)

Türlü türlü çeşitli, yiyecek içecekler ile şaşmadan vakitlice (uygun zamanda) saygı göstereyin.

isig tumluğ uluşı tengsiz tört üdler kolusı **şaşmaz** (412/4)

Sıcak ve soğuk doğru bir uyum içerisinde olur mevsimler şaşmaz.

B) +*belirtme* *şaş*- “şaşmak”

tözünlerim bo avant tıtag üze kinki yme maytrı burkanta ulatı alku burkanları+*g* ogatmadın **şaşmadın** odgurak tuşgay sizler (24/21)

Asillerim! Bu sebeple önceki Maytri Buda'dan başka bütün Buda'lara şaşırmadan kesin bir şekilde tanıyacaksınız.

C) +*bulunma-çıkma* *şaş*- “şaşmak”

kayu bodıs(a)t(a)vlar uz ornanıp könisinçe boşgunsarlar tutsarlar ötrü ol bodıs(a)t(a)vlarıg bir kalp azu yüz kalp azu ming kalp azu yüz ming kalpka tegi köni ongaru küsüş+**de şaşmaz** tegşilmez (464/2)

(...) hangi Bodisatva (bunu) (zihnine) sağlamca yerleştirip doğru bir biçimde öğrense ve ezberlese o Bodisatvalar çok çok uzun zaman doğru arzudan şaşmazlar.

D) +*çıkma* *şaş*- “şaşmak”

bo ok tıtagın+**tn** sansız üküş bodıs(a)t(a)vlar birle ogatmadın **şaşmadın** tuşgay m(e)n (421/6)

İşte bunlardan dolayı sayısız budalar ile şaşmadan karşılaşacağım.

şaşur- “şaşırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 858). *Şaş*- fiilinin -*Ur*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “şaşırmak” anlamına gelir. AY’de *belirtme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme* *şaşur*- “şaşırmak”

künli aylı ordular kolusı+*n* tengi+*n* **şaşurmaz** (566/1)

Geceli aylı ordula(?) sırasını, dengesini şaşırılmazlar.

B) +*eşitlik* *şaşur*-“ şaşırmak”

bo yöre sözlemiş bölük ol tip monçulayu yangın atların tuta kezig+*çe* **şaşurmadin** egsüksüz tükel bilmek ukmak erür (271/17)

Bu açıklanarak söylenmiş bölümdür deyip bu şekilde yeni adları tutarak düzenlice şaşırmadan eksiksiz bir şekilde tamamını bilmek, anlamaktır.

şeş- “çözmek”

Fiili Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 857). “Çözmek” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme* şeş- “çözmek”

(...) nızvanılıg b(e)k bağı+n yörgeli **şeşgeli umadın** ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulmagaylar erti (376/17)

(...) *ihirasın sağlam bağıni çözediklerinden ötürü, en üstün en doğru aydınlanma Buda mutluluğunu bulmayacaklardı.*

şeşil- “çözölmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 858). Şeş- “çözmek” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “çözölmek” anlamı verir . AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın* şeşil- “çözölmek”

isig öz alımçılarımning yavlak köngülleri **şeşilsün** tip (...) (12/7)

Sıcak vücut alıcılarımın kötü gönülleri çözülsün diyerek (...)

2.15. -T-**takşur- “şiiir okumak”**

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 474). **Takış-* “şiiir yazmak/okumak” fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir. Kökeni *Tak-* fiiline dayanır (Erdal, 1991, s. 721). AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın* takşur- “şiiir okumak”

(...) öglenu birle ök ötrü iliglerin örü kötürüp ulıyü sıgtayı inçe tip **takşurtular** (626/2)

(...) kendilerine gelmeleriyle birlikte ellerini havaya kaldırıp ağlayarak şöyle diyerek şiir okudular.

B) +*belirtme takşur*- “şiir okumak”

öge *takşuru teginürler* inilerinin edgüsü+n (...) (640/21)

(...) küçük kardeşlerinin iyiliğini överek şiir söylüyorlar.

tal- “aklımı kaybetmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 490). “*Gücünü kaybetmek; aklını kaybetmek*” anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tal*- “aklımı kaybetmek”

ol iki tigitler monçulayu yangın keyirkençig kılını ulıyu sıgtayı *talıp* yüküp ançada kin timin andıran öngi yorıp bartılar (620/10)

O iki prens, bu şekilde kargaşalık yaparak, ağlayıp sızlayarak, akıllarını kaybedip, bir müddet sonra toplanıp derhal yürüyüp gittiler.

tamız- “damlatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 510). *Tam-* “*damlamak*” fiilinin -z- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*damlatmak*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 758). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tamız*- “damlatmak”

kıl uçı üze *tamızıp* taluy suvı+n ülgülegeli bultukgay (114/2)

Okyanus suyunu kıl ucuyla damlatıp ölçmek için bulacak.

tamtul- “yanmak, tutuşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 504). *Tamıt-* “*yakmak*” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*yanmak, tutuşmak*”

anlamındadır (Erdal, 1991, s. 674). AY'de bulunma-çıkma durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma-çıkma tamtul*- “yanmak, tutuşmak”

(...) ötrü ol tınl(ı)glar k(a)ltı baş+*da tamtulmuş* tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli tavrancurça ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların açā yada ökünü bilinü kşantı kılmış k(e)rgek (141/8)

(...) *işte o zaman o canlılar(in), öyle ki, baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için davranırcasına, o, kötü berbat davranışlarını açıklayarak pişmanlık bildirip itirafta bulunmuş (olmaları) gerek(li).*

tamtur- “yakmak, tutuşturmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 504). *Tamtur*- “yakmak” fiilinin -*Ur*- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “yakmak, tutuşturmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 721). AY'de *belirtme*, *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme tamtur*- “yakmak, tutuşturmak”

yig ulug nomlug labayı+*g tamturtum m(e)n* (368/12)

En iyi, ulu öğretili borazanı tutuşturdum.

anı üçün atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim yalanguklar kanı ilig begler k(e)ntü öz illerinte uluşlarında bo nomlug y(a)ruk yula+*g tamtursunlar* nom tözlüg y(a)rukın kingürü y(a)rutsunlar (437/19)

Adı yüceltilmiş saygı değer efendim, insanların hükümdarı, hükümdar efendiler kendi ülkelerinde bu öğretili ışık meşalesini tutuştursunlar.

B) +*bulunma tamtur*- “yakmak, tutuşturmak”

anı üçün atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim yalanguklar kanı ilig begler k(e)ntü öz illerin+*te* uluşların+*ta* bo nomlug y(a)ruk yulag *tamtursunlar* nom tözlüg y(a)rukın kingürü y(a)rutsunlar (437/19)

Adı yüceltilmiş saygı değer efendim, insanların hükümdarı, hükümdar efendiler kendi ülkelerinde bu öğretili ışık meşalesi tutuştursunlar.

C) +*yalın tamtur*- “yakmak, tutuşturmak”

ulug nomlug yula *tamturu y(a)rlıkasunlar* (160/1)

Ulu öğretili meşale yakarak buyursunlar.

tan- “inkar etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 513). “*İnkâr etmek*” anlamındaki fiil, AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tan*- “inkar etmek”

(...) köni kirtü nomu+*g* ayıgladım *tantım erser* (...) (134/12)

(...) *doğru, gerçek öğretiyi kötilediysem, inkâr ettiysem* (...)

tañçula- “dilimlemek, parçalamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 517). *Tañçu* “*dilim, parça*” isminden +*IA-* ekiyle elde edilmiş olup “*dilimlemek, parçalara ayırmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 446). AY’de *vasıta* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*vasıta tañçula*- “dilimlemek, parçalamak”

aşnuça yiti kün yiti tün sekiz tözün baçag çahşap(u)dın alıp arıg baçap tangda erte tal çıbıkı+*n tañçulap* tişin arıtıp agızın yunsun (524/14)

Öncelikle yedi gün sekiz gece tamamıyla oruç ahlağını alıp temiz oruç gecesinden sonra dal çubuğuyla parçalayıp dişini temizleyip ağzını yikasın.

tang- “bağlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 514). “*Bağlamak*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tang-* “bağlamak”

k(a)ltı adınları+*g* sögmemek tokımamak sıkımmamak *tangmamak* ürkitmemek korkıtmamak solamamak beklememek açurmamak suvsatmamak kuyaşda tumlıgda emgetmemekte ulatı tıtaglarıg kılmamak erür (220/21)

Dahası, başkalarını sövmemek, dövmemek, sıkımmamak, bağlamamak, korkutmamak, zincire vurmamak, bağlamamak, aç bırakmamak, susuz bırakmamak, güneşte-soğukta eziyet etmemekten başka sebepleri işlememektir.

tangıl- “sıkıştırılmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 520). *Tang-* “bağlamak, sıkımmak“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “sıkıştırılmak“ anlamı verir. *Sıkıl-* fiili ile eş fiil görünümündedir (Erdal, 1991, s. 674). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tangıl-* “sıkıştırılmak“

kim bo kamağ kara bodun monı monçulayu ig agrıg emgeki üze sıkılmış *tangılmışlar ol* (586/14)

Bütün bu halk böyle muazzam hastalık ve sıkıntı yüzünden acı çekiyor.

anı için t(e)ngirim birök bo çambudıvıp yırtinçüde kayu kayu il uluşdaki iligler kanlar aç kız ig kegen yagı yavlak adası üze basıtıp üküş emgenser buşrulsar sıkılsar *tangılsarlar* (...) (401/15)

Tanrım onun için bu Çambudıvıp dünyasında, başka başka ülkedeki hükümdarlar (ve) hanlar açlık, hastalık, düşman tehlikesiyle bastırılıp çokça eziyet çekse(ler), kederlense(ler), sıkılsa(lar), sıkıştırılsa(lar) (...)

tanukla- “kanıtlamak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 519). *Tanuk* “kanıt; şahit“ isminden +*IA-* ile elde edilmiş fiildir ve “kanıtlamak“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 446). AY’de *belirtme, bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +belirtme tanukla- “kanıtlamak“

alp tuygululukug tuygu için nomlug et’özü+g **tanukladım** (369/8)

Güç Sezilecek duygu için öğretili varlığı kanıtladım.

anı için **tanukladınız** ulug tı inçkü+g amrılmakı+g (333/23)

Ulu, kesiksiz ferahlığı (ve) sakinliği için kanıtladınız.

ol ok buyan küçinte on törlüg küç tört törlüg ürüg uzatı ornanmış ög turuglar ulug edgü ögli köngül ulug y(a)rılıkançuçı köngülte ulatı sansız sakıssız kamaglık nomları+g **tanuklagalı boltum** (164/12)

İşte o iyilik sayesinde on türlü güç, dört türlü uzun süre yerleşmiş (olan) durular (gibi); ulu, iyi düşünceli gönül(de), ulu acıyıcı düşüncede bulunarak, bu yolla, sonsuz sayıdaki herkesin öğretilerini kanıtlamak istedim. (59/4), (254/17), (615/2), (245/15), (245/20), (295/16), (34n/19), (34r/18), (537/9), (173/3), (339/22)

B) +bulunma tanukla- “kanıtlamak“

montag osuglug nomlug et’özümün yme ugrayu öngreki kum sanınça burkanlarıg nom nomlagalı nomlug tilgen evirtgeli ötüğçi bolmuş buyan edgü kılınç küçin+te **tanuklamış bolmuş erür m(e)n** (166/22)

Böylece benzer şekilde öğretili vücudumla da, özellikle önceki kum sayısınca Buda’ları öğreti çevirtmek için ricacı olmuş iyi davranış sayesinde kanıtlamış olurum.

k(a)ltı başdinkı oruntın yitinçsiz yitinç orunka tegi orunlar+ta **tanuklamış** bolmuş orunlartın yanmamak erür (237/15)

Sonra, en baştaki yerden erişilemeyen yedinci yere değin yerlerde kanıtlamış olunan yerlerden dönmemektir.

kim m(e)n ülgüsüzsansız asankı kalp üdlertin berü tüü tüpi yokaru turgu teg yürek yarılınçığ açığ tarka emgek emgenip ol emgeklerning tüşin+te bulmuş **tanuklamış** tütrüm tering ıduk nomug bodı tigme burkan kutınıg ugrayu tıtagın sizlerke aç a yada nomlayu birtim (662/12)

Ki ben sayısız3 devirlerden2 beri tüyleri diken diken olacak kadar yürek parçalayan ağır acı(ları) yaşayıp, o acıların sonucunda bulup kanıtlamış olduğum derin

(ve) kutsal öğretiyi, bodhi denilen Buddha saadetinin doğrudan sebebini sizlere açarak2
vaaz ediverdim.(663/12), (231/12), (339/22)

C) +yalın tanukla- “kanıtlamak“
yanmaksızın **tanuklap** inçkü mengi tapgay siz (618/8)
Dönmeksizin kanıtlayıp sonsuz mutluluk bulacaksınız.

tanukat- “kanıtlatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *tanukla-* “kanıtlamak” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “kanıtlatmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 787). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*yönelme tanukat-* “kanıtlatmak”

monı monçulayu yangın ulug azruaya kim ol tözün bilgeler ıduk bilge biliglig közleri üze körgülük bilgülük nomlagulaksuz sözlegülüksüz ertükteg kirtü tözüg k(e)ntüleri bilmişin ukmışın yorıguluk yorımaguluk nomlarta k(e)ntüleri yine atkanmayukın yapşınmayukın adınlar+**ka** yme biltürgeli **tanukatgalı** anın adruk adruk yırtinçülüg atıg savıg sözüg sözleyürler körkitürler tip tidi (389/5)

Bu böyledir, ey yüce Brahman ki o asil bilgeler kutsal bilgeli gözleri ile gördüğü anladığı için, vaaz edilemeyen söylenemeyen öylelik gerçek aslını kendileri bilip anlamakla şartlara bağlı (ve) (şartlara bağlı olmayan) darmalarda kendileri yine bağlı olmamakla, başkalarına da bildirebilmek (ve) kanıtlatabilmek için, onunla farklı farklı dünyevî sözü söylerler, gösterirler dedi.

tap- “bulmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 435). “*Bulmak*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme tap-* “bulmak”
köni kirtü bütürgülük tıtag üze artukrak arıg yorığı+**g** bulurlar **taparlar** (72/9)
Doğru (ve) gerçek sebeple fazlaca temiz usulü bulurlar.

ötrü emgekdin ozguluk kutruguluk yolu+g yingakı+g **taparlar** (388/17)

Sonra eziyetten kurtulunacak yolu, tarafı bulurlar.

yene yme bo nomug eşidteçi tınl(1)glarıg y(i)ti sekiz tılangurmak edremlig tering yörüglerig ukdaçı ulug bilge biliglig t(e)rk üdün ünüş yolu+g **tapdaçı** bodıs(a)t(a)v yorıglıg közünür ajunta uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüglüg kılıu tegingey m(e)n (474/19)

Bunun yanında bu öğretiyi duyacak (olan) canlıları fazlasıyla belagat erdemiyile bezenmiş, derin açıklamaları anlayacak (derecede) yüce bilgili, tez zamandayükselme yolunu bulacak, Bodisatva yoluna yürüyen, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu (ve) bahtlı (kimseler) kılacağım. (534/20), (85/21), (631/11), (387/14)

B) +yalın tap- “bulmak”

tenggeşisiz burkan kutınga yanmaksızın tanuklap inçkü mengi tapgay siz tip tidi (618/8)

“Siz, hiç şüphesiz Buda mutluluğunu dönmeksizin kanıtlayıp mutluluk bulacaksınız.” dedi.

neçökin bökünki künte monı teg k(e)rgeklig işletgülük yunglaguluk orun **tapıp** bo montag yıdıg k(e)rgeksiz et’özümün (6) sidmiş kemişmiş ying yar teg titip ıdalap bo irinç y(a)rlıg aç barska negülük umug inag bolmaz m(e)n (612/5)

“Nasıl ki bugünkü günde bunun gibi gerekli işletilecek, kullanılacak yer bulup bunun gibi pis kokulu, gereksiz vücudumu işemiş, fitlatılmış cerahat gibi terkedip, bu iğrenç, sefil aç parsa nasıl dayanak olamam?”

urınc çıgay tınl(1)glar erser barça erdinilig ağılık **tapsunlar** (118/14)

İğrenç, fakir canlılar var ise hepsi mücevher, ipek arasınlar.

tapın- “tapınmak, hizmet etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 441). *Tapın-* -n- ile elde edilmiş dönüşlü biçimdir ve “ (kendisi için başkasına) hizmet etmek, tapınmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 616). AY’de yönelme, vasıta ve belirtme durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +yönelme tapın- “tapınmak, hizmet etmek”

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(i)g nom erdini erser burkanlarka öggülük bodıs(a)t(a)vlarka ayaguluk t(e)ngriler+**ke** luular+**ka tapınguluk** arhant pratyıkabudlarka tutguluk t(e)ngriler ordusun y(a)rutdaçı yalanguk oğlanınga inçkü mengi birteçi (399/13)

Adı yüce, saygıdeğer tanrım! Bu altın renkli öğreti hükümdarı adlı öğreti hazinesi ise, budalarca övülürler, bodısatvalarca hürmet edilir, tanrılar ve nāgalarca tapınılır, arhant Pratyekabuddhalarca tutulur.

montag ayıtdukda ol kişi m(e)n erser üç erdini+**ke tapınguluk** ağır ayag kılguluk ed tavar tileyür m(e)n bo küsüşümin vayşıravanı m(a)harança kantursun tip tisün (...) (441/16)

Böyle söyledikten (sonra) o kişi “Ben üç mücevhere hizmet etmek ve saygı göstermek için mal-mülk istiyorum. Bu isteğimi Vayşıravani (hükümdar) tatmin etsin.” dese (...)

tapınsunlar burkan+**ka** antada basa **manga** yme (487/14)

Tapınsınlar Buda’ya, sonra da bana. (581/5), (80/22), (532/11), (337/8), (249/1-4), (421/7), (463/1), (526/8), (120/22), (578/8), (575/11), (369/4-14), (34c/9), (490/10), (249/18), (156/5), (80/18), (352/16), (462/22)

B) +vasıta tapın- “tapınmak, hizmet etmek”

soltın yıngak şirikini kut t(e)ngri katunı öngdün yıngak mening körkümin kuvragımın birle tükel bedizetsün kaçan bütügde ötrü hua çeçeki+**n** yula tütsügi+**n** tünle küntüz üzüksüz **tapınsun** udunsun (444/23)

Sol taraftaki Şirikini kut Tanrı hatunu, ön tarafta benim güzelliğimi, topluluğumu tamamıyla resmetsin. Bittiği zaman da hua çiçekle, meşale tütsüsüyle gece-gündüz kesintisiz hizmet etsin.

ulugı kiçigi tapınça dört burnaçada tolu suvı+**n** arıg edgü tatıglıg tütsügi+**n** çeçeki+**n tapınsun** (487/11)

Büyük küçük ne varsa, dört su kabında dolu suyla, saf, iyi, güzel kokulu, mevsimine uygun çiçeklerle tapınsın.

birök kim kayu tınl(ı)glar on asankı kalp sanınça üç ming ulug ming yirtinçülerte tolu yiti erdini urup burkanlarka buşı birser yene sansız üküş kalp üdler ertginçe amru üzüksüz aşı+n içgü+n tonı+n kedimi+n adruk adruk tapıgı+n udugı+n yme **tapınsar** udunsar ikinti yene bir tınl(ı)g bo d(a)r(a)nı nomug boşgunsar tutsar okısar bilser monung buyanı edgü kılınçı aşnukı buyan edgü kılınçda utar yigedür (464/19)

Öyle ki, hangi canlı sayısız devirlerce çok çok dünyalarda bulunan yedi mücevher toplayıp Budalar'a bağışlasa ayrıca sayısız devirler boyunca sürekli yiyecek içeceklerle, giyim kuşamla başka başka hürmet ve itaatle hizmet etse ikinci olarak bir canlı bu darani öğretiyi öğrense, ezberlese, okusa, bilse bunun sevabı, iyiliği, öncekinin sevabından, iyiliğinden daha fazladır.

ulug y(a)rlıkançuçı et'özi+n üç törlüg erinüksüz **tapınayın** (656/21)

Ulu, bağışlayıcı üç türlü varlıkla erinmeden hizmet edeyim. (352/16), (80/18), (249/18), (156/5), (176/22), (407/6), (412/22), (513/11)

C) +belirtme tapın- “tapınmak, hizmet etmek“

ol nomçı açarı+g ayamış ağırlamış **tapınmış** udunmuş **k(e)rgek** (402/15)

O vaazcı, hocayı saymış, tapınmış, hizmet etmiş olsa gerek.

yalanguklar kanı iligler begler barça bo nom erdini+g boşgunsunlar tutsunlar ayasunlar ağırlasunlar ongarsunlar **tapınsunlar** udunsunlar ögsünler alkasunlar (440/2)

İnsanların hükümdarı (olan) hanlar bütün bu öğretiyi mücevherini öğrensinler tutsunlar. Saygı göstereyinler, iyileştirsinler, hizmet etsinler, övsünler.

anın birök kimler toyın şamnanç upası upasañç tört törlüg tıtsılıg kuvrag arasınca kayuları birök bo nom erdini+g ayasar ağırlasar **tapınsar** udunsar bitiser bititser ötgürü yene adınlarka okıtu biltürü nomlayı bilserler olarning buyan edgü kılınçları yme sizlerning teg ök uçsuz kıdıgsız ülgülençsiz tenglençsiz ol tip bilmiş ukmış **k(e)rgek** (672/23)

Onun için şayet kimler rahip, rahibe, inanan erkek, inanan kadın (ve) dört çeşit müridi olan cemaat arasında kim ki bu öğretiyi cevherini hürmet ederse, ibadet ederse (ve) yazarsa yazdırırsa; bunun üzerine yine başkalarına anlatarak vaaz ediverseler; (o zaman) onların sevabı da sizler gibi uçsuz bucaksız, ölçülemezdir diye bilmek gerek. (72/5), (407/6), (412/22), (513/11), (472/13), (520/8)

tapınturul- “tapındırılmak, hizmet ettirilmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tapıntur-* “*hizmet ettirmek*“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen biçimidir ve “*hizmet ettirilmek*“ anlamındadır. Fiil için ne Clauson sözlüğünde ne de OTWF’de giriş bulunamamıştır. AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma tapınturul-*“ tapındırılmak, hizmet ettirilmek“

azrua hormuztaning tokırları üze adakın+*ta tapınturulmuş* astrayastırıışdaki t(e)ngriler üze ayatılmış çaytıka yükünür m(e)n (31/23)

Azrua (ve) Hormuzta'nın tokır(??)ları ile ayağında hizmet ettirilmiş Astrayastirişdeki tanrılarla saygı duyulmuş manastıra secde ederim.

tapış- “karşılaşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 446). *Tap-* “*bulmak*” fiilinin *-ş-* ile elde edilmiş işteş halidir ve “*bir diğerini bulmak; karşılaşmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 568). AY’de *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma tapış-* “karşılaşmak”

balık uluş+*da* bo nomug istep *tapışmadı* (17/7)

Şehirde bu öğretiyi isteyip de karşılaşamadı.

neçede kin inçiu atl(ı)g balıkdaki suvastıksı atl(ı)g sengrem+*de tapışıp* ötrü kodturup altı (17/9)

Hemen sonra İnçiu adlı şehirdeki Suvastiksi adlı ormanda karşılaşıp sonra yerleştirip aldı.

B) +*yalın tapış-* “karşılaşmak”

’eng kiçigi m(a)has(a)tvı tigin takı *tapışu* teginmez tileyü teginürler tipötünti (623/6)

En küçüğü Mahasatvi prens dahi karşılaşarak ulaşılmaz, isteyerek ulaiırlar diye söyledi.

tapla- “beğenmek; kabul etmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 440). *Tap* “*beğeni, hoşnutluk*” isminden +IA- ile elde edilmiş olup “*beğenmek; kabul etmek; tasvip etmek*” anlamlarında kullanılır (Erdal, 1991, s. 447). AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alan fiil *belirtme* durumundayken “*beğenmek; tasvip etmek*”; *vasıta* durumundayken ise “*kabul etmek*” anlamına sahiptir. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme tapla*- “beğenmek”

bo nomlarning tering yörügi+n yinçe adırtı+n eşidgeli sevmek ***taplamak erür*** (250/18)

Bu öğretilerin derin yorumunu (ve) ince ayrımını işitmek için sevmek (ve) (onu) beğenmektir.

yirtinçülüg taplag erser sansarı+g ***taplamak erür*** (259/6)

Yeryüzüne ait kabul ise acı çekilen dünyayı beğenmektir.

küsüşüm ol ötüngülük tolp yirtinçüg y(a)rutdaçıka iki adaklıglarta yig kopda adruk ayagka tegimligke bodıs(a)t(a)vlar köni nomda neteg yangın yorımakın küsüşümi+n atı kötrülmiş ***taplagay mu erki*** bilmez m(e)n (372/17)

Niyaz edilecek isteğim bütün yeryüzünü aydınlatacak olana, iki ayaklılar arasında en üstün, en mükemmel olana, seçkin saygıdeğeredir: Bodisatvaların doğru darmada uygulaması nasıldır? Acaba bu isteğimi adı yüce tasvip edecek mi bilmiyorum. (269/8), (233/2-4), (102/8), (509/22), (398/12), (259/10-11-12-15-16-19-21), (574/12), (260/1-4-6-9-11-13-16-18-22-23-261/2)

B) +*vasıta tapla*- “kabul etmek”

altun y(a)rukluğ nom erdinig ratnaraşı atl(ı)g açarı ol ilig beg ötüginge bir nomluğı+n ***tapladı*** (574/12)

Ratnaraşı adlı hoca, altın renkli öğreti mücevherini o hükümdar beyin ricasıyla, öğretiyeye uygun şekilde kabul etti.

tarı- “tarla sürmek, ekmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 532).
Tarı- “tarla sürmek, ekmek” anlamındadır. AY’de *belirtme, bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme tarı-* “tarla sürmek, ekmek”

tınl(ı)g oglanlarının tarımaduk edgüüg yıldıztarı+*n tarıtdurgaylar* (88/5)

İnsanoğlunun ekilmemiş iyi tohumlarını ektirecekler.

ötrü ülgüsüz üküş burkanlarka tuşupedgü yıldıztıg uruğu+*g tarımış bolgaylar*
 (431/6)

Sonra sayısız, çok Buda'lara rastlayıp iyi temelli tohumu ekmiş olacaklar.

(...) bişinç tınl(ı)glar tözinçe nom nomlap tarımaduk edgü yıldıztıg urugları+*n tarıtıp* tarımış edgü yıldıztıg urugların bışurup edgüke mengike yaratmakka tayanıp (...)
 (294/23)

(...) *beşincisi, canlılar esasınca öğreti vaaz edip ekilmemiş iyi temelli tohumları ektirip; ekilmiş iyi temelli tohumları biçip iyiliğe (ve) mutluluğa yaratmaya dayanıp (...)*

B) *+bulunma tarı-* “tarla sürmek, ekmek”

kayu mening ilkisizdin berüki ötgürü bökünki künke tegi üç erdinilig tarıglag için+*te* saçmış *tarımış* neçe buyan edgü kılınçlarım erser (...) (168/21)

Hani benim başlangıçsıztan beri, bu ana kadar, bugünkü güne değin, üç mücevherli tarla içinde saçıp sürmüş (olduğum) ne kadar iyi davranışlarım var ise (...)

C) *+yalın tarı-* “tarla sürmek, ekmek”

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim antag erser kim kayu burkan kutı küsüşlüg tözünler oğlı tözünler kızı üyeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutı üçün üç törlüg kölungülük nomlarta edgü kılınçka katıglansarlar kuşalamul tigme edgüüg töz yıldıztıg *tarısarlar* ol antag edgü kılınçların edgüüg yıldıztarın neteg burkan kutınga evirgülük ol tip ötünti (168/3)

“Adı yüceltilmiş, saygıya değer efendim, öyle ise, herhangi bir Buda kutsallığı istekli soylular oğlu, soylular kızı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (adlı) Buda kutsallığı için gönüllü öğretilerde iyi davranışa

(ulaşmaya) çabalasalar, Kuşalamul denen iyi kök, esas yetiştirseleler, o, öylesi iyi davranışlarını, iyi esaslarını Buda kutsallığına çevirmek nasıl mümkündür?” diye sordu.

tarik- “uzaklaşmak; yok olmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Clauson *Tar* “dar” isminden +k- ile elde edilmiş fiildir der ve *darlaşarak/küçülerek* “yok olmak; uzaklaşmak” anlamına geldiğini düşünür (Clauson, 1972, s. 540); Erdal ise *tar-“dağıtmak; uzağa gitmek”* fiiline bağlar (Erdal, 1991, s.648). AY’de *yalın, çıkma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın tarik*- “uzaklaşmak”

ol öğretiglerde öğretinse bo ayıg kılınçlar **tarikar** kiter (149/1)

O öğretilerden öğrense bu kötü davranışlar uzaklaşır gider.

(...) bo dört törlüg ayıg kılınçlar alp **tarikguluk titirler** (148/18)

(...)bu dört türlü kötü davranışlar(ın) zor uzaklaştırılması zordur.

bo dört törlüg alp tarikguluk ayıg kılınçların yöründeki yene dört törlüg yig üstünki öğretigler titir ol öğretiglerde öğretinse bo ayıg kılınçlar **tarikar** kiter (148/20)

Bu dört türlü uzaklaştırılması zor kötü davranışların ilacı yine dört türlü daha iyi, üstün derslerdir. O dersleri öğrenirse, bu kötü davranışlar uzaklaşır gider. (34/8), (148/7), (97/6), (122/22), (452/12), (516/22), (369/2), (478/21), (597/15), (72/22), (412/8), (584/21), (402/4)

B) +*çıkma tarik*- “uzaklaşmak, yok olmak”

ulug ertingü idi tirilmiş yığılmış tutma kkirler+**tin tarikıp** ikileyü kadgu nızvanısız ertiler (34a/14)

Büyük, fevkalade birikmiş kirlerden uzaklaşıp ikinci kez kaygı(sız) (ve) ihtirassız idiler.

togmak b(e)lgü+**din** irak **tarikmuş üçün** togmaksız titir (285/11)

Doğma işaretini(n)den uzaklaştığı için doğmasızdır.

sekiz ming koltı t(e)ngriler sansız sakıssız yalanguklar birle atkanguluk atkangular+**tin** irak **tarikıp** nızvanılıg kkirlerdin öngi üdrülüp nomlug arıg közke (9) tegdiler (393/7)

(Onlar) *sekiz bin koti tanrı sayısız insanlar ile birlikte algılanacak şuur objelerinden uzaklaşıp ihtirasların kirlerinden uzaklaşıp darmalı saf göze ulaştılar.* (47/19), (60/6), (285/13)

C) + *vasıta tarik-* “uzaklaşmak”

alkugu+n barça **tarikıp** kitsünler kayu kin keligme üdteki ayıg kılınçlar (107/8)

Ne kadar sonradan gelen zamandan kötü davranışlar (varsa) hepsi, hep birlikte uzaklaşıp gitsinler.

tarıt- “tarla sürdürtmek, ektirtmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tarı-* “tarla sürmek, ekmek” fiilinin -*t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*tarla sürdürtmek, ektirmek*” anlamına gelir. Fiil için ne Clauson sözlüğünde ne de OTWF’de kayıt bulunamamıştır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme tarıt-* “tarla sürdürtmek, ektirmek”

atı kötrülmüş bo nom erdini erser bodıs(a)t(a)vlarning edgülig yıltızı+n **tarıtıp** togum ajunlug örtüglerning yıltızın kesdeçi tip sözletilmiş erür (83/15)

Ey adı yüceltilmiş ! Bu öğreti mücevheri ise Bodisatvalar’ın iyilik esasını ektirip; doğum dünyası gizlerinin esasını kesecek diye söylenilmiştir.

(...) bişinç tınl(ı)glar tözinçe nom nomlap tarımaduk edgü yıltızlıg urugları+n **tarıtıp** tarımış edgü yıltızlıg urugların bışurup edgüke mengike yaratmakka tayanıp (...) (294/23)

(...) *beşincisi, canlılar esasınca öğreti vaaz edip ekilmemiş iyi temelli tohumları ektirip; ekilmiş iyi temelli tohumları biçip iyiliğe (ve) mutluluğa yaratmaya dayanıp (...)*

tınl(ı)glar tözinçe yıltızlıg urugları+n **tarıtıp** urugların bışurup edgüke mengike erür tip tiser tınl(ı)glarning k(a)ltı öngreki teg nomlamak erür (300a/42)

Canlılar esasına göre köklü tohumları ektirip, tohumları olgunlaştırıp iyiliğe mutluluğa (olur) dese; canlılara önceki gibi vaaz etmek gerektir. (302/1)

tarıtdur- “ektirtmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tarıt-* “ektirtmek“ fiiline bir diğer ettirgenlik eki olan *-dUr-*‘un eklenmesiyle oluşmuş olup “ektirtmek“ anlamına gelir. Fiil için ne Clauson sözlüğünde ne de OTWF’de kayıt bulunamamıştır. AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme tarıtdur- “ektirtmek“

ötrü olar burkan erdinig ayıglamadın nom erdinig yiniklemedin bursang kuvrag erdinig uçuzlamadın tınl(1)g oylanlarıning tarımaduk edgülig yiltızları+n **tarıtdurgaylar** (88/5)

Sonra onlar Buda mücevherini kötölemeden, öğreti mücevherini değersizleştirmeden, cemaat mücevherini ucuzlatmadan insanğullarının ekilmemiş iyi köklerini ektirtecekler.

tarkar- “uzaklaştırmak, yok etmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 540). *Tarık-* “uzaklaşmak“ fiilinin *-Ar-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “uzaklaştırmak, yok etmek“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 739). AY’de *belirtme*, *çıkma* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +belirtme tarkar- “uzaklaştırmak, yok etmek“

inçip monta alku ada tudaları+g **tarkartaçı** yaşın tüşmekin tıdtaçı çıntamanı atl(1)g dar(a)nı nom bar erür (465/15)

Öyle ki, bütün tehlikeleri yok eden, şimşek düşmesini engelleyen çıntamani adlı darani öğretisi vardır.

alku nızvanılarınıg utup yigedip kop emgeki+g **tarkarayın** kitereyin (115/20)

Bütün ihtirasları yenip; bütün eziyeti yok edeyim, gidereyim.

(...) bişinç nom buşı erser ugrayu biligsiz biligi+g üçegü+ni **tarkartaçı titir** (163/9)

(...) *beşinci öğreti sadakası ise özellikle bilgisizliği, bu üçünü birlikte yok edecektir.* (236/2), (254/16), (255/9-12), (319/5), (408/12), (551/9), (547/60), (545/15),

(275/6), (175/6), (449/7), (614/17), (34ö/10-14), (43/2), (73/5-8-11-14-17-19-21), (74/2-5-8), (75/4), (185/21), (222/23), (223/5), (268/3), (406/6), (430/6), (437/9), (440/19), (581/16), (628/13), (223/13-14), (242/1-6-11), (244/13), (253/10), (222/24), (223/6), (34r/20), (407/10), (118/1), (210/4), (470/5), (471/1-19), (646/17), (58/2-13-15-18-19-23), (59/3), (193/17), (241/5), (321/18), (397/13), (405/16), (472/4), (480/8), (548/14), (98/9), (111/6), (111/15), (210/17), (349/16), (291/12), (400/23), (233/5), (635/14), (254/5)

B) +*çıkma tarkar*- “uzaklaştırmak, yok etmek”

ölüm adaların+*tin* ozdaçı *tarkartaçı* ulug umuğı inagı bolayın (117/11)

Ölüm tehlikelrinden kurtaracak, uzaklaştıracak dayanağı olayım.

t(e)ngrim nom+*dın tarkartaçı* bilge biligingizke yükünür m(e)n (653/21)

Tanrım, (sizin) yanlış öğretilerden uzaklaştırıcı bilgeliğimize saygıyla eğiliyorum.

tarkaru kiterü biringler busuşumuznı köngül+*tin* (635/14)

Sıkıntımızı gönül(ümüz)den uzaklaştırarak yok ediveriniz!

C) +*eşitlik tarkar*- “uzaklaştırmak, yok etmek”

iki törlüg adartdaçılarıg çının+*ça tarkartaçı* atl(ı)g kirtü tüz tözlüg körmek yol (254/5)

İki türlü ayırıcıları gerçeğe göre uzaklaştıracak adlı doğru temelli görme yolu.

tart- “çekmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 534). “Çekmek, sürüklemek” anlamındaki fiil AY’de, *belirtme, çıkma, yönelme, bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme tart*- “çekmek”

sansız sakışsız burkanlarka *tartayın* üntüreyin alku tınl(ı)g oğlanları+*n* (103/22)

Bütün insanoğlunu sayısız Buda'lara çekeyim.

kirtü nomlug ulug toogu+g togmak ölmeklig taluydın taşkaru **tartdım** tınl(ı)gları+g (368/18)

Gerçek öğretili büyük kanunu (ve) insanları doğma-ölmeli okyanustan dışarı çektim çıkardım.

k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizlerni bilmez boltukda üzüksüz ud koyn tonguz takıgu kaz ödirek bo montag tınl(ı)glar bir künte uç kata kelip aşunmaklaşu tegip mini isururlar sokarlar etimi+n yinimi+n yıra yırtta **tartarlar** yırarlar k(e)ntü k(e)ntü isig özlerin kolurlar erti (19/14)

Nasıl ki ben aklımı kaybedip sizleri tanımaz olduğumda, sayısız öküz, koyun, domuz, tavuk, kaz, ördek (ve) bunun gibi canlılar bir günde üç kere gelip uçarak gelip beni ısırırlar, sokarlar, etimi yırtarak çekerler, parçalarlar, kendi sıcak vücutlarını isterlerdi. (365/16), (210/2), (616/7), (212/3), (613/22), (265/10)

B) +çıkma tart- “çekmek”

kirtü nomlug ulug toogu+g togmak ölmeklig taluy+dın taşkaru **tartdım** tınl(ı)glarıg (368/18)

Gerçek öğretili büyük kanunu (ve) insanları doğma-ölmeli okyanustan dışarı çektim çıkardım.

anı üçün m(e)n bökünki künte bo et’özimin (...) togmak ölmeklig tegzinçdin taşkaru tartıp üntüreyin tip sakıntı (613/22)

“Onun için ben bugünkü günde bu vücudumu (...) doğma-ölmeli çemberden dışarı çekip çıkarayım.” diye düşündü.

tınl(ı)g atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser k(a)ltı bo kamag biş ajun tınl(ı)glarıg açığ tarka emgeklerin+tin örü **tartmak erür** (265/10)

Canlılara bağlı ulu bağışlayıcı gönül ise; öyle ki, bu bütün beş dünya canlılarını acı eziyetlerinden yukarı çekmektir. (430/10)

C) +yönelme tart- “çekmek”

ulınçığ yarsınçığ üç yavlak yol+ka baru **tartdaçı üçün** ötünü yalvaru teginür m(e)n (122/21)

Devamlı tiksindirici yola ulaşarak çekeceği için rica edrek, yalvararak değinirim.

D) *+bulunma tart-* “çekmek”

(...) kim ol iligler kanlar öz öz k(e)ntü k(e)ntü il ulusların+*ta* erk **tartıp** mengi mengilep ilkideki kılmış kazganmış buyan edgü kılınç tüşin utlısın aşayurlar (411/3)

(...) ki o hükümdarlar birer birer ülkelerinde güçlenip, mutlu olup başlangıçta kazanmış oldukları sevapların semeresini görürler.

E) *+yalın tart-* “çekmek”

bo d(a)r(a)nı üze ot birle kayınturmuş isig suvug yüz sekiz kata arvap çopunta kodup törtün yingak bıntavır (?) **tartıp** anta kin timin ol suv içinte kirip arıtı yunsun (478/4)

Bu daraniden sonra bitki ile kaynamış sıcak suyu yüz sekiz kez büyüülü sözler okuyarak çomağın üzerine bıraksın ve dört tarafa perde çeksın. Sonra hemen o suya girerek yıkansın ve arınsın.

F) *+yön gösterme tart-* “çekmek”

togmak ölmeklig taluydın taşka+*ru tartım* tınl(ı)glarığ (368/18)

*Doğma-ölmeli nehirden
canlıları dışarı çektim.*

ulsuz tüpsüz togmak ölmeklig sansarlıg tegzinçdin taşka+*ru tartıp* (...) (430/9)

Dipsiz doğma-ölmeli, ihtirashlı anafordan dışarı çekip (...)

togmak ölmeklig tegzinçdin taşka+*ru tartıp* üntüreyin tip sakıntı (613/22)

“Doğma-ölmeli anafordan dışarı çekip çıkarayım“, diye düşündü.

tartıl- “kapılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 536). *Tart-* “çekmek” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve *bir gücün etkisine “çekilmek; kapılmak”* anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 675). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+*yönelme tartıl*- “kapılmak”

ötrü ol üdün t(e)ngri kanı hormuzta t(e)ngri kamag t(e)ngriler kuvragı birle gang ögüz katunı ulatı alku ulug tirin kuvragı birle tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkanning ol y(a)rukluğ yalincın+*ga tartılıp* kamagun barça t(e)ngri burkan tapa keltiler (131/10)

Sonra o an tanrılar hanı Hormuzta tanrıbütün tanrılar topluluğu ile Ganj ırmağı tanrıçası ve bütün ulu topluluğu ile tam bilge bilgili tanrılar tanrısı Buda'nın o ışıklı parlaklığına kapılıp bütün hepsi tanrı Buda'ya doğru geldiler.

taş- “taşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 559). “*Taşmak*” anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın taş*- “taşmak”

bilge biliglig sav üze *taşa turur* (450/13)

Bilge bilgili sözle çıkadurur.

yavız irü b(e)lgüler bolgay uçar yultuzlar tüşgey yir tepregey kudug içinte ün üngey *su taşgay* üdsüz yiil yağmur bolgay (435/1)

Kötü belirtiler olacak. Uçan yıldızlar düşecek, yer sallanacak. Kuyu içinden ses yükselecek, su(lar) taşacak vakitsiz fırtına olacak.

taşkar- “dışarı çıkarmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Taşık*- “dışarı çıkmak” fiiline -Ar- ettirgenlik ekinin getirilmesiyle elde edilmiş olup “dışarı çıkarmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 744). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın taşkar*- “dışarı çıkarmak”

mungadıncığ tanglançığ kuo kelig edremler *taşkarıp* ötrü anga k(a)ltı öngreki teg üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutınga alkış birü y(a)rılıkadı (392/21)

(Buda) hayret verici sihir gücü(nü) dışarı çıkardıktan sonra, ona, önceki gibi, en üstün, en doğru aydınlanma adlı buddha kutunu kehanet ederek buyurdu.

tat- “tatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 449). *Tat-* ise “*tadına bakmak*” anlamındadır ve AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme tat-* “tatmak”

ötrü biz başın kamag t(e)ngriler çambudıvıp uluşdaki tözün yavaş kutlar vahşıklar bo ok avant tıtag üze üzeliksiz nomlug noş tatıgı+**g tatgalı bolup** çoğ yalın küç küsün y(a)ruk yaşuk üze egsüksüz bolu tegingey biz (438/3)

Sonra biz başta bütün Tanrılar (ve)asil ruhlar işte bu sebep ile daha üstü bulunmayan öğretisi tatlı, tadı almak için alev, güç (ve) ışık ile eksiksiz olarak ulaşacağız.

tatgan- “tatmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 454). *Tatig* “*tat*” ismi +A- ile fiil yapılmış ve -n- ile dönüşlü hale getirilmiştir ve “ (*kendi kendine) tad almak*” anlamına gelmiştir (Erdal, 1991, s. 616). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tatgan-* “tatmak“

til kaçig **tatganur** adruk adruk tatıgları+**g** (364/11)

Dil duyusu farklı farklı tatları tadar.

tatıgsıra- “tatsızlaşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 455). *Tatig* “*tat*” ismine +*sIrA-* ekinin gelmesiyle oluşmuştur ve “*tatsızlaşma*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 508). AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tatıgsıra-* “tatsızlaşmak“

inçip **tatıgsırap** tüşsirep ol ugrta ol ilte anı yideçi kişi yalanguklar iglig kemlig agrıglıg öngsüz kırtışsız bolurlar (557/9)

Böyle tatsızlaşıp verimin azalmasıyla o zaman o ülkede onu yiyen kişiler hastalıklı, ağrılı, beti benzi atmış hale gelirler.

tavran- “acele etmek, davranmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 444). *Tavra- “acele etmek“* fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*(kendi kendine) acele etmek“* anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 616). AY’de *belirtme, bulunma, vasıta ve yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır. Kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme tavran- “acele etmek, davranmak“*

bo sogançığı ıduk nom iligi+n yadguka **tavranınglar** katıgıanınglar (91/19)

Bu tatlı (ve) kutsal öğreti hükümdarını yaymak için acele edin, çabalayın!

(...) küsemek erser ol antag kirsiz arıg akıgsız bilge biligi+g bütürgeli **tavranmak erür** (218/11)

(...) *arzu etmek ise onun gibi kirsiz, temiz, akmasız bilge bilgisini bitirmek için acele etmektir.*

(...) k(a)ltı bo biş buyan edgü kılınç arkalıg biş bilge bilig arkalıg kamag sanı on p(a)ramıtları+g toşgurgalı tüketgeli kınmak **tavranmak** sevmek taplamak **erür** (269/8)

(...) *dahası, bu beş sevap (ve) iyi davranış destekli, beş bilge destekli bütün sayısı on mükemmeliyet (olanı) doldurmak için, bitirmek için istemek, davranmak, sevmek, tapmaktır.* (233/14), (234/15)

B) *+bulunma tavran- “acele etmek, davranmak“*

bir yintem altı p(a)ramıtlar için+te katıglansunlar **tavransunlar** (122/8)

Büsbütün altı mükemmeliyet içinde çabalasınlar, davransınlar.

bo montag alp katıg açığı tarka çetiklig işlerig bütürgeli irmeksizin yalkmaksızın uzun üdün katıgıanıngları üze ötrü edgü nomlar+ta **tavranurlar** katıgıanınglar (235/13)

Bunun gibi zor, katı, acılı, çetin işleri bitirmek için engel olmaksızın uzun zaman çabalamaları ile sonucunda iyi öğretide davranırlar, çabalarlar.

anı üçün sizler kamag tözünler oğlu tözünler kızı bo öğretig+de bışrunınglar öğretiningler **tavranınglar** katıgıanınglar tip y(a)rılıkadı (672/9)

“Onun için siz bütün asiller oğulları (ve) asiller kızları bu öğretilerde çalışın, öğrenin, davranın, çabalayın!” diye buyurdu. (647/17)

C) +*vasıta tavrın*- “acele etmek, davranmak”

(...) bo üç törlüg adrukka tükellig katıgılanmakı+n uzun turkaru **tavrınurlar** katıgılanurlar (209/4)

(...) bu üç türlü ayrıya tam çabalamakla durmadan davranırlar, çabalarlar.

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)glar emgekin körü umadın ulug y(a)rılıkançuçı köngülleri üze asıg tusu kılğalı tüü törlüg adruk adruk iş ködüglerte armaksızın sönmeksizin y(i)ti kınıg katıgılanmakı+n **tavrınurlar** katıgılanurlar (236/12)

Şöyle ki Bodısatvalar bunun gibi yeni canlılar eziyetini göremeden ulu bağışlayıcı gönülleri ile fayda kılmak için bin türlü ayrı ayrı işlerde yorulmaksızın yedi şiddetli çabalamayla davranırlar, çabalarlar.

D) +*yönelme tavrın*- “acele etmek, davranmak”

(...) bo üç törlüg adruk+ka tükellig katıgılanmakın uzun turkaru **tavrınurlar** katıgılanurlar (209/4)

(...) bu üç türlü ayrıya tam çabalamakla durmadan davranırlar, çabalarlar.

tayan- “dayanmak, uzanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 569). *Taya-* “dayamak” fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “dayanmak, uzanmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 617). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme tayan-* “dayanmak, uzanmak”

ançulayu yme nom kirtününg kirtüsin+ge **tayanıp** kirtüde kirtü bilge bilig+ke **tayanıp** (...) (50/8-9)

Böylece de öğreti gerçeğinin gerçeğine dayanıp gerçekten de gerçek bilge bilgisine dayanıp (...)

sumır tag+ka **tayanıp** yig orunta turur siz (482/1)

Yeryüzünde yaşarsınız (ama) Sumeru dağına kadar uzanır (mekânınız).

yok kurug tözin+**ge tayanıp** artukrak anı bışrunsun (485/9)

Yokluğa dayanan ruh dinginliğine dalarak onu iyice düşünsünler. (50/14-16), (51/1), (51/2), (52/7), (54/14), (56/21), (57/10), (58/12), (58/14), (58/17), (68/16), (68/18), (69/18), (70/4), (70/10), (73/3), (215/7-10-11-12-13-14-15), (216/2-4-22-23), (217/10-12), (218/1-3), (219/3-5-7-10-12-14-15-17-19), (220/12-15), (221/5-8), (222/14-16), (223/24), (224/2), (225/2-4-6-10-12-14-17-18-21), (226/16-19), (227/24), (228/3), (229/5-9), (230/12-15), (232/4-6-10-14-16-18-20-21-24), (233/17-19-22), (234/17-20), (235/15-19), (236/14-17), (238/8-11-14-17-20-23), (239/1-4-6), (240/5-8), (241/13-16), (243/12-15), (246/10), (247/21-23), (248/2-7-10-13-16-19-22), (250/4-8), (251/10-14), (253/2-6), (255/18-22), (257/17-19-23), (258/7-9-13-14-16-21), (262/5-8), (263/15-19), (268/20-23), (269/18-21), (279/16-19), (280/4-10-14-19-22-25), (281/6), (284/2-8), (286/12-18), (288/6-11), (289/18-21), (294/6-7-8-13-15-18-21), (295/2-6), (297/10-12), (298/15-19), (300a/36-40), (302/3-5-8-13-15-16-18-20-23), (304/14-17), (305/22), (306/1), (307/12-15), (308/6-9), (309/7-9), (364/19-24), (366/8), (371/20), (373/11-17), (378/3), (482/1), (488/23), (490/7), (589/4), (678/7), (60/17), (53/17), (54/4-22), (364/22), (490/16), (566/18)

taydur- “kaydırmak“

Fiil, ilk kez Uygur türkçesinde karşımıza çıkar. *Tay-* “*kaymak*“ fiilinin *-DUR-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve fiile “*kaydırmak*“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 823). AY’de *çıkma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*çıkma* *taydur-* “kaydırmak“

il kanıg il orunun+**tin taydurup** montaglartın artayur (563/10)

Hükümdar hanı memleketinden kaydırıp bunun gibilerden (dolayı) bozar.

teg- “değmek, ulaşmak, varmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 476). Tam olarak “*(bir yere) ulaşmak*“ anlamındadır. Ancak erken dönemlerde –metnimiz de dahil olmak üzere- “*dokunmak; varmak; değer vermek*“ gibi çeşitli anlamlara da sahip

olmuştur. AY'de *yönelme*, *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yönelme teg-* “değmek, ulaşmak, varmak“

t(e)ngridem arjılar arasında erksinmek+*ke tegmiş siz* (491/17)

İlahi kâhinler arasında tam güce ulaşmış olansınız.

(...) ikinti ilinte kanında açığka ayag+*ka tegdeçi bolgaylar* (...) (195/16)

(...) *ikincisi, hükümdar katında ödüle, saygıya ulaşacaklar* (...)

(...) ulatı üzlünçü orun+*ka tegip* tükel bilge bilig+*ke* arıg süzük bilge bilig+*ke* sakıngulüksüz sözlegülüksüz bilge bilig+*ke* teprençsiz bilge bilig+*ke* köni tüz tuymak bilge bilig+*ke tegeyin* tip küseserler yme ök ökünmek yalbarmaklık kşantı kılmaklık arıg silig suv üze ayıg yavlak kılınçlık kkirlerin tapçaların artuk arıtı yumuş arıtmış k(e)rgek (144/13)

(...) *daha sonra da son merhaleye ulaşıp mükemmel bilge bilgiye, temiz-pak bilge bilgiye, düşünülemez, söylenemeyecek bilge bilgiye, sarsılmaz bilge bilgiye, doğru düz sezmek (adlı) bilge bilgiye varayım diye dileseler, ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), temiz pak sui le kötü davranışa ait kirlerini, pasaklarını fazlasıyla yıkamış, arıtmış (olsalar) gerek.* (2/19), (34ş/21), (39/4), (152/1), (196/6), (97/12), (572/21), (575/21), (602/5), (624/5), (2/20), (393/9), (625/9), (630/3), (641/22), (9/9), (580/13), (7/5), (105/9), (115/22), (353/16-20), (506/11), (58/4), (87/17), (100/5), (109/15), (238/3), (319/7), (333/17), (376/12), (394/10), (463/8), (618/3), (641/15), (618/6), (376/11), (438/7), (453/1), (473/8), (497/16), (118/1), (421/18), (16/13), (34j/3), (144/9), (190/17), (214/12), (318/13), (410/6), (424/15), (425/15-22), (427/4), (456/6), (458/1), (462/12), (597/6), (600/5), (623/3), (628/16), (640/6), (645/8), (96/21), (395/8), (426/9), (23/22), (39/17-19), (57/21), (97/20), (987/16), (267/16), (437/12), (561/21), (152/21), (300a/4-5-7-8), (310/18), (438/18), (3/1), (7/6), (34a/22), (34d/34), (34o/13), (34p/11), (44/6), (59/22), (64/17), (84/15-22), (155/19), (203/21), (207/22), (300a/19-24-31), (308/20), (404a/20), (501/20), (582/10), (586/20), (628/8), (515/11), (584/19), (322/1), (526/3), (351/19), (353/9), (e1/25), (57/5), (57/17)

B) +*bulunma teg-* “değmek, ulaşmak, varmak“

ontın singlar orun+*ta* tüzü *teğip* kezigçe tıtagı iyin tınl(ı)glarıg aç ağıra kutgarur siz (349/9)

On taraftaki yerde, her yere ulaşıp sırasıyla sebebi doğrultusunda canlıları uyandırarak2 kurtarılırsınız.

içilerin ıdıp m(a)has(a)tvı tigin k(e)ntü özi yanturu yene ol arıgka kirip aç bars üskin+*te teğip* terkin tavrata tonın soçulup kamış butıkı üze asıp inçe tip b(e)k katıg sav sözledi (615/18)

Mahasatvi prens, ağabeylerini gönderip kendisi dönüp yine o ormana girip aç parsın yanına varıp derhal elbiselerini soyup kamış dalı üzerine asıp şöyle sert söz söyledi.

kaçan *teğser* ol yir orun+*ta* ötrü bolsar eşidgeli monçulayu bo nomug öçgey tarıkgay olarınıg üküş ayıg kılınç(ı) (584/19)

Ne zaman o yere ulaşsa(lar), sonra bu şekilde bu öğretiyi işitecek olsa(lar); onların pek çok kötü davranış(lar)ı uzaklaşacak.

(608/8)

C) +*yalın teg-* “değmek, ulaşmak, varmak“

tüü türlüğ emgekler kıyıt(ı)lar tük(ü)l *teğip* et’özleri alangurmuşlar erser (...) (117/15)

Türlü türlü eziyetler(in) hepsi ulaşıp varlıkları zayıflatmışlarsa (...)

teğin- “varmak, ulaşmak, yerine getirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 484). *Teg-* fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “ (kendi kendine) ulaşmak“ anlamındadır. *Teg-*‘de olduğu gibi bu fiilin de anlam alanı genişdir (!991, s. 617). Yukarıdaki maddede sayılan anlamlar haricinde *Budizm* terimi olan *Vedanta*’yı “gerçeğe ulaşmak“ karşılamak için de *teğin-* kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 484). AY’de *yalın*, *belirtme*, *yönelme*, *bulunma* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yalın tegin-* “varmak, ulaşmak, yerine getirmek“

ötrü biz başın kamag t(e)ngriler çambudıvıp uluşdaki tözün yavaş kutlar vahşıklar bo ok avant tıtag üze üzeliksiz nomlug noş tatığıg tatgalı bolup çoğ yalın küç kūsün y(a)ruk yaşuk üze egsüksüz bolu **tegingey biz** (438/3)

Sonra biz başta bütün Tanrılar (ve)asil ruhlar işte bu sebep ile daha üstü bulunmayan öğretisi tatlı, tadı almak için alev, güç (ve) ışık ile eksiksiz olarak ulaşacağız.

inçip erdinilig ağılıklar üze tolu edgü edremler üze tükellig kılı **tegingey m(e)n** (447/6)

Böylece (onu) mücevherli hazineler ve bütün iyi erdemler ile eksiksiz kılacağım.

birök kayu kayu yir orunta bo nom erdinig yine bo nomug nomladaçı nomçı bar erser ol ança kuvragımız birle bo nom erdinig nomladaçı nomçıg iyin iderü orun orun sayu öngi öngi yadılıp küyü **küzetü tegingey biz** (456/21)

Eğer nerede bu öğreti mücevherini öğretecek vaiz varsa o zaman topluluğumuz ile bu öğreti

mücevherini öğretecek vaizi takip ederek her yere farklı farklı yayılıp koruyacağız. (469/21), (474/7-22), (529/2), (448/16), (530/4), (7/17), (27/8), (85/16), (199/2), (372/2), (378/9), (446/4), (448/15), (457/3), (457/18), (461/22), (462/9), (471/23), (473/19), (479/16), (480/6), (513/11), (514/3), (528/22), (531/6), (539/7), (568/4), (606b/2), (661/21), (663/21), (666/10), (670/5), (672/20), (672/23), (673/1), (447/13), (457/3), (474/15), (109/8), (436/23), (437/1), (442/5), (537/8), (623/7), (95/19), (199/5), (471/6), (568/9), (640/12), (672/21), (33/20), (86/9), (95/13), (108/7), (110/11), (125/15), (157/20), (199/20), (448/8), (515/2), (603/4), (640/8), (660/12), (456/3), (686/4), (401/9), (81/13-15-16), (103/4-9-14-19), (105/19), (106/7), (107/1), (108/1), (112/20), (114/21), (116/8), (121/7), (122/21), (132a/23), (133/1), (138/6), (154/18), (155/6), (158/1), (159/17), (177/3), (183/1-5), (184/13), (193/5-6), (194/23), (372/8), (391/12), (397/9), (400/1-17), (401/2-10), (439/20), (456/15), (462/2), (489/8), (501/1), (505/19), (530/22), (531/17), (534/11), (540/23), (541/11), (542/21), (548/13), (587/23), (603/12), (623/5), (656/17), (660/15), (47/8), (603/11), (623/7), (640/19), (480/10)

B) +belirtme tegin- “varmak, ulaşmak, yerine getirmek“

ayagka tegimlig t(e)ngrim m(e)n yme t(e)ngrim sizing üsküngüzde t(e)ngrike yalangukka asıglıg küsemış küsüşüg kanturtaçı küyü küzetü tutup inç mengilig kıltaçı çintamanı erdini atl(1)g ıduk d(a)r(a)nı nomu+g ötünü **tegineyin** tip ötrü inçe tip ötünti (467/20)

“Saygıdeğer efendim (Tanrım), ben de sizin huzurunuzda Tanrı'ya ve insana yararlı, arzuladıklarını bütünüyle yerine getirecek olan, gözetip koruyarak huzur (ve) mutluluk verici çintamani adlı darani öğretiyi arz edeyim”, diye ricada bulundu ve sonra arz etti.

(...) uçık yilpik üze uçınmaguluk yilvi kömen üze yilvikmegülük agularıg singürteçi arvış küçin vıtar adasın tıdtaçı yavız tülünüg ayıg tüşin amırtgurtaçı alku ada tudalarıg kiterteçi d(a)r(a)nılar küçi üze kutadtaçı ootlar kuvragı üzeki suvka kirküçük törüsü+n **ötünü tegineyin** (475/15)

(...) cinlerden koruyacak, büyüye maruz bırakmayacak, zehirleri emecek, tüm kötülükleri engelleyecek, kötü düşleri huzura erdirecek, bütün tehlikeleri giderecek, daraniler gücüyle kutlu kılacak (olan) bitkiler (ilaçlar) demetiyle yıkanma törenini arz edeyim.

artukrak yine d(a)r(a)nı tıgme tıdıgsız edremi+g birü **tegingey m(e)n** (474/8)

Bundan başka, darani denen erdemi engelsiz verivereceğim. (397/22), (471/5), (607/4), (468/14), (469/12), (470/8), (542/22), (446/14), (474/3), (480/8), (513/17), (521/5), (525/17), (526/1), (531/8), (539/17), (541/19), (545/3), (663/20), (668/21), (12/5), (29/9), (80/6), (157/18), (182/19), (332/16), (371/4), (670/4), (561/3), (197/11), (442/9), (446/3), (513/9), (336/8), (117/9), (217/2), (457/12), (228/11), (360/1), (378/18), (457/11), (505/20), (340/21), (640/21), (366/13)

C) +yönelme tegin- “varmak, ulaşmak, yerine getirmek“

(...) neçe buyan edgü kılınçlarım erser olarnı yme biş ajun tınl(1)g oğlanın+ga **evire teginür m(e)n** (170/3)

(...) ne kadar sevap (ve) iyi davranışlarım var ise onları da beş dünya insanlarına çevireek ulaştırırım.

(...) köngültin togmış neçe buyan edgü kılınçlarım erser anı alkuını barça biş
ajun tınl(ı)g oylanın+**ga evire teginür m(e)n** (170/10)

(...) gönlümden doğmuş ne kadar sevap (ve) iyi davranışlarım var ise hepsini
bütün beş dünya insanlarına çevirerek ulaştırırım.

(...) ünüşlög ulug yolka agtınıp ikileyü yene yanmaksız törülög bolup t(e)rk
üdün burkan kutın bulguluk edgü edgüler+**ke tegi tegintiler** (458/6)

(...) yükselmiş yüce yola çıkıp yeniden geri dönülmez yasalar bulup tez vakitte
buda kutsallığına bulmak için iyiliklere kadar ulaştılar.

(471/24), (501/5),(440a/4), (514/13-18), (528/9-15), (529/13), (669/12),
(437/14), (336/10), (683/21), (673/4), (34/14), (160/18), (161/5), (169/16), (171/6-22),
(350/14), (675/6)

D) +bulunma tegin- “varmak, ulaşmak, yerine getirmek”

ötrü sarasvatı t(e)ngri kızı t(e)ngri t(e)ngri burkanning bo y(a)rılığın eşidip
ikileyü t(e)ngri t(e)ngri burkan adakında yinçürü töpün yükünüp öz orunun+**ta oluru
tegingi** (481/11)

*Tanrıça Sarasvati, Tanrı(lar) Tanrısı Buda'nın bu buyruğunu dinledikten sonra
bir kez daha Tanrı(lar) Tanrısı Buda'nın ayağına eğilip başıyla secde ederek yerinde
oturdu.*

togmak ölmeklig tilgente tegzinmekig titgeli ıdalagalı öngi üdrülmiş ünüş yolug
bişurungalı öğretingeli ertingü ulug ögrünç sevinç köngül öritip t(e)ngri t(e)ngri
burkan y(a)rılığın töpülerin+**te tuta tegintiler** (371/17)

*(Canlılar) doğum ölüm tekerleğinde dolaşmayı önlemek için, kurtaracak çıkış
yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup Tanrı(lar) Tanrısı
Buda(nın) buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler.*

bo ok sevinçde ötgürü ol ilig kanıg ili uluşı bodunu karası birle alku üdte koluda
kop törlög adasın+**ta tudasın+ta küyü küzetü tegingey biz** (432/18)

*İşte bu sevinçten ötürü o hükümdarı, memleketi, halkı ile her zaman her türlü
tehlikede koruyup gözeteceğiz.* (366/13), (469/2), (462/13), (662/21), (518/22)

E) *+eşitlik tegin-* “varmak, ulaşmak, yerine getirmek”

(...) ol üdte könisin+*çe tegintim* (86/9)

(...) *o zamanda doğrusuna göre yerine getirdim.*

bomening savım neng ezüg igid bolu teginmez burkan nom bursang kuvrag üç erdinig tanuklap çının+*ça kirtüsin+çe ötünü teginür m(e)n* tip tidi (537/10)

“Bu benim sözüm(de) hiç yanlış yoktur. Buda'nın üç mücevher öğretisini kanıtladığı şekliyle gerçeğine (ve) doğrusuna uygun olarak söylerim”, dedi.

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim biz kamagun arkası bo altın önglög y(a)ruk y(a)ltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdinig t(e)ngirim sizing y(a)rılıkamış iduk y(a)rılıgıngız+*ça kulu teginmeli kut kolu küsüş öritü teginür biz* (397/8)

Adı yüce saygıdeğer tanrım! Biz bütün maiyetimiz, bu altın renkli, ışık parıltılı, her şeyin üstünde dharma hükümdarı adlı dharma hazinesini, tanrım sizin buyurduğumuz kutsal vaazlarınız doğrultusunda, dileriz, düşünürüz.

tegrigle- “kuşatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 487). **Tegir-* “çevirmek” fiilinin -g ile isim olduktan sonra tekrar +*IA-* ile fiile dönüştürülmesiyle oluşmuştur ve “çevrelemek, kuşatmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 447). AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+yalın tegrigle-* “kuşatmak, sarmak, çevrelemek”

kaçan y(a)run y(a)rudukda yme ök ulug tirin kuvrag üze **tegriglep** tapınguluk udunguluk ed tavarlar alıp raçag(a)rh kentdin singar kutlug gr(a)t(ı)rakut atl(ı)g tag erti erser (94/5)

Ne zaman ki şafak söktüğünde büyük (bir) toplulukla kuşatıp peşine düşülecek mal-mülk alıp Raçagarh kentinden tarafta kutlu Gratirakut adlı dav var idi ise (...)

birök bar erser kim kayu bo nom erdinig tutdaçı burkan kutinga avant tıltag kılğalı udaçı tıltagıg ürüg uzatı bir yanglıg törtidin yingak **tegriglep** ayayu ağırlayu tapınu küyü küzetü tutgay biz tip tidiler (666/17)

“Şayet kim var ise bu öğreti cevherini devam ettiren, Buddha saadetine yol açan sebebi gerçekleştirebilen, sürekli aynı şekilde dört tarafı sararak (onu) saygıyla tapıp koruyacağız”, dediler.

ülgüsüz üküş koltı sanınça azrua t(e)ngriler kuvragı üze **tegriglep** tapıg udug ağır ayag alu üzeliksiz üstünki yig sogançığ noş tatıglıg nom tilgenin evire nom nomlayu y(a)rılıkamışları közünür (315/9)

Sayısz çok Tanrılar topluluğu ile kuşatılıp tapma, hizmet, saygı sürekli enüstün tatlı (ve) hoş öğreti tekerleğini çevirerek öğreti vaaz ettikleri görünür. (314/24)

B) +belirtme **tegrigle-** “kuşatmak, sarmak, çevrelemek“

ol y(a)ruk yaltrık içinte yine sansız sakışsız ontın singarkı burkanlar erdini sögütler altınında vaydurı erdini üzeki örgünler üzesinte olurup ülgüsüz üküş ulug tirin kuvragları+g **tegriglep** olarka nom nomlayu y(a)rılıkamışları barça bekiz b(e)lgülüg adırtlıg közüntiler (93/3)

O parlaklık içinde yine sayısız ondan sonraki Buda'lar mücevher sögütler altında, kaya mücevheri üstündeki tahtlarında oturup, sayısız büyük toplulukları çevreleyip onlara öğreti vaaz ettikleri bütün ayrıntılarıyla göründü.

tegşil- “değişmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 488). Kökeni *teg-* “ulaşmak“ fiiline dayanır. *Tegiş-* “değişmek“ anlamındadır. *Teg-* fiilinin anlam alanının genişlemesiyle bu hale gelmiştir. -l- ile edilgen olan fiil “*değişilmek*“ demektir (Erdal, 1991, s. 676). AY’de *yalın*, *bulunma-çıkma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın* **tegşil-** “değişmek“

(...) ötrü ol alokaçıntamanı atl(ı)g t(e)ngri kızning tişi et’özi **tegşilip** azrua t(e)ngri et’özlüg boltı (381/10)

(...) sonra o Alokaçintamani adlı Tanrı kızının dişi varlığı değişilip Azrua Tanrı varlıklı oldu.

yagız yir toprakıededürisig tumlıg uluşı tengsiz tört üdler kolusı şaşmaz kün ay garhlar yultuzlar yorığı **teğsilmez** (412/6)

Yeryüzündeki toprak verimli hale gelir. Sıcak ve soğuk doğru bir uyum içerisinde olur, mevsimler ters bir sıraya girmez (mevsimler yer değiştirmez). Gün, ay yıldızların seyri değişmez.

bo mening tilim **teğsilsün** (506/11)

Bu benim dilim değiştirilsin. (19/23), (34f/2), (381/10),(550/8), (556/14), (557/18), (665/21-22), (71/21), (595/13), (590/15)

B) +bulunma-çıkma **teğsil-** “değişmek“

şarıputırıya bo ilinmeksiz atl(ı)g d(a)r(a)nı padakda birök kim kayu bodıs(a)t(a)vlar uz ornanıp könisinçe boşgunsarlar tutsarlar ötrü ol bodıs(a)t(a)vlarig bir kalp azu yüz kalp azu ming kalp azu yüz ming kalpka tegi köni ongaru küsü+**de** şaşmaz **teğsilmez** (464/2)

“Ey Şarıputri! Bu bağlanmama adlı darani şiiri öyle ki, hangi Bodisatva (bunu) (zihnine) sağlamca yerleştirip doğru biçimde öğrense ve ezberlese o Bodisatvalar çok çok uzun zaman doğru arzudan şaşmazlar.“

C) +vasıta **teğsil-** “değişmek“

tişi et’özlügler için kut kolunur m(e)n alkugun teğsilip irkek et’özin bulsunlar (122/2)

Dişi varlıklılar için dilerim ki hep birlikte değişip erkek varlığını bulsunlar.

teğsür- “değiştirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 488). *Tegiş-* “değişmek“ fiilinin -Ur- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “değiştirmek“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 722). AY’de *belirtme* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme* **teğsür-** “değiştirmek“

tayakı+g **teğsürmek** akılgıg ürlüksüz biş yapığı+g **teğsürüp** akıgsız ürlüklüg paoşın et’öz üzeki arıg iduk biş yapığıg bulmak erür (34p/14-15)

Desteği değiştirmek, akan geçici beş bağlantıyı değiştirip akmayan bağlantılı paoşin varlığı üzerindeki temiz (ve) kutsal beş bağlantıyı bulmaktır.

anın ol tegşürgeli udaçı erenning atı nırvan tip titir (34m/20)

Onu değiştirmeye muktedir kişinin adı Nirvana'dır.

B) *+eşitlik tegşür-* “değiştirmek“

(...) üçünç kamag burkanlar kirtüdin kelmiş et'öz tayakınlı nom tözining tayakınlı tapların+**ça tegşürgeli udaçı erürler** (34m/19)

(...) üçüncüsü bütün Buda'lar gerçekten gelmiş varlık destekli temelinin destekli isteklerince değiştirmeye muktedir olacaklardır.

tegür- “değdirmek; ulaştırmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 485). *Teg-* “değmek; ulaşmak“ fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “değdirmek; ulaştırmak“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 722). AY'de *yönelme, belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+yönelme tegür-* “değdirmek, ulaştırmak“

özin yaşın üstep ulug çoğka yalınka tegürgey biz (407/16)

Ömrünü, yaşını uzatıp büyüklüğe ulaştıracağız.

kin keligme üdte ap yme amtı közünür üdte monçulayu ulug asıg tusu kıltaçı monçulayu edgüler+**ke** tükel **tegürteçi titir** (431/1)

Sonradan gelen zamanlarda da şimdi görünen zamanda da bu şekilde fayda edecek bu şekilde iyilere tamamen ulaştıracaktır.

Sen amtı (...) kutrulmaklıg edgü üze inç mengilig kılğalı küsüşin tolp yırtinçüg irinçkep kamag tınl(ı)glarığ buyan edgü kılınçlıg ulug asıg+**ka tegürgelir üçün** anın monçulayu ertingü k(e)rgeklig ötüg ötünür s(e)n (132a/4)

Sen şimdi (...) kurtulma iyiliğiyle rahat, mutlu duruma getirmek dileğiyle bütün dünyaya acıyarak bütün canlıları iyi davranışlı ulu yarara ulaştırmak için böylesi son derece gerekli dilek diliyorsun. (318/25),319/4), (319/15), (319/20), (320/1), (320/6), (320/10), (320/15), (320/20), (320/25), (321/8), (321/13), (321/20), (321/22), (669/2),

(431/9), (421/18), (252/16), (531/12), (230/10), (504/12), (118/18), (288/17), (440a/18), (524/4), (659/20), (276/4), (500/19), (514/17), (515/21), (131/15), (132/23), (132a/21), (132b/17), (154/8), (159/16), (182/12), (332/21), (335/18), (341/15), (211/19)

B) *+belirtme tegür-* “değdirmek, ulaştırmak“

kayu neçe tınl(1)glar bar erserler umugsuz uzun sansar içinte tegzinteçi emgekde kin keligme üdlerte bolayın olarka umug inag **tegüreyin** olar+ni (353/5)

Uzun acı çekilen dünyada ne kadar umutsuz insanlar varsa sonradan gelen zamanda onlara dayanak olayım (ve) ve (onları) eziyet çemberinden uzaklaştırırım.

amtı biz isig özümüzdin berü umug inag tutup parmanular sanınça sınıımız süngükümüz kop süzük köngülümüz üze töpümüz+ni yirke **tegürüp** pañamandal biş tilgenin yinçürü töpün yükünü teginür biz (132a/21)

Şimdi biz sıcak canımızdan öte umut, destek tutup, (havadaki) zerreler sayısınca (olan) uzvumuz, kemiğimiz, tam temiz gönlümüzile başımızı yere değdirip, Pañamandala beş uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz.

(...) ol kamag burkanlar kutinga yilimizdin süngükümüzdin berü kop süzük köngülümüz üze töpümüz+ni yirke **tegürüp** yinçürü töpün yükünüp ötüğçi bolu teginür biz (159/16)

(...) o bütün Buda'lar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek, bütünüyle temiz gönlümüz ile başımızı yere değdirip, baş(ımız)la secde ederek ricacı oluruz. (341/19), (573/15), (348/10), (182/12), (332/21), (335/18)

C) *+bulunma-çıkma tegür-* “değdirmek, ulaştırmak“

kayu neçe tınl(1)glar bar erserler umugsuz uzun sansar içinte tegzinteçi emgek+de kin keligme üdlerte bolayın olarka umug inag **tegüreyin** olarnı (353/5)

Uzun acı çekilen dünyada ne kadar umutsuz insanlar varsa sonradan gelen zamanda onlara dayanak olayım (ve) ve (onları) eziyet çemberinden uzaklaştırırım.

tegzin- “dönmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 488). Nereden türediği çok açık değildir fakat *tegirmi*, *tegirmen*, *tegrigle-* ve *tegre* ile bağı

olduğu açıktır. *Tegiz-* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*dönmek*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 617). Fiil, AY’de *bulunma*, *yalın* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+bulunma tegzin-* “*dönmek, çevresini dolaşmak*”

sansarlıg taluy ögüz için *+te tegzingeyle* (433/12)

Acı çekilen dünyanın okyanusunda dönecekler.

togmaklı ölmekli tilgen *+te tınmaksızın tegzinür* (367/19)

Doğma-ölmeli tekerlekte dinlenmeksizin döner.

ol yangılmış yangluk sakınçları küçinte bo uzun sansar için *+te çoma bata tegzinürler* (387/12)

O yanılmış, yanlış düşünceleri yüzünden bu uzun acı çekilen dünyada bata çıka dönerler. (122/18), (294/16), (297/17-21-24), (34ğ/7), (109/6), (388/15), (353/3), (99/18), (427/16)

B) *+yalın tegzin-* “*dönmek, dolanmak*”

kaçan t(e)ngri t(e)ngri burkan üskinte tegdüklerinte töpülerin ’engitdürüp biş tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp üç yolu ongarula *tegzinip* kitip birtin singar olurtılar (131/16)

Buda’nın huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuv(lar)ını yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip, üç kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular.

ol tütsügnüng tütünü turum ara kök kalık içinte yadılıp bizning yene ordumuzka karşımuzka tegip t(e)ngridem kuşatrı bolup *tegzinü turgay* biz ol kuşatrıg körüp tütsüg yıdın tuydukumuzda ol tütsüglüg kuşatrıdın altun önglüg y(a)ruklar ünüp ordumızını karşımızını y(a)rutgay yaşutgay (424/16)

O tütünün dumanı hemen gökyüzüne yayılıp yine bizim sarayımıza ulaşip ilahi bir gölgelik olup çevreleyerek biz o gölgeliği görüp tütünün kokusunu duyduğumuzda o tütsülü sayvandan altın renkli parıltılar yükselip sarayımızı aydınlatacak.

ol üdün ol bayagut oğlu bo savıg körüp ötrü inaru berü yügürüp törtün yingak *tegzinip* suv tilep idi bulmadı (601/19)

O zaman, o zenginın oğlu bu sözü görüp sonra oraya buraya yürüyüp dört tarafı dolanıp su aradı ise de bulamadı. (34c/10), (94/14), (601/19), (606a/6), (27/21-22), (133/22), (427/16), (364/23)

C) +*çıkma tegzin-* “dönmek, dolaşmak”

ötrü ol bayagut oğlu tört yingak+*dın tegzinü* yorıp ol balıkların körti (604/12)

Sonra o zengin(in) oğlu dört taraftan dolaşarak yürürken o balıkları gördü.

tegziñtür- “döndürtmek, çevirtmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 489). *Tegzin-* “dönmek” fiilinin -*DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “döndürmek, çevirmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 823). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma tegziñtür-*“döndürtmek, çevirtmek”

kara nomlar erser k(a)ltı tınl(ı)gların bo toğmak ölmek sansar için+*te tegziñtürteçi* emgeklig tegziñdin taşkaru idmadaçı igid ezüg atkangular erür (304/23)

Kara öğretiler nedir denirse? Şöyle ki canlıları bu doğma-çlme dünyası içinde döndürtecek eziyetli dönüşten dışarı bırakmayacak yanlış bağlardır.

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın tınl(ı)gların yangılturtaçı emgeklig tegziñ+*de tegziñtürteçi* igid ezüg nomlartın ırak tezip bolarnı ok çınınça kirtüsinçe bilteçi çın kirtü tüz bilge biligig bekürü tutup nom tözin adırtlamakları üze ötrü bütmiş bışmış bilge bilig p(a)ramıtıg uz bütürürer (305/13)

Şöyle ki Bodisatvalar bunun gibi yeni canlıları yanıtacak eziyetli çevrimde döndürtecek yalan öğretilerden uzaklaştırıp bunları gerçeğince bilecek doğru (ve) gerçek bilge bilgisini tutup öğreti temelini ayıklamaları ile sonra olgunlaşmış bilge bilgisi mükemmeliyetine ulaşırlar.

telmir- “umutla bakmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 500). *Telim* “çok” köküne dayandığı düşünülebilir. Anlamca “bir çok kez bir şey yapmak”

demek olsa da pratikte “*umutla/beklentiyle bakmak*“ demektir. AY’de *çıkma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*çıkma telmir*- “*umutla bakmak*“

bodis(a)t(a)v tiginig ilig beg körgeli bolmak umınçın tört+*din* yingak+*din*
telmire bakar erti (637/9)

Hükümdar Bodhisattva prensi görebilme isteğiyle dört taraftan umutla bakıyordu.

telmireler körürler tört+*din* yingak+*din* tüzüde inçe k(a)ltı yalın oot kamagdn barça kavşamış teg ançak(a)ya turtukda yene töpün tüşerler açığ ünin yıglaşur et’özleri titreyü iliglerin kötürüp yalvaru teginürler keyirkeñig öge takşuru teginürler (640/12)

Dört bir tarafın hepsine umutla bakınıyorlar, tıpkı ateş her yanını sarmışçasına; birazcık durduktan sonra yine düşüyorlar; vücutları titreyerek acı sesleriyle ağlaşıyorlar; ellerini kaldırıp hazin bir şekilde yalvarıyorlar; küçük kardeşlerinin iyiliğini överek şiir söylüyorlar.

tengiz- “*sıkışmak*”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Clauson’a göre fiilin kökeni *teng-* fiiline dayanır (Clauson, 1972, s. 527). OTWF’de fiil için giriş bulunamamıştır. AY’de yalın durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tengiz*- “*sıkılmak*”

(...) emiglerim belingteg idip *tengizip* süt akar (...) (633/10)

(...) *memelerim aniden sıkışıp süt akar* (...)

ötrü katun emigi *tengizip* iidip ertingü turur erken belingteg ötrü akdı yürüng süt (632/19)

Sonra kraliçenin memesi son derece sıkışıp dururken, ardından birdenbire beyaz süt akıp çıktı.

tengle- “ölçmek, karşılaştırmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 521). *Teng* “eşit“ isminin +IA- ile elde edilmiş fiil halidir ve “denkleştirmek; karşılaştırmak“ anlamlarına gelir. Aynı zamanda *ülgüle-* ile eş fiildir (Erdal, 1991, s. 447). AY’de *belirtme*, *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+belirtme tengle-* “ölçmek, karşılaştırmak“

birer şlok birer padak nom nomlamakdın turmuş buyan edgü kılınçı+g takı ülgülegeli **tenglegeli bultukmaz** (167/8)

Birer şiir birer koşuk öğreti açıklamaktan meydana gelmiş iyi davranışı da karşılaştırabilmek, kıyaslayabilmek mümkün değildir.

neng idi olar+ni ülgü teng yöleşürüg üze ülgülegeli **tenglegeli** oğsatgalı **bultukmaz** (375/2)

Hiçbir şeyi onlarla asla ölçü (ve) örnek bakımından ölçülemez (ve) kıyaslanamaz.

neçe neçe ajunta azrua t(e)ngri boltum ülgüsüz burkanlarka tuş bolup tapıg udug kılmişimning aning sanı+n sakışı+n **tenglegeli kim ugay** (580/7)

Nice nice dünya(lar)da Buda'lara rastlayıp sayısız kere Azrua Tanrı oldum. Yaptığım hizmetlerin sayısını kim hesaplayabilecek? (351/13)

B) *+yalın tengle-* “hesaplamak, kıyaslamak“

ay edgülerim m(e)n **özüm tengleser m(e)n** bo emgekimdin idi ozgum kutrulgum yok turur (10/13)

Ey iyilerim! Ben hesaplasam da benim bu eziyetimden kurtuluşum asla yoktur.

bodis(a)t(a)vlar küçi üze yme **tenglegeli bultukmaz** (656/16)

Bodisatva'ların gücüyle de kıyaslanamaz.

ol bilgiler arkası **tenglegeli kılınсар** uzun yaşap ölmedin üküş ertgey koltı k(a)lp üd kolular sakışı umagaylar bilgeli (370/20)

Eğer kâhinler hükümdarının bir lahzalık bilgisi ile o bilge topluluğunki karşılaştırılsa, çok yaşayıp ölmeden koti zaman geçecek, (ama yine de) zamanın sayısı o bilginin yarısı kadar (dahi) bilinemeyecek. (336/2)

C) +*vasıta tengle-* ‘hesaplamak, kıyaslamak‘

t(e)ngri yalanguklı kamağ+n *tenglegeli umazlar* (647/21)

Tanrılı insanlı birlikte kıyaslanamazlar.

tep- ‘‘tepmek, vurmak‘‘

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 435). ‘‘Tekmelemek, tepmek‘‘ anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tep-* ‘‘tepmek, vurmak‘‘

ol ilteki kişiler saçılır artayur kamağın k(a)ltı yanga *tepmiş teg* (552b/9)

O yerdeki kişiler sanki fil tepmiş gibi hep birlikte saçılırlar.

I. tepre- ‘‘titremek, sarsılmak’’

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 443). ‘‘Hareket etmek, titremek, sallamak’’ anlamına gelir. AY’de *yalın*, *bulunma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın tepre-* ‘‘titremek, sarsılmak’’

yavız irü b(e)lgüler bolğay uçar yultuzlar tüşgey *yir tepregey* kudug içinte ün üngey suv taşğay üdsüz yiil yağmur bolğay (435/1)

Kötü belirtiler olacak. Uçan yıldızlar düşecek, yer sallanacak. Kuyu içinden ses yükselecek, su(lar) taşacak vakitsiz fırtına olacak.

yitiñsiz yidiz yağız *yir teprep* kökke agtıngay (447/10)

Erişilmez, kara yer sarsılıp göğe yükselecek.

inçip yüz ming kişiler birle simeklep t(e)rk **tepreser** üç ayka tegi yme bütürgülük iş ermez (602/16)

Şöyle ki, üç yüz bin kişi ile hızlıca hareket etse (bile) üç aya kadar bitecek iş değildir. (591/11), (55/11), (56/8), (229/18), (590/17), (592/7), (618/16), (621/4-7)

B) *+bulunma tepre-* “titremek, sarsılmak”

ol ok üd+**te** bo üç ming ulug ming yirtinçü yir suv yumgı **tepredi** kamşadı (183/18)

İşte tam o anda, bu üç bin ulu dünya, yer-su bütünüyle titredi, sarsıldı.

ol çetikig kıltukda ağır ulug yağız yir serü umadın bir üdte **tepredi** ırgaltı bütürü ögüzler köller erkeçlenip yaykalıp tetrü ongaru savrılı kökli yağızlı içinte y(a)ruk yaltrık yaltırtı bulung yingak kararıp körgeli bilgeli bolmadı (630/16)

Bu doğum efsaneyi gerçekleştirdiğinde, büyük yağız yer dayanamayıp bir anda titredi, nehirler göller dalgalanıp sağa sola savruldu; gökte ve yerde ışık yitip gitti, köşe bucak kararıp görünmez bilinmez oldu.

C) *+vasıta tepre-* “sallanmak, hareket etmek”

bir uçlug kılıp köni ögi+**n tepremedin ornatsun** (485/12)

Bütünüyle doğru düşünerek (bu düşüncede) kıpırdamadan sebat etsinler.

(...)ötrü ol üdün bo ağır ulug yağız yir altı törlügi+**n tepredi** kabşadı (617/2)

(...)sonra, o zaman bu çetin, ulu kara yer altı, altı farklı şekilde sallandı, titredi.

II. tepre- “depreşmek”

Temelde birinci maddede incelediğimiz anlamla aynı olmakla birlikte burada daha çok “*harekete geçmek*” anlamını verdiği için ayrıca incelemek gereği gördük. “*Harekete geçmek*” anlamıyla *bulunma-çıkma* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alan fiilin kullanımı şöyledir:

A) *+bulunma-çıkma tepre-* “depreşmek”

sarıg tözlüg isig ig aş singmiş+**de** kin **tepreyür** (592/9)

Sarı temelli sıcak hastalık yemek yedikten sonra depreşir.

nom kirtüsi [çınju] tigme ertükteg kirtü töz+**de tepremedin** ornanmadın kelmeksizin barmaksızın alku tınl(ı)glarınig edgü yıldızlıg urugların bütürüp bışurup (...) (339/13)

Öğreti gerçeği denen olduğu gibi gerçek temelden hareket etmeden gelmeksiz, varmaksız bütün canlıların iyi temelli tohumlarını büyütüp, olgunlaştırıp (...)

ig törçigülük tıtaglar aş yimiş+**de** kin inçip **tepreyür** (592/5)

Hastalık doğuracak sebepler yemek yedikten sonra depreşir.(339/19)

B) +*bulunma tepre*- “depreşmek”

montag yanglıg ig togag kayu üd+**te tepreyür** (588/18)

Bunun gibi hastalık hangi zamanda depreşir?

tepret- “sallandırmak, titretmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 444). *Tepre- “sallanmak, titremek”* fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*titretmek, sallandırmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 788). AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alan fiilin kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme tepret*- “sallandırmak, titretmek”

alku burkanlar üze ugrayu küyü küzetü tutmışıg bo sansarta **bultukmaz anı tepretgeli udaçı** tip monçulayu ötüntiler (666/3)

“Bütün Buddhalar üzere tam olarak korunan (bu öğreti cevheri)ni, bu acı çekilen dünyada sallayabilecek kimse bulunmaz” diye arz ettiler.

kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar b(e)lgüsüz köngülkermekig bışrunup erksinmekke tegmekleri üze nızvanılıg kadguları+**g tepretgeli umazlar** (318/6)

Ki bu yerde Bodisatvalar işaretisiz düşünmeyi öğrenip güçlenmeye ulaşmakla ihtiraslı kaygıları sallandıramazlar.

B) +*bulunma tepret-* “sallandırmak, titretmek“

kim ol bo orun+*ta* bodıs(a)t(a)vlar b(e)lgüsüz köngülkermekig bışrunup erksinmekke tegmekleri üze nızvanılıg kadgularıg *tepretgeli umazlar* (318/6)

Ki bu yerde Bodisatvalar işaretsiz düşünmeyi öğrenip güçlenmeye ulaşmakla ihtiraslı kaygıları sallandıramazlar.

(...) kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz tınl(1)gsız yaşaglısız üze y(a)rılıkançuçı b(e)lgü tözlüg nomlarta töz üze tutsar togmakı öçmeki yok için yine togdaçı nomlar yme yok kurug tözlüg için anın ökünme yalbarmaklıg kşantı kılmaklıg arıgda arıg süzük suv üze yumakdın arıtınmakdın ötrü kin keligme üdlerte ikileyütepretgeli togurgalı umaz (146/2)

(...) gerçeklikten gelmiş insansız, canlısız ve acıyıcı, belirti esaslı öğretilerde yaratılış ile tutsa, doğması ölmesi olmadığı için, yine doğacak olan öğretilerde boş-kuru esaslı (oldukları) için, onunla pişman, yalvarmaklı, af dilemekli, temizden (daha) temiz, süzölmüş su ile yıkanmaktan, arıtılmaktan dolayı ilerde gelecek zamanlarda yeniden hareket ettirmeye, doğurmaya güçleri yetmez.

tetrül- “sapmak, ayartılmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Clauson **tetür-* “dönmek; *sapmak*“ fiilinin -*l-* ile elde edilmiş edilgen hali olduğunu düşünür (Clauson, 1972, s. 60). Ancak Erdal onun taşlaşmış fiil olduğu görüşündedir (Erdal, 1991, s. 676). “*Sapmak; ayartılmak*“ anlamına gelen fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı eşliğinde yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*yalın tetrül-* “sapmak, ayartılmak“

köngülnüng saçgusı üze telve bolup t(e)rsikmek *tetrülmek* alp emgek titir : (109/18)

Gönlün dağılmasıyla deli olup yanlış düşmek, aldanmak zor eziyettir.

(...) biligsiz biligke örlütüp t(e)rs tetrü körüm üze köngülüm kögüzüm *tetrülüp* edgü törülerte bışrunmadın öğretinmedin amru ayıg kılınçlarıg ok asdıam üklitdim erser (136/18)

(...) *bilgisizlikle örtülüp, ters-aksi görüşle aklımı-fikrimi ayartıp, iyi öğretiler (üzerinde) çalışmadan, (onları) öğrenmeden, sürekli kötü davranışları da artırdım, çoğalttım ise (...)*

tevir-“çevirmek, döndürmek“

+*belirtme* tevir-“çevirmek, döndürmek“

ürüg uzatı üzeliksiz nomlug tilgeni+n evireyin *tevireyin* (115/8)

Daima ulaşılamayan öğretili tekerleği çevireyim, döndüreyim.

tevril- “çevrilmek, dönmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 444). *Tevir-* “çevirmek“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “çevrilmek“ anlamındadır. Aynı zamanda *-e-* harfinde incelediğimiz *evir-* ve *evril-* fiillerinin de eşanlamlısıdır (Erdal, 1991, s. 676). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın* *tevril-* “çevrilmek, dönmek“

(...) üç engim sansar içinte bir elig orunlarta az övke biligsiz biligde ulatı utun nızvanılarınıg küçetdükinte ötgürü kanglı tilgeni teg üstün altın arkuru turkuru ahtarılı töngderilü evrilü *tevrilü* toga tegzinü ilki ilki et’özlerte ortunkı kinki et’özlerte bo et’özde burkan erdinig bilmedin nom erdinig bilmedin bursang kuvrag erdinig bilmedin edgüli ayıglı iki törlüg kılınçlarıg bilmedin et’özin kılını yançdım erser tilin sözleyü yançdım erser (...) (133/22)

(...) *üç bçlümlü acı çekilen dünya içinde, kırk bir (türlü) yerlerde, hırs-hiddet (ile) bilgisiz bilgide, dahası kötü tutkuların güçlendiği anlarda, (işte) bu sebep(ler)le kağrı tekerleği gibi yukarı aşağı, enine boyuna, aktarıla dönderile, evrile çevrile, döne dolaşa, ilk bedenlerde, ortadaki (ve) sonraki bedenlerde, bu bedende Buda mücevher(in), bilmeden, topluluk mücevher(in)i hem iyi, hem de kötü iki türlü davranışları bilmeden vücud(um)la suç işleyip kabahatte bulundum ise(...)*

tez- “kaçmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 572). “Kaçmak”, bazı durumlarda da “kaçmayı başarmak” anlamına gelir. AY’ de *çıkma* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*çıkma* tez- “kaçmak”

(...) igid ezüg nomlar+**tin** ırak **tezip** bolarnı ok çının+**ça** kirtüsinçe bilteçi (...) (305/14)

(...) *yalan yanlış öğretilerden uzaklaşıp bunları en gerçeğince, doğrusunca bilecek (...)*

sansarig ırmemek erser k(a)ltı tört togum biş ajun tınl(ı)g oglanınga asıg tusu kılgu üçün sansar+**tin tezmek erür** (306/8)

Acı çekilen dünyaya karşı gelmemek ise, şöyle ki, dört doğum beş dünya insanogluna fayda etmek için acı çekilen dünyadan kaçmamaktır.

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim inçip biz kamag t(e)ngriler tözün yavaş kut vahşıklar kayu yir orun+**tin tezmiş üdte** ok bo montag ada tudalar yavız artak törüler üküş bolgay (435/9)

Adı yüceltilmiş saygıdeğer efendim, böylece biz bütün Tanrılar, asil ruhlar o yerden kaçtığımız zaman bunun gibi tehlike(ler), kötü, bozuk yasalar artacak.

B) +*yalın* tez- “kaçmak”

anı körüp kamag kası kadaşı başlap kim ol törüde yığılmış neçe kişiler erti erser olar barça korkup belinglep ırak **tezdiler** kaçdılar (5/10)

Bunu görerek, bütün kardeşleri başta olmak üzere, o ziyafette toplanmış ne kadar kişi varsa, onların hepsi korkup uzaklara çıkıp kaçtılar.

tıd- “engel olmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 450). “Engel olmak, engellemek” anlamındaki fiil AY’ de *belirtme*, *çıkma* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme tıd*- “engel olmak“

inçip monta alku ada tudalarıg tarkartaçı yaşın tüşmeki+n ***tıdtaçı*** çıntamanı
atl(ı)g dar(a)nı nom bar erür (465/16)

Öyle ki, bütün tehlikeleri yok eden, şimşek düşmesini engelleyen
çıntamani adlı darani öğretisi vardır.

(...) uçık yilpik üze uçınmaguluk yilvi kömen üze yilvikmegülük agularıg
singürteçi arviş küçin vıtar adası+n ***tıdtaçı*** yavız tülünğ ayıg tüşin amırtgurtaçı alku
ada tudalarıg kiterteçi d(a)r(a)nılar küçi üze kutadtaçı ootlar kuvragı üze ki suvka
kürgülük törüsün ötünü tegineyin (475/10)

(...) *cinlerden koruyacak, biüyüye maruz bırakmayacak, zehirleri emecek, tüm
kötülükleri engelleyecek, kötü düşleri huzura erdirecek, bütün tehlikeleri giderecek,
daraniler gücüyle kutlu kılacak (olan) bitkiler (ilaçlar) demetiyle yıkanma törenini arz
edeyim.*

adınları+g yme özlüg ölürmekdin ***tıdsunlar*** (22/20)

Başkalarını da canlı öldürmekten men etsinler. (222/7), (242/2), (242/7-12),
(296/17), (552/17-21), (552a/7), (453/7), (471/19)

B) +*çıkma tıd*- “engel olmak”

bo montag yangın ayıg törüler+***tin*** k(e)ntü özleri tıdınıp adınlarıg yme ***tıdıp*** edgü
törülerte k(e)ntü özleri yaratınıp adınlarıg yme yaratıp yavlak yollar kapıgın b(e)klep
edgü yollar kapıgın aç a birmekleri üze ötrü ç(a)hşap(u)d p(a)ramıtıg yazınçsız arıg
tutarlar küzetürler (222/7)

*Bunun gibi kötü törelerden kendilerini men edip, diğerlerini de men edip iyi
törelerde kendilerini yaratıp, başkalarını da yaratıp, kötü yollar kapısını bağlayıp iyi
yollar kapısını açabilmeleriyle; sonra öğretili mükemmeliyet, günahsız temiz tutarlar,
gözetirler.*

adınlarıg yme özlüg ölürmek+***din tıdsunlar*** (22/20)

Başkalarını da canlı öldürmekten men etsinler.

kayu tınl(ı)glar birök kutrulmuş uguşsuz bolguluk ayıg kılınçlarıg kılğalı ugramış
erserler inçip olarnı ol ayıg kılınçların+***tin tıda*** (...) (296/17)

Nice canlılar kurtuldukları sınıfsız olacak kötü davranışları yapmak için niyetlenseler sonra onları o kötü davranışlarından men edip (...)

C) +yalın *tıd-* “engel olmak“

monçulayu yigin adrukın tükel bilip ukup inçip köngülin adın sakınçka öngi atkakka ımdadın ürüg uzatı **tıdmak** sergürmek **erür** (285/24)

Bu şekilde iyisini, ayrısını tamamen bilip anlayıp, gönülle başka düşünceye bağlantıya göndermeden daima engel olmak, sabırlı olmaktır.

tıdı- “yasaklanmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 456). *Tıd-* “engel olmak; yasaklamak“ fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “yasaklanmak“ anlamı verir (Erdal, 1991, s. 677). AY‘ de *çıkma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*çıkma tıdı-* “yasaklanmak“

(...) ötrü olar] ürüg uzatı özlüglerig ölmek+**din tıdısunlar** (22/8)

(...) sonra onlar canlıları öldürmekten sürekli olarak yasaklansınlar.

tıdı- “(kendi kendine) engel olmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 458). *Tıd-* “engel olmak“ fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “(kendi kendine) engel olmak“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 619). AY‘ de *çıkma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*çıkma tıdı-* “(kendi kendine) engel olmak“

bo montag yangın ayıg törüler+**tin** k(e)ntü özleri **tıdınp** adınlarig yme tıdıp edgü törülerte k(e)ntü özleri yaratıp adınlarig yme yaratıp yavlak yollar kapıgın b(e)klep edgü yollar kapıgın aç a birmekleri üze ötrü ç(a)hşap(u)d p(a)ramıtıg yazınçsız arıg tutarlar küzetürler (222/7)

Bunun gibi kötü törelerden kendilerini engelleyip, diğerlerini de engelleyip iyi törelerde kendilerini yaratıp, başkalarını da yaratıp, kötü yollar kapısını bağlayıp iyi

yollar kapısını açabilmeleriyle; sonra öğretili mükemmeliyet, günahsız temiz tutarlar, gözetirler.

tıkıl- “sıkıştırılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tık-* “batırmak; sıkmak” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*sıkıştırılmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 677). Ancak fiilin temel anlamı somut nesnelere “*sıkıştırmak*” olsa da burada psikolojik olarak “*sıkıştırılmış hissetmek*” anlamında kullanılmıştır. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tıkıl-* “sıkıştırılmak”

(...) bo savıg ilig beg eşidip ürke belingleyü açığı üze **tıkılıp** agılayu inçe tip sözledi (...) (622/13)

(...) *bu sözü işiten devlet sahibi han ürkerek, korkarak, acıyla sıkıştırılıp ağlayarak şöyle dedi (...)*

tın- “dinlenmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 514). Temel olarak “*nefes almak*“, “*hızlıca soluklanmak*“ ve “*dinlenmek*“ anlamlarına gelir. AY’ de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tın-* “dinlenmek”

(...) ilig beg bo savıg eşidip ulug **tinip** inçe tip tidi (...) (623/9)

(...) *devlet sahibi han bu sözü duyunca uzunca dinlenip şöyle dedi (...)*

al altagda tavrano ançak(a)ya yme **tinmaz siz** (647/18)

Hileler içinde uğraşırken birazcık bile dinlenmezsiniz.

nomug törüg sakınur ançak(a)ya yme **tinmadın** (365/3)

Azıcık dahi dinlenmeden öğretiyi düşünür.

A) +*bulunma tın-* “dinlenmek”

anta monta maru berü yoriyu bir ulug kamişlıg berk arıgka kirip ötrü **anta tungalı olurtılar** (608/15)

Orada-burada, ileri-geri yürürken bir büyük, sık ağaçlı ormana girip, sonra orada dinlenerek oturdular.

tungla- “dinlemek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Kökünün Çince *t'heng* “*duy-*; *dinle-*“ fiiline dayandığı düşünülür (Clauson, 1972, s. 522). Fiil, isim olarak alıntılanmış ve +*IA-* ekiyle fiile dönüştürülmüştür ve “*dinlemek*“ olarak anlamlandırılmıştır (Erdal, 1991, s. 448). AY’ de *belirtme*, *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme tungla-* “dinlemek“

(...) altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom erdini+*g* boşguntaçı tutdaçı okıdaçı **tungladaçı** bitideçi bititdeçi tözünler oğlu tözünler kızı (2/10)

(...) *altın renkli parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti kitabı adlı öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak, okuyacak, dinleyecek, yazacak, yazdıracak asiller oğlu (ve) asiller kızı (...)*

kayu iligler kanlar bo nom erdini+*g* süzük kirtgünç köngülin eşidteçi **tungladaçı bolsar** ötrü ol iligler kanlar başdinkıda başdinkı yig tapıg udug üze manga tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar (413/17)

Hangi hükümdarlar, hanlar bu öğreti mücevherini saf (ve) temiz gönülle dinleyecek olsa(lar); sonra, o hükümdarlar, hanlar en baştanda baştaki, en iyi hizmetle bana saygı göstermiş olurlar.

yene yme bo nom erdini+*g* **tungladaçı** tutdaçı iliglerning kanlarning adasın tudasın tarkargalı yagısın yavlakın kitergeli odug sak bolgay biz (408/10)

Yine bu öğreti mücevherini dinleyecek, tutacak hükümdarların, hanların tehlikesini uzaklaştırmak için, düşmanını uzaklaştırmak için uyanık olacağız. (341/12), (414/8), (475/2), (539/5), (337/18), (415/18-20), (475/16), (668/20), (337/6), (402/13), (416/21), (579/1), (341/18), (410/11), (415/3), (413/7), (23/16), (116/6), (528/15),

(396/5), (336/19), (337/20), (410/11), (412/21), (454/20), (435/19), (581/18), (408/15), (413/17)

B) +*yalın tınla*- “dinlemek“

ya tözünler oğhya antag erser amtı s(e)n titrü **tınlagıl** edgüti ögil sakinğil (38/3)

Ey asiller oğlu! Onun gibi ise sen şimdi dikkatli dinle, iyice düşün!

anı amtı ayu bereyin titrü **tınlagıl** (...) kavşıkıya (132a/6)

Ey Kavşıkıya! Onu şimdi söyleyiverelim, dikkatli dinle! (...)

inçe erser t(e)ngriler iligiye titrü **tınlagıl** m(e)n sanga nomlayu bireyin (...) (158/16)

“Öyle ise ey Tanrılar hükümdarı iyi dinle! Ben sana açıklattıvereyim“ (...)

(547/22), (547/51), (424/4), (432/22), (345/21), (550/4), (570/17), (548/4)

C) +*vasıta tınla*- “dinlemek”

kayu iligler kanlar bo nom erdini+g süzük kirtgünç köngülin eşidteçi **tıngladaçı bolsar** ötrü ol iligler kanlar başdinkıda başdinkı yig tapıg udug üze manga tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar (413/17)

Hangi hükümdarlar, hanlar bu öğreti mücevherini saf (ve) temiz gönülle dinleyecek olsa(lar); sonra, o hükümdarlar, hanlar en başta baştaki, en iyi hizmetle bana saygı göstermiş olurlar.

(...) anı üçün bo nom erdinig bir uçlug süzük köngülü+n boşgunmış tutmuş okımış sözlemiş eşidmiş **tınglamış** ötgürü yene adınaguka okıtu nomlamış bitmiş bititmiş k(e)rgek (...) (396/)

(...)Onun için bu öğreti mücevherini taraflı saf gönülle öğrenmiş, (gereklerini) yerine getirmiş, söylemiş, duymuş, dinlemiş, ayrıca da başkalarına okutarak vaaz etmiş, yazmış (ve) yazdırmış olması gerektir.

birök kim kayu tınl(ı)glar bo nom erdinig boşgunsar tutsar okısar nomlasar süzük kirtgünç köngülü+n **tınglasar** eşidserler ötrü ol tınl(ı)glar üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutın agınçsız evrilinçsiz bulgaylar (336/19)

Eğer hangi canlılar bu öğretiyi mücevherini öğrense, tutsa, okusa, vaaz etse, saf (ve) temiz gönülle dinlese; sonra o canlılar erişilemeyecek yükseklikteki doğru duyusu adlı Buda mutluluğunu yerinden oynamaz (bir şekilde) bulacaklar. (337/20), (410/11), (412/21), (454/20), (435/19), (581/18), (408/15), (607/3)

tınlan- “dinlenmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tınla-* “dinlenmek“ fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “ (kendi kendine) dinlenmek“ anlamındadır. Fiil için ne Clauson sözlüğünde ne de OTWF’de giriş bulunamamıştır. AY’ de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tınlan-* “dinlenmek“

körü tegintim iki tiginig ögsiz tınsız yaturlar arıg semek içinte kolup alıp soğuk suv bögürtüm saçdım olarka ötrü timin azk(a)ya öglenü *tınlanu tegintiler* (640/10)

İki prensi orman içinde baygın yatarken gördüm; soğuk su alıp onlara saçtım; sonra ancak biraz dinlenerek ayıldılar.

tınsıra- “çıldırma“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 526). *Tın* “ruh; akıl“ ismine +*sIrA-* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle oluşmuş olup “*akılın kaybetmek; çıldırma*“ anlamına gelir. Aynı zamanda *ögsire-* ile eş fiildir (Erdal, 1991, s. 508). AY’ de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tınsıra-* “çıldırma“

ne anı körüp ök et’özlerin ol süngük üze kemişip ögsirep *tınsırap* kamılıtlar (619/17)

Onu görüp kendi vücutlarını o kemikle birlikte bırakıp, akıl(ların)ı kaybedip, çıldırıp, yere yuvarlandılar.

anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükleri inaru berü anta monta saçılıp yatmışın körüp et'özlerin birkerü yirke çalıp ögsirep **tınsırap** inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yilke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamılıtar (625/13)

Ondan sonra, Bodisatvanın taze kemikleri(nin) orada brada saçılıp yattığını görüp vücutlarını yere çalıp, akıl(larını) kaybedip, çıldırıp sanki ulu ağaç(lar) güçlü (ve) sert yele vurulup devrilmiş gibi düştüler, devrildiler.

yinçe kızlar kuvragı körüp katunning ançulayu yirte tüşüp kamılıp ögsirep **tınsırap** yatmışın ötrü kamagun bir yanglıg ulug ünin sıgtaşdılar (634/19)

İnce kızlar topluluğu hatunun öylece yere düşüp, aklını kaybedip, çıldırıp yattığını görünce, sonra hep birlikte acı sesle ağlaştılar.

I. tik- “dikmek (asmak, kaldırmak)”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 476). “Dikmek; kaldırmak” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A)+*Belirtme tik-* “dikmek”

yig ulug nomlug yagmurug utdum m(e)n nızvanılıg alku utun yağlarıg örü **tikdim** üzeliksiz kirtü nomlug ulug toogu+g (368/16)

İhtirashlı bütün kötü düşmanlarını yendim. Üstün gerçek öğretili büyük bayrağı yukarı diktim.

(...) ol kamag burkanlar üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymakıg tuyup alp bulguluk burkan kutın bulup imirigme kamag tınl(ı)g oğlanı üçün üzeliksiz nom tilgen evirip tıdıgsız nom buşı birip nomlug küvrügüg tokıp nomlug labayıg ürüp nomlug togu+g örü **tikip** nomlug yagmur yagıtıp biş ajun tınl(ı)g oğlanların süzük kirtgünç köngül öritip (...) (154/5)

(...) işte o Budalar(a ait), daha üstü bulunmayan, (en) üstteki, mükemmel, doğru-düz sezişi sezip, bulunması zor Buda kutsallığını bulup, bütün canlılar için daha üstü bulunmayan öğreti tekerleğini çevirip, engelsiz öğreti sadakası verip, öğreti davulunu çalıp, öğreti borusunu üfleyip, öğreti bayrağını yukarı dikip, öğreti yağmurunu yağdırıp, beş varlık şeklindeki canlılar için temiz inançlı gönül besleyip (...)

(...) üç tegzinç iki y(i)g(i)rmi bölüklüg darmaçak(ı)r nom tilgenin evirip üzeliksiz nomlug küvrügüg yangkurtu tokıp üzeliksiz edgü tityük nomlug labayıg edgüti ürüp üzeliksiz yig başdınkı iduk nomlug toogu+g örü **tikip** üzeliksiz y(a)ruk yaşuk nomlug yula tamturup (...) (429/22)

(...) üç tomar bölümlü öğreti tekerleğini çevirip, en üstün öğreti davulunu çalır vurup en üstün iyi denilen öğreti borusunu iyice üfleyip üstün kutsal öğreti bayrağını yukarı dikip en üstün parlak ışıklı öğreti meşalesini tutuşturup (...)

B) +yalın tik- “dikmek”

tolp et’özi çimileşdi yingne **sançmış** osuglug tikdi sançdı agrıdı neng serilü umadı (632/20)

Bütün vücudu sızladı, iğne batmış gibi battı acıdı, [acıısı] hiç dinmek bilmedi.

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim antag erser kim kayu burkan kutı küsüşlüg tözünler oğlu tözünler kızı üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutı üçün üç törlüg kölüngülük nomlarta edgü kılınçka katıglansarlar kuşalamul tigma edgülig töz yıldı **tikser** tarısarlar ol antag edgü kılınçların edgülig yıldıların neteg burkan kutınga evirgülig ol tip ötünti (168/3)

“Adı yüceltilmiş saygıya değer efendim, öyle ise, herhangi bir Buda kutsallığı istekli soylular oğlu, soylular kızı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezme (adlı) Buda kutsallığı için türlü gönüllü öğretilerde iyi davranışa (ulaşmaya) çalışsalar Kuşalamul denen iyi kök, esas dikse(ler), yetiştirse, o öylesi iyi davranışlarını, iyi esaslarını Buda kutsallığına çevirmek nasıl mümkündür?” diye sordu.

(...) adruk adruk pra kuşatırılar asıp öngi öngi erdiniler tooglar **tikip** satıgsız edgü yıd yıparlar köyürüp (...) (416/9)

(...) türlü türlü gölgelikler asıp, farklı farklı mücevherler, bayraklar dikip paha biçilemeyecek değerdeki güzel kokular yakıp (...)

II. tik- “dikmek (kulak vermek)”

Tik- ikinci anlam olarak “kulak verme; dinleme” anlamındadır *Kulağı havaya kaldırıp dikmek* gibi bir durum söz konusu olmadığı için *dikkatle dinleme* anlamında tik-fiili kullanılmıştır. Temel anlamıyla mecaz anlamını ayrı maddelerde değerlendirmeyi

uygun gördük. II. *Tik*-AY'de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tik*- “dikmek (*kulak vermek*)”

yene bo nom erdinig eşidükde igid yangluk sakınçlarıg tarkarıp *tike* kulgakı+n yıgılmış köngülin tınglasunlar (581/16)

Yine bu öğreti mücevherini işitik(ler)inde yalan yanlış düşünceleri bırakıp kulak(ları)nı dikip bir gönülle dinlesinler.

tile- “dilemek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 492). Temel anlam olarak “*dilemek; istemek; arzulamak*” anlamlarına sahiptir. AY'de *belirtme, yalın, bulunma* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme tile*- “dilemek”

öngin öngin küseyü *tilediler* tiginig (637/5)

Farklı şekillerde isteyerek, prensi dilediler.

yirtinçü+g asıgı+g *tilemedin* at küü bulunç alınc özin ök kelip kamagka ayaguluk çiltegülük bolgaylar (195/19)

Dünyayı, faydayı dilemeden, şan, şöhret, kazanç (bunlara) kendiliğinden gelip, herkes katında saygı görecektir.

igsiz kemsiz busuşsuz kayu yalanguk bo nomug süzük köngülin eşidip ağır ayagı+g *tileser* ed tavarıg küseser il uluş kingürülsün ırş karşı bolmasun tip köngül iyin küsüşü barça kangay tapınça ugay (453/3)

Hastaliksız, kedersiz bazı insanlar, bu öğretiyi temiz bir gönülle dinleyip saygı göstermeyi, malı mülkü istese ülke genişletilsin, kavga olmasın deyip (dilediği) gönülden isteği (onun) arzusunca olacak. (34g/1-8-14-20), (34ğ/3-9-15-21), (34h/4-10-16), (225/11), (226/17-21-24), (227/15-22), (596/7), (635/4), (621/20), (622/2), (377/17), (488/1), (622/20), (294/1), (634/9), (616/4), (636/12)

B) +yalın tile- “dilemek”

ol üdün ol bayagut oğlu bo savıg körüp ötrü inaru berü yügürüp törtün yingak tegzinip suv **tilep** idi bulmadı (601/20)

O zaman, o zenginın oğlu bu sözü görüp sonra oraya buraya yürüyüp dört tarafı dolanıp su aradı ise de bulamadı.

kaçan biz ötrü kamagun ol d(a)r(a)nı tutdaçı kişig küyü küzetü tutup adasız tudasız kılğay biz yine ajun ajunta yir altınkı agılıklarıg körgeli udaçı bolğay at yol ayag çilteğ **tileser** onğay bütğey (444/5)

O vakit biz bütün o tılsımı tutacak kişiyi koruyup engelsiz kılacağız ve dünyadaki yer altındaki hazineleri görebilecek ad, yol, saygı onur istese kolayca tamamlayacak.

ol kişi m(e)n erser üç erdinike tapınguluk ağır ayag kılğuluk ed tavar **tileyür m(e)n** (441/17)

“Ben üç mücevhere hizmet etmek ve saygı göstermek için mal-mülk istiyorum.”(34f/10), (141/3), (638/5), (616/19), (622/23)

C) +bulunma tile- “dilemek”

inisi yanturu kelmeyükke busanu bulganu köngülleri emgentiler yiringüyü ötrü idtilar tavrata tapıgçılarnın birkerü arıg semek için+**te** tüzü+**de** yadılıp **tilediler** (631/7)

Kardeşleri dönüp gelmeyince ağabeyleri telaşlandılar; kaygılanıp yerinerek acı çektiler. Sonra derhâl hizmetçileri gönderdiler; birlikte orman içinde, her yere dağılıp (prensi) aradılar.

ıdtım m(e)n kamag beglerig alp alpagut erenlerig törtün singar orun+**ta tilegeli** tiginig takı yme b(e)lgürmez uvşak tavşak sav sözün (636/12)

“Ben bütün beyleri, cengâver yiğitleri dört bir tarafta prensi aramaya yolladım; dahi yine ufak tefek (bir) haber bilinmez.”

tözünler oğlıya yöleştürser kimler birök altun taşın küseyü alku yir orunlarta tilep altun taşın bulsar yinçe sıp bütğüsüz kavışğusuz kılıp dyanlıg ot üze sızgurup artukrak arıg süzük bolmışda kin ol altun üze bilerzükde ulatı esringü adruk adruk itiglerig köngülinçe bütürser üšetmiş altun tözi yme tegşilmez (71/13)

Ey asiller oğlu! Eğer altın taşını isteyerek karşılaştırsa bütün yerlerde dileyip altın taşını ince kesip, bağlantısız yapıp, meditasyonlu ateşle sızdırıp, fazlaca saf olduktan sonra altın bilezikten başka başka ziynetleri gönlünce yapsa dahi ufalanmış altın tozuyla değişilmez.

D) +*bulunma-çıkma tile-* ”dilemek”

tözün t(e)ngri kızına birök kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın tileserler inçip çınju tigma ertükteg kirtü tözde adın yırtınçülüg yivek+*de* öngi **tilegeli bultukmaz** (377/20)

Ey asil tanrı kızı! Eğer asiller oğlu (ve) asiller kızı en üstün en doğru aydınlanma Buda mutluluğunu) dilese, o zaman tathātā denilen öylelik hakiki esastan, başka dünyalık gereçlerinden) farklı istenmesi mümkün değildir.

tile- “istemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 494). *Tile-* “istemek” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “istemek” anlamına gelir. Aynı zamanda *istet-* ile eş fiildir (Erdal, 1991, s. 788). AY’ de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tile-* “istemek”

küsüşüm ol ilig beg istetsün **tiletsün** tavrata (634/6)

Dileğim şu (ki) hükümdar derhâl (oğlumu) aratsın.

tir- “toplamak, biraraya getirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 529). “*Toplamak, biraraya getirmek*” anlamındaki fiil AY’ de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tir-* “toplamak, biraraya getirmek”

ulug y(a)rlıkançuçı köngülin ötügümi+n **tire** yıga alı y(a)rlıkasun (110/19)

“*Ulu bağışlayıcı gönülle ricamı toplayarak alıp buyursun.*”

kirtün inanmış kişileri+**g tire** yıga alır siz (490/2)

“Gerçekten inanmış kişileri biraraya getirerek alırsınız.”

(...) ötrü ol antag tözünler oğlu tözünler kızı süzük kirtgünç köngüllüg tınl(1)glar ülgülençsiz tenglençsiz ulug buyanlıg tırgini+**g yıggalı tırgeli uğaylar** (175/22)

(...) (ancak) o zaman, o öylesi soylular oğlu, soylular kızı, temiz inançlı gönle sahip canlılar, ölçülemez, karşılaştırılmaz ulu iyilikli topluluğu toplayıp, biraraya getirebilecekler(dir). (670/4), (360/13)

tırgür- “canlandırmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 545). *Tir-* “yaşamak; canlı olmak“ fiilinin -*gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “canlandırmak“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 753). AY‘ de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tırgür-* “canlandırmak“

kim bo alangurmuş aç barsı+**g tırgürgülük** tip tidi (610/18)

“Kim bu zayıflamış aç parsı canlandıracak?“ dedi.

tiril- “canlanmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 547). *Tir-* “canlı olmak“ fiilinin -*l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “canlanmak“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 678). AY‘ de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yalın tiril-* “canlanmak“

törtünç kün tangda erte ört turur erken ol beg **tirilip** kelip örü olurup aş içgü koltı (5/5)

Dördüncü gün tan vaktinden sonra durur iken o bey dirilip gelip ayağa kalkıp yemek (ve) içecek istedi.

tit- “feda etmek, terk etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 450). “Bırakmak, terk etmek” anlamındaki fiil genellikle Budist terimi olarak kullanılır. *Dünya nimetlerinden; fani dünyaya ait bedenden vazgeçmeyi* ifade eder. AY’de *belirtme, yalın ve yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+belirtme tit-* “feda etmek, terk etmek”

monı körüp bodıs(a)t(a)v montag osuglug ertükin öz enükin yigey tip ertingü korkdı sizinti ötrü **titdi** et’özi+n (630/11)

Bodhisatva bu durumu görünce ‘kendi yavrusunu yiyecek’ diye çok korktu, şüphelendi. Sonra vücudunu feda etti.

öngre üdlerte m(e)n **titdim** yagız yiri+g bütürü (578/15)

“Önceki zamanlarda kara yeri tamamen ben terk ettim.”

yme antag birer ulug y(a)rlıkançuçı köngüllüg kutlug yalanguklar ürüg uzatı öz et’özleri+n **titip** ıdalap tınl(1)glarka asıg tusu kılurlar tip tidi (611/18)

“Yine onun gibi birer ulu bağışlayıcı gönüllü kutlu insanlar daima kendi vücutlarını feda edip canlılara yarar sağlarlar“ dedi. (178/14), (227/4), (251/4), (342/18), (433/21), (616/3), (206/16), (215/25), (217/9-23), (371/12), (612/21), (395/9), (433/17), (611/4), (614/14), (619/5), (620/3)

B) *+yalın tit-* “feda etmek, terketmek”

kayu erki ol antag et’öz b(e)lgürtme et’öz **titip** tüş et’öz **titmedeçi** tip tiser (...) (64/1)

“Onun gibi vücut belirten vücut(u) terk edip, düş vücut(u) terk etmeyecek nasıl olacak?” dese (...)

ol titir b(e)lgürtme et’öz **titip** tüş et’öz **titmedeçi** et’öz (64/11)

“Beliren vücut(u) terk edip, düş vücut(u) terk etmeyecek odur.”

ulugı tigin bo savıg eşidip yene ortun inisinge ay inim alp **titgülük** tavar alp iş neng inçip isig özde artmaz tip tidi (611/9)

“*Büyük olan prens bu sözü işitip yine ortanca kardeşine ey kardeşim! Zor feda edilecek iş hiç sıcak vücutta fazlalaşmaz*“ dedi. (64/13), (65/3), (434/4), (612/7), (668/1)

C) +*yönelme tit-* “feda etmek, terketmek”

inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın bo bo tering nomlarının yangın osugin okıtıdaçı körkitdeçi birer şlük birer padak nomlarıg eşidgeli bolguları üçün atların yangaların altınların kümüşlerin edlerin tavarların erdinilerin yinçülerin k(e)ntlerin suzakların balıkların uluşların tolp il uluşların isig özlerin+**ge** tegi **titip** ıdalap burkanlar y(a)rlığı iduk bo nom erdinig eşidgeli bolup ötrü ol nomdakı y(a)rlığıça bilge bilig içinte bışrunurlar ögretinürler (251/4)

Şöyle ki Bodisatvalar bunu gibi yeni derin öğretilerin yeni faydasını okutacak, gösterecek birer şiir, birer dize (ile) öğretileri işitmiş olacakları için atlarını, fillerini, altınlarını, gümüşlerini, mallarını, mülklerini, mücevherlerini, incilerini, kentlerini, köylerini, şehirlerini bütün devletlerini sıcak vücutlarına değin feda edip, Budalar buyruğu (olan) kutsal bu öğreti mücevherini işitecek olup, sonra o öğretilerdeki buyruğa göre bilge bilgisi içinde çalışırlar, öğrenirler.

ötrü alku edleringe tavarlarına ilinmeksiz yapşınmaksız bolup alku tınl(ı)g oğlanın+**ga** bir teg esirkençsiz **titerler** ıdalayurlar buşı birürler (219/1)

Sonra bütün mallarına, mülklerine yapışmaksız olup diğer insanoğluna esirgemeksizin feda ederler, sadaka verirler.

titre- “**titremek**”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 460). “*Titremek*” anlamındaki fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın titre-* “titremek”

tolp et’özüm **titreyür** (620/10)

Bütün vücudum titrer.

tal çıbıkı teg **titreyü** (...) (637/20)

Dal çubuğu gibi titreyerek (...)

et’özleri titreyü (...) (640/18)

Etləri titreyerek (...)

(456/5)

tiz- “dizmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 572). “*Yanyana getirmek; dizmek*” anlamındaki fiil AY’ de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*bulunma* *tiz-* “dizmek”

tegresin+*te* hua yavışgu **tizip** ötrü timin ök öngreki d(a)r(a)nıg sözlesün (525/8)

Çevresine türlü çiçekler dizip az önceki daraniyi söylesin.

tod- “doymak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 451). *To-* “*doymak*” fiiline fiil kökünün anlamını kuvvetlendiren ek olan *-d-* ‘nin eklenmesiyle oluşmuş olup anlam yine “*doymak*” tır (Erdal, 1991, s. 643). AY’ de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*yalın* *tod-* “doymak”

atı kötrülmışe ötrü ol üdün biz kamagun t(e)ngriler kuvragı ol yalanguklar kanın edgü ögli yolçı yırçı alınıp kop süzük köngülin ol iligler kanlar birle nom eşidip nomlug noş tatığı üze **todgay** kangay **biz** (432/13)

“Ey adı yüceltilmiş, işte o zaman biz bütün Tanrılar topluluğu o insanların hükümdarını, iyi düşünen rehberi alıp bütünüyle temiz bir gönülle o hükümdarlar lar ile öğretiyi dinleyip öğretiyi tadı ile doyacağız.”

biz kamag tört m(a)harançlar k(e)ntü k(e)ntü tirinimiz kuvragımız birle bo nom erdinig eşidip sogançig tatıglıg tering yürüglüg nom tatığı üze **todup** kanıp çoğumuz yalınımız küçümüz küsünümüz asılıp üstelip y(i)ti kınıg tavrannakımız rıdı kuo kelig edremimiz takı yme üstünki yig bolsun (400/7)

“Biz bütün dört büyük hükümdarlar, kendi topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini işitip, tatlı anlamlı tadıyla doyup, çoğumuz-azımız, gücümüz-kuvvetimiz çoğalıp, yedi arzu(yla) davranmamız, büyümlü güç erdemimiz de her şeyden üstte olsun.”

toda- “değersiz saymak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 452). *Tod* “değersiz, ucuz” ismine +A- eklenerek *toda-* “değersiz saymak” anlamına kavuşmuştur. Yalnızca *uçuz/uçuzla-* ile birlikte ikileme olarak kullanılır (Erdal, 1991, s. 425). AY’ de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme toda-* “değersiz saymak”

(...) yine burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggülük köni nomda yoridaçaları+g körüp sögüp sarsıp **todap** uçuzlap köngüllerin karınların irintürtüm burçınturtum örletdim emgetdim erser (...) (136/10)

(...) yine Buda, Pratyıkabuda (ve) Arhant, bu üç değışik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretide davrananları görüp, sövüp sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip üzdüm ise (...)

todgur- “doyurmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 454). *Tod-* “doymak” fiilinin -gUr- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “doyurmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 753). AY’ de *belirtme*, *vasıta* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme todgur-* “doyurmak”

sakıngulaksuz uzun üdün turkaru mengün noş tatığı üze tınl(ı)gları+g **todgurayın** (115/11)

“Düşünmeden, daima, sonsuza kadar hoş tat ile canlıları doyurayım.”

anın amtı bolar+ni aş üze **todgurmuşım k(e)rgök** tip sakıntı (605/2)

“Şimdi onları yemekle doyurmuş olmam gerek.” diye düşündü.

kin keligme üdlerte nomlug suvsuşı+n bilge biliglig aşın yme monçulayu ok **todgurayın** kanturayın tip tidi (606/3)

“Sonradan gelen zamanlarda öğreti susuzluğunu bilge bilgili yemekle böylelikle doyurayım.” dedi.

B) +vasıta todgur- “doyurmak”

kin keligme üdlerte nomlug suvsuşın bilge biliglig aşı+n yme monçulayu ok **todgurayın** kanturayın tip tidi (606/3)

“Sonradan gelen zamanlarda öğreti susuzluğunu bilge bilgili yemekle böylelikle doyurayım.” dedi.

C) +yalın todgur- “doyurmak”

adruk adruk tang tangsuk tatıglar üze **todgurtaçı bolayın** (118/7)

“Başka başka şaşirtıcı tatlar ile doyuracak olayım.”

todur- “doyurmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 454). *Tod-* “doymak” fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “doyurmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 722). AY’ de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

+yalın todur- “doyurmak”

(...) biş ajun tınl(ı)g oğlanların süzük kirtgünç köngül öritip nom bulunçinga tegürüp alkınmaksız tükemeksiz inçkü mengi üze **todurup** k(a)ltı bodıs(a)t(a)vlarıning pratyıkabudlarıning arhantlarıning edgölüg töz yıtızlarıning tükellig kılı y(a)rılıkamaklıg kayu ıduk işleri erser amtı m(e)n ol kamag burkanlarıning ol antag ıduk işlerine kop süzük kirtgünç köngülin artukrak iyin ögirür m(e)n sevinür m(e)n (154/9)

(...) beş varlık şeklindeki canlılar için temiz inançlı gönül besleyip, öğreti kazancına ulaştırıp, (onları) bitmez, tükenmez rahat, huzur ile doyurup, böylelikle Bodisatvaların, Pratyıkabudaların, Arhantların iyi köklerine hakim duruma getirip, buyurmaklı hangi işler var ise, şimdi ben, o, bütün Budaların o, öylesi kutsal işlerine tam temiz inançlı gönülle, fazlasıyla sevinir, kıvanırım.

tog- “doğmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 465). “Doğmak; ortaya çıkmak” anlamındaki fiil AY’de *bulunma, yalın, çıkma, yönelme, eşitlik* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma tog-* “doğmak”

kayu üdün tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri burkan bo yirtinçü yir suv+**da toga**
b(e)lgüre y(a)rılıkap biş elig yıl tönı tınl(ı)glarka asıg tusu kılıp (...) (3/6)

Bilge Tanrı tanrısı Buda bu yeryüzünde doğup ortaya çıkıp buyuracak (olduğu) zaman elli beş yıl boyunca canlılara fayda edip (...)

birök yene yalanguklar kırsarlar buyan edgü kılınçig siziksizin inçip **togarlar**
üstünki t(e)ngri yirin+te (560/12)

Eğer canlılar iyi davranışta bulunsalar, hiç şüphesiz en üstteki tanrı yerinde (yeniden) doğarlar.

vasundarıya birök kim kayu tınl(ı)glar bo nom iligi atl(ı)g nom erdini içinteki bir
şlök bir padak nomug işidip törüsinçe köni ongaru uksarlar et’öz tutmışda kin
astrayast(ı)rış t(e)ngri yirin+**te togarlar** (533/17)

“Ey Vasundari her kim bu öğreti mücevheri içinde bulunan öğreti dolu bir şiiri, bir paragrafi dinleyip gereğince doğru bir şekilde anlasa, bedeninin bıraktıktan sonra Astrayastiriş Tanrı yerinde doğar.” (6/21), (30/20), (609/10), (533/17), (560/12), (24/4), (108/16), (121/17), (141/16), (142/5-17), (143/22), (55/8-19), (420/3), (15/1-23), (352/25), (187/16), (6/17), (145/9-10), (551/14), (7/5), (41/18), (296/18), (421/14), (110/5), (121/10), (98/11), (99/14), (420/3), (607/22), (617/20), (351/25), (419/20), (550/17), (685/20), (354/15), (684/7), (86/1), (121/11), (412/16), (549/10), (633/8), (534/1)

B) +*yalın tog-* “doğmak”

montag körmeklerintin ötgürü teringde tering nom tözin ukarlar ötgürürler
odgurak bilge biligleri **togar** (293/4) yalın

Bunun gibi görmelerinden ötürü derinden de derin öğreti temelini anlarlar, bilge bilgileri uyanarak doğar.

azu toga tüketmiş için mu **toggay** azu takı togmayuk için mu **toggay** (374/17-18)

Acaba doğarak bittiği için mi doğacak yoksa doğmadığı için mi doğacak?

neçökin t(e)ngirim yalanguklar **togup** yine kişi ara seçe yalanguzın bolurlar (549/7)

Tanrım insanlar nasıl insanlar arasında doğup da (bu) insanlara hükümdar olarak tek başlarına seçilirler? (133/22)yalın (315/24), (367/14), (374/23), (247/4-7), (56/14), (145/8-19), (572/18), (374/18-18-19-22-24), (434/18), (565/8), (103/2), (285/11), (55/22), (280/7), (281/3-8-18), (282/6), (283/15-24), (285/12), (375/16-17), (34ı/23), (34r/23), (204/17), (347/15), (348/23), (349/8), (650/21), (549/7)

C) +çıkma tog- “doğmak”

kavşıkıya alku nomlar barça tıtag+**dın** ötgürü **togarlar** tıtagdın ötgürü öçerler (144/21) çıkma

“Ey Kavşiki! Bütün öğretiler (bir) sebepten ötürü doğar, (bir) sebepten ötürü de yok olurlar.

neng avantlartın tıtaglar+**tın togdaçı ermezler** (377/3) çıkma

Hiç sebeplerden ötürü doğacak olmazlar.

birök avantlartın tıtaglar+**tın togguça** erser azu toga tüketmiş için mu **toggay** (374/17) çıkma

Ola ki (bu) sebeplerden doğacak ise, acaba doğup öldüğü için mi doğacak?

(374/15), (377/4), (9914), (170/7), (245/8), (375/5-13-14-15-15)

D) +yönelme tog- “doğmak”

bo buyan edgü kılınçı yme kamag tınl(ı)g oğlanın+**ga togmak** ölmek emgekdin birtem ozup kutrulup tenggeşisiz yig tüşke utlıka t(e)rkkeye üdün tegmekleri bolsun t(e)ngirim tip tidi (660/16) yönelme

“Bu sevabı da bütün insanoğluna doğmak-ölmek eziyetinden tamamıyla kurtulup, erişilemez en iyi semereye derhal ulaşmakları olsun Tanrım!” dedi.

E) *+eşitlik tog-* “doğmak”

(...) ol tınl(ı)glar altı kat amranmak uguş t(e)ngri yirinte yiti erdinin itiglig ordu karşı içinte tapın+**ça togarlar** (534/1) eşitlik

(...) *o canlılar göğün altı kat arzu yerinde yedi mücevherle süslenmiş saray içinde arzularına göre doğarlar.*

F) *+belirtme tog-* “doğmak”

(...) kara nomlar erser k(a)ltı tınl(ı)gları+**g bo togmak** ölmek sansar içinte tegzintürteçi emgeklig tegzinçdin taşkaru ıdmadaçı igid ezüg atkangular erür (304/23) belirtme

(...) *kara öğretiler ise canlıları bu doğmak-ölmek samsara içinde dolaştıracak eziyetli tekerlekten dışarı göndermeyecek bozuk-çürük bağlardır.*

togur- “doğurmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 472). Tog- “doğmak“ fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “doğurmak“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 723). AY’ de belirtme durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+belirtme togur- “doğurmak“

bo montag bultukmaksız üçün ötrü ol tözünler kutluglar alku amrılmış turulmuş nomlar içinte örügin amılın ornanıp bo örügin amılın ornanmakda tayaklığın ötrü tolpo kamag edgü edremleri+**g** edgü yıldızlari+**g** barça+**ni** tüzü tüketi öritgeli **togurgalı uyurlar** (205/8)

Böyle bulunmadığı için sonra o asiller, kutlular, sakinleşme yöntemleri içinde sakinlik ve sessizlikle yerleşip bu sakinlinle yerleşmeye dayanarak sonra bütün2 iyi erdemlerin ve iyi köklerin hepsini3 yüceltebilmeli ve ortaya çıkartabilmeli.

tokı- “vurmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 467). “(bir şeye) vurmak; yenmek; dokumak“ anlamları vardır. Ancak AY’de yalnızca “(bir

şeye) *vurmak*“ anlamıyla bulunur. Metnimizde *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme tokı-* “*vurmak*“

tapıgçı begler tavrata çından suvın soğıtıp bögürtiler saçdılar ilig begke katunka ötrü turup ikegü ulug ünin sıgtaşdılar iliglerin kötürüp kögüzleri+*n tokıdılar* (640/5) belirtme

Hizmetçi beyleri alelacele sandal ağacı suyunu soğutup han (ve) kraliçeye serptiler. Sonra ikisi ayağa kalkıp yüksek sesle ağıt yaktılar; ellerini kaldırıp gögüslerine vurdular.

tokıdım m(e)n kamagda yig ulug nomlug küvrüğü+*g* (368/9) belirtme

Herkesten iyi ulu öğretili davulu vurdum.

anın arabir braman iliginte küvrüg tokıgu ıgaç kötürü kelip ol altun küvrüğü+*g tokıp* ertingü ulug bedük yangkulug ün ünür boltı (93/12) belirtme

O arada bi Brahman elinde davula vuracak ağacı kaldırarak gelip o altun davulu vurup ulu yankılı ses çıkarır oldu.

(180/23), (220/20), (34ç/16), (154/4), (208/18), (429/18), (617/4), (641/18), (626/11)

toku- “vurmak”

+belirtme toku- “*vurmak*”

anta yine bir braman iliginte küvrüg tokıgu ıgaç kötürü kelip ol altun küvrüğü+*g yangkurtu tokuyur* (96/14) belirtme

Orada yine bir Brahman elinde davul çalacak ağacı kaldırarak gelip o altun davulu yankılatarak vuruyor.

laçın tokup üçegüni birisin kapıp iltür bolur (627/8) yalın

Şahin üçünü vuracak olup, birisini kapıp götürecektir olur.

B) *+yalın tokı-* “*vurmak*”

anın arabir braman iliginte küvrüg *tokıgu* ıgaç kötürü kelip ol altun küvrüğü tokıp ertingü ulug bedük yangkulug (13) ün ünür boltı (93/10) yalın

O arada bi Brahman elinde davula vuracak ağacı kaldırarak gelip o altın davulu vurup ulu yankılı ses çıkarır oldu.

anta yine bir braman iliginte küvrüg **tokıgu** ıgaç kötürü kelip ol altın küvrügüg yangkurtu tokuyur (96/13) yalın

Orada yine bir Brahman elinde davul çalacak ağacı kaldırarak gelip o altın davulu yankılatarak vuruyor.

m(e)n tün tünle tülümde körü kanınçsız körkle altın küvrüg körtüm bir braman kelip **tokıyur** tüşedim

Ben dün gece düşümde çok güzel altın davul gördüm. Bir Brahman'ın gelip vurduğunu gördüm. (34f/12)

tokıt- “vurdurmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 467). *Tokı-* “vurmak” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “vurdurmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 789). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme tokıt-* “vurdurmak”

iglemek karımak ölmeklig busuş kadgulug suv+**ka tokıtmişların** körüp (...) (112/14)

Hastalanma, yaşlanma, ölmeli sıkıntılı suya vurdurduklarını görüp (...)

tokıtıl- “vurulmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 468). *Tokı-* “vurmak” fiilinin önce *-t-* ile ettirgen, sonra *-l-* ile edilgen yapılmış halidir ve “vurulmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 697). AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yönelme tokıtıl*- “vurulmak”

anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükleri ınaru berü anta monta saçılıp yatmışın körüp et’özlerin birkerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yiil+*ke tokıtılıp* kamılımış teg tüşdiler kamılıtlar (625/14)

Ondan sonra, Bodısatvanın taze kemikleri(nin) orada brada saçılıp yattığını görüp vücutlarını yere çalıp, akıl(larını) kaybedip, çıldırıp sanki ulu ağaç(lar) güçlü (ve) sert yele vurulup devrılmış gibi düştüler, devrildiler.

tol- “dolmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 491). *To-* “*dolmak*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*dolmuş olmak*” anlamındadır. AY’de *belirtme*, *bulunma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın tol-* “dolmak”

birök kim kayu kişi kün küninge ım tarıgım asılsun edim tavarım üklisün agılıkım sangım *tolsun* tip küseserler (519/2)

Her kim her gün mahsüliüm artsın malım mülküm çoğalsın (ve) hazinem dolsun diye istekte bulunursa (...)

agılıkları kıznakları barça ed tavarlar üze *tolsun* toşsun (118/16)

Hazineleri, kıznakları(?) tamamen mal-mülklerle dolsun taşsın.

B) +*bulunma tol-* “dolmak”

altınç ülüş otuzda toltı (457)

Altıncı kitap Otuzuncu bölümde doldu.

C) +*vasıta tol-* “dolmak”

buyanlı bilge biligli y(a)rukın atıngız küngüz *tolmuş ol* (495/14) yalın

İyiliklerle, bilgi ve parlak şan ile dolusunuz.

tolgur- “doldurmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tol-* “*dolmak*” fiilinin -*gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*doldurmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 753). AY’de yalın durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tolgur-* “doldurmak”

kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı olarka ayançang köngülin tapıngu üçün aş içgü ton kedim töl(e)t töşek iglemişdeki ot emde ulatılar üze neçeke tegi uzatı tapınıp udunup ayayu ağırlayı birle yene sumır tağça erdinilig ögmekler üze ***tolgurup*** tapınsar udunsarlar (...) (81/1)

Ki nice asiller oğlu asiller kızı onlara ayançang gönülle tapınmak için yemek, içki, elbise-giyim, yatak-döşek; hastalandıklarında ilaçtan başka ne zamana kadar hizmet edip, sayıp; ayrıca yine Sumır dağı kadar mücevherli ögmeklerle doldurup hizmet etseler (...)

tonan- “kıyafet giymek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Ton* “*elbise*” isminden +*A-* ile fiil yapılmış -*n-* ile de dönüşlü olmuştur ve “*(kendi kendine) kıyafet giymek*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 621). AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma tonan-* “kıyafet giymek”

aglak arıg orun+***ta*** yangı arıg ton ***tonanıp*** mandal kılsun uzk(a)ya (487/7)

Sessiz, sakın bir mekânda, temiz elbise ile bezenip, uygun (bir) alan oluştursun.

tonantur- “kıyafet giydirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tonan-* “*kıyafet giymek*” fiilinin -*DUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*kıyafet giydirmek*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 823). AY’ de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme tonantur-* “kıyafet giydirmek”

yene dört oglank(a)yaları+g uz *tonanturup* itip yaratıp birer burnaçda suv tutdurup dört bulungda olgurtsun (477/9) belirtme

Ayrıca dört genç erkeği güzelce donatıp süsleyerek (ellerinde) birer su kabı tutturarak dört tarafa oturtsun.

toş- “taşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 560). *Tol-* fiilinde olduğu gibi kökeni yine *to-* “dolmak” fiiline dayanır. Aynı zamanda *tol-* ile eş fiil arz görünümündedirler (Erdal, 1991, s. 569). Fiil, AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcı ile olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın toş-* “taşmak”

agılıkları kıznakları barça ed tavarlar üze tolsun *toşsun* (118/16)

Hazinelere, kıznakları(?) tamamen mal-mülklerle dolsun taşsın.

toşgur- “taşırmaq”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Toş-* “taşmak” fiilinin -*gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “doldurmak; taşırmaq” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 753). AY’de *belirtme*, *bulunma*, *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme toşgur-* “taşırmaq”

k(a)ltı öngre ertmiş üdki alkudın yigedmiş ıduk burkanlar teg altı p(a)ramıtları+g alku+*ni* barça tüzü tükel *toşgurayın* bütüreyin (115/16)

Sonra, geçmiş zamanki hepsinde iyi olmuş kutsal Buda’lar gibi altı mükemmeliyeti, hepsinin tamamen doldurayım.

itigsiz mengülüg taluyda uzatı mengün ilinçüleyin buyanlıg ulug taluyu+g közünür üdte *toşgurayın* (354/10)

Hareketsiz, sonsuz okyanusta daima eğleneyim. Sevaplı ulu okyanusu görünen zamanda doldurayım.

serinmek ulatı altı p(a)ramıtda on orunu+**g toşgurup** burkan kutın bütürtüm
(369/16)

Sabretmekten başka altı mükemmeliyette on yeri doldurup Buda kutsallığını bitirdim. (234/8), (269/7-11), (268/22), (269/1-3-17), (309/21), (575/5), (500/10), (578/16), (279/23), (664/15), (334/11), (370/6)

B) +*bulunma toşgur*- “taşımak”

itigsiz mengülüg taluyda uzatı mengün ilinçüleyin buyanlığ ulug taluyug közünür üd+**te toşgurayın** (354/10)

Hareketsiz, sonsuz okyanusta daima eğleneyim. Sevaplı ulu okyanusu görünen zamanda doldurayım.

serinmek ulatı altı p(a)ramıt+**da** on orunug **toşgurup** burkan kutın bütürtüm
(369/16)

Sabretmekten başka altı mükemmeliyette on yeri doldurup Buda kutsallığını bitirdim.

y(a)rukın toorlug bedizingiz tözkerinçsiz erür t(e)ngirim tüzü+**de** yadılıp **toşgurur** tolp kamag yir suvug tıdıgsız barıp y(a)rutur (349/13)

Işık ağı ile kaplı süsünüz kıyaslanmaz tanrım. Her yerde yayılıp doldurur bütün yeryüzünü, engelsiz gidip aydınlatır on taraftaki ülkeleri.

C) +*yalın toşgur*- “taşımak”

taluy ögüz birle birkerü erdini yinçü **toşgurup** tört dıvıplıg yirtinçüde anı üze kılıtm ağır ayag (571/7)

[O vakit] dört dvīpālī yeryüzündeki [dünyayı] mücevher ve inci ile doldurup, okyanuslar2 ile birlikte dünyayı terk etmişim.

D) +*vasıta toşgur*- “taşımak”

buyanlığ bilge biliglig yivigleri+**n toşgurayın** (104/6)

Sevaplı bilge bilgili malzemelerle doldurayım.

tök- “dökmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 477). “Dökmek; saçmak” anlamındaki fiil AY’de *belirtme*, *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme* tök- “dökmek”

avayvartık atl(1)g evriliñsiz törtünç oruntakı bodıs(a)t(a)vlarka tört yıngakdın yiillig tilgenler tüü törlüg adruk adruk tütsüg hua çeçekleri+g saça **töke** kelip tolp yağız yir yüüzin hua çeçekler üze toşgurmışları közünür (313/6)

Avaivartika adlı dönülmeyen dördüncü yerdeki Bodhisattvalara dört taraftan rüzgâr tekerleği, türlü türlü, ayrı ayrı tütsü çiçekleri2 saçıp dökerek bütün yağız yeryüzünü çiçekler2 ile doldurdıkları tezahür eder.

kaçan yuna tüketdükde ol yunmuş suvu+g mandal içinteki aş içgü birle suvda **töksün** (478/10)

Yıkanma (işlemi) bittiğinde bu yıkandığı suyu alan içindeki yiyecek içeceklerle birlikte döksün.

dorma+**ni**..... yetiz yirte **tökgül** (30/2)

Dharma’yı yüksek yerde dök!

B) +*bulunma* tök- “dökmek”

dormanı..... yetiz yir+**te** **tökgül** (30/2)

Dharma’yı yüksek yerde dök!

kaçan yuna tüketdükde ol yunmuş suvug mandal içinteki aş içgü birle suv+**da** **töksün** (478/10)

Yıkanma (işlemi) bittiğinde bu yıkandığı suyu alan içindeki yiyecek içeceklerle birlikte döksün.

C) +*yalın* tök- “dökmek”

(...) inçip ol nomçı olurguluk asan tüpinge yaguk yıdlig yıparlıg suv **töküp** tüü törlüg esringü hua çeçekler saçıp kim biz kamagun ol yalanguklar kanı birle olurup nom tınglaguluk tört örgünler kılusun (424/1) yalın

(...) böylelikle o vaizin oturduğu yerin altına yakın (yere) güzel kokulu2 sular döküp türlü türlü, rengârenk çiçekler saçıp ve hep beraber o insanların hanı ile oturup öğretiyi dinlemek için dört taht yaratsın.

tökül- “dökülmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 481). *Tök-* “*dökmek*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen haldir ve “*dökülmek*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 679). AY’de *yalın*, *eşitlik* ve *bulunma-çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın tökül-* “dökülmek”

nom yürüginge mungadıp isig yaşı **töküti** (577/4) *yalın Öğreti(nin) anlamıyla bunalıp sıcak yaşı döküldü.*

yaşı aka **töküti** (636/7) *yalın*

Gözyaşı akarak döküldü.

(...) inçgede yinçge tütrüm tering yürüglüg nom y(a)rılıgıg bökünki künte eşidgeli bolu tegintimiz tip ötrü açığıları kelip yaşları **tökülü** (...) (456/4)

(...) *inceden de ince derin anlamlı öğreti buyruğunu bugünkü günde işitecek olduk deyip sonra avcılar gelip yaşları dökülerek (...)*

B) +*eşitlik tökül-* “dökülmek”

özgen yağmur üdin+**çe** üstürti kodı **tökülür** (517/5) *eşitlik*

Zamanına uygun şekilde bambaşka yağmurlar yukarıdan aşağıya dökülür.

tüz kezigçe üdin+**çe** özgen yağmur **tökülür** (566/3) *eşitli*

Tatlı yağmurlar yağar mevsimine uygun olarak.

C) +*bulunma-çıkma tökül-* “dökülmek”

ol buryukı bo y(a)rılıgıg eşidip közin+**te** isig yaşı **tökülü** busuşlug kadgulugın yıglayu ağızı kurup tili tamgakı katıp sav sözleyü umadın kiginç birmedin şük turtı (624/9) *bulunmaçıkma*

O kumandanı da bu buyruğu işidip gözünden sıcak yaşı dökülerek sıkıntıyla, kaygıyla ağlayarak ağzı kuruyup dili-damağı katılaşıp söz söyleyemeden, cevap veremedi sakın durdu.

tölte- “döşemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 494). *Tölt* “*döşek*” isminden +A- ile fiil haline gelmiştir (Erdal, 1991, s. 425). AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tölte*- “döşemek”

közünügli açuk tasang orunta yıdılıg yıparılıg suv saçıp tüü törlüg esringü körkle hua çeçekler **töltep** idiz yüksek arslanlıg örgün urup (...) (416/4) *yalın*

Görünen geniş yerde güzel kokulu sular saçıp türlü türlü rengârenk güzel çiçekler döşeyip yüksek, arslan motifli tahta çıkıp (...)

töngderil- “döndürülmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 518). Fiilin kökü *tön-* “dönmek” fiiline dayanır. *Töngder-* “döndürmek” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “döndürülmek” anlamı verir. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın töngderil-* “döndürülmek”

ol on ming balıklar ölüm kapıngına kirip ahtarılı **töngderilü** agımayurlar erti (601/2) *yalın*

O on bin balıklar ölüm kapısına girip döne döne debeleniyorlar idi.

(...) az övke biligsiz biligde ulatı utun nızvanılarıning küçetdükinte ötgürü kanglı tilgeni teg üstün altın arkuru turkuru ahtarılı **töngderilü** evrilü tevrilü toga tegznü (...) (133/22)

(...) *hırs-hiddet (ile) bilgisiz bilgide, dahası kötü tutkuların güçlendiği anlarda, (işte) bu sebeplerle kağrı tekerleği gibi yukarı aşağı, enine boyuna, aktarıla dönderile, evrile çevrile, döne dolaşa (...)*

törçi- “başlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 534). Daha çok *hastalıkların “başlaması”* anlamında kullanılmıştır. AY’ de *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma* törçi- “başlamak”
ol ugur+*ta* üç törlüg mün kadaglar **törçiyür** (556/16)
O esnada üç tür kötülük başlar.

sarıg tözlüg ig agrıg kayu üd+*te* **törçiyür** (588/20)
Sarı temelli hastalık hangi zamanda başlar?

yazkı üdler için+*te* yiil tözlüg ig **törçiyür** (591/13)
Yaz zamanı içinde rüzgâr temelli hastalık başlar.
(588/7)

B) +*çıkma* törçi- “başlamak”
bolar için karışmak+*dın* üküş igler **törçiyür** (366/8) *yalın*
Bunların içine karışmaktan (dolayı) çok hastalık başlar.

C) +*yalın* törçi- “başlamak”
ig kegen üküş emgek **törçiyür** (554/5)
Hastalık, salgın (ve) çok eziyet başlar.

töri-/ törü-“yetişmek; ortaya çıkmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Erken dönemlerde Moğolca’dan alıntılanmıştır (Clauson, 1972, s. 533). “*Yetişmek; ortaya çıkmak*” anlamındaki fiil AY’de *bulunma*, *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma* törü- “yetişmek; ortaya çıkmak”
ı ıgaç+*da* **törümiş** tüş yimişler kedyür (517/10)
Ağaçlarda yetişen meyveler çoğalır.

yalanguk et'özin+**te törümiş** tört ulug iglerin yiilig sarıgıg lişipi yumgın tepremiş sanıpatıg emlegeli küseser edgü köngüllüg kişiler netegleti emlegü ol (588/13)

İnsanların bedeninde neş'et eden dört büyük tür hastalığı, yani rüzgâr [kaynaklı hastalığı] safra [kaynaklı hastalığı] balgam [kaynaklı hastalığı] ve [bütün] hepisini topluca tetikliyen saḡnıpātayı merhametli kişiler tedavi etmek istese (...)

k(a)ltı birök suvdakı çaluk atl(ı)g kurtk(a)yanıng agızı için+**te** neçede yürüng tişleri **törüser** (...) (34g/12)

Ola ki sudaki Çaluk adlı böceğin ağzı içinde kaç tane beyaz dişi çoğalsa (...)
(679/5)

B) +yalın törü- “yetişmek; ortaya çıkmak”

busuş kadgu emgek tolgak iy(i)n udu **törüyür** (367/16)

Kaygı, sıkıntı (ve) eziyet hastalık nedeniyle ortaya çıkar.

törü- “yetişmek; ortaya çıkmak”

+yalın törü- “yetişmek; ortaya çıkmak”

bolar barça yene tegşilip irig açığ tatıgsız tüş yimişler yme **töriyür** (557/20)

Bu (meyve (ve) ağaçlar) bütünüyle değışip acı (ve) tatsız meyveler ortaya çıkar.

töşe- “döşemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 561). “Döşemek” anlamındaki fiil, AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma* töşe- “döşemek”

yüz yoçan yir için+**te** tolu **töşep** urmış teg (584/16)

Yüz yoçan yer içinde dolarak döşeyip yapmış gibi (...)

tsuyurka- “merhamet etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Çince’den alınan *tsuy* “günah” üstüne fiil yapan ek -XrkA- eklenerek oluşmuştur ve “merhamet etmek”

anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 462). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme tsuyurka-* “merhamet etmek”

nom atkaklıg ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser k(a)ltı kamag tınl(ı)g oğlanın nom kolusınça körüp mensiz meningsiz tözlügin bilip tınl(ı)g titme atnıng yılayu tözlügi+n ukup irinçekemek ***tsuyurkamak erür*** (265/16)

Dharmā(ya) bağılı büyük merhametli gönül ise bütün canlı çocuklarını dharmā zamanına göre görüp, benliksiz (ve) benliksizlik esasını bilip, canlı denilen adın aldatıcı esasını anlayıp merhamet etmektir.

(...) birök yene ol ol kılınçlarıg kılurmadın ol tınl(ı)glarıng bo bo nızvanıları bogup amrılıp buyan edgü alguluk erserler ötrü olar+nı irinçekep *tsuyurkap* buyan birgelir üçün ol ol kılınçlarıg kılmamak erür (229/23) belirtme

(...) yine o hareketleri yaptırmadan o canlıların bu ihtirasları boğup sakinleştirip sevap² alacaklarsa onlara merhamet edip sevap vermek için o eylemleri yapmamaktır.

ulug y(a)rlıkançuçı köngülleri üze irinçekesünler *tsuyurkasunlar* yalanguz mini (100/14)

Ulu merhamet edici gönülleriyle yalnız beni esirgesinler.

(341/3), (515/6), (603/13)

B) *+yalın tsuyurka-* “merhamet etmek”

(...) monçulayu sakınıp içileri birle sözleşgünlük kizigin tizigin erdüürüp ol bars üze öngin öngin y(a)rlıkançuçı köngül turgurup irinçekediler ***tsuyurkadılar*** (612/12)

(...) bu şekilde düşünüp kardeşleri ile konuşmak için gezisini sonlandırıp o parsa başka başka esirgeyici gönül besleyip merhamet ettiler.

atkaksız ulug y(a)rlıkançuçı köngül erser k(a)ltı kamag tınl(ı)g oğlanı üzeki öz ol yat ol edgü ögli ol ayıg ögli ol tip sakinguluk atkak b(e)lgülerintin öngi üdrülüp yalanguz kirtü töz üze adırsız körüp irinçekemek ***tsuyurkamak erür*** (265/23) yalın

Bağsız büyük merhametli gönül ise, bütün canlı oğulları(nın) üstünde kendidir, başkasıdır, iyi düşünendir, kötü düşünendir, diye düşünenecek bağ işaretlerinden başkasını seçip sadece gerçek esası ayırmaksızın görüp merhamet etmektir.

(...) ötrü ol bayagut oğlu irinçekp **tsuyurkap** ulug y(a)rlıkançuçı köngülü yügerü boltı (600/10)

(...) onu görüp sonra, o zengin oğlu acıyıp, merhamet edip büyük bağışlayıcı gönlü yukarı çıktı.

tumıl- “soğumak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 506). *Tum* “soğuk” isminden türemiştir. +IA- ile değil de +II- ile elde edilmesi hatta o iki sesin de yer değiştirmesi ilginçtir. AY’de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın tumıl*- “soğumak”

(...) ölüp bütün et’özi **tumılıp** t(e)k yalınuz yüreki taşın ta bir tañçu eti **tumılmadı** (4/20-22)

(...) ölüp bütün vücudu soğuyup yalnızca yüreği dışında bir parça eti soğumadı.

tur- “durmak; kalmak; kalkmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 529). Moğolca *tura-/turu-* fiilinin alıntılanmasıyla dilimize geçmiştir ve “durmak; kalmak; kalkmak” anlamına gelir. Sık kullanılan fiilerdendir. AY’de *bulunma*, *çıkma*, *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma-tur-* “durmak; kalmak”

udaçı erür siz ür üdün yırtınçü+**de turgalı** (491/11)

Dünyalarda uzun süre kalırsınız.

tursun yakın üskin+**te** t(e)ngri burkan körkining (485/10)

Tanrı Buda güzelliğinin huzurunda yakın dursun!

tengleyü kolulayu teginser biz t(e)ngrim tütrüm tering yörlüg bo nom erdini neçeke tegi yirtinçüde turup yitlinmeser batmasar ançaka tegi bo yirtinçü+**de** yiti kırk törlüg bodipakşık atl(ı)g tuyunmak arkalıg nomlar öçmedin üzülmedin **turgay** (197/17)

“Ölçüp açıklayarak söylesek tanrım, keskin, derin yorumlu bu öğreti mücevheri ne zamana değin dünyada durup kaybolmasa, yok olmasa; o zamana değin bu dünyada otuz yedi tür Bodipakşika adlı sezme destekli öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin duracak.” (668/3), (55/12), (56/11-19), (2/15), (125/1), (161/22), (485/10), (452/15), (665/9), (164/5), (185/16), (518/22), (34a/24), (34ç/15), (65/8), (92/3), (169/4), (180/7-11), (301/5-10-13-16), (313/10), (365/19), (455/1), (494/1), (11/15), (98/3), (132a/12), (197/13), (214/13), (231/21), (237/11), (244/3), (293/7), (338/3), (355/16), (427/16), (548/17), (576/7), (615/6), (622/5)

B) +*çıkma tur*- “kalkmak“

ol üdün vayşıravanı m(a)haranç dartıraştırı m(a)haranç virudaki m(a)haranç virupakşık m(a)haranç bolar yme yumgı olurmış orunların+**tın örü turup** ayaların kavşurup ağır ayamakın t(e)ngri t(e)ngri burkanka inçe tip ötüntiler (470/19)

Sonra, Vayşıravani Maharanc, Dartıraştiri Maharanc, Virudaki Maharanc, Virupakşi Maharanc da birlikte oturmuş oldukları yerlerinden kalkarak ayalarını birleştirdiler (ve) büyük bir saygıyla Tanrı(lar) Tanrısı Buda'ya şöyle ricada bulundular:

ötrü olurmış orunun+**tın örü turup** t(e)ngri t(e)ngri burkan adakında yinçürü töpün yükünü teginip inçe tip ötünti (473/18)

Sonra oturmuş olduğu yerden kalkarak Tanrı(lar) Tanrısı Buda'nın ayağına doğru eğilerek başıyla secde etti (ve) şöyle ricada bulundu:

ol üdün savlokadatu yirtinçü yir suv iyesi m(a)habrahmi ulug azrua t(e)ngri ötrü olurmış orunun+**tın örü turup** ayasın kavşurup ağır ayamakın t(e)ngri t(e)ngri burkanka inçe tip ötünti (469/6)

O zaman Savlokadatu dünya efendisi Mahabrahmi Yüce Ezrua Tanrı oturduğu yerden kalkarak ayasını birleştirdi ve büyük (bir) saygıyla Tanrı(lar) Tanrısı Buda'ya şöyle ricada bulundu: (124/3), (151/20), (156/7-14-18), (167/7-13), (169/11), (171/4), (254/19), (262/20), (404a/17), (580/10), (428/17), (82/17), (88/19), (132/1), (182/8), (201/15), (253/17), (254/15), (332/18), (335/14), (340/25), (372/5), (378/10), (391/6),

(392/12), (396/23), (399/3), (406/11), (440a/12), (449/17), (467/11), (468/5), (469/6-24), (470/13), (512/23), (527/18), (538/13), (546/14), (587/18), (606a5), (649/18), (658/1), (34k/2), (41/3-16), (52/8), (60/17), (624/12), (636/1), (548/8)

C) +yalın tur- “durmak“

ol tütsügnüng tütünü turum ara kök kalık içinte yadılıp bizning yene ordumuzka karşımızka tegip t(e)ngridem kuşatrı bolup **tegzinü turgay** (424/16) yalın

O tütünün dumanı hemen gökyüzüne yayılıp yine bizim sarayımıza ulaşıp ilahi birgölgelik olup duracak.

antada basa ok bo tütsüglüg kuşatrılar ontın singar yırtınçülerte ülgüsüz sansız gang ögüzdeki kum sanınça burkanlar uluşinta kingürü yadılıp ol kamag burkanlar üzesinte tegzinü turup altun önglüg y(a)ruklar ünüp y(a)rutu yaltritu **turgaylar** (427/17)

Ondan sonra işte bu tütsülü gölgelikler on taraftaki yeryüzüne uçsuz bucaksız Ganj nehrinde kum sayısınca Budalar ülkesinde yayılarak bütün o Budalar üzerinde dolaşıp altın renkli Işıklar yükselip ışyarak duracak.

alku pratyıkabudlar bodıs(a)t(a)vlar üze yme ök ağır ayag köngül tutmadın **tursar** bo montag ayıg kılınçlar amtı m(e)n alkunı kşantı ötünü teginür m(e)n (103/7)

Bütün Pratyıkabudalara da saygılı gönül tutmadan dursa bunun gibi kötü davranışları şimdi ben hepsini sevap rica ederek değinirim.

(2/22), (355/17), (365/21), (685/12), (145/13-13), (446/4), (603/11), (618/13), (642/3), (160/15), (114/7), (609/14), (612/17), (616/19), (640/3), (609/20)

D) +belirtme tur- “durmak; kalkmak”

ok bo montag yangın ol tütsüg turum ara bo kamag t(e)ngriler ordusinga tüzüke tegip altun önglüg y(a)rukı+n y(a)rutu yaşutu **turgaylar** t(e)ngrim tip ötüntiler (426/2) belirtme

“İşte böylece o tütsü hemen bütün bu tanrılar sarayının tamamına ulaşıp altın renkli ışıklar saçıp yükselecek efendim” diye belirttiler.

turmaduk yavlak ayıg nomları+g **turgurmagalı** turu tüketmiş erser öçürgeli amırtgurgalı turmaduk edgü nomlarıg yangırtı turgurgalı turu tüketmiş erser üklitgeli asgalı tavrannurlar katıglanurlar (234/11-13)

Hemen durmamış kötü öğretileri durdurmamayı tamamlamışsa (bunları) söndürmeli, durmamış iyi öğretileri yeniden durdurmali. Durup tamamlamış ise çoğalmak için davranurlar, tahammül ederler.

turmaduk edgü nomları+g yangırtı **turgurgalı** turu tüketmiş erser takı ükltigeli asgalı tavranelar katıglanurlar (233/11-13)

Durmayan iyi öğretileri yeniden durdurmali. Durmayı tamamlamış ise çoğaltmak2 için hareket etmeli, tahammül etmeli. (20/8), (667/20), (293/15)

turgur- “durdurmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 541). *Tur-* fiilinin *-gUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*durdurmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 754). AY’de *belirtme*, *bulunma*, *yalın* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme turgur- “durdurmak”

turmaduk yavlak ayıg nomlarıg turgurmagalı turu tüketmiş erser öçürgeli amırtgurgalı turmaduk edgü nomları+g yangırtı **turgurgalı** turu tüketmiş erser ükltigeli asgalı tavranelar katıglanurlar (234/11-13)

Durmayan iyi öğretileri yeniden durdurmali. Durmayı tamamlamış ise çoğaltmak2 için hareket etmeli, tahammül etmeli.

ol antag akıgsız arıg köngülüğ bütürgelir üçün ötrü köngülü+g basa basa üzüksüz yıkmak **turgurmak erür** (239/18)

Onun gibi akmasız temiz gönlü bitirmek için sonra gönlü kesinlikle yıkmak durdurmaktır.

yügerü **turgurup** y(a)rıkancuçı köngülü+g ürüg ürgüt irinçkeyür siz (494/16)

Bağışlayıcı gönlü yukarıda durdurup daima esirgersiniz. (280/10), (287/17), (548/2), (319/18), (323/24), (639/1), (291/11), (74/22), (368/1), (655/10), (280/14-18-21-25), (281/5-11), (283/4-12), (284/2-7-13), (286/11-17-22), (287/17-23), (288/5-10-15), (289/17), (662/21), (663/20), (559/15), (596/6)

A) *+bulunma turgur-* “durdurmak”

burkanlarig nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nırvanka kirmedin yırtınçü+**de turguralı** ötüğçi bolup ötleüyü ötünmekdin turmış buyan edgü kılınçning sanın sakışın kim ülgülelegeli sanagalı ugay tip y(a)rlıkadı (167/12)

“*Budaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvana'ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp, (onlarla) görüşüp rica etmekten meydana gelmiş iyi davranışın sayısını kim sayabilecek, hesaplayabilecek?*” diye buyurdu.

mandalning tört kapıgın+**ta** kişi **turgursun** (477/8)

Alanın dört kapısında (bir) kişi durdursun.

alku edgü törülerte yaratınıp ajun ajunta üç erdinig ayamak ağırlamaklıg küsüş+**de turgurmak** burkan kutılıg yorıglarıg bütürgüke katıgılanmak buyan edgü kılınçka yitmez (181/4) bulunma

(...) *bütün iyi öğretilenle donanıp, varlık yolunda üç mücevhere saygı göstermek, saygı gösterme istek beslemeleri, Buda kutsallığına sahip yolları bitirmeye gayret göstermeleri (de) iyi davranışa yetmez.* (285/1), (289/5), (301/3-8-12-15-18), (233/9-13),(280/14-18-21-25), (281/5-11), (283/4-12), (284/2-7-13), (286/11-17-22), (287/17-23), (288/5-10-15), (289/17), (662/21), (663/20), (559/15)

B) *+yalın turgur-* “durdurmak”

edgü edgü tözünler oğlıya ulug y(a)rlıkançuçı köngül **turgurgıl** (600/15) yalın
Ey İyi iyi asiller oğlu! Büyük merhametli gönül besle!

(...) tükel bilge biliglig ayançang köngül **turgursar** (...) (148/4) yalın

(...) *eksiksiz, bilge bilgili, saygılı duygu beslese (...)*

yokka çıgayka buşı birsün arturup yıgguluk kizlegülük ermez yene alku tınl(ı)g oğlanı üze edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül **turgursun** (443/8)

Fakire sadaka versin. Çoğaltıp yığmak gizlemek olmaz ve bütün insanoğluna iyi düşünen merhametli bir gönül yerleştirsin. (443/13), (595/9), (23/19), (443/8),

(655/20), (158/10), (34ç/19), (72/20), (81/7), (445/4), (586/11), (612/12), (616/2), (306/13), (552a/10), (526/16), (582/14)

C) *+yönelme turgur-* “durdurmak”

kaçan yunmışda kin yangı arıg ton kedip mandaltın ünüp bir arıg ev içinte kirip ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg yügerü kılıp ayıgdın titilip edgüde yaratıngu+*ka* köni ongaru süzük **köngül turgursun** (478/15)

Sonra yeni, temiz elbise giyip alandan çıkarak temiz bir eve girsin ve yüce merhametli gönlünü kötülüklerden sıyrarak iyilik üzerine yaratılmışlara dosdoğru, saf duygular beslesin.

alku tınl(ı)g oğlanı imerigme kamag+*ka turgursunlar* edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngül (484/23)

Bütün insanlar, hepsine iyi düşünceli, merhametli bir gönül beslesinler.

turıt- “durdurmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Tur-* “*durmak*” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*durdurmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 790). Fiil, AY’de belirtme durumundaki tamlayıcı ile yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme turıt- “durdurmak”

(...) üç asankı içinteki alp kılguluk açıg emgeklig çatıklıg işleri+*g* işlegeli **turıtmamak** turkıglanmamak **erür** (235/3)

(...) üç *asamkhyeya içinde zor bulunacak ıstıraplı jatakalı işleri yapmak için durdurmamaktır.*

tuş- “rastlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 560). “*Karşısında olmak; yüzyüze olmak*” anlamındaki *tuş* isminin fiil halidir ve “*rastlaşmak*” anlamındadır. AY’de *belirtme, yönelme, yalın* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+belirtme tuş-* “rastlaşmak”

kaçan birök bo iki y(i)g(i)rmi bölükler içinte kayu kayu bölüklerteki nomları eşidip edgüke mengike tegdeçi tnl(1)gları+**g tuşa** y(a)rlikasar (...) (34ş/22)

Ne zaman bu yirmi iki bölümler içinde nice nice bölümlerdeki öğretileri işitip iyiye, mutluluğa değecek canlılara rastlayarak buyursa (...)

ajun ajunta burkanları+**g tuşar** (337/24)

Dünyada Budalar'a rastlar. (356/9)

agir ayag köngülü+**g** ürüg uzatı **tuşayın** (655/11) belirtme

Saygılı gönlü daima rastlayayım. (126/16), (438/10)

B) +yönelme tuş- "rastlaşmak"

(...) y(a)rlikamış y(a)rlığı tıdıgsız t(e)ngrike yalangukka taplaguluk erdinilig orunta togdaçı togmış orun sayu il kan boltaçı yene t(e)ngrining yalangukning bahşısı+**nga tuşdaçı** edgü edgü ögli birle tuşuşdaçı (...) (420/5)

(...) buyurmuş (olduğu) buyruğu engelsiz Tanrıya ve insanlara hizmet edip mücevherle (süslenmiş) yerde doğacak, doğduğu her yerde han olacak, Tanrının, insanların hocasına rastlayacak olan iyi düşünenle karşılaşacak (...)

kinki burkanlar+**ka tuşguluk** üç yavlak yoltakı açığ tarka emgeklertin ozguluk 'eng kininte burkan kutın bulguluk tüşke utlıka tegürü tegingey m(e)n (514/14)

Gelecek Budalar dönemine rastlayacak üç kötü yoldaki ızdırap dolu sıkıntılardan kurtulmalarını (ve) en sonunda Buda kutunu bulmayı sağlayacak sonuca ulaşmalarını sağlayacağım.

kin keligme üdteki burkanlar+ka tuşsar biz ol ol burkanlarka tüzü tapınıp üç yavlak yoltakı açığ tarka emgeklertin ozgay kutrulgay biz (532/10)

Biz gelecek dönemlerdeki Budalara rastlarsak tüm o Budalara tamamıyla tapınarak üç yoldaki ızdıraplı sıkıntılardan bütünüyle kurtulacağız.

(109/20), (431/5),

C) +yalın tuş- "rastlamak"

tö]zünlerim bo avant tıtag üze kinki yme maytrı burkanta ulatı alku burkanları ogatmadın şaşmadın odgurak **tuşgay sizler** (24/21)

Asillerim! Bu sebeple önceki Maytri Buda'dan başka bütün Buda'lara şaşırmadan kesin bir şekilde tanıyacaksınız.

D) +*çıkma tuş*- “rastlamak”

bo ok tıltagın+*tn* sansız üküş bodıs(a)t(a)vlar birle ogatmadın şaşmadın *tuşgay m(e)n* (421/6)

Bu sebepten sayısız Bodisatvalar ile şaşırmadan rastlayacağım.

tut- “tutmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 451). “*Tutmak; yakalamak; muhafaza etmek*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme, yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme tut*- “tutmak”

anı için bugün biliglig burkanlar şarırı+*n* tözi+*n tuta* sözleser kaz üyürinçe bultukmaz (34i/4)

Onun için büyü bilgili Budaların eşyalarını, temelini tutarak söylese, hardal bulgurunca bulunmaz

(...) arıg süzük köni bilge bilig üze ançulayu ok alku erksinmek kutlug ülüglüg barça+*ni tuta* tükel tolgurmakı bolur (78/20)

(...) temiz-saf doğru bilge bilgisiyle böylece bütün güçlenme(yi), bahtlı olma(yı), hepsini tutarak tamamen doldurması olur.

bo kamag buyan edgü kılınçlarımı+*n tuta* kut kolunu teginür m(e)n (116/7)

Bu bütün sevap ve iyi davranışlarımı tutarak baht isteyerek değinirim. (28/18), (168/17), (270/13), (271/17), (275/15), (300a/20-25-32), (397/21), (539/7-17), (592/16), (600/22), (602/4), (653/6), (397/15), (194/21), (490/22), (192/12), (224/24), (561/15), (356/19), (544/3), (667/9), (2/9), (91/6), (195/18), (196/13), (316/12), (356/5), (361/5), (398/6), (401/17), (403/4-9), (407/8-19), (408/10), (409/3), (412/23), (422/10), (423/16), (433/1), (447/16), (448/9), (564/12), (578/9), (666/14), (667/10-19), (670/3), (678/15), (447/20), (186/20), (395/10), (24/15), (34c/19), (182/20), (325/16), (326/13), (327/6-24), (327/24), (328/15), (329/6-21), (330/10), (331/20), (356/12), (398/7), (408/9),

(512/6), (524/10), (537/19), (547/4), (330/24), (448/6), (403/8), (448/12), (664/6-19), (665/1-13-19), (666/18), (668/22), (670/1), (455/8), (356/17), (433/18), (227/3), (378/2), (271/24), (272/3-10-13-17-20-23), (273/13-16), (274/10), (275/19), (276/16), (277/8), (278/3-14), (304/20), (561/3), (386/2), (291/14), (337/5), (362/16), (405/9), (405/14), (486/17), (643/17), (148/1), (175/15), (177/10), (275/22), (278/23), (336/17), (403/6), (405/6), (464/21), (543/17), (80/6), (81/19), (325/18), (326/14), (327/8), (328/2-17), (329/8-22), (330/12), (331/2-22), (336/7), (360/11), (410/10), (440/23), (463/5), (516/19), (355/19), (440/1), (342/19), (32/9), (91/7), (105/1), (135/4), (146/21), (178/15), (195/17), (305/17), (405/2), (407/20), (408/2), (410/17), (426/14), (431/8), (440/18), (440b/7), (440ç/20), (444/1), (467/18), (468/12), (469/11), (497/3), (526/14), (528/14), (539/14), (547/48), (613/8), (662/18), (371/17), (398/15), (568/7), (673/1), (94/3), (472/11), (511/13), (577/11), (220/10), (221/3), (396/4), (494/12), (394/9), (473/6), (534/17), (198/16), (559/13)

B) *+yalın tut-* “tutmak”

kutı buyanı asılğay bilge biligi üstelgey odgurak bütgey bo işi sizik köngül **tutmasun** (486/20)

Kutu (ve) sevabı artacak, hikmeti artacak, bu işi bütünüyle bitecek. Gönlünde kuşku barındırmazın.

birök usar monılayu bo törüçe yorigalı odgurak bütgey bo işi ikireçgü köngül **tutmasun** (487/5)

Eğer bu kurallara göre yürümeyi başarabilirse, bütünüyle bitecek bu işi. Gönlünde kuşku barındırmazın.

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim biz yme t(e)ngirim sizing üsküngüzde kop törlüg korkınç ayınç ada tudalarig tarkartaçı üdsüz ölüm adasın kiterip öz yaş uzun kıltaçı küyü küzetü **tutup** inçkü mengi birteçi kamagıg korkınçsız kıltaçı atl(ı)g d(a)r(a)nıg ötünü teginelim (471/3)

“Adı yüce, Saygıdeğer Efendim, sizin huzurunuzda her tür korkuları ve tehlikeleri yok edecek, zamansız ölüm tehlikesini gidererek (canlıların) yaşlarını uzun tutacak, gözetip koruyarak huzur (ve) mutluluk verecek (olan) herkesi korkusuz kılıcı adlı dharaniyi arz edelim.”(7/16),(287/1), (287/4), (446/9), (4/19), (28/15-16-19-21-22-24), (29/3), (34d/36), (207/1-12), (222/12), (223/23), (356/13), (387/7), (550/12),

(562/7), (51/9), (52/11), (62/19), (441/4), (442/15), (444/1-9), (446/12), (653/23), (369/19), (395/1), (103/6), (445/3), (552b/23), (205/16), (206/22), (207/16), (305/6), (343/22), (403/25), (404/3), (67/8-9), (388/4), (5/23), (6/1-2), (169/1), (243/21), (361/12), (490/20), (613/17), (136/22), (314/16), (402/16), (520/7), (552/4-11)

C) *+bulunma tut-* “tutmak“

’eng öngre sözleyü agız+**da tutup** bo d(a)r(a)nıg bışıg kılıp üjikin yangılmadin sözlesün (484/4)

İlk önce ağzında tutup ezberleyerek, bu dharaniyi olgunlaştırıp harfi harfine yanılmadan söylesin.

atı kötrülmüş t(e)ngrim birök kim kayu tınl(ı)glar bo d(a)r(a)nıg ağızların+**ta tutup** sözleserler azu bititip okısarlar tapınsarlar ötrü ol tınl(ı)glarka korkınç ayınç emgek tolgak busuş kadgu üdsüz ölüm yilpikmek agukmak yaşın tüşmekde ulatı ada tudalar kelmegey t(e)ngrim tip ötüntiler (472/11)

“Adı yüce Tanrım, hangi canlı bu daraniyi ağzında tutup söylese ya da yazdırıp okusa ve (gereklerine) uysa o canlılara korku, sıkıntı, kaygı, zamansız ölüm, zehirlenme, şimşek düşmesi ve başka tehlikeler uğramayacak”, diye arz ettiler.

togmak ölmeklig tilgente tegzinmekig titgeli ıdalagalı öngi üdrülmüş ünüş yolug bışurungalı öğretingeli ertingü ulug ögrünç sevinç köngül öritip t(e)ngri t(e)ngrişi burkan y(a)rılıgın töpülerin+**te tuta tegintiler** (371/17)

(Canlılar) doğum ölüm tekerleğinde dolaşmayı önlemek için, kurtaracak çıkış yolunu öğrendikleri için çok fazla sevinç ve mutluluk duyup Tanrı(lar) Tanrısı Buda(nın) buyruğunu başlarında tutarak hürmet ettiler. (398/15), (568/7), (673/1), (94/3), (472/11), (511/13), (577/11), (125/15), (573/22), (193/16), (664/13), (509/6-8), (145/18), (414/14), (418/10), (584/6), (496/8)

tutul- “tutulmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 456). *Tut-* “*tumak*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*tutulmak*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 680). AY’de yalnızca *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma tutul-* “tutulmak”

alku nomlar+*ta* yine nomlug et’özüm *tutulmaz* (165/9)

Bütün öğretilerde yine öğretili vücudum tutulmaz.

yene ertmiş kelteçi közünür bo üç üdki buyanlar barça an+*ta tutulur* üçün anın antag bolur (156/22)

Yine geçmiş (ve) gelecek(te) görünen bu üç zamandaki sevaplar(ın) hepsi orada tutulduğu için öyle olur.

yene alku buyanlar barça *anta tutulmaz* üçün anın antag titir (156/17)

Yine bütün sevapların hepsi orada tutulmadığı için öyledir. (169/18), (218/16-21), (239/13), (251/22), (252/1-4-6), (278/11), (282/11-22), (283/14), (511/3), (123/3), (278/9), (49/6), (156/22), (278/25), (279/2-4), (38/19), (165/7), (207/7), (61/20)

tutuz- “emretmek”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 462). *Tut-* fiilinin -z- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*tutturmak; emretmek*” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 758). AY’de *yalın, yönelme, vasıta* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın tutuz-* “emretmek”

kaçan m(e)n oglum çanarşabıdın bo savıg eşidü teginser m(e)n ötrü anga oglum s(e)n t(e)rkin tavrata barıp ol kişiye kün künthe ming yüzer karşapan altın birgil tip *tutuzgay m(e)n* (442/12)

“Oğlum sen çabucak gidip o kişiye her gün bin yüz Karşapana altın ver.” deyip emredeceğim.

ötrü tükkel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrişi burkan ol kamag t(e)ngridem kuvragıg öge alkayu y(a)rılı]kap takı edgüti *tutuzu* y(a)rılıkadı (342/12)

Sonra bilge bilgigi Tanrı Tanrısı Buda o bütün ilahi topluluğu överek yüceltip, sonra, iyice emrederek buyurdu.

sizler kamagun t(e)ngridem kuvrag artukrak yıçanıp saklanıp köngül tegürüp bo mening edgü tityük nomlug şasınımız ür kiç turgurguka avant tıtag boltaçı bo nom

erdiniğ isig özüngüzler tite katıgılanıp küyü küzetü tutunğlar tip **tutuzu** y(a)rılıkadı (342/20)

Sizler hepiniz kutsal topluluk çokça hazır hâle getirmek için uğraşıp bu benim iyi denilen dharmā sāsanasını er geç durdurmaya sebep olacak bu öğreti cevheri sıcak vücudunuzu göndererek gayret ederek, gözeterek tutun, diye hükmetti. (16/11), (91/18)

B) +yönelme tutuz- “emretmek”

(...) bo tıtağın **tutuzdı** buryuklar+ka begler+ke (635/3)

(...) *bu sebeple beylere (ve) kumandanlara emretti.*

anın amtı m(e)n ulug azruaya bo nom erdini içinteki nom tözinçe bışrungalı öğretingeli öyü sakını tutgalı ötgürü yine adınagu+ka kingürü nomlagalı okıtgalı y(a)rılıkayur m(e)n **tutuzur m(e)n** (395/3)

O nedenle, şimdi ben, ey yüce Ezrua’e-ma-hó beşinci yirmialtı. Bu dharmā hazinesi içindeki dharmanın aslına göre öğrenmeniz gerekeni, düşünüp tutmanız gerekeni, aslına nüfuz ederek yine başkalarına genişçe vaaz etmeniz gerekeni buyuruyorum.

C) +vasıta tutuz- “emretmek”

(...) bo tıtağı+n **tutuzdı** buryuklarka beglerke (635/3)

(...) *bu sebeple beylere (ve) kumandanlara emretti.*

D) +belirtme tutuz- “emretmek”

Altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(ı)g nom bitigde bo nom erdini+g **tutuzmak** atl(ı)g bir kırkıncı bölük (661/15)

Altın renkli parlak ve parıldayan yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında bu öğreti mücevherini emretmek adlı kırk birinci bölüm.

tuy- “duymak; sezme”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 567). “Duymak; sezme; hissetme” anlamındaki fiil AY’de yalnızca *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımını şöyledir:

+yalın tuy- “sezmek“

bo mening iyin ögirmekdin turmuş buyan edgü kılınçlarım küçinte üzeliksiz üstünki yig köni tüz **tuymak** atl(1)g burkan kutılıg ulug tüşke utlıka tegdeçi bolayın (151/22)

Benim bu sevinmekten dolayı meydana gelmiş iyi davranışlarım sayesinde, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezme adlı Buda kutsallığına sahip ulu yemişe, karşılığa ulaşacak olayım.

kavşıkıya birök kim kayu tözünler oğlı tözünler kızı üzeliksiz üstünki yig köni tüz **tuymak** burkan kutın bulayın tip küseserler (...) (158/20)

(...) ey Kavşıkıya, eğer bazı soylular oğlu, soylular kızı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, düz sezme adlı Buda mutluluğunu bulayım diye dileseler (...)

ne üçün tip tiser atı kötrülmişe biz kamag t(e)ngriler kuvragı üzeliksiz üstünki yig köni tüz **tuymak** burkan kutı küsüşlüg teginür biz (183/4)

Ne için denirse, ey adı yüceltilmiş, biz, tanrılar topluluğu, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, düz sezme (adlı) Buda kutsallığı isteğine ulaşmaya çalışıyoruz. (24/11), (34i/23), (38/17), (70/20), (79/6-14), (132/7), (144/13), (149/15), (151/22), (159/8), (160/17-23), (161/5), (167/1-23), (171/1-21), (172/1), (174/13), (183/4), (186/19), (188/4), (241/7), (261/1), (336/21), (353/22), (376/19), (377/17), (392/23), (393/3), (410/5), (421/3), (428/23), (438/14), (629/13), (644/11), (669/2), (632/3)

tüke- “sona gelmek; bitmek“

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 479). “Sona gelmek; bitmek“ anlamındaki fiil AY’de bulunma ve yalın durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +bulunma tüke- “bitmek“

yitiñ bölük ülüş y(i)g(i)rmi+**de tükedi** (497)

Yedinci bölüm yirmide bitti.

altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitig+**de**
onunç ülüş tegzinç nom bitiyü okıyu **tükedi** (673/11)

Altın renkli parlak (ve) parıldayan yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında on bölüm kitap yazarak, okuyarak bitirdi.

bo savlarıg bitig+**de** m(e)n tükel okıyu **tükedim** (7/15)

Ben bu sözleri kitapta tamamen okuyup bitirdim. (8/10), (675)

B) +yalın tüke- “bitmek“

tavar buşı tözi yine t(e)rkkeye üdün alkıntaçı **tükedeçi erür** (163/6)

Mal sadakasının esası yine bir anlık sürede yok olup gidecektir.

atl(ı)g ikinti ülüş **tükedi** (126a/5)

adlı ikinci bölüm bitti.

ürüg uzatı yiringüyü yaşım **tükösün** (655/15)

Daima ağlayarak Gözyaşım bitsin (7/1), (6/19)

tüket- “bitirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 479). *Tüke-* “bitmek” fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “bitirmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 790). AY’de *belirtme*, *yalın* ve *eşitlik* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme* tüket- “bitirmek”

ol ed tavarlıg bulunçı+**g** sözleyü **tüketdim m(e)n** sanga (596/9)

İla2 şâstralarının gereklerini eksiksiz olarak sana söyledim.

turmaduk yavlak ayıg nomları+**g** turgurmagalı turu **tüketmiş erser** öçürgeli
amırtgurgalı turmaduk edgü nomlarıg yangırtı turgurgalı turu tüketmiş erser üklitgeli
asgalı tavranelar katıglanurlar (234/11-14)

Durmayan iyi öğretileri yeniden durdurmali. Durmayı tamamlamış ise çoğaltmak2 için hareket etmeli, tahammül etmeli.

anta ötrü sarasvatı t(e)ngri kızı bo d(a)r(a)nı+g sözleyü **tüketip ol** (483/18)

Ondan sonra Tanrıça Sarasvati bu öğretiyi söyleyerek bitirmiştir.

(4/4), (269/7-11), (351/4-6), (15/7), (166/2), (189/18), (362/23), (513/20), (309/21), (34a/17), (233/11), (296/19), (592/11), (334/12)

B) +yalın tüket- “bitirmek”

bo nom erdini içinteki yörügleri adruk adruk nom b(e)lgüleri öğretingülük yorıgları yine burkan kutın bulguka ertingü edgü yaraşı erürler t(e)ngrim tip ötüünü **tüketip** (...) (183/10) yalın

“Bu öğreti mücevheri(nin) içindeki yorumları, ayrı ayrı öğreti belirtileri öğrenilmesi gerekli davranış şekilleri, yine, buda kutsallığını bulmak için son derece iyi (ve) uygundurlar, efendim” diye (konuşmasını) saygıyla bitirip (...)

bo monçulayu vıyakrit kılı **tüketip** ötrü yine azrua t(e)ngrike inçe tip y(a)rılıkadı (394/2)

Bu şekilde Viyakrit(i) yaparak bitirip, sonra Ezrua Tanrıya şöyle diyerek buyurdu.

birök toga **tüketmiş** üçün togguça erser anta takı avantlarıning tıtaglarıning işi ködügi negü erür (374/19)

Eğer doğarak bittiği için doğacak ise, orada dahi sebeplerinin işleyişi nasıldır?
(531/18), (631/22), (634/13), (641/7)

C) +eşitlik tüket- “bitirmek”

enetkekçe nom bitiglerig kalısız ötgürüp tavgaç tilinçe evirip yme bo nom erdinig tavgaç tilin+çe **tüketip** (...) (4/4)

Hint dilindeki öğretiyi kitaplarını eksiksiz olarak Çin diline çevirip, yine, bu öğretiyi mücevherini Çin dilince bitirip (...)

aşnu+ça k(e)ntüleri öngre ölürü **tüketmiş** tnl(1)glar üçün bo nom erdinig bititsünler okısunlar okıtsunlar (22/13)

Öncelikle kendileri önceden öldürerek bitirdikleri canlılar için bu öğretiyi mücevherini yazdırsunlar, okusunlar, okutsunlar.

tüş- “düşmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Erken dönemlerde Macarca *döl-* fiili alınarak *tüş-* olmuştur (Clouston, 1972, s. 560). Kullanım yerine göre anlamı değişebilir. “*Düşmek; ayarlama yapmak; varmak; ölmek vb.*” değişik anlamları vardır. AY’de daha çok “*düşmek*” anlamıyla bulunmakla birlikte *bulunma* durumundayken “*ölmek*”; *çıkma* durumundayken ise “*inmek*” anlamlarını da verir. AY’de *bulunma, çıkma, yalın, yönelme ve belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma* *tüş-* “düşmek“

sekiz törlüg teginçsiz orunlar+*ta* togmak ***tüşmek*** alp emgek titir (110/5)

Sekiz türlü değmesiz yerlerde toğmak, ölmek zor eziyettir.

yme kimning evinte törtidin yingak tam üze bo tört törlüg yaşın iliglarning atların öz öz yingaklarınta bitiserler bititserler ol ev+*de* yaşın ***tüşmez*** yala kelmez (466/23)

(...) ayrıca, kim evinde dört duvara bu dört türlü Şimşek Hükümdarı'nın adlarını (her birini) kendi yönüne yazar, yazdırırsa, o eve şimşek düşmez, iftira gelmez.

kayu tınl(1)glar üç yavlak yol+*ta* togmış ***tüşmiş*** tınl(1)glar eşidürler (98/11)

Nice canlılar, üç kötü yollarda doğmuş-ölmüş canlılar işitirler.

(99/14), (634/19)

B) +*yalın* *tüş-* “düşmek”

anta ötrü bodıs(a)t(a)vning yaş süngükleri ınaru berü anta monta saçılıp yatmışın körüp et’özlerin birkerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inçe k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yiilke tokıtılıp kamılmış teg ***tüşdiler*** kamılıtlar (625/15)

Ondan sonra, Bodisatvanın taze kemikleri(nin) orada brada saçılıp yattığını görüp vücutlarını yere çalıp, akıl(larını) kaybedip, çıldırıp sanki ulu ağaç(lar) güçlü (ve) sert yele vurulup devrilmiş gibi düştüler, devrildiler.

yavız irü b(e)lgüler bolgay uçar yultuzlar ***tüşgey*** yir tepregey (434/22)

Kötü belirtiler olacak. Uçan yıldızlar düşecek, yer sallanacak. Kuyu içinden ses yükselecek, su(lar) taşacak vakitsiz fırtına olacak.

azıg tişim kongrulup **tüşüp** kelir boltı erti (627/4) yalın

Azı dişim sökülüp, düşüp gelir (gibi) oldu idi. (557/4), (620/20)

C) +*çıkma* *tüş*- “düşmek“

kök kalık+**dın** t(e)ngridem yıd yıpar hua çeçekler **tüşdi** yağdı (617/11)

Gökyüzünden ilahi çiçekler düştü, yağdı.

ötrü ol kök tonlug beg at+**dın** kodı **tüşüp** mini okıdı (6/6)

Sonra o mavi elbiseli bey attan inip beni çağırdı.

kün t(e)ngri kök+**din** **tüşer** t(e)ngridem hua çeçekler bulgaşu (618/19)

Gündüz, gökten ilahi çiçekler karmakarışık düşer.

D) +*yönelme* *tüş*- “düşmek“

yitinç oruntakı bodıs(a)t(a)vlarka yügerü üsüklerinte tamu+**ka** **tüşe turur**
tınıl(ı)glar közünüp bodıs(a)t(a)vning küçinte yine tamuka tüşmedin balık başlıg yme
bolmadın korkınçsız inç bolmışların közünür (314/7-9)

*(...) yedinci yerdeki Bodisatvalara yukarı çıktıklarında cehenneme düşe duran
canlılar görünüp, Bodisatvanın sayesinde de cehenneme düşmeden balık başlı da
olmadan korkusuz mutlu oldukları görünür.*

E) +*belirtme* *tüş*- “düşmek“

üstünki t(e)ngri yirinte birök yine kırsarlar irig yavlak ayıg kılınçı+**g** odguratı
tüşerler (560/15)

*Üstteki Tanrı yerinde, eğer yine iğrenç, kötü davranış(lar)ı yaparlarsa kesinlikle
düşerler.*

tüşe- “düşlemek, rüya görmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 561).
Tüş “*düş, rüya*“ isminden +A- ile elde edilmiş fiildir ve “*rüya görmek*“ anlamındadır
(Erdal, 1991, s. 426). AY’de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve
kullanımı şöyledir:

A) +*yalın tüşe-* “rüya görmek“

(...) ötrü ol tünle ök tülinte bir erte bedük altun küvrüg körür **tüşedi** (92/17)

(...) sonra o geceleyin düşünde bir büyük altun davul gördüğünü düşledi.

ol ün içinte yine ağır ayığ kılınçlarıg ökünmek kşantı çamhuy kılmaklıg şlök nomlar eşidilür bolur **tüşedi** (93/16)

O ses içinde de kötü, fena davranışları itiraf etmek, tövbe etmelik öğretilerin okunduğu şiirlerin işitilir olduğunu düşledi.

tüşedim ertingü yavlak yavız tül (633/14)

Fazlasıyla kötü rüya gördüm (16/15), (620/18), (633/14)

B) +*bulunma tüşe-* “rüya görmek”

m(e)n tün tünle tülümde körü kanınçsız körkle altun küvrüg körtüm bir braman kelip tokıyur **tüşedim** (94/22)

Ben dün geceleyin rüyamda görmeye doyulamayan, çok güzel altın davul(u) bir Brahman'ın gelip çaldığını düşledim.

tülümde m(e)n b(e)lgülüg körtüm erti bo b(e)lgüg iki imigim birkerü töpüre bıçılur **tüşedim** (627/3)

Düşümde bir emare gördüm idi. Bu emare iki mememin birden kesildiğini düşledim.

tüzül- “düzelmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 575). *Tüz-* “düzmek” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir. Anlamca “belli bir düzen içine girmek; düzelmek; itaatkâr olmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 681). AY’de *yalın*, *bulunma* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın tüzül-* “kurulmak”

biş törlüg **tüzülmüş** yinçge oyunlar üni eşidilti (183/20)

Beş türlü kurulmuş ince oyunların sesi duyuldu.

biş törlüg **tüzülmüş** yinçge oyunlar üni eşidilsün (380/11)

Beş türlü kurulmuş ince oyunların sesi duyulsun.

biş törlüg **tüzülmüş** yinçge oyunlar üni eşidilti (381/6)

Beş türlü kurulmuş ince oyunların sesi duyuldu.

(184/4), (416/11)

B) +*bulunma* *tüzül*- “düzelmek”

tözün t(e)ngri kızıya yme bodıs(a)t(a)vlar nom tözinge tayanıp bodı tigme tuyunmak atl(ı)g nomda yorıyu **tüzülmek** yorığıg bışrunurlar (373/12)

Ey Tanrıça! Bodisatvalar öğreti temeline dayanıp Bodi denen sezmek adlı öğretide düzelmek usulünü öğrenirler.

inçip nom tözinge tayanıp bodı tigme tuyunmak köngül atl(ı)g nom+**da** yorıyu **tüzülmek** yorığıg bışrunmak yme neteg ol tip tiser anı yme inçe bilmiş k(e)rgek (373/18)

Şöyle ki, öğreti temeline dayanıp Bodi denen sezmek göün adlı öğretide düzelmek usulünü öğrenmek de nasıldır dese, onu da şöyle bilmiş (olsa) gerek:

C) +*belirtme* *tüzül*- “düzelmek”

azu yme ulug tegirmi közüngü bilge bilig tözlügi+n **tüzülmek** tözlüg bilge bilig tözlüğün edgüti adırtlayur (273/8)

Acaba ulu yuvarlak ayna bilge bilgisini düzelmek temelli bilge bilgisini iyice ayırabilir mi?

2.16. -U-

uç- “uçmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 19). Temel olarak *kuşun* “uçması” anlamındadır. Ancak özellikle Orhon Türkçesinde *saygı ifadesi olarak Kağanların ölümü* içinde *uç-* fiili kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 19). AY’de yalnızca *kuşun* “uçması” anlamında kullanılmış olup *bulunma*, *yalın* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer almıştır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma uç-* “uçmak”

altı kaçıglıg orunta kök kalık+**da** kuş kuzgun tıdıgsızın **uçar teg** (...) (365/6)

Altı geçitli yerde, gökyüzünde kuş, kuzgun engelsizce uçar gibi (...)

(...) üküş sav sözledeçi erip tülün+**te uçar** tüşeser montag osuglug kişilerig yiil tözlüg erür tip bilsünler (594/5)

(...) *gevezelik yapıp rüyâsında uçtuğunu hayâl etse, [o zaman] bu gibi insanları rüzgâr kaynaklı [hastalık sahibi] diye bilsinler.*

inçe k(a)ltı ed tavar kazganguluk yir altınkı agılıklarig tapguluk kök kalık+**da uçguluk** uzun yaşaguluk (...) bir arıg evde tayçu itigin kılsun (534/20)

Şöyle ki mal-mülk kazanmak için, yer altındaki hazineleri bulmak için, gökyüzünde uçmak için (...) bir temiz evde dua etsin.

B) +*yalın uç-* “uçmak”

azu **uçmak** kalımak edremig küseyür erser (...) kanturgay m(e)n (446/20)

Acaba uçmak erdemini istiyor isen (...) tatmin edeceğim.

uçmak kalımak edrem küseyür erser uçmak kalımak edrem birgey m(e)n (545/7-8)

Uçmak erdemini istiyor isen uçmak erdemini vereceğim.

C) +*çıkma uç-* “uçmak”

ne tıltagın bo kamag kuş keyikler kuvragı bir yingak+**dın** yügürürler **uçarlar** erki (599/23)

Ne sebepten bu bütün kuş hayvanlarının hepsi bir taraftan uçarlar ki?

uçuzla- “küçümsemek; hafifsemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 32). *Uçuz* “ucuz” isminden +*IA-* ile türemiştir ve “basit görmek; hafifsemek; değersizleştirmek” anlamlarına gelir (Erdal, 1991, s. 449). AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer almıştır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme uçuzla- “hafifsemek“

(...) özümde yiglerig körü küniLEDİM erser özümde yavızları+g körüp **uçuzladım** askançuladım erser (...) (136/14)

(...) kendimde iyileri görüp kibirlendim ise, kendimde kötülerini görüp hafifsedim ise (...)

ötrü olar burkan erdinig ayıglamadın nom erdinig yiniklemedin bursang kuvrag erdini+g **uçuzlamadın** tınl(1)g oğlanlarının tarımaduk edgölüg yiltızların tarıtdurgaylar (88/3)

Sonra onlar Buda mücevherini kötileden, öğreti mücevherini değersizleştirmeden, cemaat mücevherini ucuzlatmadan insanğullarının ekilmemiş iyi köklerini ektirtecekler.

(...) bo yene burkan pratyıkabud arhant bo üç törlüg kutluglarka teggölük köni nomda yoridaçaları+g körüp sögüp sarsıp todap **uçuzlap** köngüllerin karınların irintürtüm burçınturtum örletdim emgetdim erser (...) (136/10)

Yine Buda, Pratyekabuddha (ve) Arhant, bu üç değişik, kutlu (mertebe)ye ulaşmak için doğru öğretilerde davrananları görüp, sayıp, aşağılayıp, küçümseyip; kalplerini, gönüllerini kırıp incittim, rahatsız edip, üzdüm ise (...)

udı- “uyumak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 43). *U* “uyku” isminden türemiştir. “Uyumak” anlamındaki fiil AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+bulunma udı- “uyumak”

ançagınça anası katun balık+**da** idiz kalıkda yatıp **udıyur** erken ertingü yavız tül tüşedi (620/17)

Tam o anda annesi hatun şehirde, tavan arasında yatıp uyuyor iken son derece kötü rüya gördü.

udun- “emrine girmek; hürmet etmek”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 62). *Ud-“uyamak; takip etmek”* fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “*emrine girmek; takip etmek; hürmet etmek*” anlamındadır. *Tapın-* ile eş fiildir ve tek başına karşılaşmak zordur (Erdal, 1991, s. 623). AY’de *vasıta, yönelme* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+vasıta udun-* “hürmet etmek, saygı göstermek“

(...) bütmiş işlig bilgelerke yme yakın barıp kop törlüg tapıgı+n udugı+n egsüksüz k(e)rgeksiz tapınmak **udunmak** ağır ayak kılmak erür (249/18)

(...) *bitmiş bilgelere de yakınlaşıp çok türlü hizmetle, saygıyla eksiksiz tapınmak, saygı göstermek, hürmet etmektir.*

(...) anta yine kim erser bir tözünler oğlu tözünler kızı ol ança tenglig sansız sakışsız arıg turug arhantlar kuvragına bir ajunta kedgülük tonın kedimin yigülük içgülük aşın suvsuşın töşegülük töl(e)tin töşekin iglemişdeki otın emin bo dört törlüg tapıgı+n udugı+n tapınsar **udunsar** (...) (156/5)

(...) *yine de, herhangi bir soylular oğlu, soylular kızı, o, bu denli sayısız, hesapsız, arı-duru Arhantlar topluluğuna, bir varlık şeklinde giyilecek üstü başı, yenilip içilecek yiyecek-içecek; döşenecek yatak, yastık; hastalandığındaki (verilecek) ilaç, merhem ile, bu dört tür hizmet ile hizmet etse (...)*

(...) kaçan yine ol pratyıkabudlar nırvanka kirtüklerinte şarırlıg süngüklerin yiti erdini üze ikirer y(i)g(i)rmi yoçan idiz körkle körü kanınçsız astuplar itip ol şarırların anta urup tüü törlüg hua çeçeki+n yıdı+n yıparı+n erdini toog pra kuşatırları+n uzatı ayasar ağırlasar tapınsar **udunsar** (...) (176/22)

(...) *ne zamanki yine o Pratyıkabudalar Nirvana’ya girdiklerinde geride kalan kemiklerini yedi mücevher ile (süslü), on ikişer Yojana yüksekliğinde, güzel, bakmaya doyulamayan Stupalar yükseltip, o geride kalanlarını orada bırakıp, binbir türlü çiçekle, güzel kokuyla, mücevher (ve) gölgeliklerle sürekli saygı gösterse (...)* (407/6), (412/22), (513/11), (464/19), (444/23)

B) *+yönelme udun-* “hizmet etmek, saygı göstermek“

kimler birök yine ol bodıs(a)t(a)vlar+ka tapıngalı **udungalı bolsarlar** burkanlarka tapınmış bolur tip bilmiş k(e)rgek (462/22)

“Kimler Bodisatvalara tapınacak, saygı gösterecek olsalar Budalara tapınmış olur bilmiş olsun“ dedi.

birök kim kayu tözünler oğlu tözünler kızı yme üç üdki burkanlar+**ka** tapınguluk **udunguluk** burkanlar yorığı orunug teringde tering nom tözin bilgülük ukguluk küsüşleri bolsar (...) (581/5)

Eğer kim nice asiller oğlu, asiller kızı, üç zamandaki Budalara tapınacak, saygı gösterecek, Budalar yolunu, derinden de derin öğreti temelini bilmek için, anlamak için istekleri olsa (...)

üç üdki burkanlar+**ka** tapınmış **udunmuş bolgay m(e)n** (421/8)

Üç zamandaki Budalara tapınmış, saygı göstermiş olacağım.

(526/8), (34c/9), (156/5)

C) +**belirtme udun**- “hürmet etmek, saygı göstermek”

ol nomçı açarı+**g** ayamış ağırlamış tapınmış **udunmuş k(e)rgek** (402/15)

O vaiz öğretmeni saymış, saygı göstermiş, hürmet etmiş (olsa) gerek.

(...) kayuda erser tegmiş yadılmış orunlarta birök ol yir oruntakı iligler kanlar bo nom erdini+**g** süzük kirtgünç köngülin eşidser tınglasar ögser küleser tapınsar **udunsar** ayasar ağırlasalar (...) (407/6)

(...) her nerede olursa olsun ulaştıkları yerlerde ayrıca o yerdeki hükümdarlar-hanlar bu öğreti mücevherini inanan gönülle işitse, dinlese, övse, methetse, tapsa, hürmet etse, saygı gösterecekler (...)

kayu iligler kanlar bo nom erdini+**g** süzük köngülin eşidserler tınglasalar ayasar ağırlasalar tapınsar **udunsar** (412/22)

Nice devlet sahibi hanlar bu öğreti mücevherini saf gönülle işitseler, duysalar, saysalar, saygı gösterecekler, tapınsalar, hürmet etseler.

(440/3), (407/6), (412/22), (513/11), (671/24)

uk- “anlamak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Moğolca *uka-* fiilinin dilimize alıntılanmış halidir ve “*anlamak*“ anlamındadır (Clauson, 1972, s. 77). AY’de sık kullanılmıştır ve *belirtme, yalın, eşitlik, bulunma, çıkma* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme uk-* “anlamak“

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngirim m(e)n erser alku nomug bilir m(e)n alku nomu+**g ukar m(e)n** (540/3)

Adı yüceltilmiş, saygıya değer tanrım! Ben ise bütün öğretiyi bilirim. Bütün öğretiyi anlarım.

alku nomnung barınça alku nomnung kirtüsinçe alku nomnung ugurınça tözi+n tüpi+n adıra üdüre **ukar m(e)n** (540/7)

Bütün öğretinin varlığınca, bütün öğretinin gerçeğince, bütün öğretinin sebebince temelini, dibini ayıra açıklaya anlarım.

m(e)n erser otaçı m(e)n otug emi+g yme ked ötgürü bilir m(e)n **ukar m(e)n** (597/10)

Ben ise, hekimim. Merhemi, ilacı da tamamıyla bilirim, anlarım. (40/2), (211/7), (293/3), (317/15), (211/1), (253/20), (402/8), (444/7), (474/18), (114/13), (202/22), (277/2), (321/11), (363/15-18), (387/9), (389/15-21), (390/4-10), (460/16), (540/8), (582/5), (581/8), (240/20), (252/17), (256/9-10-11-13-14-15-19-22-23), (257/3-6), (262/11-14), (264/19), (269/23), (270/6), (271/20), (273/21), (274/1-6), (275/4-14-16), (276/13), (278/20), (279/6), (288/23), (290/5), (296/9), (300/17), (304/2), (585/12), (586/18), (379/13), (34n/13), (42/15), (47/11), (84/2), (187/7), (215/5), (283/18), (312/6), (392/3), (585/10), (586/19), (633/6), (394/17), (590/21), (463/6), (158/5), (93/19), (252/10), (264/16), (265/15), (267/4), (283/18), (285/22), (287/19), (333/15), (368/3), (371/11), (390/13), (394/8), (404a/22), (540/17), (586/16) (388/13), (271/19), (275/2), (298/23), (38/22), (533/15), (34n/18), (208/3), (201/11), (394/8), (23/12)

B) +*yalın uk-* “anlamak”

uz **ukayın** bileyin bilge bilig d(a)r(a)nı edrem (505/13)

Bilge bilgisi, dharani erdemi ustaca anlayayım, bileyim.

alku tınl(ı)g oylanlar arıtı bilgeli **ukgalı umazlar** ülgüsüz kalp üdlerke tegi ötrü titrü yinçürü sakınsarlar (113/16)

Sayırsız zamanlara değin terz-düz (ederek) düşünseler (de) hiçbir bilge bilgili insanoğlu tamamıyla anlayabilemezler.

tözün t(e)ngri kızıya s(e)n amtı inçip inçe **ukgul** (345/14)

Ey asil tanrıça! Sen şimdi şöyle anla! (395/12), (459/12), (270/3-20), (276/11), (277/6), (278/2-18), (672/5), (341/6), (383/15), (283/11)

C) +eşitlik uk- “anlamak”

alku nomnung barınça alku nomnung kirtüsinçe alku nomnung ugurın+ça tözin tüpin adıra üdüre **ukar m(e)n** (540/7)

Bütün öğretinin varlığınca, bütün öğretinin gerçeğince, bütün öğretinin sebebince temelini, dibini ayıra açıklaya anlarım.

monçulayu bilip montagdın ötgürü alku nomlarınğ çınju tigma ertükteg kirtü tözin yanglüksuzın könisin+çe bilgeli **ukgalı uyurlar** (388/13)

Bu şekilde bilip, bundan ötürü bütün öğretilerin gerçek denen olduğu gibi gerçek temelini yanlış olmadan, doğrusunca bilmek için anlamaya çalışırlar.

(...) bo nom erdini içinteki özlügerig ölümmemek burkanlarınğ üç et’öz tözin könisin+çe titrü bilmek **ukmak erür** (23/12)

(...) bu öğreti mücevheri içindeki canlıları öldürmemek, Budaların üç varlık temelini doğrusunca tam bilmek, anlamaktır. (271/19), (275/2), (298/23), (38/22), (533/15), (34n/18)

D) +bulunma uk- “anlamak”

ol tuyunmakları küçin+te emgetmekin **ukmak** atl(ı)g serinmekin (...) (208/3)

O sezmekleri içinde eziyeti anlamak adlı sabırla (...)

amtı bo nom başlagın kutlug gr(a)tırakut tag töpüsin+te **ukmuş k(e)rgek** (201/11)

Şimdi bu öğreti başlangıcını Gratirakuta Dağı’nın tepesinde anlamış (olsa) gerek.

E) +*çıkma uk-* “anlamak”

ol somakitu bodıs(a)t(a)vdın tülın+*tin ukmış* bo şlök nomlug ötügin eşidü y(a)rılıkap (...) (125/19)

O Somakitu Bodısatvadan, düşündeden anlamış (olduğu) bu şiir öğretili nasihatini işiterek buyurup (...)

F) +*vasıta uk-* “anlamak“

körür mu s(e)n ulug azruaya bo altın önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmış nom iligi atl(1)g nom erdinining ulug çoğın yalının kimler bo nom erdinig süzük kirtgünç köngüli+*n titrü ukup* eşidserler tutsalar (...) (394/8)

“Ey ulu Ezrua! Bu altın renkli parlak ve parıldayan yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabının kimler çoğunu azını, bu öğreti mücevherini saf-gerçek gönülle doğru anlayıp tutsalar”

uktur- “anlatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 82). *Uk-* “anlamak” fiilinin *-DUR-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “anlatmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 812). AY’de belirtme ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme uktur-* “anlatmak”

(...) çambudıvıp yırtınçüdeki iliglerke kanlarka ulatı kişi yalanguk kuvragına ilke uluşka asıglıg nomu+*g törü+g biltürü ukturu* y(a)rılıkamakıngızning ok edgüsi titir (439/17)

(...) *jambüdvıpa yeryüzündeki hükümdarlara ve diğer insanlar topluluğuna, yurda, ülkeye faydalı (olan) öğretiyi, yasayı bildirip anlatarak lütfetmeniz işte (bu) iyi (olarak) adlandırılır.*

birök ne törlög sav sözleserler inçip yırtınçülög yilvi sav üze çınju tigma ertükteg çın kirtü tözü+*g biltürgü ukturgu* üçün sözleyürler (386/17)

Her ne türlü söz söyleyeler (de), şöyle ki yeryüzüne (ait) büyü sözüyle gerçek denen olduğu gibi gerçek temeli bildirmek için söylerler.

kamağ kirtüdin kelmiş köni tüz tuyuğlılarınğ çın kirtü yörüg yolu üze y(a)rılıkamış apamulug mengü nırvanning barı+n biltürteçi **ukturtaçı** (34o/23)

Bütün gerçekten gelmiş doğru, düz sezgilerin gerçek anlam yoluyla buyurmuş (oldukları) sonsuz Nirvana'nın varlığını bildirecek.

(252/19), (439/17), (42/21)

B) +yönelme uktur- “anlatmak“

ilig beg+**ke ukturu** b(e)kiz b(e)lgülüg sözledi (633/2)

Devlet sahibi beye açıkça işaretleme söyledi.

unit- “unutmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “Unutmak” anlamındadır. Tüm modern dillerde genellikle unut- biçiminde yer alırken, bazen umut-, umtu-formunda da görülebilir. Bunun sebebi ise Moğolca marta-/umarta- fiilinden etkilenilmesi olabilir (Clouston, 1972, s. 179). AY’de belirtme durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+belirtme unit- “unutmak”

ötrü antada kin ürüg uzatı bo d(a)r(a)nı nomu+**g unutmadin** tutmuş k(e)rgök tip y(a)rılıkadı (362/16)

“Ondan sonra, daima, bu dharani öğretiyi unutmadan tutmuş (olsa) gerek“ diye buyurdu.

bo biş törlüg adalartın korkınçlartın ozar kutrulur başdınkı orunu+**g unutmaksız bulur** (326/4)

Bu beş türlü tehlikelerden, korkulardan kurtulur. Baştaki yeri unutmasız olur.

bo biş törlüg adalartın korkınçlartın ozar kutrulur ikinti orunu+**g unutmaksız bulur** (326/23)

Bu beş türlü tehlikelerden, korkulardan kurtulur. İkinci yeri unutmasız olur.
(327/15), (328/5-20), (329/11), (330/2-15), (331/4), (332/9)

ur- “vurmak; koymak; yerleştirmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 194). “*Vurmak; dövmek; taşa yazı yazmak; yerleştirmek; koymak vb.*” anlamları vardır. AY’de *bulunma, belirtme, yalın ve yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma ur-* “vurmak; koymak; yerleştirmek”

tünegü orun başında bir arıg ev+*de* yıldlıg yıparlıg kav **ursun** (442/23)

Oturacağı yerin başında, bir evde güzel kokulu tütsü yakısın.

mandal için+*te* tütsüg hua çeçekler saçıp altın kümüş idişlerde tolu mır sütdede
uladı tatıglıg közüngü ook kılıç birle tükel **ursun** (477/6)

*Alan içinde güzel kokulu çiçekleri saçınsın, altın ve gümüş kâseleri bal (ve) sütle
doldursun. Ayrıca ayna, ok ve kılıcı (bunları) bütünüyle yerleştirsın.*

mandal otırasında oy kazıp bir ulug çopun kömüp üzesinde suv akguluk yazı ban
ıgaç urup ol

ıgaç üzesin+*te* ol sokmış otug suv birle kayınturup **ursun** (477/17)

*Alanın ortasına çukur kazıp büyük bir çomak gömerek üzerine su akacak yassı
bir ağaç yerleştirip bitkileri su ile kaynatarak o ağaç üzerine koysun.*

(161/10), (161/16-22), (162/3), (176/19), (384/14), (442/19), (464/14), (477/15),
(525/7), (544/15), (642/9)

B) +*belirtme ur-* “vurmak; koymak; yerleştirmek”

kim sening akar suv tip atıngın iki törlüg yörügü+*g* körüp **urmiş erür** (600/19)

*Senin ‘Akarsu’ anlamına gelen adının iki anlamı bilinip [buna göre adını]
konmuştur.*

amtı s(e)n nomlug savı+*g* birtin **urup** altın önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda
kötrülmüş nom ilgi atl(1)g nom erdinig tavrata bititgil (18/16)

*şimdi sen öğretili sözü birden vurup, altın renkli parlak ve parıldayan
yüceltilmiş öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini derhal yazdır!*

anta ötrü somakıtu bodıs(a)t(a)v olurmış orunıntın örü turup birtin sıngar ong egninteki tonın açınıp ong tizin yir+**ke urup** ayasın kavşurup t(e)ngri t(e)ngrişi burkanka yolanıp yümçiksiz közin titrü körüp inçe tip ögdi (649/22)

Bir vakit, Somaketu Bodisatvaoturduğu yerden ayağa kalkıp, bir taraftaki sağ omuzundaki elbisesini açıp, sağ dizini yere koyup ayalarını birleştirerek tanrılar tanrısı Buddhaya yönelip, kırpmayan gözleriyle (Budaya) dikkatle bakarak şöyle övdü:
(21/12),(238/5), (440c/8), (370/5)

C) +*yalın ur-* “vurmak; koymak; yerleştirmek”

türtgü sağu köyürgü ıslagular ulatı hualıg bezekler **ursunlar** (544/12)
Krem, pudra, tütsü, parfüm ayrıca çiçekli bezekler yerleştirsın.

ol ilig kan biz üçün tütsüg **urup** bo nom erdinike nomladaçı nomçıka ağır ayag kılsun (424/10)

O devlet sahibi han için tütsü yerleştirip bu öğreti mücevherine, vaaz edecek vaize saygı gösterisin.

közünügüli açık tasang orunta yıldıg yıparlıg suv saçıp tüü törlüg esringü körkle hua çeçekler töltep idiz yüksek arslanlıg örgün **urup** (416/5)

Görünen geniş yerde güzel kokulu2 sular saçıp türlü türlü rengârenk güzel çiçekler döşeyip yüksek, arslan motifli tahta çıkıp (...)
(34h/8), (135/6)

D) +*yönelme ur-* “vurmak; koymak; yerleştirmek”

anta ötrü somakıtu bodıs(a)t(a)v olurmış orunıntın örü turup birtin sıngar ong egninteki tonın açınıp ong tizin yir+**ke urup** ayasın kavşurup t(e)ngri t(e)ngrişi burkanka yolanıp yümçiksiz közin titrü körüp inçe tip ögdi (649/22)

Bir vakit, Somaketu Bodisatvaoturduğu yerden ayağa kalkıp, bir taraftaki sağ omuzundaki elbisesini açıp, sağ dizini yere koyup ayalarını birleştirerek tanrılar tanrısı Budaya yönelip, kırpmayan gözleriyle (Budaya) dikkatle bakarak şöyle övdü:

ut- “kazanmak, yenmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 38).
 “Kazanmak, yenmek; iyileştirmek vb.” anlamları vardır. AY’de *bulunma*, *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+bulunma ut-* “kazanmak, yenmek”

buyanlığ ögmeki aşnukı buyan+**ta utar** yigedür (80/1)

Sevaplı övmek önceki sevaptan(da) kazanır.

buyanlığ ögmeki aşnukı buyan+**ta utar** yigedür yüz ülüşinte bir ülüşinge yme
 yitmez ogşamaz (82/3)

*Sevaplı övmek önceki sevaptan (da) kazanır (ve) yüz bölümünde bir bölümüne de
 yetmez, benzemez.*

ikinti yine bir kişi yalanguz bir ök burkanığ nom tilgenin evirtgeli ötüğçi bolsar
 monung buyanı yme ök aşnukı buyan+**ta utar** yigedür (162/8)

*(...) ikincisi, yine, yalnız bir kez bile Buda’ya öğreti tekerleğini çevirtmek için
 ricacı olsa, bunun iyiliği de önceki iyilikten (daha çok) iyileşir mükemmelleşir.*
 (161/17), (162/8), (396/11), (464/23), (45/2), (438/21), (162/9)

B) *+belirtme ut-* “yenmek”

ulug küçlüg ş(a)mnu süüsü+**n utayın** yigedeyin (115/6)

Ulu, güçlü şeytan askerini yeneyim.

kamagda yig ulug nomlug yağmuru+**g utdum m(e)n** (368/15)

Her şeyden iyi ulu öğretili yağmuru mükemmelleştirdim.

bodunun karasın inç esen kılğalı yat yağı+**g utgalı küseser** (...) (435/16)

Boyunu, halkını mutlu kılmak için, düşmanı yenmek istese (...)

(534/23), (311/12), (31/18), (34ç/17), (115/19), (172/19), (429/14), (613/11),
 (665/18)

C) *+yalın ut-* “kazanmak, yenmek”

ne üçün utar yigedür tip tiser kamag üç üdki burkanlar bodıs(a)t(a)vlarınğ ögi
 üçün anın monung buyan edgü kılınçı **utar** yigedür tip y(a)rılıkadı (464/24) (465/3)

“Niçin fazladır?”, dersin, üç zamanın bütün Budalarının ve Bodisatvalarının anası (olduğu) için sevabı, iyiliği daha fazladır”, diye buyurdu.

t(e)ngri birle süngüşüp ürüg uzatı **utar siz** (491/10)

Tanrılarla savaştığınızda daima kazanırsınız.

yavlak sakınçlıg yağılarıg alkuñı barça adak asra kılıp köni nom üze köntürgey basgay **utgay** yigedgey tip y(a)rılıkadı (423/7)

“Kötü düşünceli düşmanları, hepsini, tamamıyla ayakaltına alıp öğretiyile ezecek, basacak, yenecek”, diye buyurdu.

(405/12)

uzan- “üzerinde çalışmak; ustalaşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 289). *Uz* “usta” isminden +A- ekiyle fiil olmuş, sonrasında da -n- ile ettirgen hale getirilmiştir (Erdal, 1991, s. 624). “Bir işte ustalaşmak” anlamındaki fiil, AY’de *bulunma* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*bulunma uzan*- “üzerinde çalışmak; ustalaşmak”

(...) al altag içinte içanıp al altag içinte **uzanıp** al altag p(a)ramıtıg uz bütürürler (269/15)

(...) yöntem içinde dikkat edip, yöntem içinde ustalaşıp yöntem pāramitāsını maharetle elde ederler.

anın bo orunning atı bilge bilig+**de uzanmak** atl(1)g orun tip titer (318/16)

“Onun bu yerinin adı bilge bilgisinde ustalaşmak adlı yerdir“, der.

bo iki törlüg al altaglar için+**te** ürüg uzatı ertingü ked **uzanurlar** yıçanurlar (212/6)

Bu iki türlü hileler içinde daima, ustalaşırlar, dikkat ederler.

(318/9)

2.17 .-Ü-

üdrül- “ayrılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 69). *Üdür-* fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*ayrılmak*” anlamındadır. *Üdür-* fiili *adır-* fiilinin eşanlamlısı yahut da *adır-* fiilinin kullanımı azalmış hali olduğu görüşü vardır (Erdal, 1991, s. 682). AY’de *çıkma*, *yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) *+çıkma üdrül-* “ayrılmak”

kop kamag ayıg kılınçlar+*tn* t(e)rk üdün öngi *üdrüleyin* (116/11)

Bütün kötü davranışlardan derhal ayrılayım.

udaçı bolurlar kop kamag tsuy ayıg kılınçların+*tn* öngi *üdrülgeli* (99/5)

Bütün, kötü, iğrenç davranışlardan en önce ayrılacak olayım.

kkir+*tn* öngi *üdrülmüş siz* (646/1)

Kirlerden ayrılmışsınız. (33/2), (57/4), (58/4), (100/4), (108/14), (253/19), (264/22), (265/21), (284/24), (393/8), (659/14)

B) *+yönelme üdrül -* “ayrılmak”

mengülüğ kirtü yig orun+*ka* birtem öngi *üdrülgey siz* (618/4)

Sonsuz, gerçek, en iyi yere birden ulaşacaksınız.

C) *+yalın üdrül-* “ayrılmak”

üküş (7) törlüg tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları..... kutları buyanları *üdrülgey* asılgay üstelgey (126/9)

Çok türlü iğrenç, ağır davranışları, bahtları, sevapları ulaşacak, çoğalacak.

ükli- “çoğalmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 107). *Ükil* “*sayısız, çok*” isminin *+I-* ekiyle fiile dönüşmüş hali olduğu DLT’de belirtilmiştir

ancak Erdal'a göre bu pek mümkün değildir. Fiilin temelini *üküş* ismine bağlamak tek mantıklı fikirdir (Erdal, 1991, s. 481). AY'de *yalın* durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alan fiil “*çoğalmak*” anlamındadır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın ükli*- “*çoğalmak*”

öz yaş uzun kutlug ülüglüg inç mengilig bolup köni nom törü ***ükligey*** asılğay
(90/2)

Kendi yaşı uzun, bahтли, mutlu, neşeli olup doğru öğreti çoğalacak.

edim tavarım ***üklisün*** (519/2)

Malım, mülküm çoğalsın.

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngirim bo nom erdinig nomlamak tıtagınta
m(e)n başın kamag tirin kuvragımning çoğumuz yalınımız küçümüz küsünümüz
körkümüz mengizimiz ***üklüyü*** asılı teginür (530/22)

*Adı Yüceltilmiş Saygıdeğer Tanrım! Bu öğreti mücevherini vaaz etmek
sebebinden ben bütün halkımın, çoğumuz, azımız, gücümüz, güzelliğimiz çoğalarak
ulaşır.*

üklit- “*çoğaltmak*”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 107).
Ükli- fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “*çoğaltmak*” anlamındadır (Erdal,
1991, s. 791). AY'de *belirtme* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve
kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme üklit*- “*çoğaltmak*”

amru ayıg kılınçları+g ok asdım ***üklitdim erser*** (...) (136/20)

Devamlı kötü davranışları, çoğalttım ise (...)

(...) burkanlarıg tuşup edgü yıldızlıg urugları+g asıp ***üklitip*** (...) (438/11)

(...) *Budalar'a rastlayıp iyi soylu nesilleri çoğaltıp (...)*

(...) ürüg uzatı köni nomça törüçe başladaçı imerigme kamag bodunı+n karası+n
asmış ***üklitmiş*** kopdın singar yağısız yavlaksız erti (607/18)

(...) *daima doğru öğretiyeye göre başlayacak bütün halkı çoğaltmış, her taraftan düşmansız idi.* (29/15), (521/5), (528/21), (163/2), (191/10)

ülgüle- “ölçmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 145). *Ülgü* “ölçü” ismine +*IA-* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur ve “ölçmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 449). Fiil, AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme ülgüle-* “ölçmek”

kıl uçı üze tamızıp taluy suvı+n **ülgülegeli** bultukgay (114/3)

Okyanus suyunu kıl ucuyla damlatıp ölçmek için bulacak.

birer şlok birer padak nom nomlamakdın turmış buyan edgü kılınç+g takı **ülgülegeli** tenglegeli bultukmaz (167/8)

Birer şiir birer koşuk öğreti açıklamaktan meydana gelmiş iyi davranışı da karşılaştırabilmek, kıyaslayabilmek mümkün değildir.

burkanlarig nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nırvanka kirmedin yırtinçüde turgurgalı ötügçi bolup ötleyü ötünmekdın turmış buyan edgü kılınçning sanı+n sakışı+n kim **ülgülegeli** sanagalı ugay tip y(a)rılıkadı (167/14)

“Budaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvana’ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp, görüşüp, rica etmekten meydana gelmiş iyi davranışın sayısını kim sayabilecek, hesaplayabilecek?” diye buyurdu. (375/2)

ün- “yükselmek; çıkmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 169). “*Yükselmek; çıkmak*” anlamındaki fiil AY’de *çıkma*, *yalın*, *bulunma-çıkma* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*çıkma ün-* “yükselmek; çıkmak”

m(e)n boşug y(a)rılıkga tegip ol balık+dın **üntüm** (16/14)

Ben bağıslama buyruğuna ulaşıp o şehirden çıktım.

ol küvrüg+**din** ertingü yangkulug ulug bedük tikilig ün **üner** (95/2)

O davuldan son derece yankılı ulu, büyük tınılı ses çıkar.

altun y(a)ruk yaltrıklıg küvrüg+**din** sogançığ ün **üner m(e)n** (96/19)

Altın ışıklı, parlak davuldan tatlı (bir) ses çıkarırım.(375/9), (629/13), (100/3), (166/12), (345/19), (490/18), (362/10), (572/20), (635/5), (637/4), (418/12), (424/20), (427/8-17), (429/9), (478/11), (622/22)

A) +yalın ün- “ yükselmek; çıkmak“

aning ara bir braman iliginte küvrüg tokıgu ıgaç kötörü kelip ol altun küvrügü tokıp ertingü ulug bedük yangkulug ün **üner** boltı (93/13)

O ara, bir Brahman elinde davul tokmağını kaldırarak gelipo altın davulu çalıp, son derece ulu yankılı ses çıkarır oldu.

erklig kannıng bo y(a)rlıgın eşidip ol mini iltdeçi yumışçılar yügürü taşkaru **ünüp** üntediler kıkırtılar (13/13)

(...) devlet sahibi hanın bu buyruğunu işitip o beni götürecektir hizmetliler yukarıya doğru çıkıp, bağırdılar.

tılangurmak edremin saçılıp tag sengiri teg **ünyük siz** (492/12)

Belagat gücünüz nedeniyle yüksek dağ zirveleri gibi yükseksiniz.
(606a/2), (620/2)

B) +bulunma-çıkma ün- “yükselmek; çıkmak”

monta bo dar(a)nı timek sav+**da** ne yörüg **üner** (460/7)

Burada, bu daraniyi söylemek sözünden ne anlam çıkar.

uçar yultuzlar tüşgey yir tepregey kudug için+**te** ün **üngey** (435/1)

Uçan yıldızlar düşeceği yer titreyecek, kuyu içinden ses çıkacak.

erklig kan anı açıp okıdukdakda **anta** antag antag sav **ünti** (14/12)

(...) devlet sahibi han onu açıp okuduğunda oradan şöyle söz çıktı:
(34g/16)

C) +*bulunma ün-* “yükselmek; çıkmak”

birök yazı yir tüp tüz k(a)ltı aya teg *anta ünser* ı ıgaç (...) (369/23)

Eğer, dümdüz, aya gibi yerde ağaç çıksa (...)

E) +*yön gösterme ün-* “çıkmak”

erklig kannıng bo y(a)rılığın eşidip ol mini iltdeçi yumışçılar yügürü taşka+*ru ünüp* üntediler kıkırtılar (13/13)

(...) devlet sahibi hanın bu buyruğunu işitip o beni götürecektir hizmetliler yukarıya doğru çıkıp, bağırdılar.

monçulayu yangın bir künte bir aşanu biş y(i)g(i)rminç künte timin ök ol ok evdin taşka+*ru ünsün* (362/9)

Bu şekilde yeni bir günde, yirmi beşinci günde derhal o evden dışarı çıksın.

taşka+*ru ünmiş* savıngız (492/3)

Sözünüz dışarı çıkmış.

(506/17), (572/20), (622/22), (635/6)

üntür- “çıkartmak; yükseltmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 181). *Ün-* “çıkmak; yükselmek” fiilinin -*tUr-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “çıkartmak; yükseltmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 812). AY’de *çıkma*, *belirtme*, *bulunma-çıkma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır. Kullanımı şu şekildedir:

A) +*çıkma üntür-* “çıkartmak; yükseltmek”

sansız sakışsız burkanlarka tartayın *üntüreyin* alku tınl(ı)g oğlanların kop kamag emgeklig alp adaların+*tın* (103/22)

Bütün insanoğlunu sayısız Buda’lara çekeyim. Bütün eziyetli, zor korkularından çıkarayım.

tınl(ı)glarig *üntüreyin* emgeklig ögüz+*din* (352/12)

Canlıları, eziyetli nehirden çıkarayım.

togmak ölmeklig tegzinç+**din** taşkaru tartıp **üntüreyin** tip sakıntı (613/22)

“Doğma-ölmeli devrandan dışarı çıkarayım” diye düşündü.

(162/19-22), (305/8), (6/9), (582/17)

B) +belirtme üntür- “çıkartmak; yükseltmek”

sansız sakıısız burkanlarka tartayın **üntüreyin** alku tınl(ı)g oğlanları+n kop kamag emgeklig alp adalarıntın (103/22)

Bütün insanoğlunu sayısız Buda'lara çekeyim. Bütün eziyetli, zor korkularından çıkarayım.

tınl(ı)glarıg **üntüreyin** emgeklig ögüz+**din** (352/12)

Canlıları, eziyetli nehirden çıkarayım.

inçe k(a)ltı alkınmaksız egsümeksiz edgü edremleri+g **üntürteçi** taluy ögüz tamga atl(ı)g d(a)r(a)nı nom (338/6)

Şöyle ki, yok olmasız, azalmasız iyi erdemleri çıkaracak okyanus mührü adlı darani öğretisi.

(243/3), (296/12), (510/23)

C) +bulunma-çıkma üntür- “çıkartmak; yükseltmek”

m(e)n inçip kamag tınl(ı)glar oğlanı üçün emgekte yorıym yüz k(a)lp üdler+te bilge biliglig küç kūsün **üntüreyin** (104/11)

Ben şöyle bütün insanoğlu için eziyette geçen zamanlardan bilgili güç çıkarayım.

yavlak köngülin t(e)ngri t(e)ngri burkannıg et'özin+te kan **üntürtim erser** (...) (134/10)

Kötü gönülle Tanrı Tanrısı Buda'nın vücudundan kan çıkarttım ise (...)

anın amtı king yetiz yuka yetiz yumşak yımırğa kkirsiz münsüz arıg süzük yipün lınhua yapırgakı teg ongaru evrilmiş ıduk tillig erdinilerin ağızlıg yimenlerin+te **üntürü** y(a)rılıkap tolp yüüzlüg tilgenlerin bütürü örte y(a)rılıkayurlar (499/21)

(...) o nedenle şimdi geniş, ince, yumuşak, kusursuz, saf mor nilüfer yaprağı gibi sağa kıvrılmış kutsal dil mücevherini ağız saraylarından çıkararak (ve bunun sonucunda) yüzlerinin yuvarlağını tamamen kaplayarak buyururlar.

D) +*yalın üntür*- “çıkartmak; yükseltmek”

İNÇE K(a)LTı KÖK KALIK KOVUKINTA BEDİZ BEDİZEP BODUG TÜRTÜP ADRUK ADRUK KÖRK MENGİZLER **üntürgeli usar** (...) (50/22)

Şöyle ki, gökyüzü kovuğunda resim yapıp, boya sürüp, çeşit çeşit güzellikler çıkartmaya muktedir ise (...)

(...) ÖTRÜ KURUMIŞ KATIĞ KAMIŞ ALIP ANI ÜZE ÖMGEN TAMIRIN SAŇIÇIP KAN **üntürüp** AKURU AKURU BARSKA YAKIN BARTI (616/22)

(...) sonra kurumuş sert kemiş alıp onun boyun damarını delip kan çıkartıp sessizce sessizce parsa yaklaştı.

ürk- “ürkmek, korkmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 221). “Ürkmek, korkmak” anlamındaki fiil AY’de *yalın* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın ürk*- “ürkmek, korkmak”

BO SAVIĞ ILIĞ BEG EŞİDİP **ürke** BELİNGLEYÜ AÇIĞI ÜZE TIKILIP AĞILAYU İNÇE TIP SÖZLEDİ (622/12)

(...) bu sözü işiten devlet sahibi han ürkerek, korkarak, acıyla sıkıştırılıp ağlayarak şöyle dedi (...)

(...) NE MONI EŞİDÜ BİRLE ÖK **ürkip** BELİNGLEP ÖTRÜ ORDUKA KIRIP KATUNKA İNÇE TIP ÖTÜNTİ (621/22) YALIN

(...) bunu işitmesiyle birlikte ürküp, korkup, sonra eve girip hatuna şöyle söyledi, s.

B) +*yönelme ürk*- “ürkmek, korkmak”

KUT BULMIŞ KIÇIĞ KÖLÜKLÜĞ TÖZÜNLERNİNG TEG SANSARKA KORKDAÇI ÜRKDEÇİ KORKMAK **ürkmek** KÖNGÜLLERİN BOGURURLAR (291/4)

Saadet bulmuş küçük taşlıtli asillerinki gibi saşsāraya korkacak (ve) ürkecek (olan) korkma, ürkme zihinlerini yok ederler.

üste- “yükseltmek; çoğaltmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 243). Fiilin kökeni muhtemelen *üze "ile"* ye bağlanır (Erdal, 1991, s. 457). “*artırmak; çoğaltmak*” anlamında kullanılmıştır. AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme üste*- “çoğaltmak”

edgü edgü ulug bayagut oğlıya kim bizing isig özümüzni uladınız kutumuz buyanımız+nı *üstedingiz* (599/3)

Ey iyi iyi ulu zengin oğlu’ Ki bizim sıcak vücudumuzu bağladınız, bahtımızı, sevabımızı çoğalttınız.

tınl(1)g atkıklıg ögrünçü köngül erser k(a)ltı ulug edgü ögli köngül küçi üze mengilig bolmış tınl(1)glarınğ üzeleyü ögrünçleri+n sevinçleri+n asmak *üstemek erür* (266/7)

(...) dahası büyük iyi düşünen gönül yardımıyla mutluluk bulmuş canlıların mutluluklarını, sevinçlerini çoğaltmak, artırmaktır.

Özi+n yaş+n *üstep* ulug çoğka yalınka tegürgey biz (407/1)

Ömrünü, yaşını uzatıp büyüklüğe ulaştıracağız. (518/10), (593/19), (457/11), (474/3)

B) +*vasıta üste*- “yükseltmek; çoğaltmak”

bo montag ugur yık üze bo nom erdinig nomladaçı nomçılarig tılangurmakın asgalı ögi+n köngülü+n *üstegeli* tüü yütlerintin kirip küçlüg küsünlüg kılğalı (...) (541/3)

Bunun gibi fırsatla birlikte, bu öğretiy mücevherini vaaz edecek vaizleri güzel konuşmayla çoğaltacak, gönülden överek çoğaltmak için, tüü yütlerintin girip güçlü-kuvvetli yapmak için (...)

(...) süzük kirtgünç köngülü+n asıp *üstep* nomladaçı nomçı üze yolçı yirçi ulug bahşı sakınçın turgurup timin ök bo nom erdinig eşidmiş tınglamış k(e)rgök (416/18)

(...) saf-temiz gönülle çoğaltıp, vaaz edecek vaizle, ulu kılavuz bahşı düşüncesini durdurup, az önce bu öğretiy mücevherini dinlemiş (olsa) gerek.

üstel- “yükselmek; çoğalmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 244). Üste- “yükseltmek; çoğaltmak” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve “yükselmek; çoğalmak” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 682). AY’de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*yalın üstel*- “yükselmek; çoğalmak”

ilinmeki erksinmeki asılğay *üstelgey* (415/9)

Gücü, kuvveti çoğalacak.

üç yavlak yoltaki tınl(1)glar kuvragı asılğay *üstelgey* (43310)

Üç kötü yoldaki canlılar(in) hepsi çoğalacak.

ötrü biz kamag t(e)ngriler kuvragı k(e)ntü k(e)ntü tirinimiz kuvragımız birle nomlug aşka tok bolup çoğumuz yalınımız asılğay *üstelgey* (436/4)

“*Sonra, biz bütün Tanrılar(in) tamamı kendi topluluğumuz ile öğretili yemeğe tok olup çoğumuz, azımız çoğalacak.*”(455/14), (486/19), (192/3), (400/9), (413/13), (505/11), (528/19), (531/1), (684/17-21), (10/7), (194/18), (412/17), (419/14), (517/2-4), (552/23), (588/5)

B) +*belirtme üstel*- “yükselmek; çoğalmak”

kamag t(e)ngrilerning t(e)ngridem kuvragıngızlarning çoğın yalının küçi+n küsüni+n asılğalı *üstelgeli* küseser sizler (413/4)

Bütün Tanrıların, ilahi topluluklarınızın çoğu azı, gücünü çoğaltmayı istesenez.

üz- “kesmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 279). *Kes*- fiili ile eş fiil görünümündedir. “*Kesmek, kırmak, koparmak*” anlamındaki fiil AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımını şöyledir:

+*belirtme üz*- “kesmek”

(...) kadgu nızvanıları+g üzdeçi *kesdeçi* dört törlüg ınyana bilge biliglig çayılarka yükünür m(e)n (31/9)

(...) *kaygı ihtiraslarını kesecek dört tülü bilge (ve) bilgili manastırlara yakarırım.*

abıyas tıtağlı alku kılınçlıg örtüğüleri+n **üzerler** keserler (86/15)

Abıyas sebebi başka davranışlı örtülerini keserler.

isig öz alımçılarımning yavlak köngülleri şeşilsün tip tiyü ünümi+n idi **üzmedin** kıkıra bartım (12/8)

Sıcak vücut alacaklılarımın kötü gönülleri çözülsün deyip diyerek sesimi asla kesmeden, bağırarak gittim.

(614/19), (526/20), (34ç/13), (148/15), (367/22)

üzül- “kesilmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 287). Üz- “kesmek” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “kesilmek, koparılmak” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 683). AY’de yalnızca *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın* **üzül-** “kesilmek”

(...) *ançaka tegi bo yırtınçüde yiti kırk törlüg bodıpakşık atl(ı)g tıyunmak arkalıg nomlar öçmedin **üzülmedin** turgay (197/16)*

(...) o zamana değın bu yeryüzünde kırk yedi türlü Bodıpakşika adlı sezme destekli öğretiler yok olmadan, kesilmeden duracak.

kimler onların uğurında şuratu üdke tegi nom erdini ulag sapıgı **üzülmesün** tip y(a)rlıkadı (440a/9)

“Kimler onların tesadüfünde işitilmiş zamana değın öğreti mücevheri bağlama ipi kesilmesin”, diye buyurdu.

tütsüg tütünü uzatı **üzülmesün** (441/3)

tütsü dumanı hiçbir zaman kesilmesin.

(477/12), (18/15), (34ş/11), (61/17), (376/1), (609/21), (165/12)

2.18. -Y-

yad- “yaymak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 883). “Yaymak“ anlamındaki fiil AY’de *belirtme*, *bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme* yad- “yaymak“

bo montag emgek tolgakka tegmiş üdte bo mungumuzni emgekimiz+*ni* aç **yada** okıtu sözlegeli uguluk küçümüz küsünümüz yok erti (7/8)

“*Bunun gibi eziyette kalmış zamanda bu sıkıntımızı, eziyetimizi açıklayarak okutup, aöyleyebilecek gücümüz yok idi.*“

(e)n inçip sanga burkanlar et’özün ol et’özke teggülik işin ködügin alın altağı+*n* aç **yada** kingürü nomlayu bireyin (38/7)

“*En öne sana Budalar vücudunu, o vücuda ulaşacak işi, tehlikesini açıklayarak vaaz edivereyim.*”(87/15), (109/3), (141/11), (149/7), (181/21), (363/9), (372/10), (391/3), (400/3), (410/7), (428/8), (439/12), (448/7), (457/9), (524/20), (578/21), (581/14), (607/5), (653/4), (668/4), (512/5), (91/4-19), (671/4), (671/9), (518/2), (452/7), (440/23), (576/16), (663/19), (448/9),

amtı] küsüşüm ol atı kötrülmüş t(e)ngrim bizni irinçkeyü tsuyurkayu y(a)rılıkap bo yörügü+*g* bizinge aç **yada** b(e)kiz b(e)lgülüg açuk adırtılıg y(a)rılıkagay erti (34/4)

“*Şimdi, isteğim odur ki Adı Yüceltilmiş Tanrım! Bizi esigeyerek bu anlamı buyurup, bize açıklayarak açıkça buyuracak idi.*”(662/15), (361/16), (662/20), (453/23)

B) +*bulunma* yad- “yaymak“

antada basa bir karangku ev için+*te* suv **yadıp** pra kuşatrı asıp tayçu etigin kılıp kara ay bir yangıka suvka kirip arıtı yunup arıtınıp yangı arıg ton kedip (...) (361/16)

Daha sonra, karanlık bir ev içinde banyo hazırlayıp gölgelik asıp dua hazırlığı yapıp (?), kara bir dolunayda suya girip temizlenerek arınıp, temiz yeni giysi giyip (...)

bo nom erdinig küyü küzetü tutup bo çambudıvıp uluş+*da* kingürü **yadıp** (...) (662/20)

Bu öğreti mücevherini koruyup gözeterek tutup, bu Çambudivip şehrinde genişçe yayıp (...) (480/1)

il uluş+**da** kingürü **yadmış** üçün bo nomug inç mengike teggeyler (453/23)
Şehirlerde bu öğretiyi genişçe açıkladıkları için sonsuzluğa ulaşacaklar.

C) +yönelme yad- “yaymak”

atı kötrülmişe bo sudur nom erdinig okıyu sözlelim adınlar+**ka** yme kingürü aç **yada** könisinçe körkitelim (83/2)

Ey adı yüceltilmiş ! Bu öğreti mücevheri kitabını diğerlerine de açıklayarak söyleyelim, gerçeğince gösterelim.

amtı küsüşüm ol atı kötrülmiş t(e)ngirim bizni irinçkeyü tsuyurkayu y(a)rılıkap bo yörügüg bizin+**ge** aç **yada** b(e)kiz b(e)lgülüg açuk adırtlıg y(a)rılıkagay erti (341/4)

“Şimdi, isteğim odur ki Adı Yüceltilmiş Tanrım! Bizi esigeyerek bu anlamı buyurup, bize açıklayarak açıkça buyuracak idi.”

(...) bo nom erdinining tering yörügün yinçge tözin kingürü nomlatıp kamag+**ka** yada asıg tusu **kulturmuş k(e)rgök** (...) (402/18)

(...) bu öğreti mücevherinin derin anlamını, ince esasını ayrıntısıyla vaaz edip, herkese açıklayarak fayda ettirmiş olsa gerek (...)

(198/18), (401/19-23), (576/22), (402/2)

yadıl- “yayılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 890). *Yad-* “yaymak” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “yayılmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 683). AY’de *yalın*, *bulunma*, *belirtme* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +yalın yadıl- “yayılmak”

birök bo nom erdini kingürü **yadılguça erser** ötrü mening edgü tityük köni kirtü nomlug şasınım yirtinçüde ür keç üdün adasızın inç esen turgay tip y(a)rılıkadı (91/21)

“Eğer bu öğreti mücevheri genişçe açıklanacak olursa, sonra benim iyi denmiş gerçek öğretili dinim yeryüzünde er geç, tehlikesizce yaşayacak”, diye buyurdu.

kim bo nom erdini yitlinmedin yokadmadın kingürü **yadılıp** tınl(1)glarka ulug asıg tusu bolsun tip y(a)rılıkadı (481/5)

“Ki bu öğreti mücevheri yok olmadan, genişçe açıklanıp, canlılara faydası olsun”, diye buyurdu.

(...) t(e)rkin buryukları inançları birle yumgi balıkdın taşkaru ünüp öngi öngi **yadılıp** orun orun sayu tilegeli istegeli bartılar (622/22)

(...) *derhal kumandanları ile (birlikte) hepsi şehirden dışarı çıkıp, başka başka (yerlere) yayılıp, her yere giderek, istekçi oldular.* (626/10), (635/7), (637/11), (17/5), (4/5), (199/14), (343/16), (458/15), (497/23), (568/18), (577/6), (111/22), (557/6), (567/13)

B) **+bulunma yadıl-** “yayılmak”

bo nom erdini yme yırtınçü+**de** kingürü **yadılıgay** tip y(a)rılıkadı (449/14)

“Bu öğreti mücevheri yeryüzünde genişçe yayılacak”, diye buyurdu.

yene öngreki burkanlar şarırlıg süngükleri yme yırtınçü+**de** kingürü **yadılıp** yügerü közünü tururlar (34k/18)

Yine, önceki Budalar(in) (geride) kalmış kemikleri de yeryüzünde genişçe yayılıp yukarıdan görünedurlar.

tüzü+**de yadılıp** toşgurur tolp kamag yir suvug tıdıgsız barıp y(a)rutur (349/21)

Düzlükte yayılıp taşar, bütün yeri suyu engelsizce parlatur.

(366/1), (424/14), (426/20), (427/14), (631/7), (599/9), (554/2), (555/17), (559/9)

C) **+belirtme yadıl-** “ yayılmak“

yene bo nomug nomladaçı nomçı bar erser ol ança kuvragımız birle bo nom erdinig nomladaçı nomçı+**g** iyin iderü orun orun sayu öngi öngi **yadılıp** küyü küzetü tegingey biz (456/20)

Eğer nerede bu öğreti mücevherini öğretecek vaiz varsa o zaman topluluğumuz ile bu öğreti

mücevherini öğretecek vaizi takip ederek her yere farklı farklı yayılıp koruyacağız.

D) +*yönelme yadıl*- “yayılmak”

(...) ulug ögrünçlüg sevinçlig bolu teginip tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrişi burkan y(a)rılıgın töpülerinte tuta teginip biş pañçamandalın yinçürü töpün yükünüp k(e)ntü k(e)ntü ergülerin+*ge yadılı* tegintiler (673/4)

(...) (böylece) büyük sevinçli olarak, kâmil bilge2 tanrılar tanrısı Buddha('nın) buyruğunu üst kısmından tutup, beş uzuvu(ları) ile secde ederek baş aşağı eğilip kendi2 mekanlarına dağıldılar.

yag- “yağmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 896). “Yağmak“ anlamındaki fiil AY’de *yalın*, *çıkma* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın yag*- “yağmak“

üdsüz kolusuz kezigsiz tolu tüşer kar *yagar* aç kız ig kegen emgeki orun orun sayu yadılır (557/4)

Zamansız, dolu düşer, kar yağar, aç insan, hastalık eziyeti her yere yayılır.

üç yavlak yollar barça yitlinip yirtinçüde tolu erdinilig söğütler b(e)lgürüp yiti erdinilig lnhua çeçekler közünti üstürti kodı t(e)ngri dem hua çeçekler *yagdı* (381/6)

Üç kötü yollar tamamıyla yok olup, yeryüzünde mücevherli söğütler belirip, yedi mücevherli nilüfer çiçekleri görüldü, gökyüzünden ilahi çiçekler yağdı.

(...) edi tavarı egsükler olar barça tapınça edlig tavarlıg bolsunlar tip monça tidükde ök king *yagdı* (577/20)

(...) *malı mülkü eksik olanların hepsi isteğince mallı mülklü olsunlar deyip; böyle söyledikten sonra (istekleri) genişçe yağdı.* (552b/12), (380/10),

B) +*çıkma yag*- “yağmak”

kök kalık+*dın* t(e)ngri dem yıd yıpar hua çeçekler tüşdi *yagdı* (617/11)

Gökyüzünden ilahi kokulu, çiçekler düştü, yağdı.

köyürgülük saçguluk türtgülük ıslaguluk neçe edgü yıd yıparlar erser esringü körkle tüü törlüg tütsüg edgü hua çeçekler yme künlemek üç üdte 1 ıgaç söğütler+*tın* üzüksüz *yagsun* (120/19)

Yanacak, saçılacak, sürülecek, yıkanılacak ne kadar güzel kokular var ise, rengârenk görmeye değer çeşitli kokulu çiçekler de üç zaman içinde ağaçlardan sürekli yağsın.

C) +*bulunma yag-* “yağmak”

amtı *monta* bo yir+*te* çambudıvıvı atl(1)g uluş+*da* barça+*da yagsun* yiti erdini (577/15)

Şimdi burada, bu yerde Çambudıvıvıvı adlı şehirde, her yerde yedi mücevher yağsın.

yagıt- “yağdırmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 899). *Yag-* “yağmak” fiilinin -*t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “yağdırmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 792). AY’de *yalın*, *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın yagıt-* “yağdırmak”

t(e)ngriler luular asurılar gandarvılar kınarılar birkerü mahoragılar kuvragı yme ançulayu ok kamag t(e)ngriler *yagıtıdı* mandarık atl(1)g hua çeçek (575/9)

Tanrılar, yılanlar, asuralar, gandharvalar kiñnaralar ile mahoragalar topluluğu da hepsi beraber bütün tanrılar da yine aynı şekilde mandārika isimli çiçeği2 [gökyüzünden aşağıya doğru] yağdırmış.

(...) nomlug küvrügü tokıp nomlug labayıg ürüp nomlug togug örü tikip nomlug yagmur *yagıtıp* (...) (154/6)

(...) *öğreti borusunu üfletip, öğreti bayrağını yukarı dikip, öğreti yağmurunu yağdırıp, beş varlık şeklindeki canlılar için temiz inançlı gönül besleyip (...)*

ayaların yadtukda tüü türlü erdini yinçü *yagıtıp* kamag tınl(1)glar küşüşin kanturtaçı bolsunlar (170/16)

Ayalarını açtıklarında pek çok, türlü mücevher, inci yağdırıp, bütün canlılar(ın) isteğini doyuma ulaştıracak olsunlar. (430/3), (159/22)

B) +belirtme yagıt- “yağdırmak”

yagıttım m(e)n kamagda yig ulug nomlug yağmuru+g (368/13)

Her yerde, en iyi, ulu öğretili yağmuru yağdırdım.

yene inçip nızvanılıg oot yalının örtenü köye turtaçı isilmiş çolmuş köngüllüg irinç y(a)rılıg tınl(ı)g oğlanları+n nomlug yagmur **yagıtıp** inç tınçka tegürü y(a)rılıkadılar (500/18)

Yine, ihtiraslı ateşle yanaduracak azalmış, sakatlanmış gönüllü, iğrenç, pis insanoğlunu öğreti yağmuru yağdırıp, huzura ulaştırarak buyurdular.

C) +bulunma yagıt- “yağdırmak”

yagıttım m(e)n kamag+da yig ulug nomlug yagmurug (368/13)

Her yerde, en iyi, ulu öğretili yağmuru yağdırdım.

yalbar-/yalvar- “yalvarmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 920). “Yalvarmak; dua etmek” anlamındaki fiil AY’de *yönelme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yönelme yalbar-* “yalvarmak”

ötrü m(e)n yine olar+**ka yalbaru** inçe tip tidim (10/11)

Sonra ben yine onlara yalvararak şöyle dedim.

amtı m(e)n sizler+**ke** ötünür m(e)n **yalbarur m(e)n** (10/15)

Şimdi ben sizlere rica ederim, yalvarırım.

B) +*vasıta yalbar-* “yalvarmak”

altı ay tönü tokuz ay bir yılka tegi evrinüksüzün ağıncısızın katıg çın köngülü+n küseyü **yalbaru** katıglansun (488/14)

Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister ve (bunun için) çaba sarf ederse (...)

yalvar- “yalvarmak”

İç sesi /v/’ye dönüşmüş biçim olan *yalvar-* ise AY’de *yalbar-*’daki *yönelme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcıya ek olarak *yalın* durumundaki tamlayıcıya da sahiptir. Kullanımı şöyledir:

A) +*yalın yalvar-* “yalvarmak”

açığ ünün yığlaşur et’özleri titreyü iliglerin kötürüp ***yalvaru*** teginürler (640/19)

Vücutları titreyerek acılı sesle ağlaşır; ellerini kaldırıp yalvararak değinirler.

B) +*yönelme yalvar-* “yalvarmak”

te)ngriler+***ke yalvarıp*** küzetü bergüke ötünsün (484/7)

Tanrılara yalvarıp, gözetilip korunmayı rica etsin.

C) +*vasıta yalvar-* “yalvarmak”

(...) sizing utrunguzda üküş törlüg ugri+***n yalvaru*** kut kolunu teginür m(e)n
(114/21)

(...) sizin karşınızda çok çeşitli fırsatla yalvararak, mutluluk dilenerek değinirim.

yalga- “yalamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. İlk dönemlerde Moğolcadan *-doliğa-/doliğu-/doliya- fiili-* dilimize geçmiştir (Clauson, 1972, s. 926). “*Yalamak*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki, tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme yalga-* “yalamak”

ötrü ol kanı+***g yalgayu*** etin barça yip kodtı (618/12)

Sonra hanı yalayıp, etinin hepsini yiyip bıraktı.

yalına- “yanmak, yanıp tutuşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 932). “*Yanmak, yanıp tutuşmak*” anlamındaki fiil *yalın* “*ateş*” isminden +A- ile elde

edilmiştir (Erdal, 1991, s. 427). AY'de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın yalına*- “yanmak, yanıp tutuşmak“

alku küsemış küsüşüg köngül üze kanturtaçığ bütürteçig avış atl(1)g teginçsiz tamuda togmış tüşmiş tınl(1)glar ***yalınayu turur*** ört yalın üze (99/15)

Bütün istedikleri isteği gönülle tatmin olacağai, Aviş adlı dönmesiz cehennemde doğmuş-ölmüş canlılar ateşle yanadurur.

sakınçlug kadgulug oot üze örtentiler ***yalınayu*** (639/22)

Kaygılı ateşle yalınlanarak yandılar.

altun önglüg et'özüngüz y(a)ruk yaltrıklıg itiglig yaratıglıg ertingü ***yalınayur*** (112/10)

Altın renkli donatılmış vücudunuz parlak (ve) parıldayan ışıkla fazlasıyla yalınlanır. (316/19), (317/1)

B) +*vasıta yalına*- “yanmak, yanıp tutuşmak”

kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)vlar bilge bilig oot yalını üze nızvanı kadgularıg örtep köyürüp tuyunmak bölüklüg nomlarıg bışrunmıklıg y(a)rukın artukrak ***yalınayurlar*** yaltrıyurlar (316/25)

Ki o, bu yerde Bodisatvalar bilge bilgisi(nin) ateşiyle ihtirashı kaygıları tutuşturup, yakıp sezmek bölümlü öğretileri çalışmak parlaklığıyla fazlaca parlıyorlar-parıldıyorlar.

yaltır- “parıldamak“

Fiil, ilk kez Uygur türkçesinde karşımıza çıkar. “*Parıldamak*“ anlamındadır. AY'de *vasıta* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta yaltır*- “parıldamak“

anta basa sekiz tümen tört ming kata çakravart kan bolup erdini y(a)rukı+n ***yaltırtaçı*** atl(1)g burkan boltı (86/3)

Ondan sonra sekiz bin, dört bin kez Çakravart kan olup, mücevher ışığıyla, parıldayacak adlı Buda oldu.

kayular ol atı kötrülmüş ançulayu kel]miş ayagka tegimlig erdini y(a)rukı+n **yaltırtaçı** atl(1)g burkaning atın eşidgüçe erser (...) (86/12)

Niceler, o adı yüceltilmiş (böylece) gelmiş saygıya değer mücevher ışığıyla parlayacak adlı Buda'nın adını işitecek olursa (...)

B) +*bulunma yaltır*- “parıldamak”

köklü yağızlı için+**te** y(a)ruk yaltrık **yaltırıtı** (630/19)

Gök ve yer içinde parlak ışık parıldadı.

yaltrı- “parlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 923). “Parlamak” anlamındaki fiil AY’de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın yaltrı*- “parlamak”

süvri uzun kaşingız ol **yaltrıyu** yaşuyu tururlar (347/16)

Uzun sivri kaşınız parlayarak dururlar.

yaltrıyur saşingız saşingız kara kabunglar iligining öngi teg (346/22)

Saşınız kara arılar hükümdarının rengi gibi parlıyor.

eriningiz kızılı **yaltrıyur** bımba atl(1)g yimiş teg (348/20)

Dudağınızın kırmızılığı bımba adlı meyve gibi parlar. (349/7), (450/9-22), (348/19)

B) +*vasıta yaltrı*- “parlamak”

üçünç orunka köngül öritmişlerinte bilge biliglig yula y(a)rukı+n **yaltrıdaçı** atl(1)g samadı dyanıg öritürler (323/9)

Üçüncü yere gönül beslediklerinde bilge bilgili meşale ışığıyla parlayacak adlı nazar içbakışı yükseltirler.

kim bo nom erdinig eşidteçi tınl(ı)glar sakınu sözleyü yitiñsiz bilge biliglig
y(a)rukı+n y(a)rup **yaltrip** (...) (541/23)

*Kim bu öğreti mücevherini işitecek canlılar düşünerek, söyleyerek bilge bilgili
ışıkla parlayıp, parıldayıp (...)*

üç ming ulug ming yirtinçü içinte mungadguluksuz ayagka tegimligke
y(a)rukı+n yaltrıkı+n **yaltriyur** altun önglög et'özlügke (113/1)

*Üç bin ulu yeryüzü içinde sıkıntısız saygıya değer! Altın renkli ışıkla parlayıp,
ışıldıyan vücutla parlıyor.*

(316/25)

yaltrit- “parlatma”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 924).
Yaltri- “parlamak” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “parlatmak”
anlamındadır (Erdal, 1991, s. 793). AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla
birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme* yaltrit- “parlatmak”

ol yme altun küvrög kün t(e)ngri tilgeni teg tegirmi körkle y(a)ruk yaltrık üze
kopdın singar yirtinçüleri+g barça bütürü y(a)rutu **yaltritu turur erti** (92/20)

*Yine o altın davul Gün Tanrısı tekerleği gibi güzel parlak ışıkla her taraftan
yeryüzlerini bütünüyle parlatarak durur idi.*

kirtü nom tözlög yolug oruku+g y(a)rutu **yaltritu** y(a)rıkasunlar (160/3)

Gerçek öğreti temelli yolu, yeri parlatarak, ıştırak buyursunlar.

k(e)ntü öz et'özleri+n iduk orunları+n y(a)rutu **yaltritu** tutgalı umazlar (547/4)

Kendi vücutlarını, kutsal yerlerini ıştırak, parlatarak tutamazlar.

B) +*yalın* yaltrit- “parlatmak”

altun önglög y(a)ruklar ünüp y(a)rutu **yaltritu turgaylar** (427/17)

Altın renkli ışıklar çıkıp ıştırak parlata dururlar.

(...) ertingü yaraşı tokılıg yangı toğmuş kün t(e)ngri **yaltritur teg** (...) (650/22)

(...) *fazlasıyla zarif, yaraşır yeni doğmuş gün tanrısı gibi arlatır* (...)

yan- “dönmek“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 941). “Dönmek, geri dönme” anlamındaki fiil AY’de çıkma ve yalın durumdaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*çıkma yan-* “dönmek“

evrilinçsiz yir orunerser tegmiş edgülerin+**tin yanmamak erür** (236/22)

Dönmesiz yer ise, ulaştıkları yerlerinden dönmektir.

yanmamak yme dört törlüg titir kayular ol dört tip tiser inçe k(a)ltı ’eng’ilki kirtgünçintin yanmamak ikinti kezigintin yanmamak üçünç edgüsintin yanmamak törtünç yorığın+**tin yanmamak erür** (236/22-25) (237/1-3)

Dönmek de dört türdür. O dördü hangileri dese; şöyle ki en ilki gerçekten dönmek; ikincisi sıradan dönmek; üçüncüsü iyisinden dönmek; dördüncüsü usülünden dönmektir.

kirtgünçin+**tin yanmamak erser** k(a)ltı burkan erdini üzeki nom erdini üzeki bursang kuvrag erdini üzeki tözünler sevmiş ç(a)hşap(u)d üzeki süzük kirtgünç köngül+**tin yanmamak erür** (237/4-8)

Gerçekten dönmek ise şöyle, Buda mücevheri üstündeki, öğreti mücevheri üstündeki, topluluk mücevheri üstündeki, asillerin sevdiği Çahşaputun üstündeki saf-gerçek gönülden dönmektir. (237/9-12-16-17), (393/10), (237/19)

B) +*yalın yan-* “dönme”

(...) ötrü t(e)rkin yanturu yanıp yıglaşu bayakı ol bars yatur orun+**ka bartılar** (619/10)

(...) *sonra hemen tekrar dönüp ağlaşarak deminki o parsın yattığı yere ulaştılar.*

yanç- “yenmek; ezmek; parçalamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 944).

“*Yenmek; ezmek; parçalamak*” anlamındaki fiil AY’de *vasıta* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*vasıta yanç-* “yenmek; ezmek; parçalamak”

al altağlıg y(a)rlıkançuçı köngülin şaki uguşda törümiş adınka utsukmaksız ş(a)mnunung çerigi+n **yançdaçı** (...) (679/6)

Hileli buyurucu gönülle Şaki kabilesinde doğmuş başkasına mağlup olmasız şeytanın ordusuyla savaşacak (...)

edgüli ayıglı iki törlüg kılınçlarıg bilmedin et’özi+n kılını **yançdım erser** (...) (134/7)

İyili kötülü iki türlü davranışları bilmeden vücutla işleyip yaptım ise (...)

tilin sözleyü yançdım erser köngüli+n sakını **yançdım erser** (...) (134/7-8)

Dilimle söyleyerek (ve) aklımla düşünerek işledim ise (...) (84/15)

B) +*belirtme yanç-* “yenmek; ezmek; parçalamak”

alkugun yağı+g **yançmış** akıgsız edgüke tegmiş ertiler (84/15)

Hep birlikte düşmanı yenmiş, akmasız iyiye ulaşmışlardır.

olar barça yağı+g **yançmış** akıgsız edgüke tegmiş ertiler (84/21)

Onların hepsi düşmanı yenmiş, akmasız iyiye ulaşmışlardır.

yançıl- “ezilmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 945).

Yanç- “*ezmek*” fiilinin -*l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve fiile “*ezilmek*” anlamı verir (Erdal, 1991, s. 683). AY’de *yalın* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın yançıl-* “ezilmek”

(...) alku emgeklig tolgaklıg tınl(1)glarıg ozgurguka kutgarguka ötlemiş buyan edgü kılınç emgek üze yürekleri yançılmış korkınçda sıkışda turmuş irinç y(a)rlıg

umugsuz inagsız tınl(ı)gları+g **boşumak** kutgarmak buyan edgü kılınçka yitmez (180/10)

(...) *başka ıstıraplı, sancılı, kurtarmak için öğüt vermiş, sevap (ve) iyi davranış zahmeti ile birlikte yürekleri ezilmiş, tehlikede, sıkıntıda kalmış, zavallı umutsuz, sığınaksız canlıları kurtarmak, serbest duruma getirmiş (olmak da) iyi davranışa yetmez.*

B) +vasıta yançıl- “ezilmek”

begler monı eşidip **yançultılar** busuşı+n (635/19)

Beyler bunu duyunca sıkıntıyla ezildiler.

yangkur- “yankımak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Yangku* “yankı” ismine +r-’nin eklenmesiyle oluşmuştur ve “yankımak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 503). Fiil AY’de yalnızca *yalın* durumdaki tamlayıcı ile birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+yalın yangkur- “yankımak”

ol yazı içi yine bütürü yalbarmak ağırınmak möngremek inçıklamakda ulatı eşidgeli umaguluk ünleri üze **yangkura turur** (12/23)

O ova da bütünüyle yalvarmak, böğürmek, hiçkılmaktan başka işitilecek ses bulunmayan seslerle yankıdı.

t(e)ngridem ünler **yangkurtı** (576/9)

İlahi sesler yankıdı.

tılangursar tıdıgsız kövşek ününgüz **yangkurur** (496/13)

Konuştüğünüzde sesiniz engelsiz (bir şekilde) yankır.

yangkurt- “yankılatmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 949). *Yangkur-* “yankımak” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “yankılatmak”

anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 793). Fiilin kökü *yangku* “*yankı*” ismine dayanır. AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme yangkurt*- “*yankılatmak*”

tokıdım m(e)n kamagda yig ulug nomlug küvrüğü+*g yangkurdum* (368/10)

Her şeyden iyi, ulu öğretili davulu vurdum, yankılattım.

(...) inçip nomlug küvrüğü+*g yangkurtu* tokıp ş(a)mnu süüsin utup t(e)rs asıg nomluglarıg köntürüp köni kirtgünç turgurtaçı (...) (34ç/16)

(...) *şöyle ki öğretili davulu yankılatarak vurup, şeytan ordusunu yenip, ters faydalı öğretileri yok edip doğru gönül durduracak (...)*

anta yine bir braman iliginte küvrüğü tokıgu ıgaç kötürü kelip ol altun küvrüğü+*g yangkurtu* tokuyur (96/14)

Orada yine bir Brahman elinde davul çalacak ağacı kaldırarak gelip o altın davulu yankılatarak vuruyor. (132b/9), (429/18)

yapşın- “yapışmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 881). *Yapış-* “*yapışmak*” fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve Budist düşüncede “*(kadına, bir bedene, zenginliğe, duygusallığa kısacası fani dünyaya ait her şeye yapışmak*” anlamına gelir. *Bodul-*, *ilin-* ve *atkan-* ile eş fiildir (Erdal, 1991, s. 626). AY’de *yönelme*, *bulunma* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme yapşın*- “*yapışmak*”

(...) kayular ol biş tip tiser inçe k(a)ltı ’eng’ilki alku edgü nomlarıg öngi saçılturmaguka tayanıp ikinti iki törlüg tüpler+*ke yapşınmadın* uzatı kutrulmakıg küsemekke tayanıp (...) (238/19)

(...) *Şöyle birincisi bütün iyi öğretileri toplayıp dağıtmamaya dayanmak, ikincisi iki türlü esasa, yöne bağlanmadan daima kurtulmayı istemeye dayanmak, üçüncüsü başkalarının iyi köklerini yetiştirmek için doğaüstü erdemleri bulmaya dayanmak (...)*

(...) ikinti iki törlüg tüpler+**ke yapşınmadın** uzatı kutrulmakıg küsemekke tayanıp dyan p(a)ramıtıg netegin bütürürler iki törlüg tüplerke yapşınmadın uzatı kutrulmakıg küsemek yme kayu <rür (240/7-10)

İkincisi iki türlü köklere bağlanmadan daima kurtulmayı istemeye dayanıp dhyāna pāramitāsını nasıl elde ederler? İki türlü köklere bağlanmadan daima kurtulmayı istemek de hangisidir?

(...) bo iki törlüg yangluk atkak tözlüg nomlar+**ka yakmadın yapşınmadın** çın kirtü köngülüğ ök körü burkan kutın küsemek erür (240/22)

Daima kurtulmayı istemek ise bu iki türlü2 bağ esaslı öğretilere yapışmadan2 gerçek ve doğru gönlü görüp Buddha saadetini istemektir. (240/17-19), (241/11), (306/23), (333/21), (374/7), (70/17), (102/19), (109/14), (223/12), (291/1), (376/16), (218/24), (217/5), (220/1), (303/15), (388/2), (148/16), (611/13), (290/24), (387/6)

B) +*bulunma yapşın-* “yapışmak”

yoriguluk yorımaguluk nomlar+**ta** köngülin ilinmeksiz **yapşınmaksız** kılmak p(a)ramıt timek savning yörüğü erür (309/24)

Uygulanacak (ve) uygulanmayacak öğretilerde gönlünü (zihnini) bağlanmayan yapışmayan etmek pāramitā denilen sözün açıklamasıdır.

inçip bo nomlar arasın+**ta** ok erip **atkanmaksız** yapşınmaksız isilmeksiz koramaksız titir (384/3)

Bu nedenle, (öylelik gibi gerçek esas) bu dharmalar arasında bağlanmasızdır, artmasızdır azalmasıdır.

yarat- “yaratmak; yapmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 959). Yara- “kullanışlı olmak; fayda etmek” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “yapmak; yaratmak; düzenlemek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 793). AY’de *yalın*, *belirtme*, *bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yalın yarat-* “yaratmak; yapmak”

ol köngül yine öngsüz b(e)lgüsüz işsiz ködügsüz itdeçi siz **yaratdaçı siz titir** (202/16)

O gönül(ü) yine renksiz, işaretsiz, işsiz yapacak, yaratacaksınızdır.

bir sutsız uz itip **yaratıp** üzesinte pra kuşatrı salınturup mandal otirasınta urup tegresinte hua yavışgu tizip ötrü timin ök öngreki d(a)r(a)nıg sözlesün (525/5)

Güzelce bir taht yapıp üzerine güneşlik açsın (ve bunu) alanın ortasına yerleştirsın. Çevresine türlü çiçekler dizip az önceki daraniyi söylesin.

(...) k(a)ltı birök neçede sağrı yapırgakı tigme yapırgak ot üye kuşatrı köligelik itip **yaratıp** bütürgeli bolgu erser (...) (34h/1)

(...) *eğer ki ne kadar sağrı yaprağı denen yaprak otuyla gölgelik yapıp, yaratıp bitirecek olursa (...)* (16/11), (313/14), (416/6), (477/9)

B) +belirtme yarat- “yapmak; yaratmak”

inçe k(a)ltı dört togum biş ajun altı yol içinte tüü törlüg adruk adruk öngi öngi körk mengiz b(e)lgürtüp neteg yangın asıg tusu kılıp adınları+g edgüke mengike **yaratguluk erser (...)** (42/6)

Şöyle ki dört doğum, beş dünya, altı yol içinde türlü türlü, başka başka güzellik belirip ne gibi yeni fayda kılıp diğerlerini iyiliğe, mutluluğa ulaştıracak ise (...)

ötrü t(e)ngri t(e)ngri burkan somakıtı bodıs(a)t(a)vka kim s(e)n somakıtuya bo ögdilig yükünç üye kamag tınl(ı)g oğlanı+n edgüke mengike **yaratguluk** king alkıg yol orukug neçe yada körkütü birting (653/3)

Sonra Tanrı Tanrısı Buda, Somakitu Bodisatva'ya “Ki sen ey Somakitu! Bu övülecek inançla bütün insanoğlunu iyiye, mutluluğa ulaştıracak geniş yolu nasıl yayarak, gösteriverdin?”

bo montag yangın ayıg törülertın k(e)ntü özleri tıdımp adınlarıg yme tıdıp edgü törülerte k(e)ntü özleri yaratınıp adınları+g yme **yaratıp** yavlık yollar kapıgın b(e)klep edgü yollar kapıgın aç a birmekleri üye ötrü ç(a)hşap(u)d p(a)ramıtıg yazınçsız arıg tutarlar küzetürler (222/9)

Bunun gibi kötü törelerden kendilerini men edip, diğerlerini de men edip iyi törelerde kendilerini yaratıp, başkalarını da yaratıp, kötü yollar kapısını bağlayıp iyi

yollar kapısını açabilmeleriyle; sonra öğretili mükemmeliyet, günahsız temiz tutarlar, gözetirler. (533/19), (418/4), (298/6), (289/8)

C) *+bulunma yarat-* “yapmak; yaratmak”

kut kolunur m(e)n biş ajun tınl(1)g oğlanı üçün alku+**ni** on orunta ornatayın **yaratayın** (104/5)

Beş dünya insanı için baht isterim: Hepsini on yerde yerleştireyim, yaratayım.

taş yorıglıg tözünler keziginte turmuş tınl(1)glarka nom nomlap on törlüg yir orunlarta başdınkı orun+**ta yaratıp** iç yorıglıg tözünler keziginte turgurmak (301/6)

Dış eylemli asiller sırasında durmuş canlılara öğreti açıklayıp on türlü yerde2 baştaki yerde ortaya çıkarıp iç eylemli asiller sırasında durdurmak(tır).

k(a)ltı bo üç törlüg bilge biligler için+**te** köngülüg **yaratmak** ornatmak **erür** (289/8)

Bu üç türlü bilge bilgileri içinde gönlü yapmak, durdurmaktır. (298/6), (34ç/24), (301/11)

D) *+yönelme yarat-* “yapmak; yaratmak“

İNÇE k(a)ltı tört togum biş ajun altı yol içinte tüü törlüg adruk adruk öngi öngi körk mengiz b(e)lgürtüp neteg yangın asıg tusu kılıp adınlarıg edgü+**ke** mengi+**ke yaratguluk erser** (...) (42/6)

Şöyle ki dört doğum, beş dünya, altı yol içinde türlü türlü, başka başka güzellik belirip ne gibi yeni fayda kılıp diğerlerini iyiliğe, mutluluğa ulaştıracak ise (...)

ötrü t(e)ngri t(e)ngri burkan somakıtı bodıs(a)t(a)vka kim s(e)n somakıtuya bo ögdilig yükünç üze kamag tınl(1)g oğlanın edgü+**ke** mengi+**ke yaratguluk** king alkıg yol orukug neçe yada körkütü birting (653/3)

Sonra Tanrı Tanrısı Buda, Somakitu Bodisatva'ya “Ki sen ey Somakitu! Bu övülecek inançla bütün insanoğlunu iyiye, mutluluğa ulaştıracak geniş yolu nasıl yayarak, gösteriverdin?”

(...) tınl(ı)glarig özke içkermek erser k(a)ltı ed tavar birmek üze seviglig sav sözleşmek üze edgü+**ke** mengi+**ke yaratmak** üze bir işlig bolmak üze bo dört türlü ugurın erür (217/17)

(...)mal mülk vermek, hoş söz söylemek, iyiliğe ve huzura gayret ettirmek, bir iş (üzerinde) olmak (tam zihinli olmak) bu dört türlü sebeptir.

yarlıka- “buyurmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Fiilin kökeni için Clauson 1 yarlıg “zavallı, sefil” ve 2 yarlıg “buyruk”u tartışır. 1 yarlıg genellikle Uygurca’da irinç “iğrenç, sefil” ile eşanlamlıdır ve yarlıgka- ile irinçke- hemen hemen aynı anlama gelip “sefil insanlara karşı merhamet duymak” demek olur (Clauson, 1972, s. 967). Bu görüş 2 yarlıg ve yarlıgka- ‘yı açıklamaya yetmez. 2 yarlıg ve yarlıgka- “ (yöneticinin, hanın hatta Buda’nın kendinden alttaki herkese yönelttiği) istekler ve buyruklardır (Erdal, 1991, s. 462). Bu durumda aşağıda incelediğimiz yarlıka- da 2 yarlıg’dan +kA- ile türemiş yarlıka- “buyurmak” fiilidir. AY’de çok sık kullanılmış bir fiil olup yalın, belirtme, yönelme, bulunma, vasıta ve eşitlik durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +yalın yarlıka- “buyurmak”

amtı anıng turuşçıların okınglar savların ayıtalım tip **y(a)rlıkadı** (13/10)

“Şimdi onun davacılarını çağırın! Savlarını soralım“, diye buyurdu.

şarırlıg süngükleri yme yok erser ne üçün yene sudur nomda nırvanıg bar tip y(a)rlıkap ulatı şarırlıg süngükinge inçip t(e)ngrikerig yalanguklarıg ağır ayag tapıg udug kılğalı negülük **y(a)rlıkadı erki** (34k/15)

“Kalmış kemikleri de yoksa niçin dua kitabında Nirvana var diye buyurup; diğer kemiklerine şöyle Tanrıları, insanları, saygı göstermeleri, hizmet etmeleri için nasıl yapmalı ki”, buyurdu.

ol üdün tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrişi burkan inçe tip **y(a)rlıkadı** (38/1)

O zaman, tam bilge Tanrı Tanrısı Buda şöyle diyerek buyurdu: (81/17), (83/18), (88/12), (92/3), (147/23), (149/18), (150/11), (157/14), (167/15), (182/2), (184/16), (185/17), (187/1-12), (188/7), (192/22), (194/22), (195/2), (197/4), (198/1-22), (332/10),

(340/3-15-22), (342/12-20), (345/13), (346/10), (355/11), (356/16), (362/17), (363/7), (370/24), (372/18), (378/5), (379/9), (382/19), (383/12), (390/11), (391/3), (392/9), (394/1), (394/3), (398/3), (398/13), (406/7), (414/15), (417/11), (420/22), (423/7), (430/13), (440/12), (440a/10), (449/14), (455/14), (459/11), (460/11), (461/22), (462/15), (463/10), (465/4-12), (466/4), (467/2), (472/23), (473/9), (480/15), (481/6), (497/16), (512/15-21), (517/19), (518/5), (527/5-10), (533/10), (534/4), (537/14), (538/1), (545/21), (546/6), (547/20), (567/22), (570/15), (571/1), (580/15), (581/1-20), (604/2), (606a/8), (607/3-7), (622/1), (624/8), (628/22), (629/3), (636/14), (644/4), (648/18), (649/8), (653/7), (657/17), (661/12), (662/6-22), (671/6), (672/10-16), (330/25), (331/20), (465/19), (334/5), (335/10), (382/17), (654/13), (192/15), (629/2), (34l/5), (430/13), (448/21), (472/5), (547/9), (174/18), (623/4), (34s/17), (34ş/18), (333/8), (34k/9), (185/12), (271/1-3), (276/3), (456/12), (660/5), (681/4), (683/6), (34k/12), (61/8), (105/21), (106/2), (107/3), (159/20), (160/6-8), (172/11), (173/1), (174/15), (334/12-17), (393/16), (427/21), (439/9), (467/2), (472/2), (508/20), (189/16), (190/4), (34k/22), (499/1), (15/4), (126a/1), (605/8), (607/5), (608/23), (105/21), (106/2-20), (137/14-15), (159/22), (160/1-11), (96/12), (178/9), (539/22), (43/17), (106/15), (499/4)

B) +belirtme yarlıka- “buyurmak“

anı için tükül bilge t(e)ngri t(e)ngrişi burkan biş çahşap(u)d on karmap(a)tlar içinte bo özlügerig ölmekke çahşap(u)dı+g başda uru **y(a)rlıkadı** (21/13)

Onun için tam bilge Tanrı Tanrısı Buda beş Çahşaput, on Karmapatlar içinde bu canlıları ödürmek için başta durarak buyurdu.

ol somakıtu bodıs(a)t(a)vdın tülüntin ukmuş bo şlök nomlug ötügin eşidü y(a)rlıkap ötrü somakıtu bodıs(a)t(a)vı+g öge alkayu **y(a)rlıkadı** (125/22)

O Somakıtu Bodisatva düşünden çıkardığı bu şiir öğretili nasihati işterek buyurup; sonra Somakıtu Bodisatvayı överek buyurdu.

ötrü bo d(a)r(a)nı nomug boşgunguluk tutguluk törüsü+n **y(a)rlıkadı** (356/18)

Sonra bu darani öğretiyi öğrenmek için tutulacak töreyi buyurdu. (173/3), (463/12), (467/3), (174/17), (325/17), (326/13), (327/6), (328/1-15), (329/6-21), (330/10), (356/1), (147/21), (335/8), (158/4), (356/2), (428/4), (149/10), (159/10), (271/8-12), (275/24), (645/1), (548/14), (29/16), (31/8-15), (34l/3),(64/8), (91/12),

(95/16), (106/18), (125/21), (159/9), (194/3), (342/12), (345/12), (355/11), (360/6), (373/7), (398/2), (417/11), (449/4), (459/10), (465/12), (472/21), (480/14), (515/7), (533/10), (537/14), (545/21), (547/20), (567/20), (570/14), (648/17), (656/18), (657/3), (662/5), (664/2), (671/5), (34s/18), (34ş/22), (110/20), (372/10), (400/3), (79/20), (133/11-11), (159/21), (160/3), (54/23), (82/14), (145/2), (147/2), (356/3), (418/17), (46/11), (54/13-15-19), (55/1), (56/22), (58/16-18-21), (59/2), (174/17), (356/2), (499/8),

C) +*yönelme yarlıka*- “buyurmak”

kim ol bayadın berü m(e)n nomladaçı manga burkan kutın+*ga* alkış birü *y(a)rlıkadaçı* raçaratnaprabası atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrişi burkan k(e)ntü özi y(a)rlıkar (189/14)

(...) dahası o zamandan beri ben, (öğretiyi) anlatan(ım); bana, Buda kutrsallığına destek verip buyuran Rajaratnapraphasa adlı Tanrılar Tanrısı Buda, doğrudan kendisi buyurur.

bo ötüg bitigig okıyu tüketip ötrü erklig kan ertingü öğrünçlüg sevinçlig bolup man+*ga* inçe tip *y(a)rlıkadı* (15/9)

Bu nasihat kitabını okuyarak bitirip, sonra güçlü han, fazlasıyla övünçlü, sevinçli olup bana şöyle diyerek, buyurdu:

anta ötrü tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrişi burkan ol somakitu bodıs(a)t(a)v+*ka* ulatı ol kamag ulug tirin kuvrag+*ka* inçe tip *y(a)rlıkadı* (341/12)

Ondan sonra tam bilge Tanrı Tanrısı Buda o somakitu Bodisatvaya, (ondan) başka bütün ulu topluluğa şöyle diyerek buyurdu: (132/19), (158/14), (168/9), (194/4), (203/4), (336/14), (360/7), (373/9), (381/22), (390/21), (391/21), (392/24), (393/18), (426/5), (451/18), (497/9), (512/2), (596/13), (598/13), (636/9), (642/14), (657/5), (660/23), (683/16), (500/19), (360/20), (186/23), (336/12), (393/18), (421/1), (164/13), (462/4), (395/3), (465/22), (49/11), (59/7), (64/10), (499/13), (500/1-3-11)

D) +*bulunma yarlıka*- “buyurmak”

atı kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim ol y(a)ruklug tilgen için+*te* közünü *y(a)rlıkadaçı* t(e)ngri t(e)ngrişi burkan ne atl(ı)g t(e)ngri burkan erki (188/23)

“Adı yüceltilmiş, saygıya değer tanrım, o ışıklı tekerlek içinde görünüp buyuran Tanrılar Tanrısı Buda ne adlı Tanrı acaba?”

ay kavşıkıya ol y(a)ruklug tilgen için+te közünü **y(a)rlıkadaçı** t(e)ngri t(e)ngrişi burkan erser neng b(e)lgürtme üze közünteçi b(e)lgürtme burkan ermez (189/10)

“Ey Kauşika, o ışılı tulerlek içinde görünen buyuran Tanrılar Tanrısı Buda ise asla başkalaşma ile görünen, başkalaşan Buda değildir.”

kim amtı sizlerke y(a)ruklug tilgen için+te közünü **y(a)rlıkadaçı** t(e)ngri burkan erser ol t(e)ngri t(e)ngrişi burkan erür (190/6)

(...) şimdi sizlere ışıklı tulerlek içinde görünüp buyuran tanrı Buda, işte o tanrılar Tanrısı Budadır. (30/20), (30/21), (189/8), (49/3), (3/6), (31/2), (185/16), (190/2), (499/22), (606a/7), (86/7), (189/5), (164/6), (275/7-9-11-13)

E) +vasıta yarlıka- “buyurmak”

bo tiltagları+n **y(a)rlıkamış** bölük ol (271/4)

Bu sebeplerle buyurulmuş bölümdür.

kirtüdin kelmiş altun agızı+n nom nomlayu **y(a)rlıkap** (...) (485/16)

(Buda), gerçeklikten gelen altın ağzıyla, öğretiyi anlatıp buyurarak (...)

küşüşüm ol atı kötrülmüşe ulug y(a)rlıkançuçı köngülü+n yügerü kılı **y(a)rlıkap** iligler kanlarka tutguluk köni törüg il başlamak biligig körkitü y(a)rlıkagay erti (547/7)

İsteğim odur (ki) ey adı yüceltilmiş! Ulu esirgeyici gönülle yüce kılarak buyurup; hükümdarlar (ve) hanlara tutacak doğru töreyi devleti başlatacak bilgiyi göstererek buyuracak idi.

F) +eşitlik yarlıka- “buyurmak”

y(a)rlıg y(a)rlıkasarlar tözin+çe **y(a)rlıkadaçı** çının+ça **y(a)rlıkadaçı** ezügsüz igidsiz y(a)rlıkadaçı y(a)rlıkayurlar (499/2-3)

Temelince buyurulacak ferman buyursalar; gerçeğince buyurulacak yalansız yanlışsız buyuracaklarını buyururlar.

yarut- “parlatmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 960).

Yaru- “parlamak” fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “parlatmak”

anlamındadır (Erdal, 1991, s. 793). AY'de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme yarut-* “parlatmak”

arınmaklıg y(a)rukug bilge biliglig y(a)rukı+n y(a)rutayın (353/26)

Temizlenmiş ışığı, bilge bilgili ışığı parlatayım.

t(e)ngriler ordusu+n y(a)rutdaçı yalanguk oğlanına inçkü mengi birteçi (399/15)

Tanrılar evini parlatacak; insanoğluna mutluluk, neşe verecek.

ol ol yir orunları+g barça+nı yarutgay yaşutgaylar (427/9)

o yerleri, hepsini parlatacak, ışıtaçaklar. (437/20), (92/20), (160/3), (426/1), (547/4), (683/10), (96/4), (112/1), (349/15), (645/22), (652/2), (348/7), (424/21)

B) *+yalın yarut-* “parlatmak”

neng y(a)rutgalı yaşutgalı itmezler (244/6)

Hiç parlatacak, ışıtaçak olmazlar.

yüz ming kün t(e)ngri birkerü y(a)rutu yaşutu turur teg (450/6)

Yüz bin Gün Tanrısı hepsi parlatır, ışıtaçurur gibi.

ming kün t(e)ngri y(a)rukı birkerü y(a)rutu turur teg (650/14)

Bin Gün Tanrısı ışığı her yeri parlatadurur gibi.

(346/18), (348/17), (493/4), (645/17), (651/3-4)

yaşur- “kapatmak; gizlemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 979). *Yaş-* “gizlemek” fiilinin *-Ur-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “Örtmek; kapatmak; saklamak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 724). AY'de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar eşliğinde yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*belirtme yaşur*- “kapatmak; gizlemek”

inçe k(a)ltı ’eng’ ilki ontın singarkı burkanlarka ögin köngülin yakın tutup kılmış ayıg kılınçları+n *yaşurmadın* baturmadın aç a yada sözlemek (149/6)

Şöyle ki, birincisi, on taraftaki Budalara aklını, fikrini yakın tutup, işlediği kötü davranışlarını gizlemeden, saklamadan açarak, yayarak söylemek (...)

ol kamağ burkanlar üskinte bo kamağ ağır ayıg kılınçlarımı+n *anı* barça kalısız ökünür m(e)n bilinür m(e)n açınur m(e)n yadınur m(e)n *yaşurmaz m(e)n* baturmaz m(e)n örtmez m(e)n kizlemez m(e)n (138/1)

(...) o bütün Budalar önünde, bu bütün kötü davranışlarımı, on(ları) bütünüyle, hepten ortaya koyar, *pişmanlığımı belirtir, itiraf eder, yayarım, örtmem, kapatmam, gizlemem, saklamam.*

birök kayu adınsıg karşı kılıklarım erser olar+nı idi *yaşuru* baturu kizlemez m(e)n (107/14)

Eğer, nice başka karakterlerim var ise onları asla örterek, kapatarak, gizlemem.

B) +*bulunma yaşur*- “örtmek; gizlemek”

ötrü ol tınl(1)glar ol ol kılmış ayıg kılınçların ’eng mıntın bir kşan üd+te yme kizlegülük *yaşurguluk ermez* (140/20)

(...) sonra o canlılar(in), o işlemiş oldukları kötü davranışlarını, en azından kısa bir an için de olsa gizlememeleri, saklamamaları gerekir.

takı ne ayıtmış k(e)rgek bir kün bir tün ulatı üküş telim uzun üdler+te kizleser *yaşursar* (...) (141/1)

Daha ne sormuş (olmak) gerek, bir gün, bir geceden sonra, çok fazla uzun süre gizlese, saklasa (...)

yaşut- “parlatmak“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clason, 1972, s. 977). *Yaşu-* “parlamak“ fiilinin -t- ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “parlatmak“ anlamına gelir. *Yaru-/yarut-* fiiliyle ikileme olarak kullanılır (Erdal, 1991, s. 794). AY’de

belirtme, vasıta ve yalın durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme yaşut-* “parlatmak“

biz ol kuşatrıg körüp tütsüg yıdın tuydukumuzda ol tütsüglüg kuşatrıdın altun önglög y(a)ruklar ünüp ordumuz+*ni* karşımız+*ni* y(a)rutgay **yaşutgay** (424/21)

(...) *biz o gölgeği görüp tütsünün kokusunu duyduğumuzda o tütsülü sayvandan altın renkli parlıtar yükselip sarayımızı aydınlatacak.*

(...) kök kalık içinte tolu tüü törlüg adruk adruk tütsüglüg kuşatrılar b(e)lgürüp ol kuşatrıların yme ök altun önglög y(a)ruklar ünüp ol ol yir orunları+*g* barça+*ni* yarutgay **yaşutgaylar** (427/10)

(...) *gökyüzünde dolu türlü türlü kokulu gölgelikler belirip, o gölgeliklerden altın renkli ışıklar çıkıp, o yerleri, hepsini parlatacak, aydınlatacaklar.*

k(a)ltı kün t(e)ngri tilgeni teg ontın singar orunu+*g* y(a)rutur **yaşutur** (96/4)

Gün Tanrısı tekerleği gibi her tarafı aydınlatır.

B) *+vasıta yaşut-* “parlatmak”

(...) altun önglög y(a)rukı+*n* y(a)rutu **yaşutu turgaylar** t(e)ngrim tip ötüntiler (426/2)

(...) *altın renkli ışıkla parlatarak, aydınlatarak duracaklar tanrım diye söylediler.*

C) *+yalın yaşut-* “parlatmak”

neng y(a)rutgalı **yaşutgalı itmezler** (244/7)

Hiç parlatacak, ısıtacak olmazlar.

yat- “yatmak, uzanmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 884). “*(ölmeye/uykuya) yatmak; uzanmak*” anlamındaki fiil, AY’de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın yat-* “yatmak, uzanmak”

bo bayagut oğlın körtükde ötrü ol umunçlug köngülin titrü körüp közlerin ançak(a)ya yme öngi kitermedin titrü körüp **yatdılar** (601/16)

Bu zenginin oğlunu gördüğü vakit, [onu] umutla seyredip gözlerini bir an dahi kırpmadan [ona] dikkatlice bakıp kalmışlar.

yiti enükleringe egirtip kavşatıp açmak suvsamak üze sıkılıp turmuş yavrımış sınmış et’özleri alangurup küçi küsünü üzülüp unakaya ölgeli **yatur erti** (609/22)

(...) yedi yavrusuna sarılıp acıkmak-susamak ile birlikte sıkılıp zayıflamış, güçten düşmüş, vücudu zayıflayıp, gücü kuvveti kesilip öylece ölmek için yatar idi.

tüg tümen kişiler ig agrıgka basıtıp umugsuz ınagsız **yaturlar** (587/3)

Binlerce kişi hastalık (ve) ağrıya uğrayıp dayanaksız yatarlar. (640/9)

B) +*bulunma yat-* “yatmak, uzanmak”

ol üdün tigin monça sav sözlep ol aç bars üskinte suna **yatdı** (616/10)

O zaman Prens böyle söz söyleyip o aç parsın üstünde uzanarak yattı.

ançaginça anası katun balıkda idiz kalıkda **yatıp** udıyur erken ertingü yavız tül tüşedi (620/16)

Tam o anda annesi hatun şehirde, tavan arasında yatıp uyuyor iken son derece kötü rüya gördü.

yatika- “yabancılaşmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Fiil için hem Clauson sözlüğünde hem de OTWF’de giriş bulunmamıştır. “*Yabancılaşmak; uzaklaşmak*” anlamındaki fiil AY’de *bulunma* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma yatıka-* “yabancılaşmak”

ulug y(a)rlıkançuçi köngül+*te* yme ırayur **yatikayur** (290/13)

Ulu bağışlayıcı gönülde de yabancılaşır.

B) +*çıkma yatıka*- “yabancılaşmak“

ikireçgü siziklig bolur ulug bilge bilig+*din* yme ırayur *yatıkayur* (290/18)

Şüpheli olur. Ulu bige bilgisine de yabancılaşır.

yavaltur- “sakinleştirmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 878). *yava-fiilinin -*l-* ile elde edilmiş edilgen halinin -*DUr-* ile yapılmış ettirgen biçimidir ve “sakinleştirmek“ anlamındadır (Erdal, 1991, s. 814). AY’de *belirtme* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*belirtme yavaltur-* “sakinleştirmek“

alku luular arasinta yekler kuvraginta yme ançulayu ok kamagda başding bolmışı+*g yavalturgalı uyur siz* (492/1)

Ejderha Tanrılarından ve şeytanlar topluluğundan da aynı şekilde herkesten üstün olduğunuz için onları etkilemeyi başarmışsınız.

(...) ötrü biz tört m(a)haranç t(e)ngriler k(e)ntü yiklig içgeklig öz öz kuvraglarımız birle közünmez et’özin ol ilig kannıng süüsinge çeriginge art basut bolup yagısı+*n yavlakı+n k(e)ntün yavalturgay biz* (409/13)

(...) *biz dört Māhārāja Tanrılar kendi cinli perili topluluğumuzla beraber gizlenmiş bedenle o hükümdarın askerine yardımcı olup düşmanını kendiliğinden sakinleştireceğiz.*

antag osuglug sav söznüng küçi küsüni ugrınta alku tınl(ı)glar oğlanı+*n yavalturtaçı bolayın* (506/16)

Onun gibi faydalı sözün gücü fırsatında bütün insanoğlunu sakinleştirecek olayım. (392/4), (485/18), (507/9)

B) +*bulunma yavaltur-* “sakinleştirmek“

alku luular arasinta yekler kuvraginta yme ançulayu ok kamagda başding bolmışı+*g yavalturgalı uyur siz* (492/1)

Ejderha Tanrılarından ve şeytanlar topluluğundan da aynı şekilde herkesten üstün olduğunuz için onları etkilemeyi başarmışsınız.

antag osuglug sav söznüng küçi küsünü ugrınta alku tınl(ı)glar oqlanı+n
yavalturtaçı bolayın (506/16)

Onun gibi faydalı sözün gücü fırsatında bütün insanoğlunu sakinleştirecek olayım.

yay- “yaymak, dağıtmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 980). “*Yaymak, dağıtmak*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*belirtme yay-* “yaymak, dağıtmak”

inçe k(a)ltı ulug yiil kelip köl suvı+n tokıp *yaymış teg* yokaru kodı yayıldı
yaykaltı (617/4)

Şöyle ki, ulu yel gelip göl suyunu vürmüş gibi yukarı bırakıp taşıtı.

yayıl- “yayılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 981). *Yay-* “*yaymak*” fiilinin *-l-* ile elde edilmiş edilgen halidir ve “*yayılmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 685). AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir

+*yalın yayıl-* “yayılmak”

ögüzler köller *yayılp* ı ıgaçlar ırgalur (621/5)

(...) *denizler, göller taşıp, ağaçlar sarsılır.*

inçe k(a)ltı ulug yiil kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru kodı yayıldı *yaykaltı*
(617/4)

Şöyle ki, ulu yel gelip göl suyunu vürmüş gibi yukarı bırakıp yayıldı, taşıtı.

yaykal- “sarsılmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 981). *Yayuk* isminin +A- ile yapılmış fiil “*yayuka-* “sarsılmak”” haline -l- eklenerek elde edilmiş edilgen biçimdir ve “*sarsılmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 685). AY’de *bulunma* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*bulunma* yaykal- “sarsılmak”

ol çetikig kıltuk+*da* ağır ulug yağız yir serü umadın bir üdte tepredi ırgaltı bütürü ögüzler köller erkeçlenip **yaykalıp** tetrü ongaru savrıldı (630/18)

Bu doğum efsaneyi gerçekleştirdiğinde, büyük yağız yer dayanamayıp bütünüyle titredi, nehirlere göller dalgalanıp sağa sola savruldu.

B) +*yalın* yaykal- “sarsılmak”

inçe k(a)ltı ulug yiil kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru kodı yayıldı **yaykaltı** (617/5)

Şöyle ki, ulu yel gelip göl suyunu vurmuş gibi yukarı bırakıp taşıtı.

yaz- “yanlış yapmak; günah işlemek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 983). “*Yanlış yapmak; hata etmek; günah işlemek*” anlamındaki fiil AY’de *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla birlikte olmak üzere yalnızca bir kez yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*yönelme* yaz- “yanlış yapmak; günah işlemek”

kayu neçe ulug iliglerke kanlar+*ka yazmış* ölümçiler erser (117/6)

Nice ulu hükümdarlara, hanlara yanlış yapmış ölüme mahkûmlar var ise (...)

yıg- “toplamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 897). “*Toplamak, yağmak, bir araya getirmek*” anlamındaki fiil AY’de *belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +belirtme yığ- “toplamak”

ulug y(a)rlıkançuçı köngülin ötügümi+n tire **yıga** alı y(a)rlıkasun (110/20)

Ulu bağışlayıcı gönülle ricamı toplayarak alıp buyursun.”

kirtün inanmış kişileri+g tire **yıga** alır siz (490/3)

“Gerçekten inanmış kişileri biraraya getirerek alırsınız.”

ülgüsüz sansız tınl(ı)glarığ sansar emgekintin ozgurup nırvan mengisinge tegürgülük küç küsunke teggülük buyanlığ ulug bedük yükmeki+g yüker m(e)n **yıgar m(e)n** (421/20)

Sayırsız canlıları Samsārā sıkıntısından kurtarıp Nirvāna mutluluğuna ulaştırarak güç, kuvvete kavuşturup sevaplı büyük yığını toplarım, yığarım. (670/4), (644/15), (627/17), (642/5), (175/22), (360/13)

B) +vasıta yığ- “toplamak“

(...) ulug y(a)rlıkançuçı köngülü+n tire **yıga** alı y(a)rlıkap biz kamag luularning ajun üzeki singmiş bodulmuş emgek tözlüg az saran köngülümüzni tarkaru kiterü y(a)rlıkagay erti (472/1)

(...) yüce merhametli bir gönülle bütünüyle kabul ederek biz bütün ejderhaların dünya üzerindeki sinmiş, yapışmış kötülük içeren hırs(lı) ve tamah(kar) gönlümüzü (bu sıkıntılardan) uzaklaştırarak bağışlayacak.

yıgil- “toplanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 901). Yığ- “toplamak” fiilinin -l- ile elde edilmiş edilgen halidir ve “toplanmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 687). Uygurca’da çoğunlukla ruhsal “toplanma”yı ifade eder. AY’de bulunma ve yalın durumdaki tamlayıcılarla birlikte yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) +bulunma yıgil- “toplanmak”

(...) ülgüsüz üküş tengriler kuvragı yme ök et’özin ol iligler kanlar ordusun+**ta** ol nom nomlaguluk orun+**ta** nom tıngka **yıgilgaylar** (432/7)

(...) sayırsız Tanrılar, şeytanlar topluluğu da bedeniyle o hükümdarlar sarayında, o öğretiyi öğretecek yerde öğretisi (üzerine) toplanacaklar.

yme öngre sön üdün kamag t(e)ngriler kuvragı **yığıltular** birkerü sumır tagning töpüsin+te (548/6)

Yine eski zamanlardabütün tanrılar topluluğu, hep birlikte toplandılar Sumir Dağı'nın tepesinde.

ol ögüz kıdıgın+ta üküş telim balıkçı kuvragı **yığılip** balık tartgu simekin kılurlar erti (602/6)

[Oraya gelince] o nehrin kıyısında epey bir balıkçı topluluğu biraraya gelip balık tutmak için hazırlıklarını yapıyormuş. (365/17), (553/8), (5/8), (16/17), (33/8), (192/24)

B) +yalın yığıl- “toplanmak”

kamag t(e)ngrı kızları üdün üdün **yığılurlar** inçe k(a)ltı taluy ögüz çızığınga öner teg (491/20)

Bütün Tanrıçalar büyük denizlerin yükselmesi gibi toplanırlar.

yığın- “kaçınmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 904). Yığ- “uzak durmak” fiilinin -n- ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “kaçınmak, uzak durmak” anlamındadır. Daha çok ruhsal anlamda “ (meditasyonu, ibadeti engelleyecek davranış ve düşüncelerden) uzak durma” anlamında kullanılır (Erdal, 1991, s. 629). AY’de belirtme ve çıkma durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +belirtme yığın- “toplanma, bir araya getirme”

inçip turup kelmiş azıg ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol azlanguluk tıtaglartın et’özü+g köngülü+g **yığınmak erür** (207/6)

Şöyle durup gelmiş (olan) arzu(dan) öylece vazgeçip, tahammül edip o arzulama sebeplerinden vücudu (ve) gönlü engellemektir.

inçip turup kelmiş övkeg ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol övkelegülük tıtaglartın et’özü+g köngülü+g **yığınmak erür** (242/9)

Şöyle durup gelmiş (olan) öfke(den) öylece vazgeçip, tahammül edip o öfkelenme sebeplerin(den) vücudu (ve) gönlü engellemektir.

inçip turup kelmiş biligsizig ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol yme biligsiz biligig işletgülik tıtaglar üze et'özü+g köngülü+g **yığınmak erür** (242/15)

Şöyle durup kelmiş (olan) biligsizlik(ten) öylece vazgeçip, tahammül edip o biligsizliği besleyen sebepler(lerden) vücudu (ve) gönlü engellemektir.

B) +çıkma yığın- “toplanma, bir araya getirme”

inçip turup kelmiş azıg ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol azlanguluk tıtaglar+**tn** et'özüg köngülüğ **yığınmak erür** (207/6)

Şöyle durup gelmiş (olan) arzu(dan) öylece vazgeçip, tahammül edip o arzulama sebeplerinden vücudu (ve) gönlü engellemektir.

inçip turup kelmiş övkeg ançak(a)ya tıdıp sergürüp ol övkelegülük tıtaglar+**tn** et'özüg köngülüğ **yığınmak erür** (242/9)

Şöyle durup gelmiş (olan) öfke(den) öylece vazgeçip, tahammül edip o öfkelenme sebeplerin(den) vücudu (ve) gönlü engellemektir.

yıgla- “ağlamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Uygurca'da /y/ protezi ile görülen fiil diğer dillerde *ıgla-* biçiminde görülebilir. Fiilin kökeni *ıg ismine dayanıyor gibi görünmektedir (Clauson, 1972, s. 85). +IA ile fiil haline gelmiştir (Erdal, 1991, s. 451). AY' de *yalın*, *vasıta* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır. Kullanımı şöyledir:

A) +*yalın* yıgla- “ağlamak”

(...) balık suvıntın adırılıp isig kumda agınamış teg yirte agınayu inçe tip **yıgladı** (626/14)

(...) balık, suyundan ayrılıp sıcak kumda debelenmiş gibi yerde debelenerek ağladı.

ilig begke inçe tip yalvarur m(e)n küseyü **yıglamasun** monı teg (638/2)

Tek isteğim böyle ağmasın diye hükümdar beye yalvarırım.

ol üdün ol iki tigitler monçulayu sözleşü açığıları kelip yiringüdiler **yıgladılar** (619/8)

O zaman, o iki prens bu şekilde konuşurken acıları gelip ağladılar. (638/2), (635/8), (638/12)

B) +*vasıta* *yıgla*- “ağlamak”

ol buryukı bo y(a)rılıgı eşidip közinte isig yaşı tökülü busuşlug kadgulugı+n *yıglayu* agızı kurup tili tamgakı katıp sav sözleyü umadın kiginç birmedin şük turtı (624/10)

O kumandanı da bu buyruğu işidip gözünden sıcak yaşı dökülerek sıkıntıyla, kaygıyla ağlayarak ağzı kuruyup dili-damağı katlaşıp söz söyleyemedi, cevap veremedi sakın durdu.

ötrü ol üdün tavrata maharata ilig kan açig üni+n *yıglayu* örü turtı orunıntın (635/22)

Sonra, o zaman, Maharati hükümdar-han acı sesiyle ağlayarak oturduğu yerden kalktı.

katıg üni+n *yıglayu* köngülleri açıyu busuşlug köngülin örtenü oot yalının yalar teg (...) yme balıkdın üntiler (636/23)

Yüksek sesle ağlayarak, gönülleri acıyarak sıkıntılı kaygıyla ateş yalını yalar gibi yanarak (...) yine de şehirden çıktılar. (641/17)

C) +*yönelme* *yıgla*- “ağlamak”

(...) yırını *yıglayu* açığın+*ga* seringeli umadı (633/4)

(...) *kederine üzülüp ağlayarak, acısına sabredemedi.*

yi- “yemek”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. “*Yemek yemek*” anlamına gelen fiil için Clauson Moğolca *ide- “yemek yemek”* ile benzerlik gösterdiğini söyler (Clauson, 1972, s. 869). AY’de *belirtme, yalın ve bulunma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +belirtme yi- “yemek”

tüşi temi tarıgning tatığı küçi yimişning bolar barça kurıyur inçip tatıgısrıp tüşsirep ol ugrta ol ilte **anı yideçi** kişi yalanguklar iglig kemlig agrıgılg öngsiz kırtıssız bolurlar (557/11)

Mahsülün verimi, meyvenin tadı (ve) bereketi bütünüyle yok olur. Böyle tatsızlaşıp verimin azalmasıyla o zaman o ülkede onu yiyen kişiler hastalıklı, agrılı, beti benzi atmış hale gelirler.

(...) kamış üze k(e)ntü özi ök yırıp kodtı ömgenin ömgen kanın yalgayı ötrü **yidi** tiginig (639/15)

(...) kamış ile atardamarını yarıverdi. (Böylece kaplan) şiryarı kanını yalayıp sonra prensi yedi.

ay irinç tişi bars enüklegeli yiti kün bolmış yiti enükleri eyip (?) meng yumşak tilegü ok teginç bulmayukka anın açmak suvsamak emgek üze sıkılıp yanturu yene öz enükleri+n **yigeli kılınur** (610/7)

(Mahāsattva Bodhisattva) aç kaplanın henüz yavrulayıp yattığını, kendi açlığına dayanamayıp yavrularını yemek üzere olduğunu görmüş.

B) +yalın yi- “yemek”

körtiller kalın kuş keyikler kuvragın manu irbiz tilkü karsak yuy kara kuş ulatı et **yideçi** kan içdeçi tınl(ı)glar (599/17)

(...) istep kedisi, pars, tilki, bozkır tilkisi, yuy(???), kara kuştan başka et yiyecek, kan içecek canlılar (...)

bo savıg eşidip m(a)has(a)tvı tigin ötrü içisi tiginke bo bars negü **yiür** uzatıkı aşı negü ol tip ayıtdı (610/11)

Mahasatvi Prens bu sözü işitip ağabeyi Prens “Bu pars ne yer? Yemeği nedir?”, diye sordu.

(616/18), (619/4), (638/20), (639/12), (630/10), (156/2), (590/16), (618/12), (529/15), (591/18),

C) +bulunma yi- “yemek”

yazkı üd+te aşagu ol irig köyürügli isig aşıg yay **ysisünler** şor aşıg isig yağlıg aş içgüg küzki üd+te aşagu ol sogık yağlıg süçig aş kış **ysisünler** çavşıgun (591/18-21)

Bahar mevsiminde, katı ve kaynamış sıcak yiyecekler yenmelidir. Yaz [mevsiminde hastalar], tuzlu, acı, sıcak ve yağlı yiyecek yesinler. Güz mevsiminde, soğuk, yağlı ve tatlı yiyecek yenmelidir. Kışın [hastalar] asitli, katı, tatlı ve yağlı yemek yesinler.

yidür- “yedirmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 892). Yi- “yemek” fiilinin -*DUr*- ile elde edilmiş ettiren halidir ve “yedirmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 814). AY’de *eşitlik* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*eşitlik yidür- “yedirmek”*

(...) aşığı içgüg adırsar aşığı tatığıg tegşürmedin b(a)ya törü+*çe yidürser* anta takı bultukmaz ig törçigülük tıtaglar (592/3)

(...) *ilacı ve diğer yiyecek içeceği hazırlasa, yiyeceği ve tadı değiştirmeden eskilerin kuralları doğrultusunda [hastaya] yedirse, artık bundan sonra hastalığı ortaya çıkaracak sebepler oluşmaz.*

yiged- “iyi hale getirmek; yüceltmek”

Fiili, OrhonTürkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 911). *Yig* “iyi, en iyi” isminden +*Ad-* ile elde edilmiş fiildir ve “iyi hale getirmek; yüceltmek; yükseltmek” anlamına gelir. Genellikle *ut-* fiili ile birlikte görülür (Erdal, 1991, s. 490). AY’de *bulunma, belirtme, bulunma-çıkma, yalın ve çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*bulunma yiged- “iyi hale getirmek”*

közünür ajun+*ta* il orunu *yigedghey* kötrülgey (415/7)

Görünen dünyada devleti-yeri yüceltilecek.

B) +*belirtme yiged- “iyi hale getirmek”*

ulug küçlüg ş(a)mnu süüsü+*n* utayın *yigedeyin* (115/6)

Ulu güçlü şeytan ordusunu iyileştireyim.

yavlak sakınçlıg yağıları+g alku+ni barça adak asra kılıp köni nom üze köntürgey basgay utgay **yigedgey** tip y(a)rılıkadı (423/7)

Kötü niyetli düşmanların hepsini ayakaltına alıp doğru öğreti ile düzeltip ezecek, üstün gelip, yenecek” diye buyurdu.

alku nızvanıları+g utup **yigedip** kop emgekig tarkarayın kitereyin (115/19)

Bütün ihtirasların üstünden gelip, bütün eziyeti uzaklaştırayım. (172/20), (311/12),

C) +bulunma-çıkma yiged- “iyi hale getirmek”

ontın sığarkı alku+da **yigedmiş** büğü biliglig burkanlarka (...) özüm için kut kolunu teginür m(e)n (121/1)

Ondan sonraki her şeyden üstünleşmiş büyü bilgili Budalara, (...) kendim için dilek dileyerek değinirim.

kop+da **yigedmiş** atl(1)g t(e)ngri t(e)ngrişi burkan kutınga yükünür m(e)n (359/5)

Her şeyden üstünleşmiş adlı Tanrı Tanrısı Buda huzuruna secde ederim.

uluşum balıkım itigi üç yirtinçü+de **yigedsün** (354/12)

Düzenli devletim, ulusum üç yeryüzünden de üstünleşsin.

(646/7), (464/23), (80/1), (45/2), (161/17), (162/9), (396/11)

D) +yalın yiged- “iyi hale getirmek“

kaçan t(e)ngriker kuvragınga katılıp asurılar birle süngüşgeli ugrasar sizler ürüg uzatı sizler ök utdaçı **yigedteçi bolgay sizler** (405/12)

Tanrılar topluluğuna katılıp şeytanlar ile savaşırsanız işte o zaman (onları) yenip alt edeceksiniz.

ne için utar **yigedür** tip tiser (464/24) (...)

‘Niçin fazladır?’, dersen (...)

kamag üç üdki burkanlar bodıs(a)t(a)vlarning ögi için anın monung buyan edgü kılınçı utar **yigedür** tip y(a)rılıkadı (465/3)

(...) “üç zamanın bütün Budalarının anası (olduğu) için sevabı, iyiliği daha fazladır”, diye buyurdu.

E) +*çıkma yiged*- “iyi hale getirmek“

k(a)ltı öngre ertmiş üdki alku+*dın yigedmiş* iduk burkanlar teg altı p(a)ramıtlarıg
alkunı barça tüzü tükel toşgurayın bütüreyin (115/13)

*Öyle ki, önce geçmiş, her şeyden fazlalaşmış kutsal Budalar gibi altı
Paramıtları, hepsini tamamen doldurayım, bitireyim.*

yinçür- “titizlenmek“

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Fiilin kökeninin *yinçge*
“*ince, kibar, nazik*“ ismine dayandığı düşünülür (Clauson, 1972, s. 946). *Yinçür-* de
“*titizlenmek; önem göstermek*“ anlamına gelir. Hatta Türkiye Türkçesinde de *incele-*
“*derinlemesine araştırmak*“ fiili de *yinçgele-* fiiline dayanır (Erdal, 1991, s. 725).
Yinçge isminin ise kökeni kanıtlanmamıştır. Fiil, AY’de *bulunma, yönelme, vasıta* ve
yalın durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir.

A) +*bulunma yinçür-* “titizlenmek“

agir ayamakın t(e)ngri t(e)ngrişi burkan adakın+*ta yinçürü* töpün yükünüp (...)
(36/19)

Saygıyla Tanrı Tanrısı Buda huzurunda titizlikle secde edip (...)

ötrü olurmış orunlarıntın örü turup (...) ayayu ağırlayu t(e)ngri t(e)ngrişi burkan
adakın+*ta yinçürü* töpün yükünüp (...) (88/23)

*Sonra oturdukları yerden kalkıp (...) sayarak, saygı göstererek Tanrı tanrısı
Buda huzurunda titizlikle secde edip (...)*

(...) t(e)ngri t(e)ngrişi burkan adakın+*ta yinçürü* töpün yükünüp (...) (94/11)

(...) *Tanrı Tanrısı Buda huzurunda yerlere eğilerek secde edip (...)* (332/22),
(335/19), (341/2), (378/11), (391/11), (392/14), (399/7), (449/21), (473/19), (479/15),
(481/10), (513/1), (606b/9), (645/9)

B) +*yönelme yinçür-* “titizlenmek“

amtı m(e)n ratnav(a)çır toyın *yinçürü* töpün yükünü teginür m(e)n tükel bilge
bilig+*ke* (112/20)

Şimdi ben, Ratnavaçir öğretmen tam bilge Tanrısına titizlikle secde ederek değinirim.

ülgüsüz kalp üdler+**ke** tegi ötrü titrü **yinçürü** sakınsarlar (...) (113/18)

Sayırsız zamanlara değin sonra titizce düşünseler (...)

(...) ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup t(e)ngri t(e)ngri burkan+**ka yinçürü** töpün yükünüp (...) (201/18)

(...) *sağ dizleri üstüne çöküp, ayalarını kavuşturup Tanrı Tanrısı Buda 'ya titizce secde edip (...)* (359/23), (440ç/7), (484/8), (522/15), (546/15), (606a/5), (606b/5), (680/9)

C) +*vasıta yinçür-* "titizlenmek"

amtı biz işig özümüzün berü umug inag tutup parmanular sanınça sınıımız süngükümüz kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp pançamandal biş tilgeni+**n yinçürü** töpün yükünü teginür biz (132a/22)

Şimdi biz sıcak canımızdan öte umut, destek tutup, (havadaki) zerreler sayısınca (olan) uzvumuz, kemiğimiz, tam temiz gönlümüzle başımızı yere değdirip, Pançamandala beş uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz.

bo montag osuglug kamag bugün biliglig burkanlarka ol atı kötrülmüşlerke et'özüm üze tilim üze köngülüm üze kop ugurın töpünün 'engitip süzük kirtgünç köngülü+**n yinçürü** töpün yükünü teginür m(e)n (132b/23)

(...) *böylesi, benzer bütün büyü bilgili Budalara, o adı yüceltilmişlere; vücudumla, dilimle, gönlümle, tap zamanında kafamı eğip, temiz inançlı gönülle secde ederek baş(ım)la saygıyla eğilirim.*

üç üdki kamag burkanlarka ontın sığar yirtinçüde erig ornağ tutmuşlarka kirtgünç köngülü+**n yinçürü** töpün yükünüp bir uçlugın öger m(e)n (346/14)

Üç zamanki Budalara ondan sonraki yeryüzünde yer tutmuşlara, gerçek gönülle titizlenerek bir uçtan bir uca överim. (398/16), (494/20), (673/2),

D) +yalın yinçür- “titizlenmek”

kaçan t(e)ngri t(e)ngri burkan üskinte tegdüklerinte töpülerin ’engitdürüp biş tilgenin yirke tegürüp **yinçürü** töpün yükünüp üç yolu ongarula tegzinip kitip birtin singlar olurtılar (131/15)

Tanrılar tanrısı Buda(nın) huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuv(ları)nı yere değdirip secde ederek baş aşığı eğilip, üç kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular.

ol kamag burkanlar kutinga yilikimizdin süngükümüzün berü kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp **yinçürü** töpün yükünüp ötüğçi bolu teginür biz (159/16)

(...) o bütün Buda’lar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek, bütünüyle temiz gönlümüz ile başımızı yere değdirip, baş(ımız)la secde ederek ricacı oluruz.

(...) kamagun barça olurmış orunlarıntın örü turup ong ’engninlerindeki tonların birtin singlar açınıp ong tizlerin çökutip ayaların kavşurup ağı ayamakın töpülerin yirke tegürüp **yinçürü** töpün yükünüp t(e)ngri t(e)ngri burkanka inçe tip ötüntiler (182/12)

(...) hepsi birlikte, oturmuş (oldukları) yerlerinden ayağa kalkıp, sağ omuzlarındaki giysilerini sağ taraftan açıp, sağ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup, saygı göstererek başlarını yere eğerek secdeye varıp, Tanrılar Tanrısı Buda’ya şöylece saygıyla cevap verdiler.

yirçile- “rehberlik etmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 958). “*Rehberlik etmek*” anlamındaki fiilin kökeni *yir* “*yer*” ismine dayanır. +çI ile *yirçi* “*bir yere ait olan*” anlamına gelir ve +IA- ile *yirçile-* “*yeri gezmek; rehberlik etmek*” anlamına kavuşur (Erdal, 1991, s. 451). AY’de *belirtme*, *bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +belirtme yirçile- “rehberlik etmek”

(...) ulug nomlug y(a)rukug örü tutdaçılarka inçip alku tınl(ı)glar oğlanın inçkülüg mengilig asıglıg tusulug kılğalı küsüşin ürüg uzatı nom buşı birip azmışları+g **yirçilep** ulug tüşke utlıka tegürüp (...) (132b/17)

(...) ulu öğretili buyruğu yukarı kaldıracaklara şöyle diğer insanoğlunu mutlu, faydalı kılacak istekle daima öğreti sevabı verip sapmışları yola sokup, ulu semereye ulaştırıp (...)

burkan kutın bulup **yirçileyin** azmışları+g (104/7)

Buda mutluluğunu bulup, sapmışları yola sokayım.

B) +bulunma yirçile- “rehberlik etmek“

inçe k(a)ltı satıgçılar uluğu sartavahı alp yollarta öng kürtük yirler+te uz **yirçilep** alın altagın k(e)ntü kuvragın neteg erdinilig oturugka tegürür erser (...) (211/17)

Eğer satıcıların lideri Sārthavāha zor yollarda, çöl ve karlı yerlerde maharetle kılavuzluk yaparak (çeşitli)yöntemlerle2 kendi topluluğunu nasıl cevherli tahta ulaştırırsa (...)

C) +yönelme yirçile- “rehberlik etmek”

inçip olarnı nırvanka tayaklıg edgü kılınçlar+ka **yirçileyü** kayu tınl(ı)glar birök nırvanka tayaklıg edgü kılınçlarıg kılmış erserler (...) (297/1)

Şöyle ki, onları Nirvana 'ya dayanak (olan) iyi davranışlara ulaştırarak nice insanlar Nirvana 'ya dayanak iyi davranışları yapmış iseler (...)

yiringü- “yerinmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Yering isminden +U- ile elde edilmiş fiildir ve “yerinmek” anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 476). Fiil, AY'de yalnızca *yalın* durumdaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+yalın yiringü- “yerinmek”

ol üdün ol iki tigitler monçulayu sözleşü açıgları kelip **yiringüdiler** yıgladılar (619/8)

O zaman o iki prensler bu şekilde konuşurken acıları gelip yerindiler, ağladılar.

inisi yanturu kelmeyükke busanu bulganu köngülleri emgentiler **yiringüyü** ötrü idtilar tavrata tapıgçılarn birkerü arıg semek içinte tüzüde yadılıp tilediler (631/4)

Kardeşleri dönüp gelmeyince ağabeyleri telaşlandılar; kaygılanıp yerinerek acı çektiler. Sonra derhâl hizmetçileri gönderdiler; birlikte orman içinde, her yere dağılıp (prensi) aradılar.

ürüg uzatı **yiringüyü** yaşım tükesün (655/16)

Daima yerinerek ağlarken göz yaşım tükensin.

yit- “yetmek, yeterli gelmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 884).

“Yetmek, yeterli gelmek” anlamındaki fiil AY’de *yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*yönelme yit-* “yetmek, yeterli gelmek”

birk(e)ye ülüşi+*nge yitmez* ogşamaz (80/2)

Hepsinin payına yeterli geleceğe benzemez.

buyanlığ ögmeki aşnukı buyanta utar yigedür yüz ülüşinte bir ülüşi+*nge yme yitmez* ogşamaz (82/5)

Sevaplı övmek önceki sevaptan (da) kazanır (ve) yüz bölümünde bir bölümüne de yetmez, benzemez.

yene bo iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçığ ogşatsar yöleştürser ming ülüşinte biri+*nge yme yitmez* (156/12)

(...) yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez.

(177/15), (178/16-20), (179/1), (179/6-11-15-21), (180/2-9-18), (181/7-12), (394/20),

B) +*yalın yit-* “yetmek, yeterli gelmek“

ne üçün *yitmez* tip tiser (...) (156/12)

“Ne için yetmez?”, dese (...)

yitlin- “yitmek, kaybolmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 891). *Yit-* fiilinin *-IXn-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “ *(kendi kendine) yok olmak, uzaklaşmak*” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 640). AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) *+yalın yitlin-* “yitmek, kaybolmak”

ötrü adın nomlug erdiniler yme barça orun orun sayu **yitlingey** yokadgaylar (396/2)

Sonra başka öğretili mücevherler de hepsi bir yerlerde kaybolacak, yok olacaklar.

(...) ötrü ançada tuyenmak arkalıg nomlar başlap köni nomlar kirtü yörügler yme barça **yitlingeyler** batgaylar t(e)ngirim tip tidiler (197/21)

(...) “*sonra, işte o zaman sezmek destekli öğretilerden başlayarak, doğru öğretiler, gerçek yorumlar da kaybolacaklar, batacaklar efendim*”, diye konuştular.

(...) üç yavlak yollar barça **yitlinip** yirtinçde tolu erdinilig söğütler b(e)lgürüp yiti erdinilig linhua çeçekler közünti üstürti (381/2)

(...) *üç kötü yollar bütünüyle yok olup yeryüzünden bir sürü mücevherli ağaçlar ortaya çıkıp yedi mücevherli nilüfer çiçekleri görüldü (...)* (585/1), (481/4), (395/22), (197/13-18), (198/6-9), (395/15-18-23), (552b/16), (556/17),

B) *+belirtme yitlin-* “yitmek, kaybolmak”

d(a)r(a)nı tigma üdrülmiş seçilmiş ıduk nom kapıglarına tükellig kılıp artukrak takı bo altun önglög y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom erdini+g kingürü aç a yada nomlaguluk **yitlingeli** batgalı ıdmaguluk ulug küşüşin asa üsteyü teginür biz (457/9)

Tılsım denilen seçkin kutsal öğreti kapılarına fazlasıyla ulaşip ve bu altın renkli, parlak parıltılı her (şey)den üstün öğreti mücevherini genişletip açıklayarak vaaz etmek için (öğreti mücevherinin) kaybolup gitmemesi için, büyük bir arzuyla çoğaltarak ulaşırsız efendim” diye saygıyla belirttiler.

yokad- “yok olmak, ortadan kalkmak“

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 900). *Yok* “yok“ isminden +*Ad-* ile elde edilmiş fiildir ve “*yok olmak, ortadan kalkmak*“ anlamına gelir (Erdal, 1991, s. 490). AY’de *yalın, belirtme* ve *vasıta* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*yalın yokad-* “yok olmak, ortadan kalkmak“

(...) kaçan birök bo nom erdini yitlinsir **yokadsar** ötrü adın nomlug erdiniler yme barça orun orun sayu yitlingey yokadgaylar (395/22-23) (396/2)

(...) *bu öğreti mücevheri yok olacak olursa, sonra başka öğretili mücevherler de hepsi bir yerlerde kaybolacak, yok olacaklar.*

(...) inçe bolmasun k(a)ltı bo arıg semek içinte kadir yavlak keyikler bar bolup biz **yokadguluk** emgengülük **bolmalım** tip (...) (608/21)

(...) *şöyle olmasın, eğer bu orman içinde vahşi, yabani hayvanlar var olup biz(i) yok edecek olup (da) eziyetli olmayalım deyip (...)*

k(e)ntüleri öz et’özleri **yokadıp** adınlar edgülüg mengilig bolguluk erser ötrü öz et’özlerin isig özlerin ançak(a)ya yme esirkemezler (227/10)

Kendi vücutları yok olunca başkalarına iyilik, mutluluk olacak ise; kendi vücutlarını da hiçbir şekilde esirgemezler. (410/14), (481/5), (475/6), (34j/6), (464/6), (395/15-24), (634/5), (198/9), (555/7), (558/8)

B) +*belirtme yokad-* “yok olmak, ortadan kalkmak”

bo nom erdini+**g** saçılmalı **yokadgali** ıdmamakıngızlartın ötgürü k(a)ltı gang ögüzdeki kum sanınça kalp üdlerke tegi sözlep nomlap alkmaguluk ulug buyan edgü kılınçığ kazgantıngızlar (671/14)

Bu öğreti mücevherini dağıtılmak için, yok olması için terketmemenizden dolayı Ganj nehrindeki kum sayısınca uzun zamanlara değin söyleyip, vaaz edip sona ermeyecek sevap (ve) iyi davranışı kazandınız.

C) +*vasıta yokad-* “yok olmak, ortadan kalkmak“

kaçan birök çakravart ilig kaç a kıy(ı)lguça erser ötrü yiti erdinileri yme özi+**n** ök yitlinürler yokadurlar (395/19)

Ne zaman cakravartin hükümdarı ölecek olsa, o zaman yedi mücevherat da kendiliğinden yok olacak.

yolan- “yönelmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. *Yol* ismi +A- ile *yola- “yola çıkmak”*, -n- ile de *yolan- “yönelmek; bir yola girmek”* anlamına kavuşmuştur (Erdal, 1991: 630). AY’de *yönelme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme yolan-* “yönelmek”

altı kaçıklığı orunta kök kalıkda kuş kuzgun tıdıgsızın uçar teg kaçıklar+**ka yolanıp** (365/6)

Altı duyu objeli) yerde, gökyüzünde, kuşun engelsiz uçması misali, bilinç (de) peşi sıra yönelir.

ol üdün sançanaçavı atl(1)g t(e)ngriler urungutı sekiz otuz bak (?) t(e)ngriler erkligleri birle (...) t(e)ngri t(e)ngri burkan+**ka yolanıp** inçe tip ötüntiler (538/18)

O esnada Sançanaçayı adlı tanrılar komutanı yirmi sekiz bölük göğün birlikleri ile (...) Tanrılar tanrısı Buda 'ya yönelip şöyle arz ettiler:

anta ötrü somakıtu bodıs(a)t(a)v olurmış orunıntın örü turup (...) t(e)ngri t(e)ngri burkan+**ka yolanıp** yümçiksiz közin titrü körüp inçetip ögdi (650/3)

Ondan sonra Somakıtu adlı Bodisatva oturduğu yerden ayağa kalkıp (...) Tanrılar Tanrısı Buda 'ya yönelip, yummaduğı gözüyle doğruca bakıp şöyle övdü:

B) +*yalın yolan-* “yönelmek”

körtler kalın kuş keyikler kuvragın manu irbiz tilkü karsak yuy kara kuş ulatı et yideçi kan içdeçi tınl(ı)glar tavrak yügürü y(i)ti uça yumgı birtin yingak **yolanıp** aşunmaklaşu barmışların (599/19)

Boş bir çimenlikte derin bir kuyunun [yanından] geçerlerken, kalabalık bir yabanî kuş ve hayvan topluluğu içinde vahşi kedi, panter, bozkır tilkisi, vahşi maymun, kartal ile birlikte et yiyip kan içen canlıların hızla [etrafı] dağılıp birden havalanarak toplu halde bir tarafa yönelmek suretiyle kaçıp koşuştuklarını görmüş.

yorı- “yürümeK”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 957). “YürümeK, ilerlemeK” anlamındaki fiil AY’de *bulunma*, *eşitlik* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*bulunma yorı*- “yürümeK”

kut kolur m(e)n on ayıg kılınçdın öngi üdrülüp on edgü kılınçlar yolın+***ta yoridaçı bolayın*** (108/15)

İsteğim odur ki, on kötü davranıştan derhal ayrılıp iyi davranış yollarında yürüyecek olayım.

kamagun barça bodıs(a)t(a)vlar yorıgın+***ta yoridaçı bolsunlar*** (122/5)

Hep birlikte Bodisatvalar niyetinde yürüyecek olsunlar.

köngülteki yorıglarının adırtı erser üç törlüg titir bar antag tınl(ı)glar edgü köngül+***te yoridaçı*** bar antag tınl(ı)glar ayıg köngül+***te yoridaçı*** bar antag tınl(ı)glar y(a)rılıgsız köngül+***te yoridaçı bo erür*** (261/12-14-15)

Gönüldeki niyetlerin, hareketlerin farkı ise üç türdür. Var olan canlılar iyi gönülle hareket edecek, var olan canlılar kötü gönülle hareket edecek, var olan canlılar tarafsız gönülle hareket edecek(tir). Canlıların gönüldeki niyetlerinin farkı budur. (150/7), (34h/9), (72/2), (232/17), (234/19-22-24), (235/15), (412/13), (567/6), (287/5), (289/2), (324/23), (329/12), (378/4), (382/3-8-11), (171/9), (178/1), (269/13), (279/13), (293/23), (306/17), (448/11), (90/23), (104/9), (373/12-18), (163/16), (195/5), (395/6), (447/8), (489/16), (552a/14), (34s/11), (306/24), (373/3)

B) +*eşitlik yorı*- “yürümeK”

kavşıkıya kim kayu tınl(ı)glar ap ıduk tayşing nomdaki yorıg+***ça yorıgalı udaçı bolsunlar*** (...) (150/13)

“Ey Kauşika! Bazı canlılar hem kutsal Mahayana öğretilerdeki usulce davranabilsinler (...)

ap yme ıduk tayşing nomdaki yorıg+***ça yorıgalı umadaçı bolsun*** (150/15)

(...) hem de kutsal Mahayana öğretilerdeki usulce davranmayabilsinler (...)

(182/23), (150/5), (136/3), (567/6), (552b/5), (556/14), (158/22), (547/49), (194/10-15), (599/13), (565/21), (39/22)

olarning köngülteki küsüşçe birök usar monılayu bo törü+**çe yorigalı** odgurak bütgey bo işi (487/4)

Eğer bu kurallara göre yürümeyi başarabilirse, bütünüyle bitecek bu işi.

C) +*yalın yori-* “yürümek”

inçip yene atı kötrülmişe biz kamag dört m(a)harañlar ürüg uzatı köni nom+**ça yoridaçı** köni nomug sözledeçi nom üze yirtinçüke asıg tusu kıltaçı teginür biz (400/14)

Ey adı yüceltilmiş! Yine biz dört Maharañç daima gerçek öğretiye uygun yürüyecek, gerçek öğretiyi söyleyecek; öğretiyle yeryüzüne fayda kılmak için uğraşırız.

(586/23), (587/9), (604/12), (612/18), (620/12), (670/6),

yorit- “yürütmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 960). *Yori-* fiilinin *-t-* ile elde edilmiş ettirgen halidir ve “yürütmek” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 795). AY’de *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme yori-* “yürütmek”

şamat vıpaşyan tıgme dyanlı bilge biligli ikigü+**ni** tüz **yoritmak** yme kayu erür tip tiser (...) (289/24)

(...) śāmatha vipaśyin denilen dhyāna ve bilgi(den oluşan) ikisini düz (olarak) uygulatmak nasıldır dese (...)

ikegü+**ni** tüz **yoritmak erser** k(a)ltı bolar ikegüni tüz bışrunmak erür (290/6)

İkisini düz yürütmek ise bunların ikisini düz öğrenmektir.

ilning uluşnung törüsü+**n** ötlep eriglep **yoritur** (565/7)

Devletinin töresini öğütleyip, nasihat ederek yürütür.

yu- “yıkamak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972: 870). “Yıkamak” anlamındaki fiil AY’de yalnızca *belirtme* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

+*belirtme yu-* “yıkamak”

(...) tnl(1)glarning öngi öngi toorlug tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlıg kkir tapçaları+n **yudaçı** arıtıdaçı ertingü ulug asıglıg titir (191/13)

(...) *canlıların ayrı ayrı, değişik kötü, fena davranışlı kir-pasaklarını yıkayacak, arıtacak (olan) son derecede ulu (ve) yararlı (bir sutra)dir.*

(...) bodıs(a)t(a)vlarning adruk adruk edgülüg töz yıldırların üklitmek asmaklıg tnl(1)glarning öngi öngi ağır tsuy irinçü ayıg kılınçlıg kkir tapçaları+n **yumak** arıtmaklıg çoğı yalınıning irüsü b(e)lgüsü titir (185/4)

(...) *Bodisatvaların ayrı ayrı iyi kök ve esaslarını arttırmak, çoğaltmaklı; canlıların ayrı ayrı kötü, fena davranışlı ki-pasaklarını yıkamak, arıtmaklı alevi(nin) yalımının belirtisi, göstergesidir.*

(...) ötrü ol tnl(1)glar yme ök ökünmek yalvarmaklıg kşantı kılmaklıg arıg süzük sav üze k(e)ntü ağır ayıg kılınçlıg kkirleri+n tapçaları+n **yumış** arıtmış **k(e)rgek** (142/2)

(...) *sonra o canlılar dahası pişman, yalvarmaklı (olup) af dilemekli, temiz-pak söz ile kendi kötü davranışlı kirlerini-pasakların temizlemiş, yıkamış (olsalar) gerek(li).* (142-11-21), (144-4-18), (417/22)

yun- “yıkanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clauson, 1972, s. 942). *Yu-* “yıkamak” fiilinin *-n-* ile elde edilmiş dönüşlü halidir ve “yıkanmak” anlamındadır (Erdal, 1991, s. 631). AY’de *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) +*yalın yun-* “yıkanmak”

(...) anta kin timin ol suv içinte kirip arıtı **yunsun** (478/7)

(...) *ndan sonra o su içine girip tertemiz yıkansın.*

(...) ötrü bo nom erdinig okıtıp bo yunguluk törüg kılıp **yunsun** arıtınsun (478/20)

(...) sonra bu öğreti mücevherini okutarak bu töreni gerçekleştirerek yıkınsın (ve) arınsın.

anta basa ol kişi suvka kirip et'özin arıg **yunup** yangı arıg ton kedip (519/12)

Ondan sonra, o kişi suya girip, vücudunu temizleyip-yıkayıp yeni-temiz elbise giyip (...) (535/5), (575/20)

B) +belirtme yun- “yıkınmak”

aşnuça yiti kün yiti tün sekiz tözün baçag çahşap(u)dın alıp arıg baçap tangda erte tal çıbıkın tañulap tişin arıtıp ağızı+n **yunsun** (524/15)

Öncelikle yedi gün sekiz gece tamamıyla oruç ahlağını alıp temiz oruç gecesinden sonra dal çubuğuyla parçalayıp dişini temizleyip ağızını yıkasın.

yunçı- “kötüleşmek”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 945). “Kötü olmak” anlamındaki fiil AY’de *yalın* durumundaki tamlayıcıyla yer alır ve kullanımı şöyledir:

+*yalın yunçı-* “kötüleşmek”

üstünki t(e)ngriler köngül kakımakning uğurınta ol il uluş antada kin **yunçıyur** artayur alkınur (553/20)

Gökyüzündeki tanrıların hiddeti nedeniyle o ülke çürür, bozulur, yok olur.

ol il uluş antada kin **yunçıyur** artayur alkınur (554/11)

O memleket sonra çürür, bozulur, yok olur.

yungla- “kullanmak”

Fiili, Uygur Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 951). “Kullanmak” anlamındaki fiilin kökeni belirlenmiş değildir. AY’de *belirtme* ve *yalın* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımı şu şekildedir:

A) *+belirtme yungla-* “kullanmak”

ol edi+**g** tavarı+**g** ol kün üze ök **yunglap** üç erdinike ağır ayag tapıg udug kılsun
(443/3)

O malı-mülkü o günle birlikte kullanıp, üç mücevhere saygı duysun, hürmet etsin, tapsın.

anı üçün m(e)n bökünki künthe bo et’özimi+**n yunglap** mungadıncıg ulug iş ködüg kılayın (613/19)

Onun için ben bugünkü günde bu vücudumu kullanıp olağanüstü büyük işi, hizmet yapayım.

(...) edleri+**n** tavarları+**n** biligleri+**n** edremleri+**n** al altag uzanmakları+**n** ançak(a)ya yme esirkemedin barça **yunglayurlar** titerler ıdalayurlar (217/23)

(...) mallarını mülklerini, bilgilerini, erdemlerini, hileye başvurmalarını öylece, esirgemededen hepsini gönderirler, bırakırlar.

B) *+yalın yungla-* “kullanmak”

k(a)ltı azk(a)ya küç küsün **yunglap** üküş ed tavar kazganıp asıg tusu kılmak erür
(257/7)

Öyle ki azıcık güç kullanıp çokça mal-mülk kazanıp fayda etmektir.

yügür- “koşmak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 914). “*Koşmak*” anlamındaki fiil AY’de *bulunma* ve *çıkma* durumundaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şu şekildedir:

A) *+bulunma yügür-* “koşmak”

(...) k(a)ltı kurug suzak+**da** kişi **yügürür** kaçar **teg** (...) (364/21)

(...) *sanki boş bir köyde insanın dolanması gibi* (...)

köngül **yügürür** kamag+**da** (...) (364/24)

Gönül (Skr. citta) her yerde koşar (...)

atkak iy(i)n **yügürür** altı kaçıklığı orunta kök kalık+**da** kuş kuzgun (365/4)

Altı duyu objeli yerde, gökyüzünde, kuşun engelsiz uçuşu misali, bilinç de peşi sıra dolanır.

B) +*çıkma* **yügür**- “koşmak, dolanmak”

ne tıltığın bo kamag kuş keyikler kuvragı bir yingak+**dın yügürürler** uçarlar **erki** (599/23)

Ne sebeple bu bütün kuş hayvanları bir taraftan dolanırlar, uçarlar ki?

yük- “yığmak, toplamak”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz. Aslında *yüd-* olarak görülen fiilin burada *yük-* olması okuma yanlışlığından kaynaklanıyor olabilir (Clauson, 1972, s. 100). Fiilin kökeni hala açık değildir. Ancak isim olan *yük* ile fiil olan *yüd-* arasında bağ olduğu bir gerçektir (Erdal, 1991, s. 644). Fiil AY’de *belirtme* ve *yalın* durumdaki tamlayıcılarla yer alır ve kullanımını şöyledir:

A) +*belirtme* **yük**- “yığmak, toplamak”

edgü edgü ulug erenlarning tözün(i)ye udung s(e)n bo teringde tering ıduk nom erdini yörügi+**n** aç a yada kingürü nomlagalı **yükdüng s(e)n** (428/8)

“Ey iyi, yüce beylerin soylusu bu derin anlamlı kutsal öğreti mücevherlerinin yorumlarını ayrıntısıyla açıklayarak vaaz edip topladın.

ülgüsüz sansız tınl(ı)glarig sansar emgekintin ozgurup nırvan mengisinge tegürgülük küç kūsünke teggülük buyanlıg ulug bedük yükmeki+**g yüker m(e)n** yıgar m(e)n (421/19)

Sayısız canlıları Samsārā sıkıntısından kurtarıp Nirvāna mutluluğuna ulaştırarak güç, kuvvete kavuşturup sevaplı büyük yığını toplarım, yığarım.

taluy ögüz teg king tering ılsuz tüpsüz edgü lüg edgü erdinileri+**n yükmek ol** (450/12)

Sınırsız ulu iyiliğiniz okyanus gibi geniş, derin ve uçsuz iyilik, iyilik mücevherleriini yığmaktır.

B) +*yalın yük-* “yığmak, toplamak”

yarsınçığ kkirliğı üze tutsar arıgsızlık kıg **yükmek titir** (613/17)

yükün- “secde etmek”

Fiili, Orhon Türkçesinden itibaren takip edebiliyoruz (Clouston, 1972, s. 913). “*Secde etmek*” anlamına gelir. Kökeni için Gabain *ük-ün-* açılımını verir ancak Erdal /y/ sesinin *yükün-* de hep aynı kaldığını ancak *ük-*’in başına ilerleyen dönemlerde /h/ protezinin eklendiğini belirterek bu görüşü reddeder. Kendi açılımını olarak da **yü-k-ü-n-* olarak gösterir ve *yügerü* ve *yülüğ* isimleriyle de bağlantılı olduğunu söyler (Erdal, 1991, s. 631). Fiil AY’de sık kullanılmıştır ve *yönelme*, *vasıta*, *bulunma*, *yalın* ve *belirtme* durumundaki tamlayıcılarla yer alır. Kullanımı şöyledir:

A) +*yönelme yükün-* “secde etmek”

ürüg uzatı **yüküneyin** yırtınçününg yigin+*ge* (655/13)

Yeryüzünün mükemmeline daima secde edeyim.

t(e)ngriler+*ke* yalvarıp küzetü bergü+*ke* ötünsün yinçürü yükünsün burkan+*ka* nom erdini kutı+*nga* bodıs(a)t(a)vlar ulatı pratyıkabudlar arhantlar+*ka* anta basa **yükünsün** (484/8-12)

Eğilerek secde etsin Buda’ya, öğreti mücevherine, Bodisatvalara (ve) ayrıca Pratyikabutlara ve Azizlere.

nom nomlaguluk orun+*ka* ayasın kavşurup ayayu yinçürü töpün **yükünti** (576/2)

Öğreti vaaz edilecek yere ayasını kavuşturup eğilerek secde etti. (359/23), (574/5), (30/18-24), (31/5-11-18), (32/1-6-12-17), (33/1), (34c/9), (333/1), (350/13), (357/1-2-4-5-7-9-11-13-15-17-20-21-23), (358/2-3-5-7-9-10-12-14-17-19-22), (359/1-3-5-7-9-10-11-13-14-15-16-18-19-20), (44ç/1-2-7), (451/4-10), (489/4), (495/3), (501/8-10-13-16-19-22), (502/4-7-10-13-16-19-21), (503/1-4-6-8-11-14-16-19-21), (504/1-3-6-15-16-17-19-20-22-23), (505/1-2-3-4), (519/22), (521/12-15-16-18-20-21-22), (522/1-2-4-5-7-8-10-11-11-12-14-16), (652/18), (653/16-18-20-22), (658/5), (678/3-4-6-22), (679/3-8-12-16-20-24), (680/5-9), (36/19)

C) +vasıta yükün- “secde etmek”

amtı m(e)n ratnav(a)çır toyın yinçürü töpü+n **yükünü** teginür m(e)n (112/20)

Şimdi ben, Ratnavaçir öğretmen tam bilge Tanrısına yerlere kadar eğilip secde ederek değinirim.

amtı biz isig özümüzün berü umug ınag tutup parmanular sanınça sınıımız süngükümüz kop süzük köngülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp pançamandal biş tilgenin yinçürü töpü+n **yükünü** teginür biz (132a/23)

Şimdi biz sıcak canımızdan öte umut, destek tutup, (havadaki) zerreler sayısınca (olan) uzvumuz, kemiğimiz, tam temiz gönlümüzle başımızı yere değdirip, Pançamandala beş uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz.

ulug tüşke utlıka tegürüp (...) et'özüm üze tilim üze köngülüm üze kop ugurun töpümin 'engitip süzük kirtgünç köngülin yinçürü töpü+n **yükünü** teginür m(e)n (133/1)

Ulu semereye varmışlara ulaşip (...) vücudumla, dilimle, gönlümle, her fırsatla yere eğilip, saf-gerçek gönülle eğilerek secde edip değinirim. (473/19), (479/16), (521/11), (568/9), (645/10), (110/15), (131/15), (159/16), (182/12), (201/19), (332/23), (335/20), (341/2), (346/14), (351/15), (356/21), (359/23), (378/11), (391/11), (392/14), (398/16), (399/8), (440ç/7), (449/21), (481/10), (494/20), (500/22), (513/2), (522/16), (531/23), (606b/10)

D) +bulunma yükün- “secde etmek”

agir ayakakın t(e)ngri t(e)ngri burkan adakın+**ta** yinçürü töpün **yükünüp** (...) (36/19)

Saygıyla Tanrı Tanrısı Buda huzurunda yerlere kadar eğilerek secde edip (...)

(...)t(e)ngri t(e)ngri burkan adakın+**ta** yinçürü töpün **yükünüp** iki iligin kavşurup agir ayakakın t(e)ngri t(e)ngri burkanka inçe tip ötünti (546/16)

(...) Tanrı Tanrısı Buda huzurunda eğilerek secde edip iki elini kavuşturup saygıyla, Tanrı Tanrısı Buda'ya şöyle söyledi:

t(e)ngri t(e)ngri burkan adakın+**ta** yinçürü töpün **yükünüp** yıd yıpar hua çeçek kılıp (94/11)

(...) *Tanrı Tanrısı Buda huzurunda eğilerek secde edip, kokulu çiçek bırakıp*
 (...) (88/23)

E) +*yalın yükün*- “secde etmek”

yekler kuvragın erkçe evirteçi tagdın yıngakıg küzetdeçi tutdaçıya öngi öngi
 körklüğe sizni öge **yükünür m(e)n** (29/6)

*Şeytanlar topluluğunu güçle çevirecek, dağdan taraflı gözetecek, koruyacak
 olan; başka başka güzellikleri olan, sizi överek secde ederim.*

F) +*belirtme yükün*- “secde etmek”

’eng mıntın bo nom erdini içinteki bir şlok bir padak nomug bir burkanning bir
 bodis(a)t(a)vning atın bo nom erdinining başdinkı atı+n yme boşgunup tutup öser
 sakınsar atasar **yükünser** ağır ayag tapıg udug kılsarlar olarnı barça küyü küzetü tuta
 tegingey m(e)n (539/15)

*Hatta bu öğreti mücevheri içindeki bir şiiri, bir paragrafı, bir Buda’nın (ve) bir
 Bodisatva’nın adını, bu öğreti mücevherinin adını öğrenip ezberlerse, düşünüp adını
 anarsa, hürmet edip hizmet ederse onları tümüyle koruyup kollayacağım.*

BÖLÜM III

SONUÇ

Bu son bölümde, *Altun Yaruk*'ta fiil-tamlayıcı ilişkisini araştırdığımız çalışmamızda incelenen fiillerin durum ekli tamlayıcılarla kullanımından elde ettiğimiz bulguları paylaşacağız. Bilindiği gibi tamlayıcı konusu halen tüm açılardan incelenmiş değildir. En başta tanımlama ve belli bir terim kullanma sorunu ortadadır. Bunun dışında tamlayıcı yalnızca fiille mi ilgilidir, hatta yalnızca yüklem olan fiille mi ilgilidir, yoksa isimler ve fiilimsiler de dâhil edilmeli midir gibi sorular hala sadece sorulmakla kalmaktadır. Biz, yüksek lisans tezi sınırlarını gözeterek yalnızca fiil ve fiilimsileri kapsam içine almakla birlikte konunun yalnızca fiilleri değil isimleri de kapladığının bilincinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

Fiil-tamlayıcı ilişkisi açısından *Altun Yaruk*'ta fiillerin incelenmesi sonucunda karşımıza çıkacak ilk sonuç bir veya birden fazla anlamı olan fiillerin değişen anlamla birlikte tamlayıcılarının ve tamlayıcı sayısının değiştiğidir. İncelenen fiillerin içinde 6'si iki anlama sahip olup değişen anlamla da tamlayıcı(ları)sının değiştiğidir. *Açın-* fiili ise üç anlama sahip olmakla birlikte her üç anlamında da aynı tamlayıcıyı talep etmiştir. *kat-*, *kör-*, *okı-*, *saç-*, *tepre-* ve *tik-* fiilleri birden fazla anlama sahiptir ve sahip oldukları anlama göre aldıkları tamlayıcılar ve kabul ettikleri tamlayıcı sayılarının değiştiği tespit edilmiştir. Saydığımız fiillerin anlamlarına göre gösterdikleri farklıları şöyle sıralayabiliriz:

A) *açın-* I “açmak”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* durumunda.

(...) ong 'engninteki tonı+n *açınıp* (...)

(...) *elbisesinin sağ omzundaki bölümünü açıp* (...)

açın- II “özen göstermek, hürmet etmek”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* durumunda.

(...) kuvragı+g yme ayamış *açınmış* (...) *k(e)rgek* (...) (422/13)

(...) topluluğu da saymış, özen göstermiş olsa gerek (...)

açın- III “itiraf etmek“

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* durumunda.

(...) alku+*ni açınur m(e)n* (107/7)

(...) *hepsini tiraf ederim*

B) kat- I “eklemek”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* ve +*yönelme* durumunda.

+*belirtme*

(...) uz *katıp* aşı+*g içgü+g* suvsuşu+*g* (...) (590/9)

(...) *yemeği, içkiyi, suyu mahirce katıp* (...)

+*yönelme*

(...) biş törlüg bodug+*ka* ıgaç yilimin *katıp* (...) (444/14)

(...) *beş tür boyaya ağaç tutkalını katıp* (...)

at- II “katılaşmak”

Aldığı tamlayıcı: +*yalın* durumda.

(...) ağızı kurup tili tamgakı *katıp* (...) (624/11)

(...) *ağzı kuruyup dili-damağı katılaşıp* (...)

C) kör- I “görmek”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme*, +*yalın*, +*bulunma*, +*eşitlik*, +*vasıta*, +*yönelme* ve +*çıkma* durumunda.

+*belirtme*

(...) közünmiş burkanları+*g körgeli udular* (131/4)

(...) *görünmüş Budaları görebildiler.*

+*yalın*

(...) içinte negü bar *körgil* (606a/8)

(...) *içinde ne var gör!*

+*bulunma*

(...) ol kav için+*te* (...) **körgey** (443/1)

(...) *o kap içinde (...) görecek.*

+*eşitlik*

(...) könisin+*çe körmek* (...) (310/4)

(...) *gerçeğince görmek (...)*

+*vasıta*

(...) biliglig közi+*n körürler* (583/20)

(...) *bilge bilgisiyle görürler.*

+*yönelme*

(...) tınl(1)g oğlanın+*ga asıglığın körüp* (...) (465/21)

(...) *insanoğluna faydasını görüp (...)*

+*çıkma*

(...) ırak+*dın körü* y(a)rlıkap (...) (427/21)

(...) *uzaktan görerek buyurup (...)*

kör- II “itaat etmek“

Aldığı tamlayıcı: +*yön gösterme* durumunda.

(...) yir orun **angar körti** kalısız (572/5)

(...) *eksiksiz yer ona itaat etti.*

E) saç- I “serpmek”

Aldığı tamlayıcı: +*yalın*, +*yönelme*, +*belirtme* ve +*bulunma* durumunda.

+*yalın*

(...) edgü yıdlıg suv **saçdı** (574/20)

(...) *güzel kokulu su serpti.*

+*yönelme*

(...) soğuk suv bögürtüm **saçdım** olar+**ka** (...) (640/10)

(...) *onlara soğuk su serptim* (...)

+*belirtme*

(...) hua çeçekleri+**g** (...) **saçdılar** (183/15)

(...) *çiçekleri* (...) *saçtılar*.

+*bulunma*

(...) üç erdinilig tarıglağ için+**te saçmış** (...) (168/21)

(...) *üç mücevherli tarla içinde serpmiş* (...)

saç- II “dağıtmak”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* durumunda.

(...) ögi+**n saçmadın** sözleyür erti (573/10)

(...) *aklım dağıtmadan söylerdi*.

F) tepre- I “hareket etmek, titremek”

Aldığı tamlayıcı: +*yalın*, +*bulunma* ve +*vasıta* durumunda.

+*yalın*

(...) yultuzlar tüşgey **yir tepregey** (435/1)

(...) *yıldızlar düşecek, yer sallanacak*.

+*bulunma*

(...) yağız yir serü umadın bir üdte **tepredi** (...) (630/16)

(...) *yağız yer dayanamayıp bir anda titredi* (...)

+*vasıta*

(...) yir altı törlügi+**n tepredi** kabşadı (617/2)

(...) *yer altı, altı farklı şekilde sallandı, titredi*.

tepre- II “depreşmek”

Aldığı tamlayıcı: +*bulunma-çıkma* ve +*bulunma* durumunda.

+*bulunma-çıkma*

(...) isig ig aş singmiş+*de* kin *tepreyür* (592/9)

(...) *sıcak hastalık yemek yedikten sonra depreşir.*

+*bulunma*

(...) ig togag kayu üd+*te* *tepreyür* (588/18)

(...) *hastalık hangi zamanda depreşir?*

G) tik- I “dikmek (asmak, kaldırmak)”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* ve +*yalın*

+*belirtme*

tikdim üzeliksiz kirtü nomlug ulug toogu+*g* (368/16)

Üstün gerçek öğreteli büyük bayrağı yukarı diktim.

+*yalın*

(...) öngi öngi erdiniler tooglar *tikip* (...) (416/9)

(...) *farklı farklı mücevherler, bayraklar dikip* (...)

tik- II “dikmek (kulak vermek)”

Aldığı tamlayıcı: +*belirtme* durumunda.

(...) *tike* kulgakı+*n* yığılmış köngülin tınglasunlar (581/16)

(...) *kulak(ları)nı dikip bir gönülle dinlesinler.*

Görüldüğü gibi fiilin anlamı değişikçe talep ettiği, bütünlenmek istediği tamlayıcı da değişmektedir. Ancak açın- fiilinde de görüldüğü gibi anlam değişikliği olduğu halde tamlayıcısı sabit kalmıştır. Bu durumda her anlam değişikliğinde mutlak suretle tamlayıcısı da değişmek zorundadır diyemeyiz. İstisna dahi olsa tamlayının sabit de kalabildiğini söylemek zorundayız.

Giriş bölümünde Uygurcada durum eklerinde bahsederken yön gösterme ekinin kullanımının azaldığından bahsetmiştik. Araştırma da gösteriyor ki *yön gösterme* eki

sadece iki isme gelmiş olup bunlar bir kez yer alan *beg+kerü* “*beye doğru*” ve 13 kez kullanılmış olan *taş+karu* “*dışarıya*” ismidir. Aynı zamanda tamladıkları fiiller de kısıtlıdır. *begkerü ün-* fiilini “*çıkmaq*”; *taşkaru* ise *ün-* “*çıkmaq*” ve *tart-* “*çekmek*” fiillerini tamlamıştır.

Olur- “*oturmak*” fiilinin Orhon Türkçesinde anlamsal açıdan daha çok “tahta çıkmak” anlamında kullanıldığı görülür. Gerçek anlamda bir yere oturmak anlamında kullanıldığı azdır. Tunyukuk yazıtı kuzey yüzü 7 ve 8. satırlarda “*oturmak*” anlamı vardır ancak burada da *altun yışda olurung* “*Altay orman(in)da oturun!*” (T1 K 7 (31)) ve *altun yışda olurtumuz* “*Altay ormanı(in) da oturduk.*” (T1 K8 (32)) cümlelerinde geçer fakat mecazi olarak “bir yere ayrılmayın, burada durun” anlamındadır. Fiile AY’de baktığımızda ise taht bir nevi ortadan kalkar ve müritleri Buda’nın etrafında otururlar. OTde uzun zamana yayılan oturmalar yaşanırken AY’de anlık oturmalar mevcuttur. Elbette ki fiil günümüze kadar ulaşmış fiillerdendir ve hâlihazırda “*yerleşmek, yaşamak*” anlamında otur- fiilini kullanıyoruz. Bu durumun AY için geçerli olduğunu söylemek istiyoruz. Bir de OTde fiil, *yalın, bulunma* ve *yönelme* durumundaki tamlayıcılarla yer almıştır. AY’de *yalın* ve *bulunma* durumundaki tamlayıcılar görülürken *yönelme* durumuna rastlanmamış, eşitlik durumundaki tamlayıcı ilk kez görülmüştür.

Aşağıda dizinde de görülebileceği gibi AY’de fiiller genellikle bir tamlayıcı ile yetinmişlerdir. Onu iki tamlayıcı fiiller takip eder. Ancak tek tamlayıcı ile yer alan fiillere baktığımızda ise bunların kullanım sıklığının az olduğunu görürüz. Yani fiillerin kullanım sıklığı arttıkça potansiyel olarak daha fazla tamlayıcı alabileceğini öngörebiliriz.

Bir de en çok tamlayıcıyı kabul eden dört fiil var: *kıl-* ve *kör-* I (7); *bol-* ve *er-* (8) tamlayıcıyı üzerlerine almışlardır. Bu fiillerden üçü *kıl-*, *bol-* ve *er-* yardımcı fiil olarak da kullanılırlar. Bu kadar fazla tamlayıcıyı kabul etmelerini ise asıl fiillerden daha fazla unsurla ilişki içerisine girmelerini; fiillerin sıklığına baktığımızda da AY’deki bütün fiiller içerisinde en sık yer alanlar olmasını gösterebiliriz. Bu görünümünden hareketle genel bir yorum yapacak olursak fiilin kullanım alanı arttıkça bununla doğru orantılı olarak tamlayıcı alma kapasitesi de artar.

Tamlayıcıların üzerlerine aldıkları durum eklerinin de sayıları elbette birbirinden farklıdır. Örneğin yön gösterme ekinin sayısının neredeyse yoka inmesi bir yerde dururken eserin bütütünde belirtme durumu ekinin ezici çoğunluğa sahip olması bir yerde durur. Onu *yönelme, bulunma* ve *yalın* durumu izler. Ancak *yalın* durumda da şu

vardır ki ek almadan yalın haldeyken dahi çoğu zaman belirtme yahut yönelme anlamını çağrıştırır, hatta o eklerin olması gerektiğini hissettirir. Sözün özü özelde AY genelde ise Uygur Türkçesi fiilleri en çok belirtme durumu ekini tercih etmişler diyebiliriz.

Yukarıda açıklamayı da düşünerek en çok tamlayıcıyı üzerine alan fiillerin genel olarak kök veya isimden fiil yapım ekleriyle oluşmuş gövde olduklarını görüyoruz. Bir fiilin hem kök veya gövde halinde hem de çatı ekleriyle genişlemiş biçimleri varsa kök olan biçim 3-4 veya daha fazla tamlayıcı alırken çatı eki almış biçim bir veya iki tamlayıcı alır (bkz. ert-/ertür-, s. 94). Elbette genel görünüm itibariyle bunu söylüyoruz. İstisnai düzeyde çatı eki almış olup da ikiden fazla tamlayıcı almış olduğu örnekler de mevcuttur. Buna bakarak da fiil kök halindeyse tamlayıcı alma potansiyeli o kadar artar diyebiliriz.

Fiil-tamlayıcı ilişkisinin Eşdizimlilik kuramı ile de yakın bir ilgisi olduğunu görüyoruz. Bazı fiiller bir diğer fiille rastlantıdan öte olarak birlikte kullanım gösterirler ve genellikle aldıkları tamlayıcılar da aynıdır. Örneğin; açın- fiili tekrarlanan örneklerle aya- fiili ile birlikte kullanılır ve eş fiil görünümündedir. Her iki fiil de araştırmamızda *açını ayayu* biçiminde birlikte kullanılır ve üzerine *belirtme* durumundaki tamlayıcıyı alır. Bir diğer örnek ise *üz-* fiilidir. “*Kesmek*” anlamındaki fiil yine aynı anlama gelen *kes-* fiili ile birlikte kullanılır ve *belirtme* durumundaki tamlayıcı ile birlikte görünürler. Örnekler elbette bunlarla sınırlı değildir ve Eşdizimlilik açısından baktığımızda çoğaltmak mümkündür. Burada yalnızca fiil-tamlayıcı ilişkisinin Eşdizimliliğin de konuları arasına girdiğini ve bu açıdan da yaklaşımların yapılabileceğini göstermek açısından değinmek gerektiğini vurgulamak istedik.

Dikkati çeken bir diğer durum ise *açıl-* ve *açın-* fiillerinin aldıkları durum eklerinin görünümüdür. Bilindiği gibi edilgen çatıya sahip fiiller geçişsizdir ve nesne almazlar. Dolayısıyla belirtme durumu eki almaları mümkün değildir. Ancak **İnceleme** kısmında da görülebileceği gibiedilgen çatıya sahip her iki fiilin (bkz. *açıl-*, s.19 ve *açın-*, s. 20)de bariz biçimde belirtme durumu ekli tamlayıcılar aldıkları görülmüştür. Bu duruma, çatı ekleri alan fiiller belirtme durumuyla kullanılabilir diyebilmek için yeterli kanıt yoktur ancak belirtme durumuyla da kullanılabilirdiğini görmek bakımından ilginçtir. Karşılaştırma yapmamış olsak da bu durumun metnin Çince versiyonunda ilgili fiillerin belirtme durumunu karşılayacak şekilde kullanıldıklarından çeviride de belirtme durumu kullanılmıştır diye düşünebiliriz.

Başta da söylediğimiz gibi fiil-tamlayıcı ilişkisi konusu alan için hala yenidir ve yapılacak art ve eş zamanlı çalışmalarla konu hakkında daha geniş bir bakış açısı elde

etmeyi umuyoruz ve konu üzerinde çalışacak, fikir ve teori üretecek araştırıcılarla belirttiğimiz tanım, terim ve kapsam sorununu açıp daha sağlam ve açık sonuçlar elde edilmesini umuyoruz. Yaptığımız çalışmanın alana ufak da olsa katkı sağlayacağını umuyoruz.

IV. BÖLÜM

DİZİN

4.1. Tamlayıcı Sayısına Göre Fiiller Dizini

TEK TAMLAYICILI FİLLER

adın- +yalın	bagdaşın- +bulunma	çal- +yönelme
adrıl- +çıkma	bas- +belirtme	çilte- +yönelme
adırtla- +belirtme	basıntur- +yönelme	çimşileş- +yalın
ag- +yönelme	basıraş- +yönelme	çoğlan- +bulunma-çıkma
agina- +bulunma	basıt- +yönelme	çom- +bulunma
agırlat- +yönelme	batur- +belirtme	çökit- +belirtme
agtar- +eşitlik	beklel- +bulunma	eded- +yalın
alangur- +vasıta	beklen- +yalın	egsü- +yalın
alk- +vasıta	bıç- +belirtme	ele- +yalın
alka- +yönelme	bışur- +belirtme	emle- +belirtme
alkat- +yönelme	bilin- +belirtme	emlet- +belirtme
alkın- +yalın	birik- +yönelme	engit- +belirtme
amra- +belirtme	birtür- +yönelme	engitdür- +belirtme
amran- +çıkma	bodul- +yönelme	erigle- +belirtme
amrıl- +vasıta	bogur- +belirtme	erkeçlen- +bulunma
ançula- +vasıta	boşgur- +belirtme	erksin- +yalın
arı- +yalın	boşu- +belirtme	ertür- +belirtme
arın- +çıkma	boşut- +çıkma	etine- +vasıta
art- +bulunma	boz- +belirtme	etizdür- +belirtme
arva- +belirtme	bozul- +yalın	ıçan- +belirtme
as- I +belirtme	böl- +belirtme	ırat- +yalın
as- II +yalın	bös- +yönelme	ısur- +belirtme
astur- I +belirtme	bulgaş- +yalın	idi- +belirtme
astur- II +yalın	burçıntur- +belirtme	igid- +belirtme
aşat- +belirtme	busan- +yalın	igirt- +yönelme
aşan- +belirtme	busurkan- +yalın	igle- +yalın
atan- +yalın	bışur- +belirtme	ilin- +yönelme

ayaş- +yönelme	bügün- +belirtme	iltin- +belirtme
ayat- +yönelme	bürt- +vasıta	irintür- +belirtme
isil- +bulunma-çıkma	kolula- +belirtme	ongul- +yalın
iste- +belirtme	kora- +yalın	ornaş- +bulunma
istet- +belirtme	korat- +belirtme	ota- +belirtme
işid- +belirtme	korkıt- +belirtme	öbkele- +yalın
işle- +belirtme	koş- +belirtme	öçül- +yalın
iy- +belirtme	koşur- +belirtme	ögsire- +yalın
kabşa- +vasıta	kökedtür- +belirtme	ölürt- +belirtme
kakı- +yalın	köm- +yalın	örlet- +belirtme
kakin- +belirtme	köngülker- +belirtme	ört- +belirtme
kantur- +belirtme	köntür- +belirtme	örte- +belirtme
kap- +belirtme	kör- II +yönelme	örtül- +yalın
karar- +yalın	kun- +belirtme	ötgür- +belirtme
kat- II +yalın	kuvrat- +belirtme	saç- II +belirtme
katıl- +yönelme	kurı-/kuru- +yalın	sakıntur- +yalın
kavışat- +yönelme	kutad- +yalın	sal- +bulunma
kavşat- +yönelme	küçe- +belirtme	salın- +yalın
kavşatıl- +yönelme	küçen- +vasıta	san- +yönelme
kedgir- +yönelme	küçlen- +vasıta	sana- +belirtme
keci- +yalın	küçsire- +yalın	sars- +belirtme
kengşeş- +yalın	küçsiret- +belirtme	sat- +belirtme
kes- +belirtme	küt- +belirtme	savrıl- +bulunma
kesil- +yalın	küven- +yönelme	semekle- +belirtme
ket- +çıkma	lala- +belirtme	seviş- +vasıta
kez- +belirtme	nomlat- +belirtme	sevit- +yönelme
kın- +belirtme	odun- +çıkma	sıdur- +belirtme
kısgar- +belirtme	ogurla- +belirtme	sıg- +yalın
kis- +belirtme	okı- II +belirtme	sın- +belirtme
kodikartur- +belirtme	olgurt- +bulunma	sına- +belirtme
kodtur- +belirtme	ongar- +belirtme	sız- +bulunma-çıkma
kogşa- +vasıta	ongarıl- +belirtme	sızgur- +belirtme
sing- +yalın	tayan- +yönelme	tumıl- +yalın
singür- +belirtme	taydur- +çıkma	tutul- +bulunma

soçul- +belirtme	tegzintür- +bulunma	tuy- +yalın
sogıt- +belirtme	telmir- +çıkma	uçuzla- +belirtme
sokuş- +yalın	tep- +yalın	udı- +bulunma
sola- +belirtme	tetrül- +yalın	unıt- +belirtme
soytur- +belirtme	tevril- +yalın	uzan- +bulunma
sön- yalın	tıdıl- +çıkma	ükli- +yalın
söntür- +belirtme	tıdın- +çıkma	ülgüle- +belirtme
sugul- yalın	tıkıl- +yalın	üz- +belirtme
suklan- +yönelme	tınlan- +yalın	üzül- +yalın
suvsat- +belirtme	tınsıra- +yalın	yalga- +belirtme
süngüş- +yalın	tik- II +belirtme	yangkurt- +belirtme
süz- +belirtme	tilet- +yalın	yay- +belirtme
şemişil- +yalın	tir- +belirtme	yayı- +yalın
tal- +yalın	tirgür- +belirtme	yaz- +yönelme
tamız- +belirtme	tiril- +yalın	yidür- +eşitlik
tamtul- +bulunma-çıkma	tiril- +yalın	yiringü- +yalın
tañçula- +vasıta	tiz- +bulunma	yorit- +belirtme
tang- +belirtme	tod- +yalın	yu- +belirtme
tangıl- +yalın	toda- +belirtme	yunçı- +belirtme
tanukat- +yönelme	todur- +yalın	
tapınturul- +bulunma	togur- +belirtme	
tarıt- +belirtme	tokıtıl- +yönelme	
tarıtdur- +belirtme	tolgur- +yalın	
tartıl- +yönelme	tonan- +bulunma	
taş- +yalın	tonantur- +belirtme	
taşkar- +yalın	toş- +yalın	
tat- +belirtme	tölte- +yalın	
tatgan- +belirtme	töngderil- +yalın	

İKİ TAMLAYICILI FİLLER

agtın- +yönelme, +bulunma	34	ilinçüle- +vasıta, +bulunma
amırtgur- +belirtme, +vasıta	42	ir- +belirtme, +yönelme
amraş- +yönelme, +yalın	15	irinçe- +belirtme, +yalın

ar- +belirtme, +vasıta	itil- +belirtme, +yalın
arıt- +belirtme, +yalın	itin- +belirtme, +vasıta
artat- +belirtme, +bulunma	kagrul- +yalın, +yönelme
asıl- +yalın, +yönelme	kal- +yalın, +bulunma
ata- +belirtme, +vasıta	kamşa- +yalın, +bulunma
ayıgla- +belirtme, +bulunma	kan- +yalın, +vasıta
azlan- +yönelme, +bulunma	kavış- +yalın, +bulunma
bedizet- +belirtme, +eşitlik	kazgan- +belirtme, +yalın
bilsik- +yönelme, +belirtme	keçür- +yönelme, +belirtme
bulgan- +yönelme, +bulunma	ked- +yalın, +belirtme
bultur- +belirtme, +yönelme	kedil- +bulunma, +yalın
çaşur- +belirtme, +yalın	kelür- +belirtme, +eşitlik
egirt- +yönelme, +belirtme	kev- +belirtme, +bulunma
emget- +belirtme, +vasıta	kevil- +yalın, +vasıta
esirke- +belirtme, +bulunma	kirtgün- +belirtme, +yalın
evirt- +belirtme, +yalın	kiter- +belirtme, +çıkma
ezügle- +belirtme, +vasıta	kizle- +belirtme, +bulunma
ıçgın- +belirtme, +yalın	kongrul- +bulunma, +yalın
ıd- +belirtme, +yalın	kork- +yalın, +yönelme
ınan- +yönelme, +eşitlik	kömül- +bulunma, +yönelme
ıra- +çıkma, +bulunma-çıkma	körügse- +belirtme, +yönelme
ırgal- +bulunma, +yalın	körünçle- +belirtme, +vasıta
iç- +yalın, +belirtme	köşit- +vasıta, +belirtme
içür- +belirtme, +yönelme	kötür- +belirtme, +bulunma
ider- +belirtme, +bulunma-çıkma	köy- +yönelme, +belirtme
ilet- +bulunma-çıkma, +belirtme	közüntür- +belirtme, +bulunma
kü- +belirtme, +yalın	sok- +belirtme, +yönelme
küçet- +yalın, +bulunma	sög- +belirtme, +yalın
künile- +belirtme, +yönelme	suva- +vasıta, +belirtme
möngre- +vasıta, +yalın	süüle- +yönelme, +vasıta
mungad- +yalın, +yönelme	şaşur- +belirtme, +eşitlik
ogat- +belirtme, +çıkma	takşur- +yalın, +belirtme
ogşa- +yönelme, +yalın	tap- +belirtme, +yalın
ogşat- +belirtme, +yalın	tapış- +bulunma, +yalın

öçür- +belirtme, +eşitlik	tapla- +belirtme, +vasıta
ögirtür- +yalın, +belirtme	tegrigle- +yalın, +belirtme
öğlen- +yalın, +belirtme	teğşür- +belirtme, +eşitlik
öğret- +belirtme, +bulunma	tepre- II +bulunma-çıkma, +bulunma
öl- +yalın, +vasıta	tepret- +belirtme, +bulunma
önged- +yalın, +belirtme	tez- +çıkma, +bulunma
öngedür- +belirtme, +çıkma	tın- +yalın, +bulunma
öritdür- +yönelme, +belirtme	tik- I +belirtme, +yalın
ötle- +yönelme, +belirtme	tokı- +belirtme, +bulunma
övkele- +yönelme, +yalın	toku- +belirtme, +yalın
saklan- +vasıta, +bulunma	törçi- +bulunma, +yalın
sañç- +yalın, +belirtme	tsuyurka- +belirtme, +yalın
ser- +vasıta, +belirtme	tüke- +bulunma, +yalın
sevintür- +yalın, +belirtme	tüşe- +yalın, +bulunma
sı- +belirtme, +yalın	uktur- +belirtme, +yönelme
sıgta- +vasıta, +yalın	üklit- +belirtme, +çıkma
sıgtaş, +vasıta, +yalın	ürk- +yalın, +yönelme
sıgur- +bulunma, +belirtme	üste- +belirtme, +vasıta
sık- +belirtme, +yalın	üstel- +yalın, +vasıta
singirt- +yönelme, +yalın	yalbar- +yönelme, +vasıta
sizin- +yönelme, +yalın	yalına- +yalın, +vasıta
sogın- +eşitlik, +yalın	yaltır- +vasıta, +bulunma
yaltrı- +yalın, +vasıta	
yaltrıt- +belirtme, +yalın	
yan- +çıkma, +yalın	
yanç- vasıta, +belirtme	
yançıl- +yalın, +vasıta	
yarut- +belirtme, +yalın	
yaşur- +belirtme, +bulunma	
yat- +yalın, +bulunma	
yatika- +bulunma, +çıkma	
yavaltur- +belirtme, +bulunma	
yaykal- +bulunma, +yalın	
yıg- +belirtme, +vasıta	

yıgıl- +bulunma, +yalın
 yığın- +belirtme, +çıkma
 yit- +yönelme, +yalın
 yitlin- +yalın, +belirtme
 yolan- +yönelme, +yalın
 yun- +yalın, +belirtme
 yungla- +belirtme, +yalın
 yügür- +bulunma, +çıkma
 yük- +belirtme, +yalın

ÜÇ TAMLAYICILI FİİLLER

açıl- +yalın, +belirtme, +bulunma
 ağırla- +belirtme, +yönelme, +vasıta
 al- +belirtme, +yalın, +eşitlik
 aşa- +belirtme, +vasıta, +eşitlik
 atkan- +yönelme, +belirtme, +yalın
 aya- +belirtme, +yönelme, +vasıta
 ba- +belirtme, +yalın, +bulunma
 başla- +eşitlik, +belirtme, +yalın
 bat- +yönelme, +bulunma-çıkma, +yalın
 bekle- +belirtme, +bulunma, +yönelme
 biltür- +belirtme, +yönelme, +bulunma
 bitit- +belirtme, +bulunma, +vasıta
 boşgun- +belirtme, +vasıta, +eşitlik
 bulga- +belirtme, +bulunma, +yalın
 bügür- +belirtme, +yönelme, +yalın
 bütür- +belirtme, +bulunma, +eşitlik
 eg- +yönelme, +belirtme, +vasıta
 emgen- +yalın, +vasıta, +bulunma
 esil- +belirtme, +yönelme, +yalın
 eşidil- +yalın, +çıkma, +bulunma
 inantur- +vasıta, +belirtme, +yönelme

in- +yönelme, +yalın, +eşitlik
 işlet- +belirtme, +bulunma, +eşitlik
 kat- I +belirtme, +yönelme, +eşitlik
 kemiş- +belirtme, +yalın, +bulunma
 kültür- +belirtme, +yönelme, +yalın
 kit- +yalın, +çıkma, +bulunma-çıkma
 kod- +yalın, +belirtme, +bulunma-çıkma
 köyür- +yalın, +belirtme, +bulunma
 kutrul- +çıkma, +yalın, +vasıta
 küzet- +belirtme, +yalın, +vasıta
 mengile- +yalın, +belirtme, +vasıta
 olur- +bulunma, +yalın, +eşitlik
 özgür- +belirtme, +çıkma, +yalın
 ö- +belirtme, +yalın, +yönelme
 öğretin- +bulunma, +belirtme, +eşitlik
 ökün- +belirtme, +çıkma, +eşitlik
 ölür- +belirtme, +yalın, +bulunma
 sev- +belirtme, +yalın, +bulunma
 sıkıl- +yalın, +vasıta, +bulunma
 tamtur- +belirtme, +bulunma, +yalın
 tanukla- +belirtme, +bulunma, +yalın
 tapın- +yönelme, +vasıta, +belirtme
 tarı- +belirtme, +bulunma, +yalın
 tarık- +yalın, +çıkma, +vasıta
 tarkar- +belirtme, +çıkma, +eşitlik
 teg- +yönelme, +bulunma, +yalın
 teğşil- +yalın, +bulunma-çıkma, +vasıta
 tegür- +yönelme, +belirtme, +bulunma
 tegzin- +bulunma, +yalın, +çıkma
 tengle- +belirtme, +yalın, +vasıta
 tepre- I +yalın, +bulunma, +vasıta
 tıd- +belirtme, +çıkma, +yalın
 tıngla- +belirtme, +yalın, +vasıta
 tit- +belirtme, +yalın, +yönelme

todgur- +belirtme, +vasıta, +yalın
 tol- +belirtme, +bulunma, +vasıta
 tk- +belirtme, +bulunma, +yalın
 tkl- +yalın, +eşitlik, +bulunma-çıkma
 tri-/tr- +bulunma, +belirtme, +yalın
 tut- +belirtme, +yalın, +bulunma
 tüket- +belirtme, +yalın, +eşitlik
 tzl- +yalın, +bulunma, +belirtme
 uç- +bulunma, +yalın, +çıkma
 udun- +vasıta, +yönelme, +belirtme
 ut- +bulunma, +belirtme, +yalın
 drl- +ıkma, +yönelme, +yalın
 yad- +belirtme, +bulunma, +yönelme
 yag- +yalın, +çıkma, +bulunma
 yagit- +yalın, +belirtme, +bulunma
 yalbar- +yönelme, +vasıta, +yalın
 yapşın- +yönelme, +bulunma, +belirtme
 yaşut- +belirtme, +vasıta, +yalın
 yıgla- +yalın, +vasıta, +yönelme
 yi- +belirtme, +yalın, +bulunma
 yirçile- +belirtme, +bulunma, +yönelme
 yokad- +yalın, +belirtme, +vasıta
 yorı- +bulunma, +eşitlik, +yalın

DÖRT TAMLAYICILI FİLLER

ayıt- +belirtme, +vasıta, +bulunma, +yalın
 bar- +yönelme, +bulunma-çıkma, +yalın, +vasıta
 belgürt- +belirtme, +yalın, +yönelme, +bulunma
 bil- +belirtme, +yalın, +eşitlik, +bulunma
 ert- +yalın, +çıkma, +belirtme, +bulunma-çıkma
 ıdala- +belirtme, +vasıta, +yönelme, +yalın
 ilt- +yönelme, +belirtme, +eşitlik, +yalın
 ke- +yönelme, +yalın, +çıkma, +bulunma

kigür- +bulunma-çıkma, +yönelme, +belirtme, +eşitlik
 kolun- +yalın, +vasıta, +yönelme, +çıkma
 körküt- +belirtme, +yönelme, +yalın, +eşitlik
 kötrül- +yalın, +bulunma-çıkma, +bulunma, +çıkma
 közün- +yalın, +bulunma, +yönelme, +belirtme
 kutgar- +belirtme, +çıkma, +yalın, +bulunma
 kükül- +vasıta, +bulunma, +eşitlik, +çıkma
 küle- +belirtme, +vasıta, +yönelme, +yalın
 nomla- +belirtme, +yönelme, +bulunma, +eşitlik
 ornat- +belirtme, +bulunma, +vasıta, +yönelme
 oz- +çıkma, +yalın, +bulunma-çıkma, +vasıta
 örten- +vasıta, +yönelme, +bulunma, +yalın
 saç- I +yalın, +yönelme, +belirtme, +bulunma
 saçıl- +vasıta, +belirtme, +bulunma, +yalın
 serin- +belirtme, +vasıta, +bulunma, +yönelme
 sözleş- +yalın, +vasıta, +bulunma, +belirtme
 süzül- +yönelme, +yalın, +belirtme, +vasıta
 şaş- +yalın, +belirtme, +bulunma-çıkma, +çıkma
 tavrın- +belirtme, +bulunma, +vasıta, +yönelme
 tile- +belirtme, +yalın, +bulunma, +bulunma-çıkma
 toşgur- +belirtme, +bulunma, +yalın, +vasıta
 tur- +bulunma, +çıkma, +yalın, +belirtme
 turgur- +belirtme, +bulunma, +yalın, +yönelme
 tuş- +belirtme, +yönelme, +yalın, +çıkma
 tutuz- +yalın, +yönelme, +vasıta, +belirtme
 ur- +bulunma, +belirtme, +yalın, +yönelme
 ün- +çıkma, +yalın, +bulunma-çıkma, +bulunma
 üntür- +çıkma, +belirtme, +bulunma-çıkma, +yalın
 yadıl- +yalın, +bulunma, +belirtme, +yönelme
 yarat- +yalın, +belirtme, +bulunma, +yönelme
 yinçür- +bulunma, +yalın, +vasıta, +yönelme

BES TAMLAYICILI FİLLER

arta- +yalın, +belirtme, +bulunma, +çıkma
 ay- +belirtme, +yönelme, +çıkma, +yalın, +eşitlik
 belgür- +yalın, +çıkma, +bulunma, +belirtme, +yönelme
 bışrun- +belirtme, +bulunma, +eşitlik, +vasıta, +yalın
 bir- +yönelme, +belirtme, +yalın, +eşitlik, +vasıta
 biti- +belirtme, +bulunma, +yalın, +yönelme, +bulunma, +vasıta
 bul- +belirtme, +bulunma, +yalın, +yönelme, +çıkma
 bultuk- +yalın, +bulunma, +yönelme, +eşitlik, +vasıta
 büt- +yalın, +yönelme, +belirtme, +eşitlik, +vasıta
 evir- +yönelme, +belirtme, +yalın, +eşitlik, +bulunma
 evril- +eşitlik, +yalın, +bulunma, +yönelme, +vasıta
 it- +belirtme, +yalın, +vasıta, +eşitlik, +bulunma
 katıglan- +bulunma, +yönelme, +yalın, +vasıta, +eşitlik
 kir- +yönelme, +bulunma-çıkma, +çıkma, +vasıta, +yalın
 kol- +yalın, +belirtme, +yönelme, +bulunma, +vasıta
 küse- +belirtme, +yalın, +yönelme, +vasıta, +eşitlik
 okı- I +belirtme, +vasıta, +yalın, +bulunma, +yönelme
 öç- +yalın, +bulunma, +belirtme, +bulunma-çıkma, +çıkma
 ögir- +yönelme, +yalın, +vasıta, +belirtme, +bulunma
 sakın- +yalın, +belirtme, +bulunma, +vasıta, +eşitlik
 sevin- +yönelme, +yalın, +vasıta, +bulunma, +belirtme
 tegin- +yalın, +belirtme, +yönelme, +bulunma, +eşitlik
 tüş- +bulunma, +çıkma, +yalın, +yönelme, +belirtme
 yiged- +bulunma, +belirtme, +bulunma-çıkma, +yalın, +çıkma
 yükün- +yönelme, +vasıta, +bulunma, +yalın, +belirtme

ALTI TAMLAYICILI FİLLER

eşid- +belirtme, +vasıta, +yalın, +bulunma, +çıkma, +eşitlik
 kel- +yalın, +çıkma, +yönelme, +bulunma, +vasıta, +bulunma-çıkma
 okıt- +belirtme, +yönelme, +bulunma, +yalın, +vasıta, +eşitlik
 ög- +belirtme, +yönelme, +vasıta, +yalın, +bulunma, +eşitlik
 örit- +yalın, +belirtme, +yönelme, +bulunma, +vasıta, +eşitlik

ötün- +yalın, +yönelme, +belirtme, +vasıta, +bulunma, +eşitlik
 sözle- +belirtme, +yalın, +yönelme, +bulunma, +vasıta, +eşitlik
 tart- +belirtme, +çıkma, +yönelme, +bulunma, +yalın, +yön gösterme
 tog- +bulunma, +yalın, +çıkma, +yönelme, +eşitlik, +belirtme
 uk- +belirtme, +yalın, +eşitlik, +bulunma, +çıkma, +vasıta
 yarlıka- +yalın, +belirtme, +yönelme, +bulunma, +vasıta, +eşitlik

YEDİ TAMLAYICILI FİLLER

kıl- +yalın, +belirtme, +yönelme, +bulunma, +eşitlik, +vasıta, +bulunma-çıkma
 kör- I +belirtme, +yalın, +bulunma, +eşitlik, +vasıta, +yönelme, +çıkma

SEKİZ TAMLAYICILI FİLLER

bol- +yalın, +yönelme, +belirtme, +bulunma, +eşitlik, +çıkma, +vasıta, +bulunma-
 çıkma
 er- +yalın, +belirtme, +bulunma, +yönelme, +çıkma, +vasıta, +bulunma, +bulunma-
 çıkma

KAYNAKÇA

- Ayazlı, Ö. (2009). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Baydar, A. S. E. (2009). Kırım Tatar Türkçesi Edebi Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişkinine Dair. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 40, 25-35.
- Bilveren, T. (Spring 2015). Özbekçe Ve Türkiye Türkçesinde Fiil - Tamlayıcı İlişkisi. *Turkish Studies Volume. 10/8*, 669-680.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çimen, F. (2009). Özbek Türkçesinde İstem (Valenz). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Dinar, T. (2010). Kül Tigin Abidesi ve Kutadgu Bilig'deki Ortak Fiillerin Tamlayıcı İlişkisi Açısından İncelenmesi. *Turkish Studies* 5/3, 1044-1091.
- Doğan, N. Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/10, 225-230.
- Doğan, N. (2015). Türkçe sözlükte fiisel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 17, 67-84.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdem, M. (2006). Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin İstem'e Göre Anlam Değişimleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 3/2, 38-50.
- Erkman-Akerson, F. (2008). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Gabain, A.v. (2008). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gömeç, S. (2000). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2015). Eski Uygurca çımılaş-/çımşılaş-/çımkılaş- Fiilleri Üzerine. *TDAY Belleten* 63-2, 189-196.

- Gümüşatam, G. (Spring, 2014) Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliliği Üzerine. *Turkish Studies Volume 9-6*, 419-439.
- Güneri, A. D. (2009). Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri. *Turkish Studies*. 4/4, 505-515.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İleri, E. (Ağustos, 1996). Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri. 7. *Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996, Ankara*, 157-165.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (Eylül, 1997). Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine. *Türk Dili*, 549, 209-213.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Kıran, Z. ve Kıran A. E. (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Klimkeit, H. J. (1990). Türk Orta Asyasında Budizm. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 93-108.
- Mert, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi* Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap*. Ankara: Beytepe.
- Ölmez, Z. K. (1996). *şecere-i Terakime*. Ankara: Simurg Yayınevi.
- Özkan, A. (Winter, 2011). Eski Anadolu Türkçesindeki bazı fiillerin Hal Ekli Tamlayıcıları Ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler. *Turkish Studies Volume 6-1*, 521-532.
- Özkan, A. (1999). Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Ve Fiillerin İstem Değiştirmesi. *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları, S. 1 Isparta*, 125-143.
- Rifat, M. (1998). *20. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları / Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler (2 cilt)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Röhrborn, K. (2011). *Uigurisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- Ruben, W. (1943). Budizmanın Menşei ve Özü. *A. Ü. D. T. C. F. Dergisi* 1,5, 115-127.
- şahin, T. (2015). Azerbaycan Türkçesinde İstem/Valenz Üzerine. *International Journal Of Languages' Education And Teaching* 2648-2661.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, E. (2009). *Altun Yaruk Sudur V. Kitap*. İzmir: Basılmamış Doktora Tezi.

- Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç*. İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.
- Uğurlu, M. (Mayıs, 2001). Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri Gazimağusa, 197-206*.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (Kış, 2014). Eski Uygur Türkçesi ve Batı Uygur Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki Fiiller. *Bilig, 68, 267-296*.
- Yüceol Ö. M. (2007). Türkçe Dil Bilgisinde Durum Ve Tamlayıcı Konusu. *TDAY Belleten1, 145-164*.

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılında Bandırma’da doğdu.

2010 yılında Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kaydoldu ve Haziran 2014’te mezun oldu.

2014 Eylül ayında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı.

